

การเปลี่ยนแปลงทางความคิดของชนชั้นกลางไทยกับ “เรื่องอ่านเล่น” ไทยสมัยใหม่

ทศวรรษ 2460 – ทศวรรษ 2480

นายสมิทธิ์ ถนอมศาสนะ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)

เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR) are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2558

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THE CHANGING PERSPECTIVE OF THE THAI MIDDLE CLASS
AND MODERN THAI FICTION, LATE 1910s – LATE 1940s

Mr. Samiddhi Thanomsasana

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Doctor of Philosophy Program in History

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2015

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

การเปลี่ยนแปลงทางความคิดของชนชั้นกลางไทยกับ
“เรื่องอ่านเล่น” ไทยสมัยใหม่ ทศวรรษ 2460 – ทศวรรษ
2480

โดย

นายสมิทธิ์ ถนอมศาสนะ

สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

อาจารย์ ดร.ธนาพล ลิมอภิชาติ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์

(รองศาสตราจารย์ ดร.กิงกาญจน์ เทพกาญจนา)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(อาจารย์ ดร.ธนาพล ลิมอภิชาติ)

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วาสนา วงศ์สุวรรณ)

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ตินาร์ บุญธรรม)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์)

สมิทท์ ถนอมศาสนะ : การเปลี่ยนแปลงทางความคิดของชนชั้นกลางไทยกับ “เรื่องอ่านเล่น” ไทยสมัยใหม่ ทศวรรษ 2460 – ทศวรรษ 2480 (THE CHANGING PERSPECTIVE OF THE THAI MIDDLE CLASS AND MODERN THAI FICTION, LATE 1910s – LATE 1940s) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: อ. ดร.ธนาพล ลีมอภิชาติ, 293 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ในการทำความเข้าใจถึงวิถีคิดบางส่วนของชนชั้นกลางในช่วงทศวรรษ 2460 ถึงช่วงทศวรรษ 2480, โดยเฉพาะประเด็นในด้านของจริยธรรม ด้วยการวิเคราะห์ผ่านความสัมพันธ์ระหว่างบริบททางความคิดและงานวรรณกรรมหรือที่นิยมเรียกกันในสมัยนั้นว่า “เรื่องอ่านเล่น” อันเป็นสิ่งพิมพ์ที่เริ่มเป็นที่นิยมของชนชั้นกลางในช่วงเวลานั้น สิ่งพิมพ์เหล่านี้ในด้านหนึ่งก็ถูกสร้างขึ้นผ่านบรรยากาศทางความคิด บรรทัดฐานทางสังคม และระบบวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ในขณะนั้น ภายใต้บรรยากาศที่องค์ประกอบของสังคมจารีตและสังคมสมัยใหม่ยังคงดำรงอยู่ควบคู่กัน ในอีกด้านหนึ่ง ผู้เขียนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคมดังกล่าว ก็ได้ใช้สิ่งพิมพ์เหล่านี้ในฐานะพื้นที่ในการสร้างจินตนาการทางจริยธรรม แสดงให้เห็นถึงความปรารถนาของปัจเจกที่มีต่อสภาพทางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง

สภาพสังคมที่เริ่มมีลักษณะของทุนนิยมและบริโภคนิยมสูงขึ้น ซึ่งมีส่วนในการสร้างความรับรู้ใหม่ โดยเฉพาะกรอบคิดเสรีภาพ ความเท่าเทียม และความก้าวหน้า นอกจากนี้ ยังมีการเปลี่ยนแปลงในระดับของการรับรู้ ได้แก่การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์เกี่ยวกับมนุษย์ และการรับรู้อารมณ์ความรู้สึกแบบใหม่เช่นความรักโรแมนติก ได้มีส่วนผลักดันให้นักเขียนชนชั้นกลางสร้าง/นำเสนอบรรทัดฐานทางจริยธรรมที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงข้างต้น คือ นำเสนอถึงความเห็นอกเห็นใจ ต่อต้านการดูถูกมนุษย์ และให้ความสำคัญกับความสุจริตใจ อันเป็นปฏิกิริยาของชนชั้นกลางบางส่วนต่อทั้งสังคมจารีตและสังคมสมัยใหม่ไปพร้อมๆ กัน

บรรทัดฐานทางจริยธรรมดังกล่าวยังเป็นส่วนหนึ่งที่ใช้นิยามถึงความแตกต่างระหว่างตนกับชนชั้นอื่น นอกจากนั้น ยังมีส่วนในการจัดวางกรอบความคิดในการวิพากษ์ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น ทั้งปัญหาที่เกิดจากทุนนิยมและปัญหาทางการเมือง โดยหลักการดังกล่าววางอยู่บนฐานคิดเรื่องความดีในระดับปัจเจกบุคคล และมองว่าจะสามารถแก้ไขปัญหาสังคมด้วยการที่ปัจเจกแต่ละคนรู้จักเห็นอกเห็นใจคนอื่น ไม่ดูถูกเพื่อนมนุษย์ และรู้จักพอ

ภาควิชา ประวัติศาสตร์

ลายมือชื่อนิสิต

สาขาวิชา ประวัติศาสตร์

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก

ปีการศึกษา 2558

5380511122 : MAJOR HISTORY

KEYWORDS: THAI MIDDLE CLASS ETHICS / THAI MIDDLE CLASS MENTALITY / MODERN THAI FICTION / MODERNITY

SAMIDDHI THANOMSASANA: THE CHANGING PERSPECTIVE OF THE THAI MIDDLE CLASS AND MODERN THAI FICTION, LATE 1910s – LATE 1940s. ADVISOR: THANAPOL LIMAPICHART, Ph.D., 293 pp.

This dissertation aims to explore certain aspects of the mentality of the Thai middle class between the late 1910s and late 1940s, focusing especially on their ethics. It does so by analyzing the relationship between the intellectual context of this middle class and the Thai modern prose fiction, then called “ruang aan len,” which was becoming popular amongst this particular group of people. This group of literary works was created, on the one hand, within the intellectual milieu, social norms, and cultural system of the period, where both traditional and modern influences were at play. On the other hand, Thai modern writers also used their works as a creative space to map out their ethical scheme as well as express their wishes and desires towards a changing world.

A nascent capitalist and consumerist society helped shape the mentality of the Thai modern writers, especially their perspectives on liberty, equality, and progress. In addition, a changing perspective on humanity and a perception of new sensations, such as romantic love, also contributed to their construction/proposal of a new set of ethics. This new set of ethics consists of a sense of sympathy, a disapproval of a disdain for fellow human beings, and a valorization of spiritual happiness (over material wealth). These ethical values were a reaction of the Thai middle class against the prevailing standards of both traditional and modern society.

Moreover, the Thai middle class of that time used this new set of ethics to distinguish themselves from other classes. They also used it as a basis upon which they engaged with social and political problems, which they believed could be effectively resolved if only people learned to sympathize with others, refrained from disdaining against fellow men, and knew how to curb their excessive desires.

Department: History

Student's Signature

Field of Study: History

Advisor's Signature

Academic Year: 2015

กิตติกรรมประกาศ

เช่นเดียวกับวิทยานิพนธ์เล่มอื่นๆ, วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ไม่ได้สำเร็จขึ้นด้วยแรงความคิดและแรงใจของผู้เขียนเพียงคนเดียว เนื่องหลังของตัวอักษรเรียงประกอบไปด้วยความช่วยเหลือของผู้คนจำนวนมาก แม้ร่องรอยดังกล่าวจะมีได้ปรากฏในหน้ากระดาษอย่างชัดเจนก็ตาม

บุคคลแรกผู้มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่องานเขียนชิ้นนี้ คือ อ.ดร. ธนาพล ลิมอภิชาติ อาจารย์ที่ปรึกษา ที่ให้ทั้งคำแนะนำ ข้อคิดเห็น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น รวมถึงความช่วยเหลืออื่นๆ นอกเหนือจากการทำวิทยานิพนธ์อีกด้วย ทำให้การสร้างงานชิ้นนี้เป็นไปอย่างสนุกสนานและมีอิสระทางความคิด นอกจากนี้ยังมีผู้ที่ต้องขอบคุณอย่างสูง คือประธานกรรมการและคณะกรรมการสอบทุกท่าน อันประกอบด้วย รศ.ดร. สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, ผศ.ดร. ดินาร์ บุญธรรม และ ผศ.ดร. วาสนา วงศ์สุรวัฒน์ ที่ได้ให้ความเห็นและข้อแนะนำต่างๆ จำนวนมาก โดยเฉพาะ รศ. ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช กรรมการภายนอกที่ให้ข้อเสนอแนะและความคิดเห็นตั้งแต่การสอบความก้าวหน้าวิทยานิพนธ์ 2 ครั้ง รวมถึงในการสอบครั้งสุดท้าย, ความรู้ ความคิด และการตั้งคำถามของคณะกรรมการทุกท่านไม่ได้เป็นประโยชน์แค่สำหรับการปรับปรุงงานชิ้นนี้ แต่ยังเป็นประโยชน์ต่อตัวผู้เขียนเองในอนาคตต่อไป

ขอขอบคุณอาจารย์ในภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยทุกท่าน ที่ได้มีส่วนทั้งในการให้ความรู้ ความคิดทั้งในและนอกห้องเรียน ตลอดจนการให้ความเห็นในการสอบความก้าวหน้าแต่ละครั้ง โดยเฉพาะ รศ. จุลอง สุนทราวณิช ที่ได้ผู้เขียนยืมหลักฐานบางชิ้นและคำแนะนำอันเป็นประโยชน์ นอกจากนี้ยังขอขอบคุณ ผศ.ดร. ทวีศักดิ์ เผือกสม ที่ได้อ่านและให้ข้อคิดเห็นในการสอบความก้าวหน้าครั้งหนึ่ง, ผศ.ดร. ทอแสง เขาว์ชุตติ สำหรับข้อแนะนำต่องานของผู้เขียน, ศ.ดร. ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ ที่ได้คำแนะนำและถามไถ่ด้วยความเป็นห่วงทุกครั้งที่พบกัน

การเรียนในระดับปริญญาเอกของผู้เขียนมีชีวิตชีวาอยู่เสมอ ในการนี้ต้องขอขอบคุณและชื่นชมเพื่อนร่วมทางทุกท่าน เพื่อน ป. เอก รหัส 53 อย่าง ชาดิชาย มุกสง และ อาวุธ ชีระเอก ได้ทำให้ชีวิตการเรียนเต็มไปด้วยสีสัน รวมถึงเพื่อน ป.โท รหัสเดียวกันอย่าง บุญพิสิฐ ศรีหงส์, สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ, เหมือนพิมพ์ สุวรรณภาค และ อนรรฆ พิทักษ์ธานิน ที่ทำให้ห้องเรียนและชีวิตนอกห้องแจ่มใไปด้วยส่วนผสมของความสนุกสนานและความเป็นวิชาการอย่างลงตัว โดยเฉพาะ สุรเชษฐ์ ที่เอื้อเฟื้อข้อมูลและหลักฐานหลายชิ้น อีกทั้งยังช่วยเหลือด้านเทคนิคในช่วงขั้นตอนสุดท้ายอย่างดี

นอกจากอาจารย์และเพื่อนร่วมชั้นเรียนแล้ว ผู้เขียนยังได้รับการสนับสนุนด้านต่างๆ จากพี่ เพื่อน และน้อง อีกจำนวนมาก ขอขอบคุณ พี่ไศดา อรุณวงศ์ และ พี่เนาวนิจ สิริชาติวิวัฒน์ ที่ได้คำแนะนำและถามไถ่ด้วยความเป็นห่วงอยู่บ่อยครั้ง และพี่ไศดา ยังให้หยิบยืมวารสารเก่าอีกหลายเล่ม ขอขอบคุณคุณธงชัย ลิขิตพรสวรรค์ ที่เอื้อเฟื้อให้เข้าไปดูข้อมูลจำนวนมาก, สิทธิธรรม โรหิตะสุข สำหรับหลักฐานบางชิ้นและข้อคิดเห็นเรื่องศิลปะ, ธิกานต์ ศรีนารา สำหรับการแนะนำหนังสือที่น่าสนใจ, กษิติศ วงษ์ลิขิตธรรม และ ดวงทิพย์ พรมเขต เพื่อนร่วมทางและร่วมคิดในช่วง 2 ปีสุดท้าย, ภู รั้อยแก้ว สำหรับหลักฐานบางส่วน, ธนพงศ์ จิตต์สง่า สำหรับข้อคิดเห็นและความช่วยเหลือเรื่องการยืมหนังสือ, อาญาสิทธิ ศรีสุวรรณ ให้หลักฐานบางชิ้นและความเห็นเกี่ยวกับบรรณารักษกรรม, ญัฐพรพร เตชะบรรณะปัญญา ช่วยทำบรรณานุกรมบางส่วน และ วริศา กิตติคุณเสรี ที่เป็นทั้งกำลังใจและให้ความช่วยเหลืออันมีค่าในด้านต่างๆ ตั้งแต่ช่วงแรกของการเขียน

ขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องไมโครฟิล์ม หอสมุดแห่งชาติ และเจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ที่อำนวยความสะดวกแก่ผู้เขียนเป็นอย่างดี

สุดท้ายคือญาติพี่น้องทุกท่าน ผู้มิได้มีส่วนในการสร้างสรรค์เนื้อหาโดยตรง แต่มีส่วนในด้านจิตใจของผู้เขียนเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะ คุณจ่านง ถนอมศาสนะ, แม่, ผู้เป็นทุกอย่างของผู้เขียนมาโดยตลอด

ด้วยข้อจำกัดด้านความทรงจำและความรีบเร่ง หากผู้เขียนตกหล่นท่านใดไป ก็ขออภัยมา ณ ที่นี้ด้วย

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
บทนำ ที่มาและความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์.....	7
แนวเหตุผล ทฤษฎีสำคัญ หรือสมมติฐาน	7
วิธีดำเนินการวิจัย.....	8
ทบทวนวรรณกรรมและประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้อง	8
สังคมไทยก่อนและหลัง 2475 : การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทาง ความคิด	9
วรรณกรรมกับการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิด.....	17
บทที่ 1 “ชนชั้นกลาง”: การนิยามและปัญหา	29
1.1 การวิเคราะห์ชนชั้นกลางในโลกตะวันตก	29
1.2 ชนชั้นกลางในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย	39
1.3 ชนชั้นกลางไทย: การนิยามตัวเองของคนร่วมสมัย.....	47
1.4 ภูมิหลังทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของนักเขียนรุ่นทศวรรษ 2470	54
บทที่ 2 สังคมบริโภคนิยมและการเปลี่ยนมโนทัศน์.....	62
2.1 ชีวิตสมัยใหม่และการเปลี่ยนแปลงทางความคิด.....	63
2.1.1 สังคมเงินตรากับกรอบคิดเรื่องเสรีภาพและความเท่าเทียม	64
2.1.2 ความทันสมัยกับกรอบคิดเรื่องความก้าวหน้า.....	73
2.1.3 ความรู้สมัยใหม่และกรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์	80

2.2 โลกหนังสือในโลกสมัยใหม่.....	86
2.2.1 คณะสุภาพบุรุษ: ผลลัพธ์ของความเป็นสมัยใหม่.....	87
2.2.2 ผู้อ่านในโลกสมัยใหม่.....	97
บทที่ 3 การเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบและเนื้อหาของเรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่.....	105
3.1 รั้อยแก้วสมัยใหม่: โลกแห่งความสมจริง.....	107
3.2 ลักษณะเชิงรูปแบบและทัศนคติของเรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่.....	119
3.2.1. เรื่องอ่านเล่นในแง่ของรูปแบบการเขียนที่เปลี่ยนแปลงโครงเรื่องได้อยู่เสมอ.....	121
3.2.2 เรื่องอ่านเล่นในแง่ของตัวแบบแห่งการกระทำ.....	129
บทที่ 4 เรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่กับการสร้างคุณค่าทางจริยธรรมของชนชั้นกลาง.....	144
4.1 กติกาใหม่ในการดำเนินชีวิต.....	145
4.2 การเปลี่ยนความคิดเรื่องการประเมินค่าของมนุษย์.....	152
4.2.1 การเปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับ “มนุษย์”.....	152
4.2.2 จริยธรรมชุดใหม่: ความเห็นอกเห็นใจและต่อต้านการดูถูกมนุษย์.....	159
4.3 ความรักโรแมนติกและพื้นที่ของอารมณ์ความรู้สึก.....	168
4.3.1 ความเปลี่ยนแปลงของ “ความรัก”.....	169
4.3.2 ความรักในโลกสมัยใหม่: ระหว่างเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึก.....	178
4.3.3 จริยธรรมชุดใหม่: ความสุขทางจิตใจ.....	184
4.4 บรรทัดฐานทางจริยธรรมแบบชนชั้นกลางกับการสร้างภาพลักษณ์ของชนชั้นสูงสมัยใหม่.....	188
4.5 จริยธรรมกับการนิยามตนเองของชนชั้นกลาง.....	197
บทที่ 5 กรอบคิดทางสังคมของชนชั้นกลาง.....	208
5.1 คำถามต่อโลกสมัยใหม่.....	208
5.2 กระแสคิดเรื่อง “ศิลปะ”: การตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งไร้ค่า.....	216

5.3 กระแสคิดเรื่อง “สังคม”: การเผยแพร่ข้อมูลที่ถูกละเลย.....	223
5.4 การวิพากษ์สังคมทุนนิยมจากจุดยืนทางจริยธรรม	236
5.5 จริยธรรมกับการแก้ปัญหาสังคม	242
บทที่ 6 บทสรุป: จริยธรรมและ “สังคม” ในอุดมคติ	254
รายการอ้างอิง.....	259
ภาคผนวก.....	279
สำนักพิมพ์ การจัดทำหน้า และการกระจายหนังสือ	280
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	293

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การเปลี่ยนเข้าสู่สภาวะสมัยใหม่ หรือที่เรียกว่า modernity เป็นสภาวะหรือบรรยากาศทางความคิดที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกตะวันตกในหลากหลายแง่มุม ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม รวมถึงแง่มุมของชีวิตประจำวันในด้านต่างๆ¹ แม้จะยังไม่มีกรอบรับกันถึงช่วงเวลาที่เหมาะสมของการเปลี่ยนแปลงนี้ แต่โดยทั่วไปจะมองว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เกิดขึ้นในวงกว้างคือการเข้าสู่ยุคทุนนิยมอุตสาหกรรมในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่ดึงดูดคนจำนวนมากจากชนบทให้เข้ามาสู่รั้วของระบบเศรษฐกิจแบบตลาด และทำให้พลังการผลิตสินค้าเพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้ส่งผลแค่ในสังคมตะวันตกเท่านั้น เพราะการเพิ่มพลังการผลิตนำมาซึ่งความต้องการทรัพยากรและตลาด ทำให้การแสวงหาอาณานิคมเป็นวิธีการหนึ่งในการทำให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านี้ (พร้อมๆ กับความคิดที่ว่าคนผิวขาวเป็นผู้ที่มีวิวัฒนาการสูงสุด) การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในโลกตะวันตกจึงส่งผลสะท้อนต่อหลายพื้นที่ทั่วโลก

สังคมสยามในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 จนถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ก็เป็นพื้นที่หนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากกระบวนการดังกล่าว โดยเฉพาะจากการทำสนธิสัญญาทางการค้ากับประเทศต่างๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2398 เป็นต้นมา (แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในขั้นมูลฐานมาก่อนหน้านั้นบ้างก็ตาม)² การติดต่อกับตะวันตกได้นำมาสู่การปรับตัวในด้านต่างๆ ของชนชั้นนำสยาม ทั้งการปฏิรูปทางการเมือง การยกเลิกธรรมเนียมด้าหลังต่างๆ การริเริ่มระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ การสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เป็นต้น ยังไม่นับถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เริ่มมีห้างร้านต่างๆ และผู้ประกอบการด้านการค้าขายมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงในหลายภาคส่วนข้างต้นได้เริ่มส่งผลไปถึงการดำเนินชีวิตของคนทั่วไป แม้ว่าสังคมไทยสมัยนั้นยังไม่ได้เข้าสู่ความเป็นสังคมอุตสาหกรรม แต่ก็เริ่มมีสินค้าอันเป็นผลผลิตจากระบบอุตสาหกรรมตะวันตกเข้ามามากขึ้น ทุนนิยมอาจยังไม่เติบโตเต็มที่ แต่ระบบเงินตราก็เริ่มเข้ามามีส่วนต่อชีวิตคนในสังคมเมือง

¹ ดังเช่นในปี ค.ศ. 1999 ทางสำนักพิมพ์ Routledge ได้จัดทำหนังสือชุด Modernity: Critical Concept ทั้งหมด 4 เล่ม เพื่อรวบรวมบทความที่อธิบายถึงแง่มุมต่างๆ ของสภาวะดังกล่าวนี้ โปรดดู Malcolm Waters (ed.), *Modernity: Critical Concept* Vol. 1-4 (London and New York: Routledge, 1999).

² สำหรับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของสังคมไทยก่อนสนธิสัญญาเบาว์ริงรวมถึงบทบาทของพ่อค้าชาวจีน โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ปากไก่และใบเรือ* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2527).

ระบบการเมืองยังคงอยู่ได้อำนาจของกษัตริย์ แต่ก็เริ่มมีช่องทางให้ตั้งคำถามและการวิพากษ์วิจารณ์ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์มากขึ้น กิจกรรมดังกล่าวยังไม่อาจแทรกซึมไปทุกภาคส่วนของสังคม แต่ก็มีอาจปฏิเสธได้ว่าเริ่มมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างน้อยก็ในสังคมเมือง

ความเป็นสมัยใหม่ไม่จำเป็นต้องปรากฏขึ้นแต่ในสถาบันทางสังคม เช่น ระบบการเมือง, องค์กรทางเศรษฐกิจ หรือระบบการศึกษา เท่านั้น แต่ยังเกิดควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและระบบวิถีคิดไปด้วย หากมองในแง่นี้ สิ่งหนึ่งที่ควรพิจารณาคือกระบวนการเปลี่ยนแปลงของระบบความคิดและระบบของคุณค่า หรือความเปลี่ยนแปลงในลักษณะของวิถีคิด (mentality) กระบวนการเปลี่ยนแปลงของการรับรู้ (perceiving) การแสดงออก (expressing) และการกำหนดคุณค่า (valuing)³ และเมื่อกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในระดับของระบบความคิด (mentality) ในสังคมไทยแล้ว ตัวละครสำคัญที่เป็นทั้งผู้รับและเป็นสื่อกลางในการรับความคิดภายนอกเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่นั้น เห็นจะได้แก่กลุ่มที่เรียกกว้างๆ ว่า "ชนชั้นกลาง" (middle class) ที่กลายเป็นส่วนสำคัญของโครงสร้างทางสังคมในยุคสมัยใหม่ (ซึ่งยังคงมีปัญหาในการนิยามทั้งในระดับของทฤษฎีและในระดับของความเป็นจริงทางสังคม ดังจะกล่าวถึงในบทถัดไป)

การเกิดขึ้นและเติบโตของชนชั้นกลางไทย เป็นประเด็นหนึ่งที่ได้รับ ความสนใจและศึกษาจากทั้งนักประวัติศาสตร์และนักสังคมศาสตร์สาขาอื่นอยู่เสมอ เพราะชนชั้นกลางถูกมองว่าเป็นหนึ่งในตัวจักรสำคัญที่ช่วยผลักดันหรือกำหนดทิศทางของสังคม ทั้งในแง่ของการก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหรือการธำรงโครงสร้างทางสังคมแบบเดิมไว้ นอกจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแล้ว การเปลี่ยนแปลงด้านอื่นๆ ของสังคมไทยมักจะมีชนชั้นที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้เป็นตัวละครสำคัญอยู่บ่อยครั้ง ไม่ว่าจะ เป็นบทบาทในการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่คนชั้นกลางได้เป็นส่วนหนึ่งของการเคลื่อนไหวควบคู่ไปกับชนชั้นอื่นๆ⁴ หรือการวิเคราะห์ถึงการรับและการสร้างวัฒนธรรมของชนชั้นกลางไทยที่ทั้งเหมือนและแตกต่างจากของตะวันตก⁵ ตลอดจนการแสดงให้

³ Alex Inkeles, "A Model of Modern Man," in Malcolm Waters (ed.), *Modernity: Critical Concept* Vol. 2, p. 95.

⁴ ตัวอย่างเช่น นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2553).

⁵ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมของคนชั้นกลางไทย," ใน สังคีต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (บรรณาธิการ), *ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย* (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536).

เห็นว่ามีคนกลุ่มหนึ่งเริ่มมีสำนึกแบบปัจเจกชนและตระหนักถึงศักยภาพของตนเองมากขึ้น⁶ แม้การจะนิยามว่าใครหรือคนกลุ่มใดเป็นชนชั้นกลางนั้น ยังคงเป็นปัญหาที่ถกเถียงมาจนถึงปัจจุบัน, ดังจะแสดงให้เห็นข้างหน้า, แต่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในช่วงยุคหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างความเก่าและความใหม่⁷ ก็แสดงให้เห็นว่ามีคนกลุ่มหนึ่งที่รับค่านิยมและวัฒนธรรมใหม่ๆ หลายประการอันเป็นค่านิยมของชนชั้นกลางในโลกตะวันตกมาเป็นส่วนหนึ่งของความคิดและวิถีชีวิตของตนอยู่จริง หลายอย่างอาจมีส่วนร่วมทางความคิดกับชนชั้นสูงในสมัยเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นการมีความคิดที่อิงหลักวิทยาศาสตร์มากขึ้น, มโนทัศน์เรื่องชาติบ้านเมือง, ครอบครัวยุคใหม่, การมีเมียเดียว, การรักนวลสงวนตัว, การให้ความสำคัญกับการศึกษา เป็นต้น ขณะที่วิถีคิดหลายอย่างก็มีลักษณะเฉพาะและแตกต่างจากชนชั้นสูงส่วนมาก เช่น การตั้งคำถามต่อความเหลื่อมล้ำ, การให้ความสำคัญกับความสามารถเหนือชาติกำเนิด, การตั้งคำถามทางสังคมที่อิงกับแนวคิดเสรีภาพ สิทธิ และความเท่าเทียม, การตั้งคำถามกับระบบอุปถัมภ์ (แต่ก็มีได้ต่อต้านเสียทีเดียว) เป็นต้น

หากเรามองว่ากลุ่มพ่อค้าและเจ้าของกิจการขนาดเล็กเป็นชนชั้นกลางที่มีบทบาทในการสร้างความเปลี่ยนแปลงแก่ระบบเศรษฐกิจ กลุ่มนักเขียนนักหนังสือพิมพ์ในยุคแรกก็นับเป็นชนชั้นกลางที่มีบทบาทในทางวัฒนธรรม ในแง่ที่ว่าคนเหล่านี้เป็นสื่อสำคัญในการรับและเผยแพร่และให้ความเห็นต่อความรู้และความคิดใหม่ผ่านหนังสือพิมพ์เพื่อเข้าสู่การรับรู้ของผู้ที่อ่านออกเขียนได้และมีกำลังซื้อ (ซึ่งก็คือชนชั้นกลางด้วยกัน) และภายใต้บรรยากาศของการเผยแพร่สื่อสิ่งพิมพ์เหล่านี้ สิ่งพิมพ์ประเภทหนึ่งที่มีบทบาทขึ้นมาก็คือ “เรื่องอ่านเล่น” แบบร้อยแก้วสมัยใหม่หรือที่เรียกกันในยุคหลังว่า นวนิยาย หรือ เรื่องสั้น นั่นเอง

เรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วสมัยใหม่ของไทยที่เริ่มรับรูปแบบจากตะวันตกเริ่มปรากฏขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ 2410 (ดังที่จะแสดงไว้ในบทที่ 3) หลังจากนั้นได้เริ่มมีเรื่องสั้นที่มีรูปแบบใกล้เคียงกับเรื่องสั้นของตะวันตกมากขึ้น ในช่วงทศวรรษ 2440 เริ่มมีการแปลนวนิยายจากตะวันตกเรื่องแรกคือ *ความพยายาม* โดย พระยาสุรินทรราชา หลังจากนั้นอีกสิบกว่าปี คือช่วงปลายทศวรรษ 2450 จึงได้ปรากฏนวนิยายไทยเรื่องแรกอย่าง *ความไม่พยายาม* ขึ้น และเมื่อถึงทศวรรษ 2460 ก็เริ่มมีเรื่องอ่านเล่นทั้งที่เป็นเรื่องสั้น เรื่องแปล และนวนิยายหลากหลายแนวทางมากขึ้น หลายเรื่องเริ่มเป็นที่นิยมกันในยุคนั้น เช่น *แพรดำ* ของ หลวงสารานุกรมประพันธ์ หรือ *ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้* ของ “อายัดน

⁶ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ถึงพุทธศักราช 2475* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538).

โฆษ” เป็นต้น การที่เรื่องอ่านเล่นเริ่มเป็นที่นิยมมากขึ้นนี้เอง ทำให้เริ่มมีการถกเถียงถึงทิศทางและคุณค่าของรูปแบบการเขียนดังกล่าว⁷

ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 เป็นต้นมาจนถึงช่วงต้นทศวรรษ 2470 ได้เริ่มปรากฏผลงานของนักเขียนหนุ่มสาวรุ่นใหม่ที่เกิดจากรั้วโรงเรียนในเวลานั้น เช่น “ศรีบูรพา”, มาลัย ชูพินิจ, “ป. บุรณศิลป์”, “ดอกไม้สด”, ม.จ. อากาศดำเกิง ฯลฯ ที่เริ่มมีการวิพากษ์วิจารณ์สังคมด้วยนัยยะที่แตกต่างจากงานเขียนรุ่นก่อนหน้า เช่น เรื่องของความเหลื่อมล้ำ, การถือยศถืออย่าง, เสรีภาพในการเลือกคู่และการดำเนินชีวิต ฯลฯ พวกเขาเกิดและเติบโตภายใต้โลกที่มีกฎเกณฑ์และกติกาแตกต่างจากคนรุ่นก่อนหน้า และใช้เรื่องอ่านเล่นในการนำเสนอทั้งความคิดและอารมณ์ความรู้สึกของพวกเขา ซึ่งนอกจากจะกลายเป็นพื้นที่ทางความคิดแล้ว เรื่องอ่านเล่นยังกลายเป็นพื้นที่ที่นักเขียนชนชั้นกลางรุ่นใหม่เหล่านี้แสดงความปรารถนาที่มีต่อยุคสมัยของพวกเขา รูปแบบทางสังคมที่เปลี่ยนไปได้สร้างความคิดและความคาดหวังภายใต้กฎเกณฑ์ชุดใหม่ของสังคม สิ่งดังกล่าวถูกแสดงออกผ่านการดำเนินเรื่องและพฤติกรรมของตัวละคร อันเผยให้เห็นถึงบรรทัดฐานทางจริยธรรมบางประการที่พวกเขาต้องการนำเสนอให้แก่ผู้อ่าน

เนื่องด้วยเรื่องอ่านเล่นเป็นพื้นที่ที่เปิดกว้างสื่อชนิดอื่นๆ ในช่วงเวลานั้น กล่าวคือเป็นพื้นที่ที่ไม่เป็นทางการ สัมพันธ์กับความบันเทิงและการหย่อนใจ ขณะเดียวกัน ก็เป็นพื้นที่ที่ผู้เขียนสามารถนำเสนอความคิดและความปรารถนาทั้งในเชิงปัจเจก และในระดับสังคมผ่านโครงเรื่อง คำพูด การกระทำ หรือผลที่ได้รับของตัวละครชนิดต่างๆ (ซึ่งเป็นสิ่งที่การเขียนแบบอื่นทำไม่ได้) และยังมีการคาดหวังให้งานเขียนเหล่านี้เป็น “ตัวอย่าง” ของพฤติกรรมที่ดีให้แก่ผู้อ่าน (จะกล่าวถึงในบทที่ 3) พื้นที่เหล่านี้จึงกลายเป็นหลักฐานสำคัญอีกส่วนหนึ่งที่เผยให้เห็นถึงวิถีคิดบางอย่างของผู้เขียนเหล่านี้ การทำความเข้าใจเรื่องอ่านเล่นในฐานะรูปแบบทางศิลปะแบบหนึ่งของยุคสมัยและในฐานะของพื้นที่ทางอารมณ์ความรู้สึกของชนชั้นกลางที่มีความสามารถในการรับและเผยแพร่วัฒนธรรมอย่างนักเขียน จะทำให้เข้าใจถึงวิถีคิดบางส่วนของชนชั้นกลางในช่วงเวลานั้น (อย่างน้อยคนกลุ่มนี้ก็เป็นผู้มีการศึกษาที่ใช้ชีวิตในเมืองและรับรู้ข่าวสารและความคิดจากภายนอกอยู่เกือบตลอดเวลา)

สิ่งพิมพ์เหล่านี้ในด้านหนึ่งถูกสร้างขึ้นจากบรรทัดฐานทางสังคมและระบบของวัฒนธรรมที่ผู้เขียนสังกัดอยู่ ขณะที่อีกด้านหนึ่งงานเหล่านี้ก็มีกระบวนการในการสร้างความหมาย ในฐานะ

⁷ สำหรับการถกเถียงในประเด็นดังกล่าว ดู Thanapol Limapichart, “The Prescription of Good Books: the Formation of the Discourse and Cultural Authority of Literature in Modern Thailand (1860s-1950s)” (Doctoral Dissertation, University of Wisconsin-Madison, 2008), pp. 110-127.

พื้นที่ในการแสดงอารมณ์ความรู้สึก รวมถึงแสดงความคิดหวังถึงสังคมที่ตนดำรงอยู่ และส่งต่อไปยังผู้อ่าน เรื่องอ่านเล่นจึงแสดงให้เห็นถึงวิถีคิดของชนชั้นกลางกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นผู้ผลิตผลงาน และอาจมีส่วนในการสร้างรูปแบบทางความคิดให้แก่ผู้อ่านในช่วงเวลาที่เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อของความ เป็นสมัยใหม่อีกด้วย ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จึงศึกษาทั้งในแง่ของบริบททางความคิดที่มีผลต่อวิถี คิดของผู้ผลิตงาน พร้อมๆ กันนั้นก็เสนอถึงสิ่งที่ปรากฏในตัวงานอันเป็นปฏิกริยาต่อบริบทที่เกิดขึ้น และมองเรื่องอ่านเล่นทั้งในฐานะของหลักฐานที่เกิดขึ้นอย่างสอดคล้องกับบริบท และในฐานะของ พื้นที่ในการสร้างความหมายที่ทำให้เราเห็นถึงวิถีคิดและจิตใจของชนชั้นกลางส่วนหนึ่งในยุคนั้น

ประเด็นหนึ่งที่เรื่องอ่านเล่นจำนวนมากในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2480 สื่อออกมา คือการสร้างบรรทัดฐานของจริยธรรมแบบใหม่ที่สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ชุดใหม่ของ สังคม นำเสนอถึงรูปแบบความสัมพันธ์ที่มนุษย์ควรปฏิบัติต่อกัน คือ ความเห็นอกเห็นใจ, ต่อต้าน การดูถูกคนที่ด้อยกว่า และให้ความสำคัญกับความสุจริตใจมากกว่าความสุขทางวัตถุ ชุดของ บรรทัดฐานทางจริยธรรมแบบใหม่นี้ เป็นการแสดงปฏิกริยาและวิพากษ์ต่อสังคมจารีตและสังคม สมัยใหม่ไปพร้อมกัน จริยธรรมที่คนกลุ่มใหม่เหล่านี้พยายามนำเสนอ จึงเป็นรูปแบบของการ ดำรงชีวิตในโลกสมัยใหม่ อันเป็นปฏิกริยาต่อทั้งสังคมจารีตที่เต็มไปด้วยลำดับช่วงชั้นแบบเดิม และต่อสังคมเงินตราที่ส่งเสริมความโลภและความเห็นแก่ตัว นอกจากนี้ รูปแบบทางจริยธรรมที่ พวกเขานำเสนอ ยังย้อนกลับไปใช้นิยามตนเองเพื่อให้แตกต่างจากชนชั้นอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็ชน ชั้นสูงหรือชนชั้นล่างอีกด้วย

ในบริบทของภาษาไทยในช่วงทศวรรษ 2460 และ 2470 คำว่า จริย หรือ จริยา ซึ่งเป็น ภาษาบาลีมีความหมายเดียวกับคำว่า จรรยา ที่เป็นภาษาสันสกฤต ซึ่งหมายความว่า ความ ประพฤติ หรือ กิริยาที่ควรประพฤติ ขณะที่คำว่า ศิล จะมีความหมายที่กว้างกว่า คือนอกจากจะ แปลว่า ความประพฤติ ได้เหมือนกับคำว่า จริย หรือ จรรยา แล้ว ยังสามารถแปลได้ว่า ความเคย, นิสัย, คติ, ธรรมเนียม ความปกติ, การกระทำ, ลักษณะ, ธรรมชาติ, นิสัยใจคอที่มีจรรยาดี, ความดี ความมีธรรม^๖ ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จึงใช้คำว่า จริย ซึ่งมีความหมายเกี่ยวข้องกับเรื่องของการ กระทำ การประพฤติปฏิบัติ และมีความหมายแคบกว่าคำว่า ศิล มาก และเมื่อนำมาประกอบกับ คำว่า ธรรม ซึ่งมีความหมายว่า คุณความดี, ความชอบ, คำสั่งสอนในพระพุทธศาสนา, ปัญญา; ความรู้ของจริง, ความจริง, เหตุบุญกุศล; ความถูกต้อง, ความประพฤติ ฯลฯ คำว่า “จริยธรรม”

^๖ ความหมายของคำว่า จริย, จริยา, จรรยา, ศิล และ ธรรม มาจากปทานุกรมฉบับปี 2470 อันเป็นฉบับ พิมพ์ครั้งที่ 2 ต่อจากการปรับปรุงในปี 2463 และ 2467 ดังคำชี้แจงในคำนำ ดู กรมตำรา, กระทรวงศึกษาธิการ, ปทานุกรม, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: โรงพิมพ์กรมตำรา กระทรวงศึกษาธิการ, 2470).

(ethics⁹) ในที่นี้ จึงใช้ในความหมายของความประพฤติที่ถูกต้อง หรือแบบแห่งความประพฤติ หรืออาจเรียกง่าย ๆ ได้ว่า หลักแห่งการกระทำนั่นเอง¹⁰ รูปแบบทางจริยธรรมที่คนกลุ่มใหม่เหล่านี้พยายามนำเสนอ จึงเป็นรูปแบบของการดำรงชีวิตในโลกสมัยใหม่ “ที่ถูกต้อง” ตามนิยามทางความคิดของพวกเขาที่ปฏิสัมพันธ์กับโลกภายนอก โดยใช้เรื่องอ่านเล่นเป็น “สื่อ” สำคัญในการแสดงออก (ไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม)

ผู้ศึกษาเลือกมองช่วงเวลาจากปลายทศวรรษ 2460 ไปจนถึงช่วงทศวรรษ 2480 ซึ่งในด้านหนึ่งก็เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของประวัติศาสตร์ไทยในหลายแง่มุม ทั้งในทางการเมืองที่เริ่มมีการก่อตัวทางความคิดและการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนต่างๆ จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ มีการต่อสู้กับกลุ่มนิยมเจ้าทั้งในทางการเมืองและทางการทหาร, เริ่มมีการนัดหยุดงานของกรรมกร, มีการส่งเสริมนโยบายชาตินิยมและรัฐนิยมในช่วงยุคสงครามโลก ฯลฯ ทางเศรษฐกิจก็ผ่านทั้งช่วงที่เศรษฐกิจตกต่ำจนต้องมีการ “ดุล” ข้าราชการออกจำนวนมาก ขณะเดียวกันรูปแบบทางเศรษฐกิจก็เริ่มมีลักษณะของทุนนิยมมากขึ้น และมีการนำเสนอสินค้าใหม่ๆ ออกสู่ผู้บริโภคในเมือง

ขณะที่อีกด้านหนึ่ง ก็เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงทางความคิดในหลายด้าน ทั้งบรรยากาศแห่งการวิพากษ์วิจารณ์และการรับความคิดใหม่ๆ ในช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง บรรยากาศทางความคิดที่ก่อตัวขึ้นไปด้วยการรับรู้ถึงเสรีภาพและความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการปกครองของประชาชนในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ไปจนถึงการเห็นพ้องและการวิพากษ์นโยบายทางวัฒนธรรมของรัฐทั้งในช่วงก่อนและระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 บรรยากาศข้างต้น ไม่ได้นำไปสู่การวิจารณ์หรือตั้งคำถามทางการเมืองและเศรษฐกิจในหน้าหนังสือพิมพ์เท่านั้น แต่นักเขียนในยุคนี้จำนวนมากต่างนำเสนอหรือแสดงออกซึ่งบรรทัดฐานทางจริยธรรมของตน เพื่อแสดงความเห็นต่อการเปลี่ยนแปลงในยุคสมัยของพวกเขา ทั้งความเป็นสมัยใหม่และร่องรอยของสังคมจารีตที่เหลืออยู่ บรรทัดฐานทางจริยธรรมชุดนี้ เป็นผลผลิตจาก

⁹ คำว่า ethics ในที่นี้ ใช้ในความหมายของ “จริยธรรม” ที่หมายถึงกฎเกณฑ์ที่คนหรือสังคมหนึ่งๆ ใช้เป็นแนวทางในการประพฤติ ไม่ใช่ในความหมายของ “จริยศาสตร์” ที่เป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาที่ศึกษาถึงความดี

¹⁰ สำหรับในภาษาอังกฤษ คำว่า ethics และ moral หากใช้ในความหมายทั่วไป จะไม่มีความแตกต่างกันเท่าใดนัก และสามารถใช้สลับกันได้ โดยคำว่า ethics จะมีรากศัพท์มาจากภาษากรีก (ethikos) ซึ่งจะเรียนรู้ผ่านลักษณะนิสัย (Character) และการศึกษา ขณะที่คำว่า moral จะมีรากมาจากภาษาละติน (moralis) และเรียนรู้ผ่านจารีตและกฎเกณฑ์ อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันหนังสือหลายเล่มใช้สองคำนี้ในความหมายที่ใกล้เคียงกันและแทนกันได้อยู่เสมอ

ความคิด ประสบการณ์ และการเผชิญหน้ากับสังคมจารีตและสังคมสมัยใหม่ไปพร้อมๆ กันในช่วงปลายทศวรรษ 2460 และ 2470 และเริ่มมีการผนวกกับมโนทัศน์อื่นๆ มากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2480 เช่นมโนทัศน์เกี่ยวกับศิลปะ หรือมโนทัศน์เกี่ยวกับสังคม และกลายเป็นฐานคิดสำคัญในการต่อต้านสังคมที่เริ่มมีลักษณะของทุนนิยมเด่นชัดมากขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า ในช่วงเวลาที่อยู่ในยุคเปลี่ยนผ่านทั้งทางเศรษฐกิจและการเมืองนี้เอง ก็เป็นยุคเปลี่ยนผ่านทางความคิดที่ทำให้นักเขียนชนชั้นกลางเหล่านี้พยายามเสนอแนวคิดทางจริยธรรมของยุคสมัยใหม่ และขยายเป็นฐานสำคัญในการมองสังคม ไม่ว่าจะผู้มองนั้น จะเป็นอนุรักษ์นิยม, นิยมคณะราษฎร, เชื่อในลัทธิสหกรณ์ หรือจะยึดถือลัทธิมาร์กซ์ต่อไปในอนาคต (ดังที่จะแสดงให้เห็นในบทที่ 4 และบทที่ 5) โดยหลักการดังกล่าววางอยู่บนฐานคิดเรื่องความดีในเชิงปัจเจกบุคคล และมองว่าจะสามารถแก้ไขปัญหาสังคมด้วยการที่ปัจเจกแต่ละคนรู้จักเห็นอกเห็นใจคนอื่น ไม่ดูถูกเพื่อนมนุษย์ และรู้จักพอ

บรรทัดฐานทางจริยธรรมที่ถูกสร้างขึ้นใหม่นี้ ไม่ได้ปรากฏขึ้นอย่างโดดๆ แต่ยังสัมพันธ์กับมโนทัศน์อื่นๆ ที่ปรากฏขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน เช่น การเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับมนุษย์, มโนทัศน์เรื่องความรักแบบสมัยใหม่, กระแสคิดเรื่องศิลปะ, หรือกระแสคิดเกี่ยวกับสังคม เป็นต้น ดังที่จะนำเสนอรายละเอียดต่อไปในวิทยานิพนธ์ การศึกษาเรื่องดังกล่าว ไม่ได้มีเป้าประสงค์เพียงแค่การทำความเข้าใจฐานคิดบางส่วนของชนชั้นกลางไทยเท่านั้น แต่ยังคาดหวังว่าจะสามารถช่วยสร้างความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์ความคิดของสังคมไทยโดยรวมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงของบริบททางประวัติศาสตร์สังคมและภูมิปัญญาในช่วงทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2480 ซึ่งก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของชนชั้นกลางไทย และศึกษาบรรทัดฐานทางจริยธรรมที่คนกลุ่มนี้สร้างขึ้น โดยเน้นศึกษาจาก “เรื่องอ่านเล่น” ของไทย

แนวเหตุผล ทฤษฎีสำคัญ หรือสมมติฐาน

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีสมมติฐานเบื้องต้นในลักษณะกว้างๆ 2 ประเด็นคือ

1. สภาพสังคมในช่วงทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา เริ่มมีลักษณะของทุนนิยมและบริโคนิยมสูงขึ้น เมื่อเปรียบเทียบกับยุคก่อนหน้า พร้อมๆ กับที่สื่อสิ่งพิมพ์ทั้งประเภทหนังสือและ

นิตยสารเริ่มแพร่หลายมากขึ้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งทางสังคมและทางความรู้ เช่น เริ่มมีการตระหนักถึงความก้าวหน้า, รับรู้กรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่วางอยู่บนเหตุผลเชิงประจักษ์, เริ่มสัมผัสแนวคิดเกี่ยวกับความรักในแบบสมัยใหม่ เป็นต้น

2. เรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วสมัยใหม่ของไทย ที่มีวิธีการเขียนในรูปแบบของนวนิยายและเรื่องสั้นตะวันตก ได้กลายเป็นพื้นที่ของนักเขียนชนชั้นกลางในการนำเสนอทัศนคติใหม่ๆ เข้าสู่สังคมไทย และได้สร้างชุดความคิดทางจริยธรรมอันประกอบไปด้วย การเห็นอกเห็นใจคนอื่น, การไม่ดูถูกคนด้อยกว่า และให้ความสำคัญกับความสุจริตใจ ซึ่งเป็นการวิพากษ์ทั้งสังคมจารีตและสังคมสมัยใหม่ไปพร้อมๆ กัน บรรทัดฐานทางจริยธรรมเหล่านี้ จะพัฒนาต่อไปจนกลายเป็นมุมมองทางสังคมของพวกเขา ที่ใช้วิพากษ์ปัญหาสังคมจากจุดยืนของจริยธรรม โดยแสดงออกผ่านเรื่องอ่านเล่น

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้จะศึกษาประวัติศาสตร์ทางความคิดโดยวิเคราะห์เรื่องอ่านเล่นในช่วงทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2480 ในฐานะที่เป็นรูปแบบทางศิลปะแบบหนึ่ง que แสดงถึงอารมณ์ (emotion) และวิถีคิด (mentality) ส่วนหนึ่งที่อันเป็นปฏิกริยาต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2480 โดยมองว่านักเขียนผู้สร้างงานเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นกลางที่มีทุนทางวัฒนธรรมสูงพอที่จะผลิตข้ามโนทัศน์ต่างๆ ให้แก่ผู้อ่าน โดยเรื่องอ่านเล่นเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างความหมายจากสิ่งที่เกิดขึ้นในยุคสมัยของพวกเขาออกมาเป็นโครงเรื่องและการกระทำของตัวละครที่ทั้งนำเสนอบรรทัดฐานทางจริยธรรมในแบบของตัวเองและนิยามความแตกต่างระหว่างตัวเองกับชนชั้นอื่น อันแตกต่างจากลักษณะที่เป็นทางการกว่าของหลักฐานประเภทอื่น

ทั้งนี้ การวิเคราะห์จะประกอบไปด้วยหลักฐานอื่นๆ ทั้งนิตยสารร่วมสมัย, บทความจากหนังสือพิมพ์, หนังสืองานศพ, หนังสือชีวประวัติและอัตชีวประวัติ, บันทึกส่วนบุคคล รวมทั้งศึกษาจากงานวิชาการ งานวิจัย บทความ และวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา ผ่านวิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach)

ทบทวนวรรณกรรมและประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้อง

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้พยายามนำเสนอประวัติศาสตร์ความคิดโดยใช้งานวรรณกรรมเป็นหลักฐานสำคัญในฐานะพื้นที่ทางความคิดและอารมณ์ความรู้สึกของชนชั้นกลางที่ต้องการแสดงออกและสื่อถึงผู้อ่าน งานชิ้นนี้จึงครอบคลุมประเด็นทางความคิดอยู่หลายประเด็น ในที่นี้จะเป็นการทบทวนวรรณกรรมผ่านประเด็นทางความคิดที่เกี่ยวข้องอย่างกว้างๆ 2 ประเด็น ประเด็นแรกเป็นเรื่องของประวัติศาสตร์ความคิดในช่วงทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2480 ประเด็นที่สองเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับประวัติศาสตร์ เพื่อให้มองเห็นภาพรวมของปัญหาและตำแหน่งแห่งที่ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำหรับปัญหาอีกประเด็นหนึ่งคือเรื่อง ชนชั้นกลาง จะนำเสนอในบทที่ 1 ต่อไป

สังคมไทยก่อนและหลัง 2475 : การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางความคิด

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของไทยในช่วงก่อนและหลัง 2475 เป็นประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ไทยอีกประเด็นหนึ่ง เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าวมักจะถูกเชื่อมโยงเข้ากับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มีงานเขียนเป็นจำนวนมากทั้งที่เป็นงานวิชาการ ประวัติบุคคล หรือสารคดีทางการเมือง ที่พยายามอธิบายถึงช่วงเวลาข้างต้น โดยเฉพาะในแง่ของเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม เพื่อมองว่า ปัจจัย หรือเงื่อนไขใดที่เป็นตัวผลักดันให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ซึ่งข้อสรุปส่วนใหญ่มักจะให้ความสำคัญกับสภาพความตึงเครียดทางเศรษฐกิจ ความไร้เสถียรภาพทางการเมือง สภาพสังคมที่เริ่มเปลี่ยนแปลงแนวคิดประชาธิปไตยที่รับมาจากตะวันตก บทบาทของหนังสือพิมพ์ที่ทำให้บรรยากาศในช่วงเวลาดังกล่าวเต็มไปด้วยการวิพากษ์วิจารณ์และความไม่พอใจต่อสภาพที่เป็นอยู่ เช่นงาน *อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม* ของ เบนจามิน เอ. บัทสัน, *ปฏิวัติ 2475* ของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ *อภิมหาปฏิวัติ* เพชรเลิศอนันต์ หรืองานที่ให้ความสำคัญกับการวิพากษ์วิจารณ์ในสื่อสิ่งพิมพ์อย่าง *ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์* ของ สุภัฏญา ตรี-วนิช รวมไปถึงการวิเคราะห์รูปแบบของรัฐเช่นบทความ “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2453-2475” ของ สมเกียรติ วันทะนะ และหนังสือ *The Rise and Fall of The Thai Absolute Monarchy : Foundations of the Modern Thai State from Feudalism to Peripheral Capitalism* ของ ไชยันต์ รัชชกุล ไปจนถึงงานที่วิเคราะห์เรื่องกฎหมายที่สัมพันธ์กับความคิดเรื่อง

ครอบครัวของไทย อย่าง *Subject Siam: Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand* ของ ทามาร่า ลูส์ เป็นต้น¹¹

สำหรับในช่วงหลัง 2475 งานเขียนจำนวนมากให้ความสำคัญกับความขัดแย้งทางการเมืองหรืออุดมการณ์ทางการเมืองในยุคดังกล่าว โดยเฉพาะในแง่ของการต่อสู้ในทางอุดมการณ์ เช่น 2475 และ 1 ปี หลังปฏิวัติ ของ อังรศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, บทความ “ความผิดพลาดทางประวัติศาสตร์ของปรีดี พนมยงค์,” “ร. 7 สละราชย์, ราชสำนัก, การแอนตี้คอมมิวนิสต์และ 14 ตุลา,” และ “พระราชหัตถเลขาสละราชย์ของ ร.7” ของ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล หรือบทความต่างๆ ที่อยู่ในหนังสือ *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ: การเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิวัติสยาม* ของ ธีรพล ใจจริง เป็นต้น งานบางชิ้นก็ให้น้ำหนักกับนโยบายชาตินิยมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เช่น *การสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2* ของ แถมสุข นุ่มนนท์¹² ขณะที่งานบางชิ้นมองไปที่การสร้างอุดมการณ์ทางการเมืองและทางสังคมผ่านงานเขียนและการผลิตข้อความคิดของปัญญาชนคนสำคัญของไทย เช่นงานชุดความคิดของปัญญาชน ของ สายชล สัตยานุรักษ์¹³

ขณะที่งานหลายชิ้นได้ใช้หลักฐานหรือประเด็นการพิจารณาที่แตกต่างออกไป แต่ก็ยังโยงกับอุดมการณ์ทางการเมืองของคณะราษฎรหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังที่ปรากฏในชุดงาน

¹¹ ไปรอดดู เบนจามิน เอ บัทสัน, *อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย*, แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร และคนอื่นๆ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543); ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และอังรศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, *ปฏิวัติ 2475* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547); สุกัญญา ติระวนิช, *ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์*, (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520); สมเกียรติ วันทะนะ, “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435-2475,” *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* 17, 1 (2533): 23-44; Chaiyan Rajchagool, *The Rise and Fall of the Thai Absolute Monarchy: Foundations of the Modern Thai State from Feudalism to Peripheral Capitalism* (Bangkok: White Lotus, 1994); Tamara Loos, *Subject Siam: Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand* (Changmai: Silkworm Book, 2006)

¹² ดู อังรศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, *2475 และ 1 ปี หลังการปฏิวัติ* (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชีย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543); สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง: รวมบทความเกี่ยวกับกรณี 14 ตุลาและ 6 ตุลา* (กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก, 2544); ธีรพล ใจจริง, *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิวัติสยาม (พ.ศ. 2475-2500)* (กรุงเทพฯ: ฟาเดียวกัน, 2556); แถมสุข นุ่มนนท์, *การสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2* (กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2520).

¹³ ดู สายชล สัตยานุรักษ์, *10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1-2* (กรุงเทพฯ: Open Books, 2557).

ของ ชาตรี ประทีปนทการ¹⁴ ได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่สะท้อนถึงอุดมการณ์ของคณะราษฎร เช่น รูปแบบอาคาร หรือการสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย งานของชาตรีจึงเสนอให้เห็นถึง “ความหมาย” ทางอุดมการณ์ของชนชั้นนำในเวลานั้นผ่านรูปแบบทางสถาปัตยกรรมรวมถึงข้อถกเถียงต่างๆ ในช่วงเวลานั้นอีกด้วย เช่นเดียวกับบทความ “ความเป็นมาของเพลงชาติไทยในปัจจุบัน” ของ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล ที่โยงประเด็นเรื่องเพลงชาติเข้ากับ ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในช่วงเวลานั้น ประเด็นทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับการเมืองยังปรากฏใน บทความ “นโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม: ลัทธิชาตินิยมกับผลกระทบทางสุนทรียทัศน์” ของ จิรพร วิทยศักดิ์พันธุ์ และวิทยานิพนธ์ *Nationalism and the transformation of Aesthetic Concepts: Theatre in Thailand during the Phibun Period*¹⁵ ของผู้เขียนคนเดียวกัน ซึ่งได้ศึกษาแง่มุมการสร้างนโยบายวัฒนธรรมของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เพื่อให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่าง การเมือง วัฒนธรรม และศิลปะ รวมถึงวิทยานิพนธ์เรื่อง *การสร้างร่างกายพลเมืองสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487* ของ ก้องสกล กวินรวีกุล¹⁶ ที่วิเคราะห์ถึงการประกอบสร้าง “ร่างกาย” ที่ดีในทศวรรษของรัฐบาลจอมพล ป. ด้วยการผสมผสานหลักคิดทางวิทยาศาสตร์เข้ากับแนวทางวัฒนธรรมของชาติ เป็นต้น

ที่กล่าวมาเป็นเพียงตัวอย่างส่วนหนึ่งของงานเขียนประวัติศาสตร์ที่วิเคราะห์ประเด็นปัญหาในช่วงทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2480 หรืออาจเรียกรวมๆ ได้ว่าเป็นสังคมไทยก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ที่มีเหตุการณ์ทางการเมืองครั้งสำคัญเกิดขึ้นอยู่หลายครั้ง บาง

¹⁴ ดู ชาตรี ประทีปนทการ, *การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2547); ชาตรี ประทีปนทการ, *คณะราษฎรฉลองรัฐธรรมนูญ : ประวัติศาสตร์การเมืองหลัง 2475 ผ่านสถาปัตยกรรม “อำนาจ”* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548); ชาตรี ประทีปนทการ, “ศิลปะ คณะราษฎร,” *ฟ้าเดียวกัน* 5, 1 (มกราคม-มีนาคม 2550): 91-111; สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “ความเป็นมาของเพลงชาติไทยปัจจุบัน,” *วารสารธรรมศาสตร์* 27, 1 (ธันวาคม, 2547): 1-102.

¹⁵ ดู Jiraporn Witayasakpan, “Nationalism and the transformation of Aesthetic Concepts: Theatre in Thailand during the Phibun Period” (Doctoral Thesis, Cornell University, 1992); และ จิรพร วิทยศักดิ์พันธุ์, “นโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม: ลัทธิชาตินิยมกับผลกระทบทางสุนทรียทัศน์,” ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ และ วิภัลย์ พงศ์พินิตานนท์ (บรรณาธิการ), *จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540).

¹⁶ ก้องสกล กวินรวีกุล, “การสร้างร่างกายพลเมืองสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487” (วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล สาขา มานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545).

เหตุการณ์ที่สัมพันธ์กับมิติอื่นๆ เช่น มิติทางวัฒนธรรม งานทั้งหมดที่กล่าวมาได้สร้างความเข้าใจต่อเหตุการณ์ทางการเมือง, ความคิดทางการเมือง รวมถึงนโยบายของรัฐทั้งก่อนและหลัง 2475 อยู่หลายประเด็น อย่างไรก็ตาม สำหรับพื้นที่ตรงนี้จะนำเสนอถึงงานจำนวนหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับความคิดและภูมิปัญญาในช่วงก่อนและหลัง 2475 หากมองในแง่นี้ หนังสือ *การปฏิวัติสยาม 2475* (2535- ปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์ในปี 2528) รวมถึงบางบทความใน *ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475* (2533) ของ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์¹⁷ และ *การเปลี่ยนแปลง โลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงพุทธศักราช 2475* (2538 – ปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์ในปี 2531) ของ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์¹⁸ ที่แม้จะมีเนื้อหาที่แตกต่างกัน แต่ก็มีส่วนที่คล้ายคลึงกันในแง่ของการมองความเปลี่ยนแปลงในมิติทางความคิดและภูมิปัญญา

งานของนครินทร์ (ทั้งหนังสือและรวมบทความ) ให้ความสำคัญกับปัจจัยจำนวนมาก โดยเฉพาะปัจจัยด้านวัฒนธรรมของคนหลายกลุ่ม ทั้งกลุ่มเจ้านาย ข้าราชการ ชนชั้นกลางในเขตเมืองหลวง (ซึ่งรวมถึงพ่อค้าและนักหนังสือพิมพ์) ที่ขัดแย้งกับวิถีคิดแบบจารีตภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลง และนำเสนอให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของกลุ่มคนต่างๆ ในสังคม (ครู, นักกฎหมาย, พ่อค้า, นักเขียนนักหนังสือพิมพ์ ฯลฯ) ตลอดจนกระแสคิดที่ปรากฏในช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง คือลัทธิรัฐธรรมนูญนิยมและลัทธิชาตินิยม ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญของสังคมไทย นั่นคือการปฏิวัติ 2475 การปฏิวัตินี้ดังกล่าว จึงเป็นกระบวนการทางความคิดที่ต่อเนื่อง โดยนักเขียนนักหนังสือพิมพ์ก็ถูกมองเป็นส่วนหนึ่งของการเผยแพร่ความคิดใหม่ๆ ในช่วงเวลานั้น เช่นการต่อต้านจารีตบางอย่างของชนชั้นสูง อย่างการมีผัวเดียวหลายเมีย หรือการคลุมถุงชน เป็นต้น

ขณะที่งานของอรรถจักร์ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงสำนักทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำ อันนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงของปริวิตถลทางความคิดด้านต่างๆ ทั้งความคิดที่มีต่อโลก ความคิดทางเวลา รวมถึงความคิดที่มีต่อตนเอง การเปลี่ยนสำนักทางประวัติศาสตร์นี้เอง ที่ก่อให้เกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อันจะนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และ

¹⁷ ดู นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*, พิมพ์ครั้งที่ 5. และ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475* (กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533).

¹⁸ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 – 2475*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541).

การเมือง มีส่วนทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตราและการขยายตัวของระบบราชการ ปัจจัยดังกล่าว ส่งผลให้บุคคลเริ่มมีสำนึกหน้าที่ต่อชาติ พร้อมๆ กับเกิดสำนึกในเชิงปัจเจก ที่เห็นว่าตนสามารถกำหนดชะตากรรมของตัวเองได้ และเกิดการรับรู้ทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ อันจะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อไป อรรถจักร์ยังมองว่างานวรรณกรรมในช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นหลักฐานที่ดีในการแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิด เช่น การมีลักษณะของปัจเจกนิยมมากขึ้น เป็นต้น

งานของนครินทร์และอรรถจักร์ ให้ความสำคัญกับกลุ่มคนที่มีบทบาททางสังคม อรรถจักร์ ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของชนชั้นนำ ขณะที่งานของนครินทร์จะมองกว้างไปถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของบุคคลกลุ่มต่างๆ ซึ่งทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงในมิติต่างๆ การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ สอดคล้องกับสิ่งที่กล่าวถึงในงาน *Contested Nationalism: the 1932 Overthrow of the Absolute Monarchy in Siam* ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ในระดับดุษฎีบัณฑิตในปี ค.ศ. 1993 (2536) ของ แมทธิว ฟิลลิป โคปแลนด์ (Matthew Phillip Copeland)¹⁹ ที่นำเสนอภาพการเคลื่อนไหวในสื่อสิ่งพิมพ์ผ่านกรอบคิดเรื่อง “ชาติ” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าในยุครัชกาลที่ 6 นั้นไม่ได้มีเพียงแค่ชาตินิยมจากเบื้องบนอันถูกนำเสนอโดยชนชั้นนำ แต่สำนึกเรื่องชาติยังทำงานในระดับของวัฒนธรรมมวลชน ซึ่งแสดงออกอย่างชัดเจนผ่านบทความทางการเมือง หนังสือพิมพ์ หรือภาพการ์ตูน ในช่วงเวลาดังกล่าว จึงเสมือนมีการแข่งขัน (contest) ของชาตินิยมอันมีฐานต่างกัน 2 แบบ ท้ายที่สุด ชนชั้นนำก็ไม่สามารถยับยั้งความหมายใหม่ที่ประชาชนให้แก่ชาติได้ ชาตินิยมจึงไม่ได้มีเพียงแบบเดียวหรือความหมายเดียวอย่างที่เคยเข้าใจ ความคิดหรือความรู้สึกเกี่ยวกับชาติบ้านเมือง จึงนำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์ ภาพของมโนทัศน์เรื่องชาติในงานโคปแลนด์ จึงไม่ใช่มโนทัศน์เดี่ยวๆ แต่เป็นมโนทัศน์ที่ทับซ้อนผ่านการตีความและการให้ความหมายที่แตกต่างกันระหว่างชนชั้นนำกับมวลชน

หากมองงานทั้ง 3 ชิ้นเป็นชุดเดียวกัน จะเห็นถึงโลกที่มีความเปลี่ยนแปลงในระดับของฐานคิดที่ส่งผลต่อคนชั้นต่างๆ ในสังคม โดยเฉพาะงานของนครินทร์ที่พยายามจะให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในคนกลุ่มต่างๆ มากที่สุด ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงในระดับวิถีชีวิตอันเป็นผลมาจากการเติบโตและการเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ตั้งแต่ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา ดังเช่นที่วิทยานิพนธ์ *ชีวิตประจำวันของชาวสยามใน*

¹⁹ Matthew Copeland, “Contested Nationalism: the 1920 overthrow of the Absolute Monarchy in Siam” (Doctoral Thesis, Australian National University, 1999).

กรุงเทพฯ พ.ศ. 2426-2475 (2546) ของ จิรวัดน์ แสงทอง²⁰ และหนังสือ *กรุงเทพฯ ยามราตรี* ของ วีระยุทธ ปีสาลี²¹ (2557 ปรับปรุงจากวิทยานิพนธ์ปี 2555) ได้นำเสนอให้เห็นถึงโลกของสามัญชนที่เริ่มเปลี่ยนวิถีชีวิตในมิติต่างๆ งานของจิรวัดน์ ให้ภาพการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวกรุงเทพฯ จาก “สังคมน้ำ” เป็น “สังคมบก” ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2420 เป็นต้นมา และตั้งแต่ทศวรรษ 2460 โดยเฉพาะช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ได้เริ่มมีกิจกรรมทางสังคมใหม่ๆ เกิดขึ้น ทำให้สังคมไทยได้มีโอกาสรับรู้โลกทัศน์ใหม่ๆ มากขึ้น และเริ่มสร้างรสนิยมของการบริโภค การใช้เวลารว่าง และวิถีชีวิตประจำวันของตนขึ้นมา ซึ่งจิรวัดน์มองว่าปัจจัยเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่กระตุ้นให้คนกลุ่มดังกล่าวเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง ด้วยการสนับสนุนการปฏิวัติ 2475 ขณะทำงานของวีระยุทธ ได้นำเสนอหลักฐานจำนวนมากเพื่อแสดงให้เห็นถึง “ชีวิตกลางคืน” ของชาวกรุงเทพฯ ในฐานะผลกระทบของความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ของสังคม งานชิ้นนี้นำเสนอช่วงเวลาตั้งแต่ทศวรรษ 2420 สืบเนื่องไปจนถึงทศวรรษ 2480 และทำให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในด้านสังคมและวัฒนธรรมของไทย ตั้งแต่เรื่อง การแต่งกาย ความบันเทิง วัฒนธรรมการกิน ฯลฯ

ความเปลี่ยนแปลงในด้านวิถีชีวิตที่กล่าวถึงในงาน 2 ชิ้นข้างต้น สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมสังคม (sociocultural) ดังเช่นที่ปรากฏในงาน *Woman, Man, Bangkok: Love, Sex and Popular Culture in Thailand* (2002) ของ สก็อต บาร์เม่ (Scot Barmé)²² ซึ่งให้ความสำคัญบริบททางวัฒนธรรมยอดนิยม (pop culture) ในช่วงเวลานั้น ที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเกิดขึ้นของชนชั้นกลาง โดยบาร์เม่ได้สำรวจความเปลี่ยนแปลงของความคิดและสังคมผ่านวัฒนธรรมบันเทิงหลากหลายประเภท ทั้งนิตยสาร ภาพยนตร์ งานวรรณกรรม หนังสือพิมพ์ ฯลฯ เพื่อทำความเข้าใจถึงการเกิดขึ้นของมโนทัศน์ใหม่ๆ ในขณะนั้น โดยเฉพาะเรื่องของความรักโรแมนติก ความสัมพันธ์ระหว่างชายกับหญิง และสถานภาพของสตรี โดยเขาให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างเพศสภาพและความสัมพันธ์ทางสังคม ที่นำไปสู่การเปลี่ยนความหมายทางสังคม (social meaning) และ

²⁰ จิรวัดน์ แสงทอง, “ชีวิตประจำวันของชาวสยามในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2426-2475” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).

²¹ วีระยุทธ ปีสาลี, *กรุงเทพฯ ยามราตรี* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557).

²² Scot Barmé, *Woman, Man, Bangkok: Love, Sex and Popular Culture in Thailand* (NewYork: Rowman & Littlefield Publishers, 2002).

มองว่าวัฒนธรรมโรแมนติกที่ผลิตและเผยแพร่ ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางความคิดของทั้งชนชั้นกลางและชนชั้นนำทั้งในช่วงก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

นอกจากงานของบาร์เม่แล้ว งานอีกชิ้นที่นำเสนอการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและภูมิปัญญาในช่วงเวลาที่คาบเกี่ยวระหว่างก่อนและหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง คือ วิทยานิพนธ์ *Reinventing Siam: Ideas and Culture in Thailand, 1920-1944* ของ อรุณ สุพราหมันยัน (Arjun Subrahmanyam) (2013) ที่นำเสนอให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทาง “ความคิดและภูมิปัญญา” ในมิติต่างๆ ของสังคมไทย ทั้งในช่วงก่อนและหลัง 2475 ผ่านชุดของวาทกรรมที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ชีวิตชนบท, การศึกษา, การโฆษณาชวนเชื่อ, การทำทนายจากท้องถิ่น, ศาสนา รวมถึงด้านวรรณกรรมและวรรณกรรม เพื่อนำไปสู่การ “คิดใหม่” (rethinking) เกี่ยวกับการปฏิวัติ 2475 และเหตุการณ์หลังจากนั้น²³ โดยงานชิ้นนี้มองว่า “การปฏิวัติ” ที่แท้จริงในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 ของไทยนั้น ไม่ใช่การปฏิวัติทางการเมือง แต่เป็นการปฏิวัติทางภูมิปัญญา การนำมโนทัศน์ของชุมชนและการบูรณาการทางสังคมเข้าสู่วาทกรรมสาธารณะ และการสร้างตัวตนแบบสมัยใหม่ (modern self) ที่ประกอบไปด้วย การวิพากษ์, การเป็นอิสระ (autonomous) และมีความเป็นสากลนิยม (cosmopolitan) โดยการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ส่วนใหญ่จะมาจากคนที่อยู่นอกระบบ (outsider) ซึ่งบทที่ 5 ในวิทยานิพนธ์ของอรุณ ได้กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงในด้านวรรณกรรมที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของจิตสำนึกทางสังคมดังกล่าวข้างต้น โดยมองผ่านบริบทด้านต่างๆ ที่มีความสำคัญต่องานวรรณกรรม ไม่ว่าจะเป็นความเป็นเมือง, ระบบการพิมพ์แบบสมัยใหม่, ผู้อ่านในโลกสมัยใหม่ รวมถึงโยงเข้ากับความเปลี่ยนแปลงของชนชั้นสูง นอกจากนี้ยังมองการเปลี่ยนแปลงผ่านตัวนักเขียนหรือกลุ่มนักเขียน เช่น งานเขียนของ “ดอกไม้สด” ที่ตระหนักถึงทั้งความร่ำรวย, ความสะดักสะบาย และความวุ่นวายของโลกใหม่ แต่ขณะเดียวกันก็แสดงออกถึงความต้องการที่จะใช้ชีวิตอย่างถูกต้องท่ามกลางโลกที่โสมม (corrupt) หรือการเกิดขึ้นของคณะสุภาพบุรุษที่นิยม “สุภาพบุรุษ” ผ่านความสุภาพและกิริยาที่ดี และเข้าใจในความสัมพันธ์ทางสังคมของโลกสมัยใหม่ โดยเฉพาะเรื่องชีวิตรัก อย่างไรก็ตามนักเขียนที่เขาให้ความสำคัญเป็นพิเศษคือ “ป. อินทรปาลิต” ผู้ใช้หัตถ์นิยายชุด *สามเกลอ* ในการเสียดเย้ยประเด็นต่างๆ ในสังคมช่วงเวลานั้นผ่านกิริยาที่ดูตื่นเงินของตัวละคร

อรุณมอง “ตัวตน” สมัยใหม่ผ่านงานของ “ดอกไม้สด”, กุหลาบ สายประดิษฐ์ และ “ป. อินทรปาลิต” เป็นหลัก เนื่องจากงานของอรุณครอบคลุมในหลายหลากประเด็น ทำให้ประเด็น

²³ Arjun Subrahmanyam, “Reinventing Siam: Ideas and Culture in Thailand, 1920-1944” (Doctoral Dissertation, University of California, Berkeley 2013).

ด้านวรรณกรรมมุ่งรองรับแนวคิดหลักของตัววิทยานิพนธ์ คือการแสดงออกซึ่ง “ตัวตนแบบสมัยใหม่” ในฐานะส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและภูมิปัญญาในช่วงทศวรรษ 1920 ถึงทศวรรษ 1940 พร้อมๆ กันหลายด้าน และให้ความสำคัญกับร่องรอยของความคิดแบบจารีตที่ยังคงดำรงอยู่แม้จะเป็นช่วงหลังปฏิวัติ 2475 แล้วก็ตาม

จะเห็นได้ว่า นอกจากประเด็นทางการเมืองและประเด็นที่สัมพันธ์กับอุดมการณ์ทางการเมืองแล้ว ประเด็นเรื่องการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมก็เริ่มเป็นประเด็นสำคัญในการนำเสนอโลกก่อนและหลัง 2475 ซึ่งงานวรรณกรรมเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทั้งในแง่ของการต่อต้านชนบระเพณีเดิมของชนชั้นสูง (นครินทร์), การสร้างสำนักเชิงปัจเจก (อรรถจักร์), การเสนอภาพตัวแทนของชายและหญิง (บาร์-เม่), การเปลี่ยนแปลงทางความคิดและร่องรอยของความคิดแบบจารีต (อรชุน) ฯลฯ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากงานเหล่านี้มีเป้าประสงค์ที่จะนำเสนอถึงประเด็นทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน ตั้งแต่ความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ทางความคิด ตัวตน ไปจนถึงเรื่องเพศสภาพ จึงมิได้ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงในด้านของวิถีคิด (mentality) ของชนชั้นกลางที่ดำรงอยู่ภายใต้สังคมที่เริ่มมีลักษณะของทุนนิยมและบริโภคนิยมมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจเป็นคนละมิติกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง แต่ก็มีได้แยกขาดจากกันเสียทีเดียว เพราะในบางครั้งบรรทัดฐานดังกล่าวก็จะถูกนำมาวิพากษ์วิจารณ์สังคมและการเมืองเช่นกัน ซึ่งหลักฐานหนึ่งที่จะนำมาใช้สืบค้นความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ คือการมองเนื้อหาในงานวรรณกรรมประกอบกับการพิจารณาหลักฐานอื่นๆ เช่น บทความ อัดชีวประวัติ บันทึกความทรงจำ เป็นต้น

งานวรรณกรรมในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงปรากฏในฐานะของพื้นที่หนึ่งซึ่งแสดงให้เห็นถึงกระบวนการทางความคิดและความพยายามในการสร้างบรรทัดฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลาง (ไม่ว่าบรรทัดฐานเหล่านี้จะถูกปฏิบัติในความเป็นจริงมากหรือน้อยเพียงใดก็ตาม แต่อย่างน้อยมันก็กลายเป็นภาพทางอุดมคติในช่วงเวลาหนึ่ง) ในฐานะที่เป็นปฏิกริยาและการสนองตอบต่อยุคสมัยที่กำลังจะเปลี่ยนแปลง งานวรรณกรรมจึงเป็นส่วนหนึ่งของระบบทางความคิดและวัฒนธรรมที่ผลิตมันขึ้นมา ในขณะเดียวกัน ก็เป็นพื้นที่ในการสร้างภาพทางอุดมคติหรือบรรทัดฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลางขึ้น ความคาดหวังและความปรารถนาที่ปรากฏในงานเขียนร้อยแก้วสมัยใหม่เหล่านี้จึงสัมพันธ์กับบรรยากาศทางความคิดที่เปลี่ยนไปในสมัยนั้น และนักเขียนชนชั้นกลางซึ่งเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมจากบรรยากาศทางความคิดและการซึมซับมโนทัศน์ใหม่ๆ ได้นำมโนทัศน์เหล่านั้นมาผลิตความหมายผ่านพื้นที่ที่ไม่เป็นทางการอย่างเรื่องอ่านเล่น

วรรณกรรมกับการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิด

แนวทางในการศึกษางานวรรณกรรมของโลกตะวันตกมีได้อย่างหลากหลาย ตั้งแต่แนวที่วิเคราะห์ความซับซ้อนของจิตใจของปัจเจกบุคคลอย่าง จิตวิเคราะห์ (psychoanalytic criticism), แนวการวิเคราะห์ที่ให้ความสำคัญกับบริบทภายนอกของสิ่งพิมพ์ สำนักพิมพ์ และผู้เขียน เช่น สังคมวิทยาวรรณกรรม (sociology of literature), แนวการวิเคราะห์ที่ให้ความสำคัญกับรูปแบบและสิ่งที่ปรากฏภายในวรรณกรรมเช่น รูปลักษณะนิยม (formalist) และ นวนิวิจารณ์ (new criticism), แนวทางที่ให้ความสำคัญกับเนื้อหาในฐานะภาพสะท้อนของสังคมเช่นแนวลัทธิมาร์กซ์, แนวทางที่ให้ความสำคัญกับการแลกเปลี่ยนระหว่างตัวงานกับตัวผู้อ่านเช่น reader response, แนววิเคราะห์ที่มองตัวงานในฐานะของวาทกรรมและการสร้างความหมายอย่าง new historicism และ cultural studies หรือเพื่อทำความเข้าใจกลุ่มคนที่ถูกเบียดขับจากวาทกรรมชุดหลักอย่างสตรีนิยม (feminism) และ queer theory ไปจนถึงแนวหลังอาณานิคม (postcolonialism) เป็นต้น

สำหรับการทำความเข้าใจทางประวัติศาสตร์ อาจมองได้ว่างานวรรณกรรมเป็นหลักฐานที่น่าสนใจอีกชิ้นหนึ่ง นอกจากจะเป็นเครื่องมือในการสร้างความหมายทางสังคมแล้ว ยังเป็นเสมือนบันทึกร่างอารมณ์ความรู้สึกของยุคสมัยที่อาจเผยให้เห็นโครงสร้างทางอารมณ์ความรู้สึก (structure of feeling) ของคนในยุคนั้นได้ และมีความสำคัญต่อการวิเคราะห์ทางวัฒนธรรม²⁴ งานเหล่านี้จึงควรถูกมองในฐานะของข้อมูลสำคัญสำหรับประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของสังคม²⁵ ซึ่งแน่นอนว่า ต้องใช้ประกอบกับหลักฐานอื่นๆ ด้วย

งานที่เป็นตัวอย่างของการนำวรรณกรรมมาแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดในมิติทางประวัติศาสตร์ได้ดีคือ บทความ “วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์” และ “สุนทรภู่ มหากวีกระฎุมพี”²⁶ ซึ่งเป็นผลงานของ นิธิ เอียวศรีวงศ์

งานของนิธิได้มองสภาพเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และการเปลี่ยนเนื้อหาของงานวรรณกรรมอย่างสัมพันธ์กัน การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่เริ่มมีการผลิตเพื่อนำส่งออกมากขึ้นได้ทำให้ตลาดในประเทศขยายตัว ชนชั้นนำเดิมได้กลายเป็นกระฎุมพี (เจ้า ขุน

²⁴ Raymond Williams, “On Structure of Feeling,” in Jenifer Harding and E. Deidre Pribram (eds.), *Emotions: A Cultural Studies Reader* (London and New York: Routledge, 2009), pp. 39-42.

²⁵ Herbert P. Phillips, *Modern Thai Literature: with an Ethnographic Interpretation* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1987), p. 4.

²⁶ ดูทั้ง 2 บทความได้ใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ปากไก่และใบเรือ* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2527).

นาง และเจ้าสัว) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่มองโลกตามความเป็นจริงมากขึ้น อันเป็นผลจากประสบการณ์จากระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ สอดรับกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านวรรณกรรม (นิเวศงานของ สุณทรภู่ เป็นหลัก) ที่มีลักษณะสมจริงมากขึ้น เมื่อเทียบกับวรรณกรรมอยุธยา นอกจากนี้ยังแสดงออกถึงความจริงที่อิงกับประสบการณ์, เหตุผล และมีลักษณะของมนุษยนิยมมากขึ้น งานวรรณกรรมของสุณทรภู่ในด้านหนึ่งจึงเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม นิเวศได้ใช้งานวรรณกรรมเหล่านี้ทั้งในฐานะผลสะท้อนของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่ามีการเปลี่ยนแปลงทางความคิดอย่างมีนัยยะสำคัญเมื่อเปรียบเทียบกับวรรณกรรมอยุธยา

งานของนิเวศเป็นตัวอย่างหนึ่งของการนำงานวรรณกรรมมาใช้มองการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและสังคมในมิติทางประวัติศาสตร์ อย่างไรก็ตาม สำหรับในหัวข้อนี้จะให้ความสำคัญกับการทบทวนงานประวัติศาสตร์วรรณกรรมและงานวิจารณ์/วิเคราะห์วรรณกรรมบางส่วนที่จะช่วยในการทำความเข้าใจบริบททางความคิดมากขึ้น ซึ่งแนวทางหลักที่สำคัญของงานประวัติศาสตร์วรรณกรรมไทยคือการมองงานวรรณกรรมในฐานะภาพสะท้อนทางสังคม ทำให้งานวรรณกรรมในช่วงทศวรรษ 2460 จนถึง 2480 หรือ “เรื่องอ่านเล่น” จำนวนมากมักจะถูกทำความเข้าใจภายใต้กรอบนี้

งานที่ศึกษากลุ่มนวนิยายยุคต้นอย่างจริงจังเป็นชิ้นแรกคือ *ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทยตั้งแต่เริ่มแรกจนถึง 2475* ของ สุพรรณิ วราทร (2519) ซึ่งตีพิมพ์จากงานวิทยานิพนธ์สาขาบรรณารักษศาสตร์ในปี 2516 อย่างไรก็ตาม งานชิ้นนี้ก็ให้ความสำคัญกับการอธิบายถึงพัฒนาการในด้านต่างๆ ของนวนิยาย (ฉาก ตัวละคร โครงเรื่อง ไปจนถึงเรื่องเรื่องอิทธิพลจากแหล่งอื่นๆ) มากกว่าที่จะแสดงให้เห็นถึงบริบททางประวัติศาสตร์ที่มีผลต่อการสร้างโครงเรื่องนั้นๆ ซึ่งแม้สุพรรณิจะเห็นว่าเหตุการณ์บ้านเมืองมีผลต่อโครงเรื่องก็ตาม แต่ก็ไม่ได้แสดงความสัมพันธ์ในส่วนนี้ไว้อย่างละเอียดเท่างานประวัติศาสตร์วรรณกรรมในช่วงหลัง งานที่เริ่มเน้นความสัมพันธ์ระหว่างงานวรรณกรรมกับสังคมอย่างชัดเจนยิ่งขึ้นคือ *กำเนิดนวนิยายในประเทศไทย (2540)* อันแปลมาจากวิทยานิพนธ์ภาษาอังกฤษของ วิภา กงกะนันท์ ซึ่งจัดทำในปี 2518 งานชิ้นนี้พยายามอธิบายถึงกำเนิด พัฒนาการ รวมถึงภาพสะท้อนสังคมผ่านงานเขียนร้อยแก้วในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของสังคมไทย พร้อมทั้งให้รายละเอียดต่างๆ ทั้งในด้านสภาพเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม โดยเฉพาะบริบทของสิ่งพิมพ์ ที่ส่งผลต่อการเกิดขึ้นของนวนิยายตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครอง นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์นวนิยายของนักเขียนในช่วงทศวรรษ 2470 อย่าง “ศรีบูรพา”, “ดอกไม้สด” และ ม.จ. อากาศดำเกิง (ซึ่งวิภามองว่าเป็น

จุดเริ่มต้นของนวนิยาย “ไทยแท้”) และมองว่านวนิยายของนักเขียนเหล่านี้นอกจากแสดงให้เห็นถึงความใหม่ทั้งในแง่โครงเรื่อง กลวิธี รวมถึงสารที่สื่อแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมตะวันตกในสมัยเดียวกันอีกด้วย เช่นเดียวกับงาน นวนิยายกับสังคมไทย พ.ศ. 2475-2500 (2523) ของ ตรีศิลป์ บุญขจร ซึ่งตีพิมพ์จากวิทยานิพนธ์ในปี 2521 ที่ใช้กรอบคิดที่คล้ายคลึงกัน แต่ให้ความสำคัญกับการมองความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมกับสังคมมากกว่างานของสุพรรณิและวิภา ตรีศิลป์ได้แสดงให้เห็นบริบททางประวัติศาสตร์ของยุคสมัยต่างๆ ที่มีผลกระทบต่องานวรรณกรรม และอธิบายภาพสะท้อนทางสังคมผ่านการยกตัวอย่างงานวรรณกรรมบางชิ้นที่สะท้อนให้เห็นภาพของสังคมและการเมืองในยุคนั้นๆ เช่น สงครามชีวิต, หญิงคนชั่ว, ข้างหลังภาพ, เมืองนิมิตร, แผ่นดินของเรา ฯลฯ และวิเคราะห์วิจารณ์งานแต่ละชิ้นสะท้อนแง่มุมทางสังคมแบบได้ออกมาบ้าง

การวิเคราะห์ภาพสะท้อนสังคมไทยดูเหมือนจะเป็นที่นิยมในการศึกษาชุดงานวรรณกรรม นอกจากงานของ วิภา และตรีศิลป์ ที่ได้เสนอให้เห็นว่างานวรรณกรรมมีความสอดคล้องและสามารถสะท้อนภาพสังคมภายนอกได้อย่างไรแล้ว งานที่เริ่มเขียนในช่วงเวลาใกล้เคียงกันอย่าง ทศนะทางสังคมในนวนิยายไทยสมัยรัชกาลที่ 7 ของ เอมอร นิรัญราช²⁷ (2539) ที่ตีพิมพ์จากวิทยานิพนธ์ในปี 2521 ก็เป็นอีกชิ้นหนึ่งที่สำคัญกับการวิเคราะห์ทศนะทางสังคมผ่านงานนวนิยายในช่วงรัชกาลที่ 7 โดยได้แบ่งทศนะทางสังคมออกเป็น ทศนะต่อชีวิต ความเชื่อ และค่านิยมในระบบ, ทศนะต่อเจ้าขุนมูลนาย, ทศนะที่แสดงถึงการเติบโตของชนชั้นกลาง, ความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพบ้านเมืองและความเปลี่ยนแปลงของสังคม, ทศนะเกี่ยวกับการศึกษาและชนบประเพณี และปิดท้ายด้วยทศนะเกี่ยวกับสตรี ส่วนที่ดูเหมือนจะแตกต่างจากงานที่มาก่อนหน้า คือการวิเคราะห์ถึงกลวิธีในการแสดงสำนึก ซึ่งแบ่งเป็น 3 ระดับ คือ 1. ระดับที่มองเห็นความเปลี่ยนแปลง, 2. ระดับที่แสดงความคิดเห็น, 3. ระดับที่ต้องการเสนอทางออก

ขณะทำงานซึ่งใช้กรอบของลัทธิมาร์กซ์อย่างชัดเจนกว่าอย่าง สายธารวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทย (2525) ของ เสถียร จันทิมาธร ก็ยังคงมองความเปลี่ยนแปลงในงานวรรณกรรมในกรอบที่ต้องการหาภาพสะท้อนของสังคม และอธิบายพัฒนาการของวรรณกรรมผ่านกรอบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบลัทธิมาร์กซ์ จากวรรณกรรมยุคทาส สู้ยุคศักดินา และกลายมาเป็นวรรณกรรมยุคกึ่งเมืองขึ้นกึ่งศักดินา ดังตัวอย่างที่เขามองว่างานวรรณกรรมในยุคต้นทศวรรษ 2470 ได้เริ่มนำเสนอภาพความเป็นจริงมากขึ้น ความคิดเสรีนิยมมีบทบาทสูงขึ้น โดยเฉพาะ

²⁷ เอมอร นิรัญราช, ทศนะทางสังคมในนวนิยายไทยสมัยรัชกาลที่ 7 (กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ-แกรมมี่, 2539).

เสรีภาพในความรัก ซึ่งสอดคล้องกับการคลี่คลายตัวของสังคมไทยในขณะนั้น²⁸ โดยให้ความสำคัญกับงานวรรณกรรมที่สะท้อนสังคมรวมถึง “วรรณกรรมเพื่อชีวิต” ในฐานะตัวแทนแห่งความก้าวหน้าทางความคิดของทั้งผู้เขียนและของสังคม

งานในยุคหลังบางชิ้นก็ยังพยายามวิเคราะห์ภาพสะท้อนผ่านกลุ่มของวรรณกรรมบางกลุ่มอยู่ เช่น วิทยานิพนธ์ “การวิเคราะห์นวนิยายชีวิตครอบครัว 2475-2488” (2540) โดย เบญญา สุขาทิพย์พันธุ์²⁹ ก็ได้เสนอให้เห็นถึงภาพสะท้อนในมิติต่างๆ ของครอบครัวผ่านนวนิยาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการเลือกคู่ครองทั้งที่เลือกเองหรือผ่านความเห็นชอบของผู้ใหญ่ รวมถึงบทบาทและหน้าที่ของสมาชิกในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นบทบาทของ พ่อ แม่ สามี ภรรยา และลูก รวมถึงปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในครอบครัว ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างสภาพสังคมกับนวนิยายแนวชีวิตครอบครัวในช่วงเวลาดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ ที่สะท้อนให้เห็นว่าอาชีพด้านการค้าและเกษตรกรรม (โดยเฉพาะการทำฟาร์ม) ได้เริ่มเป็นที่นิยมกันมากขึ้นแม้แต่ผู้ที่อยู่ในตระกูลขุนนาง ด้านการศึกษา ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษามากขึ้น และด้านวัฒนธรรม ซึ่งกล่าวถึงเฉพาะด้านการแต่งกาย

นอกจากงานที่เสนอให้เห็นถึงภาพสะท้อนของสังคมผ่านกลุ่มงานวรรณกรรมที่คาบเกี่ยวกับช่วงปลายทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2480 อันเป็นช่วงเวลาที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เลือกนำเสนอแล้ว ยังมีงานอีกจำนวนหนึ่งที่พยายามเสนอให้เห็นถึงความคิดหรือมโนทัศน์ที่ดำรงอยู่ในขณะนั้นผ่านงานวรรณกรรมแนวอื่นๆ เช่น วิทยานิพนธ์ “ลักษณะแบบฉบับของตัวละครในนวนิยายพาฝันระหว่างปีพุทธศักราช 2480- 2516” (2541)³⁰ ที่เสนอให้เห็นถึงแบบฉบับของตัวละครในนวนิยายแนวพาฝันที่ตัวละครหลักจะถึงพร้อมด้วยรูปสมบัติ คุณสมบัติ และทรัพย์สมบัติ ขณะที่ตัวละครรองจะมีบางส่วนที่ด้อยกว่า ตัวละครจะมีลักษณะแบนและเป็นแบบฉบับที่ผลิตซ้ำกันมาตลอด เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้อ่านที่ต้องการหลีกเลี่ยงจากสภาพปัญหาที่ดำรงอยู่ในโลกของความเป็นจริง หรือวิทยานิพนธ์ “ภาพโสเภณีในนวนิยายกับความเป็นจริงทางสังคม”

²⁸ ดู เสถียร จันทิมาธร, *สายธารวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทย* (กรุงเทพฯ: เจ้าพระยา, 2525), หน้า 113-127.

²⁹ เบญญา สุขาทิพย์พันธุ์, “การวิเคราะห์นวนิยายแนวชีวิตครอบครัว ช่วง พ.ศ. 2475-2488” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2540).

³⁰ ศุภร จารุวรรณ, “ลักษณะแบบฉบับของตัวละครในนวนิยายพาฝันระหว่างปีพุทธศักราช 2480-2516” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2541).

(2545)³¹ ของ นพมาตร์ พวงสุวรรณ ที่มองภาพของโสเภณีจากงานวรรณกรรมยุคต่างๆ ตั้งแต่ปี 2480-2545 และมองเห็นการนำเสนอภาพของโสเภณีที่เปลี่ยนแปลงไป จากภาพนำเสนอในฐานะของชนชั้นล่างของสังคมในช่วงทศวรรษ 2480 จนถึง 2500 ไปสู่ภาพของการนำเสนอในฐานะของอาชีพหนึ่งในช่วงทศวรรษ 2540 เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างนวนิยายกับโลกความเป็นจริงในฐานะของภาพสะท้อน

หนังสือ *วรรณกรรมกับสังคม: ภาพสะท้อนจากนวนิยายปัจจุบัน* ของ อิงอร สุพันธ์ุณี³² ก็เป็นอีกหนึ่งในงานที่มองภาพสะท้อนของสังคมผ่านงานวรรณกรรมบางชิ้นของนักเขียนบางคน เป็นการเฉพาะ เช่นบทความความยาว “ดอกไม้สด: ผู้ผลิบันในวงวรรณกรรมอย่างไม่รู้โรยรา” (หน้า 7-104) ที่สังเคราะห์งานเขียนของ “ดอกไม้สด” จำนวนหนึ่ง เพื่อบอกกับผู้อ่านถึงแนวความคิดต่างๆ ที่ดำรงอยู่ ทั้งแนวความคิดเรื่องการแต่งงาน, แนวความคิดเรื่องความรักต่างชนชั้น, แนวความคิดเรื่องความเป็นผู้ดี, แนวความคิดเรื่องชายหญิงในอุดมคติ, แนวความคิดเรื่องการประสานตะวันตกและตะวันออก แนวความคิดเรื่องพุทธศาสนา และแนวความคิดเรื่องการสร้างตัวขณะที่บทความ “ผิวเหลืองผิวขาว: รักไม่สมหวัง-ความแตกต่างทางเชื้อชาติและสีผิว” (หน้า 105-120) ก็กล่าวถึงแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในนวนิยายเรื่องดังกล่าวของ ม.จ. อากาศดำเกิง ทรัพย์พัฒน์ ทั้งเรื่องความรักชาติ เรื่องของการศึกษา และประเด็นที่สำคัญคือเรื่องของการเหยียดผิว

อีกประเด็นหนึ่งที่มักจะกล่าวถึงอยู่เสมอ คือเรื่องภาพสะท้อนของมโนทัศน์ความเป็นหญิงและความเป็นชายในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ถึงช่วงทศวรรษ 2480 ซึ่งเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจจากงานวิชาการจำนวนหนึ่ง ตัวอย่างเช่นวิทยานิพนธ์ “สถานภาพทางสังคมของผู้หญิงไทย (ในช่วงปี พ.ศ. 2475-2493) ในนวนิยายของ ดอกไม้สด และ ก. สุรางคนางค์” (2529) ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ในสาขาวรรณคดีเปรียบเทียบ ของ สายสมร เฉยตรองการ³³ ที่วิเคราะห์สถานภาพทางสังคมของสตรีหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ผ่านนวนิยายของ ดอกไม้สด และ ก. สุรางคนางค์ เพื่อชี้ให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงชนชั้นสูงและชนชั้นกลางโดยใช้งานของ “ดอกไม้-

³¹ นพมาตร์ พวงสุวรรณ, “ภาพโสเภณีในนวนิยายไทยกับความเป็นจริงทางสังคม” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545).

³² อิงอร สุพันธ์ุณี, *วรรณกรรมกับสังคม: ภาพสะท้อนจากนวนิยายปัจจุบัน* (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554).

³³ สายสมร เฉยตรองการ, “สถานภาพทางสังคมของผู้หญิงไทย (ในช่วงปี พ.ศ. 2475-2493) ในนวนิยายของ “ดอกไม้สด” และ ก. สุรางคนางค์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529).

สด” และ “ก. สุรางคนางค์” เป็นตัวแทน เพื่อชี้ให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงในสองชนชั้นนี้ทั้งในฐานะภรรยา ในฐานะแม่ และในฐานะบุตรสาว รวมถึงสถานภาพด้านต่างๆ ของผู้หญิง เช่นด้าน การศึกษา ด้านสังคม และด้านเศรษฐกิจ รวมถึงการต่อต้านกฎเกณฑ์ต่างๆ เช่นการคลุมถุงชน เป็นต้น (ซึ่งหลายประเด็นก็เป็นสิ่งที่มีมาก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 ดังที่ในงาน ของ สุพรรณิ วราทร, วิภา กงกะนันท์ และ ตริศศิลป์ บุญขจร ได้แสดงไว้แล้ว)

แม้สายสมรจะมองว่างานของ “ดอกไม้สด” และ “ก. สุรางคนางค์” สามารถสะท้อน ประเด็นเรื่องบทบาทและสถานภาพของผู้หญิงได้ดีกว่านวนิยายของคนอื่น แต่งานของ อรรถภาค เล้าจินตนาศรี ในวิทยานิพนธ์ “ตัวละครหญิงในนวนิยายของศรีบูรพา: ศึกษาสถานภาพ บทบาท และสำนึกทางสังคม” (2548)³⁴ นั้น ได้เสนอให้เห็นว่าตัวละครของ “ศรีบูรพา” ได้สะท้อนให้เห็นถึง สถานภาพและบทบาทของผู้หญิงในช่วงที่ “ศรีบูรพา” เขียนนวนิยาย (ปลายทศวรรษ 2460 ถึง ทศวรรษ 2490) ได้อย่างดีเช่นกัน รวมถึงเกิดสำนึกทางสังคม ทั้งในแง่ของการเกิดสำนึกความเป็น หญิง หรือสำนึกทางสังคมในฐานะสมาชิกคนหนึ่งของคนหนึ่งของคน ทั้งการแสดงออกในรูปของสำนึกส่วนบุคคล เช่น เห็นอกเห็นใจในความทุกข์ยากของคนอื่น และการแสดงออกในรูปของการลงมือปฏิบัติ ในรูปของการเสียสละเพื่อสังคม ดังเช่นที่ปรากฏในนวนิยาย *แลไปข้างหน้า*

ขณะที่วิทยานิพนธ์ “‘สุภาพบุรุษ’ ในพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวกับวรรณกรรมของศรีบูรพา” (2551) ของ สหะโรจน์ กิตติมหาเจริญ³⁵ ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ ของสาขาวรรณคดีเปรียบเทียบ อาจจะมีความแตกต่างจากงานชิ้นอื่นๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว ตรงที่ให้ความ สำคัญกับบริบททางความคิด (โดยเฉพาะจากงานวรรณกรรมยุคจารีต) แล้วจึงย้อนกลับมา มองว่าความคิดเหล่านั้นสะท้อนออกมาในงานวรรณกรรมที่ตนจะศึกษาได้อย่างไร โดยสหะโรจน์ ได้สำรวจถึงที่มาของมโนทัศน์ “ความเป็นชาย” ทั้งของสังคมไทยในอดีตและของตะวันตกที่ส่งผล ต่อสังคมไทย จนกระทั่งกลายเป็นมโนทัศน์แบบ “สุภาพบุรุษ” ได้อย่างน่าสนใจ โดยให้ ความสำคัญกับสะท้อนความคิดเรื่อง “ความเป็นสุภาพบุรุษ” ผ่านงานวรรณกรรมของรัชกาลที่ 6 และของ “ศรีบูรพา” ในกรณีของรัชกาลที่ 6 ได้รับอิทธิพลเรื่องความเป็นชายจากภาพของ

³⁴ อรรถภาค เล้าจินตนาศรี, “ตัวละครหญิงในนวนิยายของศรีบูรพา: ศึกษาสถานภาพ บทบาท และ สำนึกทางสังคม” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548).

³⁵ สหะโรจน์ กิตติมหาเจริญ, “‘สุภาพบุรุษ’ ในพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวกับวรรณกรรมของศรีบูรพา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดี เปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551).

สุภาพบุรุษแบบวิคตอเรียน ซึ่งทั้งเสียสละ อดทน กล้าหาญ และมีการควบคุมทางอารมณ์ที่ดี และผูกโยงกับความศรัทธา ความเป็นชาติ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และยังคงให้ความสำคัญกับชาติกำเนิด ขณะที่สุภาพบุรุษของ “ศรีบูรพา” ยังมีภาพหลายส่วนซ้อนทับกับความเป็นสุภาพบุรุษของรัชกาลที่ 6 แต่ให้ความสำคัญกับเรื่องของการเสียสละเป็นอันดับแรก และมองว่าสามัญชนก็สามารถสร้างความเป็นสุภาพบุรุษได้โดยไม่ต้องผ่านชาติกำเนิด ถ้าหากมีความประพฤติที่ดีและมีศีลธรรม โดยแนวคิด “สุภาพบุรุษ” ของ “ศรีบูรพา” สัมพันธ์กับความเท่าเทียมในสังคม อันเป็นความคิดที่เริ่มแพร่หลายมากขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว

จะเห็นได้ว่า งานหลายชิ้นวางอยู่บนฐานคิดเดียวกับที่ ตรีศิลป์, วิภา หรือ เอมอร ได้เสนอไว้ กล่าวคือ แม้จะมีหลายข้อเสนอมุมมอง ทั้งในแง่ของการมองชุดของวรรณกรรมในฐานะของภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์ หรือมองภาพสะท้อนของงานเขียนแต่ละแนว แต่ละเล่ม หรือแต่ละผู้เขียนเป็นการเฉพาะ แต่ก็มีเป้าหมายในการมองหาภาพสะท้อนของสังคมและความคิดในยุคหนึ่งที่ปรากฏในงานวรรณกรรม เช่น การวิพากษ์ระบบครอบครัวเดี่ยวหลายเมีย, การต่อต้านการคลุมถุงชน, การวิจารณ์ความเจ้าชู้เจ้าอย่าง, การแสดงเสรีภาพในความรัก, ความเป็นสุภาพบุรุษ รวมไปถึงความเป็นหญิงและความเป็นชาย ฯลฯ จึงอาจจัดงานทั้งหมดที่กล่าวมาไว้ในกลุ่มเดียวกัน ที่จะวิเคราะห์ตัวบทในฐานะภาพสะท้อนทั้งทางความคิดและทางสังคม ดังนั้น สิ่งที่งานประวัติศาสตร์วรรณกรรมและงานวิจัยทางวรรณกรรมกลุ่มนี้นำเสนอจึงเป็นการค้นหาว่างานดังกล่าวสะท้อนภาพสังคมหรือมโนทัศน์บางอย่างในช่วงเวลาที่มันถูกสร้างขึ้นได้อย่างไร เช่น สะท้อนความเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจที่เงินตรามีอำนาจมากขึ้น, สะท้อนความคิดเกี่ยวกับการเลือกคู่ที่เปลี่ยนแปลง, หรือสะท้อนให้เห็นถึงการเกิดขึ้นของความคิดใหม่ๆ เป็นต้น โดยอิงกับบริบททางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานั้น งานวรรณกรรมในทัศนะนี้ด้านหนึ่งก็สามารถแสดงให้เห็นถึงผลสะท้อนทางสังคมที่ปรากฏในงานวรรณกรรม รวมถึงเผยให้เห็นมโนทัศน์ใหม่ๆ ที่ปรากฏในงานวรรณกรรมได้ แต่ด้วยข้อจำกัดหลายๆ อย่าง จึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับความซับซ้อนของบริบททางสังคมและทางความคิดในช่วงเวลาที่งานดังกล่าวได้รับการสร้างสรรค์ขึ้น (เพราะไม่ใช่วัตถุประสงค์หลักของงานเหล่านี้) ไม่ว่าจะเป็นสภาพสังคมที่เริ่มมีลักษณะของทุนนิยมและบริโคนิยมมากขึ้นที่มีส่วนในการประกอบสร้างวิถีคิดของชนชั้นกลางดังที่จะแสดงไว้ในบทที่ 2 หรือในกรณีของความเป็นชายและความเป็นหญิงที่สัมพันธ์กับมุมมองคู่ตรงข้ามระหว่างอารมณ์กับเหตุผลดังที่จะแสดงไว้ในบทที่ 4 เป็นต้น

มีงานอีกกลุ่มหนึ่งที่มีการตีความที่ “อ้อม” กว่า กล่าวคือ ไม่ได้มองภาพสะท้อนอย่างตรงๆ ว่าข้อความที่ปรากฏหรือพฤติกรรมของตัวละครนั้นสะท้อนความเปลี่ยนแปลงทางความคิดหรือ

ทางสังคมอย่างไร แต่มองผ่านความหมายที่ซ่อนอยู่ในตัวงานนั้นซึ่งเผยให้เห็นถึงการแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดในยุคนั้น ตัวอย่างงานที่ตีความผ่านวิถีวิทยาต่างๆ และเผยให้เห็นถึงอารมณ์ความรู้สึกของยุคสมัยได้น่าสนใจ (ถึงแม้ว่าจะไม่ได้เกี่ยวกับทศวรรษ 2460 ถึง 2480 เลยก็ตาม) คือบทนำของ เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) ในรวมเรื่องสั้นชุด *ในกระจก* (In the Mirror)³⁶ ที่ปูพื้นด้วยบริบททางสังคมตั้งแต่เรื่องสั้นสมัยเริ่มแรกไปจนถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจในช่วงสงครามเย็น ทั้งงบประมาณจากอเมริกา, การเติบโตของชนชั้นกลางใหม่, การขยายตัวของทุนนิยมสู่สังคมชนบท รวมถึงสงครามเวียดนามที่ส่งผลให้มีจำนวนทหารอเมริกันเพิ่มขึ้นในไทยอย่างมหาศาล บังคับดังกล่าวข้างต้น ส่งผลให้สภาพสังคมของชนบทไทยเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและรุนแรง เรื่องสั้นที่ปรากฏใน *ในกระจก* นี้ จึงมีแก่นเรื่องเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในถิ่นกำเนิดและเติบโตของผู้เขียน ซึ่งเป็นคนหนุ่มสาวในช่วงทศวรรษ 2510 และ 2520

การวิเคราะห์เรื่องสั้นของแอนเดอร์สัน ไม่ได้วิเคราะห์ในเชิงข้อมูลเพียงอย่างเดียว แต่วิเคราะห์ในเชิงสังคมวิทยาที่ทำให้มองเห็นความเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างและความสัมพันธ์ทางสังคม และที่สำคัญคือ ได้ใช้งานวรรณกรรมในการวิเคราะห์อารมณ์ความรู้สึกอันแปลกแยกของตัวละครและตัวผู้เขียน ทั้งต่อเมืองและต่อท้องถิ่นของตัวเอง ซึ่ง "...อัดแน่นไปด้วยสำนึกอันเจ็บปวดที่ว่า สิ่งที่ทำให้พวกเขาประสบความสำเร็จนั้น เป็นอย่างเดียวกับที่ทำให้ผู้คนและสิ่งแวดล้อมที่พวกเขาเติบโตมาเสื่อมทรามลงนั่นเอง..." (หน้า 40) งานวรรณกรรมในบทนำของหนังสือเล่มนี้ จึงมิได้เป็นเพียงข้อมูลที่ถูกผลิตขึ้นผ่านฉาก ตัวละครหรือโครงเรื่อง แต่เป็นระบบของอารมณ์ความรู้สึกที่ผู้เขียนได้สร้างขึ้นผ่านทั้งประสบการณ์ มโนทัศน์ และวาทกรรมที่ไหลเวียนอยู่ในช่วงเวลานั้น งานเขียนเหล่านี้ จึงสร้างระบบความหมายใหม่ขึ้นมาพร้อมๆ กับที่มันถูกสร้างจากระบบความหมายอื่นรอบตัวผู้เขียน

ชุดบทความใน *กระชูดดอกทอง* ของ "คำ ผกา"³⁷ ก็เป็นอีกตัวอย่างของความพยายามยามที่จะ "ขุด" ความหมายที่ซ่อนอยู่, โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับผู้หญิง, ออกมาจากงานวรรณกรรมแต่ละยุค ยกตัวอย่างเช่นในการวิเคราะห์นวนิยายเรื่อง *ลูกผู้ชาย* ของ "ศรีบูรพา" นั้น "คำ ผกา" มิได้มองเรื่องการวิพากษ์ความเหลื่อมล้ำ, ความยุติธรรม ฯลฯ เหมือนที่งานในกลุ่มแรกมอง แต่มองในฐานะที่เป็นหมุดหมายของการกำหนดบทบาทหญิงชายในสังคมไทย "...ที่ถูกตั้งให้ออกห่าง

³⁶ เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน, "บทนำ," *ในกระจก: วรรณกรรมการเมืองยุคสยามอเมริกา* (กรุงเทพฯ: อ่าน, 2553), หน้า 1-85.

³⁷ คำ ผกา, *กระชูดดอกทอง*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: อ่าน, 2556).

จากพื้นที่สาธารณะและธุรกิจต่างๆ มาเป็นเพศอันบริสุทธิ์ผู้ดม่อม ควรค่าแก่การเทิดทูนบูชาอยู่ในบ้านอันปลอดภัย...” (หน้า 43)³⁸ หรือในการวิเคราะห์ให้เห็นถึงมายาคติเกี่ยวกับความเป็นผู้หญิงที่ซ่อนอยู่ภายในนวนิยาย *ชั่วชีวิตหนึ่ง* ของ “ก. สุรางคนางค์” เป็นต้น

งานที่น่าสนใจอีกชิ้นคือบทความ “แผลเก่า และแผลจากที่ฝากไว้ก่อน” ของ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช³⁹ ที่นำแนวคิดบูรพนิยม (orientalism) มาประยุกต์ใช้อธิบายทัศนคติของชนชั้นนำในกรุงเทพฯ ที่มีต่อชาวบ้านและความเป็นบ้านนอก โดยใช้นวนิยาย *แผลเก่า* ของ “ไม้ เมืองเดิม” เป็นพื้นที่สำคัญในการวิเคราะห์ ชูศักดิ์ได้ใช้นวนิยายเรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความเป็นทวิลักษณ์ของชนบทในสายตาของคนกรุงเทพฯ ที่ในด้านหนึ่งก็มีความเถื่อนดิบที่น่าสะพรึงกลัว ขณะที่อีกด้านหนึ่งก็เป็นความบริสุทธิ์ ไร้เดียงสา ชูศักดิ์ได้ใช้ตัวละคร ขวัญ, ตัวเอกชายของเรื่อง, แสดงให้เห็นถึงลักษณะ “ความเป็นนักเลง” อันเคยเป็นคุณธรรมของชนบทชุดหนึ่งที่ชาวบ้านนอกใช้นิยามตัวเองในนวนิยาย *แผลเก่า* ซึ่งค่อยๆ ถูกทำให้หายไปเมื่อถูกนำมาสร้างเป็นภาพยนตร์ในยุคหลัง ความเป็นชนบทถูกทำให้กลายเป็นความเป็นไทยที่สูญหายและน่าโหยหา ความเป็นนักเลงถูกหุ้บแบบไข้วขวัญค่อยๆ หายไปจากจินตนาการและวาทกรรมว่าด้วยชนบทไทย สิ่งที่เข้ามาแทนที่คือภาพเหมารวมชีวิตชนบทในฐานะความยากจน ความอดอยาก และยากไร้ นอกจากนี้ ในแง่ของตัวละครเรียม ชูศักดิ์ยังได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงความขัดแย้งทางอารมณ์ความรู้สึก บทความนี้แสดงให้เห็นว่าสิ่งที่เกิดขึ้นกับเรียม ไม่ใช่แค่เป็นเรื่องของผู้หญิงหลงใหลในความรัก แต่เป็นปมทางอารมณ์ที่เธอไม่สามารถแสดงออกซึ่งความรักในแบบ “ลูกทุ่ง” เหมือนเดิมได้ เพราะเธอได้รับเอาอารมณ์ความรู้สึกและวิธีการแสดงอารมณ์ความรู้สึกของคนกรุงเทพฯ เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของตัวตนเธอเสียแล้ว บทความของชูศักดิ์ จึงนำเสนอนวนิยาย *แผลเก่า* ในฐานะพื้นที่ของความขัดแย้งทางความคิดและอารมณ์ความรู้สึกของความเป็นเมืองและความเป็นชนบท

ความย้อนแย้งและการสร้างความหมายที่ปรากฏในเรื่องไม่ได้มีเพียงการวิเคราะห์งานเขียนในยุคที่เรื่องอ่านเล่นเริ่มเฟื่องฟูแล้วเท่านั้น แต่งานบางชิ้นก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงความย้อนแย้งทางความรู้สึกนึกคิดบางอย่างของผู้เขียนในเรื่องอ่านเล่นยุคแรกเริ่ม ดังเช่นกลุ่มงานของ

³⁸ ผู้ศึกษาอาจจะเห็นต่างจาก “คำ ผกา” อยู่บ้าง ตรงที่มองว่านวนิยายเรื่องนี้ไม่ได้เป็น “หมุดหมาย” ของบทบาททางเพศ แต่เป็นผลลัพธ์ของกระบวนการทางความคิดที่มีมาก่อนหน้า และปรากฏในนิตยสารจำนวนหนึ่งอย่าง *สตรีไทย*, *สตรีนิพนธ์*, *เสนาศึกษา* และ *แม่วิทยาศาสตร์* ฯลฯ รวมถึงนวนิยายและเรื่องสั้นร่วมสมัยอื่นๆ อย่างไรก็ตาม วิธีการตีความของ “คำ ผกา” ก็ยังน่าสนใจและทำให้เห็นภาพที่แตกต่างออกไปอยู่ดี

³⁹ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, “แผลเก่า และแผลจากที่ฝากไว้ก่อน,” ใน *อ่านใหม่: เมือง กับ ชนบท ในวรรณกรรมไทย*, (กรุงเทพฯ: อ่าน, 2558), หน้า 2-38.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ 3 บทความ คือ “ความไม่พยายาบท ของ ครูเหลิ้ม กับวิบากความทันสมัยของไทย”, “นางนรมิต ของ ครูเหลิ้ม กับแฟนตาซีของสยาม” และ “เปิดพื้นที่อย่างใหม่ในทำเนียบวรรณกรรมไทย”⁴⁰ กรอบวิเคราะห์แบบหลังอาณานิคมของทักษ์ได้แสดงให้เห็นว่า นวนิยายทั้ง 2 เรื่องของ “ครูเหลิ้ม” นี้ ได้แสดงให้เห็นถึงความยกย่องระหว่างความเป็นตะวันตกกับความเป็นไทย *ความไม่พยายาบท* ถูกมองได้ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการต่อต้านตะวันตก ผ่านสื่อกลางที่ช่วยรับมาจากตะวันตก (รูปแบบของนวนิยาย) นอกจากนี้ความล้มเหลวด้านยอดขายของนวนิยายไทยแท้เรื่องแรกอย่าง *ความไม่พยายาบท* กับความสำเร็จของนวนิยายแปลงอย่าง *นางนรมิต* (ที่ “ครูเหลิ้ม” เขียนเอง แต่ใช้ตัวละครและฉากเป็นต่างประเทศทั้งหมด) ยังบ่งบอกให้เห็นถึงความคาดหวังของผู้อ่านชาวไทยที่ต้องการความบันเทิงและการเรียนรู้เกี่ยวกับความเป็นอื่น ด้วยการให้คนไทยได้มองตะวันตก อียิปต์ และแอฟริกาว่าเป็นสถานที่แปลกถิ่นและลึกลับ “...นางนรมิต ของ ครูเหลิ้ม จึงกลับทิศการจ้องมองของตะวันตกที่มองสยามเป็นสถานที่ห่างไกลและแปลกหูแปลกตา...” (หน้า 63) การวิเคราะห์ของทักษ์จึงเผยให้เห็นความขัดแย้งทางความคิดระหว่างความเป็นไทยและความเป็นตะวันตกที่แสดงออกผ่านพื้นที่ของนวนิยาย

งานของทักษ์ อาจเป็นส่วนหนึ่งในการจุดประเด็นการศึกษาหาความยกย่องของความหมายในงานเขียนยุคแรก ซึ่งอาจส่งอิทธิพลต่อบทความ “ความไม่พยายาบท ของ “นายสำราญ” กับอุดมการณ์ชนชั้นกลาง” โดย สรณัฐ ไตรลึงคะ⁴¹ ที่พยายามมอง *ความไม่พยายาบท* ภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์ ในฐานะผลผลิตของอุดมการณ์แบบชนชั้นกลาง โดยเฉพาะเรื่องเพศวิถีในสังคมสมัยใหม่ซึ่งสรณัฐให้ความสำคัญเป็นพิเศษ และเสนอไปในทิศทางเดียวกับทักษ์ว่านวนิยายเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความกระอักกระอ่วนในการรับวัฒนธรรมตะวันตก ขณะที่บทความ “The Emerging Literariness: Translation, Dynamic Canonicity and the Problematic Verisimilitude in Early Thai Prose Fiction” ของ แพร่ จิตติพลึงศรี⁴² ก็ได้แสดงให้เห็น

⁴⁰ ดูทั้ง 3 บทความได้ใน ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, *อ่านจนแตก: วรรณกรรม ความทันสมัย และความเป็นไทย* (กรุงเทพฯ: อานัน, 2558). บทความเหล่านี้ตีพิมพ์เป็นภาษาไทยครั้งแรกในช่วงปี 2550-2552

⁴¹ สรณัฐ ไตรลึงคะ, “ความไม่พยายาบท ของ “นายสำราญ” กับอุดมการณ์ชนชั้นกลาง,” ใน *นันทนัย ประสานนาม (บรรณาธิการ), พิพิธวรรณวรรณ : ความทรงจำและสยาม-ไทยศึกษาในบริบทสากล* (กรุงเทพฯ : ภาควิชาวรรณคดี และคณะกรรมการฝ่ายวิจัย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ร่วมกับสยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์, 2556), หน้า 117-136.

⁴² Phrae Chittiphalangsri, “The Emerging literariness: Translation, Dynamic Canonicity and the Problematic Verisimilitude in Early Thai Prose Fictions,” in Uganda Sze-Pui Kwan and Lawrence

เห็นถึงพลวัต (dynamic) และหน้าที่ (function) ของการแปลที่มีผลต่อร้อยแก้วสมัยใหม่ในยุคแรก ของไทยผ่านแนวคิด verisimilitude หรือการทำให้เหมือนจริงโดยให้ความสำคัญกับการ เปลี่ยนแปลงของรูปแบบ โดยเฉพาะบทบาทของการแปลที่ทำให้ทำให้นักเขียนและนักแปลของ ไทยยุคแรกค้นพบหนทางที่จะทำให้ผู้อ่านซึ่งไม่คุ้นชินกับขนบของร้อยแก้วสมัยใหม่สามารถทำ ความคุ้นเคยกับมันได้ การแปล *ความพยายาม* ในช่วงทศวรรษ 2440 จึงทำให้เรื่องแต่งแบบร้อย แก้วกลายเป็นที่ยอมรับ และยังแสดงให้เห็นถึงความยกย่องที่ปรากฏใน *ความไม่พยายาม* และ *นางนรมิต* ที่เป็นผลงานยุคถัดมาอีกด้วย

ตัวอย่างงานในกลุ่มที่ 2 ที่ยกขึ้นมาได้ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างตัวงาน (text) กับ บริบท (context) งานวรรณกรรมเป็นพื้นที่ในการสื่อและแลกเปลี่ยนความหมาย และสามารถ นำเสนอให้เห็นถึงความซับซ้อนทางความคิดหรืออารมณ์ความรู้สึกบางอย่างที่หลักฐานอื่นๆ อาจ บอกได้ไม่ชัดเจนเท่า การมองงานวรรณกรรมในลักษณะดังกล่าว จึงเป็นการอ่านงานเหล่านี้ในฐานะ ของร่องรอยทางความคิดและอารมณ์ความรู้สึกของคนในยุคหนึ่ง ที่สามารถนำเสนอความหมายอัน แตกต่างออกไปจากการวิเคราะห์หลักฐานอื่นๆ ได้

หากงานในกลุ่มแรกสนใจการมองงานวรรณกรรมในฐานะภาพสะท้อนของสังคมและ ความคิดอย่างตรงไปตรงมา งานกลุ่มที่สองก็เน้นการตีความงานวรรณกรรมเพื่อเผยให้เห็น ความหมายที่ซ่อนอยู่ในยุคสมัยที่งานชิ้นนั้นถูกผลิตขึ้น วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ก็พยายามวางอยู่บนจุดที่ แตกต่างจากงานทั้งสองกลุ่มข้างต้น กล่าวคือ การใช้งานวรรณกรรมทั้งในฐานะของภาพสะท้อน และการผลิตความหมาย และนำมาวิเคราะห์ร่วมกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นอื่นๆ เพื่อให้ เห็นถึงลักษณะเฉพาะหรือการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของยุคสมัยที่เกิดขึ้นภายใต้บริบทของ สังคมเงินตราที่เริ่มมีการบริโภคในอัตราที่สูงขึ้น รูปแบบทางสังคมดังกล่าวอาจไม่ได้ทำให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงความคิดโดยตรง แต่ทำให้ให้การเปลี่ยนแปลงทางความคิดนั้นเป็นไปได้ ด้วยการ สร้างบรรยากาศที่ชาติกำเนิดเริ่มหมดความหมาย ความสามารถส่วนบุคคลเริ่มมีความสำคัญขึ้น แทน, เริ่มมีการรับรู้ถึงกรอบคิดเรื่องความก้าวหน้าและตระหนักถึงความเป็นเหตุเป็นผลแบบ วิทยาศาสตร์ อันเป็นกรอบที่นักเขียนและผู้อ่านในช่วงเวลานั้นรับรู้ (ดังจะแสดงไว้ในบทที่ 2) วิธีคิด ดังกล่าว มีส่วนสร้างความนิยมและความคาดหวังต่อรูปแบบงานเขียนร้อยแก้วสมัยใหม่ (บทที่ 3) และมีส่วนให้มโนทัศน์ต่อความเป็นมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป (บทที่ 4 ส่วนต้น) มุมมองต่อมนุษย์ที่ เปลี่ยนแปลงและมีมโนทัศน์เรื่องความรักโรแมนติก ได้มีส่วนในการสร้างบรรทัดฐานทางจริยธรรม

แบบใหม่ขึ้น (บทที่ 4 ส่วนปลาย) ก่อนที่จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของกรอบคิดทางสังคมของพวกเขา (บทที่ 5) นอกจากนี้ยังมีรายละเอียดเกี่ยวกับสำนักพิมพ์ การจัดจำหน่าย และการกระจายหนังสือ ในช่วงทศวรรษ 2460-2480 แบบคร่าวๆ ในภาคผนวกท้ายเล่มอีกด้วย เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจบริบทโดยรวมของสิ่งพิมพ์ได้อย่างชัดเจนขึ้น

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงมองงานวรรณกรรมหรือเรื่องอ่านเล่นในช่วงปลายทศวรรษ 2460 จนถึงทศวรรษ 2480 ทั้งในฐานะของหลักฐานทางความคิด และในฐานะผลผลิตจากบริบททางภูมิปัญญาของชนชั้นกลางในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของยุคสมัย ในด้านหนึ่ง มองงานวรรณกรรมในฐานะของหลักฐานที่ใช้เสริมกับข้อเสนอเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางความคิดในช่วงเวลาดังกล่าว ขณะที่ในอีกด้านหนึ่ง ก็ตีความว่างานเหล่านี้เสนอให้เห็นถึงวิถีคิดทางจริยธรรมของชนชั้นกลางในฐานะกรอบในอุดมคติหรือความคาดหวังที่พยายามแปรไปเป็นกรอบคิดในการมองสังคม

การศึกษาประวัติศาสตร์เพื่อทำความเข้าใจถึงโครงสร้างทางความคิดและอารมณ์ความรู้สึกของชนชั้นกลางโดยมองผ่านสิ่งที่ปรากฏในเรื่องอ่านเล่นอันเป็นผลผลิตของนักเขียนที่มีความรู้ทางวัฒนธรรมสูงกว่าคนจำนวนมากในยุคเดียวกันนี้ จึงเป็นการวิเคราะห์งานวรรณกรรมควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงของบริบททางวัฒนธรรม ความคิด และสังคม โดยเฉพาะบรรยากาศทางความคิดภายใต้สังคมเงินตราที่เริ่มเป็นทุนนิยมและบริโภค อันสัมพันธ์กันอย่างมีพลวัตอันทำให้ทั้งสองสิ่งเป็นทั้งสาเหตุและผลลัพธ์ไปพร้อมๆ กัน งานวรรณกรรมในฐานะผลผลิตจากวัฒนธรรมและมโนทัศน์ทางสังคมในช่วงเวลานั้นจึงกลายเป็นพื้นที่ในการรับและสร้าง ความหมายทางสังคม และทำให้เข้าใจถึงบรรทัดฐานทางจริยธรรมอันเป็นพื้นที่ทางความคิดที่สำคัญอีกประการหนึ่งของชนชั้นกลางในช่วงเวลาดังกล่าว

บทที่ 1

“ชนชั้นกลาง”: การนิยามและปัญหา

ชนชั้นกลางถูกมองว่าเกิดขึ้นและเติบโตไล่เลี่ยกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และมีบทบาทสำคัญทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม พร้อมกับที่ยังเป็นที่ถกเถียงทั้งในโลกตะวันตกและสังคมไทยเกี่ยวกับนิยามของคนกลุ่มนี้ ว่าพวกเขาคือใคร? มีตัวตนจริงหรือเป็นแค่กรอบคิดที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์เท่านั้น? คนกลุ่มนี้มีความเป็นเอกภาพหรือมีจิตสำนึกทางชนชั้นหรือไม่? คำถามเหล่านี้ยังคงเป็นปัญหาในทางทฤษฎีที่ยังไม่มีการยอมรับร่วมกันในวงวิชาการ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เองก็คงไม่สามารถที่จะตอบคำถามเหล่านี้ในเชิงมโนทัศน์อย่างแน่ชัดได้ (เช่นเดียวกับงานของไทยและตะวันตกอีกหลายชิ้น) ยังไม่ไปถึงขั้นของการเสนอคำนิยามหรือสร้างข้อถกเถียงทางทฤษฎี แต่เนื่องจากงานชิ้นนี้ต้องการนำเสนอถึงความคิดบางประเด็นของนักเขียนชนชั้นกลางในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ถึง 2480 จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเข้ามาข้องเกี่ยวกับปัญหาข้างต้น ดังนั้น แม้จะไม่สามารถให้นิยามที่แน่ชัดในเชิงทฤษฎี (อันหมายถึงสามารถนำไปใช้กับกรณีทั่วไปได้) แต่ก็จะสำรวจและให้นิยามในเชิงปรากฏการณ์ทางสังคม ซึ่งอาจใช้ได้เฉพาะในช่วงเวลาหนึ่งๆ ในหัวข้อนี้จึงเป็นการสำรวจมโนทัศน์ดังกล่าวอย่างกว้างๆ เพื่อนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่าเราอาจนิยามผ่านแง่มุมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการมองตัวเองของนักเขียนยุคปลายทศวรรษ 2460 ถึงทศวรรษ 2480 เหล่านี้ ว่าพวกเขาคือคนกลุ่มใหม่ที่อาจเรียกอย่างกว้างๆ ว่าเป็น “ชนชั้นกลาง” ในยุคนั้น

ดังนั้น สิ่งที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ต้องการนำเสนอในประเด็นเรื่องชนชั้นกลาง จึงไม่ใช่ในเชิงทฤษฎีหรือนิยามที่ชัดเจน แต่เป็นการพยายามชี้ให้เห็นว่า คนเหล่านี้มีจุดร่วมทางความคิดที่จะแสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะของชนชั้นกลางในยุคนั้นอย่างกว้างๆ ได้อย่างไร เพื่อนำไปสู่คำถามต่อไปว่าคนกลุ่มนี้ได้สร้างฐานคิดทางสังคมหรือทางวัฒนธรรมแบบไหน? การศึกษาวิธีคิดหรือมโนทัศน์บางอย่างของคนกลุ่มนี้จะทำให้เข้าใจประวัติศาสตร์ทางความคิดของสังคมไทยได้ดีขึ้นหรือไม่?

1.1 การวิเคราะห์ชนชั้นกลางในโลกตะวันตก

คำว่า “ชนชั้น” หรือ “class” เป็นมโนทัศน์ที่เกิดขึ้นในโลกตะวันตกเพื่อใช้อธิบายปรากฏการณ์ของโลกทุนนิยมที่เกิดกลุ่มคนซึ่งมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจร่วมกัน คนแรกๆ ที่

พยายามใช้มโนทัศน์นี้ในการอธิบายสังคมคือ โคลด์ แซงต์-ซิมอง (Claude Saint-Simon) นักทฤษฎีการเมืองในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่พยายามวิเคราะห์ถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคมตั้งแต่ยุคคลาสสิกจนถึงยุคสมัยของเขา และมองเห็นสิ่งที่เรียกว่า “ความขัดแย้งทางชนชั้น” (class conflict) อยู่ทั่วไป เพราะว่าสังคมศักดินาที่ล่มสลายไปนั้น ไม่ได้สูญสิ้นไปอย่างเบ็ดเสร็จ ขณะที่สังคมสมัยใหม่ก็ยังไม่ได้เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ สิ่งที่เขาสังเกตเห็นคือพัฒนาการของชุมชนเมืองที่เป็นอิสระ (free urban communes) ในช่วงปลายยุคศักดินา ซึ่งทำให้เกิดกลุ่มคนที่เรียกว่า “ประชากรเมือง” (urban citizenry) อันเป็นอิสระจากอภิสิทธิ์ชนในยุคศักดินา (feudal aristocracy) กระจุกตัวของเมืองเหล่านี้ได้สร้างรูปแบบของชนชั้นทางอุตสาหกรรม (class of industrial) ที่ยืนยงในกรรมสิทธิ์ของทรัพย์สินส่วนบุคคล รวมถึงการได้อำนาจจากการถือกรรมสิทธิ์ดังกล่าว¹

นักคิดคนหนึ่งที่พยายามผลัดมโนทัศน์เรื่องชนชั้นให้ไปไกลกว่าที่ แซงต์-ซิมอง เคยวิเคราะห์ไว้ คือ คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ที่อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงของสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมในโลกตะวันตกภายใต้กรอบของแนวคิดเรื่องชนชั้น สำหรับมาร์กซ์ สังคมขับเคลื่อนไปด้วยความเป็นปฏิปักษ์ทางชนชั้น ที่แสดงออกผ่านความขัดแย้งระหว่างพลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิต มาร์กซ์ได้แบ่งชนชั้นในระบบทุนนิยมอย่างกว้างๆ ตามการถือครองปัจจัยการผลิตเป็น 2 ชนชั้นใหญ่ๆ อย่างกรรมวิธี (bourgeoisie) ผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและกรรมกร (proletariat) ผู้ไม่มีปัจจัยการผลิตอื่นใดนอกจากแรงงาน² และความขัดแย้งในผลประโยชน์ระหว่างสองชนชั้นนี้จะมีส่วนในการสร้างจิตสำนึกทางชนชั้น (class consciousness) ของชนชั้นกรรมกรและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคมจากระบบทุนนิยมไปสู่สังคมคอมมิวนิสต์ หรืออีกนัยหนึ่ง ประเด็นสำคัญของการวิเคราะห์ชนชั้นแบบลัทธิมาร์กซ์คือการเมืองในเรื่องของการปลดปล่อย

นักคิดคนสำคัญอีกคนที่สร้างกรอบการวิเคราะห์เรื่องชนชั้น (ถึงแม้ว่ามโนทัศน์นี้จะไม่ใช่ส่วนสำคัญที่สุดในงานของเขาก็ตาม) คือ แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) เนื่องจากเวเบอร์มีชีวิตอยู่จนถึงช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 และได้เห็นสังคมอุตสาหกรรมที่ซับซ้อนมากขึ้นกว่าสมัยของมาร์กซ์ ทำให้เขามองว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจอาจไม่สามารถอธิบายความขัดแย้งของสังคมได้ทั้งหมด (แม้เขาจะมีได้ปฏิเสธปัจจัยทางเศรษฐกิจโดยสิ้นเชิงก็ตาม) กรอบคิดในการอธิบายสังคมของเขาจึงมี

¹ Anthony Giddens, *The Class Structure of the Advanced Societies* (Harper & Row: New York, Evanston, San Francisco, London, 1975), p. 25.

² David McLellan, *Marx*, 2nd ed. (London: Fontana Press, 1986), pp. 44-46.

ความซับซ้อนมากกว่าของมาร์กซ์ เพราะเวเบอร์ได้นำเอาปัจจัยอื่นๆ เข้ามาร่วมในการวิเคราะห์ด้วย “ชนชั้น” ของ เวเบอร์จึงมิได้ขึ้นอยู่กับกรอบปัจจัยทางการผลิตเพียงอย่างเดียว แต่ยังคงคำนึงถึงปัจจัยด้าน “สถานภาพ” ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มทางสังคมที่มีได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยทางเศรษฐกิจ และที่สำคัญคือ ยังรวมถึง “วิถีชีวิต” (style of life) เพิ่มเติมเข้ามาด้วย ซึ่งหากชนชั้นทางเศรษฐกิจแสดงออกผ่านการผลิต สิ่งที่เรียกว่าสถานภาพก็แสดงออกผ่านวิถีการใช้ชีวิต³ หรืออีกนัยหนึ่ง เวเบอร์เริ่มให้ความสำคัญกับมิติด้านการบริโภคไม่น้อยไปกว่าด้านการผลิต

ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 มโนทัศน์ “ชนชั้น” ได้มีความซับซ้อนมากขึ้น มีจุดยืนทางทฤษฎีที่แตกต่างกันไป และมีคำถามที่หลากหลาย ทั้งเรื่องของความเท่าเทียม, การนิยามตัวเอง, โอกาสในชีวิต, การเป็นปฏิปักษ์ทางชนชั้น หรือกระทั่งการเมืองเรื่องการปลดปล่อย⁴

อย่างไรก็ตาม แม้กระทั่งในปัจจุบัน ก็ยังไม่มีนิยามของมโนทัศน์ “ชนชั้น” อันเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย นักสังคมศาสตร์บางคนอาจนิยามชนชั้นผ่านการถือครองปัจจัยทางเศรษฐกิจ บางคนอาจมองที่จุดยืนทางการเมือง ขณะที่บางคนอาจวิเคราะห์ไปถึงมิติทางวัฒนธรรมและการบริโภค แม้กระทั่งสิ่งที่เรียกว่า “ชนชั้น” จะปรากฏในความเป็นจริงทางสังคมมากน้อยแค่ไหนก็ยังคงเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ ยกตัวอย่างเช่นในบทความ “Three Cities, Three Socialisms: Class Relationships in Belgian Working-Class Communities, 1870-1914” (1991) ของ คาร์ล สตริกแวร์ดา (Carl Strikwerda) ที่เสนอให้เห็นว่า ชนชั้นแรงงานในเมือง เกนต์ (Ghent), บรัสเซล (Brussels) และ ลีเจ (Liege) ของประเทศเบลเยียมมีการตอบสนองต่อสังคมอุตสาหกรรมแตกต่างกันออกไป เนื่องจากนอกเหนือไปจากปัจจัยทางการเมืองและเศรษฐกิจแล้ว ปัจจัยอื่นๆ อย่างศาสนายังมีอิทธิพลในการจัดแบ่งกลุ่มคนอีกด้วย องค์การของชนชั้นแรงงานที่เป็นคาทอลิกกลับมีทัศนคติที่ขัดแย้งกับองค์การของชนชั้นแรงงานที่ยึดถือแนวทางสังคมนิยมและปฏิวัติศาสตร์ ขณะที่กลุ่มเสรีนิยมและชนชั้นกลางที่เป็นคาทอลิกบางครั้งกลับเป็นพันธมิตรกับชนชั้นแรงงานที่เป็นคาทอลิก จิตสำนึกทางชนชั้นของชนชั้นแรงงานของแต่ละเมืองดังกล่าวก็แตกต่างกันออกไป

³ Max Weber, “The Distribution of Power within the Group: Class, Status, Party,” in Stephen Kalberg (ed.), *Max Weber: Readings Commentary on Modernity* (Oxford and Victoria: Blackwell, 2005), pp. 155-156.

⁴ ดู Eric Olin Wright, “Conclusion: If ‘class’ is the Answer, What is the Question?,” in Erik Olin Wright (ed.), *Approaches to Class analysis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), pp. 180-192.

ตามประสบการณ์และการนิยามตัวเองของพวกเขา⁵ งานเขียนบางชิ้นได้วิเคราะห์ให้เห็นว่า แม้กระทั่งชนชั้นแรงงานที่เคยเป็นความหวังในการปลดปล่อยมนุษย์จากการกดขี่และผลัดกัน สังคมให้ก้าวไปสู่ขั้นต่อไปนั้น ถึงที่สุดแล้ว ก็มีได้มีความเสถียรและมีความเป็นกลุ่มเป็นก้อนมาก นัก ยกตัวอย่างเช่นในบทความ “The Politics of the Western Federation of Miners and The United Mine Workers of America” ของ ชารอน เรตแมน (Sharon Reitman) ที่เสนอให้เห็นว่า คนงานเหมืองแร่กับคนงานเหมืองถ่านหินในสหรัฐฯ ที่มีลักษณะการทำงานคล้ายคลึงกัน แต่ จิตสำนึกทางชนชั้นที่ออกมากลับมีความแตกต่างกัน ขณะที่คนงานเหมืองแร่มักจะมีอุดมการณ์ไปในทางสังคมนิยม แต่คนงานเหมืองถ่านหินกลับมีอุดมการณ์ที่อนุรักษ์นิยมมากกว่า ซึ่งอุดมการณ์ทางการเมืองนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับลักษณะของตัวงานเพียงอย่างเดียว แต่ความสัมพันธ์กับส่วนอื่นๆ ของสังคมที่มีส่วนสำคัญในการก่อรูปทางอุดมการณ์ของพวกเขา⁶

หากมโนทัศน์เรื่อง “ชนชั้น” เป็นสิ่งที่ซับซ้อนและยากแก่การนิยามให้แน่ชัดแล้ว มโนทัศน์ “ชนชั้นกลาง” ยิ่งเป็นสิ่งที่นิยามให้ชัดเจนไปได้ยากขึ้นอีก เนื่องจากความหลากหลายและความไม่แน่นอนของกลุ่มคนดังกล่าว ทำให้ยากที่จะนิยามลงไปได้ว่าคนกลุ่มไหนกันแน่ที่เป็นชนชั้นกลาง สำหรับแนวคิดลัทธิมาร์กซ์จะให้ความสำคัญกับองค์ประกอบทางเศรษฐกิจ เช่น การมีหรือไม่มี ปัจจัยการผลิต ซึ่งเป็นเส้นแบ่งสำคัญระหว่างนายทุนที่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตทุกอย่าง กับ กรรมกรที่มีเพียงแรงงาน ดังนั้น “ชนชั้น” ที่มาร์กซ์ให้ความสำคัญ คือ นายทุน (กรรฎมพี) และ กรรมกร แม้มาร์กซ์จะตระหนักดีว่ามีคนบางกลุ่มที่อยู่ระหว่าง 2 ชนชั้นใหญ่นี้ ดังที่เขาใช้คำว่า ชนชั้นกลาง (middle class) ว่าประกอบไปด้วย ผู้ประกอบการค้าขาย, เจ้าของกิจการขนาดเล็ก, ช่างฝีมือ หรือกระทั่งชาวนา แต่กลุ่มคนดังกล่าว จะกลายเป็นชนชั้นกรรมาชีพในที่สุด เนื่องจากเพราะ ทักษะที่พวกเขามีอยู่นั้นไร้คุณค่าในระบบการผลิตแบบสมัยใหม่⁷ ในกรอบคิดของมาร์กซ์ “ชนชั้นกลาง” เหล่านี้เป็นเพียงกลุ่มคนที่จะดำรงอยู่ชั่วคราวเท่านั้น การวิเคราะห์ของเขาจึงให้ความสำคัญ

⁵ ดูใน Cawl Strikwerda, “Three Cities, Three Socialisms: Class Relationships in Belgian Working-Class Communities, 1870-1914,” in Scott G. McNall, Rhonda F. Levine, Rick Fantasia (eds.), *Bringing Class Back in: Contemporary and Historical Perspectives* (Boulder, San Francisco and Oxford: Westview Press, 1991), pp. 185-202.

⁶ ดูใน Sharon Reitman, “The Politics of the Western Federation of Miners and The United Mine Workers of America,” in Scott G. McNall et al. (eds.), *Bringing Class Back in: Contemporary and Historical Perspectives*, pp. 203-222

⁷ Karl Marx and Friedrich Engels, *The Communist Manifesto*, Translated by Samuel Moore (London: Penguin Classic, 2015), p. 13. ส่วนฉบับแปลนี้ พิมพ์ครั้งแรกใน ค.ศ. 1888

กับกลุ่มนายทุนกระฎุมพี หรือกรรมกรซึ่งมีความเป็นปฏิปักษ์ทางชนชั้นมากกว่า ยังไม่นับว่า แม้แต่ในกรอบคิดของมาร์กซ์ กลุ่มคนที่อยู่ตรงกลางเหล่านี้ ก็เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ในระบบศักดินา กลุ่มกระฎุมพี (bourgeoisie) ผู้ครอบครองปัจจัยการผลิต ถูกมองว่าเป็นชนชั้นกลาง ขณะที่ในยุคทุนนิยม กลุ่มกระฎุมพีกลายเป็นชนชั้นนำ ขณะที่กลุ่มกระฎุมพีน้อย (petty bourgeoisie) จะถูกมองว่าเป็นชนชั้นกลางแทน⁸

การเกิดขึ้นของแรงงานคอปขาว (white collar), แรงงานภาคบริการ, รวมถึงผู้ประกอบการอาชีพอิสระในด้านต่างๆ ยิ่งทำให้หมันทัศน์ชนชั้นกลางกลายเป็นสิ่งที่ซับซ้อนและเป็นนามธรรมมากขึ้นไปอีก แม้กระทั่งนักลัทธิมาร์กซ์ซึ่งมักจะใช้หมันทัศน์เรื่องชนชั้นมาวิเคราะห์สังคม ก็ยังมองปรากฏการณ์นี้แตกต่างกันไป นักลัทธิมาร์กซ์บางกลุ่มมองว่าชนชั้นกลางยังคงดำรงอยู่ แต่ก็จะถูกกดเซาะไปเป็นชนชั้นกรรมาชีพในที่สุด ขณะที่บางคนกลับมองว่า ภายใต้ระบบทุนนิยมผูกขาด จะทำให้เกิดแรงงานรวมหมู่ (collective laborer) ที่มีความหลากหลายและซับซ้อนยิ่งขึ้นภายใต้ทุนระดับโลก (global capital) และชนชั้นกลางจะถูกนิยามผ่านการมีบทบาททั้งในฐานะของแรงงานที่ไม่ได้สัมพันธ์กับทุนนิยมแค่ในระดับประเทศ แต่เป็นในระดับโลก พวกเขาไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตแต่จะมีส่วนสำคัญในการสะสมทุน⁹

นักสังคมวิทยาลัทธิมาร์กซ์อย่าง หลุยส์ โอลิน ไรท์ มองว่าชนชั้นกลางมีอยู่จริง และสามารถนิยามผ่านการเป็นเจ้าของทรัพย์สิน, ทักษะที่ได้จากการศึกษาและการฝึกฝน, และความสามารถในการจัดการทรัพยากรขององค์กร อย่างไรก็ตาม ในแต่ละประเทศต่างก็มีโครงสร้างทางชนชั้น (class structure) และการก่อรูปทางชนชั้น (class formation) ที่แตกต่างกัน ดังที่ ไรท์ ได้อภิปรายให้เห็นถึงความแตกต่างของโครงสร้างและการก่อรูปทางชนชั้นใน สหรัฐฯ, อังกฤษ และสวีเดน ว่ามีความแตกต่างกัน และกลุ่มของชนชั้นกลางในแต่ละประเทศก็มีความแตกต่างกันไปด้วย¹⁰ ชนชั้นกลางจึงไม่ใช่ชนชั้นที่เสถียรหรือมีความเป็นเอกภาพแต่อย่างใด

⁸ Anthony Giddens. *The Class Structure of The Advanced Societies*, p.31.

⁹ Loic J.D. Wacquant, "Making Class: The Middleclass (es) in Social Theory and Social Structure," in Scott G. McNall et al. (eds.), *Bringing Class Back in: Contemporary and Historical Perspectives*, pp.43-44.

¹⁰ ดู Erik Olin Wright, "The Conceptual Status of Class Structure in Class Analysis," in Scott G. McNall et al. (eds.), *Bringing Class Back in: Contemporary and Historical Perspectives*, pp. 19-21.

ขณะที่นักลัทธิมาร์กซ์ชาวฝรั่งเศสอย่าง นิคอส ปูลองต์ซาส (Nicos Poulantzas) ก็มีความเห็นไปในทิศทางที่ใกล้เคียงกันว่าในช่วงศตวรรษที่ 20 ได้มีระบุมุมพินัยรูปแบบใหม่ อย่างผู้จัดการ และแรงงานที่ใช้สมอง ซึ่งถ้าหากรวมกับระบุมุมพินัยแบบเดิม คือเจ้าของกิจการขนาดเล็กที่ไม่ได้จ้างงานคนอื่น ก็อาจจะมีลักษณะทางชนชั้นได้ แต่ชนชั้นที่เกิดขึ้นใหม่นี้ ก็ไม่ได้มีความแตกต่างหรือเด่นชัดเหมือนกับที่ชนชั้นนายทุนแตกต่างจากชนชั้นกรรมาชีพ เพราะสิ่งที่ใช้กำหนดความแตกต่างนี้อยู่ที่ทัศนคติทางการเมืองและอุดมการณ์มากกว่าทางเศรษฐกิจ ดังนั้นนัยสำคัญทางสังคมวิทยาของชนชั้นใหม่นี้ คือความสามารถในการเสริมความชอบธรรมของทุนนิยมในทางการเมืองและอุดมการณ์ และเนื่องจากชนชั้นใหม่นี้ไม่มีผลประโยชน์ทางชนชั้นที่เป็นอิสระของตัวเองอย่างแท้จริง การเมืองและอุดมการณ์ของคนกลุ่มนี้จึงไม่มีเสถียรภาพและขาดความสม่ำเสมอ¹¹ ชนชั้นกลางจึงไม่มีจิตสำนึกทางชนชั้นที่แน่ชัด

อาจกล่าวได้ภาพรวมได้ว่า ชนชั้นกลางเป็นตำแหน่งทางชนชั้นที่ลึกลับในตัวเอง ภายใต้ความสัมพันธ์ทางการผลิตและพื้นฐานของความขัดแย้งระหว่างแรงงานกับทุน โดยในทัศนะของมาร์กซ์ มีเพียงแค่ชนชั้นผู้กดขี่และถูกกดขี่เท่านั้น แม้ว่าชนชั้นกลางในอดีตจะเป็นที่รู้จักกันในนามของชนชั้นระบุมุมพินัย ซึ่งเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตก็ตาม แต่ในปัจจุบัน กลุ่มคนที่ถูกเรียกว่า “ชนชั้นกลาง” กลับกลายเป็นพนักงานบริษัท ข้าราชการ และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ยิ่งผู้ประกอบการรายย่อย และผู้ประกอบการอาชีพอิสระ ยิ่งไม่สามารถจัดเข้าจำพวกได้¹²

สำหรับแนวคิดในสายที่ได้รับอิทธิพลมาจากแมกซ์ เวเบอร์ เองก็เชื่อว่ามียุคกลุ่มคนที่อยู่ “ชั้นกลาง” เหล่านี้ดำรงอยู่เช่นกัน คนเหล่านี้แม้จะมีได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต แต่ก็ยังมีทักษะบางอย่างที่มีคุณค่าในตลาดแรงงาน ทำให้พวกเขาแตกต่างจากแรงงานไร้ทักษะ¹³ แม้จะยังคงมีความแตกต่างในกรอบคิดเรื่องชนชั้นในหมู่นักคิดที่ได้รับอิทธิพลจากเวเบอร์ แต่ก็ยังคงมีความเห็นกว้างๆ ร่วมกันว่า มีกลุ่มคนที่อยู่ตรงกลางระหว่าง bourgeois (ระบุมุมพินัย) และ แรงงานอยู่จริง, กลุ่มที่ว่าจะมีความแตกต่างหลากหลาย ไม่ลงรอยและไม่เป็นเอกภาพ ดังนั้น ปัจจัยทางเศรษฐกิจจึงไม่เพียงพอที่จะนำมานิยามคนกลุ่มนี้ แต่ยังคงพิจารณามิติอื่นๆ ประกอบด้วย ดังเช่นแนวคิดของ เดวิด ล็อควูด (David Lockwood) ที่มองว่าการจะพิจารณาชนชั้นกลาง ควรจะมองถึง

¹¹ Loic J.D. Wacquant, “Making Class: The Middleclass (es) in Social Theory and Social Structure,” p. 44.

¹² เกษม เพ็ญภินันท์, “กลุ่มคนชนชั้นกลางในสังคมเมืองกับการบริโภคเพื่อบริโภค,” ใน นลินี ตันธนินิตย์ (บรรณาธิการ), *คนชั้นกลาง* (กรุงเทพฯ: มิสเตอร์ก็อปปี), 2550, หน้า 236-237.

¹³ Anthony Giddens, *The Class Structure of The Advanced Societies*, p. 43.

ตำแหน่งแห่งที่ต่างๆ ในระบบทุนนิยม อันได้แก่ 1.ตำแหน่งแห่งที่ในระบบตลาด (market situation) อันได้แก่ ลักษณะอาชีพ, รายได้, ความมั่นคงทางอาชีพ และโอกาสในการเลื่อนสถานะ 2.ตำแหน่งแห่งที่ของการทำงาน (work situation) อันได้แก่ความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านตำแหน่งแห่งที่ในการแบ่งงานกันทำ และ 3.ตำแหน่งแห่งที่ของสถานภาพ ซึ่งก็คือลำดับชั้นทางสังคม¹⁴ นักทฤษฎีรุ่นหลังบางคนได้เสนอว่า อาจจะต้องหาวิธีสังเคราะห์ระหว่างจุดยืนของลัทธิมาร์กซ์ที่ให้ ความสำคัญกับการผลิต กับจุดยืนของนักทฤษฎีแนวเวเบอร์ที่ให้ความสำคัญกับตลาดและการ บริโภค¹⁵

นักคิดสายเวเบอร์เรียนจะให้ความสำคัญกับการพิจารณามโนทัศน์เรื่อง “สถานภาพ” รวมถึงปัจจัยด้านทักษะที่มีผลต่อตลาดและการประกอบอาชีพ ดังเช่นงานของ จอห์น โกลด์ธอร์พ (John Goldthorpe) ที่วิเคราะห์ลักษณะของผู้ใช้แรงงานผ่านประเด็นเรื่องกลุ่มอาชีพ และมองชน ชั้นกลางว่าส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มอาชีพพนักงาน หรือลูกจ้างที่ได้รับเงินเดือน พวกเขาไม่ใช่ชนชั้นนำ ที่ควบคุมปัจจัยการผลิต แต่ขณะเดียวกัน ก็ไม่ใช่ผู้ใช้แรงงานในโรงงานหรือกรรมกร คนกลุ่มนี้ไม่มี อำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง แต่ก็มีสถานภาพและบทบาททางสังคม รวมถึงมีโอกาสในชีวิต สูงกว่าผู้ใช้แรงงานทั่วไป¹⁶

นักสังคมวิทยาอย่าง ปีแยร์ บูดีเยอ (Pierre Bourdieu) มีมุมมองที่คล้ายคลึงกับเวเบอร์ว่า ปัจจัยทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวไม่สามารถนำมาวิเคราะห์ให้เห็นถึงความแตกต่างทางชนชั้น ได้ ดังนั้น ในการวิเคราะห์ชนชั้น บูดีเยอจึงนำเอา “ทุนทางวัฒนธรรม” (cultural capital) อันเป็น ทุนที่มีฐานมาจากระดับของการศึกษาและการอบรมบ่มเพาะในมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งช่วยเพิ่ม “โอกาสในชีวิต” (เช่น ความรอบรู้เรื่องศิลปะ, ดนตรี, วรรณกรรม หรือความเข้าใจด้านนามธรรม อื่นๆ เช่น ปรัชญา – ซึ่งแน่นอนว่าการบ่มเพาะสิ่งเหล่านี้ยังคงสัมพันธ์กับทุนทางเศรษฐกิจ) มาร่วม พิจารณาด้วย ชนชั้นในกรอบคิดของบูดีเยอจึงแบ่งออกตามการครอบครองทุนแบบต่างๆ เช่น ชน ชั้นกระฎุมพี (bourgeoisie) ซึ่งถูกนับเป็นชนชั้นผู้ครอบงำ (dominant class) บางพวกอาจ ายทุน หรือผู้ประกอบการรายใหญ่ จะครอบครองทุนทางเศรษฐกิจสูงกว่าทุนทางวัฒนธรรม ขณะที่ชนชั้นกระฎุมพีอีกกลุ่มอย่าง นักวิชาการ ศิลปิน จะครอบครองทุนทางวัฒนธรรมสูงกว่าทุน

¹⁴ Loic J.D. Wacquant, “Making Class: The Middleclass (es) in Social Theory and Social Structure,” p. 48.

¹⁵ Ibid, pp. 49-50.

¹⁶ ดูแนวคิดของ โกลด์ธอร์พ ใน Richard Breen, “Foundation of a neo Weberian analysis,” in Erik Olin Wright (ed.), *Approaches to Class Analysis*, pp. 36-43.

ทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ขณะที่กลุ่มรองลงมาคือ กระจุกชั้นน้อย (petty bourgeoisie) ก็จะแบ่งเป็นกลุ่มคนที่ครอบครองทุนทางเศรษฐกิจมากกว่า เช่น เจ้าของกิจการรายย่อย ขณะที่บางกลุ่มจะครอบครองทุนทางวัฒนธรรมมากกว่า เช่น ครู เป็นต้น ส่วนชนชั้นผู้ใช้แรงงานนั้น จะด้อยทั้งทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางวัฒนธรรม¹⁷ กรอบคิดเรื่องชนชั้นของบูดีเยอ จึงสัมพันธ์กับหลากหลายมิติ ทั้งทางวัฒนธรรม รสนิยม รวมถึงลักษณะนิสัยที่ถูกบ่มเพาะผ่านสภาพแวดล้อมทางชนชั้นแบบต่างๆ

แม้จะมีการสร้างและการถกเถียงทางทฤษฎีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ก็ยังไม่สามารถให้คำตอบที่แน่ชัดเกี่ยวกับชนชั้นกลางได้มากนัก บรรทัดฐานในการแบ่งชนชั้นก็มีอยู่อย่างหลากหลาย ทั้งรายได้, อาชีพการงาน, วุฒิการศึกษา หรือรสนิยมในทางวัฒนธรรม นักทฤษฎีหลายคนต่างก็เห็นพ้องต้องกันถึงความไร้เอกภาพของสิ่งที่เรียกว่า “ชนชั้นกลาง”

นอกจากงานที่ชี้ชวนในการถกเถียงด้านทฤษฎีแล้ว งานเขียนอีกจำนวนหนึ่งได้พยายามที่จะวิเคราะห์ชนชั้นกลางผ่านมิติทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะในแง่ของการก่อตัวทางความคิดบางประการที่เป็นลักษณะเฉพาะของแต่ละสังคม ความเป็นชนชั้นกลางในแง่หนึ่ง จึงมีลักษณะเฉพาะตามบริบทที่ผันแปรไปเรื่อยๆ ดังนั้น middle class ของอังกฤษ จึงอาจไม่จำเป็นต้องเหมือนกับ bourgeoisie ของฝรั่งเศส และแตกต่างจาก Bürgertum ของเยอรมัน, borghesia ของอิตาลี, ieszanstwo Mieszczaństwo ของโปแลนด์ รวมถึง mescane (мещане) ของรัสเซีย¹⁸ ความแตกต่างนี้ มิได้ขึ้นอยู่กับสถานที่เพียงอย่างเดียว แต่ยังขึ้นอยู่กับช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ ดังเช่นที่ ฟรังโก โมเรตตี ได้เสนอว่าในช่วงปี 1800 ถึง 1825 คำว่า middle class, middle classes และ bourgeois มีปริมาณการใช้ที่ใกล้เคียงกันและใช้แทนกันได้ แต่ตั้งแต่ปี 1832 เป็นต้นมา เมื่อความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างทางสังคมและภาพตัวแทน (representation) ทางการเมืองเริ่มเคลื่อนไหวเข้าสู่ศูนย์กลางในชีวิตประจำวันมากขึ้น คำว่า middle class และ middle classes ได้กลายเป็นที่นิยมใช้มากกว่า bourgeois แม้ว่าทั้ง 2 คำจะอ้างอิงถึงความเป็นจริงทางสังคม (social reality) ในแบบเดียวกันก็ตาม แต่คำว่า bourgeois จะแฝงนัยของการมีอภิสิทธิ์ ขณะที่คำว่า middle class จะมีนัยถึงศักยภาพในการเปลี่ยนแปลง¹⁹ คำว่า Bourgeois เกิดขึ้นครั้งแรกในช่วง

¹⁷ ดูเพิ่มเติมใน Elliot B. Weininger, “Foundations of Pierre Bourdieu’s Class Analysis,” in Erik Olin Wright (ed.), *Approaches to Class Analysis*, pp. 82-118.

¹⁸ Jürgen Kocka, “The Middle Class in Europe,” *The Journal of Modern History* 67 (December 1995), p. 783.

¹⁹ Franco Moretti, *The Bourgeois: Between History and Literature* (London and New York: Verso, 2013), pp. 11-12.

คริสต์ศตวรรษที่ 11 หมายถึงคนที่อาศัยอยู่ในเขตเมือง (bourgs) และเป็นอิสระจากระบบฟิวดัล กล่าวคือในช่วงแรก ความหมายของคำดังกล่าวจะเน้นที่แง่มุมทางกฎหมาย ขณะที่ในช่วงต่อมา เช่นในศตวรรษที่ 17 ความหมายของคำนี้จะเริ่มมีความหมายในทางเศรษฐกิจมากขึ้น²⁰ อย่างไรก็ตาม แม้แต่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 หรือ 18 คำว่า bourgeois ก็ยังคงมีความหมายที่ล้นไหลมาก หากมองจากมุมมองของชนชั้นล่าง จะมองว่า bourgeois คือคนที่พวกเขาต้องทำงานให้ ขณะที่หากมองจากมุมมองชนชั้นสูง bourgeois คือคนที่ยังไม่มีมารยาทหรือความสุภาพ และไม่มีหน้าเคารพเพียงพอ²¹ ด้วยความที่คำว่า bourgeois ยังคงมีลักษณะที่ใกล้เคียงไปทางขุนนางหรืออภิสิทธิ์ชนมากกว่าคนสามัญ นักประวัติศาสตร์สังคมบางคน เช่น ซาร่าห์ มาซา (Sarah Maza) จึงเลือกที่จะใช้คำว่า middle class เพื่ออธิบายถึงคนสามัญที่อยู่ตรงกลางระหว่างชนชั้นสูงกับชนชั้นล่างนี้ มากกว่าคำว่า bourgeois²²

นักประวัติศาสตร์สังคมอีกคนหนึ่งที่พยายามศึกษาและวิเคราะห์ถึงลักษณะของ “ชนชั้นกลาง” คือ เจอร์เก็น คอคก้า (Jurgen Kocka) ความคิดบางส่วนของเขาคล้ายคลึงกับเวเบอร์ และบุดิเยอ ที่มองว่าการอธิบายผ่านมิติทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวอาจไม่สามารถมองเห็นรายละเอียดของชนชั้นกลางได้ ค็อกคาก้าจึงได้แบ่งชนชั้นกลางออกเป็น 2 มิติ คือ ชนชั้นกลางในมิติทางเศรษฐกิจ (Wirtschaftsbürgertum; economic middle class) อย่างเช่น พ่อค้า นายทุน นายธนาคาร ฯลฯ และชนชั้นกลางในมิติทางวัฒนธรรม (Bildungsbürgertum; educated middle class) เช่น นักกฎหมาย, ครู, ข้าราชการ, ผู้ประกอบอาชีพอิสระ ฯลฯ²³ ชนชั้นกลางในการวิเคราะห์ของ ค็อกคาก้า จึงให้ความสำคัญกับมิติทางวัฒนธรรมเป็นส่วนประกอบ ทั้งในแง่ของค่านิยมที่ให้ความสำคัญกับความสำเร็จส่วนบุคคล, การให้ความสำคัญการทำงาน, เชิดชูเหตุผล และการควบคุมทางอารมณ์, ใส่ใจกับการศึกษา และยังแยกเรื่องของความรักออกต่างหากจากการมีเพศสัมพันธ์อีกด้วย²⁴

²⁰ Ibid, p. 8.

²¹ Sarah Maza, “Luxury, Morality, and Social Change: Why There Was No Middle-Class Consciousness in Prerevolutionary France,” *The Journal of Modern History* 69 (June 1997): 210-211.

²² ดูใน Ibid, pp. 199-229.

²³ Jurgen Kocka, “Middle Class and Authoritarian State,” in *Industrial Culture and Bourgeois Society* (New York and Oxford: Berghahn Books, 1999), pp. 192-193.

²⁴ Jurgen Kocka, “The Middle Class in Europe,” pp. 786-787.

งานของคอคก้าได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของชนชั้นกลางในช่วงเวลาและสถานที่ที่แตกต่างกัน ทั้งในอังกฤษ เยอรมัน และฝรั่งเศส รวมถึงตระหนักในความหลากหลายและไม่เป็นเอกภาพของชนชั้นดังกล่าว การนิยามอาจต้องนิยามผ่านความสัมพันธ์ของพวกเขากับชนชั้นอื่นๆ ร่วมด้วย นอกจากนี้ คอคก้ายังมองว่าสิ่งที่คนกลุ่มนี้มีร่วมกันคือการมีระยะห่างทางสังคมจากชนชั้นสูง พร้อมๆ กันนั้น พวกเขายังเป็นกลุ่มคนที่ใส่ใจในเรื่องของความสำเร็จทางการศึกษาและหน้าที่การงาน พึ่งพาตัวเอง เป็นอิสระจากคนอื่น ฯลฯ ชนชั้นกลางยังนิยามตนเองว่าแตกต่างจากชนชั้นอื่นด้วยแง่มุมทางวัฒนธรรม เช่นการเคารพในความสำเร็จร่วมบุคคล, มีทัศนคติด้านบวกต่อการทำงาน, เชื่อมมั่นในเหตุผลและการควบคุมอารมณ์ของตนเอง และแสวงหาเสรีภาพ²⁵

จากข้อถกเถียงของโลกตะวันตกที่นำเสนออย่างคร่าวๆ นี้ จะเห็นได้ว่ากลุ่ม “ชนชั้นกลาง” นั้น เป็นกลุ่มทางสังคมที่หลากหลาย ไม่เป็นเอกภาพ ขึ้นอยู่กับบริบททั้งในมิติทางเวลาและสถานที่ รวมถึงจุดยืนทางทฤษฎีของผู้วิเคราะห์ การนำเสนอเรื่องชนชั้นกลางในที่นี้จึงต้องคำนึงว่าเป็น “ชนชั้นกลาง” ที่ขึ้นอยู่กับเวลาและสถานที่ พร้อมๆ กันนั้น ตัวแปรของการจัดแบ่งชนชั้นก็มีความแตกต่างหลากหลายไปตามจุดยืนหรือคำถามของแต่ละแนวคิด คาร์ล มาร์กซ์อาจให้ความสำคัญกับเรื่องของปัจจัยทางเศรษฐกิจและการปลดปล่อยทางชนชั้น แนวคิดของ ปีแยร์ บูดีเยออาจให้ความสำคัญกับเรื่องของความแตกต่างทั้งทางด้านทุนทางเศรษฐกิจ, ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม รวมถึงทุนทางสัญลักษณ์ ที่นำไปสู่ลักษณะทางชนชั้นที่แตกต่างกัน ขณะที่แนวคิดของ แมกซ์ เวเบอร์อาจให้ความสำคัญกับเรื่องของโอกาส อาชีพการงาน และความหลากหลายทางประวัติศาสตร์ การนำเสนอถึงชนชั้นกลางจึงต้องคำนึงถึงความหลากหลายของกรอบคิดและตัวแปรต่างๆ เหล่านี้ด้วย อย่างไรก็ตาม หากมองผ่านงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของเจอร์เก้น คอคก้า ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า มีองค์ประกอบทางความคิดบางอย่างที่เป็นจุดร่วมของกลุ่มที่อยู่ตำแหน่งกลางๆ เหล่านี้อยู่จริง ทั้งในแง่ของการให้ความสำคัญกับเสรีภาพ, ความเป็นปัจเจกบุคคล, ความสำเร็จและความมั่นคงในชีวิต, การศึกษา, ความเสมอภาค ฯลฯ ซึ่งแม้ในสังคมไทยจะมีความแตกต่างจากสังคมตะวันตกที่คอคก้าได้นำเสนอ แต่คงปฏิเสธไม่ได้ว่า ทัศนคติข้างต้นได้เริ่มปรากฏร่องรอยในสังคมไทยตั้งแต่ช่วงรัชกาลที่ 5 และเริ่มแพร่หลายมากขึ้นผ่านการเผยแพร่ของสิ่งพิมพ์ การมองผ่านมิติทางความคิดเหล่านี้ แม้จะไม่สามารถนำไปสู่การนิยามที่ชัดเจน (และก็ไม่ใช่เป้าหมายของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้) แต่ก็สามารถนำเสนอให้เห็นถึงมิติหนึ่งของคนกลุ่มนี้ อันจะนำไปสู่การทำความเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงทางความคิดในมิติทางประวัติศาสตร์ต่อไป

²⁵ Ibid, pp. 785-787.

อย่างไรก็ตาม ก่อนจะไปถึงจุดนั้น เราควรจะต้องสำรวจถึงองค์ความรู้เกี่ยวกับชนชั้นกลาง ในประวัติศาสตร์ไทยอย่างคร่าวๆ เสียก่อน ดังที่จะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

1.2 ชนชั้นกลางในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย

ในสังคมไทยเอง มโนทัศน์ “ชนชั้นกลาง” ก็ได้รับความสนใจจากนักวิชาการหลากหลายสาขา ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐศาสตร์การเมือง, ประวัติศาสตร์, รัฐศาสตร์, สังคมวิทยา หรือกระทั่งปรัชญา และเช่นเดียวกับการถกเถียงในโลกตะวันตก ที่ยังคงมีปัญหาในการนิยาม แม้กระทั่งในบทความ “บทบาทชนชั้นกลางในเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศเอเซียเน็กซ์และไทย: ข้อสังเกตเบื้องต้น” ของ ผาสุก พงษ์ไพจิตร ที่แม้ตัวบทความจะกล่าวถึงชนชั้นกลางเป็นการเฉพาะ แต่ให้นิยามไว้เพียงกว้างๆ ในเชิงอรรถว่า

ชนชั้นกลางใช้ในความหมายว่า ไม่ใช่ชนชั้นสูง (ราชวงศ์และกลุ่มทุนใหญ่) และผู้มีใช้ชนชั้นล่าง ซึ่งหมายรวมถึงชาวนาชาวไร่ที่ไม่ได้มีฐานะเป็นนายจ้าง, แรงงานรับจ้างภาคเกษตร และผู้ใช้แรงงานนอกภาคเกษตร ถ้าดูจากลักษณะอาชีพ ชนชั้นกลางประกอบด้วยเจ้าของกิจการขนาดกลางและย่อม ผู้ทำงานระดับวิชาชีพ ผู้จัดการ นักบริหาร เสมียน สำนักงาน พนักงานขาย (เป็นส่วนหนึ่งของคนงานคอปกขาว) และผู้ประกอบการอาชีพส่วนตัวนอกภาคเกษตร ยกเว้น หาบแร่ แผลงลอย และนักวิชาการนักคิด ผู้ทำงานองค์กรพัฒนาเอกชน²⁶

ชนชั้นกลางของผาสุก จึงเป็นแรงงานนอกระบบราชการที่มีใช้ชนชั้นสูง และมีใช้ผู้ใช้แรงงาน การนิยามผ่านการปฏิเสธว่าชนชั้นกลาง “ไม่ใช่” อะไรบ้างนั้น อาจสร้างความเข้าใจได้ในระดับหนึ่ง แต่ก็ไม่สามารถให้ความหมายที่ชัดเจนได้ว่า สิ่งที่เหลืออยู่คืออะไร? มีอะไรร่วมกัน? และผาสุกไม่ได้บอกว่า ข้อยกเว้นอย่างหาบแร่แผลงลอย นักวิชาการนักคิด หรือผู้ทำงานองค์กรพัฒนาเอกชนนั้น เป็นชนชั้นใด? อยู่นอกเหนือโครงสร้างทางชนชั้นหรือไม่? (แน่นอนว่า คำถามเหล่านี้ยากแก่การตอบ และวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ก็ยังไม่สามารถให้ความกระจ่างกับคำถามเหล่านี้

²⁶ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, “บทบาทชนชั้นกลางในเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศเอเซียเน็กซ์และไทย: ข้อสังเกตเบื้องต้น,” ใน สังคีต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (บรรณาธิการ), *ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย* (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 91.

ได้) การนิยามของผาสุก จึงขึ้นอยู่กับลักษณะการทำงานเป็นหลัก ขณะที่บทความ “ทฤษฎีชนชั้นกลาง”²⁷ ของ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ก็ได้ให้ความสำคัญกับหน้าที่การงานเช่นเดียวกัน ปรีชา อภิปรายถึงแนวคิดเกี่ยวกับชนชั้นกลางอย่างคร่าวๆ (เช่นของ มาร์กซ์ และ เวเบอร์) และนำเสนอแนวคิดสำหรับการวิเคราะห์ชนชั้นกลางไทย ว่าเป็นผลผลิตของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เริ่มปรากฏชัดเจนตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา โดยเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “พัฒนาการที่เหลื่อมล้ำ” นอกจากนี้ ชนชั้นกลางไทยยังเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ปรีชาจึงแตกต่างจากผาสุก ตรงที่มองว่า “ข้าราชการ” เป็นชนชั้นกลางกลุ่มใหญ่อีกจำนวนหนึ่ง ปรีชายังเสนอว่าการวิเคราะห์ชนชั้นกลางจะต้องดูที่การขยายตัวของทุน และบทบาททางการเมืองของชนชั้นกลาง ว่าสัมพันธ์กับเผด็จการหรือประชาธิปไตยอย่างไร และมองว่า ในอนาคต ชนชั้นกลางที่เกิดขึ้นพร้อมกับการขยายตัวของทุนนิยมหรือที่เรียกว่า “ชนชั้นกลางใหม่” เหล่านี้ จะมีบทบาทสำคัญในการผลิตอุดมการณ์ของทุนนิยม (ซึ่งปรีชาหมายถึงวิถีคิดแบบปัจเจกบุคคล, จิตสำนึกแบบอำนาจนิยม, ความคิดเกี่ยวกับการสะสมทั้งวัตถุและความรู้ ตลอดจนอุดมการณ์ประชาธิปไตย) ให้แก่สังคม

นิยาม “ชนชั้นกลาง” ของปรีชาและผาสุก จึงให้ความสำคัญกับเรื่องของการงานอาชีพเป็นสำคัญเพื่อโยงไปถึงบทบาททางการเมืองและเศรษฐกิจ ชนชั้นกลางในทัศนะของปรีชา จึงเพิ่งปรากฏขึ้นในช่วงปี 2500 อันเป็นช่วงที่อุตสาหกรรมหลายอย่างเริ่มขยายตัว และเป็นช่วงที่สังคมไทยกำลังจะเข้าสู่รัฐเผด็จการที่ร่วมมือกับอเมริกาและส่งเสริมการเติบโตด้านเศรษฐกิจอย่างขนานใหญ่ ซึ่งชนชั้นกลางถูกมองว่าจะกลายเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญทั้งทางการเมืองและสังคมต่อไป

บทความ “การนิยามชนชั้นกลางในสังคมไทย” ของ ศิริพร ยอดกมลศาสตร์ ได้แบ่งการนิยามชนชั้นกลางของไทยออกเป็น 3 แนวทาง คือ แนวทางแบบลัทธิมาร์กซ์ เช่น ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และ วรวิทย์ เจริญเลิศ แนวทางแบบเวเบอร์เรียน เช่น จุรี วิจิตรวาทการ และ แนวการนิยามชนชั้นกลางในบริบทสังคมไทย เช่น นิธิ เอียวศรีวงศ์, นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ และวีระศักดิ์ สาเลยกานนท์²⁸ อย่างไรก็ตาม แม้กระทั่งการจัดประเภทก็ยังคงมีข้อถกเถียง

²⁷ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, “ทฤษฎีชนชั้นกลางไทย,” ใน สังคีต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (บรรณาธิการ), *ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย*, หน้า 67-89.

²⁸ ดูใน ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, “การนิยามชนชั้นกลางในสังคมไทย,” ใน ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บรรณาธิการ), *คนชั้นกลางไทยในกระแสทุนนิยม* (กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง, 2548), หน้า 146-178.

เช่นกัน ดังเช่นวิทยานิพนธ์ในระดับมหาบัณฑิต เรื่อง “บทบาททางการเมืองของชนชั้นกลางไทย ในขบวนการพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยภายใต้ระบอบทักษิณ” (2553) ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง ของ อัสมา หวังกุลห่า มองว่า งานของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปรีชา เปี่ยมพงสานต์, วรวิทย์ เจริญเลิศ (รวมถึง ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ สังคีต พิริยะรังสรรค์) มี “แนวโน้ม” ทางความคิดแบบสำนักเวเบอร์เรียนเป็นตัวแบบหลักในการอธิบายชนชั้นกลาง (ขณะที่ศิริพรจัดให้เป็นลัทธิมาร์กซ์) เนื่องจากการวิเคราะห์ของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง ให้ความสำคัญกับเรื่องของ อาชีพ, รายได้, สถานะทางสังคม, การศึกษา ฯลฯ²⁹ ดังนั้น แม้แต่การจัดกลุ่มว่าการศึกษาชนชั้นกลางของใครอยู่ในกรอบแนวคิดแบบไหน ก็ยังมีการตีความที่แตกต่างกัน

งานเกี่ยวกับการวิเคราะห์ชนชั้นกลางไทยยังมีอีกหลายชิ้น แต่เนื่องจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มิได้มีเป้าหมายที่จะรวมถกเถียงหรือแสดงนิยามของชนชั้นกลางในยุคปัจจุบันอย่างชัดเจน และไม่ได้มุ่งศึกษาที่จะตอบคำถามถึงการเปลี่ยนแปลงและบทบาททางการเมืองของชนชั้นกลางในยุค 2500 จนถึงปัจจุบัน (ซึ่งยังมีปัจจัยอันซับซ้อนอีกมาก) จึงจะหยุดเรื่องของข้อถกเถียงในยุคหลังไว้แต่เพียงเท่านี้ สิ่งที่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้ความสำคัญคือการนำเสนอถึงกรอบคิดเกี่ยวกับชนชั้นกลางในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งจะมีงานเขียนที่เกี่ยวข้องอีกกลุ่มหนึ่ง (ที่ศิริพรจัดประเภทให้เป็น “การนิยามชนชั้นกลางในบริบทสังคมไทย”) ที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ชนชั้นกลางไทยในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ โดยในที่นี้จะให้ความสำคัญกับงาน 4 ชิ้น คือ บทความ “วัฒนธรรมของชนชั้นกลางไทย” ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ หนังสือ *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475* (2535) ของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ซึ่งงานทั้งสองชิ้นเลือกที่จะใช้คำว่า “คน” ชั้นกลาง ซึ่งอาจเพื่อต้องการหลีกเลี่ยงถึงกรอบคิดเรื่อง “ชนชั้น” หรืออาจเพราะต้องการขบเน้นลักษณะที่เป็นปัจเจกและไม่เป็นเอกภาพของคนกลุ่มนี้ นอกจากนี้ยังมีหนังสือ *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ถึงพุทธศักราช 2475* (2538) ของ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ซึ่งแม้ไม่ได้ใช้คำว่า “ชน/คนชั้นกลาง” โดยตรง แต่ได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางโลกทัศน์ของคนกลุ่มใหม่ในสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างยุคสมัยเก่ากับใหม่ ขณะที่สิ้นสุดท้ายคือ บทความ “วัฏจักรของทฤษฎีและประวัติศาสตร์ของชนชั้นกลาง: จากการปฏิวัติฝรั่งเศสสู่พฤษภา

²⁹ อัสมา หวังกุลห่า, “บทบาททางการเมืองของชนชั้นกลางไทย ในขบวนการพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยภายใต้ระบอบทักษิณ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553), หน้า 24.

ทมิฬ/19 กันยายน” (2550) ของธเนศ วงศ์ยานนาวา ที่ถกเถียงปัญหาเรื่องชนชั้นกลาง (อันยังไม่สามารถหาข้อสรุปได้) และแสดงความเห็นบางส่วนต่องานของนครินทร์และนิติ

นิติ เอียวศรีวงศ์ มีบทบาทสำคัญทั้งในด้านของประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ความคิด ในที่นี้อาจย้อนกลับไปกล่าวถึงงาน *วัฒนธรรมกรรมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์*³⁰ ซึ่งได้เสนอให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่ทำให้ชนชั้นนำแบบศักดินาได้มีลักษณะแบบกรรมพีมากขึ้น (นิติใช้คำนี้ในความหมายของ เจ้าขุนนาง และเจ้าสัว) บทบาททางเศรษฐกิจของรัฐจึงเปลี่ยนแปลงควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงทางความคิด อันนำไปสู่ลักษณะที่เป็น ปัจเจกชนนิยม เหตุผลนิยม และมนุษยนิยม มากขึ้น โดยนิติใช้คำเหล่านี้ในเชิงเปรียบเทียบว่ามีลักษณะเหล่านี้ “มากขึ้น” กว่ายุคก่อนหน้า คือ อยุธยา มากกว่าที่จะระบุอย่างชัดเจนว่าสังคมไทยมีมโนทัศน์เหล่านี้เกิดขึ้นจริงๆ และแม้นิติจะมองว่าการเปลี่ยนแปลงทางความคิดเหล่านี้เป็นลักษณะของ “กรรมพี” ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ แต่ก็ระมัดระวังมากพอที่จะไม่เสนอว่ากรรมพีเหล่านี้มีลักษณะทางชนชั้น และดูเหมือนนิติจะมิได้ให้นิยามที่ชัดเจนของคำๆ นี้มากนัก นอกจากอภิปรายผ่านคุณสมบัติบางอย่างที่ไม่ปรากฏในสมัยอยุธยา แต่ปรากฏในช่วงรัตนโกสินทร์ เช่น มีลักษณะสมจริงมากขึ้น, มีเหตุมีผลมากขึ้น มีลักษณะมนุษยนิยมมากขึ้น และรับความรู้โดยอิงกับประสบการณ์มากขึ้นโดยสัมพัทธ์เมื่อเทียบกับงานเขียนยุคก่อนหน้า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงทางความคิดภายใต้กรอบเงื่อนไขของยุคสมัย

ดังนั้น สิ่งทำงานของนิติแสดงให้เห็น นอกจากบทบาททางการค้าแล้ว คือการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของชนชั้นนำ (เจ้า ขุนนาง และเจ้าสัว) โดยใช้วรรณกรรมของสุนทรภู่แสดงให้เห็นถึงมโนทัศน์ใหม่ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อนในวรรณกรรมยุคก่อนหน้า อย่างไรก็ตาม “กรรมพี” เหล่านี้ ก็เป็น “กรรมพี” ในยุคก่อนที่จะรับอิทธิพลตะวันตก ซึ่งแม้ว่างานวรรณกรรมจะสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะที่ “เหมือนจะ” มีความสัจนิยมขึ้น มีความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น อิงกับประสบการณ์มากขึ้น หรือเห็นความสำคัญของมนุษย์มากขึ้น แต่ก็ยังคงแตกต่างจากความคิดแบบ สัจนิยม, ประสบการณ์นิยม, ความเป็นเหตุเป็นผล รวมถึงลักษณะมนุษยนิยมที่จะถูกนำเสนอผ่านสื่อต่างๆ ในช่วงเปลี่ยนเข้าสู่สมัยใหม่อยู่ดี เนื่องจากชุดความคิดดังกล่าวที่เข้าสู่สังคมไทยในช่วงสมัยใหม่นั้น เป็นชุดความคิดที่รับมาจากตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ (อันเป็นผลรวมทั้งจากความคิดแบบวิทยาศาสตร์, มนุษยนิยม, ความคิดทางการเมือง และอื่นๆ อีกจำนวนมาก) “กรรมพี” ใน *ปากไก่อ* และ *ใบเรือ* จึงมีความแตกต่างจาก “ชนชั้นกลาง” ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และแตกต่างจาก

³⁰ นิติ เอียวศรีวงศ์, *ปากไก่อและใบเรือ* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2527).

bourgeoisie ของตะวันตก เพราะฐานคิดของ "กรรมพี" ยุคต้นรัตนโกสินทร์เหล่านี้ไม่ได้นำไปสู่ การตั้งคำถามหรือการวิพากษ์วิจารณ์สังคม (รวมถึงวิจารณ์วัฒนธรรมชนชั้นสูง) ยังไม่ต้องนับไป ถึงการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง อย่างที่จะปรากฏในกลุ่มชนชั้นกลางสยามผู้รับวัฒนธรรม ตะวันตกในยุคต่อไป

ในบทความ "วัฒนธรรมของคนชั้นกลางไทย"³¹ ของผู้เขียนคนเดียวกัน ได้กล่าวถึง "คนชั้น กลาง" ในฐานะแนวคิดที่พยายามอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยอาจจะมียุคจริงในเชิง ปรากฏการณ์หรือเป็นเพียงกรอบคิดที่ใช้อธิบายก็ได้ แต่ประเด็นสำคัญคือ นิธิมองว่าในทาง ประวัติศาสตร์ อาจสืบย้อนกำเนิดและพัฒนาการของคนชั้นกลางไทยไปได้ยาวนานพอสมควร และ มองเห็นความสืบเนื่องบางอย่าง ซึ่งนิธิได้สรุปลักษณะของคนชั้นกลางไว้ว่า เป็นกลุ่มคนที่ไม่ได้ สังกัดในแวดวงของผู้ปกครอง ข้าราชการ และชาวนา เป็นอิสระจากพันธุการทางสังคมแบบ จารีต (เช่น ระบบเครือญาติ ชุมชน องค์กรศาสนา) ในระดับหนึ่ง สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมผ่าน ระบบพันธะสัญญาหรือกฎหมาย มีการผลิตสินค้าและบริการที่มุ่งสู่ระบบตลาดโดยตรง และ สามารถสืบทอดสถานะทางสังคมด้วยทุน, การศึกษา รวมถึงความรู้ประเภทวิชาชีพ³²

นอกจากนี้ นิธิยังวิเคราะห์ถึงวัฒนธรรมของคนชั้นกลางไทยที่มีทั้งส่วนที่คล้ายคลึงและ แตกต่างจากในโลกตะวันตก ส่วนที่คล้ายคลึงกัน ได้แก่ สำนึกในความเป็นปัจเจกบุคคล, โลกทัศน์ ที่มีพื้นฐานความสัมพันธ์ในระบบตลาด, การศึกษาที่เน้นวิชาชีพแยกความรู้ออกเป็น ส่วน และ ศิลปวัฒนธรรมของชนชั้นกลางจะมีลักษณะเชิงพาณิชย์สูง ขณะที่ส่วนที่แตกต่างกัน หรืออาจจะ มองว่าเป็นลักษณะเฉพาะของคนชั้นกลางไทย ได้แก่ การมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับกลุ่ม ผู้ปกครอง ทั้งในทางวัฒนธรรมและในด้านอำนาจทางการเมือง และมีการยอมรับมาตรฐานและ ค่านิยมของชนชั้นปกครองมากกว่า เช่นค่านิยมในการแสดงความมั่งคั่ง การสืบทอดความคิดเรื่อง บุญบารมีและอำนาจ นอกจากนี้ หากพูดถึงในบริบทของทศวรรษ 2530 นิธิยังมองว่าคนชั้นกลาง ไทยมีประสิทธิภาพในการกลั่นกรองวัฒนธรรมโลกาวัตร์ไม่มากนัก งานชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับ แง่มุมทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจระบบตลาด (ซึ่งคล้ายคลึงกับแนวคิดแบบเวเบอร์) แต่ ทั้งนี้และทั้งนั้น นิธิยังแตกต่างจากนักประวัติศาสตร์สังคมอย่าง เจอร์เก้น คอคก้า ตรงที่นิธิไม่ได้ให้ ความสำคัญกับผู้คนที่อยู่ในระบบราชการในฐานะชนชั้นกลาง ดังนั้น "วัฒนธรรม" ของนิธิ จึงเป็น

³¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมของคนชั้นกลางไทย" ใน สังคีต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, (บรรณาธิการ), *ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย*, หน้า 49-65.

³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 50-56.

วัฒนธรรมที่ขึ้นอยู่กับระบบเศรษฐกิจแบบตลาดนอกระบบราชการเป็นหลัก และมองว่าชนชั้นกลางไทยสรรค์สร้างโลกทัศน์ต่างๆ ขึ้นมาผ่านระบบนี้

ในหนังสือ *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475* (2535) ของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ก็ให้ความสำคัญกับการเคลื่อนไหวนอกระบบราชการเช่นกัน นครินทร์ มองว่าชนชั้นกลางสยามในความหมายกว้าง มีต้นกำเนิดจากหลากหลายกลุ่มทางสังคม ทั้งจากกลุ่มขุนนาง คหบดี ไพร่ กระฎุมพีในสังคมจารีต และจากกลุ่มคนจีนที่อพยพเข้ามาเป็นระยะหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง โดยการเปลี่ยนแปลงสำคัญที่ทำให้เกิดชนชั้นกลางขึ้นในสังคมไทย ได้แก่ “...กิจกรรมทางเศรษฐกิจซึ่งเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพการงานโดยอิสระอย่างหนึ่ง การทำมาค้าขาย แลกเปลี่ยนสินค้าอย่างหนึ่ง และการแสวงหาแนวทางเพื่อการลงทุนประกอบอุตสาหกรรม การผลิตสินค้าและบริการอย่างหนึ่ง นี่เป็นอาณาบริเวณของกิจกรรมที่สำคัญซึ่งหล่อหลอมให้มีชนชั้นกลางและชนชั้นนายทุนสยามในระหว่างทศวรรษ 2400 จนถึงทศวรรษ 2470...”³³ งานของนครินทร์ จึงให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดอาชีพใหม่ๆ ที่จะนำไปสู่การวิพากษ์สังคมสยามในช่วงเวลานั้น ซึ่งรวมถึงข้าราชการที่มาจากสามัญชน และนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ด้วย

นครินทร์ใช้คำว่า คนชั้นกลาง ในความหมายกว้างโดยบอกว่าตนไม่ยึดติดกับทฤษฎีของตะวันตก ดังนั้น กลุ่มคนชั้นกลางของเขาจึงได้แก่ “...กลุ่มคนซึ่งมีประสบการณ์ร่วมกันเกี่ยวข้องกับธุรกิจการค้าในระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา มุ่งแสวงการทำงานอันเป็นอาชีพอิสระ และมุ่งประกอบการอุตสาหกรรมหรือการลงทุนเพื่อให้สังคมเศรษฐกิจมีการผลิตแบบใหม่...”³⁴ และเห็นว่าต้องพิจารณาบทบาทของคนชั้นกลางกลุ่มนี้ควบคู่ไปกับการเคลื่อนไหวของคนกลุ่มอื่นๆ เช่น คหบดี, กระฎุมพี, ชาวนาและชาวสวนที่ร่ำรวย เจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ คนจีน และกลุ่มอาชีพใหม่ๆ อย่าง กลุ่มพ่อค้า นายหน้าการค้า หรือคอมปราโดร์ เสมียนบริษัท และการเคลื่อนไหวของบริษัทการค้าต่างประเทศ รวมถึงการเคลื่อนไหวของชาวต่างประเทศที่อยู่ในสมัยเดียวกัน ดังนั้น คำว่า “คนชั้นกลาง” ของนครินทร์ จึงเป็นความหมายในเชิงปฏิบัติมากกว่าในทางทฤษฎีและแยกไม่ออกจากสังคมที่เริ่มเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรามากขึ้น คนชั้นกลางเหล่านี้คือผู้ประกอบการอาชีพอิสระนอกระบบราชการและกลายเป็นกลไกสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และแม้ นครินทร์จะมองเห็นถึงความสำคัญของสังคมเงินตราในการสร้างคนกลุ่มใหม่เหล่านี้ขึ้นมา แต่ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญกับวิถีคิดหรือวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นมาควบคู่กับสังคมเงินตราแต่อย่างใด แต่มุ่ง

³³ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*, พิมพ์ครั้งที่ 5, หน้า 124.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 122.

ไปที่ความเปลี่ยนแปลงทางความคิดของคนแต่ละกลุ่มที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง อันเป็นแกนหลักของงานชิ้นนี้

ในบทความ “วัฏจักรของทฤษฎีและประวัติศาสตร์ของชนชั้นกลาง: จากการปฏิวัติฝรั่งเศสสู่พฤษภาคมปี/19 กันยายน”³⁵ (2550) ของธเนศ วงศ์ยานนาวา ได้มองว่าปัญหาหนึ่งในการนิยามชนชั้นกลาง คือการสร้างบรรทัดฐานโดยผ่านลักษณะทางอุดมคติของชนชั้นกลางตามกรอบเสรีนิยมแบบอังกฤษ คือการต่อต้านรัฐบาลกลาง ธเนศมองว่า ปัญหานี้ส่งผลมาถึงคำนิยามของนิธิ และธเนศยังเห็นความขัดแย้งของนิยามชนชั้นกลางในงานของนิธิ ที่แม้จะนับเอาการศึกษาเป็นดัชนีสำคัญในการชี้วัด แต่นิธิกลับไม่ได้รวมข้าราชการ (อันเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาแบบสมัยใหม่เช่นเดียวกัน) เข้าไว้ด้วย ส่วนงานของนครินทร์ ธเนศมองว่า “...เป็นความพยายามพิสูจน์บทบาทของการปฏิวัติชนชั้นกลางตามแนวทางการอธิบายการปฏิวัติกระฎุมพี (bourgeois revolution) ในการปฏิวัติฝรั่งเศสที่ดำเนินงานโดยนักประวัติศาสตร์สายมาร์กซิสต์ (แม้ว่านครินทร์จะไม่ใช่มาร์กซิสต์ก็ตาม)”³⁶ ซึ่งธเนศมองว่า กรอบคิดเรื่อง “การปฏิวัติของกระฎุมพี” ของการปฏิวัติฝรั่งเศสได้ถูกตั้งคำถามโดยนักวิชาการจำนวนหนึ่ง และหันมาให้ความสนใจกับการขยายตัวของการบินพาณิชย์ในช่วงก่อนการปฏิวัติฝรั่งเศส แนวทางการวิเคราะห์ชนชั้นในยุคหลังจึงเป็นการวิเคราะห์ผ่าน “ชีวิตด้านวัตถุ” (material life) หรืออีกนัยหนึ่งคือการวิเคราะห์ชนชั้นโดยพิจารณาจากวิถีชีวิตและรูปแบบในการดำเนินชีวิต

งานบางชิ้นอาจไม่ได้ต้องการจะกล่าวถึงชนชั้นกลางโดยตรง แต่ได้นำเสนอถึงการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ที่ส่งผลถึงคนกลุ่มใหม่เหล่านี้ ดังเช่นหนังสือ *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ถึงพุทธศักราช 2475* (2538) ของ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ แม้จะให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของชนชั้นนำในด้านต่างๆ ทั้งการเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับเวลา การเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับรัฐและกษัตริย์ อันนำไปสู่การก่อตัวของสำนักทางประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่เป็นฐานคิดสำคัญของรัฐสมบูรณาสิทธิในสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมดังกล่าวก็ทำให้คนกลุ่มอื่นๆ ซึ่งอรรถจักร์ไม่ได้ใช้คำว่า ชนชั้นกลาง หรือคนชั้นกลาง อย่างชัดเจนเท่านครินทร์ และนิธิ (อย่างน้อยก็ไม่มีกล่าวถึงเป็นการเฉพาะ แต่ใช้คำว่า

³⁵ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, “วัฏจักรของทฤษฎีและประวัติศาสตร์ของชนชั้นกลาง: จากการปฏิวัติฝรั่งเศสสู่พฤษภาคมปี/19 กันยายน,” ใน นลินี ตันธวนิตย์ (บรรณาธิการ), *คนชั้นกลาง* (กรุงเทพฯ: มิสเตอร์ก็อปปี, 2550), หน้า 8-59.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

ข้าราชการและราษฎรแทน³⁷⁾ แต่ความคิดและบริบทหลายอย่างที่อรรถจักร์นำเสนอ ก็ใกล้เคียงกับวิธีคิดแบบชนชั้นกลาง ทั้งสำนึกแบบปัจเจกชน หรือระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราที่ทำให้ตระหนักถึงทางเลือกในการประกอบอาชีพโดยขึ้นอยู่กับระบบตลาด และทำให้ผู้ประกอบการตระหนักถึงศักยภาพของตนเอง เมื่อผนวกกับการขยายตัวของระบบราชการที่ดึงคนสามัญเข้ามาสู่ระบบมากขึ้น จึงมีส่วนสำคัญในการทำให้เกิดสำนึกแบบใหม่ที่จะนำไปสู่เหตุการณ์ 2475

จากกลุ่มงานดังกล่าวข้างต้น เราจะมองเห็นถึงข้อถกเถียงเกี่ยวกับนิยามและความหมายของชนชั้นกลางไทย ว่ายังคงมีความขัดแย้งและซับซ้อนเช่นเดียวกับงานของตะวันตก ความเป็น “ชนชั้นกลาง” ไม่ได้มีความเป็นสากลที่ข้ามผ่านเวลาและสถานที่ การมองชนชั้นกลางผ่านมิติทางประวัติศาสตร์ จึงเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการนำเสนอภาพความคิดของชนชั้นกลางที่เกิดขึ้นท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ และพวกเขาได้ตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงนั้นด้วยการสร้างมโนทัศน์หรือวาทกรรมของตนเองขึ้น ดังนั้น หากมองผ่านมิติทางประวัติศาสตร์ ก็จะมีชนชั้นกลางที่มีลักษณะเฉพาะขึ้นอยู่กับยุคสมัย ชนชั้นกลางไทยในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงทั้งในแง่วัตถุ, ทางการเมือง และทางความคิดดังเช่นในทศวรรษ 2460 ถึงช่วงทศวรรษ 2480 นั้น แม้จะยังไม่มีลักษณะทางชนชั้นที่เด่นชัดหากมองผ่านกรอบเรื่องผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ในแง่ของวัฒนธรรม ก็มีจุดยืนบางอย่างร่วมกัน

หาก “ชนชั้นกลาง” สามารถแบ่งออกได้เป็นชนชั้นกลางในทางเศรษฐกิจ และชนชั้นกลางในทางวัฒนธรรม อย่างที่ บูดีเยอร์ และ คอคก้า เสนอไว้ “ชนชั้นกลาง” ที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จึงเป็นชนชั้นกลางในทางวัฒนธรรมมากกว่าชนชั้นกลางในทางเศรษฐกิจ หรืออาจเรียกอย่างหลวมๆ ได้ว่าเป็นกลุ่มปัญญาชนอีกกลุ่มที่ไม่ใช่กลุ่มเจ้า แต่มีระดับทางวัฒนธรรมสูงพอที่จะมีส่วนในการก่อร่างทางความคิดและวัฒนธรรมให้แก่สังคม โดยกลไกสำคัญของปรากฏการณ์นี้คือการแพร่กระจายของสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องอ่านเล่น ที่โดยตัวรูปแบบเองก็เป็นพื้นที่ที่นำเสนอความคิดและความเห็นต่อสังคมผ่านโครงเรื่องและการกระทำของตัวละคร อันเป็นการแสดงตัวอย่างอย่างเป็นรูปธรรมต่อผู้อ่านอยู่แล้ว นอกจากนี้ยังถูกคาดหวังจากคนร่วมสมัยให้นำเสนอเนื้อหาที่มีประโยชน์เพื่อเป็นการกล่อมเกล้าผู้อ่านอีกชั้นหนึ่งด้วย ชนชั้นกลางในทางวัฒนธรรมเหล่านี้ หลายครั้งก็วิพากษ์ค่านิยมของชนชั้นกลางในทางเศรษฐกิจ เช่น การแสวงหา

³⁷⁾ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะอรรถจักร์ใช้กรอบคิดเดียวกับนิธิ คีอนันท์ ข้าราชการ เป็นชนชั้นผู้ปกครอง หรือชนชั้นนำ ขณะที่ผู้ประกอบอาชีพอิสระอื่นๆ ที่ขึ้นอยู่กับระบบตลาด (ซึ่งอรรถจักร์มองว่ามีการขยายตัวขึ้นเรื่อยๆ) นับเป็น ชน หรือคนชั้นกลาง ดังนั้น การใช้คำว่า “ชนชั้นกลาง” หรือ “คนชั้นกลาง” มาช่วยอธิบาย จึงทำให้เกิดความลึกลับมากกว่าความชัดเจน

ความสุขทางวัตถุ, การมองผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจสำคัญกว่าสายสัมพันธ์ส่วนบุคคล เป็นต้น “ชนชั้นกลาง” ในที่นี้ จึงมีใช้ชนชั้นกลางที่เป็นเนื้อเดียวหรือเป็นเอกภาพ แต่เป็นชนชั้นกลางที่มีความหลากหลายทางวิถีชีวิต หรืออาจจะกระทั่งหลากหลายอุดมการณ์ทางการเมือง แต่มีจุดร่วมทางความคิดบางประการที่คล้ายคลึงกัน เช่น ให้ความสำคัญกับการศึกษาและการทำงาน, เชื่อในเรื่องของการพึ่งพาตัวเอง, เริ่มเชื่อมั่นในเหตุผล, ตั้งคำถามต่อความเหลื่อมล้ำ, เริ่มตระหนักถึงเสรีภาพ (โดยเฉพาะในด้านความรัก) เป็นต้น ในที่นี้จะมองผ่านกลุ่มนักเขียนในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ถึง 2480 เป็นหลัก ในด้านหนึ่ง มองผ่านการนิยามตัวเองของพวกเขา ที่บางคนมองว่าตัวเองเป็นคนในระดับกลางๆ (ดังที่จะแสดงไว้ในหัวข้อต่อไป) อีกด้านหนึ่ง ก็มองผ่านกรอบกว้างๆ ทั้งเรื่องวิถีชีวิตและสภาพทางเศรษฐกิจ ดังที่จะแสดงไว้ในหัวข้อสุดท้าย

1.3 ชนชั้นกลางไทย: การนิยามตัวเองของคนร่วมสมัย

จากหัวข้อข้างต้น ได้แสดงให้เห็นถึงข้อถกเถียงและปัญหาในการนิยามชนชั้นกลาง ไม่ว่าจะในทางทฤษฎีหรือในระดับของความเป็นจริงทางสังคม อย่างไรก็ตาม “ชนชั้นกลาง” ไม่ได้เป็นกรอบคิดที่เป็นสากล ข้ามผ่านเวลาและสถานที่ แต่เป็นกรอบคิดที่มีลักษณะเฉพาะขึ้นอยู่กับบริบทและวัฒนธรรม ในหัวข้อนี้จึงจะนำไปสำรวจการนิยามตัวเองหรือการใช้คำว่า “ชนชั้นกลาง” ในสังคมไทย เพื่อแสดงถึงแง่มุมต่างๆ ที่คนร่วมสมัยมีต่อคำดังกล่าว

ในโครงสร้างของสังคมสยามแบบเดิม อาจแบ่งผู้คนออกเป็นสองชั้นใหญ่ๆ อย่างเห็นได้ชัดได้แก่ ชนชั้นสูง คือ นาย ประกอบด้วยขุนนางและเจ้านายผู้ซึ่งมีบทบาทในด้านการปกครอง ขณะที่ชนชั้นที่ต่ำว่าจะประกอบไปด้วยไพร่และทาสผู้ซึ่งทำไร่ไถนา ส่งส่วย และช่วยนายด้วยการทำงานให้ ซึ่งสัมพันธ์กับการเกิดขึ้นของความสัมพันธ์แบบระบบอุปถัมภ์³⁸ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงในทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับเศรษฐกิจในช่วงต้นรัตนโกสินทร์อยู่บ้าง ทั้งในแง่ของการเปลี่ยนวิถีคิดเรื่องการค้าขายของชนชั้นนำ หรือการเข้ามาของแรงงานชาวจีน³⁹ แต่ในภาพรวมแล้ว โครงสร้างทางชนชั้นไม่ได้เปลี่ยนไปจากเดิมมากนัก อย่างไรก็ตาม จากการเปลี่ยนแปลงทาง

³⁸ ดูการวิเคราะห์ดังกล่าวได้ใน ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, *สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์* (พ.ศ. 2325-2416), แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี สรุงบุญมี (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2518).

³⁹ ดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมกรรมพิทักษ์วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์,” ใน *ปากไก่และใบเรือ*.

เศรษฐกิจและสังคมหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมา ได้ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่สำคัญคือ ทำให้เกิดคนกลุ่มใหม่ในสังคมสยามเวลานั้น โดยปัจจัยสำคัญได้แก่ กิจกรรมทางสังคมเศรษฐกิจซึ่งเกี่ยวข้องกับประกอบอาชีพอิสระ, การเข้ามาค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า รวมถึงการแสวงหาแนวทางเพื่อประกอบอุตสาหกรรม การผลิตสินค้า และบริการ อันเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดชนชั้นกลางและชนชั้นนายทุนสยามขึ้น⁴⁰

ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดคนกลุ่มใหม่ขึ้นนั้น นอกจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจแล้ว ระบบการศึกษาสมัยใหม่ ก็ได้เป็นสิ่งสร้างวัฒนธรรมและความคิดแบบใหม่ให้แก่สังคม เพราะนอกจากการศึกษาเป็นหนทางสำคัญที่เพิ่มจำนวนผู้อ่านออกเขียนได้ โดยเฉพาะภาษาต่างประเทศ อันเป็นองค์ประกอบสำคัญสำหรับการแสวงหาความรู้จากแหล่งอื่นแล้วนั้น หนังสือหรือตำราที่ใช้ในการศึกษา ยังวางอยู่บนฐานคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่มองโลกในฐานของความเป็นภววิสัย ดังเช่นตำรา *พลเมืองดี* ที่มองมนุษย์ในฐานะสิ่งมีชีวิตที่ประกอบด้วยกล้ามเนื้อ เส้นเลือด เส้นประสาท ฯลฯ ดังที่จะกล่าวถึงต่อไป นอกจากนี้ สถานศึกษายังเป็นที่ยึดเกาะมโนทัศน์ทางวัฒนธรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องชาติบ้านเมือง ดังเช่นในแบบเรียน *พลเมืองดี* หรือคุณธรรมอื่นๆ (รวมถึงความรักชาติ) ดังที่ปรากฏในแบบเรียน *ธรรมจริยา*

การมองโลกของผู้มีการศึกษาเหล่านี้ จึงมีลักษณะของปัจเจกนิยมมากขึ้น เมื่อเปรียบเทียบโดยสัมพัทธ์กับมุมมองทางสังคมแบบจารีต ที่ยังคงยึดถือในชาติกำเนิด เมื่อประกอบกับการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมเงินตราที่มีการบริโภคสินค้าและบริการต่างๆ สูงขึ้น และพวกเขาก็พร้อมจะใช้จ่ายกับสิ่งเหล่านี้ ทำให้พวกเขาได้ตระหนักถึงเสรีภาพในบางระดับ (อย่างน้อยก็ในทางเศรษฐกิจ) และเริ่มสัมผัสกับกรอบคิดเรื่องความก้าวหน้า ความคิดและวัฒนธรรมของพวกเขาจึงแตกต่างจากผู้ไร้การศึกษาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ แตกต่างจากชนชั้นนำตรงที่พวกเขาปราศจากอภิสิทธิ์อันมาจากชาติกำเนิด ขณะเดียวกัน ก็แตกต่างจากนายทุนตรงที่พวกเขาไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตใด พวกเขาอาจเป็นชนชั้นที่อยู่กลางๆ ในกรอบของ แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ที่ไม่ได้ครอบครองปัจจัยการผลิตอันสำคัญ แต่ขณะเดียวกัน ก็ครอบครองทักษะบางอย่างที่มีคุณค่าในระบบตลาดสมัยใหม่ ซึ่งทำให้เขาแตกต่างจากแรงงานทั่วไป⁴¹

⁴⁰ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*, หน้า 124.

⁴¹ Anthony Giddens, *The Class Structure of the Advanced Societies* (Harper & Row: New York, Evanston, San Francisco, London, 1975), p. 43.

แม้จะยังไม่มีกรอบคิดเรื่อง “ชนชั้นกลาง” ในสังคมไทยที่ชัดเจนมากนัก แต่คนร่วมสมัยใน ทศวรรษ 2450 บางคน ก็ตระหนักได้ว่า ในยุคสมัยของตนได้เริ่มมีคนกลุ่มหนึ่งเกิดขึ้น เป็นคนที่อยู่ “กลางๆ” ดังเช่นในหน้าคำนำของ *แม่ครัวหัวป่าก์* เล่ม 5 (2453) ที่กล่าวถึงคน “ชั้นกลาง” ไว้ว่า

...ตำราแม่ครัวหัวป่าก์นี้ มีท่านผู้คุณหนุนลงซื้อรับให้เงินล่วงหน้า แลให้เงินเมื่อหนังสือออก ทั้งลงชื่อพิเศษ ด้วยในเล่ม ๕ ตอนที่ ๑ นี้ มีเพียง ๑๗๕ ชื่อ ก็อยู่ในท่านผู้มีบรรดาศักดิ์ ๑๐๐ นามเศษ ที่เป็นพลเรือนแลชั้นกลาง ๕๐ ชื่อเศษ ยังไม่เพียงพอแก่ค่าพิมพ์ ก็จำต้อง เปนหนี้ค่าพิมพ์อยู่ แต่ยังมีผู้มีชื่อปลื้มอยู่บ้างจึงได้อนุมานดูว่าบางทีมหาชนชั้นกลางจะ เริ่มชอบ และต้องการขึ้นบ้างกระมัง...⁴² (เน้นโดยผู้ศึกษา)

ธเนศ วงศ์ยานนาวา แสดงความไม่แน่ใจว่า เมื่อท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์ กล่าวถึง “พลเรือนแลชั้นกลาง หรือ “มหาชนชั้นกลาง” นั้นหมายถึงอะไร เพราะยังไม่สามารถระบุแน่ชัดได้ ว่า เป็นพ่อค้า ผู้ประกอบการ นายทุน นายธนาคาร ผู้จัดการ เจ้าที่ดินให้เช่าที่ หรือแม้กระทั่ง “เจ้า” ในระดับล่าง⁴³ แต่อย่างน้อย สิ่งที่คำนำชิ้นนี้บอกกับเรา คือการที่ท่านผู้หญิงเปลี่ยนรู้ดีว่า “มหาชน ชั้นกลาง” เหล่านี้อ่านออกเขียนได้ และท่านผู้หญิงเปลี่ยนยังคาดหวังว่าบุคคลเหล่านี้จะมาซื้อ หนังสือไปอ่าน ซึ่งหมายความว่ามีความรู้ระดับทางวัฒนธรรมสูงในระดับหนึ่ง ระดับทางวัฒนธรรมจึง น่าจะเป็นตัวชี้วัดอย่างหนึ่ง (ในหลายๆ อย่าง) ว่าใครเป็นคนชั้นใด

ใน *ทรัพย์ศาสตร์* ของ พระยาสุริยานุวัตร ที่ตีพิมพ์ในปี 2454 ในตอนแรกได้กล่าวถึง “คน ชั้นกลาง” ไว้ในเรื่องของเจตนาที่จะสั่งสมทรัพย์ ว่า

...นอกจากนี้ ความเจตนาที่จะสั่งสมทรัพย์ยังจะกล้าแข็งต่างกัน ตามคนชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูงนั้นอีก คนชั้นต่ำมีความคิดสั้นและความปรารถนาน้อย หรือหาประโยชน์ได้น้อย การสั่งสมทรัพย์ก็น้อย คนชั้นกลางที่มีความคิดยาว ถึงจะบริโภคอาหารการใช้จ่ายและมีความปรารถนาน้อยกว่าชนชั้นสูง ก็ย่อมจะมีความกังวลจนชวายนมาก เพราะเห็น ประจักษ์อยู่แก่ตาฝ่ายหนึ่งว่า คนชั้นต่ำลำบากยากจนยิ่งกว่าตัวเพียงใด และอีกฝ่ายหนึ่ง

⁴² ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงศ์, *แม่ครัวหัวป่าก์* เล่ม 5, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2557), หน้า คำนำ

⁴³ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, “วัฏจักรของทฤษฎีและประวัติศาสตร์ของชนชั้นกลาง: จากการปฏิวัติฝรั่งเศสสู่ พฤษภาทมิฬ/19 กันยายน,” ใน *คนชั้นกลาง*, หน้า 10.

คนชั้นสูงบริบูรณ์มีความสุขสำราญมากกว่าตัวเพียงใด ลักษณะที่คนชั้นกลางอยู่ในระหว่างความขัดสนและความบริบูรณ์ทั้งสองอย่างเช่นนี้ ช่วยชักชวนใจเป็นกำลังให้คนชั้นกลางมีเจตนากล้าแข็งขึ้นเป็นอย่างยิ่ง ข้างฝ่ายคนชั้นสูง ซึ่งมั่งมีบริบูรณ์พ้นความยากจนขัดสนแน่แล้ว ความเจตนาที่จะสั่งสมทรัพย์สมบัติให้มากยิ่งขึ้นก็เป็นอันลดน้อยถอยกำลังอยู่เอง...⁴⁴

แม้ข้อความดังกล่าว จะบอกเราว่า ในสายตาของพระยาสุรียานุวัตร เงินตราหรือรายได้อาจได้กลายเป็นส่วนสำคัญในการตัดสินใจหรือวัดระดับชั้นของคน และคนชั้นกลางจะเป็นกำลังสำคัญในการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจมากที่สุด อย่างไรก็ตาม พระยาสุรียานุวัตร ยังได้อธิบายไว้ว่า “... แต่โดยเหตุที่การบริโภคอาหารและเครื่องใช้สอยของคนชั้นหนึ่ง ก็ย่อมจะเป็นการประจำติดตัวอยู่จนเคยเป็นธรรมดาสำหรับคนชั้นนั้นแล้ว...”⁴⁵ แสดงให้เห็นว่า สำหรับพระยาสุรียานุวัตรแล้ว “... อาหารและเครื่องใช้สอย...” อันเป็นส่วนหนึ่งของ “วิถีชีวิต” (life style) ก็ได้เป็นตัวชี้บ่งอีกอย่างหนึ่งสำหรับลักษณะทางชนชั้น

“มหาชนชั้นกลาง” ของท่านผู้หญิงเปลี่ยน คือผู้ที่อ่านออกเขียนได้และมีระดับทางวัฒนธรรมสูงพอที่จะซื้อหนังสือมาอ่าน ขณะที่ในความคิดของพระยาสุรียานุวัตร การบริโภคอาหารและเครื่องใช้สอย ก็เป็นเครื่องติดตัวของคนในชนชั้นนั้นๆ การมองชนชั้นของคนร่วมสมัยในทศวรรษ 2450 จึงมิได้ขึ้นอยู่กับรายได้แต่เพียงอย่างเดียว แต่เริ่มมีมิติของการบริโภคและวิถีทางวัฒนธรรมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการทำความเข้าใจด้วย

แม้รัชกาลที่ 6 จะแสดงความไม่เห็นด้วยกับการแบ่งชนชั้นของ *ทรัพย์ศาสตร์* และมองว่าสังคมไทยไม่มีสิ่งที่เรียกว่า คนชั้นกลาง หรืออันที่จริง อาจไม่มีสิ่งที่เรียกว่า ชนชั้น เสียด้วยซ้ำ “... เพราะคนไทยไม่มีใครสูงกว่าใคร เว้นแต่พระเจ้าแผ่นดินพระองค์เดียวแล้ว ใครๆ ก็เสมอกันหมด...”⁴⁶ แต่ในสายตาของนักเขียนชนชั้นกลางจำนวนหนึ่ง ซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ผู้ใช้ชีวิตวัยรุ่นในช่วงทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2470 นั้น กลับตระหนักเช่นเดียวกับท่านผู้หญิงเปลี่ยนและพระยาสุรียานุวัตร ว่ามีกลุ่มคนที่อยู่ กลางๆ อยู่เช่นกัน แม้จะยังไม่มีการอบคิดที่แน่ชัดว่า “ชนชั้น” คือ

⁴⁴ พระยาสุรียานุวัตร, *ทรัพย์ศาสตร์*, ฉบับรวมเล่มสมบูรณ์ครั้งแรก (กรุงเทพฯ: โฆสิต, 2547), หน้า 121.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

⁴⁶ หจข. ร.6 บ. 1.7/4 อศวพาหุ 1. เรื่องความประพฤติของคนทีเรียกว่าสมัยใหม่ 2. ความเห็นเรื่องหนังสือทรัพย์ศาสตร์ 3. เรื่องทฤษฎีโดยอาชีวะ (13 พ.ค. 2457).

อะไร? แต่ก็จะมีมองเห็นร่องรอยทางความคิดของพวกเขาที่เริ่มมองว่าตนมีความแตกต่างจากทั้ง “ผู้ดี” และ “คนบ้านนอก” ดังที่ “ศรีบูรพา” ได้เขียนในนวนิยาย *ลูกผู้ชาย* (2471) ถึงตัวละครที่ชื่อ ศิริ ที่เป็นบุตรของผู้ดีว่า “...เห็นว่า การเยอหยิ่ง ดูถูกคน เป็นสิ่งที่ลูกผู้ดีพึงกระทำ...” (หน้า 40-เน้น โดยผู้ศึกษา) หรือการที่ “ส. บุญเสนอ” ได้ให้ตัวละครเอกที่เป็นกลุ่มนักเรียนการบินใน *สายแดง* (2472) กล่าวถึงตัวละคร “ยศ” พลทหารช่างเครื่อง ว่าเป็น ...”ยศคนบ้านนอกเป็นคนละชั้นกับพวกเรา” (หน้า 19) แสดงให้เห็นว่า พวกเขาตระหนักว่ามีกลุ่มผู้ดีที่สูงกว่า และมีกลุ่มคนบ้านนอก ที่เป็นคนละชั้นกับตัวละครในเรื่องของพวกเขา นอกจากนี้ พวกเขายังตระหนักได้ว่ามีคนกลุ่มหนึ่ง (รวมถึงพวกเขา?) ที่อยู่ในบริเวณ “กลางๆ” เหล่านี้ โดยอาจใช้คำว่า กระจุกพี, บุคคลชั้นกลาง, คนชั้นกลาง ดังที่ ยศ วัชรเสถียร ได้เคยกล่าวไว้ในนวนิยาย *ชาติชาย* (2474) ว่าเขา “...พอใจจะเขียนถึงชีวิตกระจุกพีมากกว่าผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ที่เหยียดหยามแม้กระทั่งญาติพี่น้องของตนเอง...” (หน้า 46-7) หรือการที่ “ยาขอบ” ได้กล่าวถึงสามที่เตะภรรยาในเรื่องสั้น “หล่อนชั่วเพราะชาย” (2476) ว่า

...หยาบช้า ชั่วชาติ ควรหรือที่คนมีแต่ฐานะต่ำเพียง บุคคลชั้นกลาง อย่างท่านและข้าพเจ้าจะใช้ส่วนหนึ่งของร่างกายซึ่งมีความหมายไม่เป็นมงคลกับคู่ทุกข์คู่ยากของเรา แต่ขวลิต ทั้งที่ฐานะและความใหญ่ของเขาควรจะเรียกว่าเกินบุคคลชั้นกลาง [กลับข้อมภรรยาของเขา] ขวลิตเกิดช้าเกินไป ที่ถูกควรเกิดก่อนข้าพเจ้าสักห้าพันปี แล้วข้าพเจ้าหรือใครก็จะตำหนิมันไม่ได้เลย เพราะมันถูกเรียกว่าอายคนป่าเถื่อนเสียแล้ว... (หน้า 188-คำในวงเล็บและคำเน้นเป็นของผู้ศึกษา)

ขณะที่บุคคลผู้ถือกำเนิดในครอบครัวเจ้านายอย่าง ม.ร.ว. นิมิตรมงคล เนาวรัตน์ ก็ตระหนักได้ว่ามีชนชั้น “กลางๆ” ดำรงอยู่เช่นกัน ดังเช่นในตอนต้นเรื่องของ *เมืองนิมิตร* (2487)⁴⁷ ผู้เขียน ได้ให้ รุ่ง ตัวเอกของเขา ราพึงกับตัวเอง ที่ไม่มีงานทำ ต้องอาศัยป่าอยู่ ขณะที่รายได้ของป่าก็ไม่มากนักว่า “...รู้าคาดว่าอาชีพรับจ้างตัดเสื่อคงไม่ทำให้แกมีรายได้มากกว่าเดือนละแปดสิบบาท ซึ่งจะไม่พอสำหรับชีวิตของคนชั้นกลางสองคน...” (หน้า 23) ข้อความของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล แสดงให้เห็นว่า “คนชั้นกลาง” ย่อมต้องมีวิถีชีวิตบางอย่าง ที่ต้องอาศัยรายได้ประมาณเดือนละ 80

⁴⁷ นวนิยายเรื่องนี้ เขียนขึ้นครั้งแรกเป็นภาษาอังกฤษในปี 2482 หลังจากนั้นต้นฉบับถูกรัฐบาลทำลาย ผู้เขียนจึงนำมาเขียนใหม่เป็นภาษาไทยในปี 2487 ดู ม.ร.ว. นิมิตรมงคล เนาวรัตน์, *เมืองนิมิตรและชีวิตแห่งการกบฏสองครั้ง* (พระนคร: อักษรสัมพันธ์, 2513).

บาทขึ้นไป ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ในมุมมองของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล มาตรฐานทางการดำเนินชีวิตของ รุ่ง, คนชั้นกลาง, ต้องการเงินดำรงชีพประมาณ 40 บาทต่อคน ซึ่งเป็นมาตรฐานทางชีวิตที่สูงกว่า ผู้ใช้แรงงานทั่วไป (จากในเรื่อง คือราวปี 2481ค่าแรงขั้นต่ำในช่วงนั้นตกวันละ 80 สตางค์⁴⁸) นอกจากนี้ ในช่วงกลางเรื่อง ผู้เขียนยังแบ่งชนชั้นออกเป็นกลุ่มต่างๆ ทั้งชนชั้นทาส (ยาจก, วนิพก, นักเลงโต, นักการพนัน, โจร), ชนชั้นสามัญ (กรรมกร), ชนชั้นกลาง (ข้าราชการ, เจ้าของที่นายอ้อยๆ, เจ้าของกิจการขนาดเล็ก, พ่อค้า, ชาวสวน) และชนชั้นสูง (พวกราชวงศ์, ขุนนาง และเศรษฐี) โดยมองว่าชนชั้นกลางคือกลุ่มผู้มีรายได้มากพอที่จะใช้ของฟุ่มเฟือยบางอย่างและมีหลักทรัพย์อยู่บ้างเล็กน้อย (หน้า 165-169)

เช่นเดียวกับ “สันต์ เทวรักษ์” ที่ให้ตัวละครชนชั้นสูงคนหนึ่งในเรื่อง *รักธรรมบุญ* (2484) คือ คุณนายบรรจงฯ มารดาของ ม.จ. ดิลกรัตน์ ตัวละครเอกตัวหนึ่งของเรื่อง ได้แบ่งประเภทของผู้หญิงออกเป็นหญิงชาววังกับหญิงชาวบ้าน และหญิงชาวบ้านยังแบ่งออกเป็น

คนชั้นสูง ซึ่งเป็นผู้ลากมาดีเหมือนอย่างท่าน, คนชั้นกลาง คือเป็นผู้ลากน้อยลงมาหน่อยไม่ถึงขนาดดี กับคนชั้นต่ำ ซึ่งท่านเห็นว่าเป็นไพร่ เป็นลูกในเรือนเบี้ย เป็นคนข้างถนน คนในตรอก ทั้งๆ ที่บ้านของท่านเองก็อยู่ข้างถนนและในตรอกพระยา⁴⁹

สันต์ ได้สร้างตัวละครคุณนายบรรจงให้เป็นชนชั้นสูงที่เจ้ายศเจ้าอย่าง ดูถูกคน และประเมินคนจากภายนอก ตัวอย่างไม่กี่ตัวอย่างเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า นักเขียนผู้มีการศึกษาในเมืองเหล่านี้ เริ่มตระหนักถึงความแตกต่างระหว่างกลุ่มคนทางสังคม ที่ไม่ได้อิงกับเรื่องของการรายได้ แต่เพียงอย่างเดียว ยศ, “ศรีบูรพา” และ “สันต์ เทวรักษ์” มองเห็นถึงคุณสมบัติด้านลบของชนชั้นสูง ที่เยอหยิ่ง ถือดี ชอบดูถูกคนอื่น (ซึ่งในด้านกลับก็เท่ากับมองว่ามีความแตกต่างทางวัฒนธรรมจากพวกเขาซึ่งเป็นคนสามัญผู้มีการศึกษา แต่ไม่เยอหยิ่งถือดี ไม่ดูถูกใคร) ข้อความของ “ส. บุญเสนอ” แสดงให้เห็นว่าแม้ตัวละครของเขาจะเป็นคนสามัญ ไม่ใช่เจ้า แต่ก็ยังเป็น “คน

⁴⁸ Constance M. Wilson, *Thailand A Handbook of Historical Statistics* (Boston: G.K. Hall and Co., 1983), p. 95.

⁴⁹ สันต์ เทวรักษ์, *รักธรรมบุญ* เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: อุดม, 2484), หน้า 772.

ละชั้น” กับพลทหารที่มีจากชนบทหรือคนบ้านนอก⁵⁰ ข้อความของ “ยาขอบ” แสดงให้เห็นถึงระดับทางวัฒนธรรม ว่า “บุคคลชั้นกลาง” อย่างเขาจะไม่มีทางตะตอยภรรยาอย่างคนป่าเถื่อน ขณะที่ข้อความของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล แสดงให้เห็นถึงระดับการใช้ชีวิต (หรือการบริโภค) ที่น่าจะสูงกว่าผู้ใช้แรงงานทั่วไป เช่นเดียวกับที่พระยาสุรียานุวัตรเคยเสนอไว้

แม้จะยังไม่มีกรอบคิดเรื่อง “ชนชั้น” ที่แน่ชัดในสมัยนั้น แต่อย่างน้อย จากตัวอย่างที่ยกมาก็คงจะพอแสดงให้เห็นได้ว่า นักเขียนชนชั้นกลางเหล่านี้ เริ่มมีความคิดเกี่ยวกับคนที่อยู่ “กลางๆ” ที่แม้จะไม่ใช่เจ้าชั้นสูง แต่ก็มิใช่ระดับทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่แตกต่างจากชนชั้นล่างทั่วไป

สำหรับสังคมไทย มิติทางวัฒนธรรมของชนชั้นสูงและชนชั้นกลางเหล่านี้ อาจมีกรอบคิดที่ใกล้เคียงกันในบางเรื่อง (ซึ่งต่างก็รับมาจากตะวันตก) เช่น เริ่มให้ความสำคัญกับกรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์ รั้งเกียจความมั่งงาย รั้งรู้เรื่องระบบผิวเดียวเมียวเดียว เริ่มให้ความสำคัญกับการศึกษาสมัยใหม่ รวมถึงมีจินตนาการเกี่ยวกับชาติบ้านเมือง ฯลฯ อย่างไรก็ตามยังคงมีกรอบคิดและคุณค่าหลายอย่างที่แตกต่างกัน เช่น จินตนาการเรื่องชาติบ้านเมือง ก็ได้นำไปสู่การตั้งคำถามและวิพากษ์วิจารณ์ชนชั้นนำเสียเอง⁵¹ หรือจินตนาการเรื่องความรักโรแมนติก กลับนำไปสู่การตระหนักถึงความแตกต่างทางชนชั้นหรือสถานภาพทางสังคมมากขึ้น รวมถึงจินตนาการเรื่องสิทธิเสรีภาพ และความเท่าเทียม ก็ทำให้มองเห็นถึงความเหลื่อมล้ำและอภิสิทธิ์ของชนชั้นนำบางกลุ่ม

นอกจากกลุ่มพ่อค้าหรือผู้ประกอบการขนาดย่อมที่เริ่มมีบทบาทสำคัญทางเศรษฐกิจแล้ว ชนชั้นกลางกลุ่มสำคัญที่เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น คือกลุ่มนักเขียนและนักหนังสือพิมพ์ ซึ่งหากมองตามกรอบของบูดิเยอและคอคก้า อาจจัดได้ว่าเป็นกลุ่มคนที่ไม่ได้มีได้ครอบครองทุนทางเศรษฐกิจเหมือนอย่างกลุ่มพ่อค้า แต่มีทุนทางวัฒนธรรม (พื้นเพครอบครัว, การศึกษา, ความสามารถในการเขียนและถ่ายทอดความคิด, การอ่านงานเขียนต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศ) มากพอที่จะสื่อสารและนำเสนอถึงรูปแบบการดำเนินชีวิตในโลกสมัยใหม่ได้ และได้สร้างค่านิยมบางประการที่ต่อต้านทั้งสังคมจารีตและสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ไปพร้อมๆ กัน ผลผลิตทางวัฒนธรรมในรูปแบบของ “เรื่องอ่านเล่น” เหล่านี้ จึงเป็นอีกรูปแบบหนึ่งใน

⁵⁰ แม้ในกลุ่มนักเรียนการบินนั้น จะมีลูกหลานขุนนางอยู่ แต่ก็มีนักเรียนการบินที่เป็นลูกหลานคนสามัญเช่นเดียวกัน การมองความแตกต่างในเรื่องนี้ จึงมิได้ตั้งอยู่บนสถานภาพทางสังคมแต่ประการเดียว แต่อาจเป็นเรื่องของ เมือง-ชนบท ที่แสดงถึงระดับของการศึกษาและวัฒนธรรมก็เป็นได้

⁵¹ ดังที่ แมทธิว โคปแลนด์ ได้เสนอไว้ในวิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิตของเขา โปรดดู Matthew Copeland, “Contested Nationalism: the 1920 overthrow of the Absolute Monarchy in Siam” (Doctoral Thesis, Australian National University, 1999).

การนำเสนอมนทัศน์ด้านต่างๆ ของพวกเขา โดยหยิบยืมจากชุดความคิดต่างๆ ที่ไหลเวียนอยู่ในสังคม

1.4 ภูมิหลังทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของนักเขียนรุ่นทศวรรษ 2470

หัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ต่อดันทศวรรษ 2470 นั้น ได้มีปรากฏการณ์เล็กๆ เกิดขึ้น 2 ประการ คือความนิยมในเรื่องอ่านเล่น “ไทยแท้” ที่เพิ่มมากขึ้น และการเริ่มปรากฏตัวของนักเขียนในรุ่นทศวรรษ 2470 ซึ่งจะเป็นผู้ริเริ่มและพยายามทำให้นักเขียนมีความเป็น “อาชีพ” มากขึ้น และหลายคนในกลุ่มนี้ได้ผลิตงานเขียนมาอย่างยาวนาน จวบจนบั้นปลายชีวิต และยังคงได้รับการกล่าวถึงในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็น กุหลาบ สายประดิษฐ์, มาลัย ชูพินิจ, “ยาขอบ”, อบ ไชยวสุ, “ป.บุรณศิลป์”, “น.ประภาสทิติ”, มนต์ จรรย์รงค์ เป็นต้น รวมถึงนักเขียนรุ่นต่อมาที่เริ่มมีผลงานโดดเด่นในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา อย่าง “ป.อินทรปาลิต”, “ไม้ เมืองเดิม”, “ส.ธรรมยศ”, “อัศนี พลจันทร”, อิศรา อมันตกุล, “เสนีย์ เสาวพงศ์”, “ก. สุรางคนางค์”, “ร. จันทะพิมพะ” ฯลฯ ยังไม่นับนักเขียนอีกหลายคนที่เคยมีผลงานโดดเด่นในช่วงทศวรรษ 2470 และ ทศวรรษ 2480 แต่อาจถูกกล่าวถึงไม่มากนักในปัจจุบัน เช่น ยศ วัชรเสถียร, “ส. บุญเสนอ”, “เวทวงศ์”, “อ.ก. รุ่งแสง”, “สันต์ เทวรักษ์”, “พ. เนตรรังษี” ฯลฯ แม้กระทั่งนักเขียนบางคนที่จะมีเชื้อเจ้า เช่น ม.จ. อากาศคำเกิง รพีพัฒน์, ม.ล. บุญผา ภูธร (“ดอกไม้สด”), ม.ร.ว. นิมิตรมงคล เนาวรัตน์ แต่ค่านิยมต่างๆ ที่ปรากฏในผลงาน ก็เป็นค่านิยมที่สอดคล้องกับนักเขียนชนชั้นกลางอื่นๆ ในยุคนั้น ดังที่จะได้แสดงให้เห็นในบทที่ 4 ต่อไป

นักเขียนหนุ่มสาวเหล่านี้, ไม่ว่าจะกระทำเป็นการอดิเรกหรือทำเป็นอาชีพหลัก, ได้ปรากฏขึ้นในช่วงที่สังคมไทยกำลังตั้งคำถามทั้งต่อสังคมในสมัยจารีต และต่อความเปลี่ยนแปลงที่กำลังจะเกิดขึ้น พวกเขาใกล้ชิดกับธุรกิจสมัยใหม่อย่างการพิมพ์ภายใต้ระบบทุนนิยม เขียนหนังสือและขายในระบบตลาด ใช้รูปแบบของเรื่องอ่านเล่นเป็นสื่อในการนำเสนอความคิด ทักษะ คำถาม รวมถึงมนทัศน์ คุณค่า และรูปแบบทางจริยธรรมใหม่ๆ เข้าสู่สังคม

พื้นฐานทางครอบครัวของนักเขียนรุ่นหนุ่มสาวที่จะเริ่มมีผลงานในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2470 เหล่านี้ก็มีความคล้ายคลึงกัน (และคล้ายคลึงกับนักเขียนรุ่นก่อนหน้า แต่เติบโตมาในคนละบริบทกัน) โดยมากมักเป็นลูกหลานของขุนนางหรือผู้มีอันจะกินทั้งในพระนครและในแถบหัวเมือง (มีส่วนน้อยที่เป็นลูกคนสามัญ) เช่น มาลัย ชูพินิจ (2449-2506) มีเชื้อสกุล ณ บางช้าง บิดาประกอบอาชีพทางพ่อค้าไม้ และมีกำลังพอที่จะส่งเสียให้บุตรเข้ามาศึกษา

ระดับมัธยมในกรุงเทพฯ ได้⁵² โชติ แพร่พันธุ์ (2450-2499) แม้จะมีเชื้อเจ้าทางแพร์ แต่บิดาซึ่งเป็นเจ้าลักลอบได้เสียกับมารดาแล้ว กลับถูกรวบครวของทางบิดากีดกัน มารดาจึงเลี้ยงดูโชติตามลำพัง, ม.จ.อากาศดำเกิง รพีพัฒน์ (2448-2475) เป็นโอรสของกรมหลวงราชบุรีฯ, ม.ล.บุปผากุญชร ณ อยุธยา (“ดอกไม้สด”) (2448-2506) ก็เป็นธิดาของหม่อมราชวงศ์ที่มีบรรดาศักดิ์ชั้นพระยา, เหม เวชกร (2446-2512) เป็นบุตรของหม่อมราชวงศ์ แต่บิดาและมารดาแยกทางกัน, เทพ มหาเปารยะ (2447-2485) บุตรของขุนนางระดับอำมาตย์ตรี ก้าน พึ่งบุญ ณ อยุธยา (“ไม้ เมืองเดิม”, 2448-2485) เป็นบุตรของหม่อมหลวง, พัฒน์ เนตรรังษี (2449-2518) เป็นบุตรขุนนางระดับพระยาในกรุงเทพฯ, สด ภูมระโรหิต (2451-2521) เป็นบุตรขุนนางชั้นอำมาตย์โทของจันทบุรี, ป่วน บุรณศิลป์ (“ป. บุรณศิลป์”) ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น ปกรณ์ บุรณปกรณ์, 2447-2495) เป็นหลานของขุนนางระดับพระยาทั้งทางบิดาและมารดา, ถนอม มหาเปารยะ (2451-2504) บุตรีของขุนนางระดับขุน, บุญยืน โกมลบุตร (“สันต์ เทวรักษ์” 2451-2521) เป็นบุตรขุนนางชั้นอำมาตย์โท, ทองอิน บุญเสนา (2451-2522) เป็นบุตรของนายทหาร, นางเยาว์ ประภาสทิติ (2452-2512) เป็นบุตรของขุนนางในระดับพระยา, ปรีชา อินทรปาไลต์ (2453-2511) เป็นบุตรของขุนนางระดับพระยา, เลี้ยว ศรีเสวก (“อรวรรณ”, 2455-2521) บุตรขุนนางระดับพระยา, ขณะที่อีกจำนวนหนึ่งเป็นบุตรหลานคนสามัญที่มีโอกาสได้เข้าศึกษา เช่น เฉลิม วุฒิชัย (2448-2525) เกิดในครอบครัวคนจีนแถวตลาดเยาวราช , กุหลาบ สายประดิษฐ์ (2447-2517) เป็นบุตรของข้าราชการรถไฟระดับล่าง, มนัส จรรย์รงค์ (2450-2508) เป็นลูกของทนายความชั้นสองในเพชรบุรี หรือนักเขียนรุ่นพี่ของพวกเขาที่เสียชีวิตก่อนวัยอันควรอย่าง ส่ง เทภาสทิติ (2442-2470) ก็เป็นบุตรของ นายสอนและนางถีน เมืองเพชรบุรี (ไม่ทราบอาชีพของบิดามารดา) แต่ได้เข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯ เป็นต้น

นักเขียนรุ่นต่อมาก็มีภูมิหลังที่ไม่แตกต่างกันมากนัก ส่วนใหญ่เป็นบุตรหลานของเจ้านายหรือขุนนาง เช่น แสน ธรรมยศ (2457-2495) เกิดในตระกูลเจ้าของลำปาง, วิตต์ สุทธิเสถียร (2461-2532) เป็นบุตรของขุนนางระดับพระยา, อัสนี พลจันทร์ (2461-2530) เกิดในครอบครัวขุนนางระดับพระ และเป็นคหบดีของราชบุรี, กัณฑ์ เคียงศิริ (“ก. สุรางคนางค์, 2462-2542) เป็นบุตรของขุนนางระดับพระยา, มีบางคนที่เป็นบุตรของขุนนางระดับล่างหรือสามัญชนอย่าง อิศรา อมันตกุล (2464-2512) เป็นบุตรคนสามัญ ขณะที่เสนีย์ เสาวพงศ์ (2461-2557) เป็นบุตรของผู้ใหญ่บ้านในสมุทรปราการ, วิชาศ มณีวัต (2467-2546) เป็นบุตรของขุนนางระดับขุน ที่สุราษฎร์-

⁵² ในช่วงปี 2463 ราคาไม้ตกต่ำ ทำให้มาลัยเลือกที่จะเรียนสายครู เพราะไม่เสียค่าเล่าเรียน ดูใน สุธีรา สุขนิยม, *มาลัย สุทินิจ และผลงานประพันธ์เชิงสร้างสรรค์*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2532), หน้า 21.

ธานี แต่ที่คล้ายคลึงกันคือ แม้จะมีบางคนเป็นบุตรขุนนางระดับล่างหรือสามัญชนต่างจังหวัด แต่ทุกคนสามารถส่งเสียให้บุตรของตนศึกษาเล่าเรียนระดับมัธยมที่กรุงเทพฯ ได้

อาจกล่าวได้ว่า นักเขียนอาชีพรุ่นบุกเบิกที่เกิดในช่วงปลายทศวรรษ 2440 ถึงต้นทศวรรษ 2450 เหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นบุตรหลานของขุนนางระดับต่างๆ โดยเฉพาะตั้งแต่ชั้นอำมาตย์โท (ระดับเจ้ากรมหรือผู้ว่าราชการเมือง) ขึ้นไป บางส่วนเป็นบุตรหลานของเจ้านายเชื้อพระวงศ์ และอีกส่วนเป็นบุตรหลานสามัญชนทั่วไป มีทั้งที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ และหัวเมือง แต่ที่คล้ายคลึงกันคือครอบครัวของทุกคนก็มีกำลังส่งเสียให้บุตรหลานของตนเล่าเรียนถึงระดับมัธยมได้ (แม้บางครอบครัวเช่นครอบครัวของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ อาจต้องกระเบียดกระเสียรอยู่บ้าง) การได้เข้าสู่ระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ทำให้พวกเขา “โอกาสในชีวิต” สูงกว่าคนจำนวนมากในรุ่นเดียวกัน นอกจากนี้ พวกเขาก็เติบโตมาในบริบทที่ใกล้เคียงกัน คือช่วงทศวรรษ 2450 และ 2460 อันเป็นช่วงที่เศรษฐกิจเริ่มมีความเป็นทุนนิยมมากขึ้น เริ่มมีหนังสือบันเทิงทั้งประเภทจักรๆ วงศ์ๆ พงศาวดารจีน, เรื่องแปล ตีพิมพ์ในท้องตลาด มีร้านเช่าหนังสือสำหรับผู้ที่ไม่มียศเพียงพอ มีนิตยสารที่มีเนื้อหาหลากหลาย เช่น *ไทยเชชม*, *ศัพท์ไทย* หรือ *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์* เป็นต้น พวกเขาหลายคนคุ้นชินกับการอ่านงานเขียนของตะวันตก ดังที่จะพบการอ้างถึงในงานเขียนยุคแรกทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นงาน *ชาติชาย* ของ ยศ วัชรเสถียร ที่อ้างถึง ฌอง ฌาร์ค รุสโซ หรือ *บันไดความรัก* ของ สันต์ เทวรักษ์ ที่อ้างถึงทั้ง รุสโซ, วอลแตร์, ดิกเก้น, เกอเธ, ตอลสตอย, ฮิวโก ฯลฯ⁵³ เป็นต้น นอกจากนี้ พวกเขายังถูกบ่มเพาะมาในระบบการศึกษาระบบใหม่ เรียนและวัดผลด้วยการสอบอันเป็นการวัดผลที่ขึ้นอยู่กับความสามารถ รับรู้ถึงความเชื่อในวิทยาศาสตร์ ได้อ่านงานเขียนเกี่ยวกับความคิดใหม่ๆ ในสิ่งพิมพ์ยุคทศวรรษ 2460 เติบโตมาในยุคที่เส้นทางสู่การเป็นข้าราชการค่อนข้างตีบตัน ขณะเดียวกัน ก็เริ่มมีการขยายตัวของอาชีพอื่นๆ นอกราชการมากขึ้น พวกเขาจำนวนหนึ่งเลือกเส้นทางของการเขียนและการหนังสือพิมพ์เป็นอาชีพหลักหรืออาชีพเสริม แทบทุกคนใช้ชีวิตในเมือง สัมพันธ์กับระบบธุรกิจแบบสมัยใหม่ รับรู้ข่าวสารทั้งจากสื่ออื่นและจากเพื่อนร่วมอาชีพ ไปพร้อมๆ กับมองเห็นความเปลี่ยนแปลงทางสังคม และรับรู้ถึงกรอบคิดใหม่ๆ

หากเป็นในช่วงยุคก่อนรัชกาลที่ 5 คนเหล่านี้ส่วนใหญ่มักจะได้ใช้อภิสิทธิ์ในฐานะของลูกหลานขุนนาง เข้ารับราชการด้วยวิธีฝากตัว รับใช้นายผู้ใหญ่ และเจริญก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ สำหรับผู้หญิงก็คงแต่งงานกับชนชั้นนำด้วยกัน คนสามัญอย่างกุหลาบ สายประดิษฐ์ อาจจะต้องเป็นไพร่ไปตลอดชีวิต หากมิได้ประกอบความดีความชอบหรือบวชเรียนจนมีความรู้เป็นที่พอใจของผู้ใหญ่ ชาติกำเนิดจะกลายเป็นสิ่งสำคัญที่กำหนดชีวิตของพวกเขา แต่ในสังคมยุคที่พวกเขาถือ

⁵³ สันต์ เทวรักษ์, *บันไดความรัก* เล่ม 1 (พระนคร, องค์การคำครุสภา, 2504), หน้า 161.

กำเนิดขึ้น พวกเขาต้องดำเนินชีวิตตามกติกาใหม่ ต้องเล่าเรียนหนังสือในระบบการศึกษาสมัยใหม่ เรียนวิชาสมัยใหม่ เช่น คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภาษาอังกฤษ หรือวิชาที่ใกล้เคียงกับสังคมศึกษา และยังต้องผ่านการประเมินผลอย่างเป็นภววิสัย (การสอบที่มีคะแนนเป็นตัววัด) หลังเรียนจบก็หาทางเข้าทำงาน (อภิสิทธิ์จากชาติกำเนิดอาจใช้ได้ผลในการนี้อยู่บ้าง) ซึ่งไม่จำเป็นต้องรับราชการเท่านั้น เมื่อได้เงินเดือนหรือค่าจ้างตอบแทนจากการทำงาน ก็ใช้เงินนั้นในการซื้อความสะดวกและความสบายให้แก่ชีวิต ทั้งเครื่องใช้สอยและเครื่องหย่อนใจ เช่น เสื้อผ้าตามแฟชั่น หนังสือ ตู้ โต๊ะ เตียง การท่องเที่ยว หรือซื้อการพักผ่อนหลังเลิกงานตามเปียร์ฮอลล์ เป็นต้น พวกเขาเติบโตในโลกของสังคมบริโภคนิยมที่มีเสรีภาพในการเลือกซื้อสิ่งของมารับการใช้ชีวิตของตนเติบโตมาพร้อมกับกรอบคิดเรื่องความก้าวหน้าซึ่งเป็นฐานสำคัญในการวิพากษ์สังคมเก่า และเติบโตมาในช่วงที่ความรู้สมัยใหม่ๆ รวมถึงกรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์กำลังเป็นที่แพร่หลาย ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดส่วนนี้ในบทที่ 2 ทั้ง 3 กรอบคิดนี้ จะมีส่วนในการทำความเข้าใจโลกสมัยใหม่ และนำเสนอถึงแบบแผนทางจริยธรรม ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปในบทที่ 4

เมื่อมองผ่านมิติทางเศรษฐกิจ แม้จะไม่มีรายละเอียดมากนัก แต่นักเขียนอาชีพหลายคนมีรายได้ไม่ต่ำกว่าข้าราชการประจำและสูงกว่าค่าแรงขั้นต่ำของผู้ใช้แรงงานทั่วไปยกตัวอย่างเช่น เมื่อ กุหลาบ สายประดิษฐ์ เริ่มทำงานเป็นลูกจ้างประจำของนิตยสาร *เสนาศึกษาและแพ่งวิทยาศาสตร์* เขามีเงินเดือนเริ่มต้นในปี 2468 ที่ 30 บาท และได้เพิ่มในปีถัดมารวมเป็น 32 บาท⁵⁴ ซึ่งสูงพอๆ กับข้าราชการระดับล่าง ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน มนัส จรรย์รงค์ ที่เริ่มทำงานหนังสือพิมพ์ในช่วงทศวรรษ 2470 ได้เงินเดือนในราวๆ 25 บาท เพื่อให้นั่งเขียนนวนิยายอย่างเดียว⁵⁵ แต่ต่อมา เมื่อเขาได้ร่วมงานกับสำนักพิมพ์เพลินิจิตตีในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง เขาได้ค่าเขียนเรื่องรวมกับเงินเดือนประจำราว 200 บาท⁵⁶ โดยมนัสได้เคยแจกแจงค่าเรื่องให้นักเขียนรุ่นหลังอย่าง รงค์ วงษ์สวรรค์ ฟังว่า “...หนังสือเล่มละสิบลบาทสตางค์ ได้ค่าเรื่องสี่สิบบาท หนังสือสิบสตางค์ก็สามสิบหรือสามสิบบาทแล้วแต่จำนวนมาก...”⁵⁷ ซึ่งถือว่าไม่เลวนักในยุคที่ข้าราชการระดับล่าง หรือพนักงานเอกชนในระดับเสมียน ได้เงินเดือนราว 20-30 บาท ดังที่ มนัส

⁵⁴ ช่วย พูลเพิ่ม, “จากสมุด “บันทึกการแต่งหนังสือ” ของ ศรีบูรพา, (ตอนจบ),” *สวนหนังสือ* ฉบับ 11 (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ม.ป.ป.), หน้า 135.

⁵⁵ ยศ วัชรเสถียร, *มนัส จรรย์รงค์ และ ไม้ เมืองเดิม* (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2520), หน้า 68.

⁵⁶ รงค์ วงษ์สวรรค์, “สนทนากับผู้เขียนเรื่อง จับตาย,” *อนุสรณ์มนัส จรรย์รงค์*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), หน้า 74.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

จรรยาจค์ ก่อนที่จะมาทำงานด้านหนังสือพิมพ์ ได้เข้าทำงานในตำแหน่งสารวัตรศึกษา กินเงินเดือน 20 บาท ขณะเดียวกัน เงินเดือนเสมียนรถไฟ ที่ พัฒน์ เนตรรังษี (พ. เนตรรังษี) เคยไปสมัครในช่วงปลายทศวรรษ 2460 คือ 30 บาท สำหรับงานเอกชนนั้น โชติ แพ้วพันธุ์ เคยทำงานเจ้าหน้าที่ฝ่ายโฆษณาที่ห้างสรรพสินค้าแห่งหนึ่งในช่วงปี 2469 กินเงินเดือนเบื้องต้น 35 บาท ก่อนที่จะขึ้นไปถึง 80 บาทในช่วงไม่ถึงปีถัดมา⁵⁸ ขณะที่ค่าแรงขั้นต่ำนั้น จะได้ประมาณวันละ 1 บาท และลดลงเป็นวันละ 80 สตางค์ ในช่วงปี 2474-2475⁵⁹ สำหรับราคาสินค้าอื่นๆ ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 และต้นทศวรรษ 2470 นั้น ร้านข้าวแกงที่ราคาถูกแถวฝั่งธน ราคาจานละ 5 สตางค์ กาแฟเย็นในนมแก้วละ 6 สตางค์ หรือถ้าทำกับข้าวกินเองก็จะมีค่าครองชีพที่ถูกกว่านั้น สำหรับคู่สามีภรรยาอาจจะจ่ายเพียง 15 สตางค์ต่อวัน ดังที่ มนัส เคยกล่าวให้ รงค์ พิงว่า "...ก็หมูส์ก้าตังค์ ผักอีกตังค์เดียว มันก็เป็นต้นเป็นแกงขึ้นมาแล้วนี่นา เอ้า! วันไหนมีแขกหรือมาถึงบ้าน จ่ายมันเสียสละหนึ่งเลย เออริตอ่อยรักกันไม่มีวันลืม..."⁶⁰

สำหรับสินค้าฟุ่มเฟือยอื่นๆ นั้น บุหรี่ยี่ห้ออับดุลลาห์มวณแบน ซองละ 7 สตางค์ บุหรี่โกลด์เฟลก ซองละ 35 สตางค์ เบียร์ตราสิงห์ ราคาขวดละ 35 สตางค์⁶¹ ขณะที่นิตยสารนั้น มีราคา 10 สตางค์ขึ้นไป (ส่วนใหญ่จะฉบับละ 10 สตางค์ บางฉบับอย่าง *สารานุกรม* ที่ออกในปี 2468 มีราคาในตอนแรก 20 สตางค์ และต่อมาขึ้นไปเป็น 30 สตางค์) หนังสือเล่มอาจมีราคาประมาณ 30-1 บาท แล้วแต่ความหนาของเนื้อเรื่อง⁶² ซึ่งอาจจะหนักเกินไปสำหรับคนหาเช้ากินค่ำ แต่หากเปรียบเทียบกับค่าครองชีพที่ข้าราชการระดับล่าง และผู้ทำงานเอกชนเบื้องต้น ได้รับค่าจ้างเฉลี่ยวันละ 66 สตางค์ขึ้นไป (ในกรณีที่เงินเดือน 20 บาท) ในช่วงที่ค่าอาหารขั้นต่ำอาจไม่เกิน 30 สตางค์ต่อวันแล้ว หนังสือหรือนิตยสารอย่างต่ำเดือนละอย่างน้อย 1-2 เล่ม อาจเป็นความบันเทิงที่เข้าถึงได้ไม่ยากนักสำหรับชนชั้นกลางในเมือง

⁵⁸ ดู เรื่องเดียวกัน, หน้า 64; พ. เนตรรังษี, *คนชายหมึก* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2538), หน้า 9; ยาขอบ, *สินในหมึก*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2543), หน้า 101.

⁵⁹ Constance M. Wilson, *Thailand A Handbook of Historical Statistics* (Boston: G.K. Hall and Co., 1983), p. 95.

⁶⁰ รงค์ วงษ์สวรรค์, "สนทนากับผู้เขียนเรื่องจับตาย," ใน *อนุสรณ์ มนัส จรรยาจค์*, หน้า 78.

⁶¹ สันต์ เทวรักษ์, "ห้าแผ่นดิน," ใน *อนุสรณ์ มนัส จรรยาจค์*, หน้า 38-9; รงค์ วงษ์สวรรค์, "สนทนากับผู้เขียนเรื่องจับตาย," ใน *อนุสรณ์ มนัส จรรยาจค์*, หน้า 77.

⁶² เช่นนิยาย *คอยก่อนยอตรัก* ของ "ป. บุรณศิลป์" และ *ความผิดของภรรยา* ของ "บุศราคัม" มีราคาเล่มละ 35 สตางค์ *ค่าของหญิง* ของ "พ. เนตรรังษี" มีราคาเล่มละ 60 สตางค์ ขณะที่ *ผจญบาป* ของ "ศรีบูรพา" และ *ละครแห่งชีวิต* ของ ม.จ. อากาศดำเกิง รัชพัฒน์ มีราคาเล่มละ 1 บาท

นักเขียนส่วนมากอาจจะไม่ได้ค่าเรื่องมากเท่ามันส์ และเราอาจยังไม่ทราบถึงอัตราค่าเรื่องของสำนักพิมพ์อื่น จากข้อเขียนของ เลียว ศรีเสวก ได้บอกไว้ว่า บางสำนักพิมพ์อย่าง หลักเมือง ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก็ให้ค่าเรื่องถูกมาก ขณะเดียวกันเงินเดือนของ เลียว สมัยที่อยู่กับสำนักพิมพ์อุเทน (น่าจะช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง) คือ 30 บาท⁶³ (น่าจะ ไม่รวมค่าเรื่อง) จึงอาจกล่าวได้ว่า เงินเดือนเริ่มต้นของนักเขียนนักหนังสือพิมพ์เหล่านี้ อย่างน้อยที่สุดก็น่าจะไม่ต่ำกว่าเสมีนหรือข้าราชการระดับล่าง เพียงแต่อาจจะไม่สม่ำเสมอหรือมั่นคงเท่า รายได้ของพวกเขา อย่างน้อยก็มากกว่าแรงงานขั้นต่ำ และหลายคนมีเหลือมากพอที่จะใช้จ่ายกับหนังสือหรือสินค้าฟุ่มเฟือยอื่นๆ เช่น เปียร์และบุหรี่ หรือไปนั่งตามบาร์และเบียร์ฮอลล์

หากมองผ่านด้านการใช้ชีวิต วิถีชีวิตของพวกเขาส่วนใหญ่ก็เป็นไปตามค่านิยมของชนชั้นกลางในเมืองในทศวรรษ 2460 ที่มักใช้ชีวิตยามว่างในการเที่ยวตามสถานเริงรมย์ ดังที่ เลียว ศรีเสวก ได้เล่าว่าเงินเดือน 30 บาทของตน น่าจะสามารถเลี้ยงครอบครัวและเสียค่าเช่าบ้านได้อย่างสบาย “...แต่สำหรับพวกเราไม่พอใช้ เพราะชีวิตจัดระเบียบไปตามกระแสของเงินในกระเป๋า ถ้ามีมากหน่อยก็จะกลายเป็นทำใหญ่ที่บาร์เกษมสุข หรือไม่ก็สยามไฮเต็ล ห้อยเทียนเหลา หรือไม่ก็บลูฮอลล์...”⁶⁴ หรือ พัฒน์ เนตรรังษี เคยเล่าว่า ครั้งหนึ่งสมัยที่พวกเขายังเป็นวัยรุ่น (น่าจะเป็นช่วงต้นทศวรรษ 2470) ตน, “นายเทพปรีชา” (กุหลาบ สายประดิษฐ์), “เวทวงศ์” (ทองอิน บุญเสนา), “ยาขอบ” และ “ช่อม่าลี” ปรีษากันว่า จะไปหาข้าวหาเหล้ากินที่ราชวงศ์ แม้บางคนบอกว่ามันแพงไปสำหรับช่วงปลายเดือน แต่ “นายเทพปรีชา” ก็ยืนยันว่าควรจะไปที่นั่น โดยเขาจะไปเบิกเงินจากร้านเกษมพาณิชย์ที่เป็นตัวแทนจำหน่ายงานเขียนของตนเอง และเมื่อเขาได้เดินทางไปขอเบิกเงิน 60 บาท เจ้าของร้านซึ่งเป็นคนมีอายุมากกว่าถึงกับตกใจ อุทานว่า “...กินข้าวอย่างเดียววี? หกสิบบาท ห้าคนนี่สี่บาทกินทั้งข้าวทั้งเหล้ายังไม่หมดเลย...” “นายเทพปรีชา” บอกว่าพวกตนอาจไปเที่ยวต่อกันอีกหน่อย เจ้าของร้านจึงต่อรองกันจนมอบให้ 50 บาท และตั้งเรื่องการใช้จ่ายเงินของพวกเขา “...ความจริงมันก็เงินของคุณแท้ๆ ไม่ใช่เงินของผมหรอก แต่บอกตรงๆ ไม่อยากให้ใช้อย่างใช้เบี่ย...อีกหน่อยมีลูกเมียอย่างผมแล้วจะรู้สึก...” แต่ “นายเทพปรีชา” ก็ตอบว่าในเมื่อตอนนี้ยังไม่มี ก็ขอเที่ยวให้สนุกสักพัก⁶⁵ บทสนทนาที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นถึงรสนิยมของบริโภคนักเขียนชนชั้นกลางผู้เติบโตในสังคมสมัยใหม่ที่เริ่มมีสิ่งให้เลือกบริโภคมากขึ้น และหากมีเงิน ก็พร้อมที่จะใช้เงินจำนวนมากกว่าค่าครองชีพของคนทั่วไปเพื่อซื้อความสุขสำราญนั้น

⁶³ เลียว ศรีเสวก, “จากเพื่อนคนหนึ่งถึงมันส์ จรรยาต,” ใน *อนุสรณ์ มันส์ จรรยาต*, หน้า 251.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁵ พ. เนตรรังษี, *คนชายหมึก*, หน้า 50-51.

บางครั้งพวกเขาก็ไปกินดื่มกันในโรงแรม ดังที่ มาลัย ชูพินิจ เคยเล่าถึงชีวิตวัยหนุ่ม ที่ ตน, ทองอิน บุญยเสนา, กุหลาบ สายประดิษฐ์, ยศ วัชรเสถียร และ ป่วน บุรณศิลป์ ไปกินดื่มกันที่สยาม ไฮเต็ล⁶⁶ จึงอาจกล่าวได้ว่า รายได้และวิถีชีวิตของพวกเขา แตกต่างจากผู้ใช้แรงงานทั่วไป พอสมควร และในช่วงวัยรุ่น พวกเขา ก็พร้อมที่จะใช้จ่ายเงินทองไปกับวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ โดยเฉพาะการพักผ่อนหลังเลิกงาน

หากมองผ่านแง่มุมทางความคิด พวกเขาหลายคนเริ่มตั้งคำถามกับสิ่งตกค้างทางจารีตที่ ดำรงอยู่ ไม่ว่าจะเป็นระบบศักดินาหลายเมีย, ระบบอุปถัมภ์, ความเหลื่อมล้ำ รวมถึงรับมโนทัศน์ สมัยใหม่หลายประการ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเสรีภาพ ความเท่าเทียม หรือความรักแบบสมัยใหม่ ซึ่ง ประเด็นเหล่านี้จะแสดงให้เห็นในเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ต่อไป

หากพิจารณาในแง่มุมทางวัฒนธรรม พวกเขาทุกคนได้รับการศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษา ตอนปลาย (มีบ้างที่เรียนไม่จบ) ซึ่งถือว่าเป็นระดับการศึกษาที่สูงในสมัยนั้น มีความสามารถด้าน การอ่านและเขียนอยู่ในขั้นดี หลายคนสามารถอ่านงานเขียนภาษาอังกฤษได้ นอกจากนี้ พวกเขา ส่วนใหญ่ยังเติบโตมากับครอบครัวที่มีพื้นฐานค่อนข้างดี และส่วนใหญ่ยังได้ทำงานในวงการ หนังสือที่ใกล้ชิดกับข่าวสารและความคิดแบบตะวันตก ทำให้ลักษณะทางวัฒนธรรมของพวกเขา แตกต่างจากผู้ใช้แรงงานทั่วไป ตั้งแต่ทักษะส่วนตัวอย่างการฝึกฝนด้านดนตรีตะวันตก (ไวโอลิน) ของ เหม เวชกร และ มนัส จรรย์รงค์, (รวมถึงดนตรีไทยด้วย) ตลอดจนการได้อ่าน รับรู้ และอ้างอิง ถึงนักคิดของตะวันตกในงานเขียนของตน เช่นงานของ ยศ วัชรเสถียร, กุหลาบ สายประดิษฐ์, “สันต์ เทวรักษ์” ฯลฯ ทั้งหมดนี้เป็นผลจากการที่มี “โอกาสในชีวิต” สูงกว่าคนทั่วไป แง่มุมทาง วัฒนธรรมของพวกเขาจึงมีเพียงแตกต่างจากผู้ใช้แรงงานทั่วไปเท่านั้น แต่ยังแตกต่างจากชนชั้น กลางหรือชนชั้นกรรมกรที่เป็นพ่อค้าอีกด้วย (และหลายครั้งพวกเขาก็ได้แสดงถึงการต่อต้าน ค่านิยมเรื่องเงินตราของกรรมกรอีกด้วย ดังที่จะแสดงให้เห็นต่อไป)

จากต้นทุนด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่สูงกว่าคนทั่วไป แต่ก็ไม่สูงในระดับของ เจ้า, ขุนนางชั้นสูง หรือพ่อค้า ส่วนในแง่วิถีชีวิตก็เติบโตมาพร้อมกับระบบการศึกษาสมัยใหม่ และ ทำงานในวงการสิ่งพิมพ์ที่สัมพันธ์กับทั้งระบบทุนนิยมและค่านิยมใหม่ๆ ทำให้ลักษณะทาง วัฒนธรรมของพวกเขาแตกต่างจากคนส่วนมากในเวลานั้น พวกเขาเป็นทั้งผู้รับและผู้ผลิตมโนทัศน์ ใหม่ๆ เข้าสู่สังคม โดยใช้เรื่องอ่านเล่นเป็นพื้นที่นำเสนอผ่านโครงเรื่องและการกระทำของตัวละคร ไม่ว่าจะเป็นการให้ความสำคัญกับการศึกษา, การทำงาน, หรือความมั่งคั่ง หรือกรอบคิดใหม่ๆ ที่

⁶⁶ มาลัย ชูพินิจ, “อีกห้วงหนึ่งดับสูญ,” ใน *แต่ที่ผู้จากไป* (พระนคร: โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2496), หน้า

เป็นนามธรรมมากกว่านั้น เช่นเรื่องของเสรีภาพ, ความรักชาติบ้านเมือง, ความเป็นสุภาพบุรุษ, ความรักแบบโรแมนติก การแพร่กระจายของเรื่องอ่านเล่นเหล่านี้จึงเป็นเสมือนการแพร่กระจายของมโนทัศน์ใหม่ๆ จำนวนมากที่แสดงผ่าน “การกระทำ” ของตัวละครและความน่าติดตามของโครงเรื่อง ค่านิยมและกรอบคิดใหม่ๆ เหล่านี้ นำมาสู่การตั้งคำถามต่อทั้งสังคมจารีตและสังคมเงินตรา พยายามที่จะสถาปนาบรรทัดฐานทางจริยธรรมแบบใหม่ที่นิยามตัวเองว่าแตกต่างจากชนชั้นสูงและชนชั้นล่าง ดังที่จะแสดงให้เห็นในเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ต่อไป

บทที่ 2

สังคมบริโภคและการเปลี่ยนมโนทัศน์

ในการศึกษาประวัติศาสตร์ทางความคิดของไทยในช่วงก่อนปฏิวัติ 2475 ประเด็นหนึ่งที่น่าจะกล่าวถึงกันอยู่เสมอ คือการเกิดขึ้นของ “คนกลุ่มใหม่” ไม่ว่าจะเป็นนายทุน ข้าราชการ หรือกลุ่มอาชีพอิสระ การเกิดขึ้นของคนหลายกลุ่มดังกล่าว สัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในช่วงเวลานั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเศรษฐกิจ ความคิดทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงด้านความเจริญ ตลอดจนความคิดแบบสมัยใหม่ เช่น เสรีภาพในความรัก เป็นต้น

บริบทสำคัญที่ทำให้เกิดคนกลุ่มใหม่เหล่านี้ขึ้นมา คือการที่สภาพสังคมรอบข้างของพวกเขาเริ่มกลายเป็นเศรษฐกิจแบบตลาดมากขึ้น รูปแบบของการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนไปได้เกิดขึ้นพร้อมกับการหลั่งไหลของความรู้และความคิดใหม่ๆ จากภายนอก การเปลี่ยนแปลงในส่วนนี้ไม่ได้ปรากฏแค่ในเรื่องของสิ่งที่เป็นรูปธรรมอย่างการปฏิรูปทางการเมือง, การปรับปรุงระบบการศึกษา, การคมนาคม, การสาธารณสุข ฯลฯ แต่ยังนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านวิถีคิดและอารมณ์ความรู้สึกของคนในช่วงเวลาดังกล่าวอีกด้วย

สังคมที่เงินตราเริ่มมีบทบาทมากขึ้นได้บ่อนเซาะความสำคัญของชาติกำเนิดและสร้างความสัมพันธ์อันเท่าเทียมมากขึ้นเมื่อเทียบกับยุคก่อนหน้า การเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ รอบตัวอันมีลักษณะที่เจริญขึ้นรวมถึงการเปลี่ยนแปลงของความรู้ทำให้ตระหนักได้ถึงเรื่องของความก้าวหน้า ขณะที่กรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์ได้ทำให้ตระหนักถึงกรอบคิดที่มีความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น

นักเขียนชนชั้นกลางรุ่นปลายทศวรรษ 2460 ได้เติบโตขึ้นภายใต้บริบทของความเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าว รับรู้ความเปลี่ยนแปลงทั้งจากประสบการณ์และจากสื่อสิ่งพิมพ์ที่แพร่หลายมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2460 สภาพสังคมดังกล่าวได้มีส่วนในการก่อร่างทางความคิดของพวกเขา อย่างน้อยๆ การเกิดขึ้นของ คณะสุภาพบุรุษ โดยมี กุหลาบ สายประดิษฐ์ และ อปไชยวสุ เป็นผู้ริเริ่มนั้น ก็แสดงให้เห็นถึงผลลัพธ์ของกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความคิดดังกล่าวนี้

ในบทนี้ จะแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกจะกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของสังคมสยามในช่วงเวลานั้น ซึ่งนำมาสู่การเกิดขึ้นของกลุ่มชนชั้นกลางยุคแรกที่เริ่มคุ่นชินกับสังคมที่เต็มไปด้วยความเปลี่ยนแปลง และรับรู้ถึงความคิดและตัวตนแบบใหม่ของตนเอง และส่วนที่สองจะอภิปรายถึงโลกหนังสือในโลกสมัยใหม่ โดยเฉพาะการเกิดขึ้นของคณะสุภาพบุรุษในฐานะของ

ตัวแทนของวิธีคิดแบบโลกสมัยใหม่ อันแสดงให้เห็นว่าโลกทัศน์แบบใหม่ในช่วงทศวรรษ 2460 ได้ส่งผลกระทบต่อความคิดของคนในยุคนั้นอย่างไร หลังจากนั้นจึงจะกล่าวถึงผู้อ่านในโลกสมัยใหม่ เพื่อแสดงให้เห็นถึงการแพร่กระจายของเรื่องอ่านเล่นไปยังคนกลุ่มต่างๆ

2.1 ชีวิตสมัยใหม่และการเปลี่ยนแปลงทางความคิด

การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงในปี 2398 นั้น ส่งผลสำคัญต่อการขยายตัวของการค้า รวมถึงเริ่มเกิดกลุ่มคนที่เรียกว่า นายทุนพาณิชย์ขึ้น¹ และทำให้สินค้าประเภทต่างๆ ของตะวันตกหลังไหลสู่สังคมไทย ในช่วงแรกความเป็นตะวันตกเหล่านี้อาจกระจุกอยู่แต่ในกลุ่มชนชั้นนำ แต่ในเวลาต่อมา สินค้าเหล่านี้ก็เริ่มเข้าสู่ชีวิตของชนชั้นกลางในเมืองมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 2450 ที่เริ่มมีมูลค่าการนำเข้าสินค้าในระดับ 70 ถึง 90 ล้านบาทตลอด และในปี 2461 มูลค่าการนำเข้าสินค้ามีมูลค่าเกิน 100 ล้านบาทเป็นครั้งแรก และจะมีมูลค่าเกิน 150 ล้านบาทในช่วงปลายทศวรรษ 2460² จึงอาจกล่าวได้ว่า ช่วงทศวรรษดังกล่าวเป็นช่วงที่เศรษฐกิจในระบบทุนนิยมเริ่มมีการขยายตัวมากขึ้น และเริ่มมีการแพร่กระจายของสินค้าต่างๆ สูงขึ้น

นอกจากการแพร่หลายของสินค้าประเภทต่างๆ โลกในทศวรรษ 2460 ยังเต็มไปด้วยสิ่งพิมพ์ประเภทต่างๆ มากมาย หากนับเฉพาะสิ่งพิมพ์ประเภทนิตยสาร ซึ่งจากการสำรวจของระวีวรรณ ประกอบผล นับตั้งแต่ปี 2464 เป็นต้นมา จะมีนิตยสารออกใหม่ปีละ 10 หัวขึ้นไปตลอดจนถึงปี 2472 โดยเฉพาะในปี 2469 มีนิตยสารออกใหม่ถึง 40 หัว³ สิ่งพิมพ์ต่างๆ เหล่านี้ อุดมไป

¹ ไปรอดดูใน พรพนี บัวเล็ก, *ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง 2457-2482* (กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2545), บทที่ 2.

² การส่งสินค้านำเข้าจะลดลงต่ำกว่าร้อยละร้อยล้านในช่วงปี 2474 อันเป็นผลมาจากสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก แต่ก็ยังอยู่ในระดับ 90 ล้านบาท ข้อมูลจาก Constance M. Willson, *Thailand : A Handbook of Historical Statistics* (Boston: Hall, 1983), อ้างใน พรพนี บัวเล็ก, *ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง 2457-2482* (กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2545), หน้า 84-85.

³ ปี 2464 เป็นปีแรกที่มีนิตยสารออกใหม่ถึง 10 หัวในปีเดียว ในปี 2465 มีนิตยสารออกใหม่ 20 หัว, ปี 2466 ออก 10 หัว, ปี 2467 ออก 15 หัว, ปี 2468 ออก 19 หัว, ปี 2469 ออกถึง 40 หัว ปี 2470 ออก 12 หัว, ปี 2471 ออก 25 หัว, ปี 2472 ลดเหลือ 8 หัว, ปี 2473 ออก 9 หัว, ปี 2474 ออก 16 หัว และปี 2475 ออก 12 หัว ไปรอดดู ระวีวรรณ ประกอบผล, *นิตยสารไทย* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 271-280. ในจำนวนนี้ น่าจะมีไม่ถึงครึ่ง ที่อยู่ได้เกิน 2 ปี

ด้วยข่าวสาร ความรู้ และนวัตกรรมใหม่ๆ จากโลกภายนอก และกลายเป็นงานอดิเรกแบบใหม่ของผู้มีการศึกษา

โลกที่เต็มไปด้วยสินค้าใหม่ๆ และเปี่ยมไปด้วยข่าวสารความเป็นไปของโลกภายนอกนี้ ได้มีส่วนแพร่กระจายนวัตกรรมและการรับรู้ใหม่ๆ เข้าสู่สังคม โดยเฉพาะในหมู่สามัญชนผู้มีการศึกษาในเมือง สภาพดังกล่าวได้สร้างกรอบคิดใหม่ที่ต่างไปจากเดิม และจะมีผลต่อโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของพวกเขาต่อไป

2.1.1 สังคมเงินตรากับกรอบคิดเรื่องเสรีภาพและความเท่าเทียม

ในช่วงทศวรรษ 2460 เป็นช่วงที่เศรษฐกิจเริ่มขยายตัว โดยเฉพาะในด้านการค้า ได้เกิดกลุ่มพ่อค้าใหม่ขึ้น 2 กลุ่มในช่วงเวลาดังกล่าว พ่อค้ากลุ่มแรกถือกำเนิดจากธุรกิจค้าข้าวซึ่งกลายเป็นกิจกรรมหลักของเศรษฐกิจเขตเมือง ขณะที่พ่อค้ากลุ่มที่สองลงทุนขายสินค้าและบริการสนองตลาดภายในประเทศซึ่งกำลังขยายตัวเป็นอย่างมากขณะนั้น⁴ การเกิดขึ้นของพ่อค้ากลุ่มที่สองที่ขายสินค้าและบริการสนองตลาดในประเทศ หมายความว่าเริ่มมีสินค้าและบริการใหม่ๆ จากตะวันตกเข้ามาตอบสนองต่อชีวิตของชาวพระนครในสมัยนั้น ดังที่ ขุนวิจิตรมาตรา ได้กล่าวถึงกรุงเทพฯ ในช่วงกลางทศวรรษ 2460 ไว้ว่ามีความเจริญขึ้นมาก ถนนสายต่างๆ ดูเรียบร้อยดีขึ้น บางสายเริ่มมีการลาด (น่าจะเป็นการลาดหิน) ที่วางที่เคยมีต้นไม้ขึ้นและบ้านเรือนเล็กน้อยที่ตนเคยเห็นตอนเป็นเด็กนั้นลดลงไปมาก กลายเป็นตึกแถวสองชั้นทั่วไป “...ผู้คนมากขึ้น ไม่เงิบเหงาเปล่าเปลี่ยวเหมือนแต่ก่อน ร้านค้ามากขึ้น รถยนต์มากขึ้น...”⁵ กรุงเทพฯในเวลานั้นมีทั้งตลาดและห้างต่างๆ มากมาย ทั้งที่ตั้งอยู่ก่อนแล้วและตั้งขึ้นใหม่ เช่น ตลาดปากคลองตลาด ตลาดท่าเตียน ตลาดบำเพ็ญบุญ ตลาดน้อยที่เจริญกรุง ตลาดบางรัก ตลาดยอดที่บางลำพู พาหุรัด สะพานหัน สำเพ็ง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีห้างร้านทั้งของชาวยุโรปและของชาวต่างประเทศมากมายตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2450 ทั้งห้างปิกนิกแอนด์โกที่ปากคลองตลาด ห้างสรรพสินค้าเอ. แบรินที่ถนนบำรุงเมือง ห้างเอสทิสแมนขายนาฬิกาที่ถนนเฟื่องนคร ห้าง ย.ร. อันเดอร์เยอรมัน และห้างแอล. บี. รินกันตี ที่สี่กั๊กพระยาศรี ห้างไฮวาร์ดเอสกินที่พาหุรัด ห้างโรเบิตเลนซ์ที่สี่แยกถนนเจริญกรุง ห้างเอส สมิธแอนสันที่ริมคลองโอ่งอ่าง ห้างปิกเกนปัทที่เชิงสะพานมอญ ห้างบัตเลอร์ที่ถนนเฟื่องนคร ห้างบาโรบราวน์ที่เชิงสะพานหัวตะเข้ นอกจากนี้ยังมีห้างฝรั่งนอกกำแพงเมืองอีก เช่น ห้างยอน

⁴ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, และ คริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจสมัยกรุงเทพฯ*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ซิลค์เวอร์ม, 2546), หน้า 138.

⁵ ขุนวิจิตรมาตรา, *80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า* (กรุงเทพฯ : บัณฑิตการพิมพ์, 2523), หน้า 300.

แหลมตันที่เชิงสะพานผ่านฟ้า ห้างเอส.เอ.บี ขายนานาฬิกา ห้างเฟรเซอร์แอนนีฟทำน้ำโซดาลิ้มมอนเน็ต และน้ำขิงที่สี่พระยา ห้างไวท์อเวเลคเคอ ที่หน้ากรมไปรษณีย์ เป็นต้น⁶ บางห้างอย่าง เอส.เอ.บี. ก็ได้ขยายกิจการด้วยการสร้างตึกใหม่ในปี 2464 เป็นตึกสองชั้นที่เป็นศูนย์การค้าสมัยใหม่แห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ⁷

ไม่เพียงแต่ห้างร้านที่ขายสินค้าทั่วไป แต่การเติบโตของเมืองทำให้เกิดย่านการค้าเฉพาะอย่างขึ้น เช่นหากต้องการเลือกซื้อเสื้อผ้า เครื่องแก้ว เครื่องทองเหลือง โคม กระจดาช ก็ต้องไปที่สำเพ็ง หรือร้านขายอาหาร ขายขนม จะมีอยู่มากที่ถนนเจริญกรุงชั้นนอกของพระนคร เป็นต้น⁸

ห้างร้านเหล่านี้เป็นตัวกลางสำคัญในการนำสินค้าอันทันสมัยของตะวันตกเข้ามาให้ชาวเมืองในสยามได้สัมผัส ประเภทของสินค้าใหม่ๆ ซึ่งมีหลายหลากไม่ว่าจะเป็นเครื่องแต่งกายแบบใหม่อย่างเสื้อผ้าแบบตะวันตก, เครื่องเสริมความงามอย่างเครื่องสำอางหรือนาฬิกาข้อมือ, อุปกรณ์ที่สร้างความสะดวกสบายให้แก่ชีวิตอย่างจักรเย็บผ้า เสื้อกันฝน กระจกนํ้าร้อน, อุปกรณ์เกี่ยวแก่การท่องเที่ยว เช่น ชุดว่ายน้ำ ห่วงยาง หมวกคลุมผม, สถานบันเทิงที่มาพร้อมกับการใช้เวลาว่างแบบสมัยใหม่ เช่น โรงภาพยนตร์ ภัตตาคาร สถานเต้นรำ ตลอดจนสินค้าที่สัมพันธ์กับการเกิดขึ้นของ “เวลาว่าง” เช่น แบบถักลูกไม้ หนังสือ เป็นต้น นักธุรกิจไทยบางคนยังได้ลงทุนในธุรกิจข้ามค้ำคืน เช่น เปิดโรสฮอลล์ที่ถนนสุรวงศ์, เปิดเบียร์ฮอลล์ที่สวนสนุกในบริเวณสวนลุมพินี หรืออดีตนายทหารบกเปิดแม็คซิมฮอลล์ ซึ่งอยู่บนคาดฟ้าของอาคาร 3 ชั้น ถนนเสือป่า⁹ โลกของชนชั้นกลางในเมืองช่วงเวลานั้น จึงเต็มไปด้วยสินค้าที่สร้างความต้องการแบบใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลา

ไม่เพียงแต่ในสังคมเมืองหลวงอย่างกรุงเทพฯ เท่านั้น หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมาทุนนิยมได้ขยายตัวไปยังหัวเมืองรอบนอก ด้วยบทบาทของพ่อค้าคนกลาง ที่นอกจากจะนำข้าวออกจากชนบทกระจายสู่ชุมชนเมืองแล้ว ยังมีบทบาทในการนำสินค้านำเข้าจากตะวันตกเข้าสู่สังคมชนบทอีกด้วย ดังที่พรณี บัวเล็ก ได้กล่าวโดยอ้างรายงานของ ดับบลิว เอ. เกรแฮม (W.A. Graham) ไว้ว่า

⁶ ข้อมูลจาก Arnold Wright, and Oliver T. Breakspear, *Twentieth Century Impression of Siam* (London: Lloyd's Greater Britain Publishing Company, 1908), อ้างใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึงพุทธศักราช 2475*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541), หน้า 211.

⁷ เอนก นาวิกมูล, *ตำนานห้างร้านสยาม* (กรุงเทพฯ: ดันอ้อแถมมี, 2539), หน้า 147-148.

⁸ จีรวัดมนต์ แสงทอง, “ชีวิตประจำวันของชาวสยามในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2426-2475,” หน้า 150-151.

⁹ วีระยุทธ ปีสาลี, *กรุงเทพฯ ยามราตรี* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), หน้า 82.

...ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 มีการเปลี่ยนแปลงในตลาดสินค้านำเข้า คือสินค้าญี่ปุ่นเริ่มเข้ามามีบทบาทในตลาดของไทยมากขึ้น และชาวไทยได้เริ่มบริโภคสินค้าที่นอกเหนือกว่าความจำเป็นในการดำรงชีวิตเพิ่มขึ้น เนื่องจากภายในสังคมไทยไม่สามารถผลิตสินค้าเหล่านี้เอง ความต้องการของคนไทยจึงต้องพึ่งพิงกับสินค้านำเข้า สินค้าเหล่านี้จะมีจำหน่ายที่วอณาจักรตามตลาดในหมู่บ้าน สินค้าเหล่านี้ได้แก่ ผ้าจากแมนเชสเตอร์ (Manchester) และ บอมเบย์ (Bombay) ขนมปังกรอบบรรจุกระป๋องที่คุ้นเคยกันอย่างดี นมจากสวิสและนอร์เวย์ บุหรี่จากบริษัทต่างๆ ที่แข่งขันกันโฆษณาด้วยวิธีแสนสดใส...ภาพของสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงสินค้านำเข้าจากต่างประเทศทั้งตะวันตกและตะวันออก ได้เข้าไปมีบทบาทในวิถีชีวิตของชาวชนบทไทย ...¹⁰

การบริโภคเพื่อความพึงพอใจ หรือเพื่อแสดงออกซึ่งตัวตน ซึ่งเป็นการบริโภคนอกเหนือความจำเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิตนั้น อันที่จริง มีขึ้นตั้งแต่ก่อนยุคสมัยใหม่แล้ว แต่ระบบการผลิตแบบทุนนิยมสมัยใหม่ได้ทำให้การบริโภคดังกล่าวขยายตัวเป็นวงกว้าง และสร้างเสรีภาพในการเลือกซื้อสิ่งของต่างๆ ได้ตามใจชอบตราบเท่าที่ตนยังมีรายได้จากการทำงาน ความศิวิไลซ์หรือความทันสมัยที่เกิดขึ้น จึงสร้าง “ความต้องการ” ที่เพิ่มมากขึ้น ดังที่ หลวงวิจิตรวาทการ ได้เชื่อมโยงสองสิ่งนี้เข้าด้วยกันในปาฐกถาปี 2476 ว่า

...เมื่อมนุษย์มีความศิวิไลซ์ขึ้น มนุษย์ก็มีความต้องการมากขึ้น คำว่าศิวิไลซ์นั้นไม่ใช่อื่นไกลเลย คือการที่มนุษย์มีความต้องการมากขึ้นนั่นเอง มาถึงสมัยนี้เรามีความต้องการไม่รู้จบ เราต้องการเสื้อผ้า เสื้อชั้นเดียวไม่พอ เกิดมีเสื้อชั้นในชั้นนอก เราต้องการผ้าถุง ถุงชั้นเดียวไม่พอ ต้องถุงหลายชั้น เราต้องการถุงเท้า เราต้องการรองเท้า เราต้องการมีบ้านอยู่ เราต้องการรักษาโรคเมื่อเวลาป่วยเจ็บ...¹¹

เช่นเดียวกับความเห็นของ “ก.ก.ก.” (น่าจะเป็นนามปากกาของ มาลัย ชูพินิจ) ในหน้าหนังสือพิมพ์ *ตะวันออก* ในปี 2477 ที่เห็นว่ามนุษย์คือผู้ที่เต็มไปด้วย “ความต้องการ” ต่างๆ เพื่อ

¹⁰ พรพณี บัวเล็ก, *ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง 2457-2482*, หน้า 176-177.

¹¹ หลวงวิจิตรวาทการ, *ปาฐกถาและคำบรรยาย เล่ม 1* (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2546), หน้า 201.

ความสุขสมบูรณ์ของตน โดยเขาเรียกความต้องการความสุขสมบูรณ์ของชีวิตนี้ว่า เป็นความต้องการทางเศรษฐกิจ ซึ่งกลายเป็น “...ส่วนประหลาดในอุปสมัยของมนุษย์ ความต้องการนี้ไม่มีถึงขีดความพอใจของมนุษย์เสียเลย...ความรุ่งเรืองของมนุษย์มีสูงขึ้นเพียงไร ความต้องการของเขาก็ยังมีมากและวิจิตรพิสดารขึ้นถึงเพียงนั้น...”¹²

คนร่วมสมัยอย่าง หลวงวิจิตรฯ และ “ก.ก.ก.” ต่างก็สังเกตเห็นว่า มนุษย์มี “ความต้องการ” ต่างๆ เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และที่ต่างจากการอธิบายในกรอบคิดเรื่องกิเลสของพุทธศาสนาแบบเดิมก็คือ “ความต้องการ” ในที่นี้ ผูกติดอยู่กับความเจริญหรือความ “ศิวิไลซ์” ที่สร้างความต้องการแบบใหม่ๆ เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ อย่างไม่รู้จบ

ความต้องการที่เพิ่มขึ้นนี้ ไม่ได้กระทบแค่เรื่องของวัตถุเท่านั้น แต่ยังมีมิติทางจิตใจต่อมโนทัศน์อันเป็นนามธรรมใหม่ๆ ที่เข้าสู่การรับรู้ของผู้คนในยุคเดียวกัน เช่น ชาติ ความรัก ฯลฯ ดังที่บทความหลายชิ้นในสิ่งพิมพ์ต่างๆ ในยุคทศวรรษ 2460 และ 2470 ที่แสดงให้เห็นถึงความปรารถนาถึงความเจริญของชาติบ้านเมือง หรือเรียนรู้ถึงระบบคิดในเรื่องความรักและครอบครัวแบบสมัยใหม่ ที่หนุ่มสาวมีโอกาสเลือกคู่เองภายใต้ระบบผัวเดียวเมียเดียว

สังคมเงินตรา ยังมีส่วนในการบ่อนเซาะความคิดเรื่องชาติกำเนิด เพราะสังคมในระบบตลาดที่มีเงินเป็นสื่อกลางนั้นอยู่ได้ด้วยกฎเกณฑ์ของการแลกเปลี่ยนที่ทั้งสองฝ่ายอยู่ในสถานะเท่าเทียมในทางหลักการ (ผู้ซื้อ-ผู้ขาย) หรือเรียกอีกอย่างว่าเป็นกฎเกณฑ์ของ “สัญญา” (contract) ที่เจตจำนงของปัจเจกบุคคลสองคนมุ่งไปสู่เป้าหมายของการแลกเปลี่ยนอย่างยุติธรรม (พอใจทั้งสองฝ่าย) แตกต่างจากกฎเกณฑ์ในระบบก่อนทุนนิยมที่มีผู้เป็นใหญ่ซึ่งสามารถบังคับเอาสิ่งของจากผู้อื่นได้ เป็นกฎแบบครอบครัว (family law) ที่มีลำดับชั้นของความเป็นใหญ่ชัดเจนกว่า¹³ ดังนั้น ความสัมพันธ์ผ่านเงินตรา จึงมีกรอบคิดเรื่องความยุติธรรมหรือความเท่าเทียมมากขึ้น เมื่อเทียบกับความสัมพันธ์ผ่านระบบอุปถัมภ์ในสังคมยุคก่อนหน้า เพราะชาติกำเนิดไม่ได้เป็นแหล่งที่มาแห่งความมั่งคั่งเพียงแหล่งเดียวอีกต่อไป ในทางตรงกันข้าม เจ้านายระดับล่างจำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะเจ้านายผู้ชาย กลับประสบปัญหาว่ามีแต่ชาติกำเนิดของตนเท่านั้นที่จัดเป็นคนชั้นสูง ขณะที่ไม่มีทรัพย์ ความรู้สึกในกรณีนี้อาจสะท้อนได้ชัดที่สุดใน *ละครแห่งชีวิต* ของ ม.จ.

¹² หจช. ส.บ. 9.2.1 เล่ม 1. เอกสารส่วนตัว เอก วิสฤกุล, “ก.ก.ก.,” “แนวคิดย่อยๆ ในวิชาเศรษฐศาสตร์,” *ตะวันออก* (31 ตุลาคม 2477): 13.

¹³ Fredinand Tonnies, *Community and Civil Society*, edited by Jose Harris; translated by Jose Harris and Margaret Hollis, (Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2001). pp. 58-59.

อากาศดำเกิง รพีพัฒน์ ที่ตัวเอกคือ วิสูตร ศุภลักษณ์ เป็นลูกเจ้าที่พร้อมด้วยถาพทางสังคม แต่กลับขาดแคลนทุนทรัพย์ จึงรู้สึกตัวเองเป็นเสมือน “เจ้าไม่มีศาล”

เมื่อความสำคัญของชาติกำเนิดลดน้อยลง สิ่งที่โดดเด่นขึ้นมาแทนก็คือเรื่องของ “ความสามารถ” ในหน้าหนังสือพิมพ์และนิตยสารก็เริ่มมีการพูดถึงความสามารถและการพัฒนาตัวเองมากขึ้น (ซึ่งสัมพันธ์กับการเปลี่ยนความคิดเรื่องความเป็นมนุษย์ ดังที่จะกล่าวถึงในบทที่ 4) เงินตราจะหาได้ก็จากความสามารถเป็นหลัก และการพัฒนาความสามารถก็กระทำได้ด้วย การศึกษา ดังเช่นบทความ “เงินคือแก้วสารพัดนึก” ของ “ครูเทพ” (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) ซึ่งตีพิมพ์ในปี 2465 ได้กล่าวถึงเงินทองหรือเหรียญกษาปณ์ ว่าเป็นแก้วสารพัดนึกมาตั้งแต่โบราณ

...ยิ่งต่อมาในสมัยที่เจริญเช่นเดี๋ยวนี๋ เหรียญกษาปณ์ยิ่งเปนนแก้วสารพัดนึกมากขึ้น... ขอให้คิดว่าประเทศของเราในสมัยเจริญนี้ตำแหน่งหรือยศบรรดาศักดิ์ย่อมจะได้ด้วยวิชา ความสามารถมิใช่หรือ? การช่วยเหลือกันส่วนตัวนั้นหมดไปทุกที คนทุกคนจะต้องดีเพราะ ตนดี ไม่ช้าคนที่ไม่ได้จบวิชามหาวิทยาลัยก็จะมีโอกาสขึ้นตำแหน่งสูงได้, วิชาทุกวันนี้ เราจะได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงเท่านั้นอย่างแต่ก่อนหาไม่ได้ เราต้องออกทรัพย์ลงทุนซื้อด้วย ผู้มี ลูกหลานมากๆ เดี๋ยวนีก็ปันถึงรายจ่ายสำหรับการศึกษาของเด็กเหล่านั้นอยู่แล้ว รายจ่าย ส่วนนี้แต่ก่อนไม่เคยขึ้นงบประมาณของครอบครัวเลย แต่เดี๋ยวนีและต่อไปจะต้องเปนนประเภทค่าใช้สอยสำคัญของครอบครัวทั้งหลาย...ดังนี้ คำสัพยอกที่ว่าเหรียญกษาปณ์ซื้อ ตำแหน่งและยศศักดิ์ได้ ก็เลยเปนนความจริงที่ไม่ต้องปฏิเสธกันต่อไป ซื้อโดยนัยที่อธิบายนี้ เปนนอาการของความเจริญ...¹⁴ (เน้นโดยต้นฉบับ)

ในความเห็นของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ยศถาบรรดาศักดิ์ในช่วงทศวรรษ 2460 จะ ได้มาก็ด้วยความสามารถหรือวิชา และผู้ที่จะมีวิชาได้นั้น ก็ต้องมีเงินในการ “ซื้อ” การศึกษา สำหรับบุตรหลานของตน การ “ซื้อ” โดยนัยนี้เป็นอาการของความเจริญ มิใช่เรื่องผิดแต่อย่างใด ชาติกำเนิดจึงไม่ได้เป็นหลักประกันของความสำเร็จอย่างเดียวในชีวิตอีกต่อไป เงินจึงกลายเป็น ส่วนสำคัญในชีวิตที่ทำให้คนสามัญสามารถที่จะมีโอกาสก้าวหน้าขึ้นได้ แม้หลายคนที่จะ จบ การศึกษาแล้ว ยังเลือกที่จะ “ซื้อ” ความรู้ต่อผ่านโรงเรียนกวดวิชาในด้านต่างๆ เช่น ภาษาอังกฤษ เป็นต้น

¹⁴ ครูเทพ, “เงินคือแก้วสารพัดนึก,” *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์* 6, 5 (พฤษภาคม 2465): 499-500.

เงินตรา ยังได้สลายลักษณะเฉพาะของสิ่งของ หรือที่เรียกว่า มูลค่าการใช้สอย (use value) ให้เหลือเพียงมูลค่าการแลกเปลี่ยน (exchange value) เท่านั้น ภายใต้มูลค่าการแลกเปลี่ยน ทำให้สิ่งของที่มีลักษณะต่างกัน ไม่ว่าจะเป็น ทอง, เหล็ก, ข้าวสาลี, ผ้าไหม สามารถแลกเปลี่ยนได้โดยไม่ต้องคำนึงถึงคุณสมบัติเฉพาะตัวของสิ่งนั้นๆ ในตัวมันเอง¹⁵ ความคิดเกี่ยวกับเงิน จึงไม่ได้วางอยู่บนฐานของอารมณ์ความรู้สึก จารีตประเพณี ศีลธรรม หรือว่าคุณค่า ทว่า วางอยู่บนฐานคิดของการคำนวณอย่างเป็นเหตุเป็นผล¹⁶ สังคมเมืองที่เงินตราเริ่มมีบทบาทมากขึ้น ทำให้การยึดถือใน “ชาติกำเนิด” กลายเป็นสิ่งที่อ่อนคลายลง เพราะเงินสามารถสร้างอำนาจให้แก่ผู้ครอบครองได้โดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับ ชนชั้น หรือ ชาติกำเนิด ทุกคนที่มีเงิน, ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นใด, ก็สามารถซื้อหาสินค้าที่วางขายในท้องตลาดเท่าที่ฐานะของตนจะอำนวยได้ ดังที่ชนชั้นนำอย่างพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้กล่าวไว้ในนิยาย *ดาราทวี* ของตนตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2450 ว่า

...ขึ้นชื่อว่าเงินแล้ว ฤทธิเดชเวทย์มนต์มันราวกะนารายณ์ ซื้อหาอะไร บำเรอเจ้าของให้เป็นสุขสบายได้สารพัด ชัดแต่ยากันตาย อยากทำการทำงานตามตำแหน่งมีหน้ามีตา ฤๆอยากจะทำสวนทำมาค้าขาย ฤๆอยากจะทำออกอยู่เป็นสุขหาแต่ความสนุกสบาย ก็อาจซื้อสมใจได้ง่ายๆ เพราะเงิน เพราะเงิน...¹⁷

จะเห็นได้ว่า แง่มุมหนึ่งที่กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ได้ให้ความสำคัญ คือเสรีภาพในการใช้สอยเงินตรา ที่ให้อำนาจหรือฤทธิเดชแก่เจ้าของราวกับเทพชั้นสูงอย่างพระนารายณ์ เพราะสามารถบันดาลหรือตอบสนองความต้องการของเจ้าของเงินได้ โดยไม่ขึ้นอยู่กับชาติกำเนิดหรือชนชั้น เงินตราจึงมีส่วนในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ที่มีความเท่าเทียมมากขึ้น (เมื่อเทียบกับสังคมยุคก่อนหน้า)

¹⁵ Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy* (New York: International Publishers, 1970), pp. 29-30.

¹⁶ David Inglis, *Culture and Everyday Life* (London: Routledge, 2005), p. 47.

¹⁷ อ้างจาก สุพรรณิ วราทร, “ประวัติวินิยายไทยตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 ถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาบรรณารักษศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516) หน้า 176.

โลกดังกล่าวได้สร้างมาตรฐานการประเมินค่าแบบใหม่ที่มองคนผ่านวิถีชีวิตและความสามารถในการบริโภค หากใครสามารถบริโภคของดีๆ ได้ แสดงว่าคนผู้นั้นเป็นผู้ที่มีค่าสูงในสังคมใหม่นี้ ดังเช่นในเรื่อง *สงครามชีวิต* ของ “ศรีบูรพา” (กุหลาบ สายประดิษฐ์) ที่ รพินทร์ ตัวเอกของเรื่องซึ่งเป็นสามัญชนฐานะยากจน ต้องตกใจเมื่อพบว่า เกยูร เพื่อนร่วมงานในตำแหน่งเดียวกันที่มีน้องสาวเป็นหม่อมของเจ้าองค์หนึ่ง สามารถใส่เสื้อตัวละ 24 บาท หมวกใบละ 26 บาท รองเท้าคู่ละ 14 บาท กินอาหารมื้อหนึ่งกับเพื่อน 7-8 คนจ่ายไป 80 บาท จ่ายค่าชิการ์ม้วนละ 50 สตางค์ และเสียค่าบำรุงสโมสรเดือนละ 15 บาท ขณะที่ตัวของรพินทร์นั้น ใส่เสื้อตัวละ 10 สลึง หมวกใบละ 7 สลึง กินอาหารมื้อหนึ่งกับเพื่อน 7-8 คนเท่านั้นจ่ายเพียง 4 บาท และเพียงแคเสียค่ารัชชูปการปีละ 6 บาทก็เป็นเรื่องหนักหนาแล้ว¹⁸

ตัวอย่างข้างต้น มักจะถูกวิเคราะห์ในฐานะภาพสะท้อนของความเหลื่อมล้ำทางสังคม แต่ตัวอย่างดังกล่าว ก็ยังมีอีกนัยยะหนึ่งซ่อนอยู่ นั่นก็คือสังคมที่เริ่มเป็นทุนนิยมมากขึ้นได้ให้ความสำคัญกับการแสดงสถานภาพทางสังคมผ่านวิถีชีวิตและการบริโภค จะเห็นว่า การเปรียบเทียบของรพินทร์ไม่ได้ให้ความสำคัญกับ “ชาติกำเนิด” ของเกยูรมากเท่ากับสิ่งที่เขาบริโภค แสดงให้เห็นถึงโลกแห่งการประเมินค่าที่เริ่มเปลี่ยนไป สิ่งที่เขาได้ภายหลังเริ่มมีความสำคัญมากกว่าสิ่งที่ติดตัวมาแต่แรก แม้แต่ตัวละครเอกทั้ง 2 อย่าง รพินทร์ และ เพลิน ต่างก็ปรารถนาให้คนรักของตนมีเครื่องแต่งตัวสวยๆ ที่คนอื่นไม่สามารถดูถูกได้ (หน้า 153) หรืออีกนัยหนึ่ง คือการแสดงตัวตนผ่านการแต่งกาย นอกจากนี้ หากรพินทร์และเพลินมีเงินขึ้นมา ก็ยังคงหาความบันเทิงด้วยภาพยนตร์และกินอาหารนอกบ้าน (หน้า 148-151) เช่นเดียวกับตัวผู้เขียน (“นายเทพปรีชา” หรือ “ศรีบูรพา”) ที่ยกตัวอย่างไว้ในช่วงท้ายของบทที่ 1 ที่พร้อมจะใช้เงินจ่ายซื้อหาความสำราญในยุคสมัยใหม่ สิ่งที่เกิดขึ้นใน *สงครามชีวิต* คือความปรารถนาที่จะถีบตัวเองขึ้นไปเสถียรวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ได้อย่างทัดเทียมกับคนอื่นผ่านเงินตรา และเริ่มมองเห็นความไม่เท่าเทียมผ่านการ “บริโภค” สิ่งของที่แตกต่างกัน

¹⁸ “ศรีบูรพา” (กุหลาบ สายประดิษฐ์), *สงครามชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ม.ป.ป.), หน้า 79-81. หากเปรียบเทียบค่าครองชีพ เงินเดือนเสมียนรถไฟ ที่ พัทธน์ เนตรรังษี (พ. เนตรรังษี) เคยไปสมัครในช่วงปลายทศวรรษ 2460 คือ 30 บาท ส่วน โชติ แพร่พันธุ์ เคยทำงานเจ้าหน้าที่ฝ่ายโฆษณาที่ห้างสรรพสินค้าแห่งหนึ่งในช่วงปี 2469 กินเงินเดือน 35 บาท และขึ้นไปถึง 80 บาทในช่วงไม่ถึงปีถัดมา ดังนั้น ค่าใช้จ่ายของเกยูรจึงนับว่าเกินมาตรฐานค่าครองชีพของคนในสมัยนั้นมาก และเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เขาได้รับการนับหน้าถือตา โปรดดู พ. เนตรรังษี (พัธน์ เนตรรังษี), *คนขายหมึก* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2538), หน้า 9. และ ยาขอบ (โชติ แพร่พันธุ์), *สินในหมึก*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2543), หน้า 101.

สินค้าประเภทต่างๆ ข้างต้นที่เข้ามาสู่สังคมไทย จึงไม่ใช่สินค้าที่มีลักษณะ “ทั่วไป” (common) ที่มองแค่ประโยชน์ใช้สอยหรือมูลค่าในการแลกเปลี่ยน แต่เป็นของที่มีลักษณะเฉพาะ หรือมี “ยี่ห้อ” ในการบ่งบอกตัวตนของสินค้านั้นๆ การบริโภคตัวสินค้าในสังคมสมัยใหม่ จึงยิ่งก้าวข้ามจากประโยชน์ในการใช้สอยหรือแลกเปลี่ยน ไปสู่การมองถึง “ภาพลักษณ์” (image) หรือสัญลักษณ์ที่ติดมากับตัวสินค้า อันมีลักษณะเฉพาะที่นำไปสู่ความพึงใจในการบริโภค การทำงานของภาพลักษณ์ดังกล่าว ทำให้เกิดการเลือกสรร ซึ่งระบบเศรษฐกิจแบบตลาดก็เปิดโอกาสให้เลือกได้เสมอ ดังเช่นในเรื่องสั้น “ความรำพึงของเจ้าหล่อน” โดย “ศรีสำเพ็ง” ที่ตีพิมพ์ใน *ไทยเชชม* เมื่อปี 2468 นั้น ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ดีของมโนทัศน์ข้างต้น เรื่องสั้นดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความคาดหวังของหญิงสาวคนหนึ่ง ขณะที่เธอกำลังรอคนรักมารับ เธอคาดหวังให้คนรักพาเธอไปตัดเสื้อที่ร้านแมชีสามเสน ไปทานกาแฟที่ร้านนรสิงห์ ไปซื้อร่มแพรที่ห้างปิโรชา ซื้อรองเท้ากำมะหยี่ที่ตัดหวดใช้น้ำหอมที่ปุลสตาคาร เข็มขัดนาฬิกาที่ร้านตู้ทองบ้านหม้อ ถ่ายรูปที่ห้างไลบาโซ แวะดูฟุตบอลที่สวนกุหลาบเพื่อพักผ่อน แล้วไปทานอาหารที่ห้อยเทียนเหลา ดูละครที่สถานวิมานนวรรณ์¹⁹ ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึง “ความต้องการ” สินค้าต่างๆ ที่พ้นไปจากความต้องการพื้นฐาน แต่สัมพันธ์กับภาพลักษณ์หรือสัญลักษณ์ที่มากับตัวสินค้านั้นๆ หญิงสาวในเรื่องไม่ได้สนใจแค่ให้ซื้อร่มแพร รองเท้ากำมะหยี่ และน้ำหอม แล้วพาไปทานอาหาร แต่สนใจด้วยว่าต้องเป็นสินค้าของห้างไหน หรือทานอาหารที่ร้านใด เมื่อสินค้าที่มีมูลค่าใช้สอยแบบเดียวกันมีให้เลือกหลายหลาก (แม้ถึงที่สุดแล้วจะมีข้อจำกัดในการเลือกก็ตาม) เสรีภาพขั้นต้นในการเลือกจึงตกเป็นของผู้ซื้อ เพราะการบริโภคไม่ใช่แค่การตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน แต่ยังเป็นการแสดงตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมอีกด้วย วิถีชีวิตและการแต่งกายจึงกลายเป็นสิ่งที่สามารถเลือกสรรให้ตรงกับรสนิยม (และเงินที่มีอยู่) ได้โดยแทบไม่ได้ขึ้นกับชาติกำเนิดอีกต่อไป

การที่เสรีภาพในการซื้อเริ่มตกอยู่ในมือของผู้มีเงินตรา สะท้อนให้เห็นได้ผ่านธุรกิจการโฆษณาที่เริ่มแพร่หลายและซับซ้อนมากขึ้น โฆษณาในยุคแรก ดังเช่นโฆษณาภาพยนตร์ที่ตีพิมพ์ใน *บางกอกกรีตอร์คเตอร์* ปี 2388 นั้น จะมีเพียงเนื้อความสำคัญ ใช้ภาษาเรียบง่าย ตัวหล่อใช้โลหะพิมพ์เป็นบล็อกไม่มีความสวยงาม และไม่มีองค์ประกอบศิลปะสักเท่าไรนัก สินค้าที่โฆษณาส่วนใหญ่จะเป็นสินค้ายา ซึ่งมีความจำเป็นและมีตลาดรองรับ ส่วนสินค้าอื่นๆ มีไม่มากนัก²⁰ ขณะที่โฆษณาในยุคหลัง โดยเฉพาะช่วงรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา จะเริ่มเห็นลีลาสำนวนในงานโฆษณาบนสื่อสิ่งพิมพ์มากขึ้น มีการใช้ตัวพิมพ์ที่ประดิษฐ์ประดอยแบบโบราณ ก่อนจะมีตัวอักษรโลหะหรือที่

¹⁹ ศรีสำเพ็ง, “ความรำพึงของเจ้าหล่อน,” *ไทยเชชม* 2, 2 (15 มิถุนายน 2468): 268-269.

²⁰ วิทวัส ชัยปาณี, *บนเส้นทางศตวรรษครึ่ง โฆษณาไทย* (กรุงเทพฯ : Tipping Point, 2545), หน้า 6.

เรียกว่า lettering มาใช้เป็น logotype หรือ display type และยังมีการวาดรูปประกอบในตัวเองอีกด้วย²¹ ประเภทของสินค้าก็มีหลากหลาย ตั้งแต่เครื่องใช้ในบ้านไปจนถึงโรงเรียนสอนภาษา ความหลากหลายของโฆษณาสะท้อนให้เห็นถึงขนาดของตลาดที่เริ่มใหญ่ขึ้น มีความแข่งขันกันสูงขึ้นเพื่อดึงดูดผู้บริโภค ขณะเดียวกัน ก็สะท้อนให้เห็นถึงภาพของเสรีภาพในการจับจ่ายใช้สอยของผู้คนในเมืองมากขึ้นอีกด้วย เงินตรากลายเป็นสิ่งสำคัญที่ใช้ในการแลกเปลี่ยน เพียงมีเงินก็สามารถซื้อหาสินค้าต่างๆ มาบริโภคได้โดยไม่ต้องคำนึงถึงว่าผู้ซื้อเป็นใคร สายสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นผ่านการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจนี้ นอกจากจะบ่อนเซาะความสำคัญของชาติกำเนิดแล้ว ยังสร้างกรอบคิดใหม่ๆ ให้แก่ปัจเจกบุคคลในสังคม เงินตราได้นำมาสู่เสรีภาพในการใช้จ่าย และความสัมพันธ์อย่างเท่าเทียมมากขึ้นระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขาย (เมื่อเทียบกับความสัมพันธ์ระหว่างเจ้า-ไพร่ ในสมัยก่อน) และการบริโภควางอยู่บนพื้นฐานของความสามารถในการหาเงินมากกว่าเรื่องของสถานภาพหรือชาติกำเนิด²²

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ จึงได้สร้างวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับเสรีภาพและความเท่าเทียมมากขึ้นเมื่อเทียบกับสังคมแบบเดิม เพียงผ่านสะพานของระบบการศึกษาสมัยใหม่ ทุกคนก็มีเสรีภาพที่จะเลือกทางเดินชีวิตได้มากขึ้น (รับราชการ, เป็นเสมียน, อาชีพอิสระ ฯลฯ) และเมื่อทำงานและได้รับค่าตอบแทน ก็จะสามารถเลือกซื้อหาบริโภคสินค้าและบริการต่างๆ ไม่ว่าจะเป็สินค้าในชีวิตประจำวัน หรือบริโภครูปการพักผ่อนอย่างการท่องเที่ยวหรือการชมภาพยนตร์ รวมถึงบริโภคความคิดทั้งของไทยและต่างประเทศผ่านหนังสือและนิตยสาร สังคมที่เริ่มมีการบริโภคมากขึ้น จึงให้เสรีภาพในชีวิตเพิ่มขึ้นเมื่อเทียบกับยุคก่อนหน้า และมีส่วนในการสร้างกรอบคิดที่ทำให้ความคิดเกี่ยวกับชาติกำเนิดลดความสำคัญลง เพราะระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่ทุกคนผ่านมาบอกกับผู้เรียนว่า ทุกสิ่งจะได้มาก็ด้วยความสามารถ และการวัดผลจะวัดอย่างเป็นภววิสัย (การสอบ) รวมถึงสภาพแวดล้อมในสังคมเงินตรา ยังบอกกับทุกคนอีกว่า ขอเพียงมีเงินทอง ก็จะสามารถซื้อความสะดวกสบายในชีวิตมากขึ้น และหนทางที่จะสร้างเงินทองให้ได้มากขึ้น ก็คือการพัฒนาความสามารถ (ดังเช่นกรณีของโรงเรียนกวดวิชา) เงินตราได้ทำให้ช่องว่างระหว่างชาติกำเนิดลดน้อยลงไปและบ่อนเซาะเหล่าอภิสิทธิ์ชนที่ได้สถานะมาแต่ชาติกำเนิด²³ ทำให้

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

²² ดู Don Slater, *Consumer Culture and Modernity*, sixth reprinted (Cambridge: Poloty Press, 2008), pp. 68-69.

²³ David Harvey, *The Urban Experience* (London: The John Hopkins University Press, 1989), pp. 168-169.

ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนในทางเศรษฐกิจมากขึ้น (แม้ว่าความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์จะมีได้หายไปเสียทีเดียว) อย่างไรก็ตาม แม้สังคมดังกล่าวจะมีส่วนในการก่อรูปความคิดแบบใหม่ที่สัมพันธ์กับเสรีภาพ และอาจรวมถึงความเท่าเทียมที่มากขึ้นผ่านความสัมพันธ์แบบซื้อ-ขาย แต่ด้านกลับของมัน ก็ถูกมองว่าสังคมสมัยใหม่ได้ทำลายความเป็นมนุษย์และทำให้จริยธรรมเสื่อมทรามลง ซึ่งเรื่องอ่านเล่นตั้งแต่ทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา จะกลายเป็นอีกหนึ่งพื้นที่สำคัญในการนำเสนอและวิพากษ์สิ่งเหล่านี้ ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปในบทที่ 4 และ 5

2.1.2 ความทันสมัยกับกรอบคิดเรื่องความก้าวหน้า

นอกจากประเด็นเรื่องเสรีภาพในการซื้อขายแล้ว สิ่งที่มาพร้อมกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในช่วงทศวรรษ 2450 และทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา คือกรอบคิดเรื่องความก้าวหน้า ที่ในด้านหนึ่ง ก็มาจากการเปลี่ยนแปลงความคิดทางเวลา ซึ่งการมองเวลาในรูปแบบเดิมนั้น ไม่ได้มองจากฐานคิดเรื่องความก้าวหน้า การจินตนาการถึงสังคมในอดีตและอนาคต จึงไม่มีความแตกต่างกันมากนัก ดังเช่นในขนาดของทางพุทธศาสนา ที่การกลับชาติมาเกิดของพระพุทธเจ้าทั้ง 500 ครั้ง ก็จะมีฉากและรูปแบบทางสังคมแบบเดียวกันอยู่เสมอ เช่นรูปแบบของบ้านเมืองหรือสังคมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ที่เป็นลำดับที่ 1 ในทศชาติ (10 ชาติสุดท้ายก่อนจุติเป็นสมณะโคตม) ไม่แตกต่างจากสภาพบ้านเมืองใน เวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นชาติสุดท้ายในการบำเพ็ญบารมี จะเห็นว่า เวลาที่ห่างกัน 10 ชาติ ไม่ได้มีความแตกต่างทางประวัติศาสตร์อย่างมีนัยสำคัญ (เพราะไม่อยู่ในระบบคิดของผู้ที่แต่งชาดก) หรือใน *เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา* ที่มองว่าจะมีอาเพศต่างๆ เกิดขึ้นเมื่อ “...คำรบศักราชได้สองพัน...” (หมายถึงจุลศักราช 2000 ซึ่งตรงกับพุทธศักราช 3181) ก็ยังคงมีฉากเป็นกรุงศรีอยุธยาที่ผู้แต่งรู้จัก ว่า “...ทางน้ำก็จะแห้งเป็นทางบก เวียงวังก็จะรกเป็นป่าเสือ...” ไปจนถึง “...กรุงศรีอยุธยาเกษมสุข แสนสนุกยิ่งล้ำเมืองสวรรค์ จะเป็นแดนแพศยาอารรม์ นับวันจะเสื่อมจะสูญเอย...” ในกรอบคิดของพุทธศาสนา ยิ่งเวลาผ่านไปเท่าใด คนและศาสนาจะค่อยๆ เสื่อมลงไปเรื่อยๆ จนหมดอายุศาสนาของพระสมณะโคตม จึงเป็นยุคของพระพุทธเจ้าองค์อื่นๆ ในอนาคตต่อไป²⁴ อนาคตในกรอบของศาสนาพุทธ จึง

²⁴ ดูรายละเอียดใน พระพุทธพุกาม, *ตำนานมูลศาสนา*, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ณ อยุธยา วันที่ 17 ธันวาคม 2518 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2518), หน้า 223-231. สำหรับเรื่องพระพุทธเจ้าในอนาคตอีก 10 องค์ ดูใน ประภาส สุระเสน, *ผู้คัดถ่ายทอดและแปล, พระคัมภีร์อนาคตวงศ์*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540.

ไม่ใช่อนาคตที่มีความเจริญก้าวหน้า แต่กลับเป็นไปในทางตรงข้าม คือจะเสื่อมลงจนถึงขีดสุด ก่อนที่ไฟประลัยกัลป์จะมาล้างโลก และเข้าสู่ยุคของพระพุทธเจ้าองค์ใหม่

จินตนาการเกี่ยวกับอนาคตของคนในยุคเปลี่ยนเข้าสู่สมัยใหม่นี้ ไม่ได้มองอนาคตว่าจะมีสภาพบ้านเมืองเหมือนกับยุคสมัยของตนอีกต่อไป แต่เป็นอนาคตที่มีความก้าวหน้าและมีความเปลี่ยนแปลงมากขึ้นเรื่อยๆ²⁵ คนในยุคสมัยใหม่ตระหนักดีว่า เมื่อเวลาเปลี่ยน ผู้คน สังคม หรือกระทั่งความรู้ก็จะเปลี่ยนไป ดังเช่นที่ จางวางหว่า (หรือตัว “น.ม.ส.” ผู้เขียน) ใน *จดหมายจางวางหว่า* (2447) ก็ยังมองว่าโลกปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แม้กระทั่งความรู้ต่างๆ ก็ยังต้องเจริญก้าวหน้าขึ้นตามยุคสมัย ความรู้ด้านเลขแบบเดิมไม่สามารถใช้กับโลกปัจจุบันได้ ต้องรับความรู้ใหม่ๆ มาเรื่อยๆ จึงจะทันโลก

...เมื่อข้าลงมือหาหินนั้น อะไรๆ มันก็ง่าย ๆ ไม่ต้องรู้เลขเศษส่วนก็พอคิดทวนกำไรได้ เดียวนี้เกือบต้องรู้ตำราดาวจึงจะค้นกำไรถูก...แต่ก่อนถ้าได้ 5 บาท มันก็ 5 บาท เดียวนี้ถ้าได้กำไร 5 บาท มันก็เป็นค่าเครื่องใช้สักหรือเสียเพื่อหนึ่ง ค่าใช้สอยต่างๆ เสีย 2 สลึง ยังค่าอะไรต่ออะไรอีกมากมายจนเกือบว่า ถ้าอยากจะทำกำไรจริงๆจะต้องเรียนนักปราชญ์ทางเลขมาจากเคมบริช วิธีเลขดวงกรณฑ์ต่างๆ เหล่านี้ มันง่ายไปเสียหมดแล้ว ใช้คิดต้นทุนกำไรอย่างใหม่ๆ ไม่ได้²⁶

ในบทความ “ความมหัศจรรย์ คริสตศักราช 2000” ซึ่งเป็นบทความที่แปลจากภาษาอังกฤษในปี 2465 ก็ได้นำเสนอว่าโลกในอีก 70-80 ปีข้างหน้าจะก้าวหน้าขึ้นเรื่อยๆ และ “...สรุปความว่า โลกใหม่จะเป็นโลกที่สบาย น่าอยู่ และเป็นโลกที่สวยงามที่สุด เราเองคงไม่ได้เห็นแต่เด็กเล็กๆ ในสมัยนี้อาจจะแลเห็น...”²⁷ กรอบคิดของคนในช่วงเปลี่ยนผ่านสู่ยุคสมัยใหม่ จึงไม่ได้

²⁵ งานประวัติศาสตร์ไทยชิ้นหนึ่งที่ตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงของการมองเวลา คือ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ถึงพุทธศักราช 2475* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538). อย่างไรก็ตาม อรรถจักร์ให้ความสำคัญกับการมองเวลาของชนชั้นนำที่เป็นเส้นตรงมากขึ้นอันนำไปสู่การเปลี่ยนสำนึกในทางประวัติศาสตร์

²⁶ น.ม.ส., *จดหมายจางวางหว่า* (พระนคร: คลังวิทยา, 2514), หน้า 49.

²⁷ โปรดดู จรัส สุนทรสิงห์ (ผู้แปล), “ความมหัศจรรย์ คริสตศักราช 2000,” *ศัพท์ไทย* 2, 7 (กุมภาพันธ์ 2465).

มองอนาคตว่าจะยังคงเป็นแบบเดิมหรือเสื่อมลงตามพุทธทำนาย แต่จะเป็นโลกที่เจริญก้าวหน้า และเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา

สังคมที่เริ่มเป็นสมัยใหม่ไม่ได้สำนึกถึงความก้าวหน้าในระดับของสังคมเท่านั้น แต่ยังตระหนักถึงความก้าวหน้าในทาง “ส่วนตัว” อีกด้วย ทำให้ “เวลา” กลายเป็นสิ่งสำคัญในชีวิต เวลาที่เคยผ่านไปโดยไม่รู้ตัวและไม่เคยตระหนัก กลายเป็นสิ่ง “มีค่า” และอาจ “สูญเสีย” ไป ดังเช่นในนิยายสาร *นักเรียน* ที่ตีพิมพ์ในช่วงปี 2465 ได้รวบรวมคำคมเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในหัวข้อ “เวลา” เช่น

...ไม่มีความเสียซึ่งเรามีสามารถเอาคืนมาได้ อย่างอื่นร้ายกาจไปยิ่งกว่า เสียเวลา...

...ความเกียจคร้านเป็นตัวมหาโจร ซึ่งจะมากอดยลอบปล้นเวลาของเราอยู่เนืองนิตย์...

...ทำก็ตาย ไม่ทำก็ตาย เพราะฉะนั้นทำดีกว่า และเริ่มทำเสียแต่ในเวลานี้ที่เดียว

...“ทำไมกับเสียเวลาเพียงนาทีเดียว” ใครที่คิดเห็นเช่นนี้เป็นปกตินิสัย นักปราชญ์ท่านทนายว่า เขาผู้นั้นจักเป็นคนโง่อยู่ตลอดชาติ...

...ฉันไม่มีเวลา ข้อปฏิเสชนี้เป็นคำพูดของคนเกียจคร้านเท่านั้น...²⁸

“เวลา” ซึ่งเคยหมุนวนไปตามวัฏจักรและไม่เคยกลายเป็น “สิ่งสิ้นเปลือง” ในยุคก่อนสมัยใหม่ ได้กลายเป็นทรัพยากรที่บุคคลควรจะต้องรักษาและใช้อย่างมีคุณค่า การปล่อยให้เวลาสูญไปเปล่าๆ กลายเป็นเรื่องของคนเกียจคร้าน การไม่ปล่อยให้เวลาสูญเปล่าจึงเชื่อมโยงไปถึงจริยธรรมและบรรทัดฐานทางสังคมอื่นๆ เช่น ความขยันหมั่นเพียร และทำให้ประสบกับความก้าวหน้าในชีวิต

นอกจากเรื่องการทำงานและการเปลี่ยนทัศนคติเกี่ยวกับการใช้เวลาแล้ว ตัวอย่างใกล้ตัวที่แสดงออกซึ่งสำนึกถึงความเปลี่ยนแปลงและความต้องการทันสมัยอยู่เสมอในระดับของสามัญชนคือความคิดเรื่อง “แพชชั่น” ที่เริ่มเกิดขึ้นในสังคมไทยอย่างน้อยก็ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2440 และ 2450 ซึ่งชนชั้นนำในยุคนั้นก็ตระหนักถึงเรื่องนี้เป็นอย่างดี ดังที่จะขอยกตัวอย่างใน *จดหมายจางวาง* หั่ว อีกครั้ง ที่มีการติติงผู้หญิงที่ติดแพชชั่นว่า “...จะกระดิกตัวหน่อยก็กลัวผิดแพชชั่น ซึ่งกลัวยิ่งกว่าอุบาสิกกลัวศีลขาด แพชชั่นท่านสอนสิ่งอย่างไร ก็จะต้องปฏิบัติตามประหนึ่งว่าตัวเป็นทาสซึ่ง

²⁸ หจช. สบ.9.2.2 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 14 [“เวลา,” *นักเรียน* 1, 4 (15 พฤศจิกายน 2465): 2].

แพชชั่นได้ออกเงินไปทำสาธารณธรรมมาให้ ทาษาแพชชั่นเหล่านี้พระราชบัญญัติเลิกทาสก็ช่วยไม่ได้...”²⁹

ในช่วงปลายทศวรรษ 2450 ความต้องการทันสมัยด้านการแต่งกาย ยิ่งปรากฏในสิ่งพิมพ์มากขึ้นเมื่อเริ่มมีนิตยสารสำหรับสตรีโดยเฉพาะ ดังที่ปรากฏในนิตยสาร *สตรีนิพนธ์* ในปี 2457 ที่แม้จะยังเห็นความสำคัญของการนุ่งห่มตามวัน แต่ขณะเดียวกันก็เห็นว่าไม่ควรละเลยสิ่งที่เรียกว่า “แพแฟชั่น”

...เขานิยามกันอย่างไร ต้องอาศัยสังเกตอยู่เสมอว่าใครเขาตัดเสื้อชนิดใหม่กันอย่างไร และเสื้อชนิดของเรามีอยู่เขาใช้กันหรือไม่ ถ้าเขาไม่ใช้กัน ก็แปลว่าเสื้อแพแฟชั่นตัวนั้นเขาเลิกใช้กันเสียแล้ว ...เราจำเป็นต้องตัดเสื้อแพแฟชั่นอย่างใหม่ต่อไป ถ้าจะให้ดี ควรถามห้างหรือร้านตัดเสื้อผู้หญิงที่รู้จักแบบแผนอย่างแน่นอน...³⁰

“แพแฟชั่น” หรือการสวมใส่เสื้อผ้าจึงเป็นหนึ่งในองค์ประกอบแรกๆ ที่สร้างความตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย ในแง่ที่ตนต้องสังเกต ชักถาม ไปจนถึงการไล่ตามความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เพื่อให้ตน “ทันสมัย” อยู่เสมอ หากไม่แล้ว ก็จะมีอยู่ในสภาพที่ “...ถ้าใครนุ่งห่มไม่ถูกต้องตามสมัยนิยม ก็มักขอดค่อนว่าเป็นบ้าง ครีบบ้าง เป็นที่เหยียดเยาะต่างๆ ได้แก่ชาวบ้านนอก ชาวสวน และภรรยาจีน ที่ชอบนุ่งผ้าพื้นจีบชายพกสวมเสื้อทรงกระบอก ผูกสายสร้อยข้อมือสายโตๆ หลายๆ เส้น เก้าฝนมมวย เป็นต้น...เพราะฉะนั้น การแต่งกายต้องให้ถูกต้องตามสมัยนิยม ซึ่งเป็นข้อสำคัญสำหรับสตรี และถ้าแต่งถูกต้องตามสมัยนิยม ก็ทำให้เพิ่มความสวยงามขึ้นด้วย...”³¹ การแต่งกายให้ทันสมัยหรือเป็นไปตามสมัยนิยม จึงกลายเป็นองค์ประกอบสำคัญในการนิยามตนเองว่ามีความแตกต่างจาก “...ชาวบ้านนอก ชาวสวน และภรรยาจีน...” ที่หยุดนิ่ง ตายตัว และกลายเป็นความล้าหลัง

การใช้คำว่า “...ตามสมัยนิยม...” มีนัยถึงการพยายามก้าวให้ทันความเปลี่ยนแปลง ก้าวไปสู่ความทันสมัยและพ้นจากความล้าหลัง ไม่เป็น ไม่ครี การแต่งกายกลายเป็นสิ่งที่ต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอด สอดคล้องกับโลกภายนอกที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทั้งในแง่โครงสร้าง

²⁹ น.ม.ส., *จดหมายจางวางหรั้ว*, หน้า 38.

³⁰ “การแต่งตัว,” *สตรีนิพนธ์* 1, 1 (15 ตุลาคม 2457): 12.

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

พื้นฐาน ที่เกิดประดิษฐ์กรรมทางสังคมแบบใหม่อย่าง โรงเรียน โรงพยาบาล หรือที่เกิดจากบรรดาสินค้าที่อำนวยความสะดวกสบายให้แก่ชีวิต

อันที่จริง ผู้ชายในยุคนั้นก็มิแพ้ชั้นของตนเช่นกัน แต่อาจไม่หลากหลายหรือเด่นชัดเท่าสตรีดัง “พ. เนตรรังสี” ได้เล่าถึงการแต่งกายวัยหนุ่มของตนช่วงต้นทศวรรษ 2470 ที่นอกจากจะสวมหมวกตามความนิยมแล้ว “...สมัยที่นิยมไม้เท้า ฮี้อฮาอยู่พักหนึ่งนั้น พวกเราบางคนก็เดาะถือไม้เท้าอันเล็ก ๆ หัวเหลี่ยมเงินเหลี่ยมมากบ้างเหมือนกัน...”³² หรือ “...ต้องสวมหมวกด้วย เป็นหมวกสักหลาดจากห้างฮกจ้วนหรือไวทอเวย์ทีเดียว แพงหน่อยก็ไม่ใช่ เพราะเงินทองเป็นของหาไม่ยาก”³³ การแต่งตัวจึงมิใช่แค่ปิดบังร่างกาย แต่ยังเป็นการบอกตัวตน และเป็นภาพสะท้อนของจิตใจชนชั้นกลางในยุคหนึ่ง ที่ต้องการความใหม่และความทันสมัยอยู่เสมอ ในนวนิยาย *ความไม่พยายาม* ของ “นายสำราญ” (หลวงวิลาศบริวัต) ที่ตีพิมพ์ในปี 2458 ได้บ่งบอกถึงบรรยากาศของงานเฉลิมฉลองที่ผู้หญิงต่างก็ออกมาแสดงความงดงามของร่างกายตัวเองกัน โดยที่ตัวละครเอกก็ตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยผ่านร่างกายผู้หญิงที่ว่า “...สมัยใหม่นี้ผมยาวเป็น ‘แพชั่น’ ของหญิง เหล่าเขาทั้งหลายงามกาย, งามหน้า, งามผม, งามการแต่งกาย, งามการแต่งผม...”³⁴ เป็นต้น การได้สัมผัสกับสิ่งที่เรียกว่า “แพชั่น” จึงเป็นการสัมผัสกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา

การตระหนักถึงสิ่งที่เรียกว่า “แพชั่น” เป็นเพียงหนึ่งในหลายๆ องค์ประกอบที่ทำให้คนร่วมสมัยได้รู้สึกถึงความเปลี่ยนแปลงจากสิ่งใกล้ตัว และได้สัมผัสถึงความแตกต่างระหว่างตนกับคนสมัยก่อนในลักษณะที่ “ก้าวหน้า”, “ทันสมัย” หรือ “เหมาะสมัย” ซึ่งนอกจากเรื่องการแต่งกายแล้ว สินค้าและบริการอื่นๆ ที่เพิ่มเข้ามาในชีวิตต่างก็มีภาพลักษณ์ของความเป็นสมัยใหม่ให้ผู้มีเงินตราสมัยนั้นได้ไล่ตามอยู่เสมอเช่นกัน ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดที่สุดคือการโฆษณาถึงสินค้าเหล่านี้ ซึ่งไม่ได้เพียงอ้างถึงประโยชน์ใช้สอยของตัวสินค้านั้นๆ ในตัวเอง แต่หนึ่งในคำที่มักจะพบอยู่เสมอ คือการอ้างถึง “ความใหม่” หรือ “ความทันสมัย” ของสินค้า ดังเช่นคำโฆษณาเสื้อผ้าสำหรับฤดูหนาวของห้างแห่งหนึ่งว่า “ห้างอาภาคาร ได้เตรียมเครื่องอบอุ่นไว้คอยทำท่านสำหรับเหมันตฤดูนี้หลายอย่างหลายชนิด ล้วนแต่เป็นของวิจิตรทันสมัย ซึ่งตกเข้ามาสำหรับฤดูหนาวคราวนี้ทั้งสิ้น” หรือโฆษณาร้านเครื่องดนตรีในปี 2466 ที่ว่า “...มีมหาชนนิยมชอบใช้ของที่ร้านนี้มาก เพราะเป็นของที่

³² พ. เนตรรังสี, *คนชายหมึก* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2538), หน้า 48.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 47.

³⁴ ดูบรรยากาศของงานนี้ใน นายสำราญ (หลวงวิลาศบริวัต), *ความไม่พยายาม*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ดับเบิลยูเอ็น, 2544), หน้า 101-110. ข้อความที่ยกมาอยู่ในหน้า 103-104.

ทำแบบแผนตามสมัยนิยม...” โฆษณาหนังสือ *เจ้าพระยาหน้าดำ* ใน *ข่าวยุทธ* ปี 2468 ใช้คำว่า “...เป็นหนังสืออ่านเล่นที่ออกทันสมัยเจียบ...” หรือโฆษณานาฬิกาใน *เสียงสยาม* ปี 2472 ใช้คำว่า “นาฬิกาข้อมือเรือนทองคำแท้รูปสี่เหลี่ยม นำปัดสีต่างๆ ทันสมัยเจียบ”³⁵ ตัวสินค้าที่ถูกผลิตนำเข้า โฆษณา และวางขายในช่วงยุคนั้น จึงเป็นอีกส่วนที่กระตุ้นให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่เจริญก้าวหน้าขึ้นอยู่เสมอ ความสะดวกสบายในชีวิตที่มากขึ้นกว่าคนรุ่นก่อนหน้า จึงเป็นอีกสิ่งทีกระตุ้นให้ผู้ที่ใช้ชีวิตในสังคมเมือง ได้ตระหนักถึงความก้าวหน้าและความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย ทำให้ “ความก้าวหน้า” และ “ความใหม่” กลายเป็นความเคยชินของชาวพระนครผู้มีการศึกษา ดังที่หลวงวิจิตรวาทการ ได้แสดงความเห็นไว้ในปาฐกถาปี 2474 ว่า “...ในที่แห่งไหนมีสิ่งซึ่งให้ความสะดวกในชีวิตมาก มีเครื่องบำรุงความงามและความสุขของมนุษย์มาก เราก็เรียกที่แห่งนั้นว่ามีความเจริญ...”³⁶ การเปลี่ยนแปลงที่ถูกนิยามว่าเป็น “ความเจริญ” ที่ปรากฏขึ้นอยู่เสมอ มีส่วนในการสร้างกรอบคิดเกี่ยวกับความก้าวหน้าและความล้ำหลังให้แก่ผู้ที่ได้สัมผัส และบางคนอาจถึงกับต้องไล่ตามเพื่อให้ได้ชื่อว่าเป็นผู้ทันสมัย (เช่นกรณีของแพชชั่น)

อย่างไรก็ตาม “ความก้าวหน้า” ที่คนในยุคนั้นสัมผัส ไม่ได้เกิดขึ้นจากสิ่งรอบตัวเท่านั้น แต่ยังเกิดจากการรับรู้ข่าวสารผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ ที่เริ่มแพร่หลายมากขึ้นในยุคนั้นอย่างสัมพันธ์กับจำนวนผู้อ่านออกเขียนได้ ตัวอย่างเช่นบทความ “อาศรัยไฟฟ้า” ในนิตยสาร *ศัพท์ไทย* ปี 2465³⁷ ที่ได้กล่าวถึงศักยภาพของไฟฟ้า บทความ “อนาคตของวิทยุโทรศัพท์” ใน *ศัพท์ไทย* ปีเดียวกันที่กล่าวถึงความก้าวหน้าของระบบการสื่อสาร หรือบทความ “เครื่องทำความร้อนจากแสงอาทิตย์” ใน *ไทยเชชม* ปี 2469³⁸ ที่กล่าวถึงเทคโนโลยีที่จะให้ความร้อนจากพลังงานแสง แม้แต่นิตยสารที่นิยามตัวเองว่าเป็น “บรรณเทอกราช” อย่าง *พลับพลาไชย* ในปี 2469 ก็ยังมีข่าวคราวสั้นๆ ของความรู้รอบตัวและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีของต่างประเทศ เช่น “...กรมรถไฟแผ่นดินประเทศสวีเดนทุกสาย ได้เลิกใช้รถจักรที่ใช้ไอน้ำ ลองใช้รถมอเตอร์เออร์เอนอินแทน...”³⁹ ยังไม่นับ *เสนาศึกษา*

³⁵ ดูใน *ขวัญไทย* 1, 1 (20 พฤศจิกายน 2469): ปกหลัง; *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์* 1, 7 (มกราคม 2465): 159 (หากนับแบบปัจจุบันจะเป็นปี 2466); *ข่าวยุทธ* 1, 2 (14 มกราคม 2468): 40; และ *เสียงสยาม* (7 พฤษภาคม 2472): 11.

³⁶ หลวงวิจิตรวาทการ, *ปาฐกถาและคำบรรยาย* เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2546), หน้า 76.

³⁷ พระเจี๊ยะระงับภัย, “อาศรัยไฟฟ้า,” *ศัพท์ไทย* 2, 4 (พฤศจิกายน 2465): 570.

³⁸ อุดมเดช, “เครื่องทำความร้อนจากแสงอาทิตย์,” *ไทยเชชม* 3, 6 (ตุลาคม 2469): 911.

³⁹ ไชยรัตน์ (ผู้รวบรวม), “สากลกิจศาสตร์,” *พลับพลาไชย* 1, 10 (ธันวาคม 2469).

และแพทยศาสตร์ ซึ่งมีแผนกวิทยาศาสตร์เป็นการเฉพาะ ทั้งบทความด้านวิทยาศาสตร์ไปจนถึงความรู้ทั่วไป เช่น สิ่งใดถูกประดิษฐ์ขึ้นเมื่อไร หรือ ข่าวสารความก้าวหน้าของต่างประเทศ เป็นต้น การมองเห็นความเปลี่ยนแปลงจากสมัยก่อนในลักษณะที่ดีขึ้นหรือใหม่ขึ้นกว่าเดิม ได้ทำให้ความคิดเกี่ยวกับอนาคตเปลี่ยนแปลงไป อนาคตกลายเป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นเรื่อยๆ (เมื่อเปรียบเทียบกับยุคก่อน) ความก้าวหน้าไม่ได้เป็นเพียงแค่มุมมองเท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งที่คนทั่วไปในสมัยนั้นสามารถรู้สึกและสัมผัสได้ และทำความเข้าใจโลกผ่านคู่ตรงข้ามระหว่างความก้าวหน้าและความล้าหลัง ทั้งในสิ่งที่ป็นรูปธรรมอย่างการศึกษาหรือการคมนาคม ไปจนถึงสิ่งที่ป็นนามธรรม อย่างเช่นเรื่องความเจริญของชาติบ้านเมือง เป็นต้น ดังเช่นบทความ “เบ็ดเตล็ด” โดย “วิฆตนาภา” ที่ปรากฏใน *ทศวรรษบันเทิง* ในปี 2466 (นับแบบปัจจุบันคือปี 2467) โดยผู้เขียนบอกว่าเป็นคนหนุ่ม เพิ่งจบจากโรงเรียนใหม่ๆ และมีความเห็นว่ารัฐบาลได้พยายามดำเนินรัฐประศาสนโยบายให้ประเทศเจริญขึ้น “...แต่พวกเขายังมุ่งอยู่ในทางมิบังควรกันมากนัก ไม่นึกถึงชาติให้มาก เลยทำให้ประเทศเจริญช้าไป...” และยังมองว่า รัฐบาลเป็นเหมือนร่างกายผู้สูงอายุ ที่มีแต่โรคภัยต่างๆ ซึ่งจะต้องหาทางแก้โรคภัยเหล่านี้ให้หายไป “...จะรอช้า เมื่อไหร่จึงจะเงยหน้าอ้าปาก มีเสียงพูดกับฝรั่งได้บ้างเล่า...”⁴⁰ หรือบทความใน *รักษสยาม* ช่วงปี 2474 ก็มองว่า ปัญหาของสยามคือ ความล้าหลัง และการขาด “...เซล์ฟดีเวลอปเมนต์...” เพราะแม้แต่หาข้าทาสบริวาร โภคทรัพย์ และยศถาบรรดาศักดิ์⁴¹

การที่ “วิฆตนาภา” ใน *ทศวรรษบันเทิง* บอกว่าตนเป็นคนหนุ่มที่เพิ่งจบจากโรงเรียนใหม่ๆ นั้น สื่อกับผู้อ่านในยุคนั้นได้ว่า ตนเป็นผู้มีการศึกษา มีความใหม่และความทันสมัย บรรดาให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าในด้านต่างๆ ทัดเทียมกับตะวันตก (ในระดับที่มีเสียงพูดกับฝรั่งได้) ขณะที่รัฐบาลถูกเปรียบกับร่างกายของคนแก่ ที่สื่อถึงความเก่าและล้าหลัง เช่นเดียวกับบทความใน *รักษสยาม* ที่มองว่าสยามยังคงล้าหลัง และผู้คนยังขาด “...เซล์ฟดีเวลอปเมนต์...” กล่าวคือยังไม่มีการพัฒนาตัวเองที่ดีพอ เพราะมนุษย์สมัยใหม่เป็นผู้ที่สามารถพัฒนาความสามารถของตัวเองได้อย่างสม่ำเสมอ (จะกล่าวถึงในบทที่ 4) ฐานคิดดังกล่าว จะไม่สามารถปรากฏหรือเป็นที่เข้าใจได้ หากทั้งผู้เขียนและผู้อ่านไม่มีกรอบคิดเรื่อง “ความก้าวหน้า” อยู่ในหัว “ความก้าวหน้า” จึงกลายเป็นองค์ประกอบสำคัญทางความคิดของชนชั้นกลางผู้มีการศึกษาจำนวนมากในสมัยนั้น อย่างไรก็ตาม ความคิดเรื่องความก้าวหน้า ไม่ได้ทำให้เกิดการตั้งคำถามกับความล้าหลังต่างๆ เท่านั้น

⁴⁰ วิฆตนาภา, “เบ็ดเตล็ด,” *ทศวรรษบันเทิง* 1, 2 (10 มกราคม 2466): 6-7.

⁴¹ “กรุงสยามต้องการอะไร,” *รักษสยาม* (11 มกราคม 2474): 4.

แม้แต่ตัวความก้าวหน้าเอง (สังคมทุนนิยม, เศรษฐกิจแบบเงินตรา) ก็ยังถูกตั้งคำถามเช่นกัน ดังที่จะได้กล่าวถึงต่อไปในบทที่ 4 และ 5

2.1.3 ความรู้สมัยใหม่และกรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์

มโนทัศน์หนึ่งที่เข้าสู่สังคมไทยพร้อมกับการก้าวสู่ความเป็นสมัยใหม่ คือฐานคิดเรื่องความเป็นเหตุเป็นผลแบบวิทยาศาสตร์ วิธีคิดดังกล่าว ได้เริ่มมีอิทธิพลต่อชนชั้นนำไทยตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 24 และต้นพุทธศตวรรษที่ 25 เป็นต้นมา ดังปรากฏใน หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (2411) ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ หรือ ว่าด้วยอำนาจผีแลผีหลอก (2433)⁴² ของ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ ที่มองโลกผ่านกรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์และไม่เชื่อในอำนาจของไสยศาสตร์อีกต่อไป อย่างไรก็ตาม การที่ความคิดใหม่ได้เข้ามานั้น มิได้หมายความว่าความคิดแบบเก่าถึงกาลเสื่อมสูญไปเสียทีเดียว วิธีคิดแบบไสยศาสตร์ยังคงมีอิทธิพลอยู่ในสังคมไทย (และสังคมอื่นๆ) อยู่เสมอแม้กระทั่งในปัจจุบัน เพียงแต่กรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์ได้มอบคุณค่าความคิดและชุดของคำถามที่มีต่อสิ่งที่เชื่อตามๆ กันมา และวิธีแสวงหาความรู้แบบใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อนในสังคมไทย

ในทางพุทธศาสนา ได้แบ่งแหล่งกำเนิดของปัญญาออกเป็น 3 ระดับ คือ สุตตมยปัญญา, จินตมยปัญญา และ ภาวนามยปัญญา สุตตมยปัญญา เป็นปัญญาขั้นต้นที่เกิดจากการฟังคำสั่งสอน ขณะที่จินตมยปัญญา เป็นปัญญาขั้นกลาง ที่สำเร็จผ่านการพิจารณา ใคร่ครวญจากการฟัง ทำให้เกิดความเข้าใจ หรือในกรณีของพระโพธิสัตว์ อาจสามารถใคร่ครวญได้โดยไม่ต้องผ่านการฟัง ขณะที่ภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่สำเร็จจากการภาวนา เมื่อบุคคลเจริญซึ่งภาวนาอยู่ย่อมได้ซึ่งปัญญาคือความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริงของนามธรรมและรูปธรรม⁴³ การหาความรู้ของพุทธศาสนาจึงเป็นกรอบคิด “คนละแบบ” กับวิทยาศาสตร์ตะวันตก ที่มองว่าความรู้จะต้องได้จากการตั้งสมมติฐาน สังเกต ทดลอง และสรุปผล แม้ชนชั้นนำบางส่วนจะมองว่าพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์มีความสอดคล้อง (เช่นใน ว่าด้วยอำนาจผีแลผีหลอก ของ พระองค์เจ้าศรี

⁴² ดูใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ, พิมพ์ครั้งที่ 2 ปรับปรุงใหม่ (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2545); พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์, หนังสือว่าด้วยอำนาจผีแลผีหลอก (พระนคร: โรงพิมพ์หลวง, 2464) (จำหน่ายในงานพระศพพระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ งานพระเมรุท้องสนามหลวง ร.ศ. 108 (พ.ศ. 2433)).

⁴³ สุตตมยปัญญา จินตมยปัญญา ภาวนามยปัญญา, มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา [ออนไลน์], 2550, แหล่งที่มา: <http://dhammahome.com/webboard/topic5341.html> [25 มกราคม 2559].

เสาวภาค) แต่แท้ที่จริงมีวิธีการในการแสวงหาและยืนยันความรู้กันคนละแบบ อย่างไรก็ตาม ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ได้เริ่มเป็นที่รับรู้ในหมู่ชนชั้นนำสยาม⁴⁴ ก่อนที่จะแพร่หลายไปสู่คนทั่วไป

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้วิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์ตะวันตกเริ่มเผยแพร่ในหมู่ชนชั้นอื่นมากขึ้นนั้น ปัจจัยแรกเห็นจะได้แก่ระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ ที่ทำให้เกิดการสร้างตำราเรียนที่มองโลกอย่างเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น ตัวอย่างเช่นหนังสือเรียน *พลเมืองดี* ที่เริ่มใช้ในทศวรรษ 2450 ที่อธิบายสิ่งแวดล้อมต่างๆ อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เช่น สัตว์ของโลกรวมทั้งพืชและสัตว์ นอกจากนี้ยังอธิบายถึงมนต์ที่จำเป็นต่อการทำความเข้าใจโลกสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็นประเทศและบ้านเมือง, ระบบการปกครอง หรือระบบเศรษฐกิจและการค้า

ปัจจัยต่อมาคือการขยายตัวของระบบการพิมพ์ โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2460 อันเป็นช่วงที่สิ่งพิมพ์ด้านนิตยสารเริ่มแพร่หลายมากขึ้น (ดังที่แสดงไว้ในเชิงอรรถที่ 3) สิ่งพิมพ์เหล่านี้ได้นำเสนอความรู้เกี่ยวกับโลกสมัยใหม่หลายประการ ทั้งในแง่ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เช่น สินค้าและผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ รวมถึงเรื่องราวความก้าวหน้าในด้านต่างๆ เช่น รถยนต์, เครื่องบิน, ไฟฟ้า เป็นต้น สิ่งที่เคยเป็นปรากฏการณ์มหัศจรรย์บางอย่างได้ถูกตัดสินด้วยเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์ ว่าเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เช่น บทความ “ของที่ตกจากฟ้า” ใน *เสนาศึกษาและแม่วิทยาศาสตร์* ที่อธิบายถึงดาวตกและดาวหางว่าเป็นปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์ มนุษย์สมัยก่อนอาจมองว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่สมัยนี้ (ปี 2464) สามารถวิเคราะห์ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ตามวิชา “ฟิสิกส์”⁴⁵

ปัจจัยสุดท้ายคือการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เป็นทุนนิยมมากขึ้น ซึ่งทำให้สินค้าใหม่ๆ อันเป็นผลพวงจากความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีในโลกตะวันตกเข้าสู่ตลาดของประเทศสยาม ทั้งการบริโภคสินค้าอันเป็นโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ไฟฟ้า, รถไฟ, รถราง ไปจนถึงสินค้าที่สร้างความสะดวกสบายให้แก่ชีวิต เช่น ปากกา, อุปกรณ์ท่องเที่ยวอย่างห่วงยาง ไปจนถึงการเปลี่ยนแปลงของตึกกรมบ้านช่องและสถานบริการประเภทต่างๆ ที่ทำให้ชาวเมืองในช่วงเวลานั้นตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงของความรู้เกี่ยวกับสิ่งของต่างๆ สำหรับชนชั้นกลางผู้มีการศึกษาแล้ว ดูเหมือนคำว่า “วิทยาศาสตร์” จะเป็นที่เข้าใจกันได้โดยไม่ต้องอธิบายอีก ดังเช่นในบทความ

⁴⁴ สำหรับการปะทะ/พบปะกันระหว่างความรู้แบบจารีต-สมัยใหม่-พุทธ-วิทยาศาสตร์ นั้น ดูรายละเอียดในใน ทวีศักดิ์ เผือกสม, “การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2325-2411” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540).

⁴⁵ โปรดดู “ของที่ตกจากฟ้า,” *เสนาศึกษาและแม่วิทยาศาสตร์* 5, 9 (กันยายน 2464): 1012-1019.

“คนกับงาน” ที่เรียบเรียงโดย “ฟ. เจริญวิทย์” ตีพิมพ์ใน *ไทยเชชม* ปี 2467⁴⁶ ตอนหนึ่งยังกล่าวถึงเรื่อง “การใช้เวลาว่าง” ซึ่งนอกจากผู้เขียนจะแนะนำให้ปลูกต้นไม้ เลี้ยงสัตว์ หรืออ่านวรรณคดีแล้วยังเสนอว่าผู้อ่านอาจสามารถใช้เวลาว่าง “...ไต่สวนหาเหตุผลทางวิทยาศาสตร์อย่างกว้างขวาง...” ได้อีกด้วย

กรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์ จึงเป็นอีกกรอบคิดหนึ่งที่ถูกเผยแพร่ผ่านกลไกของสังคมบริโภค ทั้งในแง่ของประดิษฐกรรมที่สัมผัสได้ด้วยประสบการณ์ และในแง่ของความรู้ที่ถูกเผยแพร่ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ การมองโลกอย่างมีเหตุมีผลตามหลักวิทยาศาสตร์ ได้ถูกเชื่อมโยงกับความศิวิไลซ์หรือความมีอารยะ ขณะที่การเชื่อโดยยึดติดในอารมณ์ ไม่มีการไต่สวนด้วยเหตุผล แสดงถึงความล้าหลังและไม่เป็นอารยะ ดังในบทความ “เหตุกับอารมณ์ ไหนเปนนายแน่” ของ “ครูเทพ” หรือเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ที่ตีพิมพ์ใน *ไทยเชชม* ปี 2468 (ถ้านับอย่างปัจจุบันคือปี 2469) มูลเหตุของการนำเสนอบทความนี้ เกิดจากการการกเถียงเรื่องชันทักน้ำกับแม่ครัว เพราะแม่ครัวพยายามแบ่งเป็น “ชันที้” กับ “ชันทั่ว” และห้าม “ครูเทพ” นำ “ชันทั่ว” ไปใช้ตักน้ำกินหรืออาบ แม้ว่า “ครูเทพ” จะเห็นว่าชันท “ทั่ว” ไบนั้นทั้งใหม่และสะอาดดีก็ตาม ขณะที่ชันทใบที่แม่ครัวบอกว่า เป็นชันท “ดี” และให้เขาใช้นั้นมีสภาพ “...ต้องการลอกคราบเหลืองทน พอจับเข้าก็เปนมือกตืดมือข้าพเจ้าให้แลเห็นเชื้อโรคตายยุ่มยามไปทั้งชันท ไม่สามารถนำเข้าไปใช้ในห้องอาบนำของข้าพเจ้าได้...”⁴⁷ แต่เมื่อแจ้งแก่แม่ครัว แม่ครัวก็ยืนยันว่า ชันทที่ “ครูเทพ” ถืออยู่เป็นชันทดี ส่วนใบที่ใหม่และสะอาดนั้น เป็นชันทั่ว “ครูเทพ” จึงสรุปว่า “...ความสะอาดของแก [แม่ครัว] ตกอยู่ที่ความรู้สึก คืออารมณ์ของแกเสียแล้ว หากอยู่ที่เหตุผลไม่...” จะเห็นได้ว่า “ครูเทพ” มองความดีและไม่ดีของชันทผ่านกรอบคิดเรื่องสุขอนามัย/ความสะอาดตามองค์ความรู้แบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ซึ่งวางอยู่บนหลักฐานเชิงประจักษ์และหลักคิดเชิงเหตุผล ขณะที่ความดีและไม่ดีของชันทในสายตาของแม่ครัว (ซึ่งไม่ได้อธิบายว่าทำไมชันทนั้นจึงดีหรือทั่ว) เป็นการแบ่งที่ไม่ได้ใช้เหตุผลในการกำกับและตัดสิน ดังนั้น “...ถ้าจะใคร่ทราบว่ไหนเปนคนป่า ไหนเปนอารยชน ทางสังเกตได้แม่นยำมีอยู่ ท่านว่าให้ดูว่ใครอยู่ในอำนาจแห่งเหตุ และใครอยู่ในอำนาจแห่งอารมณ์นั้นแล...” และได้สรุปไว้ตอนหนึ่งว่า

...ดูเหมือนเคยมีผู้เก็บสถิติแห่งคนล้าหลังสมัยทั่วโลก เพื่อเปรียบเทียบส่วนว่าประเทศใดล้าหลังสมัยมากน้อยกว่ากัน จำได้ว่าจดหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์เคยแปลออก

⁴⁶ ฟ. เจริญวิทย์, “คนกับงาน,” *ไทยเชชม* 1, 9 (มกราคม, 2467): 1525.

⁴⁷ ส่วนที่ยกข้อความในย่อหน้านี้ทั้งหมด อ้างจาก ครูเทพ, “เหตุกับอารมณ์ไหนเปนนายแน่,” *ไทยเชชม* 2, 10 (กุมภาพันธ์ 2468): 1757.

เป่นภาษาไทย พวกเขาขึ้นอยู่กับอำนาจอารมณ์ทั้งหลาย ข้าพเจ้าเห็นควรให้เกียรติยศ ระดม
ไปเข้าในสถิตินั้นทั้งหมด⁴⁸

ในความเห็นของ “ครูเทพ” หรือ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ความมีเหตุผลจึงเป็นส่วนบ่ง
บอกถึงความมีอารยะ และถูกโยงเข้ากับความเป็นศิวิไลซ์ของประเทศ ขณะที่การตกอยู่ในอำนาจ
หรือการตัดสินใจต่างๆ ด้วยอารมณ์ความรู้สึกนั้น เป็นตัวแทนของความเป็นคนป่าที่ไร้ซึ่งอารย
ธรรม ความมีเหตุผล จึงได้เข้ามาเป็นกรอบหนึ่งในการอธิบายโลกของผู้มีการศึกษาจำนวนหนึ่ง
เรื่องอ่านเล่นหลายเรื่องตั้งแต่ทศวรรษ 2440 ได้บอกกับผู้อ่านว่า ปราบฏการณที่ลึกลับทั้งหลายนั้น
มี “ความเป็นจริงที่อธิบายได้” ซ่อนอยู่เบื้องหลัง เช่นผีนางนาคพระโขนงใน นิทานทองอิน (ราวปี
2447-2448) ที่แท้จริงเป็นฝีมือของมนุษย์, ผีทั้ง 2 ตัวในเรื่องสั้น “ปีศาจแห่งตระกูล” (2467) แท้ที่
จริงตัวหนึ่งก็คือมนุษย์ อีกตัวหนึ่งคือนกเค้าแมว หรือเรื่องสั้น “ผี ผี ผี” (2463) ก็ได้ให้ตัวเอก
พิจารณาปราบฏการณที่เหมือนเป็นผีในเรื่องว่าแท้จริงเป็นสุนัขแม่ลูกอ่อนที่เข้าไปอาศัยในโรงศพ
เพื่อหลบลมหนาว เป็นต้น หรืออย่างการพันแทงไม่เข้าในเรื่อง แพรดำ (2465) นั้น ไม่ใช่เป็นเพราะ
หนังเหนียวหรือเป็นเป็นปีศาจ แต่เป็นเพราะชุดที่ตัวละคร “แพรดำ” ใส่ เป็นผ้าแพรที่มันจนลื่น และ
ยังขลิบด้วยน้ำมันว่านมหาเมฆ ทำให้มีดดาบที่ฟันลื่นถากออกไปหมด ดังที่ตัวละครในเรื่องได้
กล่าวว่า “...เป่นของจริงตามทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งเข้าได้ทดลองให้เห็นผล...”⁴⁹ หรืออย่างเรื่องสั้น
“เที่ยวเกาะเรียน” ของ “ศิวะศรียานนท์” ที่ตีพิมพ์ใน ไทยเชชม เดือนมกราคม ปี 2467⁵⁰ ที่น่าจะให้
ตัวอย่างของกรอบคิดดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

เรื่องสั้นเล่าถึงตัวเอกคือ “ข้าพเจ้า” ซึ่งกำลังจะเดินทางไปเที่ยวเกาะเรียนที่อำเภอบางปะ-
อินกับเพื่อนและครอบครัวของเพื่อน ก่อนวันเดินทางได้เจอกับคนรู้จักคือป่าป่านบนรถราง ตัวเอก
นั้นนั่งอยู่ใกล้หญิงสาวสวย 2 คน เมื่อป่าป่านรู้ว่าตัวเอกจะไปเที่ยวเกาะเรียน เลยบอกว่าถ้าไปก็
อย่าลืมไหว้หลวงพ่อเกาะเรียน อันเป็นพระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์มาก และหากใครมีบุญก็จะได้เห็น

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1758.

⁴⁹ โปรดดูทั้ง 4 เรื่องใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ชุมนุมนิทานพระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: กรมศิลปากร, 2509), หน้า 295-318; แม่ลัดดา, “ปีศาจของ
ตระกูล,” ไทยเชชม 1, 1 (พฤษภาคม 2467); นายร้อยโท หม่อมราชวงศ์ ฉ. สนิทวงศ์ ณ กรุงเทพฯ, “ผี ผี ผี,”
เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์ 5, 2 (กุมภาพันธ์ 2463): 231-236; หลวงสารานุกรมประพันธ์, “แพรดำ,” เสนา
ศึกษาและแพทยศาสตร์ 7, 6 (มิถุนายน 2466): 762.

⁵⁰ โปรดดู ศิวะศรียานนท์, “เที่ยวเกาะเรียน,” ไทยเชชม 1, 9 (มกราคม 2467): 1394-1402.

เศียรของหลวงพ่อก แต่คนใจบาปจะไม่เห็น “...หลวงพ่อกาะเรียนองคนี้ศักดิ์สิทธิ์นัก เขาไปนมัสการกัน ได้เห็นความศักดิ์สิทธิ์ของท่านทั้งนั้น” แต่ตัวเอกกลับมีความรู้สึกที่ “...ข้าพเจ้าหน้าชา, อายแม่สุภาพสตรีทั้ง 2 นั้นดังกระโถนรถหนี. นี่หล่อนมีนึกว่าข้าพเจ้าเป็นคนครี ถือผีถือสาอย่างป่าๆเถื่อนหรือนี้, ตายจริง, ป่าปานแกฉีกหน้าข้าพเจ้าเสียแล้ว...”

ความรู้สึกอายของตัวเอก เกิดขึ้นได้ก็เพราะความเข้าใจในฐานคิดแบบวิทยาศาสตร์ ตะวันตกที่สัมพันธ์กับความ “ศิวิไลซ์” จึงทำให้รู้สึกไม่พอใจที่จะต้องถูกมองเป็น “คนที่ถือผีถือสาอย่างป่าๆเถื่อน” อันเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความ “ครี” และความล้าหลัง

ตอนที่นั่งอยู่ในเรือ ตัวเอกทำหน้าที่รับฟังการโต้เถียงในหมู่เพื่อนที่เป็นคนหนุ่มรุ่นราวคราวเดียวกันอีก 4 คน เรื่องหลวงพ่อกาะเรียนองคนี้ศักดิ์สิทธิ์ ที่แม้จะเป็นพระพุทธรูปเศียรขาด แต่สำหรับผู้มีบุญจะมองเห็นเศียรพระ โดยหลายคนมีแนวโน้มที่จะไม่เชื่อ เพื่อนคนที่พระเอกเรียกว่า “หมอตั่ง” (มีอาชีพเป็นหมอ ที่สัมพันธ์กับความ เป็นวิทยาศาสตร์) ยืนยันว่าตนไม่เชื่อเด็ดขาด ถ้าจะให้หัวพระพุทธรูปควรไหวองค์ที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่ไปกราบไหว้พระเศียรขาด (แสดงให้เห็นการแยกระหว่างพุทธกับผี ผ่านภาพตัวแทนของพระพุทธรูปกับพระเศียรขาด ที่พระพุทธรูปอันเป็นภาพตัวแทนของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ แตกต่างจากการบูชากราบไหว้พระเศียรขาด ที่ออกจะไปทางเรื่องของไสยศาสตร์)

เพื่อนชื่อแว่น (ที่ผู้เขียนนิยามว่าเป็นคนชอบเถียงตะแบง) ให้ความเห็นแบบคนที่ยังตัดไม่ขาดจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่ก็พยายามอธิบายในแบบของวิทยาศาสตร์ว่า ตนเชื่อ เพราะความเชื่อทำให้โลหิตมีกำลัง อาจบรรเทาความทุกข์และความเจ็บป่วยได้ พร้อมยกตัวอย่างคนเหยียบกะลาแล้วนึกว่างูกัด ทำให้เจ็บปวดราวกับถูกงูกัดจริง ต่อเมื่อรู้ความจริง จึงหายเจ็บปวด อย่างไรก็ตามหมอตั่งยังคงไม่เห็นด้วย และกล่าวโต้ตอบว่า ตนเห็นว่าทั้งหมดเป็นเรื่องบ้าและโง่ ถ้าพระศักดิ์สิทธิ์จริงๆ ก็ควรยกเลิกโรงพยาบาลให้หมด พวกตนก็ไม่จำเป็นต้องทำมาหากิน หากยากจนเข้าก็ไปขอโชคขอลาก

คำโต้เถียงดังกล่าวสร้างความไม่พอใจให้แก่ผู้ใหญ่ (ตัวแทนของคนรุ่นเก่า) ที่มาด้วยในเรือ รวมถึงคนขับเรือ (ตัวแทนของคนชั้นล่างที่การศึกษาต่ำกว่า) เมื่อเรือเกิดดับ คนขับก็บ่นเป็นทำนองว่าเพราะเพื่อนของตัวเอกไม่ยอมเชื่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเพื่อนคนหนึ่งก็ได้ตอบว่าถ้าศักดิ์สิทธิ์จริง ก็ต้องลงโทษเฉพาะตน ไม่ใช่ลงโทษทั้งลำเรือ

เมื่อเดินทางต่อไปจนได้เห็นพระพุทธรูป ตัวเอกได้อธิบายความจริงให้ผู้อ่านฟังว่า

...องค์พระพุทธรูปเป็นพระทรงเครื่องปางห้ามญาติ สูงประมาณ 2 ศอก เหลือเพียงบ่า ไม่มีพระเศียร ปิดทองเสียจนหนาเตอะตะ ตรงพระอุระ ถ้าเพ่งให้ดีจะเห็นเป็นรูปแหลมเรียว ขึ้นไป ถ้าใจนึกหวังว่าตนเป็นผู้มีบุญก็อาจเห็นเป็นรูปพระเศียร แต่ที่แท้ตรงนั้นเป็นทับทรวง เมื่อพระจอมอยู่ในน้ำนานเข้า สนิมกินกร่อน จึงแลเห็นเป็นแต่เพียงเงาๆ ครั้นถูกปิดทองทับถมเข้าใหม่ จึงแลเห็นคล้ายพระเศียร ทรงชฎา...⁵¹

ในวันรุ่งขึ้น ตัวเอกและเพื่อนได้ข้ามฟากไปดูพระอีกครั้ง ก็ได้เห็นเหตุการณ์ที่มีคนมานอนซุกเพื่อให้พระพุทธรูปรักษา และจำได้ว่าเป็นคนเดียวกับที่ตนเคยเห็นเมื่อวานและหลังจากนั้นไม่นาน ก็เห็น “หน้าม้า” เหล่านี้มารับประทานอาหารร้านเดียวกับตนด้วยท่าที่ปกติ ตัวเอกจึงแสดงความเห็นต่อผู้อ่านว่า

ถ้าการประกาศความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปนี้ได้ทำให้ดีอย่างมิดชิดและเจริญยิ่ง ผู้ที่เป็นเจ้าของที่ และผู้ที่เริ่มเรื่องนี้ขึ้นแปดต้องรอยไปตามๆ กัน เพราะค่าเช่าร้านในบริเวณนั้น ที่พวกแม่ค้าไปออกร้านขายของค่าเปลว ขายเครื่องบูชา ร้านหนึ่งๆ ถึงเดือนละ 50 บาทก็มี เป็นอาชีพที่สะดวกที่สุด นอกจากนี้ รถไฟ เรือเมล์ เรือจ้าง ยังจะร่ำรวยขึ้นอีกมากมาย

ความศักดิ์สิทธิ์ของพระที่เกาะเรียน บางปะอิน จึงสามารถอธิบายได้ทั้งจากแง่มุมทางวิทยาศาสตร์ ว่าที่เห็นคล้ายเศียรพระนั้น แท้จริงเป็นทับทรวงที่ถูกปิดทองทับถม คนนี้ก็ประหวัดไปเอง ไม่ได้เป็นเรื่องบุญญาธิการแต่อย่างใด และสามารถอธิบายผ่านแง่มุมทางเศรษฐกิจที่ความศักดิ์สิทธิ์ (แบบไสย) เป็นเสมือนสินค้าที่ต้องมีการค้าขาย จำเป็นต้องมี “หน้าม้า” (ผู้โฆษณา) มาคอยชักจูงเพื่อเพิ่มพูนความศักดิ์สิทธิ์และจะได้ส่งเสริมกิจการค้าขายอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

กรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์ซึ่งมีลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น ก็ได้มีส่วนในการบั่นทอนความศักดิ์สิทธิ์หรือความเชื่อที่ดำรงอยู่ก่อนหน้านี้ เพราะสิ่งที่เรียกว่าความรู้และความจริงนั้น เป็นสิ่งที่สามารถแสวงหาได้ด้วยวิธีคิดอันเป็นเหตุเป็นผล และพิสูจน์ได้อย่างเป็นรูปธรรม มิใช่เชื่อต่อกันมา ขณะเดียวกัน กรอบคิดที่เป็นภววิสัยแบบวิทยาศาสตร์นี้ ก็สอดคล้องกับการคาดค่านวณอย่างเป็นเหตุเป็นผลของสังคมเงินตรา ที่ลดทอนลักษณะอัตวิสัยของทั้งตัวสินค้าและของมนุษย์ กรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์หรือการคิดเชิงเหตุผล จึงถูกนำเสนอให้เป็นเรื่องของ “สมอง” ที่สัมพันธ์กับ

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1394-1402.

เหตุผลและการคำนวณหาผลประโยชน์ ขณะเดียวกัน ก็ถูกตั้งคำถามผ่านประเด็นของอารมณ์ ความรู้สึกหรือ “หัวใจ” ซึ่งกลายเป็นอีกคู่ตรงข้ามหนึ่งที่มีมักจะถูกจัดให้เผชิญหน้ากันเสมอ โดยเฉพาะในมิติของเรื่องส่วนตัวอย่างความรักแบบโรแมนติก ซึ่งจะกล่าวถึงความขัดแย้งเหล่านี้ต่อไปในบทที่ 4

2.2 โลกหนังสือในโลกสมัยใหม่

สภาพแวดล้อมในเมืองที่เริ่มมีลักษณะของทุนนิยมและบริโภคนิยมมากขึ้น ได้สร้างกรอบคิดใหม่ๆ ให้แก่ผู้ที่อยู่อาศัยในบริเวณดังกล่าว ทั้งการแสดงออกซึ่งเสรีภาพและความเท่าเทียมผ่านการซื้อขาย, ความคิดเรื่องความก้าวหน้าที่ยังมองเห็นผ่านความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้น รวมถึงกรอบคิดเรื่องความเป็นเหตุเป็นผลที่ได้มาจากความรู้แบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ โดยนอกจากสภาพแวดล้อมแล้ว ปัจจัยหนึ่งที่สำคัญหรือชักนำกรอบความคิดใหม่ๆ ให้แก่ผู้อ่านอย่างสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนั้น คือสื่อสิ่งพิมพ์ที่เริ่มแพร่หลายสู่คนสามัญผู้มีการศึกษาที่อาศัยอยู่ในเมือง ปัญญาชนในยุคแรก เช่น “เทียนวรรณ” ก็ได้อาศัยนิตยสาร *ตูลวิภาคพจนกิจ* และ *ศิริพจนภาค* ในการเผยแพร่ความคิดใหม่ๆ ของตัวเอง นิตยสารในยุคแรกก็เป็นเวทีสำคัญในการนำเสนอความรู้และความคิดใหม่ๆ ให้แก่ผู้อ่าน ทั้งในแง่ข่าวสารและความคิด

ในปี 2454 จำนวนประชากรผู้รู้หนังสือทั่วประเทศ มีเกือบ 1 ล้านคน แบ่งเป็นชาย 833,972 คน และหญิง 88,756 คน จากประชากรทั่วประเทศสมัยนั้น 7,335,237 คน⁵² แม้ข้อมูลที่ใช้อ้างอิงดังกล่าว จะไม่มีตัวเลขของมณฑลกรุงเทพฯ เป็นการเฉพาะ แต่จากจำนวนโรงเรียนและนักเรียนที่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในมณฑลดังกล่าว คือ โรงเรียน 437 แห่ง และนักเรียน 18,006 คน ในปี 2454⁵³ นั้น แสดงให้เห็นว่า นักเรียนในมณฑลกรุงเทพฯ มีจำนวนเกินร้อยละ 10 ของประเทศในช่วงเวลานั้น (ทั่วประเทศมีอยู่ 133,444 คน จาก 3,672 โรงเรียน) ซึ่งก็คงพออนุมานได้ว่า จำนวนผู้อ่านออกเขียนได้ของมณฑลกรุงเทพฯ น่าจะค่อยๆ เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

สำหรับบริบทของธุรกิจสิ่งพิมพ์ในทศวรรษ 2460 จนถึงทศวรรษ 2480 อย่างคร่าวๆ ติดตามได้ในภาคผนวก ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงแง่มุมของการเปลี่ยนแปลงทางความคิดอันเป็นผล

⁵² วารุณี ไอสถารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2475” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 382.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 370.

มาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เข้าสู่ความเป็นสมัยใหม่มากขึ้น นั่นคือ การเกิดขึ้นของคณะสุภาพบุรุษ และการเกิดขึ้นของผู้่านกลุ่มต่างๆ

2.2.1 คณะสุภาพบุรุษ: ผลลัพธ์ของความเป็นสมัยใหม่

นักเขียนในยุคแรกเริ่มหลายคนมีตำแหน่งหน้าที่ในราชการ เช่น หลวงวิลาศบริวัต (‘นายสำราญ’, ‘ครูเหลี่ยม’), หลวงสารานุกรมประพันธ์ (‘นายนวน’, ‘แม่สะอาด’), พระยาสุรินทราชา (‘แม่วัน’), หลวงนัยวิจารณ์ (‘ศรีสุวรรณ’), เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (‘ครูเทพ’) ฯลฯ การเขียนเรื่องอ่านเล่นจึงเป็นกิจกรรมที่รองลงมาจากการทำงานราชการ (ยกเว้นผู้ที่มีหน้าที่ทำหนังสือโดยตรง อย่าง หลวงสารานุกรมประพันธ์) ขณะที่อีกหลายคนเป็นนักหนังสือพิมพ์มืออาชีพ และเขียนเรื่องอื่นๆ ทั้งเรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่, ลำตัดการเมือง, เรื่องแปล ควบคู่ไปด้วย เช่น ม.ล. ฉ้วน อิศรศักดิ์ (‘ศรีอิสรา’), หอม นิลรัตน์ ฯลฯ แต่กลุ่มนักเขียนที่สามารถผลิตงานได้อย่างต่อเนื่อง และมี ‘ภาพลักษณ์’ (image) ของความเป็นนักเขียนในตำราประวัติศาสตร์วรรณกรรมมากที่สุด คือกลุ่มคนหนุ่มสาวที่เกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2440 ถึงต้นทศวรรษ 2450 ำเรียนชั้นมัธยมในช่วงทศวรรษ 2460 และเริ่มเขียนงานตั้งแต่ปลายทศวรรษนั้นจนถึงต้นทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา เช่น กุหลาบ สายประดิษฐ์, มาลัย ชูพินิจ, ‘ยาขอบ’, มนต์ จรรงค์, ยศ วิชรเสถียร, เสาร์ บุญเสนอ, ‘สันต์ เทวรักษ์’, ‘ดอกไม้สด’, นงเยาว์ ประกาสถิต, สด กุระมะโรหิต, ‘ป. บุรณศิลป์’, ‘อรุณวรรณ’, ‘ร. จันทพิมพะ’, เทพ มหาเปารยะ, ถนอม มหาเปารยะ เป็นต้น การเริ่มต้นของคนหนุ่มสาวรุ่นนี้ เป็นเสมือนการปูทางให้แก่ักเขียนหนุ่มสาวรุ่นต่อมา ไม่ว่าจะเป็น ‘ก. สุรางคนางค์’, ‘ส. ธรรมยศ’, อิศรา อมันตกุล, ‘เสนีย์ เสาวพงศ์’, ‘อิงอร’ เป็นต้น

การขยายตัวของสิ่งพิมพ์ ทำให้เด็กที่เติบโตในช่วงทศวรรษ 2460 มีโอกาสเข้าถึงความรู้ใหม่ๆ นอกเหนือจากหนังสือเรียน นิตยสารที่เป็นที่นิยมในช่วงเวลานั้น ล้วนแต่เต็มไปด้วยสาระความรู้ใหม่ๆ และบันเทิงคดี เช่น *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์*, *ศัพท์ไทย* และ *ไทยเขษม* ซึ่ง สด กุระมะโรหิต มองว่าเป็นนิตยสารที่โดดเด่นและถือว่า ‘ทันสมัย’ ในช่วงทศวรรษ 2460 ‘...มีเรื่องอะไรที่เด่น ก็มักจะเอาไปถกกันเกรียวกราว ซึ่งโดยมากมักจะเป็นพระเอกถือดาบทั้งเรื่องไทยและเรื่องแปล...’⁵⁴ มาลัย ชูพินิจ เอง ก็ติดตามนิตยสารเหล่านี้ และการเขียน *ค็องกงส์* (ซึ่งอาจจะ เป็นนวนิยายเรื่องแรก) ของเขา ก็เพื่อแข่งกับ *ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้* ของ ‘อายัณโฆษ’ ที่ตีพิมพ์ใน

⁵⁴ สด กุระมะโรหิต, ‘ม. ชูพินิจ เพื่อนเก่าอีกคนหนึ่ง,’ ใน *ระหว่างชีวิตของมาลัย ชูพินิจ* (กรุงเทพฯ: ดำรงสิทธิ์, 2537), หน้า 61.

ไทยเชชม⁵⁵ กุหลาบ สายประดิษฐ์ เอง ก็เล่าไว้ในบทความ “ประสบการณ์ของนักเขียนผู้หนึ่ง” ว่าในยุคแรกเริ่มที่พวกเขาเขียนงานนั้น บางครั้งก็ส่งบทกวีที่เป็นโคลงหรือกลอนสั้นๆ ไปยังหนังสือ *ภาพยนตร์สยาม* หรือบางทีก็ส่งเรื่องชวนหัวหรือเรื่องเบ็ดเตล็ดไปยัง *นักเรียน* บางคนถึงกับนำเรื่องไปส่งที่สำนักงานของ *นักเรียน* ด้วยตัวเอง และซื้อหนังสือเหล่านั้นเพื่อติดตามผล⁵⁶ ทั้ง *เสนาศึกษา*, *ไทยเชชม*, *ศัพท์ไทย* และ *นักเรียน* เป็นหนังสือที่ดำเนินงานโดยกลุ่มนักเขียนข้าราชการยุคก่อนหน้า ยังไม่มีการจ่ายค่าเรื่องอย่างเป็นทางการเป็นกิจจะลักษณะ แต่ก็มีเนื้อหาที่บรรจุไว้ด้วยความรู้สมัยใหม่ต่างๆ นานาๆ เช่นเรื่องเกี่ยวกับไฟฟ้า ใน *ศัพท์ไทย*, การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยกรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์ ใน *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์* ไปจนถึงมรรยาทพื้นฐานอย่าง การรับประทานอาหาร, การสอนให้ใฝ่ใจในการศึกษา หรือกระทั่งวิธีการเขียนจดหมาย ในนิตยสาร *นักเรียน* เป็นต้น

การที่ช่วงทศวรรษ 2460 สามารถผลิตนักเขียนอาชีพผู้มีผลงานต่อเนื่องเป็นจำนวนมากได้นั้น ด้านหนึ่งอาจเป็นเพราะระบบราชการแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้พัฒนามาจนถึงจุดสูงสุดในช่วงกลางทศวรรษ 2460 กล่าวคือมีจำนวนข้าราชการสูงสุดถึง 8 หมื่น 7 พันคน ในปี 2466 ซึ่งเป็นจำนวนที่ไม่อาจเพิ่มได้อีก รัฐบาลเองจำเป็นต้องลดจำนวนข้าราชการลงตามลำดับ ดังนั้นสำหรับผู้สำเร็จการศึกษาในช่วงปลายทศวรรษ 2460 จึงเป็นเรื่องยากที่จะเข้ารับราชการ⁵⁷ ขณะนี้อีกด้านหนึ่ง มาจากสภาพสังคมที่วงการหนังสือและหนังสือพิมพ์เริ่มเติบโตขึ้น ระบบการศึกษาสมัยใหม่ทำให้มีตลาด (ผู้อ่าน) เพิ่มสูงขึ้น พวกเขาเติบโตมากับยุคเฟื่องฟูของสิ่งพิมพ์ หลายคนเริ่มเขียนโคลงกลอน, เรื่องเบ็ดเตล็ด, เรื่องสั้น และจัดทำหนังสือพิมพ์ตั้งแต่ยังเป็นเด็กนักเรียน และมองสิ่งพิมพ์เหล่านี้ในฐานะของพื้นที่ในการแสดงและเสนอความคิดเห็น

เมื่อคนหนุ่มสาวที่เพิ่งจบจากโรงเรียนเหล่านี้หันมาประกอบอาชีพด้านสิ่งพิมพ์ ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 เป็นช่วงที่มีคณะกรรมการพิมพ์หรือสำนักพิมพ์เกิดขึ้นจำนวนมาก สิ่งหนึ่งที่ตามมา ก็คือการแข่งขัน นิตยสารของแต่ละสำนักพิมพ์จึงต้องพยายามหาเรื่องราวที่ถูกต้องผู้อ่านมาตีพิมพ์ให้ได้มากที่สุด มาลัย ชูพินิจ ได้เล่าถึงบรรยากาศในช่วงปลายทศวรรษ 2460 และต้นทศวรรษ 2470 ไว้ว่า

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 60-61.

⁵⁶ กุหลาบ สายประดิษฐ์, “ประสบการณ์ของนักเขียนผู้หนึ่ง,” ใน สมบัติ จำปาเงิน (ผู้รวบรวม), *นิพนธ์สารศรีบูรพา* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ม.ป.ป.), หน้า 156.

⁵⁷ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*, พิมพ์ครั้งที่ 5, หน้า 148.

...ในขณะที่ *ไทยเขษม ศัพท์ไทย ศรีกรุง และ เสนาศึกษา* ซึ่งถือกันว่าเป็นหนังสือชั้นผู้ใหญ่และออกรายเดือนกำลังแข่งขันกันอย่างสุดเหวี่ยงเกี่ยวกับการลงเรื่องไทยๆ ฝ่ายนิตยสารรายสัปดาห์และรายปักษ์ที่ออกใหม่ดังที่กล่าวมาข้างต้น [หมายถึง *สมานมิตร บันเทิง, เริงรมย์ และ สุภาพบุรุษ*] ซึ่งคณะผู้จัดทำโดยมากเป็นคนหนุ่มก็แข่งขันกันอย่างสุดเหวี่ยงเหมือนกัน การแข่งขันเช่นนี้เองที่เป็นแรงกระตุ้นเตือนใจให้นักประพันธ์รุ่นใหม่เหล่านั้นแสวงหาวิธีและลีลาการประพันธ์ของตนเองยิ่งขึ้น...⁵⁸

จากความเห็นของมาลัย นักเขียนจำนวนมากในช่วงเวลานั้นต้องมีการพัฒนาแนวทางการเขียน เพื่อดึงดูดผู้อ่าน และอาจเริ่มเลียนแบบท่วงทำนองการเขียนจากนักเขียนที่ตนชื่นชอบ ดังที่ ชู ประภาวิวัฒน์ (“นวนาค”) เล่าว่า สำนวนโวหารที่ดูใหม่ของ “ส่ง เทภาสิต” ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 นั้น ส่งอิทธิพลต่อนักเขียนในยุคนี้หลายคน⁵⁹ เหตุที่สำนวนของส่งดูน่าสนใจนั้นเป็นเพราะเขาได้เริ่มนำลีลาการประพันธ์แบบใหม่ ที่ได้รับอิทธิพลจาก แคธริน แมนสฟิลด์ มาสู่สังคมไทย นอกจากนี้ ออบ ไชยวสุ ก็ได้นำลีลาเรื่องตลกแบบของ P.G. Wodehouse มาใช้จนเริ่มได้รับความสนใจจากผู้อ่าน ซึ่งแม้จะยังไม่แพร่หลายเท่านักเขียนที่ได้รับความนิยมอยู่แล้วอย่าง “ดอกไม้สด”, “อายัณโฆษ”, “แสงทอง” หรือ “ศรีอิศรา” ก็ตาม⁶⁰ ขณะที่ โชติ แพร่พันธุ์ ก็ได้รับมอบหมายจาก กุหลาบ สายประดิษฐ์ ให้เขียนเรื่องอิงพงศาวดารพม่าเพื่อฉีกแนวไปจากเรื่องจีนในช่วงเวลานั้น จน โชติ ได้สร้างเรื่อง *ยอดขุนพล* ออกมา และจะพัฒนาไปเป็น *ผู้ชนะสิบทิศ* ในภายหลัง วงการหนังสือจึงดำเนินไปตามตรรกะแบบทุนนิยมที่จำเป็นต้องแข่งขันและนำเสนอความแปลกใหม่ (ในกรณีนี้คือโครงเรื่อง, วิธีการเขียน, ภาษา หรืออาจรวมถึงภาพปกและรูปเล่ม) เพื่อมากระตุ้นความต้องการของผู้อ่านอยู่เสมอ

แม้แต่เรื่องแปล ก็ยังคงมีการแข่งขันกันสูง เพราะในยุคที่ยังไม่มีกฎหมายด้านลิขสิทธิ์ เรื่องไหนที่คนนิยมมาก อย่าง เซอร์ลีโอ โทมส์ ก็จะมีสำนักพิมพ์จำนวนมากชิงกันแปลลงนิตยสารของตน จนหลวงสารานุกรมประพันธ์ บรรณาธิการของ *สารานุกรม* ต้องแปลเรื่องดังกล่าว ด้วยการนั่งอ่าน

⁵⁸ มาลัย ชูพินิจ, “การประพันธ์และนักประพันธ์ยุคก่อนและหลังสงคราม,” *ภาษาและหนังสือ* 16, 2 (ตุลาคม 2526- มีนาคม 2527): 40.

⁵⁹ ประกาศ วัชรภรณ์, *สุภาพบุรุษนักประพันธ์* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531), หน้า 81.

⁶⁰ มาลัย ชูพินิจ, “การประพันธ์และนักประพันธ์ยุคก่อนและหลังสงคราม,” หน้า 40-41.

และแปลเป็นภาษาไทยด้วยคำพูดที่ละเอียดประโยค และให้ เสาร์ บุญเสนอ จดตามทันที เพื่อจะได้ตีพิมพ์เร็วกว่าที่อื่น⁶¹

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในส่วแรก ว่าสังคมบริโศคได้สร้างกรอบคิดเรื่องเสรีภาพในการเลือกซื้อ, การตระหนักถึงความก้าวหน้า และความเป็นเหตุเป็นผลแบบวิทยาศาสตร์ การจัดทำหนังสือในยุคแรก แม้ในด้านหนึ่งจะเป็นไปตามกลไกของระบบตลาด กล่าวคือ ใครแปลเร็วกว่า หรือมีเรื่องที่น่าสนใจและถูกใจผู้อ่านมากกว่า ก็ขายได้และมีกำไรมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ลักษณะการนี้ก็ยังมีได้เป็นไปตามกลไกของระบบทุนนิยมโดยสมบูรณ์ เพราะผู้เขียนจำนวนมาก ยังไม่ได้รับค่าตอบแทนเป็นเงินตราอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย บางสำนักพิมพ์ก็ไม่มีค่าตอบแทนให้ ขณะที่บางแห่ง เช่นสำนักพิมพ์ของนายพร้อม ก็ให้ค่าตอบแทนในระดับที่ใช้ชีวิตอยู่ได้ (เขียนเรื่องยาว อาทิ ตีพิมพ์ละ 10 บาท หนึ่งเดือนเท่ากับ 40 บาท มากกว่าเงินเดือนเริ่มต้นของข้าราชการและเสมียนในช่วงนั้น) หรือสำนักพิมพ์นายเทพปรีชา (ตั้งขึ้นราวปี 2470) ของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ก็รับซื้อเรื่องในราคาประมาณ 35-50 สตางค์⁶² (น่าจะคิดอัตราเป็นต่อยก คือประมาณ 16 หน้าตีพิมพ์ หรือ 4-5 หน้ากระดาษฟูลสแก๊ป) ในขณะที่สำนักพิมพ์บางแห่ง เช่น สำนักพิมพ์หลักเมือง ในช่วงต้นทศวรรษ 2470 ก็ให้เงินเดือนแก่นักเขียนประจำของสำนักพิมพ์ ดังที่ มนต์ จรรย์รงค์ ได้เดือนละ 25 บาท แลกกับการนั่งเขียนนิยายประจำทุกวัน วันละ 1 หน้า⁶³

แต่เดิมนั้น การส่งเรื่องมาลงหนังสือเป็นเรื่องของเกียรติมากกว่าเงินตรา ผู้มีความรู้ด้านภาษาในระดับเขียนหนังสือได้ในยุคแรก มักจะเป็นชนชั้นสูงที่รับราชการ ดังนั้นจึงไม่เดือดร้อนเรื่องรายได้ประจำ การเขียนหนังสือจึงเป็นเสมือนการทำงานอดิเรกที่มีเกียรติและได้แสดงตัวว่ามีภูมิความรู้ เพราะเงินจากการนี้ไม่ใช่ปัจจัยหลักสำหรับพวกเขา⁶⁴ สำหรับ พัฒน์ เนตรรังษี ในวัยหนุ่ม ที่ช่วยเพื่อนทำหนังสือพิมพ์ *เฉลิมเชาว์* ก็กล่าวถึงว่าในครั้งนั้น ไม่มีเงินเดือนหรือแม้กระทั่งค่าเขียนเรื่อง “...ต้องยอมเหนื่อยแรงแลกกับเกียรติอย่างเดียว...”⁶⁵

⁶¹ ส. บุญเสนอ, *ตามรอยลายสือไทย: เรื่องราวในชีวิตของนักประพันธ์กลุ่มยุคเริ่มประชาธิปไตย* (กรุงเทพฯ: พี. วาทิน พับลิเคชั่น, 2531), หน้า 58.

⁶² พ. เนตรรังษี, *คนชายหมึก*, หน้า 42.

⁶³ ยศ วัชรเสถียร, *มนต์ จรรย์รงค์ และ ไม้ เมืองเดิม* (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2520), หน้า 42.

⁶⁴ ส. บุญเสนอ “ได้เล่าถึงนักเขียนใน คณะสารานุกรม ซึ่งทุกคนมีอาชีพประจำทำอยู่แล้วทั้งสิ้น ดู “ส. บุญเสนอ,” *ตามรอยลายสือไทย: เรื่องราวในชีวิตของนักประพันธ์กลุ่มยุคเริ่มประชาธิปไตย*, หน้า 63.

⁶⁵ พ. เนตรรังษี, *คนชายหมึก*, หน้า 42.

สด กุรมะโรหิต เล่าถึง มาลัย ชูพินิจ ในวัยเรียน ที่เขียนนวนิยาย *ศึกอนงค์* ลงในหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งว่า มาลัยไม่ได้รับค่าตอบแทนแม้สักนิดเดียว “...เขา [หนังสือพิมพ์] ถือว่าการที่ลงพิมพ์เรื่องที่เราอุทิศสาคอนอนตากยุงเขียนส่งไปให้มัน เป็นการตอบแทนค้ำค่าในตัวอยู่แล้ว รางวัลแท้ๆ ที่เราได้รับก็คือได้เป็นสมาชิกพิเศษอ่านหนังสือฟรี ซึ่งถือกันว่าเป็นเกียรติอันยิ่งใหญ่ขีดหน้าชูตา ใกล้เคียงประมาณไม่ได้...”⁶⁶

ความสัมพันธ์ระหว่างนักเขียนและเจ้าของสำนักพิมพ์ในยุคแรก จึงไม่ใช่ว่าการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจอย่างเต็มรูปแบบนัก เพราะสิ่งที่นักเขียนส่วนใหญ่ได้รับ คือเกียรติยศว่ามีผลงานได้ดีพิมพ์ ซึ่งอาจแสดงให้เห็นถึง ภูมิรู้, ความสามารถ, การมีการศึกษา หรืออื่นใดก็ตาม แต่ก็ทำให้สำนักพิมพ์ไม่จำเป็นต้องแบกรับต้นทุนในส่วนนี้ นอกจากนี้ การเขียนแบบ “ช่วยๆ กัน” ทำให้ต้องอาศัยความกว้างขวางและบารมีของบรรณาธิการ เช่น ชุนเศรษฐสุบุตรสิริสาร อดีตบรรณาธิการ *ศัพท์ไทย* ที่ริเริ่มทำหนังสือพิมพ์ *นักเรียน* รายสัปดาห์ ก็สามารถ “ขอ” บทความจากปัญญาชนชั้นนำในสมัยนั้นอย่าง พระยาอนุমানราชธน, พระวรเวทย์พิสิฐ และหลวงสารานุกรมประพันธ์ มาตีพิมพ์ได้⁶⁷ หรือหลวงสารานุกรมประพันธ์ แห่ง *เสนาศึกษา* และ *สารานุกรม* ที่เคยเป็นอาจารย์โรงเรียนนายร้อย มีลูกศิษย์เป็นข้าราชการทหารตำรวจจำนวนมาก ก็สามารถหาสมาชิกได้อย่างไม่ยากนัก

หากมองผ่านบริบททางวรรณกรรมในยุคที่เริ่มเป็นทุนนิยมมากขึ้น รอยต่อระหว่างช่วงปลายทศวรรษ 2460 และต้นทศวรรษ 2470 ก็คือรอยต่อระหว่างการทำหนังสือโดยอิงกับเครือข่ายและระบบอุปถัมภ์ กับการเปลี่ยนไปสู่ความพยายามที่จะทำหนังสือโดยอิงกับกรอบคิดเรื่องธุรกิจแบบสมัยใหม่ การเกิดขึ้นของนักเขียนกลุ่มสุภาพบุรุษในช่วงต้นทศวรรษ 2470 จึงไม่ได้เป็นเพียงแค่หมุดหมายในการพยายามเริ่มต้นอาชีพนักเขียนเท่านั้น แต่ยังเป็นตัวสะท้อนถึงวิถีคิดแบบทุนนิยมและการซึมซับความเป็นสมัยใหม่อีกด้วย

กุหลาบ สายประดิษฐ์ หรือเป็นที่รู้จักในนามปากกา “ศรีบูรพา” ผู้ซึ่งตอนนั้นเป็นเพียงเด็กหนุ่มที่เพิ่งออกจากรั้วโรงเรียนไม่นานนัก ในช่วงแรกเขาร่วมทำนิตยสาร *เสนาศึกษา* และ *แผ่วิทยาศาสตร์* ซึ่งเป็นนิตยสารที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานทางการทหาร และจากการที่เขา รู้สึกว่ามีการเลือกปฏิบัติระหว่างทหารและพลเรือน ทำให้เขาลาออกจากการทำนิตยสารดังกล่าว สำหรับสังคมยุคจารีตที่มีตำแหน่งแห่งที่เป็นลำดับชั้นทางสังคมแน่ชัด การ “เลือกปฏิบัติ” คงไม่ได้

⁶⁶ สด กุรมะโรหิต, “ม. ชูพินิจ เพื่อนเก่าอีกคนหนึ่ง”, ใน *ระหว่างชีวิตของมาลัย ชูพินิจ* (กรุงเทพฯ: ดำรงสิทธิ์, 2537), หน้า 62.

⁶⁷ ไทยน้อย, “ชุนเศรษฐสุบุตรสิริสาร บรรณาธิการ ‘ศัพท์ไทย’ ของ ร. 6,” *สวนหนังสือ* ฉบับ 16, หน้า 113-114.

เป็นสิ่งที่ผิดแปลก (อาจไม่มีคำนี้อยู่ในระบบคิดด้วยซ้ำ) แต่สำหรับเด็กหนุ่มที่เติบโตมากับสังคมที่เริ่มเป็นทุนนิยม ที่สังคมเงินตราได้นำเสนอกรอบคิดเรื่องการแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียมและทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของชาติกำเนิดนั้น มองว่าการเลือกปฏิบัติเป็นสิ่งที่ยากจะรับได้ ทำให้เขาลาออกจากกรมยุทธศึกษาในปี 2472

หลังจากลาออกแล้ว เขาได้เดินทางไปศึกษา ออบ ไชยวสุ รุ่นพี่ที่อายุมากกว่าเขา 3 ปีครึ่ง (ออบเกิดปี 2444 กุหลาบเกิดปลายปี 2447 ถ้านับแบบปัจจุบันคือต้นปี 2448) อดีตครูโรงเรียนเทพศิรินทร์ (ขณะนั้น ออบ เป็นครูอยู่โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร) ถึงเรื่องที่จะออกนิตยสารกันเอง ซึ่งมีคนจะออกทุนให้ (คือ หอม นิลรัตน์ นักหนังสือพิมพ์ผู้มีชื่อเสียงในสมัยนั้น) โดยคำของกุหลาบ (จากความทรงจำของออบในปี 2531) คือ "...แม้แต่ทำงานเป็นลูกจ้างเขาอย่างอย่างนี้ เมื่อไหร่จะก้าวหน้าไปในทางที่เราคิดจะไปให้ใหญ่กว่านี้ ผมก็หาทางจะทำงานของเราเอง ให้ผลประโยชน์ตกอยู่แก่พวกเรา... ผมคิดอยู่นานแล้วว่า จะใช้คำว่า "สุภาพบุรุษ" เป็นชื่อหมู่คณะที่เราจะรวมกันขึ้น... งานในสต๊าฟของเราจะแบ่งหน้าที่กันให้เด็ดขาด รับผิดชอบเต็มมือ ไม่ก้าวก่าย..." สำหรับเรื่องการชื่อเรื่องนั้น กุหลาบมองว่า "...คณะสุภาพบุรุษของเราต้องเลยชั้นสมัครเล่นกันแล้ว ต้องอาชีพที่เดียวละ...[ประเภท] เขียนเพื่อเป็นการสนุก หรือเพื่อเป็นการบำเพ็ญประโยชน์เท่าที่จะช่วยกันได้ เป็นการกุศล อย่างนั้นไม่เอา... ในการร่วมกับเรา ต้องเป็นผลงานชั้นอาชีพ ต้องดีที่สุดที่จะวางออกขายแก่สาธารณะที่เขาจะพอใจชื่อ..." ซึ่ง ออบ ก็เห็นตรงกันว่า "...ต้องอย่างนั้น เพราะเราขายเขา ไม่ได้พิมพ์ขึ้นแจกให้เขาเปล่าๆ เขาต้องได้รับประโยชน์หรือความบันเทิง ความพอใจ คุ่มค่าเงินเขา ทำให้เขาพอใจได้มากและติดต่อกันไม่ขาดสาย..."⁶⁸

ในสมัยที่กุหลาบ ทำหนังสือพิมพ์ *ศาสนสหาย* ให้คณะรวมการแปล ของ แต่งโม จันทวิมพ์ ในปี 2468 นั้น เป็นช่วงที่การทำหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์จะใช้คนจำนวนไม่เกิน 2-3 คน ซึ่งหมางานทั้งกองบรรณาธิการและกองจัดการไว้ทั้งหมด อาจมีลูกมืออีกคนที่คอยเป็นผู้ช่วยสารพัดอย่างตามที่เจ้าของและบรรณาธิการจะขอให้ทำ ดังเช่นที่เขาเคยยกตัวอย่างการทำงานของ ยาขอบ ที่ร้านหนังสือ พร่อมภักดิ์ ว่า "...[อยู่] ในตำแหน่งอะไรนั้นดูเหมือนจะกล่าวให้ตรงความจริงได้ยาก คือจะว่าเป็นเด็กรับใช้ในกองบรรณาธิการ หรือเป็นเด็กรับใช้ในกองจัดการ หรือจะว่าเป็นผู้ฝึกหัดงานในกองบรรณาธิการ หรือจะว่าเป็นพนักงานตรวจรูป หรือจะว่าเป็นเด็กรับใช้ติดต่อกับโรง

⁶⁸ ส่วนที่เป็นกรออ้างอิงคำพูดของย่อหน้านี้ทั้งหมด มาจาก ฮิวเมอริสต์, "สุภาพบุรุษ," *สวนหนังสือ ฉบับ* 13, หน้า 116-117.

พิมพ์ หรือจะว่าเป็นผู้ช่วยบรรณาธิการ ก็กล่าวให้เป็นหนึ่งแนลงไปไม่ได้...”⁶⁹ ตัวกุหลาบเอง สมัยที่ ทำ *สารสินสหาย* ก็ทำงานตั้งแต่เขียนเรื่องไปจนถึงการส่งหนังสือตามร้านค้า “...และทำงานทั้งหมด ในกองบรรณาธิการ รวมทั้งเป็นที่ปรึกษาทางการเงินของคุณแดงโม ในยามคับขัน ตลอดจนวิ่ง ออกไปซื้อบุหรี่ตราไฟเรตและกาแฟร้อนให้คุณแดงโม...”⁷⁰ หรือกระทั่งตอนทำนิตยสาร *เสนาศึกษา และแพทยศาสตร์* โดยมี พ.ท. พระพิสิษฐพจนการ (ชื่น อินทรपालิต บิดาของ “ป. อินทรपालิต”) เป็นบรรณาธิการนั้น ส่วนใหญ่แล้วเขาก็เป็นผู้ดำเนินงานเองแทบทั้งสิ้น ดังที่ คุณ ประภาวิวัฒน์ นักเขียนรุ่นเดียวกับกุหลาบ ได้กล่าวไว้ว่า “...ความจริงแล้วคุณกุหลาบเป็นผู้ดำเนินงานทั้งสิ้น นับตั้งแต่การเลือกสรรเรื่องที่มีผู้ส่งเข้ามา จัดวางหน้า ตรวจสอบรูป เขียนหน้าบรรณาธิการ และอื่นๆ...”⁷¹ การทำงานแบบรวบยอดและไม่มีระบบ จึงเป็นสิ่งที่กุหลาบพบมาก่อนหน้า และมีความคิดที่จะแก้ไขเมื่อเริ่มจัดทำ *สุภาพบุรุษ* ที่ต้องแบ่งหน้าที่ให้เด็ดขาด ไม่ก้าวก่าย

สิ่งที่ กุหลาบ ได้นำเสนอและปรึกษากับ อบ ในปี 2472 นั้น สะท้อนให้เห็นถึงกรอบคิดของ กุหลาบ ซึ่งเป็นเด็กที่เกิดในปลายทศวรรษ 2440 ใช้ชีวิตวัยเด็กและร่ำเรียนในช่วงทศวรรษ 2450 และ 2460 เติบโตมาบริบททางสังคมที่มีลักษณะของทุนนิยมและมีการบริโภคสูงขึ้นและมีสื่อสิ่งพิมพ์ให้อ่านมากขึ้นนั้น ได้เริ่มมีกรอบคิดแบบชนชั้นกลางสมัยใหม่ ที่ต้องการความก้าวหน้าในชีวิต (“มันเป็นลูกจ้างเขาแบบนี้ เมื่อไหร่จะก้าวหน้า”), มีกรอบคิดและคำถามเกี่ยวกับเรื่องของผลประโยชน์ของกลุ่มอาชีพ (“ให้ผลประโยชน์ตกอยู่แก่พวกเรา”) มีมโนทัศน์เรื่องความเป็นมืออาชีพในระบบทุนนิยม (“ต้องเป็นผลงานชั้นอาชีพ ต้องดีที่สุดที่จะออกวางขาย”) อบ เองนั้น แม้จะมีอายุมากกว่าอยู่ราว 3 ปีครึ่ง แต่ก็เติบโตภายใต้บริบททางสังคมแบบเดียวกัน และมีกรอบคิดแบบเดียวกัน ที่มองว่างานที่ผลิตออกมา เป็นของซื้อขาย ไม่ได้ให้เปล่า ดังนั้นต้องคำนึงถึงประโยชน์ของผู้อ่านด้วย (สำหรับแนวคิดเรื่องการเขียนที่มีประโยชน์ จะกล่าวถึงต่อไปในบทที่ 3) พวกเขาตระหนักดีถึงเสรีภาพของผู้ซื้อในสังคมเงินตราและการแข่งขันในระบบตลาด จึงพยายามที่จะนำเสนอ นิตยสารที่มีความเป็นมืออาชีพและคุ้มค่าต่อผู้อ่านมากที่สุด ซึ่งกรอบคิดเรื่อง “ความคุ้มค่า” ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายใต้สังคมที่แลกเปลี่ยนแบบเงินตรา

⁶⁹ กุหลาบ สายประดิษฐ์, “ในคัคนานต์แห่งวรรณกรรมไทยได้สูญเสียอินทรีไปตัวหนึ่ง,” *บุคคลอนุสรณ์* (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2548), หน้า 22.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

⁷¹ คำพูดของ คุณ อังโน ช่วย พูลเพิ่ม, “จากสมุด “บันทึกการแต่งหนังสือ” ของ ศรีบูรพา (ตอนจบ),” *สวนหนังสือ ฉบับ* 11, หน้า 133.

ความคิดของ กุหลาบ และ อบ จึงดำเนินไปภายใต้กติกาของสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ ที่มีกรอบคิดเรื่อง “มืออาชีพ” มากขึ้น ทั้งในเรื่องของการแบ่งงานกันทำอย่างแน่ชัด ไม่ก้าวก่าย ซึ่งนอกจากจะเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานแล้ว ยังสร้างวิถีคิดเกี่ยวกับ “ความรับผิดชอบ” ในหน้าที่อีกด้วย แตกต่างจากระบบเดิมที่กุหลาบเคยพบมา ซึ่งไม่รู้ว่าตนต้องรับผิดชอบต่อเรื่องใดบ้างกันแน่ นอกจากนี้ การรับผิดชอบต่อเรื่อง ยังเป็นการประกันคุณภาพของงานเขียนในระดับหนึ่งว่าจะได้งานที่ตั้งใจเขียนอย่างจริงจัง ไม่ใช่แค่ “ช่วยๆ กันไปเป็นการกุศล” และงานเขียนที่มีคุณภาพก็จะสร้างความพอใจให้แก่ผู้อ่านติดตามซื้อตลอด นิตยสารของพวกเขาจึงจะสามารถแข่งขันกับนิตยสารอื่นๆ ในท้องตลาดที่มีมาก่อนได้ หรืออีกนัยหนึ่ง เป็นความพยายามหนึ่งในการสร้างความมั่นคงในอาชีพให้มากขึ้น ยังไม่นับเรื่องการใช้ สำนักงานของ *สุภาพบุรุษ* เป็นศูนย์กลางการพบปะของผู้ที่มีอาชีพในการประพันธ์ขณะนั้น (ซึ่งโดยมากจะเป็นคนรุ่นหนุ่ม) ทำให้เกิดการรวมกลุ่มและปฏิสัมพันธ์กันในวงอาชีพ และเป็นการหาที่ทางให้นักเขียนรุ่นหนุ่มอย่างพวกเขา ที่ไม่มีทรัพย์สินมากมาย และยังไม่มียศหรือความกว้างขวางมากพอ การเกิดขึ้นของคณะสุภาพบุรุษจึงสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของบริบททางเศรษฐกิจและบริบททางความคิดในสมัยนั้น กุหลาบเองก็หวังความก้าวหน้าในการงานอาชีพตามกรอบคิดของชนชั้นกลางในช่วงนั้น เขาและอบได้พยายามสร้างระบบงานแบบสมัยใหม่ (แต่ละคนมีหน้าที่รับผิดชอบของตน และทำงานออกมาให้ดีที่สุด) และมีการจ่ายค่าตอบแทนซึ่งสัมพันธ์กับวิถีคิดของเศรษฐกิจแบบเงินตราในระบบตลาดเสรี เพื่อเพิ่มศักยภาพในการแข่งขันให้กับนิตยสารของตนเอง แสดงให้เห็นถึงวิถีคิดของ กุหลาบ (และอาจรวมคนรุ่นพวกเขาอีกหลายคน) ที่เริ่มมองโลกของสิ่งพิมพ์ด้วยสายตาที่เป็นเหตุเป็นผล (rationality) มากขึ้น

แม้สุดท้าย นิตยสาร *สุภาพบุรุษ* จะไม่สามารถดำเนินการอยู่ได้นาน แต่การไม่สามารถดำเนินการต่อได้นั้นไม่ได้เป็นเพราะนิตยสารขายไม่ได้ แต่เป็นเพราะรูปแบบการเก็บเงินค่าสมาชิกไม่รัดกุมเพียงพอ อย่างไรก็ตาม การเกิดขึ้นและความพยายามปรับเปลี่ยนการดำเนินงานให้มีลักษณะเป็น “มืออาชีพ” ยิ่งขึ้นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของวิถีคิดแบบสมัยใหม่ และเป็นความพยายามหนึ่งของคนหนุ่มในช่วงเวลานั้นที่จะต้องปรับตัวเองให้สอดคล้องกับยุคสมัย หากดูชายและเพิ่มศักยภาพในการแข่งขันด้วยความเป็นมืออาชีพและความทันสมัย หลายครั้ง พวกเขาก็ใช้ความรู้ทางธุรกิจสมัยใหม่มาวางแผนในการขายหนังสือ เช่นการขายหนังสือ *ยอดขุนพล* ของ ยาขอบ ในปี 2476 ที่ตีพิมพ์ถึง 3,000 เล่ม ด้วยรูปเล่มปกแข็งในราคา 1 บาท อันเป็นราคาที่สูงในสมัยนั้น แม้ในช่วงแรก กุหลาบ, มาลัย และบุญทอง (เลชะกุล) จะคัดค้าน สกัด แปลงวานิช เรื่องจำนวนพิมพ์และการทำเป็นปกแข็ง แต่เมื่อคัดค้านไม่สำเร็จ พวกเขาจึงวางแผนการพิมพ์และการ

จัดจำหน่ายอย่างรอบด้าน ทั้งการโฆษณาหนังสือพิมพ์และเขียนใบปลิวแทรกลงในหนังสือพิมพ์ ตลอดจนวางตัว บุญทอง เลขะกุล รับผิดชอบการส่งขายที่หัวเมือง ดิ่ง เหม เวชกร นักเขียนภาพฝีมือดีมาเขียนปกให้ นอกจากนี้ ยังได้ดำเนินกลวิธีการขายแบบใหม่ของสมัยนั้น คือการเปิดให้มีการส่งจองล่วงหน้า ผลก็คือมีคนสั่งจองจากกรุงเทพฯ และหัวเมืองใหญ่ถึงเกือบหนึ่งพันเล่ม ส่วนที่เหลือ หลังจากวางขายเพียง 4 เดือน ก็ขายได้หมด⁷² (อย่างไรก็ตาม กลับต้องประสบกับภาวะหนี้สูญและถูกโกงเนื่องจากความไม่ชำนาญในการทำธุรกิจ ทำให้เหลือกำไรเพียง 800 บาท⁷³)

ไม่ว่าจะเป็นการริเริ่มจากคณะสุภาพบุรุษ หรือเป็นเพราะบริบททางธุรกิจในช่วงเวลานั้น เชื้อต่อวิถีคิดดังกล่าวอยู่แล้วก็ตาม การซื้อเรื่องหรือการเขียนเพื่อเงินกลายเป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับในวงการสำนักพิมพ์มากขึ้น การเขียนเพื่อ “เกียรติ” อาจจะมีอยู่ แต่การเขียนเพื่อเงินก็ไม่ใช่เรื่องที่น่ารังเกียจ ดังที่ปรากฏในบันทึกการออกหนังสือของสมาคมวรรณคดี (ซึ่งเป็นสมาคมของเหล่านักปราชญ์ราชบัณฑิตของสยามในช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่น กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, หลวงวิจิตรวาทการ, พระวรเวทย์พิสิษฐ์, พระยาอนุমানราชธน, เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ฯลฯ) ที่หลวงวิจิตรวาทการซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบด้านการพิมพ์วารสารของสมาคม ได้เสนอว่า “...ถ้าการขายหนังสือของสมาคมมีผลดี ข้าพเจ้าจะเสนอขอให้ค่าแรงแก่สมาชิกที่เขียนคำตอบปัญหาต่างๆ หรือได้แสดงปาฐกถา หรือมีข้อความอย่างหนึ่งอย่างใดมาอ่าน หรือแสดงในที่ประชุม จนถึงได้พิมพ์ลงในเล่มสมุด...สมาชิกผู้ใดไม่ต้องมารับ ก็อาจโอนเงินจำนวนนั้นกลับเป็นสมบัติของสมาคมได้”⁷⁴ ซึ่งที่ประชุมอันเต็มไปด้วยนักปราชญ์ชั้นนำต่างก็เห็นด้วยกับข้อเสนอของหลวงวิจิตรฯ ไม่มีใครมองว่าการรับค่าแรงจะทำให้ตนเสื่อมเสียเกียรติแม้แต่น้อย

ในช่วงปลายทศวรรษ 2470 พัฒน์ เนตรรังษี ได้รับการขอร้องจากคนรู้จักให้ช่วยทำหนังสือแก่โรงเรียนแห่งหนึ่ง จึงเดินทางไปขอต้นฉบับจาก กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส) หรือ “น.ม.ส.” และได้รับคำตอบจาก “น.ม.ส.” ว่า “...เดี๋ยวนี้ฉันเขียนหนังสือขายแล้วนะ ไม่ได้เขียนให้ขออย่างเมื่อก่อน เพราะต้องทำหนังสือพิมพ์ถึง 3 ฉบับ เขียนส่งไม่ค่อยทัน เห็นที่จะเขียนให้ไม่ได้จริงๆ ไม่ได้ชี้แจงหรือใจดำหรอก...” (อย่างไรก็ตาม เมื่อพัฒน์ยืนยันว่าไม่ต้องเป็น

⁷² สัจด์ เปล่งวาณิช, “ยอดขุนพล ฉบับพิมพ์ครั้งที่หนึ่ง,” ใน *ยาขอบอนุสรณ์* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ม.ป.ป.), หน้า 99-100.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 100.

⁷⁴ “ระเบียบการออกหนังสือบันทึกของสมาคมวรรณคดี,” *บันทึกสมาคมวรรณคดี* 1, 1 (25 ธันวาคม 2474) ใน *ที่ระลึกจากงานปลงพระศพ นายเดช คงสายสินธุ์ จม., จช. ณ วัดเทพศิรินทราวาส อาทิตยที่ 24 มิถุนายน 2516*, หน้า (2)-(3).

เรื่องใหม่ก็ได้ กรมหมื่นพิทยายฯ จึงให้พัฒน์เลือกเรื่องเก่าๆ ตามใจชอบ พร้อมทั้งให้ตราแกะมาประทับ เพื่อยืนยันต่อผู้อ่านว่าเป็นงานของตนจริงๆ ถ้าไม่มีตราดังกล่าว ถือว่าเป็นของปลอม)⁷⁵

การเกิดขึ้นของคณะสุภาพบุรุษ เป็นเพียงกรณีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงวิถีคิดสมัยใหม่ ของนักเขียนรุ่นใหม่ และเป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดภายใต้บริบทของ สังคมที่เริ่มเป็นทุนนิยมและบริโภคนิยมมากขึ้นในช่วงเวลานั้น เด็กหนุ่มอย่าง กุหลาบ สาย- ประดิษฐ์ และอบ ไชยวสุ เริ่มคิดแสวงหาความก้าวหน้าด้วยการสร้างกิจการเอง (และมองว่าดีกว่า การเป็นลูกจ้างเขา), เริ่มมองเห็นว่าการแบ่งงานกันทำจะทำให้งานออกมามีประสิทธิภาพขึ้น และ มองการซื้อเรื่องในกรอบคิดของความเป็นมืออาชีพว่าจะทำให้ได้ผลงานที่ตั้งใจเขียนเพื่อ แลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา ไม่ใช่ผลงานแบบ “ช่วยๆ กัน” อย่างยุคก่อนหน้า อันเป็นผลมาจากมโน ทัศน์และกติกาสมาคมสมัยใหม่ที่ไหลเวียนอยู่ในสังคมสยามยุคเปลี่ยนผ่านที่พวกเขาเติบโตขึ้นมา พวกเขาพบกับ “วิถีชีวิตแบบใหม่” จำนวนมาก นับตั้งแต่การวัดผลด้วยการสอบที่มีความเป็นภว วิสัยและไม่ขึ้นอยู่กับชาติกำเนิด, กรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่ยึดถือความเป็นเหตุเป็นผล, มโนทัศน์เรื่องความก้าวหน้าในชีวิต, เสรีภาพในการใช้เงินตรา รวมถึงการดำเนินธุรกิจ, โลกที่เต็มไปด้วย สินค้าและโฆษณา (เมื่อเทียบกับยุคก่อนหน้า) วิถีชีวิตเหล่านี้ ทำให้ “ความสามารถ” กลายเป็นสิ่งสำคัญ (เพราะเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการแสวงหาความก้าวหน้าและหาเงินตรามาใช้จ่ายดำรงชีวิต) และชาติกำเนิดถูกลดความสำคัญลง พร้อมๆ กันนั้น พวกเขาก็ได้ซึมซับ “กติกาสมาคม” ของโลกสมัยใหม่จำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นการเชิดชูความขยันหมั่นเพียรและความซื่อสัตย์ในหน้าที่ (ซึ่งเป็นคุณธรรมที่สำคัญของระบบทุนนิยม), การตระหนักถึงมโนทัศน์ “ความก้าวหน้า” ทั้งของ ชีวิตตัวเองและของชาติบ้านเมือง, ซึมซับถึงกรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่เป็นเหตุเป็นผล และรับ ความคิดและวัฒนธรรมของโลกตะวันตกผ่านความสามารถด้านภาษาอังกฤษ

ประสบการณ์เหล่านี้ เมื่อผสมผสานกับ “การอ่าน” ทั้งงานไทยโบราณ, งานร่วมสมัย และงานเขียนของตะวันตก ทำให้พวกเขาเริ่มแทรกความคิดของตนที่มีต่อสังคมลงในงานเขียน โดยเฉพาะงานประเภท “เรื่องอ่านเล่น” ที่เริ่มเป็นที่นิยมมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2470 เป็นต้นมาและ เริ่มโดดเด่นกว่างานบันเทิงคดีรูปแบบอื่นๆ ในยุคเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องพงศาวดารจีน, ลำตัด การเมือง หรือนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ความโดดเด่นของรูปแบบการเขียนเหล่านี้ เป็นเพราะงานเหล่านี้ สอดคล้องกับตรรกะของระบบทุนนิยมสมัยใหม่ และยังถูกคาดหวังให้มีหน้าที่ทางสังคมในแง่ของ การให้คติและสร้างสรรค์ประโยชน์ต่อผู้อ่าน ทำให้งานบันเทิงคดีร้อยแก้วสมัยใหม่เหล่านี้ กลายเป็นพื้นที่ที่นักเขียนชนชั้นกลางอันมีทุนทางวัฒนธรรมสูงกว่าชนชั้นล่างทั่วไป (และสูงกว่าชน

⁷⁵ พ. เนตรรังษี, *คนชายหมึก*, หน้า 105-106.

ชั้นกลางที่เป็นกลุ่มพ่อค้า) ได้นำเสนอรูปแบบทางจริยธรรมสำหรับยุคสมัยใหม่นี้ ดังจะกล่าวถึงในบทที่ 3 และ 4 ต่อไป

2.2.2 ผู้อ่านในโลกสมัยใหม่

วงการสิ่งพิมพ์ไม่สามารถอยู่ได้ด้วยผู้ผลิตเพียงอย่างเดียว แต่ต้องมี “ตลาด” รองรับ ซึ่งในที่นี้คือผู้อ่านกลุ่มต่างๆ ที่ได้รับการฝึกฝนจากระบบการศึกษาสมัยใหม่จนสามารถอ่านออกเขียนได้ตั้งแต่ในวัยเด็ก พระยาอนูมานราชชน ซึ่งเติบโตในช่วงทศวรรษ 2430 ในวัยเด็กก็ยังคงรับจ้างอ่านนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ให้หญิงสาวที่บ้านฟัง⁷⁶ นิทานดังกล่าวเป็นที่นิยมกันมากตั้งแต่ช่วงที่ธุรกิจการพิมพ์เริ่มเติบโตในไทยตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา พระยาอนูมานฯ เกิดในปี 2431 วัยเด็กของเขาน่าจะอยู่ในช่วงราวทศวรรษ 2430 ต่อต้นทศวรรษ 2440 อันเป็นช่วงที่เรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วแบบตะวันตกยังไม่แพร่หลายไปสู่คนสามัญทั่วไปมากนัก แต่เป็นยุคที่นิทานกลอนต่างๆ จากโรงพิมพ์ของหมอสุมิเริ่มแพร่หลายเป็นที่นิยมแล้ว นักเขียนในยุคทศวรรษ 2470 ที่เติบโตมาในครอบครัวคนสามัญบางคน เช่น เสาร์ บุญเสนอ ในวัยเด็ก (เสาร์เกิดปี 2452) ก็ยังคงรับจ้างอ่านนิทานจักรๆ วงศ์ๆ เหล่านี้ให้ “ผู้ฟัง” แถวบ้านซึ่งได้เรียกรอเงินให้เขาไปเข้ามาอ่านให้ฟังอยู่เสมอ เนื่องจาก “...ป้า น้า ย่า ยาย หลายคน แต่ละคนอยากกรู้นิทานกลอนสืบต่อจากไขนและลิเกที่เคยดู...”⁷⁷

จุดเปลี่ยนอย่างหนึ่งของความเป็นสมัยใหม่ที่ส่งผลต่อการอ่านคือการเข้ามาของ “การอ่านในใจ” อันสัมพันธ์กับความสันโดษและความเป็นส่วนตัว ในที่นี้มิได้หมายความว่าสังคมไทยจะไม่เคยอ่านหรือคิดอะไรในใจกันมาก่อน แต่ในยุคที่สิ่งพิมพ์ยังไม่แพร่หลายและระบบการศึกษายังไม่ทั่วถึง การอ่านออกเขียนได้ยังไม่ใช่ว่าเรื่องจำเป็นในชีวิตของคนส่วนใหญ่มากนัก การเน้นเสียงสัมผัสและความไพเราะของบทกวี อาจเป็นเพราะต้องการสื่อสารผ่านการฟังมากกว่าการอ่าน คนสามัญหลายคนได้อาศัย “ฟัง” นิทานจักรๆ วงศ์ๆ เป็นหลัก ดังเช่นที่ได้ยกตัวอย่างไปแล้ว แม้แต่งานร้อยแก้ว ก็ยังสามารถรับรู้ผ่านการฟังได้ ดังเช่น เช่น มนต์ จรรย์รงค์ ในวัยรุ่น (ช่วงต้นทศวรรษ 2460) ที่พ่อของเขาได้ฝากให้มาอยู่ที่บ้านของเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีที่ฝั่งธนบุรีนั้น เขาต้องคอยอ่านงานเขียนอย่าง สามก๊ก, ฮั่นสิน, ฟาโรห์ชาวไอยคุปต์ ตลอดจนบทกลอนของ “คนดง” ให้

⁷⁶ เสฐียรโกเศศ, *อัตชีวประวัติของพระยาอนูมานราชชน*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2531), หน้า 37-38.

⁷⁷ ส. บุญเสนอ, *ตามรอยลายสือไทย: เรื่องราวในชีวิตของนักประพันธ์กลุ่มยุคเริ่มประชาธิปไตย*, หน้า 29-30.

ลูกสาวคนโตของท่านเจ้าคุณฟัง⁷⁸ แม้กระทั่งคนที่ควรจะอ่านออกเขียนได้อย่างขุนนางบางคน ก็ยังหาความเพลิดเพลินจากหนังสือผ่านการฟัง โซติ แพร่พันธุ์ หรือ “ยาขอบ” ในวัยที่ยังไม่ถึง 20 ได้ทำงานรับใช้พระยาพิทักษ์ภูบาล สารวัตรตำรวจ และมีหน้าที่นำหนังสือจากห้องสมุดมาอ่านให้พระยาพิทักษ์ฯ ฟังอยู่เสมอ⁷⁹ สำหรับคนรุ่นหนึ่งการอ่านเท่ากับการฟัง และอาศัยความเพลิดเพลินของเนื้อหาในหนังสือผ่านโสตประสาทมากกว่าสายตา

อย่างไรก็ตาม, แม้จะยังไม่รู้ขั้นตอนที่แน่ชัด, แต่การอ่านในใจโดยใช้สายตาได้เริ่มเข้ามาทดแทนการฟังโดยใช้หู ปัจจัยสำคัญอาจเป็นเพราะระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่สามารถผลิตคนที่อ่านหนังสือด้วยตัวเองได้มากขึ้น เด็กนักเรียนในยุคนี้ย่อมรู้จัก “การอ่านในใจ” กันแล้ว ตัวอย่างเช่น การที่ โซติ แพร่พันธุ์ ในวัยไม่ถึง 20 ที่ไปอาศัยอยู่กับพระยาพิทักษ์ภูบาล รู้สึกสนใจในหนังสือของพระยาพิทักษ์ฯ จนเขาเล่าว่าต้องแอบอ่านหนังสือที่ห้องสมุดของพระยาพิทักษ์ฯ (เพราะไม่แน่ใจว่าเจ้าของจะยอมให้อ่านหรือไม่⁸⁰) นั้น แสดงให้เห็นว่าเขาน่าจะอ่านในใจ (การแอบอ่านน่าจะเป็นการอ่านในใจ ไม่ใช่อ่านออกเสียง) การอ่านในใจได้สร้างความเป็นส่วนตัวของการอ่านมากกว่าการอ่านออกเสียง คนอื่นไม่จำเป็นต้องทราบว่าเราอ่านอะไรอยู่ และขณะเดียวกัน ก็ทำให้ผู้อ่านสามารถ “ยึดจับ” (capture) จินตนาการได้ง่ายขึ้น⁸¹ เรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่ ที่ให้ความสำคัญกับเนื้อหามากกว่าความไพเราะและสัมผัสของเสียง ได้เข้าสู่สังคมไทยพร้อมกับการเปลี่ยนวิธีการอ่านเป็นการอ่านในใจอย่างสอดคล้องกัน

การเข้ามาของสิ่งพิมพ์ เมื่อผนวกกับระบบการศึกษาสมัยใหม่ที่ผลิตผู้อ่านออกเขียนได้ และเชี่ยวชาญการอ่านในใจ ทำให้หนังสือและนิตยสารแบบสมัยใหม่, ที่ไม่ต้องอาศัยความไพเราะหรือการสัมผัสของภาษาเพื่อการ “ฟัง”, กลายเป็นสินค้าให้คนเหล่านี้ได้เลือกสรร โดยแลกเปลี่ยน

⁷⁸ รงค์ วงศ์สุวรรณ, “สนทนากับผู้เขียนเรื่องจับตาย” ใน *อนุสรณ์ มนัส จรรยา*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: เรือใบ, 2509), หน้า 60, 70.

⁷⁹ ดูรายละเอียดส่วนนี้ใน ประจวบ กาญจนลาก, *ยาขอบสิบทิศ ชีวิตและงานของโชติ แพร่พันธุ์: บันทึกจากปากคำและความใกล้ชิด* (กรุงเทพฯ: สากลการพิมพ์, 2515).

⁸⁰ ซึ่งภายหลังพระยาพิทักษ์ฯ จับได้ แต่ไม่ได้ว่ากล่าวอะไรมากนัก เพียงแค่ให้โชติระมัดระวังเมื่อจับต้องหนังสือพระราชนิพนธ์เท่านั้น หลังจากนั้น โชติจึงอ่านหนังสือในห้องนั้นได้ตามใจชอบ โปรดดูในเรื่องเดียวกัน.

⁸¹ Roger Chartier, “Reading Matter and ‘Popular’ Reading: From the Renaissance to the Seventeenth Century,” in Guglielmo Cavallo and Roger Chartier (eds.), *A History of Reading in the West*, trans. Lydia G. Cochrane (Cambridge: Polity, 1999), p. 277.

กับเงินตรา และทำให้ข่าวสาร, ความรู้ รวมถึงมโนทัศน์ใหม่ๆ โดยเฉพาะจากโลกตะวันตก ได้ออกจากหน้ากระดาษไปสู่ความรับรู้ของผู้อ่าน

ตั้งแต่ทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา เป็นช่วงเวลาที่สื่อสิ่งพิมพ์เริ่มขยายตัว นิตยสารในยุคทศวรรษ 2460 ต่างก็พยายามหาเรื่องสั้นและเรื่องแปลมาตีพิมพ์เพื่อสนองความต้องการของผู้อ่านอย่างมาก นิตยสารอย่าง *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์* ซึ่งมีเรื่องอ่านเล่นทั้งที่เป็นเรื่องไทยและเรื่องแปลนั้น ในปี 2467 มียอดพิมพ์ถึง 3,500 เล่มในแต่ละเดือน⁸² ซึ่ง “โกเวศร” แห่งนิตยสาร *ไทยเชชม* ได้เคยแสดงความเห็นไว้ว่า *เสนาศึกษา* นั้น “...มีผู้นิยมมาก...เท่าที่ข้าพเจ้าทราบ ปรากฏว่า เป็นหนังสือพิมพ์รายเดือนที่นำหนังสืออื่นๆ ทั้งหมด...จำนวนสมาชิกในเวลานี้ถึง 3,680 คนเศษ...”⁸³ การที่มีผู้นิยมมากขนาดนี้ ส่วนหนึ่งอาจเพราะเป็นนิตยสารที่ออกโดยหน่วยงานของกองทัพบก จึงมีสมาชิกเป็นนักเรียนนายร้อยและข้าราชการจำนวนมาก นิตยสาร *สารานุกรม* ในปลายทศวรรษ 2460 เองก็มีผู้นิยมอ่านมากเช่นกัน โดยตีพิมพ์ในช่วงแรก 3,000 เล่ม ต่อเมื่อหลวงสารานุกรมประพันธ์ผู้เป็นบรรณาธิการเริ่มรู้กำลังตลาดมากขึ้น จึงสั่งพิมพ์เป็น 4,000 เล่ม⁸⁴ นิตยสาร *สุภาพบุรุษ* ซึ่งออกในปี 2472 ก็มียอดพิมพ์ครั้งแรก 2,000 เล่ม และเพิ่มยอดพิมพ์ขึ้นในฉบับที่ 2 เป็น 2,300 เล่ม และฉบับที่ 3 เป็น 2,500 เล่ม⁸⁵ อีกทั้งยังมีสมาชิกถึง 800 คน ในเดือนธันวาคม ปี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

⁸² โปรดดูในใบรองปกของ *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์* 8, 7 (กรกฎาคม 2467).

⁸³ โกเวศร, “หมายเหตุเบ็ดเตล็ด,” *ไทยเชชม* (ธันวาคม 2467): 1285. จำนวนสมาชิกที่มากกว่ายอดพิมพ์นี้ ผู้ศึกษายังไม่แน่ใจว่าเป็นเพราะข้อมูลคลาดเคลื่อนหรือเพราะเหตุใด (“โกเวศร” อ้างว่าเอามาจาก *เสนาศึกษา* ฉบับเดือนธันวาคม 2467) แต่คาดว่าจำนวนสมาชิกไม่น่าจะหย่อนไปจากนี้มาก เพราะยอดพิมพ์ 3,500 ฉบับนั้นคงที่มาโดยตลอด เนื่องจาก *เสนาศึกษา* เป็นหนังสือของทหารบก นักเรียนนายร้อยและข้าราชการต่างเป็นสมาชิกกันมาก จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่จำนวนสมาชิกและจำนวนผู้ซื้อโดยรวมจะสูงกว่านิตยสารฉบับอื่นๆ

⁸⁴ “ส. บุญเสนอ, *ตามรอยลายสือไทย: เรื่องราวในชีวิตของนักประพันธ์กลุ่มยุคเริ่มประชาธิปไตย*, หน้า 59.

⁸⁵ สุชาติ สวัสดิ์ศรี, “สุภาพบุรุษ... มนุษย์ภาพ “ศรีบูรพา” กุหลาบ สายประดิษฐ์,” ใน *คืออิสสรชน คือคนดี คือศรีบูรพา: รำลึก 100 ปีชาตกาลกุหลาบ สายประดิษฐ์*, (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการฝ่ายประสานงานโครงการ 100 ปี กุหลาบ สายประดิษฐ์ (ศรีบูรพา), 2548), หน้า 96.

2472⁸⁶ มีการจ้างห้องสมุดไทยหนุ่มเป็นเอเยนต์หรือตัวแทนจำหน่าย⁸⁷ และมีผู้ขอรับไปจำหน่ายกว่า 70 ราย จาก 30 จังหวัด⁸⁸

หนังสือที่ตีพิมพ์เป็นพ็อคเก็ตบุ๊กเองก็น่าจะเป็นที่นิยมเช่นกันทั้งเรื่องแปลและเรื่องไทย ดังที่ ชาลี เขียมกระสินธุ์ เล่าถึงชีวิตช่วงอายุ 7 ขวบ ของตน ที่ย้ายจากประจวบคีรีขันธ์เข้ามายังกรุงเทพฯ ในปี 2468 ว่า “...หนังสือแปลเล่มเล็กๆ ของสำนักพิมพ์ต่างๆ ยังแข่งขันกันออกมาสู่มือผู้อ่านไม่ขาดสาย เช่นเรื่อง *เจ้าหญิงมาเลนนี่* 7 เล่มจบ *เจ้าพ่อเสือ* 9 เล่มจบ *แก็ค ลอนดอน* 9 เล่มจบ *ทแกลัwthารสามเกลอ* 3 เล่มจบ เป็นต้น...”⁸⁹

ในโฆษณาหนังสือ *โลกสันนิวาส* ของ “ศรีบูรพา” ที่ลงใน *เฉลิมวุฒิ* ช่วงปี 2471 ก็มีคำกล่าวอ้างว่า “...ภายในหนึ่งสัปดาห์ เราขายหนังสือไปตั้ง 500 เล่ม...”⁹⁰ นอกจากนี้ หนังสือยังถูกโฆษณาในฐานะ “ของขวัญแต่คูรัก พ.ศ. 2472” ดังคำโฆษณาว่า “...ขึ้นศกใหม่เมษายนนี้ อะไรจะดีเท่าหาหนังสืออ่านเล่นเหล่านี้ให้เป็นของขวัญแต่คูรักเพนไม่มีแล้ว...”⁹¹ จากตัวอย่างที่ยกมา คงทำให้เห็นถึงบรรยากาศการอ่านเรื่องอ่านเล่นในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2470 ได้ ซึ่งความนิยมของผู้อ่านที่มีต่อหนังสือเหล่านี้ ทำให้อาชีพลายส่ง (หมายถึงกลุ่มธุรกิจที่ทำหน้าที่กระจายหนังสือไปยังร้านต่างๆ โดยหักค่านายหน้าจากราคาหนังสือ) เริ่มเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2470⁹²

กลุ่มผู้อ่านนิตยสารและเรื่องอ่านเล่นในช่วงแรกๆ นอกจากคนทั่วไปที่อ่านออกเขียนได้แล้ว ยังมีกลุ่มข้าราชการเป็นลูกค้าสำคัญ ดังที่เสาว์ บุญเสนอ ได้เล่าถึงรายชื่อสมาชิกนิตยสาร *สารานุกรม* ในต่างจังหวัดว่า มีทั้ง ข้าหลวง, ปลัดจังหวัด, ผู้พิพากษา, อักษรเลข, เจ้าศาล,

⁸⁶ อุททิศ, “หมายเหตุเบ็ดเตล็ด,” *สุภาพบุรุษ* 1, 14 (15 ธันวาคม 2472): 2480.

⁸⁷ ฉุน ประภาวิวัฒน์, “กุหลาบ สายประดิษฐ์ กับคณะนักประพันธ์สุภาพบุรุษ,” *โลกหนังสือ* 2, 2 (พฤศจิกายน 2521): 74.

⁸⁸ “คุยกับ ร. วุธาติตย์ นักเขียนแห่งคณะสุภาพบุรุษในอดีต,” *โลกหนังสือ* 2, 2 (พฤศจิกายน 2521): 51. ใน *โลกหนังสือ* ได้แจ้งว่า บทความนี้คัดลอกมาจาก “บันทึกของ ร. วุธาติตย์” ที่ปรากฏใน ประกาศ วัชรภรณ์, *ชมรมนักเขียน* (กรุงเทพฯ: บำรุงสาส์น, 2509),

⁸⁹ ชาลี เขียมกระสินธุ์, *เมื่อข้าพเจ้าอยากเป็นนักประพันธ์* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2538), หน้า 12. ชื่อ *แก็ค ลอนดอน* หรือ *แจ๊ค ลอนดอน* (“Jack London”) น่าจะเป็นชื่อผู้เขียนมากกว่าชื่อของหนังสือ

⁹⁰ *เฉลิมวุฒิ* 1, 2 (กุมภาพันธ์ 2471).

⁹¹ *เสียงสยาม* 1, 1 (เมษายน, 2472).

⁹² ธนศ อภรณ์สุวรรณ และคณะ, *สยามพิมพ์การ: ประวัติศาสตร์การพิมพ์ในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), หน้า 279. สำหรับพัฒนาการของลายส่ง โปรดดูใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 278-279.

ทนายความ, นายอำเภอ, ครูโรงเรียน, นายตำรวจ ฯลฯ⁹³ นอกจากนี้ นักเรียนนายร้อยปีสุดท้ายที่เคยเป็นลูกศิษย์ของหลวงสาราฯ ก็ดูเหมือนจะเป็นสมาชิก *สารานุกรม* กันทั้งห้อง⁹⁴ หรือดังที่ประเสริฐ ศรีธำรง เพื่อนเก่าของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ สมัยเรียนอยู่โรงเรียนเทพศิรินทร์ ได้เขียนจดหมายจากศาลากลางจังหวัดนครสวรรค์ ถึง กุหลาบ ที่พระนคร เมื่อเดือนสิงหาคม 2472 แสดงความยินดีในการออกนิตยสาร *สุภาพบุรุษ* พร้อมมีข้อความตอนหนึ่งว่า “...ผมได้เห็นกับตา ในวันหนังสือส่งถึงมือ ข้าราชการผู้ใหญ่หลายท่านนั่งรวมกันในสนามหน้าบ้าน ชื่อ *สุภาพบุรุษ* เปิดอ่านทุกท่าน แทนการคุยตามที่เคย...” และประเสริฐยังเล่าถึงข้อความของเพื่อนจากนครปฐมที่มาหาเขาที่นครสวรรค์ให้กุหลาบฟังด้วยว่า “สหายผู้นั้นก็จับ *สุภาพบุรุษ* และว่า...มาเมื่อวันที่ 2 นี้ ตอนจะขึ้นรถไฟ เห็นคนราว 10 คน มุงกันแน่นอยู่หน้าร้านขายหนังสือ ลองแวะเข้าไปดู เห็นทั้ง 10 คนจับ *สุภาพบุรุษ* ขึ้นพลิกอ่านทุกคน...”⁹⁵ กลุ่มข้าราชการชายที่อยู่ตามหัวเมือง รวมถึงผู้อ่านออกเขียนได้ทั่วไป ก็น่าจะเป็นผู้อ่านนิตยสารบันเทิงคดีที่สำคัญกลุ่มหนึ่งในช่วงเวลานั้น

นอกจากกลุ่มผู้ชายที่มีการศึกษาแล้ว ผู้อ่านอีกกลุ่มหนึ่งที่เริ่มอ่านนิตยสารและนวนิยายก็คือ “ผู้หญิง” เพราะแม้จำนวนผู้อ่านออกเขียนได้ที่เป็นหญิงจะน้อยกว่าชายถึง 10 เท่าในปี 2454 แต่จำนวนนักเรียนหญิงก็เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และเพิ่มขึ้นถึงหลักแสนคนหลังจากการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา (ในปี 2464 มีนักเรียนหญิงเพียง 16,819 คน และเพิ่มขึ้นเป็น 124,850 คน ในปี 2465 ซึ่งมากขึ้นเกือบ 10 เท่าตัว และจะเพิ่มจำนวนขึ้นจนเกินสองแสนคนในปี 2471⁹⁶) ทำให้ในทศวรรษ 2470 ที่นวนิยายแนวรักของนักเขียนรุ่นหนุ่มเริ่มแพร่หลาย ผู้หญิงที่อ่านออกเขียนได้ และอาศัยหรือทำงานในเขตเมืองก็กลายเป็นอีกหนึ่งกลุ่มผู้อ่าน

ในช่วงต้นทศวรรษ 2470 นักเขียนกลุ่ม *สุภาพบุรุษ* ได้นัดกันล่องเรือไปทางอยุธยา ซึ่งพัฒน์ เนตรรังษี หนึ่งในกลุ่มนักเขียนที่เดินทางไปด้วย ได้รำลึกความทรงจำว่า การเดินทางในครั้งนั้น นอกจากเพื่อนนักเขียนแล้ว ยังมี “...พวกนางพยาบาลและครูผู้หญิงร่วมไปด้วย ส่วนมากเป็นแฟนอ่านหนังสือและญาติมิตรในวัยที่กำลังสนุกสนานทั้งสิ้น มีแต่หนุ่มๆ สาวๆ ไม่มีคนแก่เลย...”⁹⁷

⁹³ ส. บุญเสนอ, *ตามรอยลายสือไทย: เรื่องราวในชีวิตของนักประพันธ์กลุ่มยุคเริ่มประชาธิปไตย*, หน้า 59.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

⁹⁵ จดหมายฉบับนี้ รวมพิมพ์อยู่ใน กุหลาบ สายประดิษฐ์, *บุคคลอนุสรณ์* (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2548), หน้า 139-144. ข้อความที่อ้างถึง อยู่ในหน้า 140 และ 142.

⁹⁶ ข้อมูลจาก วารุณี ไอสถารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2475,” หน้า 384.

⁹⁷ พ. เนตรรังษี, *คนชายหมึก* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2538), หน้า 58.

แสดงให้เห็นว่าในช่วงนั้น กลุ่ม “นางพยาบาลและครูผู้หญิง” (อันน่าจะเป็นอาชีพสมัยใหม่อย่างแรกๆ ของผู้หญิง) ซึ่งเป็น “แฟนอ่านหนังสือ” น่าจะติดตามนวนิยายเป็นหลัก (และน่าจะติดตามนิตยสาร *สุภาพบุรุษ* ด้วย) คนกลุ่มนี้ยังอยู่ในวัยสาว มีอาชีพประจำ และอาจจะใช้เวลาพักผ่อนหลังเลิกงานด้วยการอ่านนวนิยายที่ซื้อมาจากร้านหนังสือแห่งใดแห่งหนึ่งในพระนคร

นวนิยายของ พัฒน์ เนตรรังษี ก็ทำให้ครูสาวคนหนึ่ง (ไม่ใช่กลุ่มครูที่เคยล่องเรือด้วยกัน) เขียนจดหมายเชิญเขาไปงานเลี้ยงของโรงเรียนสตรีแห่งหนึ่ง (พัฒน์ไม่ได้ระบุปี แต่น่าจะอยู่ในช่วงทศวรรษ 2470) เมื่อเขาไปถึงงานเลี้ยง ครูสาวได้บอกกับเขาว่า เธอและเพื่อนครูหลายคนต่างรู้จักพัฒน์ผ่านงานเขียน⁹⁸ นอกจากนี้ ในช่วงทศวรรษ 2470 พัฒน์ และ มาลัย ชูพินิจ ได้ล่องเรือเที่ยวล้าคลองแถวบางไส้ไก่ บริเวณฝั่งธนบุรี บังเอิญผ่านบ้านเพื่อนที่เคยเรียนโรงเรียนเดียวกับพัฒน์ และเพื่อนคนดังกล่าวอยู่บริเวณทำน้ำพอดี จึงได้ชวนให้พวกเขาเข้าไปเที่ยวบ้านน้องสาวของเพื่อนได้ทำอาหารต้อนรับอย่างดี รวมถึงนำขนมหวานมาให้ เนื่องจากตนเป็นแฟนงานเขียนของ “แม่นงค” ซึ่งก็คือ มาลัย ชูพินิจ⁹⁹

ไม่เพียงแต่ในเขตพระนครและจังหวัดใกล้เคียง นิตยสารบันเทิงคดีและนวนิยายยังได้เริ่มแพร่ออกไปตามหัวเมืองใหญ่ด้วยการกระจายของสายส่ง (คาดว่าเป็นทางเรือและรถไฟ) ดังที่เพื่อนของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ เล่าถึงความนิยม *สุภาพบุรุษ* ที่นครสวรรค์ และ นครปฐม ดังที่กล่าวถึงไปแล้ว ในปี 2472 หรือกรณีที่มีนัส จรรย์รงค์ ซื้อนิตยสารที่ตีพิมพ์เรื่องสั้นเรื่องแรกของตนเองเกือบหมดแผงที่เมืองเพชรบุรีในปี 2473¹⁰⁰ หรือน้ำสาวของ ศิลปชัย ชาญเฉลิม (“นายหนวย”) ที่ศรีสะเกษ ก็ได้ซื้อนวนิยาย และนิตยสาร *สารานุกรม* มาเก็บไว้ที่บ้านเป็นจำนวนมาก ทำให้ตัวเขาซึ่งไปอาศัยอยู่ด้วยในช่วงนั้นได้เริ่มอ่านงานเขียนเหล่านี้ตั้งแต่ยังอยู่ชั้นประถมในปี 2473 เช่นกัน¹⁰¹ รวมถึงจดหมายที่เขียนมาถึงนิตยสารต่างๆ ก็มีการระบุถึงจังหวัดต้นทางที่หลากหลาย (ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นเพราะกิจการสายส่งที่เริ่มมีขึ้นในช่วงนั้น – โปรดดูรายละเอียดในภาคผนวก)

ครูและพยาบาลที่ไปล่องเรือกับคณะสุภาพบุรุษ, ครูสาวที่เชิญพัฒน์ไปงานเลี้ยง, น้องสาวของเพื่อนพัฒน์ที่บางไส้ไก่ และน้ำสาวของศิลปชัยที่ศรีสะเกษ สตรีในวัยสาวเหล่านี้ คงเป็นส่วนหนึ่งของ “ผู้อ่าน” ที่ได้สัมผัสกับงานเขียนร้อยแก้วรูปแบบใหม่อย่างนวนิยายในยุคแรก การ

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91-96.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

¹⁰⁰ ยศ วัชรเสถียร, *มีนัส จรรย์รงค์ และ ไม้ เมืองเดิม* (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2520), หน้า 34.

¹⁰¹ นายหนวย, *คำให้การ “นายหนวย” 72 ปี ท่ามกลางมนุษย์นานาพันธุ์* (กรุงเทพฯ: ป. สัมพันธ์พาณิชย์, ม.ป.ป.), หน้า 53.

ขยายตัวของการศึกษา รวมถึงการเติบโตของธุรกิจการพิมพ์และการเขียนนวนิยาย ได้ดึงพวกเขาเหล่านี้มาสัมผัสกับการอ่านอีกแบบอันแตกต่างไปจากคนรุ่นแม่ของเธอ หรือคนรุ่นเดียวกันที่อยู่ห่างจากเขตเมืองออกไป การอ่านนวนิยายของพวกเขา ได้เริ่มเกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนผ่านจากผู้อุทิศตนในยุคจารีตไปสู่ความเป็นผู้อุทิศตนสมัยใหม่ในระบบสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้น การที่ช่วงกลางวันพวกเขาใช้ชีวิตนอกร้านในเมือง (ในฐานะ นักเรียน ครู พยาบาล ฯลฯ) ทำให้มีโอกาสเลือกซื้อหาหนังสือที่ชอบเพื่อนำมาอ่านในเวลาว่างยามค่ำคืนในที่ที่ไฟฟ้าเข้าถึง นวนิยายที่อ่านในช่วงหลังเลิกงานนี้ อาจกลายเป็นหัวข้อพูดคุยแลกเปลี่ยนกับเพื่อนในที่ทำงานช่วงเช้าหรือตอนพักเที่ยง ดังที่ครูสาวของโรงเรียนสตรีเคยบอกกับพัฒน์ว่า เพื่อนครูของเธอก็รู้จักพัฒน์ผ่านงานเขียนเช่นกัน (แสดงว่าคงต้องมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนเรื่องนวนิยายของพัฒน์กันมาก่อนหน้านี้) และอาจจะเหมือนกับที่ สด และเพื่อนๆ เคยพูดคุยแลกเปลี่ยนเรื่องราวเกี่ยวกับ “พระเอกที่ถือดาบ” ในช่วงทศวรรษ 2460

นอกจากผู้อุทิศตนแล้ว เด็กนักเรียนก็กลายเป็นผู้อ่านอีกกลุ่มหนึ่ง เพราะพวกเขาไม่ได้อ่านเพียงหนังสือที่เรียนในห้องเรียนเท่านั้น นักเรียนอย่าง เสาว์ และ ยศ ยังได้ออคมเงินเพื่อเช่าหนังสือมาอ่าน ขณะที่ มาลัย, สด, โชติ อาศัยห้องสมุดส่วนตัวของชนชั้นสูงในการอ่านหนังสือ รวมถึงนักเรียนหญิงเองก็น่าจะเป็นหนึ่งในผู้บริโภคเรื่องอ่านเล่นเหล่านี้เช่นกัน ดังเช่นในช่วงปลายทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา กัณหา วรรณระภา หรือ “ก. สุรางค์นางค์” ในวัย 14 ปี (ราวปี 2469-70) ได้เริ่มอ่านนวนิยาย “...กุหลาบชนบท, แม่เทพธิดา, ความรักคือกระแสน้ำไหล, เลือดไทย...” และในวัย 16 (ราวปี 2471-72) ซึ่งเรียนอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนราชินีบนนั้น “...ข้าพเจ้าติดเงาแห่งกรรม ซึ่งลงรายวันประจำใน เดลิแมส เหมือนเด็กผู้หญิงติดบ้านทรายทอง...”¹⁰² ขณะที่เด็กนักเรียนชายอย่าง เสลา เราชะรุจิ (“ไทยน้อย”) ในวัยเรียน (ช่วงปลายทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2470) ต้องยอมหุ้นกับเพื่อนคนละ 5 สตางค์ (เท่ากับค่าถ้วยเดียว 1 ซาม) เพื่อซื้อนวนิยายราคา 15 สตางค์มาอ่าน นอกจากนวนิยายแล้ว พวกเขายังซื้อนิตยสารอย่าง *สารานุกรม*, *สมานมิตรบรรเทา* และ *สุภาพบุรุษ* มาอ่านกันด้วย¹⁰³ หรือเด็กต่างจังหวัดอย่าง ศิลปชัย (“นายหนอย”) ที่ได้กล่าวไปแล้ว ก็อาศัยอ่านที่บ้านของน้ำที่ศรีสะเกษ ขณะที่ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์ ในวัย 10 ขวบเมื่อปี 2461 ก็มีโอกาสดูอ่านเรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่ โดยใช้วิธีสั่งซื้อจากร้านพร้อมภัณฑ์ ของ พร้อม วิ-

¹⁰² ส. พลายน้อย, *เล่าเรื่องนักเขียนดังในอดีต* เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: คอหนังสือ, 2548), หน้า 104.

¹⁰³ เสลา เราชะรุจิ, *1 ศตวรรษหนังสือพิมพ์ไทย* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2544), หน้า 315.

ระไวทยะ โดยพ่อหรือพี่ชายจะนำเงินไปชำระเมื่อเข้ากรุงเทพฯ ดังนั้น เรื่องอ่านเล่นยุคแรก อย่างเช่นงานของหลวงวิลาศบริวัตร์ ก็ได้ไปถึงมือเขาที่ อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์ เช่นกัน¹⁰⁴

ความสามารถในการอ่านหนังสือของนักเรียนนี้ ทำให้ขุนเศรษฐบุตรสิริสาร อดีตบรรณารักษ์ *ศัพท์ไทย* ได้ออกหนังสือพิมพ์ *นักเรียน* รายสัปดาห์ โดยตั้งราคาไว้เพียง 4 สตางค์ เพื่อเจาะกลุ่มนักเรียนโดยเฉพาะ และเนื่องจากความกว้างขวางที่เขาสามารถขอเรื่องจากนักเรียนชั้นนำในยุคนั้นได้หลายคน ทำให้ผู้ปกครองต่างก็สนับสนุนให้ลูกหลานของตนซื้ออ่าน¹⁰⁵ อย่างไรก็ตาม เมื่อขุนเศรษฐบุตรสิริสาร ตัดสินใจออกหนังสือพิมพ์ *คู่ทอง* อีกฉบับ ทำให้กิจการของเขาต้องประสบแก่การขาดทุนเพราะระบบสมาชิกที่ไม่รัดกุม และสันนิษฐานว่าหนังสือพิมพ์ *นักเรียนรายสัปดาห์* น่าจะเลิกไปพร้อมกัน

คนเหล่านี้เป็นผู้อ่านรุ่นใหม่ที่เกิดมาพร้อมกับโลกอีกแบบที่แตกต่างจากคนรุ่นพ่อแม่ และเป็นผลผลิตจากยุคสมัยใหม่เช่นเดียวกัน พวกเขาและเธอไม่เพียงแต่ผ่านระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ในทศวรรษ 2450 และ 2460 และรับรู้วัฒนธรรมการอ่านแบบใหม่ที่สอดคล้องกับรูปแบบของเรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่เท่านั้น แต่ยังใช้ชีวิตในโลกที่เริ่มมีลักษณะของทุนนิยมและบริโภคนิยมมากขึ้น (เมื่อเทียบกับยุคก่อนหน้า) เป็นยุคที่สินค้าประเภทต่างๆ ของตะวันตกหลั่งไหลสู่สังคมไทยในช่วงแรกความเป็นตะวันตกเหล่านี้อาจกระจุกอยู่แต่ในกลุ่มชนชั้นนำ แต่ในเวลาต่อมา สินค้าเหล่านี้ก็เริ่มเข้าสู่ชีวิตของชนชั้นกลางในเมืองมากขึ้นเรื่อยๆ ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจดังกล่าว เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ทุนนิยมการพิมพ์เริ่มเติบโต (เนื่องเพราะสามารถหาการสนับสนุนจากการลงโฆษณาสินค้าต่างๆ ได้) และมีการเผยแพร่สิ่งพิมพ์ประเภทบันเทิงคดีเพื่อให้อ่านในเวลาว่างมากขึ้น สังคมที่เริ่มเป็นทุนนิยมและบริโภคนิยมมากขึ้นนั้นมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงกรอบวิถีคิดของคนร่วมสมัย การเริ่มเป็นที่นิยมของบันเทิงคดีร้อยแก้วแบบตะวันตกนั้นก็สอดคล้องกับตรรกะของสังคมทุนนิยมที่ต้องการความแปลกใหม่ และสอดคล้องกับทัศนคติของโลกสมัยที่นิยมสิ่งอันเป็นประโยชน์ อันจะกล่าวถึงในบทที่ 3 ต่อไป

¹⁰⁴ ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, “คุณหลวงวิลาศบริวัตร์ที่ข้าพเจ้ารู้จัก,” ใน *สมบัติวรรณคดี* (พระนคร: กรมศิลปากร, 2509), (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงวิลาศบริวัตร์ (เหลื่อม วินทุพราหมณกุล) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 21 พฤศจิกายน 2509), ไม่ระบุเลขหน้า.

¹⁰⁵ ไทน้อย, *สวนหนังสือ* ฉบับ 16, หน้า 113-114.

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบและเนื้อหาของเรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่

ภายใต้สังคมที่มีความเป็นสมัยใหม่มากขึ้น และสื่อสิ่งพิมพ์ค่อยๆ กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตผู้มีการศึกษาในกรุงเทพฯ และหัวเมืองใหญ่ รูปแบบการเขียนบันเทิงคดีร้อยแก้วที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกดังที่เรียกกันว่า “เรื่องอ่านเล่น” ได้เริ่มเป็นที่นิยมของผู้่านออกเขียนได้ในโลกสมัยใหม่มากยิ่งขึ้น

ยังไม่แน่ชัด ว่าคำ “เรื่องอ่านเล่น” ปรากฏขึ้นในช่วงใด และมีความหมายคงที่หรือเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยเพียงไหน แต่ในราวปี 2469 หรือ 2470 ส่ง เทภาสิต นักเรียนนอกผู้สำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ได้เขียนบทความชื่อ “เรื่องอ่านเล่น”¹ เพื่อพยายามเสนอนิยามเชิงคุณค่าให้แก่สิ่งพิมพ์ดังกล่าว โดยใช้คำนี้ราวกับเป็นที่รู้จักอยู่แล้วกับผู้อ่าน ดังที่เขาขึ้นต้นบทความว่า “เรื่องอ่านเล่นคืออะไร? ทุกๆ คนรู้จัก แต่ไม่มีใครตอบได้...มาในเวลานี้ไม่ว่าใคร [ก็] อ่านหนังสืออ่านเล่น...” ดังนั้น ในช่วงก่อนหน้าที่จะเขียนบทความนี้ คำๆ นี้ก็น่าจะเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว นอกจากนี้ ส่งยังได้เขียนไว้อย่างชัดเจนว่า เขาใช้คำๆ นี้ในความหมายของคำว่า novel² และมองว่ามันมีคุณสมบัติตรงข้ามกับเรื่องประโลมโลก (ซึ่ง ส่ง ใช้ในความหมายของ เรื่องจักรๆ วงศ์ๆ หรือ romance)³ ตรงที่เรื่องราวของมันสัมพันธ์กับความเป็นจริงมากกว่า คำว่า “เรื่องอ่านเล่น” ในที่นี้ จึงจะใช้ในความหมายเดียวกับส่ง (และน่าจะเป็นความหมายเดียวกับที่ผู้อ่านสมัยนั้นรับรู้ร่วมกัน) คืองานบันเทิงคดีร้อยแก้วสมัยใหม่ที่มีรูปแบบการเขียนแบบตะวันตก ซึ่งส่งใช้แทนคำว่า novel หรือที่สมัยหลังเรียกกันว่า นวนิยาย โดยในที่นี้จะรวมถึงบันเทิงคดีที่มีรูปแบบใกล้เคียงกัน แต่มีโครงเรื่องที่สั้นกว่า หรือที่เรียกกันในเวลาต่อมาว่า เรื่องสั้น (shot story)

จากความทรงจำของคนร่วมสมัยในเวลานั้น ดูเหมือนจะเห็นตรงกันว่า ทศวรรษ 2460 เป็นช่วงเวลา “เรื่องอ่านเล่น” เริ่มเฟื่องฟู⁴ ดังที่ ส่ง เทภาสิต นักเขียนในช่วงปลายทศวรรษ 2460

¹ ดู ส่ง เทภาสิต, “เรื่องอ่านเล่น,” ใน ส. พลายน้อย (ผู้รวบรวม), *ความรัก ชีวิต และงาน ส่ง เทภาสิต ต้นแบบของ สันต์ เทวรักษ์* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ม.ป.ป.).

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

³ ในสมัยหลังจากนี้ คำว่า เรื่องประโลมโลก จะมีความหมายที่แตกต่างหลากหลายไปอีก โดยมักจะหมายถึงนิยายถูกๆ อันเป็นที่นิยมและเน้นด้านบันเทิงมากกว่าความคิด

⁴ ดู สด คุรุมะโรหิต, “ม. ชูพินิจ เพื่อนเก่าอีกคนหนึ่ง,” ใน *ระหว่างชีวิตของ มาลัย ชูพินิจ* (กรุงเทพฯ: ดำรงสิทธิ์, 2537), หน้า 60-61. ที่กล่าวถึงความนิยมในนิตยสาร *เสนาศึกษา*, *ศัพท์ไทย* และ *ไทยเชชม* ในสมัยที่

คนหนึ่ง ได้กล่าวถึงการเติบโตของเรื่องอ่านเล่นในบทความของเขาที่เขียนขึ้นราวปี 2469 หรือ 2470 ไว้ว่า

...แต่มาในเวลานี้ ไม่ว่าใครอ่านหนังสืออ่านเล่น เด็กทั้งหญิงทั้งชายพออ่านหนังสือออก จะอ่านหนังสืออ่านเล่น แม้ใน *วิทยาคาร* ก็มีเรื่องอ่านเล่น แม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ยังทรงแปลเรื่องอ่านเล่น ยิ่งกว่านี้ ในคำประกาศประกวดการประพันธ์ของราชบัณฑิตยสภา เรื่องอ่านเล่นก็เป็นหมวดหนึ่งของผู้แต่งอาจนำเสนอขึ้นได้...⁵

ด้วยความนิยมดังกล่าว ทำให้ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2470 ได้เริ่มมี “คณะ” (หรือที่เรียกกันในภาษาปัจจุบันว่า สำนักพิมพ์) เกิดขึ้นหลายกลุ่ม เช่น คณะรวมการแปล, คณะรวมการประพันธ์, คณะบุญสุวรรณ, คณะศรณารายณ์, คณะเศวตบรรณ เป็นต้น ขณะเดียวกัน ก็เริ่มมีระบบสายส่งในการกระจายหนังสือไปยังร้านค้าแถบพระนครและหัวเมือง รวมถึงการมีระบบสมาชิกทางไปรษณีย์อีกด้วย ด้วยระบบสายส่งและระบบสมาชิกนี้เอง ทำให้ นิตยสารบางฉบับอย่าง *สุภาพบุรุษ* สามารถมีผู้อ่านอยู่ถึง อ.เบตง หรือ อ.ขลุง⁶ (ดูรายละเอียดเกี่ยวกับ สำนักพิมพ์ การจำหน่าย และการกระจายหนังสือ ได้ในภาคผนวก)

ก่อนที่เรื่องอ่านเล่น อันเป็นร้อยแก้วที่มีรูปแบบการเขียนแบบตะวันตก จะกลายเป็นสิ่งพิมพ์บันเทิงคดีหลักของสังคม บันเทิงคดีแนวอื่นๆ อย่าง นิยายจักรๆ วงศ์ๆ หรือเรื่องอิงเกร็ดพงศาวดารจีน ก็เคยเป็นที่นิยมมาก่อน อย่างไรก็ตาม ด้วยความที่รูปแบบของเรื่องอ่านเล่น

เขายังเป็นเด็กนักเรียน; ส. บุญเสนอ, *ตามรอยลายสือไทย*, หน้า 31-33 ได้กล่าวถึงยุคที่หนังสือประเภท พอคเกตบุ๊กส์ เป็นที่นิยมในช่วงปี 2467; มาลัย ชูพินิจ, “การประพันธ์และนักประพันธ์ยุคก่อนและหลังสงคราม,” *ภาษาและหนังสือ* 16, 2 (ตุลาคม 2526-มีนาคม 2527): 40. ได้เล่าถึงการเฟื่องฟูของงานนวนิยายเล่มเล็กๆ ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 เช่นกัน

⁵ สง เทภาสิต, “เรื่องอ่านเล่น,” ใน ส.พลายน้อย (ผู้รวบรวม), *ความรัก ชีวิต และงาน สง เทภาสิต ต้นแบบของ สันต์ เทวรักษ์*, หน้า 149.

⁶ จากจดหมายของ “แฮตตี้” (เบตง) ใน *สุภาพบุรุษ* 1, 18 (15 กุมภาพันธ์ 2472): 2904. และจดหมายของ “ชื่นมนัส” ใน *สุภาพบุรุษ* 1, 17 (1 กุมภาพันธ์ 2472): 2773. เป็นต้น นอกจากนี้ มนัส จรรย์รงค์ ในวัยหนุ่ม ก็เคยهماซื้อนิตยสารที่มีผลงานเรื่องแรกของตัวเองตีพิมพ์จนเกลี้ยงแผงเมืองเพชร โปรดดู ยุศ วัชรเสถียร, *มนัส จรรย์รงค์ และ ไม้ เมืองเดิม* (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2520), หน้า 34. แสดงให้เห็นถึงการกระจายตัวของนิตยสารบันเทิงเหล่านี้ตามหัวเมืองใหญ่ต่างๆ

สมัยใหม่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในยุคคนั้น ทำให้เรื่องอ่านเล่น ได้กลายเป็นที่นิยมได้ในที่สุด

ในบทนี้จะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบของการเขียนวรรณกรรมกับการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของสังคมไทยในช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ เพื่อชี้ให้เห็นว่า การเกิดขึ้นและการเพิ่มความนิยมของเรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่นั้น เชื่อมโยงกันกับฐานคิดในระบบทุนนิยมยุคแรกที่ทำให้เรื่องอ่านเล่นสามารถเอาชนะเหนือบันเทิงคดีรูปแบบอื่น เช่น เรื่องจักรๆ วงศ์ๆ หรือ พงศาวดารจีน และฐานคิดแบบเดียวกันนี้อีกเช่นกัน ที่ทำให้นักเขียนชนชั้นกลางในยุคแรกเกิดความคิดที่จะสร้างงานที่มีประโยชน์หรือเป็นคติแก่ผู้อ่าน นำเสนอถึงรูปแบบความประพฤติที่ถูกต้องควรในโลกสมัยใหม่ให้ปรากฏในงานบันเทิงคดีเหล่านี้ รวมถึงจริยธรรมในโลกสมัยใหม่ต่อไป

3.1. ร้อยแก้วสมัยใหม่: โลกแห่งความจริง

การเกิดขึ้นของการเขียนในแบบนวนิยายหรือเรื่องสั้นสมัยใหม่นั้น เริ่มต้นขึ้นในทวีปยุโรป แม้อาจจะไม่สามารถชี้ชัดถึงเวลาที่แน่ชัดได้ แต่นักวรรณกรรมจำนวนหนึ่ง เช่น เอียน วัตต์ (Ian Watt) หรือ ฟรังโก โมเรตตี (Franco Moretti) ให้ความสำคัญกับงานเขียนเรื่อง *โรบินสัน ครูโซ* (*Robinson Crusoe* ตีพิมพ์ ค.ศ. 1719) ในฐานะหมุดหมายที่สำคัญของการเกิดนวนิยาย⁷ ทั้งในแง่ของการเปลี่ยนลักษณะการเล่าเรื่องโดยไม่อิงกับภรณ์ม ประวัติศาสตร์ หรือตำนานในอดีตเหมือนงานในยุคกลางหรือยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา แต่เป็นการเล่าเรื่องโดยอิงกับประสบการณ์ของปัจเจกบุคคล อีกทั้งยังให้ความสำคัญกับความคิดของปัจเจกบุคคลเมื่อเผชิญหน้ากับสถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่เป็นไปได้ในชีวิตจริง ภายใต้สถานที่และเวลาเป็นการเฉพาะ ซึ่งจากการตีความของ วัตต์ รูปแบบของนวนิยายที่สมจริงหรือมีลักษณะ *realist* นั้น เกิดขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยรูปแบบดังกล่าวอยู่บนฐานคิดที่ว่ามีความเป็นจริงบางอย่างดำรงอยู่ในโลกภายนอก และสามารถค้นพบได้โดยประสาทสัมผัสของปัจเจก โลกภายนอกเป็นสิ่งที่อยู่จริง และประสาทสัมผัสของเราสามารถทำให้เรารู้ถึงความเป็นจริงภายนอกได้อย่างถูกต้อง⁸

⁷ โปรดดู Ian Watt, *The Rise of the Novel*, reprinted (London, Fakenham and Reading: Penguin, 1966), p. 72; Franco Moretti, *The Bourgeois: Between History and Literature* (London and New York: Verso, 2013), pp. 32-57.

⁸ Ian Watt, *The Rise of the Novel*, pp. 12-13.

เรื่องแต่งในลักษณะดังกล่าว จะเป็นที่นิยมมากขึ้นในยุโรปช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทั้งงานของ เจน ออสเตน, จอร์จ เอลเลียต, ชาร์ลส์ ดิคเกนส์, ธอมัส ฮาร์ดี, กุสตาฟ โพรแบร์ หรือ ออนอว์เดอ บัลซัค เป็นต้น แม้สารและอุดมการณ์ที่สื่อในงานเหล่านี้จะแตกต่างกัน แต่มีลักษณะร่วมกันคือรูปแบบในการบรรยาย ทั้งฉากและการกระทำของตัวละคร ที่พยายามจะให้ตรงหรือใกล้เคียงกับความเป็นจริงภายนอกมากที่สุด งานเหล่านี้ยังใช้ภาษาที่ง่ายแก่ความเข้าใจ ไม่ได้เรียกร้องระดับทางการศึกษาหรือระดับของรสนิยมในการอ่านมากเท่างานแบบจารีตอย่างมหากาพย์ (epic) หรือนิยายแนววีรคติ (romance)⁹ และยังเป็นงานรูปแบบแรกๆ ที่ผลิตในระบบของตลาดสามารถแพร่กระจายไปยังทั้งสังคมโดยมีเงินเป็นค่าตอบแทนในการเขียน

สำหรับในสังคมไทย การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบทางศิลปะที่เอนไปทาง “สมจริง” มากขึ้นนั้นเกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงในหลายปริมณฑลของความรู้ โดยปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งคือการสัมพันธ์กับความรู้แบบตะวันตกที่อยู่บนฐานคิดของวิทยาศาสตร์ ที่นำเสนอความเป็นจริงอย่างเป็นภววิสัย พิสูจน์ปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยการเฝ้าสังเกต ทดลอง และสรุปผลตามหลักตรรกะแบบอุปนัย “โลก” ในมโนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์จึงมิใช่โลกที่แบนราบและมีปลาอานนท์รองรับอยู่ แต่เป็นโลกที่มีสัดส่วนกลม และเป็นหนึ่งในระบบสุริยะจักรวาล ดังเช่นที่ปรากฏใน *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ* ของ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ในปี 2410 ที่อธิบายถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ หรือใน *ดุริยฉันท* ช่วงปี 2417 ที่พยายามอธิบายพื้นฐานของโลกว่า

โลกนี้เป็นเหมือนอย่างดาว, ๆ ที่เรียกว่าแปลนต, คือดาวพระเคราะห์ คือดาวเวียนรอบพระอาทิตย์, รูปโลกเป็นคล้ายกับลูกช่มไม่กลมแท้, ทิศเหนือ ทิศใต้ แบนอยู่เล็กน้อย...นักปราชญ์เขาแบ่งโลกเป็นสองชั้น, ในหนึ่ง เปลือกนอกหนึ่ง...¹⁰

ความเชื่อในหลักเกณฑ์ที่เริ่มเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้นและเริ่มตั้งคำถามกับความเชื่อแบบดั้งเดิม นั้น คงปรากฏขึ้นในหมู่มชนชั้นนำเป็นกลุ่มแรก ซึ่งนอกจาก *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ* ในปี 2410 และงานเขียนในนิตยสารยุคแรกอย่าง *ดุริยฉันท* ที่แสดงให้เห็นถึงความคิดทางวิทยาศาสตร์ของตะวันตกที่เข้าสู่สังคมไทยแล้ว ยังมีงานเขียนของชนชั้นนำอีกบางเล่มเสนอโลกทัศน์ที่คล้ายคลึงกันอีกด้วย ดังเช่นหนังสือ *ว่าด้วยอำนาจผีแลผีหลอก* ของพระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ (เขียนปี 2431 ตีพิมพ์ในปี 2433 ในงานพระราชทานเพลิงศพของตัวผู้นิพนธ์เอง) ที่เนื้อหา

⁹ Pam Morris, *Realism* (London: Routledge, 2003), p. 77

¹⁰ “ว่าด้วยรูปพรรณโลกซึ่งเรียกตามภาษาอังกฤษว่าอีโวลูชัน,” *ดุริยฉันท* 1 (จ.ศ. 1236): 17.

ส่วนใหญ่เป็นการวิพากษ์ความเชื่อเรื่องผีชนิดต่างๆ ของไทย เช่น ผีโขมด ผีกระสือ ผีป่า ผีพราย เป็นต้น ผู้นิพนธ์มองว่าความเชื่อเรื่องผีเป็นเพียงสิ่งที่เชื่อตามกันมาโดยไม่มีการพิสูจน์ แตกต่างจากทั้งความรู้ทั้งแบบพุทธและแบบ “นักปราชญ์เบ็องอึ้งกต” (ตะวันตก) ว่าเป็นผู้ที่ “...มีปัญญาตรองละเอียดในการทุกอย่าง และมีสติที่จะวิจารณ์ให้เห็นแน่แท้...”¹¹

ดังนั้น สิ่งที่เรียกว่า “ความรู้” ในทัศนะของผู้นิพนธ์นั้น คือการตรึกตรองให้ละเอียด รวมถึงมีสติที่จะวิจารณ์ปรากฏการณ์ต่างๆ ดังที่ยกตัวอย่างในเล่ม เช่น การทรงเจ้าของพระเจ้าปราสาททองที่บางปะอิน ผู้นิพนธ์ตั้งข้อสงสัยว่าคนทรงมักจะถูกเป็นภาษาจีน ทั้งที่ความจริงแล้วพระเจ้าปราสาททองไม่มีเชื้อจีนแต่อย่างใด หรือความเชื่อเรื่องผีต่างๆ เช่นผีป่านั้น แท้ที่จริงก็เป็นพิษของพืช ดิน และความชื้นที่เกิดในฤดูฝน, ผีโขมดหรือผีพราย ก็เกิดจากแร่ธาตุบางอย่างผสมกับน้ำเน่าทำให้เกิดเป็นดวงไฟ, ผีกองกอยก็น่าจะเป็นสัตว์จำพวกบ่างมากกว่า, หรือผีอำก็เกิดจากการนอนทับเส้น เป็นต้น จะเห็นได้ว่า สิ่งที่เป็นอิทธิปาฏิหาริย์ที่เชื่อตามกันมา เริ่มถูกตั้งคำถามหรือถูกทำลายลงด้วยวิธีคิดแบบใหม่ที่สามารถอธิบายได้ผ่านความรู้เรื่องปรากฏการณ์ธรรมชาติ

การมองโลกอย่างสมจริงหรืออิงกับภววิสัยมากขึ้นนี้ ปรากฏเด่นชัดในปริณทนทางศิลปะอย่างภาพเขียน โดยเริ่มมีการวาดภาพในลักษณะของรูปแบบสามมิติที่มีแสงเงา และความลึก ซึ่งเห็นได้ชัดจากภาพศิลปะของ ขรัวอินโข่ง ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แต่เหตุการณ์ที่สะท้อนการเปลี่ยนมุมมองทางศิลปะของชนชั้นนำสยามได้อย่างชัดเจนที่สุด เห็นจะเป็นการประกวดงานศิลปะครั้งสำคัญในปี 2430 ซึ่งเป็นการประกวดภาพพระราชพงศาวดาร เนื่องในงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ ซึ่งลักษณะพิเศษที่ปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัดในภาพเขียนชุดดังกล่าว นอกจากหัวข้อเรื่องการประกวดซึ่งดำริโดยรัชกาลที่ 5 นั้น เป็นหัวข้อทางประวัติศาสตร์อันเป็นเหตุการณ์ที่ (เชื่อว่า) เคยเกิดขึ้นจริงแล้ว หลายภาพยังมีการใช้เทคนิคแบบตะวันตก อย่างเรื่องแสงเงา หรือมุมมองแบบสามมิติที่แสดงความลึก รวมถึงมีการจำกัดขนาดของภาพให้อยู่ในกรอบรูปแบบสมัยใหม่ โดยภาพที่ได้รับรางวัลที่ 1 เป็นของพระองค์เจ้าจิตรเจริญ (ภายหลังคือพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์) ที่เป็นภาพพระราชพงศาวดารแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ตอนช้างทรงพระมหาอุปราชแห่งช้างพระที่นั่ง¹² นอกจากภาพเขียนที่สร้างสรรค์ขึ้นจากเหตุการณ์จริงอย่างพระราชพงศาวดารที่เป็นแกนหลักของการประกวดแล้ว ยังมีภาพเขียน

¹¹ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์, หนังสือว่าด้วยอำนาจผีแลผีหลอก (พระนคร: โรงพิมพ์หลวง, 2464), หน้า 2.

¹² อภินันท์ โปษยานนท์, จิตรกรรมและประติมากรรมแบบตะวันตกในราชสำนัก เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพระราชวัง, 2536), หน้า 9.

อื่นๆ ที่เขียนขึ้นจากเนื้อเรื่องของวรรณคดีไทยอีกด้วย ที่น่าสนใจคือ ภาพจากวรรณคดีเหล่านี้ เช่น อิเหนา หรือ พระอภัยมณี ก็มีการใช้แสง เงา และมุมมองที่มีความลึกตามแบบของตะวันตก ซึ่งภาพศิลปะในรูปแบบดังกล่าวนั้น แม้อาจจะยังไม่ถึงขั้นที่เรียกได้ว่าเป็นแบบ สัจนิยม หรือ realist ของตะวันตกในแง่ของการพยายามเลียนแบบหรือนำเสนอโลกภายนอก แต่ก็นับได้ว่ามีความสมจริงมากขึ้นเมื่อเปรียบเทียบกับจิตรกรรมฝาผนังของไทยในยุคจารีตแบบเดิม (เช่นภาพจิตรกรรมฝาผนังของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม) อันมีลักษณะภาพเป็นแบบ 2 มิติ ไม่เน้นแสง เงา และขนาดของภาพจะถูกกำหนดตามขนาดของผนังโบสถ์ วิหาร หรือศาสนสถานแบบอื่นๆ

การพยายามเลียนแบบมุมมองแบบมีความชัดลึกตามที่สายตามองเห็นจริง (แบบสามมิติ) ในงานศิลปะ, การเริ่มวาดภาพเหตุการณ์จริงทางประวัติศาสตร์ หรือการวิพากษ์ความรู้เหตุผลของเรื่องผีสง่าที่มีอาจพิสูจนีในทางวิทยาศาสตร์ สอดคล้องไปกับความรู้ชุดใหม่ๆ ที่ปรากฏในสิ่งพิมพ์ยุคแรก อย่าง *ดุริยจินตนา*, *วชิรญาณวิเศษ* ฯลฯ เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงมุมมองต่อโลกที่เริ่มเปลี่ยนไปในลักษณะที่ใส่ใจกับความเป็นจริงภายนอกมากขึ้น ซึ่งความเปลี่ยนแปลงนี้ ปรากฏขึ้นในแง่ของการเขียนงานวรรณกรรมเช่นเดียวกัน

หากมองในแง่ของการเปลี่ยนแปลงรูปแบบทางวรรณกรรม ในยุคก่อนที่ร้อยแก้วแบบตะวันตกจะเป็นที่นิยม ผู้ประพันธ์มักจะใช้รูปแบบของกวีนิพนธ์ในการประพันธ์ทั้งที่เป็น “เรื่องแต่ง” (เช่น พระอภัยมณี รวมถึงนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ทั่วไป) หรือ “เรื่องจริง” (เช่น นิราศต่างๆ หรือลิลิตเตล่งพ่าย) ก็ได้ ไม่ระบุเป็นการเฉพาะ ดังนั้น รูปแบบของกวีนิพนธ์ จึงมิได้ใส่ใจกับค่าความเป็นจริงต่อสารที่สื่อแต่อย่างใด อาจใช้กับเรื่องแต่งหรือเรื่องที่ประสบพบเห็นจริงๆ ก็ได้ แต่ขณะเดียวกันสำหรับรูปแบบคำประพันธ์แบบร้อยแก้ว (ในที่นี้คือความเรียง) จะใช้ในการบรรยายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นจริงเป็นส่วนใหญ่ ทั้งการบันทึกพงศาวดารต่างๆ พงศาวดารจีนอย่าง *สามก๊ก* หรือ *ไซฮัน* เป็นต้น ดังนั้นรูปแบบคำประพันธ์ที่มีลักษณะของความเรียงและร่ายนั้น มักจะใช้บรรยายถึงสิ่งที่เกิดขึ้นจริงหรือเชื่อว่าเกิดขึ้นจริง แทบไม่มีการใช้ร้อยแก้วแบบความเรียงในการ “เขียน” เรื่องแต่งมาก่อน (สำหรับตำนานต่างๆ นั้น โดยมากเป็นการเล่าแบบปากต่อปาก ยังไม่นับว่า สิ่งที่เป็นตำนานต่างๆ และอาจรวมถึงนิทานชาดกด้วยนั้น ในระบบความเชื่อของคนโบราณ คือสิ่งที่เคยเกิดขึ้นจริงในอดีตอันไกลโพ้น) หรือกล่าวอีกอย่างก็คือ ยังไม่มีการนำเอาภาษาแบบความเรียงที่ใช้บรรยายเรื่องจริงมาใช้ในการ “แต่ง” เรื่อง

การเขียนเรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วแบบสมัยใหม่นั้น เริ่มมีการตีพิมพ์อย่างจริงจังครั้งแรกในนิตยสาร *ดุริยจินตนา* (ออกในปี 2417) อย่างไรก็ตาม ความมุ่งหมายเบื้องต้นของบรรณาธิการ คือ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์ นั้น คงมิได้คาดหวังว่าจะมีงานเขียนในรูปแบบของนวนิยายหรือ

เรื่องสั้น เนื่องจากในคำแถลงนั้นได้กล่าวว่าเรื่องที่จะตีพิมพ์ใน *ดรุโณวาท* จะมีทั้ง ข่าวสาร ตำรา สุภาษิต กาพย์กลอน และ “เรื่องนิยายเก่าใหม่ คือ fable ที่เป็นคตินิทานจรรยาของคนให้ฉลาดขึ้น”¹³ ผู้ศึกษายังไม่แน่ใจว่า การที่บรรณาธิการต้องการเรื่องแบบ fable ในที่นี้ จะเป็นอิทธิพลจากนิทานอีสปหรือนิทานชาดกสักเพียงใด แต่อย่างน้อย เรื่องแรกสุดที่ตีพิมพ์ คือ “ว่าด้วยนิทานเป็นการเล่นสนุก แลเป็นคติสดับสติปัญญา” โดย “ท่านขุนศรีทนนไชย” ก็มีลักษณะเป็นนิทานขนาดสั้นๆ 3 เรื่องเขียนต่อกันไป แต่ละเรื่องจะมีคติสอนใจผู้อ่าน¹⁴ ยังไม่มีลักษณะแบบ novel หรือ shot story แต่อย่างไร ในปีเดียวกันนั้น เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ก็ได้เขียน “นายจิตรกับนายใจสนทนากัน” ในรูปแบบของการมีตัวละคร 2 คนสนทนาเพื่อแสดงความคิดเห็นของตน แต่ยังไม่มีการโครงเรื่องที่เด่นชัด สิ่งพิมพ์สมัยใหม่ในยุคแรกจึงเป็นงานเขียนร้อยแก้วในลักษณะของนิทานที่เป็นคติสอนใจหรือเรื่องแต่งที่ใช้นำเสนอความคิดของตนผ่านการสนทนาของตัวละคร 2 ตัว

อย่างไรก็ตาม งานเขียนร้อยแก้วสมัยใหม่ที่ดูสมจริงมากที่สุดในยุคแรก และอาจจะเรียกได้ว่าเป็นปัญหามากที่สุด คือเรื่องอ่านเล่นที่ชื่อ “สนุกินี” ของ กรมหลวงพิชิตปรีชากร นายทหารพระสมุทวชิรญาณในช่วงเวลานั้น เรื่องอ่านเล่นขนาดสั้นดังกล่าวตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในหนังสือ *วชิรญาณวิเศษ* แผ่น 28 วันที่ 6 เดือน 8 ปีจอ อัฐศก 1248 ตรงกับ พ.ศ. 2429 โดยผู้เขียนน่าจะประสงค์แต่งเป็นนวนิยายที่มีหลายตอนจบ ดังจะเห็นได้จากคอลัมน์ “แจ้งความ” (หน้าแถลงของบรรณาธิการ) ว่า “...นอกนั้นยังมิได้รับของใคร ครั้นจะคอยก็เสียเวลานาน จึงจัดได้เรื่องสนุกินีนี้ทดลองแต่งเลียนสำนวนหนังสืออังกฤษส่งมา แต่เป็นเรื่องยืดยาวสักหน่อย ตามแต่จะลงได้เพียงใดก็แล้วแต่จะยุติเพียงนั้น”¹⁵

เรื่อง “สนุกินี” นั้น เล่าถึงการสนทนาของพระสงฆ์ 4 รูป ที่วัดบวรนิเวศ ที่กล่าวถึงชีวิตในอนาคตของแต่ละคนเมื่อสักไปเป็นฆราวาส บ้างก็จะไปรับราชการ บ้างก็จะไปค้าขาย บ้างก็ยังไม่รู้ว่าตนจะทำอะไรในภายหน้า พระภิกษุรูปหนึ่งในนั้น ยังไม่แน่ชัดว่าในอนาคตตนจะประกอบอาชีพอะไร จึงคิดจะบวชต่อ เพราะมองการบวชว่าเป็นเสมือนที่พักของผู้ที่ยังไม่มีอาชีพ “...กินได้

¹³ พระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์, อ่างใน สุมาลี วีระวงศ์, *ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย พ.ศ. 2411-2453* (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2547), หน้า 6.

¹⁴ “ว่าด้วยนิทานเป็นการเล่นสนุก แลเป็นคติสดับสติปัญญา,” *ดรุโณวาท* 1 (จ.ศ. 1236): 20-23.

¹⁵ กรมหลวงพิชิตปรีชากร, “แจ้งความ,” อ่างใน พิทยา ว่องกุล, *อัญมณีแห่งวรรณกรรมไทย* (กรุงเทพฯ: ดอกมะลิ, 2533), หน้า 98.

อยู่ได้โดยไม่ต้องเสียเงิน ถ้าอยู่ไปวันๆ ไม่คิดอะไรมากก็ไม่มีความทุกข์ คือไม่เดือดร้อนอะไร หรือ แปลได้ความว่าศาสนานั้นสอนให้คนได้ชี้เกี้ยว...”¹⁶

สำหรับคนสมัยใหม่ที่คุ้นชินกับการอ่านนวนิยายหรือเรื่องสั้น อาจไม่เป็นการยากนักในการ แยกเรื่องแต่งออกจากเรื่องจริง แต่สำหรับคนที่เติบโตและใช้ชีวิตในสังคมที่การเขียนร้อยแก้วมักจะ ถูกใช้ในการบรรยายหรือบอกเล่าเรื่องจริงนั้น เรื่อง “สนุกินี” อาจถูกมองว่าเป็นการเขียนถึงวัด บวรนิเวศอย่างที่เป็นจริงๆ เรื่องดังกล่าว จึงได้สร้างความน้อยอกน้อยใจให้แก่ผู้ครองวัดบวรนิเวศ ในสมัยนั้น คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ที่คิดว่ากรมหลวงพิชิต ปรีชากรนำวัดบวรนิเวศมาประจานให้อับอาย ถึงกับบอกว่าตนจะไม่ปกครองวัดนี้อีกต่อไป รัอนถึง รัชกาลที่ 5 ที่ต้องพยายามแก้ไขสถานการณ์ข้างต้น โดยพระองค์ได้มีพระราชหัตถเลขาถึงกรม พระปวเรศวริยาลงกรณ์ ซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งว่า

...หม่อมฉันทราบอยู่ว่ากรมหลวงพิชิตทำหนังสือนี้ ประราธนาจะทำหนังสืออย่างโนเวลฝรั่ง ที่เขาแต่งกันนับพันนับหมื่นเรื่อง เป็นเรื่องคิดผูกพันอ่านเล่นพอสนุก แต่เมื่อว่าตามจริง ผู้ที่ จะแต่งหนังสือเช่นนั้นมักจะต้องมีที่หมายเทียบกับคนในประจุบันบ้าง แต่ไม่ได้ทำตาม ความที่ประพุดิจริงๆ ทุกอย่าง เปนแต่เกบเค้าบ้าง ยกเยื้องเสียบ้าง จึงจะชวนให้คิด¹⁷

รัชกาลที่ 5 ยังกล่าวต่อไปว่า การที่กรมหลวงพิชิตฯ เขียนเช่นนี้คงมิได้มีเจตนากล่าวหาวัด บวรนิเวศ และตัวรัชกาลที่ 5 เองก็ไม่กังขาต่อความประพุดิของพระสงฆ์ในวัดบวรนิเวศแต่อย่าง ใด “...แต่คนทั้งปวงเปนอันมากที่ไม่ได้เคยอ่านหนังสือโนเวลอังกฤษ คงจะหมายว่าหนังสือพิมพ์ แล้วคงจะกล่าวถึงการที่ผู้แต่งนั้นทราบมาตามความจริง...”¹⁸

จากข้อความดังกล่าว จะเห็นได้ว่าคุณสมบัติหนึ่งของงาน “โนเวลแบบอังกฤษ” ในสายตา ของคนร่วมสมัยอย่างรัชกาลที่ 5 คือเรื่องของความ “สมจริง” ที่อาจจะโน้มน้าวให้ผู้อ่านเชื่อได้ว่า สิ่งปรากฏในหน้ากระดาษนั้นคือสิ่งที่เคยเกิดขึ้นจริง รูปแบบที่กรมหลวงพิชิตฯ ใช้ จึงเป็นรูปแบบ ที่ทำให้คนที่ไม่ชินกับขนบการเขียนแบบใหม่อย่างกรมพระปวเรศฯ เชื่อว่าเป็นการบันทึกลงสิ่งที่ เกิดขึ้นจริง อย่างที่ภาษาแบบร้อยแก้วเคยทำหน้าที่มาก่อนในชนบเดิม จึงไม่ใช่เรื่องแปลกนัก หาก

¹⁶ สำหรับเรื่อง *สนุกินี* แบบเต็มเรื่องดูได้ใน พิทยา ว่องกุล, *อัญมณีแห่งวรรณกรรมไทย*, หน้า 104-109.

¹⁷ อ้างใน พิทยา ว่องกุล, *อัญมณีแห่งวรรณกรรมไทย*, หน้า 100-101.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน.

กรมพระปวเรศฯ จะคิดว่า สิ่งที่กรมหลวงพิชิตฯ เขียนขึ้นนั้น เป็นการเล่าเรื่องราวของวัดบวรนิเวศ ความเห็นของรัชกาลที่ 5 ที่แสดงความกังวลถึงคนทั่วไปที่ไม่เคยอ่านโนเวลแบบอังกฤษว่าจะหลงเชื่อในสิ่งที่เขียนนั้น ยิ่งเป็นการตอกย้ำให้เห็นในข้อนี้

“ความเหมือนจริงแต่ไม่ใช่เรื่องจริง” จึงเป็นคุณสมบัติหนึ่งของรูปแบบการเขียนใหม่นี้ และอีกสิ่งหนึ่งที่แตกต่างจากงานเขียนร้อยแก้วของไทยที่มีมาก่อนหน้า คือมันมี “โครงเรื่อง” หรือ plot แบบสมัยใหม่ ที่เรื่องราวในเบื้องต้นจะนำไปสู่จุดสูงสุด (climax) และจุดคลี่คลายของเนื้อเรื่อง เนื้อเรื่องหลักและเนื้อเรื่องย่อยมักจะมี ความเกี่ยวเนื่องหรือสัมพันธ์กัน

แม้จะก่อให้เกิดปัญหาในช่วงแรก แต่รูปแบบการเขียนแบบ “โนเวลอังกฤษ” นี้ก็ยังคงเป็นที่นิยมในนิตยสารยุคแรกๆ ดังในกาารวิเคราะห์ของ สุมาลี วีระวงศ์ ว่า บันเทิงคดีตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2420 เป็นต้นมา จะเริ่มมีความยาวเพิ่มขึ้น มีบทบรรยายฉากปฏิกิริยาของตัวละครก็เพิ่มขึ้น คำพูดของตัวละครมีลักษณะสมจริงขึ้น เริ่มมีการใช้เครื่องหมายคำพูดปรากฏอย่างแพร่หลาย และในทศวรรษถัดมา คำเรื่องและสำนวนจะมีลักษณะคล้ายรูปประโยคภาษาอังกฤษมากขึ้น¹⁹ เรื่องสั้น “ว่าด้วยนิทานเป็นการเล่นสนุก”²⁰ ของ “ขุนศรีทนนไชย” ได้มีการใช้เครื่องหมายคอมม่า (,) และจุดพลุสต๊อป (.) การใช้เครื่องหมายภาษาอังกฤษในภาษาไทยนี้ แม้จะไม่นิยมในปัจจุบัน แต่อย่างน้อยก็นิยมใช้กันอยู่จนถึงนักเขียนรุ่นหลัง อย่าง อัศนี พลจันทร หรือ อาสา จิตต์เมตต์ อย่างไรก็ตาม ที่น่าสนใจก็คือ ในราวปี 2433 (เท่าที่ผู้ศึกษาทราบ) เรื่องสั้น “เรื่องถือเอาคำมั่นแก่คำ “จริงๆ”” ของ กรมพระยาภาณุพันธุวงษรเดช ได้เริ่มใช้เครื่องหมายคำพูด (“.....”) ที่แยกออกมาอย่างเห็นได้ชัด ก่อนหน้านั้น แม้แต่เรื่องที่ดำเนินไปด้วยบทสนทนาอย่าง “นายจิตรนายใจสนทนากัน” (2417) ก็ยังไม่มีการใช้เครื่องหมายคำพูด แม้จะมีเครื่องหมายวรรคตอนอื่น เช่น คอมม่า และ พลุสต๊อป ก็ตาม

การแยกคำพูดออกจากผู้พูดนั้น แม้จะไม่ถึงขั้นตีความได้ว่าเริ่มเกิดความคิดแบบ “องค์ประธาน” (subjectivity) ขึ้นในสังคม (เพราะคงต้องดูอย่างอื่นประกอบอีกมาก) แต่อย่างน้อย ก็แสดงให้เห็นว่าในโครงสร้างทางความคิด ที่จะแปรมาเป็นงานเขียนงานบันเทิงคดีนั้น เริ่มมีการแยกระหว่างความรู้สึกภายนอก (สิ่งที่พูดออกมา) ต่างหากออกไปทั้งจากตัวผู้พูด, ตัวเหตุการณ์ (สิ่งที่เกิดขึ้นในท้องเรื่อง) และความรู้สึกภายใน (สิ่งที่อยู่ในใจตัวละคร ไม่ได้พูด จะรู้ก็แต่ผู้อ่าน) หรือถ้าเป็นกรณีความเรียงที่ไม่ใช่งานบันเทิงคดี เช่น ว่าด้วยอำนาจผีแลผีหลอก ของ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ ก็มีการใช้เครื่องหมายคำพูดเพื่อแสดงให้เห็นว่าข้อความดังกล่าวไม่ใช่การริเริ่มของพระองค์

¹⁹ สรุปรจาก สุมาลี วีระวงศ์, *ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย พ.ศ. 2411-2453*, หน้า 7-20.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 127-130.

เอง เช่น ข้อความในหน้า 9-11 พระองค์อ้างจาก *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ* หรือข้อความในหน้า 11 อ้างจากหนังสือแปลของ พระองค์เจ้าจันทราทศจุฑาธาร (ไม่บอกชื่อหนังสือ) ขณะที่ข้อความในหน้า 13 อ้างจาก มิสเตอร์ เบลซอน (ไม่บอกชื่อเต็มและชื่อหนังสือ) เป็นต้น²¹ เครื่องหมายคำพูด จึงเป็นการชี้ให้เห็นถึงการแยกตัวผู้พูด/ผู้เขียน ออกจากสิ่งที่พูด หรือในกรณีของงานที่ไม่ใช่เรื่องแต่ง (เช่น *ว่าด้วยอำนาจผี*) ก็เป็นการแยกระหว่างความคิดของตนเองกับความคิดของคนอื่นที่ถูกอ้างอิง เช่นเดียวกับการแบ่งย่อหน้า ที่แสดงให้เห็นถึงวิธีการลำดับความคิดที่แตกต่างไปจากการเขียนงานในอดีต

ในแง่ของโครงเรื่อง งานเขียนในช่วงแรกนั้น หากไม่ได้ดำเนินเรื่องในลักษณะของนิทาน เช่น “คนหาปลาทั้ง 4” (2417), “เรื่องคางคก” (2417), “นิทานปดฺยบัน” (2417), “นิทานเรื่อง ลูกสะใภ้ประทุษแม่ผัว” (2430), “ได้ทรัพย์แผ่นดิน” (2433), “นิทานเบ็ดเตล็ด” (2435) แล้ว ก็มักจะดำเนินเรื่องด้วยบทสนทนา บางครั้งจะมีคำบรรยายสั้นๆ แทรก เช่น “นายจิตรนายใจสนทนากัน” (2417), “ถือคำมั่นแก้คำจริงๆ” (2433), “มั่งมีขึ้นได้ในวันเดียว” (2433) เป็นต้น (ตัวอย่างเรื่องสั้นทั้งหมด ผู้เขียนใช้จากที่สุมาลี วีระวงศ์ นำมารวมตีพิมพ์ไว้)²² โดยหลายเรื่องจะมีคำสอนหรือคติแทรกไว้ตอนต้นหรือข้างท้าย (อาจเป็นอิทธิพลจากรูปแบบของนิทานอีสปที่เริ่มแพร่หลายในไทยช่วงนั้น) แต่งานบางเรื่องในช่วงทศวรรษ 2430 จะเริ่มมีโครงเรื่องที่ซับซ้อนขึ้น มีการใช้โวหารบรรยายและพรรณนาสลับกับบทสนทนามากขึ้น มีการหักมุมและคลี่คลายปมเรื่องให้แก่ผู้อ่าน เช่น “ความรักของผู้ร้าย” (2434)²³ ซึ่งเป็นผลงานของ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ที่เปิดเรื่องได้อย่างน่าสนใจด้วยการให้ “แม่อำ” ตัวเอกของ ซึ่งใช้สรรพนามว่า “อีฉัน” ไปตลอดเรื่องราวกับกำลังคุยอยู่กับผู้อ่าน และดึงความสนใจของผู้อ่านด้วยการบอกว่ามีเหตุการณ์พิลึกอันหนึ่งเกิดขึ้นกับตัว “อีฉัน” เมื่อยี่สิบกว่าปีก่อนว่า “...ตั้งแต่เกิดเหตุมาสักยี่สิบปีกว่าได้กระมังเจ้าคะ หะ ๆ ห่า มันซนเสียที่สุด พิลึกแท้ๆ แต่อีฉันเห็นจะไม่รู้ลืมได้ละ จนตราบทำวสันชีวิต ไฉย พุดขึ้นมากครั้งไรละอีฉัน จะหัวเราะจนท้องคัดท้องแข็ง...” (หน้า 179) แม่อำได้เล่าย้อนให้ผู้อ่านทราบเหตุการณ์ครั้งที่ตอน

²¹ โปรดดู พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์, *หนังสือว่าด้วยอำนาจผีแลผีหลอก*, เช่น ข้อความในหน้า 9-11 พระองค์อ้างจาก *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ* หรือข้อความในหน้า 11 อ้างจากหนังสือแปลของ พระองค์เจ้าจันทราทศจุฑาธาร (ไม่บอกชื่อหนังสือ) ขณะที่ข้อความในหน้า 13 อ้างจาก มิสเตอร์ เบลซอน (ไม่บอกนามสกุลและชื่อหนังสือ) เป็นต้น

²² โปรดดู สุมาลี วีระวงศ์, *ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย พ.ศ. 2411-2453*.

²³ นราธิปประพันธ์พงศ์, “ความรักของผู้ร้าย,” ใช้ต้นฉบับจาก สุมาลี วีระวงศ์, *ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย พ.ศ. 2411-2453*, หน้า 179-190.

อายุ 19 ปี ถึงเรื่องของตนกับชายหนุ่มคนหนึ่งซึ่งอ้างว่าเป็นลูกพ่อค้ามั่งมี ทั้งสองได้รู้จักและเริ่มคบหากัน จนเรื่องมาหักมุมภายหลังในคืนหนึ่ง ที่มีขโมยขึ้นบ้านแม่อำ และพบว่า เป็นชายหนุ่มคนดังกล่าวนั่นเอง ชายหนุ่มได้หนีกลับไป ขณะที่แม่อำก็ไม่ได้เล่าให้ใครฟัง อีกสามเดือนถัดมา แม่อำจึงได้รับจดหมายจากชายหนุ่มคนนั้น โดยสารภาพความจริงทั้งหมด ว่าที่จริงตัวเองนั้นเป็นโจร พ่อของตนก็เป็นโจรขโมยควาย ถูกจับและตายในคุก ขณะที่แม่ของตนก็เป็นนักเลงสุราที่กินเหล้าจนตาย จริงๆ ชายหนุ่มคิดจะกลับตัว หากินโดยสุจริต เพื่อนำเงินมาสู้ขอตัวเอก แต่ก็ติดขัด จึงต้องเป็นโจรอีกครั้ง

เรื่องจบลงที่แม่อำหัวเราะให้กับจดหมายนั้น จนวันปีล่วงไปถึงวัยกลางคนอันเป็นช่วงเวลาที่เราเล่าเรื่องให้ผู้อ่านฟัง ก็ไม่เคยคิดจะรำลึกอีก และปิดท้ายด้วยบทกวี สอนให้ทำดี ละเว้นความชั่ว คล้ายเรื่องอ่านเล่นจำนวนมากในยุคนั้น

จะเห็นว่า เรื่องสั้นที่เขียนในปี 2434 เรื่องนี้ มีจุดเริ่มต้น มีปม มีจุดหักเห และจุดคลี่คลายให้แก่ผู้อ่าน แตกต่างจากเรื่องสั้นยุคก่อนหน้าที่มีลักษณะการเล่าเรื่องไปเรื่อยๆ การดำเนินเรื่องแบบที่มีปม มีจุดหักเหนี้จะพบได้จากเรื่องสั้นอื่นๆ ด้วย เช่นเรื่อง “เนื้อคู่หนึ่งคู่” (2438) โดย ขุนบัญญัติวรราช (รัตน) เป็นต้น และในทศวรรษถัดมา ก็ปรากฏเรื่องสั้นที่สำนวนภาษาและการดำเนินเรื่องใกล้เคียงกับตะวันตก (ซับซ้อนขึ้น) เช่นเรื่อง “ย่องเบา” (2443) ของ “แม่วัน” (พระยาสุรินทรราชา) หรือ “คุณย่าเพ็ง” (2443) ของ “เชียวหวาน” (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) ตัวอย่างเช่นเรื่อง “ย่องเบา” ที่เปิดเรื่องด้วยบทสนทนา (ซึ่งหาได้ยากในเรื่องสั้นสมัยนั้น) ว่า

“คุณคะ เชิญรับประทานเถาะชะ สำหรับพร้อมแล้วยังงัเงาเคื่อะ”

ข้าพเจ้าจึงวางหนังสือออกบเซอร์เวอร์ที่อ่านค้างไว้บนโต๊ะ เดินจากเฉลียงลงมาห้องรับประทานอาหารอยู่นั้น ภรรยาข้าพเจ้าได้ถามว่า “มีข้าวอะไรมังคะคุณ?”²⁴

การเปิดเรื่องด้วยบทพูดและรูปประโยคดังกล่าว พบไม่บ่อยนักในเรื่องสั้นร่วมสมัย ซึ่งน่าจะแสดงให้เห็นถึงการรับอิทธิพลจากบันเทิงคดีของตะวันตกมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อคำนึงว่าขณะที่เขียนเรื่องสั้นเรื่องนี้ (ปี 2443) เป็นช่วงก่อนที่ตัวผู้เขียนจะแปล *ความพยาบาท* เพียงแค่ปีเดียว (ลงใน *ลักขิตวิทยา* ราวปี 2444 และรวมเล่มในปี 2445)²⁵

²⁴ แม่วัน, “ย่องเบา,” ใน สุมาลี วีระวงศ์, *ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย พ.ศ. 2411-2453*, หน้า 264.

²⁵ ใน “คำนำ” ของฉบับพิมพ์ครั้งแรกในเดือนพฤษภาคม ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445) บอกว่า *ความพยาบาท* ไม่ได้เพิ่งแปลหน้ามาสู่โลก แต่ตกฟากมาได้เกือบปีแล้ว จึงเป็นไปได้ว่าอาจลงใน *ลักขิตวิทยา* ราวปี 2444 ผู้สนใจ ดู

หากนับ *สนุคนีร็อก* เป็นจุดเริ่มต้น จะเห็นได้ว่า ลักษณะการเขียนในรูปแบบที่สมจริงนี้ เริ่มมีการแพร่หลายมากขึ้น และมีโครงเรื่องที่ซับซ้อนมากขึ้นเมื่อเทียบกับเรื่องอ่านเล่นยุคก่อนหน้า (ก่อน *สนุคนีร็อก*) มีการกล่าวถึงพฤติกรรมอย่างที่จะเป็นไปได้ในชีวิตจริง ให้ความสำคัญกับความคิดของปัจเจกบุคคล และคำนึงถึงความเป็นจริง เรื่องร้อยแก้วสมัยใหม่เหล่านี้ ไม่มีอาวูรพิเศษ และไม่มีการเหาะเหินเดินอากาศอีกต่อไป สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของความรู้ในโลกความจริงขณะนั้น

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาดังกล่าว ก็ยังไม่มีการเขียนเรื่องยาวประเภทนวนิยายเกิดขึ้น จนกระทั่งได้มีการแปลนวนิยายเรื่อง *ความพยาบาท* จาก *Vendetta* ของแมรี คอลเลลี โดย “แม่วัน” (พระยาสุรินทรราชา) ในราวปี 2444 จึงทำให้สังคมไทยได้อ่านเรื่องแต่งที่มีโครงสร้างของนวนิยายตะวันตกแบบสมบูรณ์ขึ้นเป็นครั้งแรก และน่าจะเป็นที่นิยมในท้องตลาดอยู่พอสมควร ดังที่ สุกิจ นิมมานเหมินท์ (เกิดในปี 2449 หลังความพยาบาทแปล 5 ปี) ได้เล่าว่าตอนที่ตนเป็นเด็กนั้น “...พ่อผมเคยเอาหนังสือเรื่อง *ความพยาบาท* ฉบับที่แปลโดยแม่วัน มาอ่านให้ลูกฟัง”²⁶ หลังจากนั้น ก็ได้เริ่มมีการแปลนวนิยายของโลกตะวันตกมากขึ้น อย่างเช่น *แมลงป่องทอง* *สาวสองพันปี* *ทแกลัwthารสามเกลอ* หรือเรื่องชุดเซอร์ลอร์ดโฮล์ม เป็นต้น นอกจากการเผยแพร่เรื่องสั้นผ่านหน้า นิตยสารที่ทำให้ผู้อ่านได้คุ้นชินกับการเขียนร้อยแก้วแบบตะวันตกมากขึ้นแล้ว บางทีการแปล อาจจะเป็นกลไกหนึ่งที่ทำให้ผู้อ่านได้เริ่มรับรู้และยังคุ้นเคยกับรูปแบบการเขียนงานแบบนวนิยายมากขึ้นก็เป็นได้²⁷

ในปี 2458 ได้ปรากฏนวนิยายไทยแท้เรื่องแรก (?)²⁸ อย่าง *ความไม่พยาบาท* ของ หลวงวิลาศบริวัตกร ในนามปากกา “นายสำราญ” แม้เจ้าตัวจะบอกว่าเรื่องของตนไม่เป็นที่นิยมสักเท่าไร

ใน *ความพยาบาทพิมพ์ครั้งแรก ร.ศ. 121 ใช่หรือไม?* [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.digitalrarebook.com/index.php?lay=show&ac=article&id=538703730> [12 กันยายน 2558]

²⁶ หอสมุดแห่งชาติ, *รำลึกถึง “ดอกไม้สด”* (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2526), หน้า 7.

²⁷ สำหรับประเด็นเรื่องการแปล ดูใน Phrae Chittiphalangsi, “The Emerging Literariness: Translation, Dynamic Canonicity and the Problematic Verisimilitude in Early Thai Prose Fictions,” in Uganda Sze-Pui Kwan and Lawrence Wang-Chi Wong (eds.), *Translation and Global Asia: Relocating Cultural Production Network*.

²⁸ แม้จะเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่า *ความไม่พยาบาท* เป็นนวนิยายไทยเรื่องแรก แต่จากการสำรวจของ สุพรรณณี วราทร พบว่ายังมีนวนิยายที่เขียนก่อนหน้าปี 2458 อีกจำนวนหนึ่ง เช่น *ดาราหวั่น* ของ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ในช่วงต้นทศวรรษ 2450 หรือ *ความรักของคูรัก* (2456) โดย ธรรมรัตมี, *ปริศณัญญาชาวสยาม* (2457) โดย “คนดง” ดู สุพรรณณี วราทร, *ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย*, หน้า 124, 151-152. ซึ่งผู้

นัก เพราะไม่อ้างชื่อฝรั่ง จนต้องเขียน นางนรมิต ขึ้นโดยใช้ชื่อและฉากเป็นต่างประเทศทั้งหมด²⁹ แต่ก็นับเป็นนวนิยายไทยเรื่องแรก (ที่ผู้ศึกษาพบในขณะนี้) ที่เป็นเรื่องแต่งที่มีรูปแบบสมจริง ใช้ฉากเป็นสถานที่จริง ทั้งเรือกสวนฝั่งธนบุรี, บ้านเรือนในเขตพระนคร รวมถึงบรรยากาศของงานฉลองในช่วงฤดูหนาวของพระนคร เป็นต้น พฤติกรรมของนายเจียม แม่ปรุง และคนอื่นๆ ก็เป็นพฤติกรรมที่พอจะหาได้ในชีวิตจริง และแม่หลวงวิลาศ จะนิยามงานของตนว่าเป็น “ประโลมโลกยกความเรียง” และเขียนไว้ในหมายเหตุว่าตนหวังให้ผู้อ่านได้รับความเพลิดเพลินจากการอ่าน³⁰ แต่สิ่งที่ปรากฏคือ หลวงวิลาศฯ ก็ใช้การดำเนินเรื่องและการกระทำของตัวละครสอนเรื่อง “การให้อภัย” แก่ผู้อ่าน ว่ามีคุณค่ามากกว่าความแค้นและความพยาบาท หากรู้จักให้อภัย จะได้รับการยกย่องและได้รับความสุขในภายหลัง³¹ หลังจาก *ความไม่พยาบาท* ออกวางตลาด ก็ได้มีผู้คิดแตงนวนิยายเพิ่มขึ้น อย่างเช่นในปี 2459 “ไทยใต้” ได้เขียนเรื่อง *เด็กกำพร้า* ซึ่งจากข้อมูลในโฆษณาของฉบับพิมพ์ครั้งแรกในปี 2471 บอกว่า “...มีทั้งรัก ทั้งโศกแลกินใจอย่างสุดซึ้ง...เป็นเรื่องที่กินใจมหาชนทุกชั้น”³²

เรื่องอ่านเล่นของไทยยุคแรกอาจไม่เป็นที่นิยมของผู้อ่านมากนัก ความไม่พยาบาทก็ไม่เป็นที่นิยมจนหลวงวิลาศฯ ต้องเขียน *นางนรมิต* โดยแปลงเป็นเรื่องของต่างประเทศ จนถึงกลางทศวรรษ 2460 สถานการณ์อาจยังไม่กระเตื้องขึ้นมากนัก ดังที่ หลวงสารานุกรมประพันธ์ บรรณธิการ

ศึกษาตามหาหลักฐานเหล่านี้ไม่ได้ อย่างไรก็ตาม หมายเหตุท้ายเล่มของ หลวงวิลาศฯ ใน *ความไม่พยาบาท* ที่ใช้ประโยคว่า “มันแปลพิเศษนะ เรื่องอ่านเล่นของไทยมีแต่แปลหรือเป็นเรื่องแปลงนามจากฝรั่งทั้งสิ้น เรื่อง *ความไม่พยาบาท* นี้เป็นที่หนึ่งเรื่องแรกที่สุดของเรื่องประโลมโลกย่อยแก้วที่ไทยแต่งแท้จริง “ประโลมโลกยกความเรียง เป็นโนเวลล์ของไทยแต่งแท้ๆ” อย่างไทยแท้...” ก็ชวนให้สงสัยว่า หากมีนวนิยายไทยแพร่หลายก่อนหน้านั้น ทำไมหลวงวิลาศฯ จึงเขียนหมายเหตุราวกับว่าไม่เคยมี “โนเวลล์” ไทยมาก่อน หากไม่ใช่หลวงวิลาศฯ กล่าวเกินจริง ก็เป็นเพราะเรื่องยาวที่ตีพิมพ์ก่อนหน้านี้เขาไม่ได้มีลักษณะของ “โนเวลล์” เท่างานของเขา? หรือเรื่องก่อนหน้านี้แม้ใช้ชื่อสถานที่และตัวละครไทย แต่จริงๆ แล้วแปลมาจากต่างประเทศ? หรืออาจจะมีสาเหตุอื่นอีก? ประเด็นนี้คงต้องศึกษากันต่อไป

²⁹ ทักษิ์ เฉลิมเตียรณ, “ด้านขนบทางวรรณกรรมไทย: ความสำคัญของนวนิยายแปล, นวนิยายต้นฉบับ และนวนิยายเลียนแบบฯ,” *รัฐศาสตร์สาร* 30,2 (2553): 35.

³⁰ ดังข้อความว่า “...ผู้แต่งถึงจะเห็นอยากอย่างไรก็ดี แต่ก็ได้ตอบแทนแล้วในความรู้สึกที่ว่า ท่านผู้อ่าน จะได้รับความสนุกสำราญเพลิดเพลินที่สุด ในการที่ได้อ่านเรื่องซึ่งข้าพเจ้าอาสาจดมาให้ท่านอย่างไพเราะแลเร็ว อย่างถึงที่สุดแล้ว...” โปรดดู นายสำราญ, *ความไม่พยาบาท*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2545), หน้า 730.

³¹ โปรดดู นายสำราญ, *ความไม่พยาบาท*, หน้า 2-4.

³² *เฉลิมวุฒิ* 1, 4 (15 สิงหาคม 2471): ไบรอนปกหลัง.

เสนาศึกษา ในช่วงเวลานั้น ได้เล่าถึงสภาพการณ์ของเรื่องอ่านเล่นของไทยว่า “...ท่านผู้อ่านบางคนเมื่ออ่านเรื่องไทแล้ว มักเคยบ่นว่า “เสียวๆ ปอดๆ” อย่างไรพิกล ฟังไม่ค่อยสนิทหูเหมือนเรื่องฝรั่ง ชวนๆ จะเห็นว่า “ซี๊ด” กันไปเสียเสมอๆ...” หลวงสาราช เห็นว่า ที่เป็นดังนี้เพราะผู้อ่านไม่รู้จะคุ้นเคยกับเรื่องอ่านเล่นไทยแท้บ่อยๆ นั้นเอง จนเกิดเป็นอุปทานว่าเรื่องฝรั่งดีกว่า คนไทยจึงไม่ค่อยอยากแต่งเรื่องไทยไซ้ บางคนเวลาแต่งก็ใช้ชื่อเป็นคนต่างประเทศไป³³ แม้แต่ *เสนาศึกษา* เอง ก็ไม่เคยลงเรื่องสั้นหรือนวนิยายของไทยเลย ในฉบับเดียวกันนี้ หลวงสาราช จึงได้จัดเรื่องไทยแท้เรื่องแรกของ *เสนาศึกษา* ขึ้น คือเรื่องสั้น “สั้นสกุล” โดย นักเรียนนายร้อยพจน์ สิทธิมงคล และหลังจากนี้ ก็จะมีเรื่องสั้นของไทยตีพิมพ์ใน *เสนาศึกษา* อีกหลายเรื่อง (แม้จะไม่ถึงกับทุกฉบับก็ตาม) รวมถึงเริ่มมีนวนิยาย *แพรด้า* ตั้งแต่ฉบับเดือนกรกฎาคม 2465 เป็นต้นไปอีกด้วย

ช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2460 เรื่องอ่านเล่นของไทยน่าจะเริ่มได้รับความนิยมมากขึ้น นอกจาก *แพรด้า* ซึ่งเป็นที่ชื่นชอบแก่ผู้อ่านแล้ว ยังมีนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ยอดเยี่ยมอย่าง *ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้* (2467) ของ “อายุณโฆษ” (ขุนธนกิจวิจารณ์) ที่ทำให้ มาลัย ชูพินิจ ในวัยเรียน เริ่มเขียน *ศึกอนงค์* เพราะต้องการประชัน³⁴ ก่อนที่เขาและเพื่อนร่วมรุ่นจำนวนมาก จะเข้าสู่สนามแห่งนี้ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา อาจกล่าวได้ว่า นักเขียนหนุ่มสาวรุ่นทศวรรษ 2470 เหล่านี้ ได้เริ่มเส้นทางวรรณกรรมในช่วงที่เรื่องอ่านเล่นของไทยเริ่มเป็นที่นิยมมากขึ้นกว่ายุคของนักเขียนรุ่นก่อนหน้า

เรื่องอ่านเล่นแบบร้อยแก้วสมัยใหม่ได้เริ่มแพร่หลายและมีผู้คิดแต่งขึ้นเรื่อยๆ ก่อนที่ความนิยมของมันจะแซงหน้าบันเทิงคดีชนิดอื่นในกรุงเทพฯ ต่อไป ดังเช่นที่ สันต์ เทวรักษ์ ได้เล่าย้อนอดีตถึงหนังสือพิมพ์ในปี 2474 ว่า “...ถ้าใครเป็นนักอ่านนวนิยายในสมัยนั้นแล้ว ก็น่าจะจำได้ว่าหนังสือพิมพ์รายวันในสมัยนั้นขายนวนิยายเป็นส่วนสำคัญ ชาวสารการเมืองไม่ค่อยจะมี...”³⁵ ถึงแม้ว่าในความเป็นจริงแล้ว หนังสือพิมพ์ในยุคดังกล่าวจะยังคงเน้นข่าวสารการเมืองมากกว่าที่ สันต์ได้กล่าวไว้ก็ตาม แต่ก็แสดงให้เห็นว่า ในความทรงจำของเขา นวนิยายได้กลายเป็นส่วนประกอบสำคัญของหนังสือพิมพ์ยุคดังกล่าว สอดคล้องกับข้อเขียนในปี 2474 ของ “ศรทอง”

³³ หลวงสารานุกรมประพันธ์, “นำของบรรณาธิการ,” *เสนาศึกษาและแผ่วิทยาศาสตร์* 6, 4 (เมษายน 2465): 479-480.

³⁴ ดู สด ภูมระโรหิต, “ม. ชูพินิจ เพื่อนเก่าอีกคนหนึ่ง,” ใน *ชนิษฐา ณ บางช้าง (บรรณาธิการ), ระหว่างชีวิต มาลัย ชูพินิจ* (กรุงเทพฯ: ดำรงสิทธิ์, 2537), หน้า 60-61.

³⁵ สันต์ เทวรักษ์, “ห้าแผ่นดิน,” ใน *อนุสรณ์ มนัส จรรยา*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), หน้า 37.

(พระยาศรภักย์พิพัฒน์) นักหนังสือพิมพ์คนหนึ่งในสมัยนั้น ที่มองว่าคนไทยโดยทั่วไปสนใจอ่านงานบันเทิงคดีมากกว่าข่าวสารการเมือง “...ว่ากันที่จริงแล้ว ถ้าไม่มีเรื่องประโลมโลกแทรกแซงหนังสือพิมพ์เกือบจะขายไม่ออก การแข่งขันในการบรรจุเรื่องอ่านเล่นในหน้ากระดาษ จึงมีมากขึ้นตามลำดับ เพราะความต้องการของประชาชนเป็นเช่นนั้น...”³⁶

รูปแบบของเรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่ได้เริ่มมีความใกล้เคียงกับรูปแบบของเรื่องสั้นในโลกตะวันตกมากขึ้นในช่วงกลางทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบนี้ เกิดขึ้นใกล้เคียงกับการเปลี่ยนแปลงทางความคิดด้านอื่นๆ ทั้งในแง่ของศิลปะภาพเขียนที่คำนึงถึงความสมจริงมากขึ้น หรือในด้านของความรู้ที่เริ่มมีการอธิบายถึงสิ่งที่เคยเป็นอิทธิปาฏิหาริย์ต่างๆ ให้เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เรื่องอ่านเล่นเริ่มเป็นที่นิยมมากขึ้นจนถึงกับกล่าวถึงกันว่ามีคนอ่านมากกว่าข่าวสารบ้านเมืองนั้น เป็นเพราะเรื่องเหล่านี้ถูกจริตของผู้อ่านที่เป็นชนชั้นกลางในเมืองผู้มีการศึกษา และสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางความคิดของพวกเขา ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

3.2 ลักษณะเชิงรูปแบบและทัศนคติของเรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่

จากหัวข้อที่ผ่านมา อาจจะมีมองเห็นถึงพัฒนาการทางด้านรูปแบบของเรื่องอ่านเล่นในยุคแรกอย่างคร่าวๆ รวมถึงการที่เรื่องอ่านเล่นได้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชนชั้นกลางในเมืองตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา พร้อมทั้งสร้างผู้อ่านกลุ่มใหม่ๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้หญิงหรือเด็กนักเรียนที่มาพร้อมกับการขยายตัวของระบบการศึกษาสมัยใหม่ ความนิยมดังกล่าวของผู้อ่านในกรุงเทพฯ และหัวเมืองใหญ่นั้น เกิดควบคู่กันกับการเสื่อมความนิยมของการอ่านนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ซึ่งสาเหตุของความเสื่อมดังกล่าวนี้ ได้รับการอธิบายจากคนร่วมสมัยไว้ 2-3 ประเด็น ดังที่ เสาว์ บุญเสนอได้กล่าวถึงสาเหตุส่วนหนึ่งไว้ว่า “...เพราะอ่านซ้ำซากกันเท่าที่มีอยู่ ทางโรงพิมพ์ไม่มีเรื่องใหม่พิมพ์ออกมา...ไม่มีกวีรุ่นใหม่แต่งเรื่องใหม่ๆ เพิ่มออกมาอีก...”³⁷ หรือยศ วัชรเสถียร ได้กล่าวไว้ว่า

ตกมาถึงยุคนี้ [ต้นทศวรรษ 2470] ความนิยมอ่านเรื่องนิยายเจริงรมย์หรือเรื่องประโลมโลกที่แต่งขึ้นแบบไทย คือกวีนิพนธ์ ซึ่งส่วนมากเป็นคำกลอน ได้เสื่อมลงไปอย่างแทบกล่าวได้ว่าดิ่งสู่บาดาล มีนิยมอ่านก็แต่พวกสูงอายุเท่านั้น พวกหนุ่มสาวแล้ว ไม่แต่

³⁶ โปรดดู ศรทอง, *ชีวิตของประเทศ* (กรุงเทพฯ: 222, 2538), หน้า 43.

³⁷ ส. บุญเสนอ, *ตามรอยรายสือไท* (กรุงเทพฯ: พี.วาทีน พับลิเคชั่น, 2531), หน้า 30.

ต้องเอาทีเดียว เห็นเป็นเรื่องไร้สาระ หรือล้าสมัย พวกนี้อ่านกันแต่เรื่องสมัยใหม่ คือ เรื่องที่
แปลมาจากภาษาอังกฤษ³⁸

ขณะที่ ส่ง เทภาสิต นักเขียนร่วมสมัย ก็ได้กล่าวถึงนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ไว้ในบทความ “เรื่อง
ประโลมโลก” และมองว่า เรื่องจักรๆ วงศ์ๆ นั้น “...เรื่องราวเป็นของล้าสมัยด้วยตัวเอง ไม่มี
ความหมายติดต่อกับธรรมชาติของหญิงชายดังที่เป็นอยู่จริงๆ ไม่มีความเกี่ยวเนื่องกับความเป็นอยู่
ที่แท้ และไม่เป็นการแปลความหมายแห่งชีวิตมนุษย์...”³⁹

หากความทรงจำของ เสาว์ และ ยศ (ซึ่งเขียนขึ้นภายหลังเหตุการณ์มาก) ใกล้เคียงกับ
อารมณ์ความรู้สึกของพวกเขาในอดีต เราก็อาจนำเอาความเห็นเหล่านี้เสริมกับความคิดเห็นที่ร่วม
สมัยของ ส่ง ได้ว่า นิทานจักรๆ วงศ์ๆ ในสายตาคนรุ่นใหม่อย่างพวกเขานั้น ซ้ำซาก, ไร้สาระ,
ล้าสมัย, มิได้มีความเกี่ยวเนื่องกับความเป็นอยู่ที่แท้และไม่เป็นการแปลความหมายแห่งชีวิต
มนุษย์ ซึ่งการมองนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ในลักษณะนี้ ในด้านกลับ ก็แสดงให้เห็นว่าเรื่องอ่านเล่น
สมัยใหม่ในสายตาของพวกเขานั้น ไม่ซ้ำซาก ไม่ล้าสมัย และมีความหมายเกี่ยวเนื่องกับความ
เป็นอยู่และเป็นการแปลความหมายแห่งชีวิตมนุษย์ ฉะนั้นหรือ? เพราะเหตุใดเรื่องอันเป็นที่นิยมมา
นานหลายสิบปีอย่างนิทานจักรๆ วงศ์ๆ จึงพ่ายแพ้ต่อเรื่องอ่านเล่นแบบตะวันตก ปรัชญาการณีนี
อาจมิได้อธิบายได้ง่ายๆ เพียงว่าผู้อ่านต้องการความทันสมัยมากขึ้น เพราะหากมองให้ลึกลงไป
แล้ว การเปลี่ยนแปลงนี้ยังสอดคล้องกับทั้งการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมการอ่าน จากการอ่าน
ออกเสียงที่เน้นการฟังสู่การอ่านในใจ (ดังที่กล่าวไปแล้วในบทที่ 2) และการเปลี่ยนโครงสร้างทาง
ความคิดของผู้อ่านซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ ทั้งในแง่ของความต้องการเนื้อหาที่หลากหลายและมีความ
แปลกใหม่อยู่เสมอและในแง่ของทัศนคติที่เริ่มมีความต้องการงานที่สาระ มีประโยชน์ และสัมพันธ์
กับชีวิตจิตใจของมนุษย์ ในที่นี้จึงจะวิเคราะห์ถึงความนิยมของเรื่องอ่านเล่นที่สามารถเอาชนะสื่อ
บันเทิงชนิดอื่นในช่วงทศวรรษ 2460 เป็นต้นมาผ่าน 2 มุมมอง คือ 1. เรื่องอ่านเล่นในแง่ของ
รูปแบบการเขียนที่เปลี่ยนแปลงโครงเรื่องได้อยู่เสมอ และ 2. เรื่องอ่านเล่นในแง่ของตัวแบบแห่ง
การกระทำ

³⁸ ยศ วัชรเสถียร, *ความเป็นมาของการประพันธ์และนักประพันธ์ของไทย* (พระนคร แพร่พิทยา, 2506),
หน้า 111.

³⁹ ส่ง เทภาสิต, “เรื่องอ่านเล่น,” ใน ส. พลายน้อย (ผู้รวบรวม), *ความรัก ชีวิต และงาน ส่ง เทภาสิต
ต้นแบบของ สันต์ เทวรักษ์*, หน้า 154.

3.2.1. เรื่องอ่านเล่นในแง่ของรูปแบบการเขียนที่เปลี่ยนแปลงโครงเรื่องได้อยู่

เสมอ

ก่อนที่เรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่ที่ใช้รูปแบบของการเขียนร้อยแก้วแบบตะวันตกจะเป็นที่นิยมของผู้อ่านเพิ่มขึ้นในช่วงทศวรรษ 2460 เป็นต้นมานั้น งานบันเทิงคดีที่ครอบครองพื้นที่ความนิยมของสังคมไทยเห็นจะได้แก่นิทานจักรๆ วงศ์ๆ อันเป็นนิทานที่มีท้องเรื่องอิงกับโลกโบราณที่ไม่ปรากฏยุคสมัย ตัวเอกมักจะเป็นลูกกษัตริย์ มักจะมีเหตุให้ต้องออกเดินทางไปจากเมือง มีการฝึกวิชากับฤๅษี มีของวิเศษหรือเวทย์มนต์ต่างๆ มีการต่อสู้กับตัวร้ายหรือยักษ์ มีการชิงนาง แล้วจึงกลับเข้าเมือง โดยมากแต่งโดยคำประพันธ์ประเภทกลอน เช่น *สังข์ทอง* *ลักษณวงศ์* เป็นต้น ตัวละครของนิทานเหล่านี้จะมีลักษณะเป็นแบบฉบับ กล่าวคือ ตัวเอกฝ่ายชาย มีบุญญาธิการหรือหน่อโพธิ์สัตว์ มีความเก่งกล้าสามารถในการรบ หรือมีของวิเศษ เป็นผู้มีคุณธรรม และมีภรรยาหลายคน ตัวเอกฝ่ายหญิงจะมีรูปสมบัติดี ชาติตระกูลดี มีบุญญาธิการและเป็นผู้ถูกกระทำ แต่ก็มีตัวเอกฝ่ายหญิงนอกแบบฉบับเช่นกัน เช่นเรื่อง *แก้วหน้าม้า* เป็นต้น ส่วนผู้ร้ายโดยมากเป็นตัวละครด้านเดียว เลวร้ายเป็นแบบฉบับเพื่อแสดงกฎแห่งกรรมให้เห็น โดยมากมักจะเป็นยักษ์หรืออมนุษย์อื่นๆ หรือกษัตริย์ต่างเมือง โดยมีบทบาทเพียงเป็นอุปสรรคที่ตัวเอกต้องเอาชนะให้ได้ในแต่ละตอน⁴⁰ นิทานลักษณะนี้เป็นที่นิยมกันมากในช่วงรัชกาลที่ 5 และ 6 โดยพระยาอนุমানราชชนในวัยเด็ก (เกิด 2431) และ เสาว์ บุญเสนอ ในวัยเด็ก (เกิด 2452) ก็เคยรับจ้างอ่านนิทานเหล่านี้ให้กลุ่มผู้หญิงที่อยู่แถวบ้านฟัง แต่บันเทิงคดีเหล่านี้ก็ค่อยๆ เสื่อมความนิยมลงเมื่อเรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วสมัยใหม่ที่มีลักษณะการเขียนแบบตะวันตกค่อยๆ เป็นที่นิยมของผู้อ่านรุ่นใหม่

ยศ วัชรเสถียร นักเขียนรุ่นทศวรรษ 2470 คนหนึ่ง ได้เคยเสนอว่าการเสื่อมความนิยมของนิทานจักรๆ วงศ์ๆ นั้น เป็นเพราะนิทานเหล่านี้ยากแก่การอ่านสำหรับคนสมัยใหม่

... นิยายแบบใหม่นั้นอ่านรู้เรื่องรู้ราวกันได้ง่าย แม้แต่คนที่มีความรู้ทางอักษรศาสตร์เพียงแต่พออ่านออกเขียนได้ และที่เหนืออื่นใดนั้น ส่วนมากมีท้องเรื่องอ่านประกอบขึ้นด้วยเหตุการณ์ที่อาจเกิดขึ้นในชีวิตจริงได้ ซึ่งผิดกับท้องเรื่องนิยายแบบเก่า⁴¹

⁴⁰ สุรพงษ์ จันทรเกษมพงษ์, “หนังสือวัดเกาะ”: การสืบทอดและปรับเปลี่ยนทัศนคติและค่านิยมในสังคมไทย พ.ศ. 2465-2475” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547), หน้า 92-93.

⁴¹ ยศ วัชรเสถียร, *ความเป็นมาของการประพันธ์และนักประพันธ์ของไทย* (พระนคร แพร่พิทยา, 2506), หน้า 111, 146.

ข้อสันนิษฐานของยศอาจใช้ได้ในกรณีของวรรณคดีโบราณหรือบทกวีนิพนธ์ทั่วไป เพราะถึงจะศึกษาจบในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย แต่ก็ยังมีน้อยคนที่จะอ่านเข้าใจ *สมุทรโฆษคำฉันท์*, *กำสรวลสมุทร*, *นิราศนรินทร์* รวมถึงบทกวีนิพนธ์ร่วมสมัยที่ใช้คำศัพท์นอกเหนือชีวิตประจำวันอื่นๆ ขณะที่ผู้มีการศึกษาแทบทุกคน จะสามารถอ่าน *ความไม่พยายาบท* (“ครูเหลี่ยม”), *แพรดำ* (หลวงสารานุประพันธ์), *ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้* (“อายัดโฆษ”) หรือ *โลกสันนิวาส* (“ศรีบูรพา”) ได้อย่างไม่ติดขัด (ชอบหรือไม่ชอบเป็นอีกเรื่องหนึ่ง) อย่างไรก็ตาม สำหรับกรณีของนิทานจักรๆ วงศ์ๆ นั้น เราต้องไม่ลืมว่า ครั้งหนึ่ง นิทานจักรๆ วงศ์ๆ ก็เคยเป็นสิ่งที่ผู้อ่านหรือผู้ฟัง, ซึ่งน่าจะมีระดับการศึกษาต่ำกว่าคนหนุ่มสาวในยุคต่อมา, เข้าใจได้เช่นกัน ยังไม่นับว่า ในสังคมชนบททั้งยุคทศวรรษ 2460 และในยุคหลังจากนั้น ซึ่งน่าจะมีระดับการกระจายตัวของศึกษาน้อยกว่าในกรุงเทพฯ ยังคงมีความนิยมในการนิทานจักรๆ วงศ์ๆ กันอยู่ โดย “...ผู้ที่ยังนิยมซื้อจึงได้แก่ชาวชนบททั้งหลายที่ยังไม่ถูกหนังสือร้อยแก้ว และชีวิตสมัยใหม่ซึมแทรกเข้าไป คนเหล่านี้ยังนิยมอ่านหนังสือกลอนเล่มละสลึงอยู่มาก...”⁴² นอกจากนี้ เมื่อโรงพิมพ์วัดเกาะได้ทดลองตีพิมพ์ *ปลาบู่ทอง* ออกเป็นร้อยแก้วขึ้นปรากฏว่าขายไม่ออกเสียด้วยซ้ำ⁴³ แสดงให้เห็นว่ารูปแบบของการใช้กลอนมิได้เป็นปัญหาของผู้อ่าน (หรือผู้ฟัง) ในชนบทแต่อย่างใด

ดังนั้น “ความรู้ทางอักษรศาสตร์” ของผู้อ่าน (รวมถึงผู้ฟัง) อย่างที่ยศว่า คงมิใช่สิ่งที่สำคัญมากนักในกรณีของนิทานจักรๆ วงศ์ๆ เพราะชาวชนบทร่วมสมัยที่น่าจะมีระดับการศึกษาต่ำกว่าคนในกรุงเทพฯ ก็ยังคงบริโภคเนื้อหาของหนังสือนิทานดังกล่าว ถ้าเช่นนั้น อะไรที่ทำให้ผู้มีการศึกษาในเมืองถอยห่างจากนิทานดังกล่าว และนิยมเรื่องอ่านเล่นแบบสมัยใหม่

ก่อนอื่น อาจต้องทำความเข้าใจถึงลักษณะร่วมบางอย่างของนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ซึ่งพิชญาณี เชิงศิริ ได้วิเคราะห์นิทานจักรๆ วงศ์ๆ ของไทย โดยรวบรวมนิทานของแต่ละภาคมารวมทั้งสิ้น 61 เรื่อง และได้สรุปไว้ว่า โครงเรื่องใหญ่ๆ ของนิทานจักรๆ วงศ์ๆ มีอยู่ทั้งสิ้น 3 แบบ (พิชญาณี ใช้การแบ่งตาม ศิราพร ณ ถลาง และรวบรวมนิทานมาเพื่อพิสูจน์แนวคิดดังกล่าว)

โครงเรื่องแบบที่ 1 เรื่องเริ่มที่ชีวิตตัวเอกในวัยเด็ก เช่น *สังข์ทอง* *จำปาสีด้น* มักจะประกอบด้วยเหตุการณ์หลักๆ 3 ตอน คือ ตอนวัยเด็ก ตอนได้นาง และตอนกลับเข้าเมือง

⁴² เอนก นาวิกมูล, *ตำนานห้างร้านสยาม* (กรุงเทพฯ: ต้นอ่อนแถมมี, 2539), หน้า 35.

⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

โครงเรื่องแบบที่ 2 เรื่องเริ่มที่ตัวเอกในวัยหนุ่ม ไปเรียนวิชากับพระฤาษี จนกระทั่งได้นาง เช่น การเกิด ไม้่งป่า มักจะประกอบด้วยเหตุการณ์หลักๆ 3 ตอน คือ ตอนได้นาง ตอนผจญภัย-ได้นางครั้งที่ 2 และตอนกลับเมือง

โครงเรื่องแบบที่ 3 เรื่องเริ่มที่ตัวเอกมีเมียอยู่แล้ว ได้ออกประพาสป่า ผจญภัยจนได้นาง ซึ่งโครงเรื่องประเภทนี้ตัวเอกจะมีเมียหลายคน เช่น ไชยเชษฐา ไชยทัต มักจะประกอบด้วย เหตุการณ์หลักๆ 3 ตอน คือ ตอนผจญภัย-ได้นางครั้งที่ 2 ตอนผจญภัยครั้งที่ 2 และตอนได้ลูก-กลับเข้าเมือง⁴⁴

โดยพิชญาณีได้สรุปว่า โครงเรื่องของวรรณกรรมนิทานไทยทั้ง 3 แบบ ไม่ว่าจะนิทานของภาคใดก็ตามนั้น จะมีตอนที่ซ้ำกัน และจะมีโครงเรื่องที่คล้ายคลึงกัน คือ ตอนวัยเด็ก ตอนได้นาง ตอนผจญภัย-ได้นางครั้งที่ 2 (ยกเว้นวรรณกรรมนิทานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) และตอนกลับเมือง โดย การได้นาง เป็นส่วนที่สำคัญที่สุด และอาจกล่าวได้ว่าเป็นแก่นของนิทานไทย ซึ่งสรุปโดยรวมแล้ว โครงสร้างของนิทานแต่ละภาคนั้นจะมีลักษณะเฉพาะของตัวเองในระดับหนึ่ง แต่ก็มีลักษณะร่วมกันเป็นส่วนใหญ่

จึงอาจกล่าวได้ว่า โครงเรื่องของนิทานจักรๆ วงศ์ๆ จะไม่มีความหลากหลาย กล่าวคือ มีเพียงแค่ 3 โครงเรื่องใหญ่ๆ และแต่ละโครงเรื่องซ้อนทับกัน ทุกโครงเรื่องจะมีตอนผจญภัย ได้นาง และกลับเข้าเมืองเหมือนๆ กัน ต่างกันเพียงแค่จุดเริ่มเรื่อง ว่าเริ่มในวัยเด็ก วัยหนุ่ม หรือตอนที่เมียคนแรกแล้ว ดังนั้น ความสนุกของนิทานจักรๆ วงศ์ๆ จึงไม่ได้อยู่ที่ความหลากหลายของโครงเรื่องใหญ่ แต่อยู่ที่โครงเรื่องย่อยว่าพระเอกได้ของวิเศษอะไร ได้วิชาอะไร ผู้ร้ายเป็นยักษ์หรือเป็นมนุษย์ หรือพระเอกจะแก้สถานการณ์อย่างไรมากกว่า

โครงเรื่องที่วนเวียนกันเช่นนี้ อาจเป็นที่พึงใจสำหรับคนในยุคก่อนหน้า ที่โลกยังเต็มไปด้วยอิทธิปาฏิหาริย์และมีพลังในการเปลี่ยนแปลงของสังคมต่ำกว่ายุคสมัยใหม่ แต่สำหรับคนหนุ่มสาวที่ใช้ชีวิตวัยเด็กในช่วงทศวรรษ 2450 และเรียนหนังสือในช่วง 2460 อย่าง ส่ง เทภาสิต, เสาวบุญเสนอ และ ยศ วัชรเสถียร นั้น โครงเรื่องที่คล้ายคลึงกันนี้ กลับกลายเป็นความ “ซ้ำๆ ซากๆ” และ “ล้าหลัง” เพราะนอกจากโครงเรื่องเหล่านี้จะดูเหลวไหล (หากมองจากฐานคิดที่เริ่มเป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น) แล้ว “ความซ้ำซาก” ซึ่งไม่เคยถูกยกเป็นข้อเสียของวรรณกรรมยุคก่อนหน้า (ที่การผลิตงานในลักษณะของการตามรอยหรือบูชาครู เป็นสิ่งที่ถูกยกย่อง) กลับกลายเป็นข้อเสีย

⁴⁴ พิชญาณี เริงศิริ, “โครงสร้างนิทานจักรๆ วงศ์ๆ,” ใน ศิราพร ณ ถลาง (บรรณาธิการ), *ไวยากรณ์ของนิทาน* (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 51.

สำคัญในบริบทของสังคมสมัยใหม่ที่ผู้คนคุ้นชินกับความเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ และปรากฏสิ่งใหม่ๆ ที่แสดงถึง “ความก้าวหน้า” อยู่เสมอ การเชื่อมความนิยมของนิทานดังกล่าวจึงสัมพันธ์กับโครงสร้างทางความคิดที่เปลี่ยนไปของคนเมืองในสมัยนั้น ซึ่งแตกต่างจากโลกในสังคมชนบทยุคเดียวกันที่ยังมีกรอบคิดที่อิงกับอิทธิปาฏิหาริย์ และไม่ได้อยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ที่ทำให้นิทานจักรๆ วงศ์ๆ ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตได้

ขณะที่เรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วแบบตะวันตกนอกจากมีภาพลักษณ์ที่แสดงถึงความทันสมัยมากกว่าแล้ว ยังมีรูปแบบที่ยืดหยุ่นและสร้างโครงเรื่องได้อย่างหลากหลาย ผู้เขียนสามารถเปลี่ยนแนวตามความนิยมของตลาดได้ ดังที่ “ทิดมุ่ม ฅน ปากน้ำ” (ขุนสุนทรภาศิต) หนึ่งในผู้จัดทำนิตยสาร *ไทยเชชม* ช่วงปี 2468 ได้เขียนไว้ในหมายเหตุเบ็ดเตล็ดท้ายเล่มของนิตยสารดังกล่าวว่า แนวเรื่องที่คนทั่วไปชื่นชอบนั้น ได้แก่ “...เรื่องยืดยาวเยิ่นเย้อ 1 เรื่องรักๆ ใคร่ๆ 1 เรื่องพันดาบพันกระบี่ 1...” ขณะที่แนวเรื่องที่คนทั่วไปไม่ชอบ แต่ทิดมุ่มชอบ คือ “...เรื่องครีคระปุรมสมปะกับปี 1 เรื่องตลกขบขัน 1 เรื่องห้าแตรม 1 เรื่องท่องเที่ยวๆ 1...”⁴⁵ แม้จะเป็นความเห็นส่วนตัว แต่คงแสดงให้เห็นถึงแนวเรื่องที่ถูกอ่านในปี 2468 นิยม นั่นคือเรื่องรักใคร่ๆ เรื่องแนวต่อสู้ และเรื่องยาว (นวนิยาย?) และแสดงให้เห็นว่าในช่วงปลายทศวรรษ 2460 เริ่มมีแนวการเขียนที่หลากหลายมากขึ้นเป็นทางเลือกให้แก่ผู้อ่านที่ชอบแต่ละแนว สอดคล้องกับที่ “ช. ทรัพย์สาร” จากนิตยสาร *ไทยเชชม* เช่นกัน ได้กล่าวถึง “โลกบันเทิงคดี” ในช่วงปี 2468 ว่า

...สมัยก่อนนี้นักประพันธ์พากันแต่งเรื่องเพนทำนองเดียวกันว่า โอรสของกษัตริย์องค์หนึ่ง แทนที่จะเรียนวิชาในมหานคร ได้ออกไปศึกษาศิลปะกับฤษีที่กลางป่า จนเก่งกล้าแทบไม่น่าเชื่อ จึงออกจากบรรณศาลานัยว่าจะกลับไปบ้าน แต่ไกลไปไกลมาจนคว่ำเมียสวดยเหมือนจะตายเข้าคนหนึ่ง เมื่อกลับบ้านจะเกาะจะต้องไปนอนกลางวันที่กลางป่า และจะเกาะเมียกษัตริย์ซึ่งมีฤทธิพอกที่จะขโมยลูกสาวใครๆ ก็ได้ แต่ไฟล่มาขโมยเมียเขา ครั้นผัวตื่นมาไม่เห็นเมียก็ตามไปฆ่าเจ้ากษัตริย์นั้นตาย แล้วกลับไปตั้งกองเตี้อัดร้อน แต่ถูกเมียทำเสน่ห์กับหึงกัน [โครงเรื่องของนิทานจักรๆ วงศ์ๆ]

ต่อมาเปลี่ยนเพนนาย ก. รักนางสาว ข. บุตรีนาย บ. ซึ่งเกลียดนาย ก. เท่ากับที่นางสาว ข. เกลียดนาย จ. ซึ่งนาย บ. ต้องการให้ได้กับนางสาว ข. พอนาย จ. จะได้นางสาว ข. เพนเมีย ก็เพนต้องเกิดปรากฏขึ้นว่านาย จ. ไปทำมิดีมิร้ายไว้ ลงทำนาย ก. ได้กับนางสาว ข. ตามเคย

⁴⁵ ทิดมุ่ม ปากน้ำ, “หมายเหตุเบ็ดเตล็ด,” *ไทยเชชม* 2, 11 (มีนาคม, 2468): 1892.

ครั้นถึงยุคนี้ เกิดมีมอชเชอ เลอ ซวาลีเออร์ ซึ่งสามารถพันดาบชนะคู่ปรับที่ใครๆ ก็ต้องว่าเก่งกว่าตนเปนกอง แลต่อให้พวกศัตรูจะแห่กันมาตั้ง 20 ก็สู้นายคนนี้ผู้เดียวไม่ได้ และผู้หญิงที่สวยงามที่สุดก็ต้องเป็นเมียนายคนนี่ในที่สุดตามเคย

ใครจะทายได้ว่ารูปของเรื่องในอนาคตจะเป็นไปในลักษณะใด?...⁴⁶ (ในวงเล็บเป็นของผู้ศึกษา)

ในข้อความของเขาแสดงให้เห็นว่าโครงเรื่องแบบนิทานจักรๆ วงศ์ๆ มีอยู่แบบเดียว ขณะที่โครงเรื่องของร้อยแก้วสมัยใหม่นั้น พอเริ่มจำเจ ก็จะเปลี่ยนไปนิยมโครงเรื่องแบบใหม่ (จากนวนาย ก. รัก นางสาว ข. ไปเป็นแนวพันดาบ) และ “ช. ทรัพย์สาร” ยังคาดเดาต่อไปไม่ได้ด้วยว่าโครงเรื่องในอนาคตจะเป็นเช่นไร (ความแปลกใหม่) นอกจากนี้ หากไม่ชอบแนวใด ในท้องตลาดก็ยังมีเรื่องอ่านเล่นในแนวอื่นให้เลือกอ่านได้อีก เรื่องอ่านเล่นจึงเป็นลักษณะของรูปแบบการเขียนที่สามารถบรรจุนี้อหาได้อย่างหลากหลาย สามารถปรับเปลี่ยนแนวทางได้เรื่อยๆ ต่างจากนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ซึ่งถูกจำกัดที่ตัวเนื้อหาเป็นหลักว่าจะต้องมีการ ฝึกวิชา ฆ่ายักษ์ ลักนาง และหากมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหา เช่น บรรยายถึงชีวิตประจำวันแบบสมัยใหม่ ก็จะเสียความเป็นนิทานจักรๆ วงศ์ๆ ไป กลายเป็นแค่กวีนิพนธ์ที่เล่าเรื่องธรรมดา

ลักษณะเช่นนี้ก็ใกล้เคียงกับเรื่องอิงเกร็ดพงศาวดารจีนเช่นกัน เรื่องพงศาวดารจีนอาจได้รับความนิยมในหน้าหนังสือพิมพ์ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา แม่วานิทยสารบางฉบับอย่าง *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์* ในปี 2466 ที่ หลวงสารานุกรมประพันธ์ เป็นบรรณาธิการ ได้มีความคิดที่จะมีให้มีเรื่องจีน เหตุผลส่วนหนึ่งคือทันสมัยไปแล้ว⁴⁷ แต่จนถึงช่วงทศวรรษ 2470 หนังสือพิมพ์หลายฉบับก็ยังคงตีพิมพ์เรื่องพงศาวดารจีนอยู่ ผู้ศึกษาไม่มีตัวเลขที่แน่ชัดของการรวมเล่มพงศาวดารจีน แต่ในหน้าโฆษณาของนิตยสารต่างๆ นั้น แทบไม่มีการโฆษณา “รวมเล่ม” ของนิตยสารอิงพงศาวดารจีนเลย (ขณะที่มีโฆษณาถึงนวนิยายและเรื่องสั้นเป็นจำนวนมาก) ซึ่งอาจแสดงถึงลักษณะของการเป็นเรื่องที่ผู้อ่านจะอ่านตามหน้าหนังสือพิมพ์ แต่ไม่นิยมมากพอที่จะซื้อเก็บเป็นรูปเล่ม

ปัญหาของเรื่องอิงเกร็ดพงศาวดารจีนก็ใกล้เคียงกับนิทานจักรๆ วงศ์ๆ คือเนื้อหาจะวนเวียนไปด้วยการสู้รบ และการประลองตัวต่อตัวของแม่ทัพ (อิทธิพลจากสามก๊ก) ดังที่ สถิตย์เสมานิล ได้เล่าถึงสภาพของเรื่องจีนในช่วงรัชกาลที่ 7 ว่า

⁴⁶ ช.ทรัพย์สาร, “อันตวาทิ,” *ไทยเชชม* 2, 7 (พฤศจิกายน 2468): 1173.

⁴⁷ สุพรรณิ วราทร, *ประวัติการประพันธ์นวนิยายของไทย*, หน้า 265.

...เรื่องเกร็ดพงศาวดารจีนที่เรียกว่าเรื่องจีนนั้น ถ้าไม่สิ้นแก่นสารก็เหลือแก่นอยู่น้อย...เรื่องจีนในตอนนี้ส่วนมากผู้เขียนไทยนึกและเรียบเรียงเอง ขนบธรรมเนียมจีนก็ถลาถล่ำ การเจรจาระหว่างนายทัพที่เผชิญกันก็ประหนึ่งเด็กทะเลาะกัน...⁴⁸

เนื้อหาของเรื่องอิงเกร็ดพงศาวดารจีน ที่เขียนในรูปแบบของพงศาวดารและมีเนื้อหาอันจำกัดและซ้ำซาก จึงค่อยๆ เสื่อมความนิยมลงไป⁴⁹ ขณะที่นิยายอิงพงศาวดารอย่าง *ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้* ของ “อายุณโฆษ” หรือ *ผู้ชนะสิบทิศ* ของ “ยาขอบ” ที่มีลักษณะของเรื่องอ่านเล่นแบบสมัยใหม่ (นวนิยาย) เช่น มีการบรรยายอารมณ์ความรู้สึก มีบทสนทนาที่แยกออกมาชัด รวมถึงมีการสื่อถึงมโนทัศน์แบบสมัยใหม่ เช่น ความรักชาติบ้านเมือง หรือความรักแบบโรแมนติก กลับได้รับความนิยมสูงกว่าเรื่องเกร็ดพงศาวดารจีนในยุคเดียวกัน เรื่อง *ผู้ชนะสิบทิศ* ของ ยาขอบ ซึ่งเป็นเรื่องอิงพงศาวดารพม่า ยังได้รับการวิเคราะห์ว่าสะท้อนวิถีคิดแบบชนชั้นกลาง ตรงที่ อุดมคติของตัวเอกอย่าง จะเด็ด ได้ถูกสร้างให้มีลักษณะค่อนข้างสากล นิยายเรื่องนี้ไม่ได้เน้นพระราชกรณียกิจด้านพุทธศาสนาเหมือนพงศาวดาร แต่เน้นความซื่อตรงต่อมิตร ความซื่อสัตย์ต่อนาย การรักษาเกียรติของลูกผู้ชาย การรักษาคำพูด ความกล้าหาญ การไม่เอาเปรียบผู้อื่น ความมีน้ำใจ นักกีฬา ฯลฯ “...คุณสมบัติเหล่านี้เป็น “สากล” อย่างน้อยก็เป็น “สากล” แก่ผู้อ่านซึ่งเป็นชนชั้นกลางไทย...”⁵⁰

ถึงแม้จะมีโครงเรื่องที่ซ้ำกันบ้าง แต่เนื่องจากมีแนวเรื่องที่หลากหลายให้ผู้อ่านได้เลือกมากกว่า (รัก, ผจญภัย, สืบสวนสอบสวน, สยองขวัญ, ชีวิต ฯลฯ) เรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่ จึงเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับระบบตลาดและวิถีคิดแบบทุนนิยมมากกว่าเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ หรือเรื่องอิงเกร็ดพงศาวดาร การมีแนวเรื่องหลากหลายและเปลี่ยนแนวที่นิยมไปเรื่อยๆ สะท้อนให้เห็นถึงพฤติกรรมการบริโภคแบบทุนนิยมที่จำเป็นต้องมีสิ่งใหม่ๆ มาตอบสนองของความต้องการอยู่เสมอ

⁴⁸ สถิตย์ เสมานิล, *วิสาสะ* เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี่, 2539) หน้า 299.

⁴⁹ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การรับรู้ถึง “เรื่องจีน” ของสังคมไทยยังคงจำกัดอยู่เฉพาะเรื่องจีนที่ชนชั้นนำรุ่นก่อนแปล เพราะในช่วงใกล้เคียงกัน งานเขียนในประเทศจีนได้ก้าวเข้าสู่การเขียนแบบสังเขปและแบบลัทธิมาร์กซ์แล้ว ดู C.T. Hsia, *A History of Modern Chinese Fiction*, 2nd ed. (London: Yale University Press, 1962), pp. 55-57.

⁵⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “ประวัติศาสตร์ที่เหนือประวัติศาสตร์ใน ผู้ชนะสิบทิศ ของยาขอบ,” ใน *ไขน คาราบาว น้ำเน่า และหนังไทย* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), หน้า 17.

ยกตัวอย่างเช่นนวนิยายเรื่อง *แพรวดำ* ของ หลวงสารานุกรมประพันธ์ ที่ตีพิมพ์ใน *เสนาศึกษาและแม่* *วิทยาศาสตร์* ช่วงปี 2465 นั้น น่าจะเป็นเรื่องแรกๆ ที่พยายามผสมผสานแนวเรื่องต่างๆ ไว้ด้วยกัน โดยได้รับอิทธิพลจากภาพยนตร์เรื่อง *บ้านมหาภัย* จนกลายเป็นเรื่องอ่านเล่นที่มีหลายรสจัดที่ได้รับการโฆษณาว่า “...เป็นเรื่องลึกลับ นักสืบ ผจญภัย และความรักพร้อมบริบูรณ์...” และปรากฏว่าเป็นที่ต้อนรับของผู้อ่านเป็นอย่างดี ดังที่ “...เมื่อสำรวจผลของเสนาศึกษาดูความต้อนรับของมหาชน ก็ปรากฏในตอนปลายปี 2466 ว่าหนังสือต้องพิมพ์เพิ่มขึ้นถึงจำนวน 4,000 เล่ม ซึ่งดูเหมือนจะเป็นจำนวนมากที่สุดในบรรดานิตยสารของประเทศไทยทุกฉบับในยุคนั้น...”⁵¹ และในปี 2467 เมื่อหลวงสารานุกรม ตีพิมพ์ *หน้าผี* เป็นตอน ลงใน *เสนาศึกษา* เช่นเคย ก็ทำให้ “...ได้ทำควา
นิยมให้แก่ผู้อ่านเช่นเดียวกับเรื่อง *แพรวดำ* และจำหน่ายได้หมดเกลี้ยงอย่างเทน้ำเทท่า...”⁵²

ความแปลกใหม่ ของ *แพรวดำ* รวมถึง *หน้าผี* นี้ ทำให้ผู้อ่านในยุคนั้นไม่ว่าจะเด็กหรือผู้ใหญ่ ต่างก็ใฝ่ติดตาม ดังที่ เนตร เขมะโยธิน กล่าวถึงงานเขียนของหลวงสารานุกรม ไว้ว่า “...นักอ่านสมัยนั้นติดกันงอมแงม...” ความน่าตื่นเต้นและคาดเดาไม่ได้ ทำให้เด็กสมัยนั้นอย่าง ฉันทิษย์ กระแสสินธุ์ และ “สันต์ เทวรักษ์” รู้สึก “...อ่านแล้ววางไม่ลง เรื่องที่ได้อ่านรู้สึกว่ามันสนุกสนานโลดโผนลึกลับเหลือประมาณ...” (ฉันทิษย์) และ “...ยามเมื่อตัวบุคคลสำคัญในท้องเรื่องล่องมือลงไปใ้ในกระเป๋ากางเกง แล้วหยิบเอา “วัตถุดำมะเมื่อม” ออกมา พวกเราเด็กๆ พากันตื่นเต้นนัก...” (สันต์) รวมถึงเหม เวชกร ที่มีความเห็นว่า “...ทุกเรื่องที่เกิดจากคุณหลวง [สารานุกรมประพันธ์] ข้าพเจ้าได้ติดตามอ่านทุกเรื่อง...”⁵³

ปรากฏการณ์เดียวกัน ยังเกิดกับ *ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้* (2467) ที่เป็นนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ยุคต้นของไทย ซึ่งแม้จะไม่ใช้นิยายแนวนี้เรื่องแรก⁵⁴ แต่ความแปลกใหม่ของดาบศักดิ์ ที่มีทั้งเรื่องผจญภัยของตัวเอก ต่อสู้กับเหล่าร้าย และความรักกับหญิงงาม พร้อมสอดแทรกความคิดเรื่องความรักชาติบ้านเมือง รวมถึงความรู้ทางประวัติศาสตร์ ทำให้นักอ่านในยุคนั้นต่างก็

⁵¹ หลวงสารานุกรมประพันธ์, “ชีวประวัติของเสนาศึกษาเท่าที่เกี่ยวข้องกับข้าพเจ้า,” ใน *ภากร ปาจิณพัยค์* (ผู้รวบรวม), *หรีดจากนักประพันธ์ไทย: หนังสืออนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสารานุกรมประพันธ์* (นวล ปาจิณพัยค์) 24 พฤศจิกายน 2487 (พระนคร : บริษัทการพิมพ์ไชยวัฒน์, 2497), หน้า 80.

⁵² แม่ลัดดา, “ผู้มาดี-ไปดี,” ใน *ภากร ปาจิณพัยค์* (ผู้รวบรวม), *หรีดจากนักประพันธ์ไทย*, หน้า 94.

⁵³ ข้อความทั้งหมด ยกมาจากที่แต่ละคนเขียนไว้อ้าล้วยให้ หลวงสารานุกรมประพันธ์ ใน *ภากร ปาจิณพัยค์* (ผู้รวบรวม), *หรีดจากนักประพันธ์ไทย*.

⁵⁴ อย่างน้อยก็มีเรื่องชุด *ทหารพระนเรศวร* ของ นายศิลป์ เทศะแพทย์ ที่ตีพิมพ์ใน *ศัพท์ไทย* ในช่วงปี 2465 นอกจากนี้ ในนิตยสารดังกล่าวยังได้กล่าวถึง งานชื่อ *ทหารพระเจ้าตากสิน* อีกด้วย แต่ยังไม่ทราบว่าเป็นเนื้อหาหรือลักษณะของงานจะเป็นอย่างไร

เฝ้าติดตาม ดังที่ สด ฐรมะโรหิต ได้เคยกล่าวถึง *ดาบศักดิ์* ไว้ว่า “...พิมพ์ออกมาในหนังสือ *ไทยเชชม* เป็นครั้งแรก คนก็รุมกันเพราะเป็นดาบไทยที่มีรสชาติแปลกกว่าดาบเล่มอื่นๆ โดยเฉพาะการบรรยายในเชิงหลักวิชา ซึ่งให้ความรู้แก่ผู้อ่านมาก...”⁵⁵ ความนิยมนี้ ทำให้ *ไทยเชชม* ต้องยืนยันกับผู้อ่านว่า *ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้* จะยังไม่จบลงง่ายๆ แน่แน่นอน ดังข้อความว่า “...*ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้* จะไม่ยอมถ่อมศักดิ์น้ำพี้ ลามือไปง่ายๆ เป็นอันขาด ท่านที่ชอบเรื่องนี้ทั้งหลายไม่ต้องร้อนใจว่า *ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้* จะลงเอยเสียใน 2-3 เล่มนี้...”⁵⁶

เช่นเดียวกับเรื่องสั้นของ ส่ง เทภาสิต ที่แนวการเขียนของเขาได้สร้างความรู้สึกละเอียดใหม่ให้แก่ผู้อ่านในยุคหนึ่ง “นวนาค” (จุน ปรภาวิวัฒน์) นักเขียนรุ่นทศวรรษ 2470 มองว่า ส่ง เลียนแบบนักประพันธ์อังกฤษที่มีชื่อในสมัยนั้น เขาใช้ถ้อยคำสั้น ชัดเจน และกินใจ แทนที่จะใช้ประโยคยาวๆ ตามที่นิยมกัน “...ซึ่งเป็นที่ตื่นตาตื่นใจของบรรดาผู้อ่านทั้งหลายอย่างใหญ่หลวงในสมัยนั้น...”⁵⁷

ความนิยมในเรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วจึงไปในทิศทางเดียวกับตรรกะของสังคมทุนนิยมที่ต้องการความแปลกใหม่และการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ โครงเรื่องที่ใหม่และคาดเดาไม่ได้ กลายเป็นลักษณะสำคัญของวรรณกรรมแบบระบอบทุนนิยมที่มีส่วนทำให้เกิดอิสระในการจินตนาการถึงแง่มุมต่างๆ ของปัจเจกบุคคล และทำให้ปัจเจกบุคคลกลายเป็นศูนย์กลางของการเล่าเรื่อง⁵⁸ ความนิยมในเรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วของไทยจึงเกิดขึ้นโดยสัมพันธ์กับวิถีคิดแบบใหม่ของคนชั้นกลางในเมืองที่มาพร้อมกับสังคมเงินตรา ซึ่งทำให้ “ความซ้ำซาก” ของบันเทิงคดีแนวอื่นกลายเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา (ปรากฏการณ์นี้คงไม่ได้เกิดขึ้นกับสังคมไทยเพียงอย่างเดียว ซึ่งอาจจะต้องมีการศึกษาต่อไป) นอกจากนี้ ความนิยมของเรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วแนวใหม่ ยังได้ทำให้เกิดการคาดหวังจากชนชั้นกลางไทยจำนวนหนึ่งในช่วงเวลานั้นว่าจะกลายเป็นพื้นที่ในการบ่มเพาะ, นำเสนอ หรือจัดวางชุดของคติหรือจริยธรรมในแบบต่างๆ อย่างที่งานเขียนในรูปแบบอื่นไม่สามารถกระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพเท่า

⁵⁵ สด ฐรมะโรหิต, “คุณครูอายุัดมโฆษ,” *อายุัดมโฆษนุสรณ์*, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนอนนิจวิจารณ์ (ประยูร ธชาลภักดิ์) ณ วัดระฆังโฆสิตาราม 28 พฤศจิกายน 2507, หน้า (9).

⁵⁶ ช. ปุญญูปถัมภ์, อินทวาทิ, *ไทยเชชม* 1, 6 (ตุลาคม 2467): 985.

⁵⁷ นวนาค, “ระลึกถึงคุณ สันต์ เทวรักษ์,” ใน *อนุสรณ์ “สันต์ เทวรักษ์”*, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายสันต์ ท.โกมลบุตร ณ ฌาปนสถานวัดตรีทศเทพ กรุงเทพฯ 2 พฤษภาคม 2521, หน้า 42.

⁵⁸ Franco Morreti, *The Bourgeois: Between History and Literature*, pp. 15-17.

3.2.2 เรื่องอ่านเล่นในแง่ของตัวแบบแห่งการกระทำ

หากมองในแง่มุมมองของงานวรรณกรรม แต่เดิมมา สิ่งที่กวีในยุคโบราณของไทยใส่ใจนั้น โดยมากจะเป็นเรื่องของความไพเราะหรือชั้นเชิงของบทกลอนมากกว่าจะเป็นเรื่องของประโยชน์ โภคผล (ยกเว้นประโยชน์ในทางศาสนา) ดังที่ ชลดา เรื่องรักษัลิขิต ได้เสนอไว้ใน *ทอไหมในสายน้ำ: 200 ปี วรรณคดีวิจารณ์ไทย* ว่า การวิจารณ์งานวรรณกรรมที่ปรากฏในช่วงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น จะวิจารณ์ในแง่ของความไพเราะเกือบทั้งสิ้น⁵⁹ เช่นในบทตอนท้ายของ *รามเกียรติ์* และ *อิเหนา* ที่กวีได้กล่าวถึงบทประพันธ์ของตนเองว่า

อันพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์	ทรงเพียรตามเรื่องนิทานไสย
ไซ้จะเป็นแก่นสารสิ่งใด	ดั่งพระทัยสมโภชบูชา
ใครฟังอย่าได้ไหลหลง	จงปลงอนิจจังสังขาร...

และ

เสนาะจริงยิ่งเรื่องแต่ปางบรรพ์	ดั่งจวงจันทร์คันธรสจรงใจ
	(รามเกียรติ์)

อันอิเหนานิพนธ์ไว้แต่ก่อน	บทกลอนเพราะพริ้งเป็นหนักหนา
ใครสดับก็จับวิญญาณ	ดั่งสุธาทิพยรสสำอากรรณ
	(อิเหนา)

บทกวีในลักษณะที่ชื่นชมความไพเราะนี้ ยังปรากฏในวรรณคดีไทยอีกหลายเรื่องดังที่ ชลดาได้แสดงให้เห็นดูในบทความ⁶⁰ เช่นเดียวกับในบทประพันธ์บางประเภท เช่น “นิราศ” กวีก็ได้แสดงเจตนาไว้อย่างชัดเจนว่า แต่งขึ้นเพื่อให้เป็นเรื่องอ่านเล่นเท่านั้น ดังที่สุนทรภู่ได้กล่าวไว้ว่า “ให้อ่าน

⁵⁹ ชลดา เรื่องรักษัลิขิต, “วรรณคดีวิจารณ์ไทย พ.ศ. 2325-2453,” ใน สุวรรณภา เกรียงไกรเพ็ชร และ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (บรรณาธิการ), *ทอไหมในสายน้ำ 200 ปี วรรณคดีวิจารณ์ไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2541), หน้า 54.

⁶⁰ ชลดา เรื่องรักษัลิขิต, “วรรณคดีวิจารณ์ไทย พ.ศ. 2325-2453,” หน้า 54-58.

เล่นเป็นเรื่องเมืองพริบพรี” ใน *นิราศเมืองเพชร* หรือเสมียนมี ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของสุนทรภู่ได้กล่าวไว้ในตอนท้ายของ *นิราศเดือน* ว่า “พออ่านเล่นเป็นที่ประທံงທုທံ ให้ผาสุกตามประสาเป็นบ้านหลัง”⁶¹

ในแง่ของเนื้อหาแล้ว งานเขียนเหล่านี้ย่อมมีสอดแทรกคติหรือคำสั่งสอนเอาไว้เป็นระยะ โดยเฉพาะในทางศาสนา แต่หากมองจากข้อจำกัดของการเผยแพร่ในยุคนั้น จึงไม่น่าจะมีการคาดหวังหน้าที่ต่อสังคมจากงานเหล่านี้สักเท่าไรนัก การที่งานเหล่านี้เผยแพร่ในวงแคบต่อชนชั้นสูงด้วยกัน และส่วนใหญ่น่าจะเป็นการฟังมากกว่าการอ่าน ทำให้ เสียง สัมผัส และความไพเราะกลายเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการแสดงโวหาร ส่วนคติหรือคำสั่งสอนที่แทรกอยู่ภายในเนื้อหา ไม่เคยถูกมองภายใต้กรอบคิดของประโยชน์หรือผลกระทบต่อสังคม

อย่างไรก็ตาม เมื่อการพิมพ์เริ่มเข้าสู่สังคมไทยพร้อมๆ กับที่ “หนังสือ” และ “การอ่าน” เริ่มหลุดออกจากการผูกขาดของชนชั้นสูงและเป็นที่รู้จักของสามัญชนอย่างแพร่หลาย หนังสือเริ่มถูกแยกเป็น “หนังสือที่มีประโยชน์” และ “หนังสือที่ไม่มีประโยชน์” และมองเห็นผลกระทบจากการอ่านที่มากไปกว่างานเขียนในโบราณหรือสมุดไทยที่เผยแพร่ในวงจำกัด ดังที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้กล่าวไว้ใน *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ* ว่า

ข้าพเจ้าพิเคราะห์ดูหนังสือที่เด็กอ่าน ก็ไม่เป่นประโยชน์แก่เด็กเลย แต่หนังสือปดม ก กา เปนที่พ่อให้เด็กอ่านงายดีอยู่ ถ้าเป่นหนังสือไทยๆ ที่เด็กอ่าน ก็มีแต่หนังสือการประเล้าประโลมโดยมากกว่าหนังสือสุภาษิต เด็กนั้นก็ไม่มีใครจะได้ปัญญาสิ่งใด... ข้าพเจ้าจึงคิดเรื่องราวกล่าวเหตุผลต่างๆ แก่ในทางทางโลกย์บ้าง ทางศาสนาบ้าง... ผู้ที่เรียนหนังสือรู้แล้ว จะได้อ่านหนังสือนี้แทนหนังสือสวดแลหนังสือเรื่องลคร เหนจะเป่นประโยชน์รู้การเล็กๆ น้อยๆ บ้าง...⁶²

ผู้ศึกษาไม่แน่ใจว่า “หนังสือประเล้าประโลมโลก” ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวถึงนั้นหมายถึงหนังสือจำพวกใด เพราะในปีที่เขียนแสดงกิจจานุกิจในปี 2410 การพิมพ์นิทานกลอนหรือเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ น่าจะยังไม่แพร่หลายในสังคมไทย (โรงพิมพ์หมอสมีที่ตีพิมพ์นิทานกลอนเป็นจำนวนมากจะตั้งขึ้นในปี 2411) แต่ก็กล่าวได้ว่า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เห็นว่าการอ่านนั้น สร้างผลกระทบต่อสังคม ในที่นี้คือเด็ก (ซึ่งอาจเริ่มถูกมองว่าเป็นอนาคตของประเทศหรืออาณาจักร)

⁶¹ บทกลอนทั้ง 2 ชิ้น ผู้เขียนอ้างอิงจาก เรื่องเดียวกัน, หน้า 88.

⁶² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: องค์การคำครุสภา, 2545), หน้า 5-6.

แม้ว่าชนชั้นสูงโดยรวมน่าจะยังคงชื่นชมงานที่ไพเราะทางภาษาของงานเขียน แต่ขณะเดียวกัน ก็ได้เริ่มนิยามตัวเองใหม่ว่าไม่ได้อ่านเพียงเพื่อ “ความบันเทิง” เท่านั้น แต่ต้องมีคติหรือสาระบางประการเช่นกัน ดังที่รัชกาลที่ 5 เคยประเมินเนื้อหาของเรื่อง *พระอภัยมณี* ของสุนทรภู่แทรกไว้ในเรื่องเงาะป่าว่าเป็นเรื่องที่ “เพ้อ” คือแต่งขึ้นเองสนุกๆ จินตนาการเอาเอง ซึ่งตรงกับความเห็นของคุณพุ่มที่ประเมินค่าเนื้อหาของ *พระอภัยมณี* แทรกไว้ในเรื่อง *เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติ* ซึ่งเป็นผลงานสมัยต้นรัชกาลที่ 5 ว่า *พระอภัยมณี* เป็นเพียง “นิยายขี้ปดสยดสยอง”⁶³

ข้อติติงดังกล่าวอาจไม่ใช่ความเห็นร่วมของคนในสมัยนั้น ดังที่สามัญชนผู้มีการศึกษาอย่าง “เทียนวรรณ” และ “ก.ศ.ร. กุหลาบ” ได้พยายามเสนอให้เห็นถึงคุณค่าของ *พระอภัยมณี* โดยเทียนวรรณมองว่า *พระอภัยมณี* เป็นเรื่องที่สมเหตุสมผล ตัวละครมีความสมจริง ทั้งยังมีความเพราะพิริ้ง นอกจากนี้ยังเป็นเรื่องที่มีเนื้อหาทั้งทางโลกและทางธรรม มีภาษีตแทรกอยู่มาก⁶⁴ จะเห็นได้ว่า เทียนวรรณก็นิยมความสมเหตุสมผลและความสมจริง อันเป็นกรอบคิดแบบสมัยใหม่เช่นกัน แม้เขาจะกำลังกล่าวถึงนิทานกลอนอยู่ก็ตาม

... ท่านภูสุนทรชาวเมืองแก่งบ้านเนินกรำ แต่งหนังสือเรื่องพระอะไภยมณี นี้ นับว่าเปนเรื่องอ่านเล่นก็จริง ใครๆ ก็เข้าใจด้วยกันอย่างนั้นโดยมาก แต่เราผู้ได้โดยดูลเกล้าฯ ในสมองเราว่า ท่านภูสุนทรแกตั้งใจจะกล่าวให้เปนประโยชน์แก่ผู้ที่มีเกล้าฯ...⁶⁵

ขณะที่ ก.ศ.ร. กุหลาบ ก็ได้กล่าวว่าเรื่อง *พระอภัยมณี* นั้น “... ควรจะจำทราบไว้ให้เป็นเครื่องบำรุงสติปัญญาในทางคติโลกย์แลคติธรรมเพื่อเป็นโลกประโยชน์”⁶⁶

แม้เทียนวรรณ และ ก.ศ.ร. กุหลาบ จะพยายามปกป้องคุณค่าของ *พระอภัยมณี* แต่จะเห็นได้ว่า กรอบคิดของทั้ง 2 คน ก็ยังเป็นกรอบเดียวกับทั้งรัชกาลที่ 5 และคุณพุ่ม คือมองว่า

⁶³ ญัฐวุฒิ สุธิสสงคราม, *ชีวิตและงานกวีของคุณพุ่ม จินตกวีสตรี*, อ้างใน ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, “วรรณคดีวิจารณ์ไทย พ.ศ. 2325-2453,” หน้า 85. แม้ชลดาจะกล่าวว่า เมื่อรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรป และได้ทอดพระเนตรเห็นโต๊ะกล จึงยอมรับว่าได้ประเมินค่า *พระอภัยมณี* ผิดไป แต่ก็แสดงให้เห็นว่า รัชกาลที่ 5 ได้ใช้ “ความถูกต้องตามความเป็นจริง” เป็นมาตรฐานหนึ่งในการประเมินงานประพันธ์

⁶⁴ เทียนวรรณ, *ตุลวิภาคพจนกิจ* เล่ม 2, อ้างใน ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, “วรรณคดีวิจารณ์ไทย พ.ศ. 2325-2453,” หน้า 87.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

⁶⁶ ก.ศ.ร. กุหลาบ, อ้างใน ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, “วรรณคดีวิจารณ์ไทย พ.ศ. 2325-2453,” หน้า 87.

หนังสือที่ดีควรมีสาระและคติสอนใจเป็นที่ตั้ง ฐานคิดนี้ปรากฏทั่วไปในเรื่องอ่านเล่นยุคแรกๆ ที่มักจะบอกในตอนต้นและตอนท้ายว่า เรื่องดังกล่าวสอนหรือให้คติใดแก่ผู้อ่าน

ไม่ว่าวรรณคดียุคก่อนหน้าจะสอดแทรกสิ่งที่เป็นคติหรือคำสอนมากน้อยเพียงใดก็ตาม แต่เนื่องจากข้อจำกัดในการเผยแพร่ ทำให้มันไม่เคยถูกมองภายใต้กรอบคิดของความเป็นประโยชน์ที่จะมีผลกระทบต่อสังคมมาก่อน ขณะที่การแพร่ขยายของสิ่งพิมพ์ผู้อ่านออกเขียนได้ทั่วไป ทำให้ชนชั้นนำเริ่มกังวลว่าประชาชนจะอ่านแต่สิ่งของไร้ประโยชน์ ความกังวลนี้มีมาตั้งแต่สมัยที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้แต่งหนังสือแสดงกิจจานุกิจในปี 2410 และกลายเป็นประเด็นหลักของวรรณคดีสโมสรในปี 2457⁶⁷ ดังที่ได้เสนอในหลักการกว้างๆ ว่า จะต้อง “...ไม่เป็นเรื่องทุกาษิต ฤาเป็นเรื่องที่ชักจูงความคิดของผู้อ่านไปในทางไม่เป็นแก่นสาร ฤาซึ่งจะชวนให้คิดวุ่นวายไปในทางการเมือง อันจะเป็นเครื่องรำคาญแก่รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว...”⁶⁸ นอกจากนี้ในพระบรมราชาธิบายในการประพันธ์ ที่ตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2470 (หลังรัชกาลที่ 6 สวรรคตได้ 2 ปี) ที่พระองค์ทรงกล่าวถึงสิ่งที่ผู้อ่านจะได้จากโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอนนั้น รัชกาลที่ 6 ยังได้เสนอ “ข้อละเว้น” บางประการที่กวีพึงใส่ใจ ซึ่งมีข้อหนึ่งระบุว่า ควรละเว้นแต่งเรื่องซึ่ง “ไม่เป็นคติ” สำหรับในส่วนข้อที่กวีควรประพฤตินั้น นอกจากพระองค์จะเสนอว่ากวีควรจะให้มีความสำคัญกับเรื่องของรูปแบบแล้ว ยังเห็นว่ากวีต้อง “เลือกหาเรื่องที่เป็นแก่นสาร” อีกด้วย

เทคโนโลยีการพิมพ์ที่ทำให้การพิมพ์หนังสือแพร่หลายไปสู่คนหมู่มากได้ คงจะสร้างความปั่นป่วนให้แก่ชนชั้นนำและหน่วยงานรัฐอยู่พอสมควร นอกจากการตั้งวรรณคดีสโมสรที่แสดงความกังวลทั้งในเรื่องของรูปแบบและเนื้อหาแล้ว ในช่วงปี 2459 นิตยสาร *เสนาศึกษาและแม่วิทยาศาสตร์* อันเป็นนิตยสารของหน่วยงานด้านการทหาร ยังได้แสดงความใส่ใจเรื่องนี้ด้วยการนำเสนอบทความ “วิธีอ่านหนังสือ” โดยมองหนังสือเป็นเช่นเดียวกับ “ยา” ซึ่งถ้าหากผู้อ่านกินยาผิดประเภท ก็อาจนำไปสู่การบาดเจ็บหรือถึงแก่ชีวิตได้ ดังนั้น การอ่านหนังสือจึงไม่ใช่ว่าอ่านอะไรก็ได้ แต่จะต้องเลือกอ่านในสิ่งที่ดี โดยต้องดูว่าผู้แต่งเป็นใคร สำนักพิมพ์ใดเป็นผู้จัดพิมพ์ คนอื่นมีความเห็นเกี่ยวกับหนังสือเล่มนี้อย่างไร รวมถึงการดูเนื้อหาจากสารบัญของหนังสือ ฯลฯ หรือในปี

⁶⁷ สำหรับฐานคิดเรื่อง “หนังสือดี” ในสังคมไทย โปรดดูใน Thanapol Limapichart, “The Prescription of Good Books: the Formation of the Discourse and Cultural Authority of Literature in Modern Thailand (1860s-1950s).”

⁶⁸ “พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร,” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 31 (2 สิงหาคม 2457): 312-313.

2464 บทความ “หนังสือ” ในนิตยสาร *อัศสัสมัชฌอุโฆษสมัย* ก็มองว่าการอ่านหนังสือที่ดีจะส่งผลกระทบต่อลักษณะนิสัยและบุคลิกภาพของผู้อ่านได้⁶⁹

“การอ่าน” เลยกลายเป็นพื้นที่ใหม่ที่จะต้องได้รับการจัดการอย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ฐานคิดสำคัญที่มีต่อการอ่านคือเรื่องของ “ประโยชน์ต่อผู้อ่าน” ซึ่งไม่เคยเป็นประเด็นหลักมาก่อน ในวรรณคดีไทยโบราณ ที่แม้จะมีการเทศนาหรือสั่งสอนปรากฏอยู่โดยทั่วไปก็ตาม แต่น่าจะไม่เคยถูกคาดหวังจากชนชั้นนำในสมัยอยุธยาหรือต้นรัตนโกสินทร์ว่ามันควรจะต้องมี “หน้าที่” ต่อสังคมประการใด (เพราะไม่มีการเผยแพร่มากนัก) แตกต่างจากในยุคที่การพิมพ์เริ่มแพร่หลายและการอ่านกลายเป็นกิจกรรมของคนผู้มีการศึกษา ทำให้เกิดการกะเกณฑ์หรือสร้างมาตรฐานทางการอ่านขึ้น

การเปลี่ยนแปลงฐานคิดเกี่ยวกับการอ่าน-การเขียนในสังคมไทยนี้ ในด้านหนึ่ง เป็นผลกระทบมาจากการเติบโตของการพิมพ์ที่ทำให้หนังสือได้รับการเผยแพร่ไปสู่บุคคลจำนวนมาก แม้การเติบโตของเรื่องอ่านเล่นได้ทำให้ชนชั้นนำจำนวนหนึ่งในช่วงทศวรรษ 2450 และ 2460 รู้สึกกังวลต่อสารที่คนส่วนใหญ่จะได้รับ แต่ชนชั้นกลางบางส่วนยังมีความพยายามที่จะอภิปรายและสร้างมโนทัศน์ใหม่ (re-conceptualizing) ให้แก่ “เรื่องอ่านเล่น”⁷⁰ การพยายามทำให้เรื่องอ่านเล่นกลายเป็นสิ่งที่ให้คติหรือสั่งสอนผู้อ่าน จึงเป็นหนึ่งในการพยายามที่จะให้นิยามใหม่แก่เรื่องอ่านเล่นเหล่านี้

ขณะที่อีกด้านหนึ่งก็น่าจะเป็นผลมาจากการเปลี่ยนเข้าสู่สมัยใหม่ ซึ่งสังคมเงินตราได้สร้างวิถีคิดที่อิงอยู่กับการคาดค่านวนอย่างเป็นเหตุเป็นผลของราคาและผลประโยชน์⁷¹ การทำอะไรที่ไม่สามารถระบุประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรมได้ กลายเป็นเรื่องไร้สาระ ดังเช่นใน *จดหมายจางวางหว่า* ของ น.ม.ส. (พระองค์เจ้ารัชนีแจ่มจรัส) ซึ่งตีพิมพ์ใน *ทวีปัญญา* ช่วงปลายทศวรรษ 2440 ในรูปแบบที่เขียนในรูปของจดหมายจากพ่อเพื่อสั่งสอนลูกนั้น มีบางช่วงได้ติติงบุตรชายของตนซึ่งศึกษาอยู่ต่างประเทศโดยเปรียบเทียบกับ “การค้าขาย” ว่า

⁶⁹ Thanapol Limapichart, “The Prescription of Good Books: the Formation of the Discourse and Cultural Authority of Literature in Modern Thailand (1860s-1950s),” pp. 107-108.

⁷⁰ ดู Ibid, pp. 115-127. ที่จะอภิปรายถึงการยกระดับและการสร้างมโนทัศน์ใหม่ (re-conceptualizing) แก่ “เรื่องอ่านเล่น” สำหรับความกังวลและการวิพากษ์รูปแบบการเขียนแบบใหม่นี้ ดูหน้า 106-115.

⁷¹ David Inglis, *Culture and Everyday Life* (London and New York: Routledge, 2005), p. 47.

...ข้าได้สังเกตมานานแล้ว ว่าเงินประเภทรายจ่ายของเจ้าสูงขึ้นไป แต่รายงานที่รับจากมิสเตอร์ไวต์ไม่ได้แสดงว่าเจ้าเรียนดีขึ้นตามส่วนทุนที่ลงไปนั้นเลย ถ้าเป็นการของบริษัท ข้าขายก็ใช้ไม่ได้ เท่ากับออกแชร์ดีเป็นเซอร์ เอาเงินมาซื้อพริกตำละลายเล่นในแม่น้ำเจ้าพระยา หรืออย่างเดียวกับเอาข้าวเข้มทองมาต้มขุนหมูที่ไม่รู้จักอ้วน ไม่มีประโยชน์ตรงไหนเลย...⁷²

จะเห็นได้ว่า “การศึกษา” ในทัศนะของตัวละครเรื่องนี้ ไม่ใช่การศึกษาเพื่อเป็นสัมพันธภาพหรือพหุสูตร แต่เป็นการศึกษาเพื่อจะนำมาใช้ประโยชน์ในทางทำมาหากิน การศึกษาจึงเป็นเสมือนการลงทุนที่จะต้องได้ผลประโยชน์กลับมาให้คุ้มค่า ด้วยเหตุนี้ เมื่อบุตรชายของจางวางหว่าในเนื้อเรื่องขอเรียนต่อสูงขึ้นไปถึงระดับปริญญาตรี จางวางหว่าจึงไม่เห็นด้วย เพราะ “...คนที่รู้แล้วว่าจะกลับมาทำงานโรงสีอย่างเจ้านี้ ไม่ควรจะต้องเสียเวลาเรียนมากเกินไปที่ต้องใช้ในโรงสี สู้เอาเวลา มาหัดทำการในโรงงานไม่ได้...” (หน้า 58-9) และเมื่อบุตรชายขอออกเดินทางท่องเที่ยวประเทศต่างๆ ในระหว่างเดินทางกลับ จางวางหว่าก็เห็นว่าไม่มีประโยชน์อันใดต่อกิจการของตน “...ถึงเจ้าจะไปอเมริกาหรือญี่ปุ่นจริง ข้าก็ไม่เชื่อว่าจะมีประโยชน์ทางไหน...” (หน้า 64)

ข้อเขียนดังกล่าวเริ่มแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของการคาดค่านวณอย่างเป็นเหตุเป็นผลด้วยกรอบคิดเรื่อง “ประโยชน์” อันเป็นฐานคิดที่สำคัญอีกประการหนึ่งของสังคมสมัยใหม่ที่ทำงานสอดคล้องกับ “เหตุผล” ดังนั้น ในหลายครั้ง เกณฑ์ในการตัดสินสิ่งต่างๆ จึงมักจะนึกถึง “ประโยชน์” ที่ได้รับอยู่เสมอ ดังเช่นในงานของ ธนพงศ์ จิตต์สง่า ที่เสนอไว้ว่า แม้กระทั่งเรื่องการท่องเที่ยวของชนชั้นนำ ก็ยังเป็นการท่องเที่ยวเพื่อความรู้ รวมถึงการอ่านหนังสือ ก็จะต้องเป็นการอ่านที่ก่อให้เกิดประโยชน์ เช่น ความรู้ต่างๆ จารีตประเพณี และงานประพันธ์ที่มีความซับซ้อน มิใช่การอ่านเพื่อความเพลิดเพลินหรือเติมไปด้วยจินตนาการเพื่อฝันแต่เพียงอย่างเดียว⁷³

ชนชั้นกลางหัวสมัยใหม่จำนวนหนึ่งก็รับฐานคิดนี้เช่นกัน, อาจจะถูกชนชั้นนำหรือจากสภาพสังคมเงินตราที่ส่งเสริมให้เกิดวิถีคิดเรื่องการคาดค่านวณอย่างเป็นเหตุเป็นผล, ดังเช่นที่ “เทียนวรรณ” และ “ก.ศ.ร. กุหลาบ” ได้พยายามปกป้องคุณค่า *พระอภัยมณี* ด้วยฐานคิดเรื่อง

⁷² น.ม.ส., *จดหมายจางวางหว่า* (พระนคร, คลังวิทยา, 2514), หน้า 27. แม้ น.ม.ส. จะถือกำเนิดในตระกูลเจ้า แต่งานเขียนชิ้นนี้มีวรรณคดีที่เป็น “ชนชั้นกลาง” จำนวนมาก ซึ่งจะกล่าวถึงในภายหลัง

⁷³ ธนพงศ์ จิตต์สง่า, “วชิรญาณ กับการแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำของสยาม พ.ศ. 2427-2448” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), หน้า 79.

“ประโยชน์” ด้านคติสอนใจเช่นเดียวกับชนชั้นนำดังที่กล่าวไปแล้ว วิธีคิดเช่นนี้ได้เริ่มปรากฏในหน้า นิตยสารยุคหลัง ดังเช่นบทความใน *ไทยเชชม* ที่กล่าวถึงเรื่องของ “เวลาว่าง” (อันเกิดขึ้นจากการ เริ่มกำหนดกรอบของ “เวลาทำงาน” ที่แน่ชัด) นั้น ไม่ควรถูกนำไปใช้อย่างไรประโยชน์ แต่ควรทำ กิจกรรมที่เกิดประโยชน์⁷⁴ อย่างไรก็ตาม คำว่า “ประโยชน์” (utility) หรือการนิยมประโยชน์ (utilitarian) ในที่นี้ ใช้ในความหมายกว้างๆ ถึงการคาดหวังต่อสิ่งซึ่งส่งผลในทางที่ดีต่อผู้ใช้สิ่งนั้นมี ได้หมายถึงแนวคิด “อรรถประโยชน์นิยม” (utilitarianism) ที่เป็นแนวคิดทางการเมืองและ จริยธรรมที่มีหลักการกว้างๆ ในการคำนวณความสุขที่มากที่สุดของคนจำนวนมากที่สุดแต่อย่างใด

แม้ชนชั้นสูงอาจสนับสนุนให้เขียนเรื่องที่มีประโยชน์หรือมีแก่นสาร (ส่วนจะเป็นแก่นสาร เรื่องใดนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง หัวใจชายหนุ่ม ของรัชกาลที่ 6 ย่อมมีแก่นสารต่างจาก ลูกผู้ชาย ของ “ศรีบูรพา”) แต่ก็ยังคงสนับสนุนเรื่องความไพเราะและการใช้ภาษา ดังเช่นในพระราชกฤษฎีกา วรรณคดีสโมสรนั้น ในมาตรา 8 ได้กำหนดไว้ว่า งานเขียนที่เป็นเรื่องดี “...มีคุณวิเศษบริบูรณ์” นั้น จะต้องมิมีกฎเกณฑ์อยู่ 2 ข้อ ซึ่งนอกจากจะต้องมีเนื้อหาที่ดี ไม่ชวนผู้อ่านไปในทางที่จะไม่เป็นแก่น สารแล้ว ยังต้องใช้วิธีเรียบเรียงที่เป็นภาษาไทยอันดีอีกด้วย ในคำปรารภของพระราชกฤษฎีกา ฉบับนี้ ยังระบุว่า “...ที่แปลจากภาษาต่างประเทศก็มักแปลแต่หนังสือซึ่งเป็นเรื่องอย่างเลวๆ ใน ภาษานั้นๆ และมักชอบหันเหียนเปลี่ยนวิธี เรียบเรียงภาษาไทยไปตามประโยคภาษาต่างประเทศ ด้วยความใจเขลาสำคัญว่าไวยากรณ์อย่างนั้นเป็นของเหมาะสมสมควรแก่สมัย...”⁷⁵ ใน *พระบรม ราชธิบายในการประพันธ์* ที่ดีพิมพ์หลังพระองค์สวรรคตไปแล้ว ก็ยังให้ความสำคัญกับความ ไพเราะของภาษาควบคู่ไปกับความมีคติ

มาตรฐานด้านภาษายังคงได้รับความใส่ใจจากชนชั้นสูงสืบเนื่องต่อจากวรรณคดีสโมสร ดังที่ในปี 2474 สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้มีส่วนในการเชื้อเชิญและชักชวนเชื้อพระ วงศ์และขุนนางผู้มีความสนใจในเรื่องภาษาและวรรณคดี เช่น พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต, หม่อมเจ้าหญิงสิรินพารเสนอ โสณกุล, หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล, เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, พระยาอนุমানราชชน, พระยาอุปกิตศิลปสาร , พระราชธรรมนิเทศ, พระพิณจวรรณการ, พระวรเวทย์พิสิษฐ์, พระธรรมนิเทศทวยหาญ, พระสาร ประเสริฐ, หลวงวิจิตรวาทการ, ขุนวิจิตรมาตรา และ พระหม่อม สุพรหมณุย ศาสตรี จัดตั้งเป็น สโมสรนักนิพนธ์ (ภายหลังจึงเป็นสมาคมวรรณคดี) ขึ้น และในวันที่ 5 ตุลาคม 2474 ได้มีการ ประชุมที่สถานบันเทิงทิพย์สภา โดยในการเปิดประชุม กรมพระยาดำรงฯ ได้มีพระดำรัสว่า

⁷⁴ ฟ. เจริญวิทย์, “คนกับงาน,” *ไทยเชชม* 1, 9 (มกราคม, 2467): 1525.

⁷⁵ “พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร,” หน้า 312-313.

ทุกวันนี้ ฉันสังเกตเห็นว่า มีผู้เอาใจใส่ในการแต่งหนังสือมากขึ้น ทั้งที่แต่งเป็น ความเรียงและแต่งเป็นกลอน ตลอดจนกระทั่งแปลจากภาษาต่างประเทศเป็นภาษาไทย นับว่าเวลานี้การแต่งหนังสือไทยเจริญขึ้นแล้ว แต่เมื่อสังเกตดูสำนวนโวหารที่แต่งหนังสือ กันในสมัยนี้ ความบกพร่องมีอยู่มาก ด้วยทำไปโดยลำพังตนเองขาดการปรึกษาหารือซึ่ง กันแลกัน ทั้งในทางภาษาและในทางวินิจฉัย ที่เป็นเช่นนั้นเพราะผู้แต่งโดยมากไม่มีโอกาส ค้นคว้าหาความรู้จากนำหรับตำราที่เป็นหลักฐานในทางวรรณคดี และไม่มีหลักแหล่งที่จะ ปรึกษาหารือ ผู้แต่งมีแต่เจตนาดี ก็แต่งไปตามรู้ตามเห็นเปรียบเหมือนบุคคลขาดเครื่องมือ ที่จะช่วยให้เกิดความสามารถ ความข้อนี้ฉันนึกว่าท่านทั้งหลายคงเห็นพ้องด้วย⁷⁶

หากดูจากรายชื่อผู้เข้าร่วมประชุมแล้ว มีเพียงเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีและหลวงวิจิตร วาทกร ที่เคยเขียนหรือจะเขียนงานประเภท นวนิยาย หรือ เรื่องสั้น ในอนาคต นอกจากนั้นล้วน เป็นผู้ที่สนใจในอักษรศาสตร์และวรรณคดีโบราณแทบทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม จากคำรัศของกรมพระ ยาदारงฯ เห็นได้ว่าพระองค์เองก็มองเห็นการเติบโตของสื่อสิ่งพิมพ์ และเริ่มเป็นกังวลกับเรื่องของ การใช้ภาษาที่ปรากฏ ดังนั้น “การบำรุงการแต่งหนังสือ” ที่กล่าวถึงในการประชุมครั้งแรก จึง แสดงออกด้วยการถกเถียงหรือวินิจฉัยกันเรื่องภาษาเป็นส่วนมาก ทั้งในแง่ของที่มาและ ความหมาย เช่นในการวินิจฉัยคำว่า หล่อน ที่ใช้เป็นคำสรรพนามของผู้หญิงในขณะนั้น หรือการ วินิจฉัยเรื่อง สิบสองนักษัตร เป็นต้น (ในภายหลังได้เพิ่มหมวดโบราณคดีและหมวดเบ็ดเตล็ดขึ้นมา ต่างหากจากหมวดวรรณคดี) และมุ่งใส่ใจกับเรื่องเหล่านี้โดยไม่ได้กล่าวถึงเนื้อหาของเรื่องอ่านเล่น ในท้องตลาดสักเท่าไรนัก

ความไพเราะหรือความถูกต้องของภาษา จึงเป็นเกณฑ์ในการประเมินค่าที่สำคัญของชน ชั้นสูงควบคู่ไปกับความมีคติหรือมีประโยชน์ ขณะที่สำหรับชนชั้นกลางนั้น การเขียนเรื่องอ่านเล่น ร้อยแก้วสมัยใหม่ดูเหมือนจะไม่เกาะเกณฑ์ในเรื่องของภาษามากนัก (แม้ไม่ถึงกับจะละเลยก็ตาม) การใช้ภาษาอาจยืดหยุ่นหรือไม่เคร่งครัดเท่าชนชั้นสูง และสามารถรับรูปประโยคของ ภาษาต่างประเทศซึ่งถือกันว่า “นอกแบบ” ในสมัยนั้นอย่างไม่เคอะเขิน⁷⁷ นักเขียนในทศวรรษ

⁷⁶ “บันทึกรายงานการประชุม ปรึกษาว่าด้วยคิดจะบำรุงการแต่งหนังสือ,” ใน *ที่ระลึกในการปลงศพ นายเดช คงสายสินธุ์ วัดเทพศิรินทราวาส 24 มิถุนายน 2516*, หน้า 3.

⁷⁷ เช่น ส่ง เทภาสิต ได้ยกประโยคซึ่งถูกถือว่ามีนอกแบบในสมัยนั้นว่า “...’เปล่า ข้าพเจ้าไม่หวั่นเลย’ เขา ตัวสั้นไปด้วยความโกรธ...” โดย ส่ง มองว่าประโยคเหล่านี้เป็นเหมือนพรรณไม้ต่างประเทศที่มาจากงามใน

2480 ที่ใช้ภาษาได้ “สะวิง” อย่าง อิศรา อมันตกุล หรือ วิฑิต์ สุทนต์เสถียร กลับเป็นที่นิยมแก่ผู้อ่านด้วยซ้ำ เพราะสำหรับเรื่องอ่านเล่นของชนชั้นกลาง สิ่งสำคัญคือความแปลกใหม่และการสื่อสารกับผู้อ่าน

อย่างไรก็ตาม การแพร่หลายของเรื่องอ่านเล่นมิได้ถูกมองในแง่ลบเสมอไป มันยังถูกมองว่ามันสามารถสร้าง “ประโยชน์” ให้แก่ผู้อ่าน ในฐานะของสื่อที่จะนำเสนอถึงตัวอย่างของพฤติกรรมที่ดีให้แก่ผู้อ่าน ดังที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี หรือ “ครูเทพ” ซึ่งเป็นนักการศึกษาคนสำคัญ ให้สัมภาษณ์ไว้ในปี 2472 ว่า

...การแต่งหนังสือเรื่องอ่านเล่นนั้น ถ้าพยายามกันให้จริงจังและจูงเรื่องให้เดินไปในทำนองคติได้เป็นส่วนมากแล้ว ก็จะทำประโยชน์ให้แก่ชาติได้ดีกว่าอุบายอย่างอื่นๆ การสอนของพวกครูทำประโยชน์ไม่ได้มากเท่าหนังสืออ่านเล่น วิธีสอนโดยใช้ตัวอย่างให้เห็นเด่นชัดเป็นวิธีที่ทันสมัยและได้ผลเหลือเฟือ...ตัวอย่างที่ดีในหนังสือ ยิ่งซึมทราบกว่าละครอีก เพราะโครงเรื่องและความสนุกเตือนใจเราอยู่เสมอ...⁷⁸

ในความเห็นของ “ครูเทพ” เรื่องอ่านเล่นสามารถนำมาสอนด้วยการให้ “ตัวอย่าง” ที่ดีแก่ผู้อ่าน ซึ่งเป็นการสอนที่ทันสมัย วรรณคดีโบราณอาจแทรกคำสอนหรือคติทางศาสนาได้ แต่ไม่สามารถให้ “ตัวอย่าง” ในการกระทำได้ เนื่องจากตัวละครในวรรณคดีส่วนใหญ่อยู่นอกจากจะมีสถานะที่สูงส่งเหนือคนสามัญแล้ว ยังมักจะมีประสบการณ์ที่เหนือธรรมดาเกินกว่าที่คนทั่วไปจะเลียนแบบได้

การที่จะให้ “คติ” หรือ “สอน” ได้ ย่อมแสดงว่าผู้เขียนจะต้องเป็นผู้รู้หรือเป็นเสมือนครูแก่ผู้อ่าน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เขียนและผู้อ่านใน จึงวางอยู่บนฐานของ “ผู้รู้” กับ “ผู้เรียน” ตั้งแต่ยุคแรก นักเขียนจึงมีภาพของผู้ที่เข้าใจโลก เข้าใจชีวิตจากประสบการณ์ของตน และถ่ายทอดประสบการณ์นั้นให้แก่ผู้อ่าน ดังที่ สง เทภาสิต ได้เขียนไว้ในช่วงปี 2469 ถึง 2470 ว่า “...การสอนจรรยาอะไรจะดีไปกว่าด้วย “ตัวอย่าง” บรรดานักเรียนถึงจะรอบรู้วิชาเท่าใดจากโรงเรียนก็ตาม ยังพูดได้เสมอว่าเขายังไม่รู้จักกลุ่มทางแห่งโลกและชีวิตดี เป็นการดีอยู่ที่ได้ฟังความเห็นและคำอธิบาย

แผ่นดินสยาม ครั้งหนึ่งมันถูกดูแลจน แต่ตอนนี้ (ราว 2469-70) ใครๆ ก็อ่าน ดู สง เทภาสิต, “เรื่องอ่านเล่น,” ส. พลายน้อย (ผู้รวบรวม), *ความรัก ชีวิต และงาน สง เทภาสิต ต้นแบบของ สันต์ เทวรักษ์*, หน้า 149.

⁷⁸ นายบำเรอ, “อินเตอรวิว “ครูเทพ” เมื่อ พ.ศ. 2472,” *โลกหนังสือ* 6, 2 (พฤศจิกายน 2525): 55.

ของผู้ที่ได้ผ่านดูทางนั้นไปก่อน เพราะเมื่อได้อ่านเรื่องของนักประพันธ์ใหญ่ๆ เราารู้สึกว่าถึงเขาจะไม่มีความรู้เฉพาะอันใดอย่างยอดเยี่ยม อย่างน้อยเขารู้จักความเป็นอยู่แห่งชีวิตอย่างกว้างขวาง...”⁷⁹

แม้ชนชั้นนำจะมีกรอบคิดในเรื่องของประโยชน์เช่นกัน แต่กลับมิได้มองเรื่องอ่านเล่นในฐานะพื้นที่ที่จะสร้างประโยชน์แต่อย่างใด เช่นในวรรณคดีสโมสรหรือสมาคมวรรณคดี ที่ไม่ได้ให้ค่ากับเรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่มากนัก สาเหตุของประเด็นนี้ยังไม่กระจ่างนัก อาจเป็นเพราะเรื่องอ่านเล่นมีภาพลักษณ์ของงานในระดับ “มหาชน” (mass) ที่ไม่ต้องใช้ทักษะทางภาษาในการเขียนสูงเท่าบทกวีนิพนธ์ชั้นสูง (ซึ่งคงไม่รวมถึงเรื่องจ๊กรๆ วงศ์ๆ ที่ถูกมองว่าไร้สาระเช่นกัน) และอาจมีเนื้อหาที่เป็นเรื่องพื้นๆ ในชีวิตประจำวันที่ไม่ต้องใช้ความสามารถในการตีความมากนัก ทำให้ถูกมองว่าเป็นงานในระดับล่างที่ไม่ได้แสดงถึงระดับทางวัฒนธรรมของผู้เขียนและผู้อ่าน

อย่างไรก็ตาม สำหรับชนชั้นกลาง มองว่า เรื่องอ่านเล่นที่ดีอาจสร้างประโยชน์ให้ผู้อ่านด้วยการเป็นตัวอย่างของพฤติกรรมหรือการใช้ชีวิต การให้ความสำคัญกับ “ประโยชน์” เป็นหนึ่งในฐานคิดสมัยใหม่ที่ให้ความสำคัญกับผลที่ได้รับ และมองว่าสิ่งที่ดีคือสิ่งที่มีประโยชน์ นอกจากนี้ สิ่งที่มีผลต่อการสร้างงานของนักเขียนไทยยุคแรก คืองานเขียนแนวสมจริงของโลกตะวันตกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่นักเขียนส่วนใหญ่ใช้เป็นตัวแบบก็อาจมีส่วนในการคิดหรือกำหนดโครงเรื่องอยู่บ้าง งานวรรณกรรมแนวสมจริงของโลกตะวันตกหลายชิ้น มักจะมีลักษณะสังคมนิยมเชิงศีลธรรม ให้ความสำคัญกับการมุ่งไปสู่ความประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องในโลกที่มีความซับซ้อน⁸⁰ นักวิจารณ์ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 20 อย่าง เอฟ อาร์ เลวีส์ ได้กล่าวถึงนวนิยายในคริสต์ศตวรรษที่ 19 อย่างงานของ เจน ออสเตน ว่ามีความใส่ใจเรื่องศีลธรรมในระดับที่เข้มข้น⁸¹ และเป็นที่น่าสังเกตว่าสำหรับงานศิลปะหรืองานเขียนแนว modernism ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ของตะวันตกที่นำเสนอในแนวกระแสสำนึก และตั้งคำถามต่อความเป็นจริงแบบภววิสัยนั้น ไม่ถูก “เลือก” รับเข้ามาในสังคมไทยในยุคใกล้เคียงสักเท่าไรนัก การเลือกรับรูปแบบของนวนิยายจากตะวันตก จึงเป็นการเลือกที่สอดคล้องกับฐานคิดทั้งทางด้านวรรณกรรมและทางด้านสังคมในขณะนั้นด้วย

⁷⁹ ข้อความนี้และข้อความในย่อหน้าที่แล้ว มาจาก ส่ง เทภาสิต, “เรื่องอ่านเล่น,” ส.พลายน้อย (ผู้รวบรวม), *ความรัก ชีวิต และงาน ส่ง เทภาสิต ต้นแบบของ สันต์ เทวรักษ์*, หน้า 153-156.

⁸⁰ John Peck and Martin Coyle, *Literary Terms and Criticism*, 3rd ed. (New York: Palgrave, 2002), p. 127.

⁸¹ Andrew Milner, *Literature, Culture and Society*, 2nd ed. (London and New York: Routledge, 2005), p. 131. ความเห็นที่มีเลนอร์อ้างถึงเป็นของ F. R. Leavis

ด้วยการให้ความสำคัญกับ “ประโยชน์” ได้ทำให้ผู้เขียนเรื่องอ่านเล่นจำนวนหนึ่งในช่วงเวลานั้นเขียนงานโดยตั้งใจที่จะให้คติหรือประโยชน์แก่ผู้อ่าน *ความไม่พยายาบาท* ของ “นายสำราญ” แม้ผู้เขียนจะกล่าวในท้ายเล่มว่ามุ่งให้ความบันเทิง แต่ก็ใช้โครงเรื่องทั้งหมดนำเสนอถึงแนวคิดเรื่อง “การให้อภัย” ทั้งในฐานะคุณธรรมในตัวเอง และในฐานะของคุณธรรมที่เหนือกว่า “ความพยายาบาท” ของตะวันตก⁸² ดังที่ตัวละครผู้เล่าเรื่องได้บอกแก่ผู้อ่านก่อนที่จะเล่าเรื่องแต่หนหลังของตัวเองว่า “...ท่านฟังยิ่งจะจับใจ จึงจะรู้รสความไม่พยายาบาทอันเป็นจารีตของเทวาได้ ดีกว่ารสความพยายาบาทอันเป็นรสของสัตว์สฤต...”⁸³ หรือจุดเริ่มต้นของการเขียนหนังสือของ “ดอกไม้สด” ส่วนหนึ่งก็เพราะต้องการสอนความประพฤติให้แก่เด็กสาวในสมัยนั้น ดังที่ ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ เล่าถึงไว้ว่า

...ส่วนเรื่องการประพันธ์นั้น ชอบด้วยกันทุกคนในครอบครัว ดอกไม้สดก็เลยหันมาเขียนนิยายที่คิดว่าจะเป็นประโยชน์แก่เด็กสาวในขณะนั้น เพราะว่าสมัยที่ดอกไม้สดเรียนหนังสืออยู่ที่โรงเรียนเซนต์โยเซฟ ก็ได้รับคำสั่งสอนที่ว่า ผู้หญิงควรจะประพฤติอย่างไร จากหนังสืออ่านเล่นที่ครูจัดมาให้อ่านเป็นภาษาฝรั่งเศส...⁸⁴

ป่วน บุรณศิลป์ นักเขียนหนุ่มที่เริ่มมีผลงานในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ก็ได้เขียนเรื่องสั้น “ความรักของนักประพันธ์” ในปี 2468 โดยสร้างตัวละครที่เป็นนักเขียนผู้เขียนเรื่องที่มีคติ และนางเอกเองก็หลงรักนักเขียนผู้นี้โดยที่ยังไม่เห็นหน้า ก็เนื่องเพราะสำนวนและเนื้อเรื่องของนักประพันธ์ผู้นั้นเป็นคติ⁸⁵ ในโฆษณาหนังสือของคณะสุภาพบุรุษในปี 2472 ได้ยกย่องว่างานเขียนอย่าง *ผจญบาป*, *มารมมนุษย์*, และ *ลูกผู้ชาย* ของ ศรีบูรพา ที่ให้ “คติ” ต่อผู้อ่านนั้น เป็น “...สไตส์ที่ดีเลิศ...”⁸⁶ แม้ว่าผู้อ่านทั่วไป จะยังคงซื้อหนังสืออ่านเพื่อความสนุกสนาน แต่ก็ให้เห็นได้ว่า สำนวนคิดเรื่องความมีประโยชน์ในการให้คติได้กลายเป็นหนึ่งในการประเมินค่านอกเหนือจากความ

⁸² สำหรับกรณีนี้ หลวงวิลาศปริวัตร ยกคุณธรรมแบบไทยให้เหนือกว่าตะวันตกนั้น โปรดดู ทักษ์เฉลิมเตียรณ, “ด้านขนบทางวรรณกรรมไทย: ความสำคัญของนวนิยายแปล, นวนิยายต้นฉบับ และนวนิยายเลียนแบบฯ,” *รัฐศาสตร์สาร* 30, 2 (2553): 1-52.

⁸³ นายสำราญ, *ความไม่พยายาบาท*, หน้า 23.

⁸⁴ หอสมุดแห่งชาติ, *รำลึกถึง “ดอกไม้สด”* (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2526), หน้า 22.

⁸⁵ ป. บุรณศิลป์, “ความรักของนักประพันธ์,” *บรรณเทศม* 1, 3 (1 กรกฎาคม 2468): 138.

⁸⁶ *สุภาพบุรุษ* 1, 5 (มกราคม 2472): 2483.

ผลิตเพลิน แม้แต่งานเขียนแนวพงศาวดารจีนในช่วงทศวรรษ 2470 บางเรื่อง ยังหันมาอิงกับมโนทัศน์เรื่องประโยชน์และสาระเช่นกัน ดังเช่นในคำโปรยของเกร็ดพงศาวดารจีนเรื่อง *เอ็ง ป้อ ไซ้ว* ได้บอกว่าท้องเรื่องนั้น “...เติมไปด้วย ความรัก รบ และตลกขบขัน ทั้งเป็นคติเจือปนอยู่ด้วย ... ข้าพเจ้าได้เรียบเรียงอย่างระมัดระวังอย่างยิ่ง ที่จะมิให้เค้าโครงของเรื่องโดนไปในทางที่ไม่เป็นสาระ...”⁸⁷ หรือเรื่องอิงพงศาวดารเรื่อง *แป๊ะ ไซย แซ* ก็โปรยหัวบอกผู้อ่านว่า “...มีทั้งรบ รัก แลคติปนกันไปตลอด ผู้เรียบเรียงได้พยายามรักษาขนบประเพณีเดิมของจีนไว้โดยกวัดข้น เห็นเป็นสาระประโยชน์แถบบันเทิงคดีอยู่มาก...”⁸⁸ อย่างไรก็ตาม ด้านความแปลกใหม่และการพลิกแพลงโครงเรื่อง ยังไม่สามารถสู้บันเทิงคดีร้อยแก้วสมัยใหม่อย่างนวนิยายหรือเรื่องสั้นได้ เรื่องอิงพงศาวดารจึงค่อยๆ เสื่อมความนิยมไป

แน่นอนว่า แม้งานวรรณกรรมในยุคก่อนหน้าจะให้ความสำคัญกับความไพเราะ แต่ก็ยังคงมีคติหรือคำสั่งสอน, โดยเฉพาะในทางพุทธศาสนา, แทรกอยู่ในเนื้อหา อย่างไรก็ตาม คติหรือคำแนะนำสั่งสอนที่ปรากฏในเรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วสมัยใหม่เหล่านี้ เป็นคนละแบบกับงานวรรณกรรมในยุคก่อนหน้า เพราะนอกจากจะใช้โครงเรื่องและการกระทำของตัวละครเป็นการให้ตัวอย่างของพฤติกรรมได้โดยตรงแล้ว ชุดของคติหรือคำแนะนำที่ปรากฏ ย่อมสอดคล้องหรืออยู่ภายใต้กติกาของโลกสมัยใหม่ ดังเช่นเรื่อง *หน้าผี* (2468) ของ หลวงสารานุกรมประพันธ์ และ *ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้* (2467) ของ “อายถนโฆษ” ที่แม้เรื่องแรกจะเป็นเรื่องแนวลึกลับและผจญภัย ขณะที่เรื่องหลังเป็นเรื่องผจญภัยอิงประวัติศาสตร์ ก็ยังสอดแทรกมโนทัศน์เรื่องความรักชาติบ้านเมือง (ซึ่งเป็นความรู้สึกแบบใหม่ในสมัยนั้น) รวมถึงรูปแบบของคุณธรรมร่วมสมัยอื่นๆ เช่น ความเป็นสุภาพบุรุษ, การให้เกียรติคนอื่น, ความใจกว้าง เป็นต้น หรือ เรื่องสั้น “สนทนาคารมหญิงกับชาย” ใน *ไทยเชชม* ปี 2468 โดย รอท. พล้อย พรปรีชา⁸⁹ ก็พยายามทำความเข้าใจความแตกต่างระหว่างชายและหญิงผ่านการโต้เถียงในประเด็นว่าหญิงหรือชายใครลำบากกว่ากัน ทั้งแง่มุมทางกายภาพและสังคม ภายใต้มโนทัศน์เรื่องความเป็นชายและความเป็นหญิงแบบสมัยใหม่ ยังไม่นับถึงประเด็นที่มักจะปรากฏอยู่เสมอในเรื่องอ่านเล่นยุคแรก อย่างเรื่องความรักและเสรีภาพในการเลือกคู่ ที่แสดงให้เห็นถึงการลัดล้นระหว่างความคิดแบบปัจเจกชนนิยมที่ปัจเจกบุคคลควรจะมีสิทธิใน

⁸⁷ หจช. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสฤกุล เล่ม 1 [อั้งเหล้ง (ผู้เรียบเรียง), “เอ็ง ป้อ ไซ้ว,” *ศานติภาพ* 1, 1 (22 มกราคม 2476): 19].

⁸⁸ หจช. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสฤกุล เล่ม 1 [ดอกไม้ทอง (ผู้เรียบเรียง), “แป๊ะ ไซย แซ,” *ผิวเหลือง* 1, 1 (23 พฤศจิกายน 2479): 5].

⁸⁹ รอท. พล้อย พรปรีชา, “สนทนาคารมหญิงกับชาย,” *ไทยเชชม* 2, 8 (ธันวาคม 2468): 1263.

การเลือกวิถีชีวิตของตนเองได้ กับฐานความคิดแบบจารีตที่ผู้เป็นลูกควรเชื่อฟังคำแนะนำของพ่อแม่ เป็นต้น

ฐานคิดของสังคมเงินตราแบบสมัยใหม่ได้ทำให้พวกเขาซึมซับว่าสิ่งที่ดีควรจะเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ การพยายามให้คติ คำสอน หรือตัวอย่าง ก็เป็นการสร้างความหมายให้แก่ผลงานและอาชีพของพวกเขาผ่านฐานคิดแบบสมัยใหม่นั้นเอง เรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วไม่ได้มีหน้าที่แค่ให้ความบันเทิง แต่ยังถูกคาดหวังจากคนร่วมสมัยบางส่วนให้เป็นตัวแบบของการกระทำให้แก่ผู้อ่าน หรืออีกนัยหนึ่ง คือการเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ในช่วงของยุคสมัยแห่งความเปลี่ยนแปลงจากเก่าไปสู่ใหม่ ด้วยวิถีคิดแบบนี้ ทำให้เรื่องอ่านเล่นในยุคแรกจำนวนมาก ได้นำเสนอประเด็นเรื่องการใช้ชีวิตที่หลากหลาย ทั้งในแง่ของการปฏิบัติตัวในโลกสมัยใหม่, การทำงาน, เป้าหมายในชีวิต, ความสัมพันธ์ระหว่างชาย-หญิง, การปฏิบัติตัวทั้งต่อเพศตรงข้ามและต่อคนอื่น ฯลฯ และนำเสนอจริยธรรมที่เหมาะสมกับยุคสมัยใหม่ ทั้งการตรงต่อเวลา ความขยันหมั่นเพียร (ซึ่งถูกยกย่องมากในระบบทุนนิยม) ความซื่อสัตย์สุจริต (เพราะสังคมในระบบเงินตราวางอยู่บนฐานของความไว้วางใจกัน) ความรักชาติบ้านเมือง ฯลฯ ผ่านการดำเนินเรื่องและพฤติกรรมของตัวละคร เรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วกลายเป็นพื้นที่ของชนชั้นกลางในการนำเสนอชุดของจริยธรรมต่างๆ ของโลกสมัยใหม่ และมีส่วนสำคัญทั้งการตั้งคำถามต่อคุณค่าแบบจารีตที่ยึดถือกันมา เช่น ระบบอุปถัมภ์, ความเจ้ายศเจ้าอย่าง รวมถึงยังตั้งคำถามต่อสิ่งที่มาพร้อมสังคมเงินตรา เช่น ความโลภ ความเห็นแก่ตัว ผ่านโครงเรื่องและการกระทำของตัวละครไปพร้อมๆ กันอีกด้วย สิ่งที่ปรากฏในเรื่องอ่านเล่นเหล่านี้ จึงไม่ใช่แค่การบันทึกความเป็นจริงที่อยู่รอบตัว แต่ยังนำเสนอความหวัง ความปรารถนา ความฝัน หรือจินตนาการเกี่ยวกับมัน ซึ่งความหมายทางสังคมที่สื่อออกมาเหล่านี้ เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ดำรงอยู่⁹⁰

ความนิยมในรูปแบบการเขียนของเรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วที่เขียนในรูปแบบของบันเทิงคดีแบบตะวันตก เกิดขึ้นโดยสอดคล้องกับการเปลี่ยนโครงสร้างทางความคิดของชนชั้นกลางในเมืองในขณะนั้น ทั้งในแง่ของสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เริ่มมีลักษณะของทุนนิยมและบริโภคนิยมมากขึ้น นำไปสู่ความต้องการสิ่งใหม่อยู่เสมอ (และคุ้นชินกับสภาวะดังกล่าว) จึงทำให้เรื่องราวที่เคยเป็นที่นิยมในอดีตมานับสิบปีอย่างนิทานจักรๆ วงศ์ๆ กลายเป็น “ความซ้ำซาก, จำเจ” ไป อีกทั้งในแง่ของฐานคิดที่เริ่มนิยมอรรถประโยชน์ได้นำไปสู่การเปลี่ยนทัศนคติเกี่ยวกับเรื่องอ่านเล่น ที่คาดหวังหรือปรารถนาให้งานเหล่านี้สามารถ สั่งสอน อบรม บ่มเพาะ ให้ผู้อ่านรู้จักทางที่ถูกที่ควร

⁹⁰ Leo Lowenthal, *Literature, Popular Culture and Society*, reissued (California: Pacific Books, 1968), p. XE.

ได้ งานเขียนที่มีสาระ สอดแทรกคติให้แก่ผู้อ่าน จึงได้รับการยกย่องและกลายเป็นเป้าหมายของนักเขียนจำนวนหนึ่งในช่วงปลายทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา นอกจากนี้ รูปแบบร้อยแก้วของเรื่องอ่านเล่นแบบตะวันตกที่สามารถสื่อถึงอารมณ์ความรู้สึกที่ซับซ้อนได้มากกว่าบันเทิงคดีแนวอื่น ได้ทำให้ผู้เขียนบางส่วนนำมาใช้สื่อสารถึงทัศนคติ ความคิด และความคาดหวังของตนผ่านพื้นที่ทางจินตนาการได้ รูปแบบดังกล่าวสามารถนำเสนอเนื้อหาได้อย่างหลากหลาย พร้อมๆ กันนั้น ก็สามารถสอดแทรกความสนุกหรือความน่าติดตามซึ่งบทความทั่วไปไม่สามารถจะทำได้ เรื่องอ่านเล่นจึงถูกมองว่าจะสามารถเป็นตัวอย่างของการกระทำให้แก่ผู้อ่านได้จริงๆ การแสดงความกังวลต่ออิทธิพลของเรื่องอ่านเล่นเริ่มขึ้นตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2450 และ 2460 แล้ว และยังคงมีการแสดงความกังวลต่อเนื่องมาโดยตลอด ดังที่ นพ ปาลกะวงษ์ ที่ได้แสดงความเห็นไว้ในช่วงปี 2478 ถึงเรื่องอ่านเล่นบางชนิดไว้ว่า บางเรื่องมีเนื้อเรื่องที่ผิดศีลธรรม ผิดประเพณี แต่กลับถูกใจคนส่วนมาก ความเห็นของ นพ ยังเป็นการตอกย้ำว่าการอ่านหนังสือต้องคำนึงถึง “ประโยชน์” ในแง่ของการสั่งสอนและให้คติไปพร้อมๆ กันด้วย

...ผู้อ่านเรื่องเหล่านี้โดยมากมักอยู่ในวัยรุ่น ชอบอ่านเรื่องตามความต้องการของตน ไม่นึกถึงประโยชน์แท้จริงที่จะได้รับจากการอ่านหนังสือ ชอบอ่านหนังสือที่ให้ความเพลิดเพลินในทางกามารมณ์และในทางอื่นๆ ซึ่งจะเป็นจริงได้น้อยในชีวิตมนุษย์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะยังขาดความรู้ในลักษณะดีชั่วของหนังสือ หรือยังมีการศึกษาไม่เพียงพอก็อาจเป็นได้ การอ่านหนังสือนั้นไม่ใช่สักแต่ว่าอ่านเพื่อความสนุก ผู้อ่านต้องพิจารณาไปด้วย...⁹¹

เรื่องอ่านเล่นจะมี “ผล” ต่อผู้อ่านจริงๆ มากน้อยเพียงใด คงไม่สามารถสรุปได้ในที่นี้ และเจตนาในการสร้างงานของนักเขียนสมัยนั้นแต่ละคนจะเป็นอย่างไรบ้างนั้น ก็คงเป็นเรื่องสุद्धิวิสัยที่จะนำมาอภิปรายได้ แต่อย่างน้อย เนื้อหาในบทนี้ได้แสดงให้เห็นว่า การที่เรื่องอ่านเล่นสามารถเอาชนะแนวการเขียนแบบอื่นได้นั้น นอกจากการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมการอ่านสู่การอ่านในใจแล้ว ส่วนหนึ่งเป็นเพราะรูปแบบที่ยืดหยุ่น สามารถปรับเปลี่ยนโครงเรื่องได้อย่างหลากหลายตามความต้องการของตลาด สามารถตอบสนองสิ่งใหม่ๆ ให้แก่ผู้อ่านได้อย่างสม่ำเสมอ ขณะเดียวกัน รูปแบบของเรื่องอ่านเล่นที่นำเสนอลักษณะของชีวิตและการกระทำได้อย่างหลากหลายนั้น ทำให้มันถูกคาดหวังจากชนชั้นกลางจำนวนหนึ่งในยุคนั้นว่าเป็นพื้นที่ที่สามารถนำมาสร้างประโยชน์ด้วยการใช้สั่งสอน กล่อมเกลา หรือให้ตัวอย่างแก่ผู้อ่านได้ เรื่องอ่านเล่นจึง

⁹¹ นพ ปาลกะวงษ์, “วรรณคดี,” *สวนกุหลาบวิทยา* 14, 10 (10 มกราคม 2478): 33.

กลายเป็นเสมือนคู่มือในการเรียนรู้ เข้าใจถึงนิสัยใจคอ อารมณ์ความรู้สึก และประสบการณ์แบบต่างๆ ของมนุษย์ผ่านเนื้อเรื่อง และกลายเป็นสื่อสำคัญในการนำเสนอถึงมโนทัศน์ใหม่ๆ ผ่านการกระทำของตัวละคร ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการความรักแบบโรแมนติก สิทธิ เสรีภาพ คุณค่าของการทำงาน คุณธรรมแบบต่างๆ ไปจนถึงการวิพากษ์วิจารณ์สังคมที่ดำรงอยู่ ผ่านบทสนทนาและการกระทำของตัวละคร ด้วยรูปแบบที่ไม่จริงจังเท่าบทความ แต่น่าติดตามและเร้าอารมณ์ความรู้สึกมากกว่า ซึ่งประเด็นต่างๆ เหล่านี้ เป็นสิ่งที่ เรื่องจักรๆ วงศ์ๆ ลำตัดการเมือง และเรื่องพงศาวดารจีนไม่สามารถที่จะตอบสนองได้ (และงานเหล่านี้ก็ไม่ได้มีหน้าที่ที่จะตอบสนองสิ่งเหล่านั้น) ขณะที่กวีนิพนธ์โดยทั่วไปก็มีข้อจำกัดทางการใช้ภาษาและฉันทลักษณ์ ทำให้ไม่สามารถสื่อได้กว้างขวางเท่างานเขียนร้อยแก้ว เรื่องอ่านเล่น จึงเป็นเรื่องร้อยสำคัญอย่างหนึ่งในการเรียนรู้ถึงมโนทัศน์และวิถีคิดของคนกลุ่มหนึ่งที่สร้างมันขึ้นมา นั่นคือกลุ่มชนชั้นกลางผู้มีการศึกษา ที่เริ่มสถาปนาคุณค่าทางจริยธรรมของตัวเองเพื่อเป็นปฏิกริยาหรือตอบโต้ต่อทั้งสังคมแบบจารีตและสังคมสมัยใหม่ไปพร้อมๆ กัน อันเป็นประเด็นที่จะกล่าวถึงในบทต่อไป

บทที่ 4

เรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่กับการสร้างคุณค่าทางจริยธรรมของชนชั้นกลาง

สังคมที่เริ่มเป็นทุนนิยมและบริโภคนิยมมากขึ้น ได้เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนเมือง และทำให้วงการสิ่งพิมพ์เริ่มเติบโตและหนังสือกลายเป็นสื่อบันเทิงคดีที่แพร่หลายมากขึ้น พร้อมๆ กันนั้น รูปแบบของการเขียนบันเทิงคดีที่สอดคล้องกับวิถีคิดของสังคมทุนนิยมและกลายเป็นที่นิยมของผู้มีการศึกษาในเมือง คือรูปแบบการเขียนบันเทิงคดีร้อยแก้วสมัยใหม่แบบตะวันตก หรือที่นิยมเรียกกันในสมัยนั้นว่า “เรื่องอ่านเล่น” หรือเรียกว่า นวนิยายหรือเรื่องสั้น ในสมัยต่อมา

ในด้านหนึ่ง ด้วยฐานคิดแบบนิยมประโยชน์ ทำให้เรื่องอ่านเล่นถูกคาดหวังให้เป็นพื้นที่ในการสั่งสอนหรือกล่อมเกลาผู้อ่านให้มุ่งไปสู่ทางที่ถูกที่ควร ในอีกด้านหนึ่ง, ไม่ว่าจะมุ่งประโยชน์มากหรือน้อยเพียงใด, เรื่องอ่านเล่นก็เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมและกระบวนการทางสังคมของชนชั้นกลาง ได้เป็นพื้นที่หนึ่งในการแสดงให้เห็นถึงทัศนคติและคุณค่าทางจริยธรรมของชนชั้นกลาง อันเป็นปฏิกริยาต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่พวกเขาต้องเผชิญ ทั้งในแง่มุมมองของเรื่องส่วนตัว อย่างเช่นความรักหรือการดำเนินชีวิต ไปจนถึงเรื่องทางสังคมเช่นการวิพากษ์ความเหลื่อมล้ำที่ดำรงอยู่

เรื่องอ่านเล่นเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นมาลอยๆ แต่ประกอบขึ้นจากมโนทัศน์ต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในสังคม อันเป็นที่เข้าใจได้ระหว่างผู้เขียนและผู้อ่าน ยกตัวอย่างเช่น *ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้* (2467) ของ “อาัยณโฆษ” นั้น แม้จะเป็นเรื่องอ่านเล่นอิงประวัติศาสตร์สมัยอยุธยาที่เน้นฉากต่อสู้และความรัก แต่เมื่อตัวเอกกล่าวถึงความรักและห่วงหา “ชาติบ้านเมือง” (ซึ่งอาจเป็นความรู้สึกที่ไม่มีอยู่จริงในสมัยอยุธยา) ก็เป็นที่เข้าใจและสามารถสื่อกับผู้อ่านในยุคเดียวกันได้ เป็นต้น

บรรยากาศทางเศรษฐกิจและสังคม ดังที่แสดงไว้ในบทที่ 2 ได้สร้างมโนทัศน์ใหม่ๆ แก่คนในยุคหนึ่ง พร้อมกันนั้น เรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วแบบตะวันตกที่กลายเป็นที่นิยมของผู้่านออกเขียนได้ ก็ได้บรรจุไว้ด้วยกรอบคิดใหม่ๆ จำนวนมาก เป็นที่น่าสนใจว่า โครงเรื่องและเนื้อหาที่ปรากฏในบันเทิงคดีเหล่านี้ แม้จะมีความหลากหลาย แต่ก็มี การแสดงออกทางจริยธรรมบางอย่างที่คล้ายคลึงกัน โดยฐานคิด 2 ประการที่เริ่มปรากฏมากขึ้นในเรื่องอ่านเล่นของนักเขียนหนุ่มสาวรุ่นทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา คือ การเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับการประเมินค่ามนุษย์ และการเปลี่ยนแปลงด้านอารมณ์ความรู้สึก โดยเฉพาะในเรื่องของความรักแบบโรแมนติก ซึ่งทั้ง 2 ฐานคิดนี้ ได้นำไปสู่การเสนอคุณค่าทางจริยธรรมอันเป็นปฏิกริยาต่อทั้งความคิดแบบจารีตและต่อสังคม

สมัยใหม่ที่เงินตราเริ่มมีอำนาจ นั่นคือเรียกกรองความเห็นอกเห็นใจแก่ผู้ด้อยกว่า ต่อต้านการดูถูกมนุษย์ และแสวงหาความสุขทางใจ

4.1 กติกาใหม่ในการดำเนินชีวิต

โลกสมัยใหม่ได้สร้างกรอบคิดเรื่องเสรีภาพในทางเศรษฐกิจและการเลือกเส้นทางชีวิต, กรอบคิดเรื่องความก้าวหน้า และกรอบแบบวิทยาศาสตร์ที่เป็นเหตุเป็นผล ดังที่ได้กล่าวถึงไปแล้วในบทที่ 2 กรอบคิดทั้ง 3 ประการนี้ กลายเป็นกรอบคิดหลักของผู้มีการศึกษาในสมัยนั้นที่ใช้ในการมองโลกภายใต้กติกาใหม่ที่เงินตราได้ทำให้เจ้าของมีเสรีภาพในการจับจ่ายใช้สอยและใช้ชีวิต ซึ่งมีบทบาทเหนือกว่าชาติกำเนิด หรืออีกนัยหนึ่ง คือการบอกว่า “ความสามารถ” (ที่ใช้ในการประกอบอาชีพหรือหาเงิน) อันเป็นสิ่งที่ได้มาภายหลัง มีความสำคัญมากกว่าสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด, กรอบคิดเรื่องความก้าวหน้า ได้สร้างความต้องการอย่างใหม่ โดยเฉพาะในระดับบุคคลคือต้องการความสำเร็จในชีวิต ซึ่งอาจจะออกมาในรูปของชื่อเสียงหรือความมั่งคั่งก็ได้ ดังนั้น จริยธรรมอย่างความขยัน ตรงต่อเวลา และความซื่อสัตย์ จึงเริ่มกลายเป็นที่นิยมมากขึ้น เช่นเดียวกับกรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์ ที่นำไปสู่การใช้เหตุผลที่เป็นภววิสัย และตั้งคำถามกับความเชื่อที่มาจากจารีต

นอกจากบรรยากาศของโลกสมัยใหม่ดังได้แสดงไว้ในบทที่ 2 แล้ว ผลพวงของความเป็นสมัยใหม่อีกอย่างคือระบบการศึกษาก็ได้มีส่วนในการสร้างวิถีคิดและมุมมองต่อโลกแบบใหม่ เช่นเดียวกัน แบบเรียนของรัฐที่เริ่มเป็นระบบมากขึ้น โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา ดังเช่นการเปลี่ยนแปลงของพระราชบัญญัติการสอบในปี พ.ศ. 2438 ได้ทำให้มีการบรรจุและเพิ่มเติมวิชาใหม่ๆ ลงไปอีกหลายวิชา ทั้งภาษาต่างประเทศ, ภูมิศาสตร์, วิทยาศาสตร์ (คือวิทยาศาสตร์ในภาษาปัจจุบัน)¹ นอกจากนี้ในช่วงกลางทศวรรษ 2440 ยังได้มีการเปลี่ยนโครงสร้างของหลักสูตรการศึกษา และได้มีการเพิ่มเติมวิชาใหม่ๆ เช่น วิชาจรรยาด้วย² โดยเฉพาะหนังสือเรียนชุด *ธรรมจริยา* เล่ม 1, 2 และ 4-6 (เล่ม 3 ตีพิมพ์ภายหลัง) ที่ใช้ตั้งแต่ทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา น่าจะเป็นกลไกสำคัญในการสร้างชุดจริยธรรมให้แก่เด็กนักเรียนระดับมัธยมศึกษาในช่วงเวลานั้น โดยเฉพาะชุดความคิดและจริยธรรมที่สอดคล้องกับความเป็นสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็น ความ

¹ สุมินทร์ จุฑาทงกูร, “การกล่อมเกล้าทางการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5” (วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 54.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

สะอาด (เล่ม 1), ความกระหมัดกระหม่อม (เล่ม 1), ความแคล้วคล่องว่องไว (เล่ม 1), ความตรงต่อเวลา (เล่ม 2), การรักษาสถาบัน (เล่ม 2), ความรักชาติ (เล่ม 2), ความรับผิดชอบ (เล่ม 4), สัมพันธวงศ์แห่งมนุษย์ (เล่ม 4), รัฐหรือการปกครองบ้านเมือง (เล่ม 4) เป็นต้น (แน่นอนว่าหนังสือชุดนี้ยังสอนเรื่อง ความเคารพ, ความอ่อนน้อมถ่อมตน, ความกตัญญู, ความรักในสถาบันพระมหากษัตริย์, ความเชื่อฟัง, ความเป็นผู้ดี ฯลฯ)³ จะเห็นได้ว่า เด็กนักเรียนรุ่นใหม่ (วัยรุ่นในช่วงทศวรรษ 2440 เป็นต้นมา) ยังเริ่มซึมซับชุดความคิดแบบสมัยใหม่ผ่านแบบเรียนต่างๆ ในช่วงเวลานั้น และในทศวรรษ 2450 ยังมีแบบเรียน *พลเมืองดี* ที่เปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ไปอีกดังที่จะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

กติกาใหม่ในการดำรงชีวิตน่าจะเริ่มเด่นชัดมากขึ้นพร้อมกับการเผยแพร่สื่อสิ่งพิมพ์ในช่วงทศวรรษ 2460 โดยเฉพาะสื่อสิ่งพิมพ์ที่มีกลุ่มเป้าหมายที่เด็กวัยเรียน จะให้ความสำคัญกับการปลูกฝังทางความคิดมากเป็นพิเศษ ดังที่ปรากฏในนิตยสาร *เด็กไทย* ฉบับเดือนกันยายน 2464 ที่จัดแบ่งสิ่งที่ควรและไม่ควรกระทำ ออกเป็นประเภทต่างๆ ภายใต้หัวข้อ “สิ่งที่ควรจำ” ดังนี้

สามสิ่งที่ควรบังคับได้แก่	ปาก	หัวใจ	อิริยาบถ
สามสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยงได้แก่	ความเกียจคร้าน	ภาษาแสลงๆ	ความตลบตลึง
สามสิ่งที่ควรเกลียดได้แก่	ความดูร้าย	ความตระหนี่	ความอกตัญญู
สามสิ่งที่ควรเพาะได้แก่	ความเมตตา	ความเบิกบาน	ความพอใจ
สามสิ่งที่ควรนิยมได้แก่	น้ำใจ	ความสวยงาม	ดนตรี
สามสิ่งที่ควรค่าได้แก่	เงิน	เวลา	ความสุข
สามสิ่งที่ควรเคารพได้แก่	ผู้อาวุโส	กฎหมาย	ศาสนา
สามสิ่งที่ควรรักได้แก่	ความซื่อสัตย์	ความบริสุทธิ์	(ต้นฉบับขาด) ⁴

การจัดแบ่งหมวดหมู่ของตารางดังกล่าวอาจคล้ายคลึงกับโคลงสุภาสิตโสฬสไตรยางศ์⁵ อันเป็นบทพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5 ซึ่งเขียนขึ้นในรูปแบบของ “...สามสิ่งที...” เช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม แม้จะมีบางหมวดที่คล้ายคลึงกัน เช่น “สามสิ่งทีควรละ” ของโคลงโสฬสฯ คือ ความ

³ ผู้สนใจรายละเอียดโดยย่อของหนังสือชุดนี้ โปรดดูใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 101-107.

⁴ “สิ่งที่ควรจำ,” *เด็กไทย* 1, 2 (กันยายน 2464): 36.

⁵ ดูเนื้อหาของโคลงนี้ใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *โคลงสุภาสิตโสฬสไตรยางศ์* [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.homelittlegirl.com/index.php?topic=7245> [17 มิถุนายน 2559]

เกียจคร้าน การพูดมาก และคำแสดงเสียดแทง “ส่วนในสามสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยง” ของ “สิ่งที่ควรจำ” คือ ความเกียจคร้าน, ภาษาแสดงฯ และความตลบแต่ลง แต่หลายหมวดก็มีความแตกต่างกัน เช่น “สามสิ่งที่ควรเกลียด” ในโคลงโสฬสฯ คือ ความดูร้าย ความหยิ่งยะโส และความอกตัญญู แต่ใน “สิ่งที่ควรจำ” ได้เปลี่ยนความหยิ่งยะโสเป็นความตระหนี่แทน สำหรับสามสิ่งที่ควรรัก ในโคลงโสฬสฯ คือ ความกล้า ความสุภาพ และความรักใคร่ ขณะที่ใน “สิ่งที่ควรจำ” เป็น ความซื่อสัตย์ ความบริสุทธิ์ (อีกอันหนึ่งต้นฉบับขาดหายไป) นอกเหนือจากนี้แทบจะไม่มีข้อความที่ซ้ำกันเลย ดังนั้น “สิ่งที่ควรจำ” จึงอาจได้รับอิทธิพลด้านรูปแบบจากโคลงโสฬสฯ (คือพยายามสรรหา “...สามสิ่งที่...” แต่ผู้เรียบเรียงก็ได้ต่อเติมความคิดและจริยธรรมที่เหมาะสมลงไป

ในที่นี้อาจละในประเด็นของค่านิยมเดิม เช่น การเคารพผู้อาวุโสและศาสนา รวมถึงการเกลียดความอกตัญญูไว้ในฐานที่เข้าใจในฐานะจริยธรรมแบบจารีต รวมถึงอาจละประเด็นที่คลุมเครืออย่าง ความเบิกบาน ความพอใจ ความบริสุทธิ์ ไว้ก่อน แต่หากดูที่เหลือก็จะพบว่า “สิ่งที่ควรจำ” ที่ปรากฏในตารางนี้ นำเสนอในฐานคิดแบบสมัยใหม่ มีการพูดถึงเรื่องของการควบคุมตัวเองใน “สามสิ่งที่ควรบังคับ” คือต้องระวังทั้งคำพูด ระวังอิริยาบถ และต้องบังคับใจตัวเอง อันเป็นลักษณะหนึ่งของกรรมพีและชนชั้นกลางที่นำมาสู่ความคิดเรื่องมารยาทและการวางตัว (ซึ่งไม่มีในโคลงโสฬสไตรยางค์)

นอกจากเรื่องการวางตัวแล้ว ตารางดังกล่าว ยังนำเสนอให้หลีกเลี่ยงความเกียจคร้าน (ก็คือต้องขยัน) หรือเสนอให้นิยมสิ่งที่สวยงามและดนตรี อันแสดงให้เห็นถึงการมีรสนิยม นอกจากนี้หนึ่งในสิ่งที่เคารพ ก็มี กฎหมาย รวมอยู่ด้วย และหนึ่งในสามสิ่งที่ควรรัก ก็มี ความซื่อสัตย์ ซึ่งในด้านหนึ่งก็เป็นสิ่งที่ชนชั้นนำให้ความสำคัญตั้งแต่ช่วงรัชกาลที่ 5 เพราะเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับความจงรักภักดี ดังที่จะพบได้ในแบบเรียน *ธรรมจริยา* อย่างไรก็ตาม ความซื่อสัตย์ ก็ยังเป็นจริยธรรมที่สำคัญสำหรับสังคมเงินตราอีกด้วย เพราะเป็นองค์ประกอบของความไว้วางใจที่ทำให้การซื้อขายแลกเปลี่ยนดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

ที่น่าสนใจก็คือ การมองว่า “สามสิ่งที่ควรค่า” คือ เงิน เวลา และความสุข (ซึ่งไม่มีในโคลงโสฬสฯ เช่นกัน) หากเปรียบเทียบกับที่ปรากฏใน *ธรรมจริยา* เล่ม 5 ซึ่งเสนอถึง “ความสุข” (ตามที่สะกดในต้นฉบับ) ว่าเกิดจากการกระทำหน้าที่ของตนได้ดีและเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม ทำกิจการงานของตนด้วยความเต็มใจและจริงใจ ตั้งอยู่ในความจริง รักษาความสัตย์ รู้จักนำความงามของธรรมชาติมาปรุงแต่ง และต้องระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าและพระมหากษัตริย์ ที่ได้จัดการให้เกิด

ความสุขความเจริญขึ้นในจิตใจและบ้านเมือง⁶ ขณะที่ “ความสุข” ที่ปรากฏใน “สิ่งที่ควรจำ” นั้น กลับอยู่ในหมวดเดียวกับ เงิน และเวลา ซึ่งกลายเป็นสิ่งที่มีค่าอย่างยิ่งในสังคมสมัยใหม่ การจัดให้อยู่ในหมวดเดียวกันนี้ น่าจะแสดงให้เห็นถึงวิถีคิดของโลกสมัยใหม่ในช่วงเวลานั้น ที่ เงิน เวลา และความสุข กลายเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกัน

ในนิตยสาร *เด็กไทย* ที่กล่าวถึงไปแล้ว ยังมีการตั้งประเด็นถึง “ความเป็นสุภาพบุรุษ” ในความหมายที่ว่า “...เป็นคนสุภาพ นึกถึงผู้อื่น...”⁷ อันที่จริงมโนทัศน์ดังกล่าวเริ่มปรากฏขึ้นอย่างน้อยก็ตั้งแต่ทศวรรษ 2440 ดังเช่นข้อเสนองานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (ดังที่จะกล่าวถึงต่อไป) แต่กลไกของการพิมพ์และการเติบโตของนิตยสารได้ทำให้มโนทัศน์ดังกล่าวได้รับการเผยแพร่ในหนังสือสำหรับเด็กในช่วงทศวรรษ 2460 อันเป็นช่วงที่นักเขียนหนุ่มสาวรุ่นปลายทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2470 ยังคงเป็นนักเรียนมัธยม ก่อนที่พวกเขาในกลุ่มหนึ่งจะรวมตัวกันเป็นคณะสุภาพบุรุษในช่วงต้นทศวรรษ 2470

แม้ว่าตาราง “สิ่งที่ควรจำ” ที่ปรากฏใน *เด็กไทย* คงจะมีได้เป็นตัวแทนถึงความคิดเรื่องจริยธรรมของคนทั้งสังคม แต่อย่างน้อย ก็แสดงให้เห็น 2 ประการ คือ

หนึ่ง ได้มีจริยธรรมบางอย่างที่มีฐานคิดจากโลกสมัยใหม่ เช่น การนิยมในความสวยงาม (สุนทรีย์ยะ?) และดนตรี หรือ การเห็นค่าของเงินและเวลา เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงการตระหนักถึงสภาพรอบตัวทั้งในแง่ของวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปลี่ยนไป

สอง แม้การพยายามรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยจะมีมาก่อนหน้า (เช่นใน *ธรรมจริยา* หรือ *สมบัติผู้ดี*) แต่นิตยสารในช่วงทศวรรษ 2460 (ซึ่งมีลักษณะมวลชน หรือ mass มากกว่า) ได้กลายเป็นกลไกสำคัญในการเผยแพร่วิถีคิดบางอย่างเพื่อตอบสนองหรือรับมือต่อคำถามใหม่ๆ อันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตและความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น ดังที่ *เด็กไทย* ได้พยายามแบ่งหมวด เป็น สิ่งที่ควรเพาะ, สิ่งที่ควรเกลียด, สิ่งที่ควรหลีกเลี่ยง, สิ่งที่ควรรัก ฯลฯ (แม้หลายหมวดจะมีได้แยกจากกันได้จริงๆ ก็ตาม)

ตารางดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า โลกสมัยใหม่ที่เด็กในทศวรรษ 2460 ต้องเผชิญ มีความซับซ้อนขึ้นกว่าโลกของคนรุ่นพ่อแม่ตัวเอง เด็กรุ่นพวกเขา มีทั้งสิ่งที่ควรเพาะ ควรนิยม ควรเกลียด ควรเคารพ ฯลฯ เช่นเดียวกับปริณทณอื่นของชีวิต ที่เต็มไปด้วยข้อมูลใหม่ๆ ในการดำเนินชีวิต ทั้งการดูแลบ้านเรือน, การทำความสะอาดร่างกาย, ความรักและการครองเรือน ด้วยกฎเกณฑ์ที่ใหม่ใน

⁶ สุมินทร์ จุฑาทงกูร, “การกล่อมเกลากองการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5,” หน้า 102.

⁷ “สุภาพบุรุษแท้คืออะไร,” *เด็กไทย* 1, 2 (กันยายน 2464): 35.

การใช้ชีวิตที่อิงกับหลักการอันเป็นภววิสัย เช่น “สาร นายยอด รักเหยา” (2457) ซึ่งเป็นบทความขนาดหลายตอนจบที่พยายามอภิปรายประเด็นต่างๆ แห่งการครองคู่ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเลิอกคู่, ลักษณะของชายหญิงที่พึงเป็นคู่, เรื่องกามสภาพ, เรื่องการปฏิบัติตนระหว่างสามีภรรยา หรือเรื่องการเลี้ยงดูบุตร⁸ หรือบทความ “ความงามคือทรัพย์” ก็สอนเรื่องการดูแลร่างกาย เช่น สอนเรื่องการกิน การดื่มน้ำ การออกกำลังกาย หรือการดูแลร่างกายส่วนต่างๆ ว่าทำอย่างไรจึงจะงามในโลกสมัยใหม่ รวมถึงข้อห้ามต่างๆ เช่น การผิงไฟ จะทำลายทั้งดวงตาและผิว เป็นต้น⁹ แม้กระทั่งเรื่องของการกิน ก็ยังมีบทความแนะนำวิธีการกินที่ถูกต้องแก่ผู้อ่านทั้งในแง่ของโภชนาการ เช่น ให้กินอาหารหลากหลายชนิด, กินอาหารให้เป็นเวลา ไปจนถึงเรื่องของการมารยาท เช่น ไม่พูดสิ่งพึงรังเกียจในขณะรับประทานอาหาร¹⁰ ยังไม่นับถึงคอลัมน์ประเภทความรู้เบ็ดเตล็ดด้านการทำความสะอาดบ้าน หรือการดูแลเครื่องเรือนต่างๆ ดังจะพบได้ทั่วไปในนิตยสารหลายฉบับช่วงทศวรรษ 2460

นิตยสารสำหรับเด็กวัยเรียนเหล่านี้ (ทั้ง *เด็กไทย* และ *นักเรียน*) น่าจะมีส่วนในการนำเสนอกรอบคิดใหม่ๆ แก่เด็กนักเรียนในยุคนี้ ดังที่ กุหลาบ สายประดิษฐ์ ได้เล่าความหลังย้อนถึงยุคที่เขาและคนอื่นๆ ยังเป็นวัยรุ่น ที่เขียนกลอนหรือเรื่องเบ็ดเตล็ดส่งไปถึงหนังสือพิมพ์และนิตยสารต่างๆ รวมถึง *นักเรียน* ว่า “...บางทีก็ส่งเรื่องชวนหัวหรือความรู้เบ็ดเตล็ดไปยังหนังสือพิมพ์ *นักเรียน* ...บางคนก็นำเรื่องไปส่งที่สำนักงานของหนังสือพิมพ์ *นักเรียน* ด้วยตนเอง นับตั้งแต่ส่งเรื่องเบ็ดเตล็ดเล็กๆ น้อยๆ ไปยังหนังสือพิมพ์แล้ว นักเขียนรุ่นเยาว์เหล่านั้นก็มีภาระที่จะต้องซื้อหนังสือพิมพ์ที่ตัวได้ส่งเรื่องไป [จนกว่าจะรู้ว่าได้ลงหรือไม่]...”¹¹ ดังนั้น นักเขียนหนุ่มสาวเหล่านี้ นอกจากเติบโตขึ้นในบริบทที่เป็นทุนนิยมและบริโภคนิยมมากขึ้นและเรียนรู้อ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่แล้ว วัยเรียนของพวกเขาายังอยู่ในยุคที่สิ่งพิมพ์เริ่มขยายตัวและยังได้อ่านสิ่งพิมพ์ที่นำเสนอกรอบคิดแบบสมัยใหม่อีกด้วย

การเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ จึงไม่ได้เกิดขึ้นแค่เรื่องของเทคโนโลยีรอบตัว แต่ยังก้าวล่วงเข้ามาสู่การดำเนินชีวิต เด็กในเมืองหลวงที่เกิดในช่วงทศวรรษ 2430 และต้นทศวรรษ 2440 เริ่มมีวิถีชีวิตที่แตกต่างจากคนรุ่นพ่อแม่ของตัวเองมากขึ้น ทั้งการไปโรงเรียน การเรียน

⁸ “สาร นายยอด รักเหยา,” *สตรีไทย*, 1, 3 (15 มีนาคม 2468): 39-40.

⁹ ข. ประเสริฐธรรม, “ความงามคือทรัพย์,” *ไทยเชชม* 1, 9 (มกราคม 2467): 1580-1591.

¹⁰ นายประยูร เวชพงศ์, “อาหารการกิน,” *สารานุกรม* 1, 2 (20 กุมภาพันธ์ 2468): 101-106.

¹¹ กุหลาบ สายประดิษฐ์, “ประสบการณ์ของนักเขียนผู้หนึ่ง,” ใน สมบัติ จำปาเงิน (ผู้รวบรวม), *นิพนธ์สารศรีบูรพา* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ม.ป.ป.), หน้า 156.

ภาษาต่างประเทศ, การหางานทำหลังเรียนจบ¹² ยังไม่นับเรื่องมโนทัศน์ใหม่ๆ อย่างเช่นการรับรู้เวลาแบบสมัยใหม่ที่ใช้นาฬิกาเป็นตัวบอก, การแยกขาดระหว่างเวลาว่างกับเวลาว่าง, มโนทัศน์เรื่องชาติบ้านเมือง สำหรับเด็กที่เกิดในยุคต่อมา คือช่วงปลายทศวรรษ 2440 ไปจนถึงต้นทศวรรษ 2550 เริ่มมีวิถีชีวิตที่แตกต่างมากขึ้นไปอีก ทั้งการเฟื่องฟูของสินค้าสมัยใหม่, การแพร่กระจายของหนังสือและนิตยสารอันบรรจไปด้วยความรู้และความคิดจำนวนมาก, อาชีพเอกชนและอาชีพอิสระมีมากขึ้น, มีการพักผ่อนใหม่ๆ เช่นการท่องเที่ยว การดูภาพยนตร์, คู่ขนานกับการใช้เงินในการแลกเปลี่ยนสิ่งของต่างๆ ได้อย่างเสรี, ถูกบ่มเพาะค่านิยมเรื่องความขยัน ความซื่อสัตย์ เกียรติและศักดิ์ศรี รวมถึงความรักแบบโรแมนติกที่เรียกกร้องให้หญิงและชายเลือกคู่ด้วยตัวเอง ขณะเดียวกันวิถีชีวิตแบบใหม่ได้สร้างคำถามหลายอย่างแก่พวกเขา

สิ่งหนึ่งที่สะท้อนการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดในโลกสมัยใหม่ คือคำถามที่ปรากฏในคอลัมน์ประเภทดวงหรือโหราศาสตร์ เช่น คอลัมน์ “ซตาของเจ้าหล่อน” ในนิตยสาร *สตรีไทย*, คอลัมน์ “โชคชะตาของท่าน” ในหนังสือพิมพ์ *ไทยแท้*, หรือคอลัมน์ “หมอดูแม่นๆ” ในหนังสือพิมพ์ *เสียงสยาม* แม้คอลัมน์เหล่านี้จะแสดงให้เห็นถึงความเชื่อในสิ่งที่พิสูจน์ไม่ได้และห่างไกลจากกรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์ก็ตาม (ซึ่งยังคงมีอยู่ในทุกสังคม) แต่คำถามที่ปรากฏในคอลัมน์เหล่านี้ ก็สะท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่เป็น “คำถาม” หรือเป็นความไม่มั่นใจของคนในยุคสมัยใหม่

โดยปกติ คอลัมน์ประเภทนี้มักจะไม่ตีพิมพ์คำถามไว้ จะตีพิมพ์เพียงคำตอบของแต่ละคนเท่านั้น อย่างไรก็ตาม จากคำตอบก็ทำให้เราทราบได้ว่า สิ่งที่พวกเขาถามคือเรื่องอะไร ดังเช่นการตอบจดหมายของ “ก้อนดิน” ในคอลัมน์ “ซตาของเจ้าหล่อน” ของ *สตรีไทย* ว่า “..การค้าขายของเธอไม่ค่อยดี เป็นแพทย์หรือครูจะดีกว่า...”¹³ หรือคำตอบในคอลัมน์ “หมอดูแม่นๆ” ของ *เสียงสยาม* ปี 2472 ตอบ “จันทร์เพ็ญ สมาชิกปลีก” ว่า

1. ในปีนี้ท่านจะได้ภรรยา
2. ภรรยาของท่านอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ รูปร่างสั้นท้วม ผิวเนื้อสองสี อย่างที่เรียกกันว่าขำ

¹² ตัวอย่างการใช้ชีวิตเช่นนี้ ปรากฏในประวัติของพระยาอนุমানราชชน ซึ่งเป็นเด็กที่เกิดในช่วงต้นทศวรรษ 2430 ผ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่ ผ่านการเรียนภาษาต่างประเทศ และใช้ทักษะดังกล่าวแสวงหาความก้าวหน้าในอาชีพการงาน ดูใน เสฐียรโกเศศ, *อัตชีวประวัติของพระยาอนุমানราชชน*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2531).

¹³ น.ส. จำพืง สัตยรักษ์, “ซตาของเจ้าหล่อน,” *สตรีไทย* 1, 36 (1 พฤศจิกายน 2469): 22.

3. ราชการที่ทำเดี๋ยวนี้กำลังดำเนินไปสู่ขั้นดี ผู้บังคับบัญชาดำริให้ความรู้
4. การรับราชการไม่ตกต่ำไม่โลดโผน¹⁴

จากคำตอบ คงทำให้ทราบได้ว่า สิ่งที่ “ก๊อตัน” ต้องการทราบ คือเรื่องของอาชีพ ว่าตนควรจะเลือกอาชีพใดในโลกสมัยใหม่นี้ดี หรือสิ่งที่ “จันทรเพ็ญ สมาชิกปลึก” ต้องการทราบ คือเรื่องของคูครองและหน้าที่การงาน อาจกล่าวได้ว่า คำถามที่แทบทุกคนไม่ว่าชายหรือหญิงสนใจและต้องการทราบ คือเรื่องของความรักและการอาชีพ อันเป็นสองสิ่งที่เริ่มมี “เสรีภาพ” มากขึ้นเมื่อเทียบกับยุคก่อนหน้า

คำถามเหล่านี้ผุดขึ้นในช่วงที่กิจกรรมด้านสื่อสิ่งพิมพ์ได้เริ่มเติบโตขึ้นในช่วงทศวรรษ 2470 นักเขียนรุ่นหนุ่มสาวที่มีทัศนคติต่อโลกและชีวิตแบบสมัยใหม่เริ่มเข้าสู่วงการสื่อสิ่งพิมพ์มากขึ้น แม้กิจกรรมดังกล่าวจะมีเป้าหมายอยู่ที่นำผลกำไรมาเลี้ยงตัวเองและสะสมเพื่อขยายกิจการต่อไป เหมือนกิจกรรมอื่น แต่มีข้อแตกต่างคือ กิจกรรมทางการพิมพ์เป็นพื้นที่ในการนำเสนอความคิดหรืออุดมการณ์ต่างๆ จากผู้เขียนไปสู่ผู้อ่านได้อีกด้วย โดยเฉพาะเรื่องอ่านเล่นที่มีความหลากหลายและสามารถนำเสนอความคิดเห็นผ่านคำพูดหรือการกระทำของตัวละครได้ดังที่แสดงไว้ในบทที่ 3 ยุคสมัยที่เริ่มมีเสรีภาพมากขึ้น พร้อมกับมีคำถามต่างๆ เพิ่มขึ้น เรื่องอ่านเล่นที่มีแนวเรื่องอันหลากหลาย และเป็นพื้นที่ในการแสดงอารมณ์ ความรู้สึก ความคิด และมโนทัศน์ของมนุษย์ ได้เป็นส่วนหนึ่งที่ใช้มานำเสนอรูปแบบการกระทำในโลกสมัยใหม่ ช่วยแสดงตัวอย่างให้เห็นว่าชายและหญิงควรปฏิบัติตัวเช่นไร คนที่ดีควรเป็นอย่างไร คนไม่ดีคือแบบไหน ชีวิตที่ดีควรจะเป็นอย่างไร เรื่องอ่านเล่น จึงเป็นเสมือนคู่มือในการเรียนรู้เรื่องของปัจเจกบุคคลแบบอื่นและทำความเข้าใจกับความรู้สึกแบบใหม่ที่เข้ามาในช่วงเวลานั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องรักโรแมนติก การงานอาชีพ หรือกระทั่งการวางตัวต่อเพศตรงข้าม เป็นต้น

ในยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงที่เต็มไปด้วยคำถามนี้ เรื่องอ่านเล่นอันเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของชนชั้นกลางในยุคหนึ่ง จึงกลายเป็นพื้นที่ที่นำเสนอหรือสร้างคุณค่าทางจริยธรรมชุดใหม่ที่ตอบสนองต่อยุคสมัยที่เปลี่ยนไป เรื่องอ่านเล่นได้ทำให้หลายมโนทัศน์ที่ไหลเวียนอยู่ในสังคมในช่วงเวลานั้นปรากฏขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม โดยนอกจากกรอบคิดของโลกสมัยใหม่อย่างเสรีภาพของสังคมเงินตรา, กรอบคิดเรื่องความก้าวหน้า และกรอบคิดเรื่องวิทยาศาสตร์ดังที่ได้แสดงไว้ในบทที่ 2 และฐานคิดเรื่องของการสร้างเรื่องอ่านเล่นที่มีคติและประโยชน์ดังที่ได้แสดงไว้ในบทที่ 3 แล้ว ยังมีอีก 2 มโนทัศน์ที่มีความสำคัญในช่วงก่อน

¹⁴ หมอดูแม่นๆ, เสียงสยาม (17 พฤษภาคม 2472): 9.

เปลี่ยนแปลงการปกครอง นั่นคือ การเปลี่ยนความคิดเรื่องการประเมินค่ามนุษย์ และการเปลี่ยนแปลงด้านอารมณ์ความรู้สึก โดยเฉพาะในเรื่องของความรัก

4.2 การเปลี่ยนความคิดเรื่องการประเมินค่าของมนุษย์

ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 ว่าสังคมเงินตรา ได้สร้างกรอบคิดในการลดลักษณะเฉพาะของตัวสินค้า เหลือเพียงมูลค่าในการแลกเปลี่ยนและมูลค่าในทางสัญลักษณ์ สังคมเงินตรา จึงมีส่วนในการบ่อนเซาะความสูงส่งของชาติกำเนิดและทำให้ “ความสามารถ” อันเป็นสิ่งที่แต่ละคนต้องฝึกฝนนั้น ทวีความสำคัญมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงสู่ความเป็นสมัยใหม่มากขึ้นได้นำมาสู่การเปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ การประเมินค่าของมนุษย์จึงย้ายจากที่ชนชั้นสูงบางกลุ่ม เคยให้ความสำคัญกับชาติกำเนิดมายังสิ่งที่สามารถวัดได้ในสังคมสมัยใหม่ เช่น วุฒิการศึกษา, คะแนนสอบ, ใบรับรองถึงทักษะอื่นๆ เป็นต้น พร้อมกับตระหนักถึงความก้าวหน้าและการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับของสังคมและระดับของชีวิตส่วนตัว

4.2.1 การเปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับ “มนุษย์”

มนุษย์ในกรอบคิดแบบเดิมเป็นมนุษย์ที่มีกรรมคอยกำหนด การทำกรรมดี-ชั่วในชาติปางก่อนส่งผลมาถึงชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบัน ชาติกำเนิดจึงเป็นตัวสะท้อนถึงอำนาจบารมีที่สะสมไว้ตั้งแต่ชาติปางก่อน ดังปรากฏในไตรภูมิพระร่วง ว่า

...คนผู้ใดที่ได้ทำบุญแต่ก่อน คือว่าได้ปฏิบัติบูชาแก่พระศรีรัตนตรัย แล้วรู้จักคุณพระพุทธรเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์เจ้า แลให้ทานรักษาศีลเมตตาภาวนา ครั้นตายก็เอาตนไปเกิดในสวรรค์ ลางคาบเล่าได้เกิดเป็นท้าวเป็นพระญาผู้ใหญ่ และมีศักดิ์มียศบริวาร เป็นอเนกอนันต์ใส่รั ได้ปราบทั่วทั้งจักรวาลแล...¹⁵

การยึดถือหลักชาติจุติหรือชาติกำเนิดเป็นใหญ่ยังคงเป็นเรื่องที่ปรากฏอยู่ทั้งในคัมภีร์กฎหมายและระเบียบต่างๆ รวมทั้งปรากฏอยู่ในแบบแผนการดำเนินชีวิตของกลุ่มเจ้านายโดยส่วนรวม ไม่ว่าจะเป็นการเกิด การเติบโต การแต่งกาย การทำงาน การมีกิจกรรมทางสังคมต่างๆ ตลอดจนการตาย ซึ่งล้วนมีกรอบวิธีชีวิตและองค์ประกอบของกิจกรรมตลอดจนการให้คุณค่าที่

¹⁵ พระยาสิทธิไทย, ไตรภูมิพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: องค์การค้าคุรุสภา, 2506), หน้า 94.

แตกต่างกันไปจากคนชั้นกลางและคนชั้นล่าง¹⁶ “มนุษย์” ในแบบจารีต คือมนุษย์ที่ถูกกำหนดตำแหน่งแห่งที่มาเรียบร้อยแล้ว ร่องรอยทางความคิดแบบนี้ยังคงดำรงอยู่ต่อไปแม้ในสมัยประชาธิปไตยก็ตาม

อย่างไรก็ตาม สังคมเงินตราแบบสมัยใหม่และกรอบคิดแบบภววิสัยของวิทยาศาสตร์ที่ยึดถือการวัดผลที่ความสามารถมากกว่าชาติกำเนิด ค่อยๆ บ่อนเซาะกรอบของมนุษย์แบบจารีตดังที่ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 2 พร้อมๆ กันนั้น ระบบการศึกษาและตำราเรียนแบบสมัยใหม่ ยังมีส่วนรื้อถอนการมองมนุษย์แบบเก่าที่ยึดติดกับชาติกำเนิดเช่นเดียวกัน โดยระบบการศึกษาสมัยใหม่ได้เข้ามาทำหน้าที่จัดการหรือบ่มเพาะมนุษย์ ให้เป็นพลเมืองของรัฐสมัยใหม่ ดังที่พระไพศาลศิลปศาสตร์ (ต่อมาจะเป็นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) ข้าราชการกระทรวงธรรมการ ได้มีข้อเสนอต่อการศึกษาสมัยใหม่ของสยามในช่วงทศวรรษ 2440 ว่า การศึกษา (Education) นั้นแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ประเภทที่หนึ่ง คือการฝึกหัดสมอง (intellectual education) หรือคือการฝึกหัดความคิดโดยให้วิชาไว้เป็นทุน ประเภทที่สอง คือการฝึกหัดนิสัยและอิริยาบถ หรือฝึกหัดมนุษย์ในร่างกายคน (moral education) ประเภทที่สาม คือการฝึกหัดร่างกาย (physical education) เป็นการฝึกหัดร่างกายให้มีความบริบูรณ์ อันจะส่งผลไปถึงความบริบูรณ์ของสมอง¹⁷ การจัดการศึกษาที่ตื้นนั้นจำเป็นต้องมีครบองค์ประกอบทั้งสามประเภทนี้ “ถ้าการฝึกหัดทั้ง 3 สิ่งนี้สิ่งใดสิ่งหนึ่งบกพร่องไป เหตุเข้ช่นกับบกพร่องไม่เต็มพร้อม” เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ยังได้อธิบายถึงความสำคัญในการฝึกหัดนิสัยและอิริยาบถ หรือ “มอแรลลิตี้” “...ซึ่งเป็นองค์อย่างประเสริฐที่การศึกษาจะนำไปสู่ และเป็นสิ่งที่ทำมนุษย์ให้ดีสมกับมีชื่อว่าเป็นมนุษย์...”¹⁸

...วิธีทำให้คนเป็นคน แต่คน คำนี้จะแปลว่าอะไร แปลว่าผู้ที่เต็มไปด้วยมอแรลลิตี้ มีอุปนิสัยอิริยาบถอารีเรียบร้อยเป็นสุภาพบุรุษยแท้ ที่ชาวอังกฤษเรียกว่า Gentleman เจนตลแมน คำนี้ไม่เกี่ยวกับบรรดาศักดิ์ ไม่เกี่ยวกับกำเนิดสูงต่ำ และไม่เกี่ยวกับทรัพย์สมบัติ คนที่ทำรองทำชายจะเป็นเจนตลแมนมีคณับถือยำเกรงก็ได้ คนที่มีวิชามาก แต่ไร้มอแรลลิตี้ก็ไม่

¹⁶ ดูใน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*, หน้า 39-40.

¹⁷ ดูใน ภู ร้อยแก้ว, “การอบรมบ่มเพาะในความคิดของปัญญาชนฝ่ายปกครองของสยาม ทศวรรษ 1900 – 1920” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556), หน้า 110.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 110-111.

เป็นคนเต็มพร้อม ไม่เป็นสุภาพบุรุษแน่ เพราะเหตุนี้ ดังที่การศึกษาทำให้คนเป็นคน ต้องทำได้โดยฝึกหัดมอแรลตี้ด้วย...¹⁹

ฐานคิดของการศึกษาศสมัยใหม่ จึงไม่สนใจชาติกำเนิดหรือบรรดาศักดิ์ แต่ให้ความสำคัญกับนิสัยใจคอและอิริยาบถ เพื่อความเป็น “สุภาพบุรุษ” อันไม่เกี่ยวกับสถานภาพทางสังคม แต่เกี่ยวแก่ความประพฤติเป็นหลัก อาจจะเพราะวิธีคิดแบบนี้ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เมื่อครั้งยังเป็นพระไพศาลศิลปศาสตร์จึงสร้างแบบเรียน *ธรรมจริยา* เล่ม 1 ขึ้นมาในปี 2445 โดยร่วมเขียนกับขุนอนุกิจวิจิตร เพื่อแนะนำความประพฤติที่ดีให้แก่เด็กนักเรียน และเขียนเล่มอื่นๆ ขึ้นในปีต่อมา ซึ่งนอกจากจะแสดงให้เห็นถึงมโนทัศน์ใหม่ๆ เช่น รัฐ, ชาติ ฯลฯ แล้ว ยังนำเสนอถึงความประพฤติที่พึงกระทำเช่น ความประนีประนอม, ความรับผิดชอบ, ความนับถือตนเอง, ความซื่อตรง, ความรักในเพื่อนมนุษย์ ฯลฯ อีกด้วย

หนังสือเล่มหนึ่งที่ได้ก่ประถมในช่วงกลางทศวรรษ 2450 เป็นต้นมาได้ใช้เรียนคือ *พลเมืองดี* ก็มีโครงเรื่องที่สำคัญกับเรื่องของ “ความประพฤติ” เช่นเดียวกัน แบบเรียนดังกล่าว น่าจะเป็นสิ่งที่นักเขียนหนุ่มสาวในช่วงทศวรรษ 2470 หลายคนได้เคยเรียนรู้มาก่อน (คนรุ่นนี้เริ่มเข้าโรงเรียนประถมในทศวรรษ 2450 และเรียนชั้นมัธยมในทศวรรษ 2460) แบบเรียน *พลเมืองดี* ตีพิมพ์ใน ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) เนื้อหาหลักคือการเปลี่ยนแปลงของนายเถื่อน เด็กบ้านนอกผู้หยาบกำร่าน กลายมาเป็นนายเมืองผู้มีอารยะและในตอนท้าย และยังได้ศึกษาวิชาสมัยใหม่อย่างวิชาแพทย์แผนปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงของนายเถื่อน/เมืองนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะชาติกำเนิด แต่เกิดขึ้นผ่านความใฝ่รู้และพัฒนาตัวเองจนได้ดิบได้ดีในทำเรื่องด้วยการสนทนากับผู้เป็นลุงอย่างนายมั่น รักธรรม ในหัวข้อต่างๆ สม่่าเสมอ และผ่านความขยันหมั่นเพียรในการศึกษา ทั้งหมดนี้ยังเป็นการตอกย้ำถึงมุมมองที่มีต่อมนุษย์ว่าความดีงามไม่ได้ขึ้นอยู่กับชาติตระกูล แต่ขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่ชักนำให้นายเมืองไปสู่หนทางชีวิตที่ดี ทั้งนี้ ต้องมีความใฝ่ดีของนายเมืองเป็นส่วนประกอบด้วย แบบเรียนชิ้นนี้เป็นการประเมินค่ามนุษย์ในอีกแบบที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับทรัพย์สินหรือชาติกำเนิด และน่าจะเป็นที่จับใจเด็กนักเรียนจำนวนมาก ดังเช่น ส. ธรรมยศ (แสนธรรมยศ) ได้ให้ตัวละคร “ข้าพเจ้า” กล่าวถึงแบบเรียนนี้ในตอนต้นของเรื่องสั้น “สามเสน” ที่ตีพิมพ์ในช่วงทศวรรษ 2490 (เรื่องสั้นไม่ได้ระบุปีที่แต่ง แต่ท้องเรื่องบอกว่าเป็นช่วง 19 ปีหลังจากปี 2472) โดยให้ตัวละครย้อนรำลึกถึงความหลังในปี 2472 ว่า

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 111.

เมื่อจากบ้านนอกมาศึกษาวิชาต่อในกรุงเทพฯ ใหม่ๆ ข้าพเจ้าฝันถึงสามเสน เพราะชื่อนี้
 ก้องอยู่ในโสตประสาทมาตั้งแต่เรียนประถมปีที่ 1 ในหนังสือชื่อ “พลเมืองดี” ของ
 เจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดี เล่ม 1 หน้า 1 มีบ้านหลังหนึ่งอยู่ตำบลสามเสน กรุงเทพฯ
 สามีมภรรยาเจ้าของบ้านชื่อนายมัน กับแม่คง รักธรรม มีหลานชายชื่อนายเถื่อน พ่อไป
 ค้าขายอยู่เมืองเหนือ วันหนึ่งไปตีผึ้งในป่าถูกหมึกกัดตาย ต่อมานายเถื่อนพ้นจากความเป็น
 ป่าเถื่อน รู้จักเมืองไทยและโลกจึงเปลี่ยนชื่อเป็น “นายเมือง” ฯลฯ เรื่องของลุงข้ากับ
 หลานชายในเรื่องที่กล่าวชื่อมานี้จับใจข้าพเจ้ายิ่งนักเพราะเหมือนตน ความเป็นเด็กบ้าน
 นอก มากกรุงเทพฯ วันแรกสวมกางเกงแพรแดง เสื้อคอมนกับเกือกญี่ปุ่น ความป่าเถื่อนของ
 ตน-มโนภาพที่เห็นกรุงเทพฯ มหานครเป็นเมืองสวรรค์ ฯลฯ เหล่านี้ทำให้ข้าพเจ้ากระหาย
 อยากพบปะนายเมืองก่อนใครทุกคน...²⁰ (การเน้นเป็นของผู้ศึกษา)

การที่มีรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ ผิดไปบ้าง เช่นเรื่องการเปลี่ยนชื่อ ซึ่งที่จริงแล้วนายเถื่อน
 ถูกเปลี่ยนตั้งแต่ตอนแรก ไม่ใช่ตอนหลังอย่างที่ แส่น ธรรมยศ จดจำ แสดงให้เห็นว่าเขาเขียนขึ้น
 จากความประทับใจโดยมิได้กลับไปเปิดดูตัวเล่ม ตัวเขาเกิดในปี 2456 ที่ลำปาง เป็นนักเรียน
 ประถมที่นั่นในช่วงทศวรรษ 2460 (และคงได้เรียน พลเมืองดี ที่นั่น) ต่อมาจึงเข้ามาเรียนที่เทศวิ-
 ринทร์ในทศวรรษ 2470 ตัวละครในเรื่องสั้น “สามเสน” (ซึ่งอาจเป็นส่วนหนึ่งของตัว “ส.ธรรมยศ”)
 ได้นิยามตัวเองเข้ากับตัวละครในบทเรียนชุดนี้ (“...จับใจข้าพเจ้ายิ่งนักเพราะเหมือนตน...”) และ
 ยังคงเป็นสิ่งที่ประทับใจเขามาตลอดจนถึงทศวรรษ 2490 ที่เขียนเรื่องสั้นดังกล่าว ความรู้สึกนี้ อาจ
 ไม่ได้เกิดกับ “ส.ธรรมยศ” เพียงคนเดียว แต่อาจเกิดกับเด็กนักเรียนคนอื่นๆ อีกหลายคน (แม้จะยัง
 ไม่สามารถพิสูจน์ได้ในตอนนี้ก็ตาม)

“ความประพฤติ” เริ่มกลายเป็นหัวข้อสำคัญในเวลานั้น หนังสือเรียนด้านจรรยาของรัฐ
 อย่าง *ธรรมจริยา* หรือ *พลเมืองดี* ต่างก็ให้ความสำคัญกับการดัดแปลงความประพฤติ การปรับปรุง
 นิสัยใจคอจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับวิชาความรู้เพียงอย่างเดียว แต่ยังต้องศึกษาจรรยาและความประพฤติ
 ดังเช่นในบันทึกการบรรยายเรื่อง “จรรยาและความประพฤติ” ของ นายพันตรี หลวงราชานุรักษ์ ใน
 ที่ประชุมนายทหาร ณ สโมสรทหารบก เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2462 ได้นำเสนอในแนวทางว่า คนเรา
 แตกต่างกันทั้งรูปร่างหน้าตาและชาติกำเนิด แต่หากอาศัยความประพฤติที่ดี แม้จะเกิดในตระกูลที่
 ชัดสน ก็สามารถเจริญได้ ขณะที่บางคนแม้เกิดในตระกูลดี แต่ถ้าประพฤติตนเสียหาย ก็ตกอับ

²⁰ ส.ธรรมยศ, “สามเสน,” *เสาชิงช้า เอลเลน บาลอง รวมเรื่องสั้นที่สรรแล้ว* (กรุงเทพฯ: โสมจิต, 2553),
 หน้า 71.

กลายเป็นคนเลวทรามได้เช่นกัน รูปร่างหน้าตาอาจดัดแปลงไม่ได้ แต่น้ำใจและความประพฤติสามารถดัดแปลงได้โดยการฝึกหัดอบรม “...ตามที่กล่าวมานี้ เห็นได้แน่นอนว่า ความประพฤตินั้นเอง เป็นเหตุทำให้ดีและชั่ว ความรู้และความประพฤติดีเป็นเครื่องเชิดชูคุณให้ดังงาม เป็นเครื่องประดับอันวิเศษ...”²¹ ในนิตยสารฉบับเดียวกัน มีบทความเชิงสารคดีที่กล่าวถึงเมืองเชียงใหม่ในแง่มุมต่างๆ ในหัวข้ออันหลากหลายนั้น มีหัวข้อหนึ่งชื่อ “นิสสัย, มารยาท” ที่ใช้ประมุขชาวเมืองเชียงใหม่ ว่าสำหรับคนในเมือง จะมีมารยาทและนิสัยที่ดี แต่คนที่อยู่ห่างไกลเมือง “...มักจะไม่มีมารยาททั้งนิสัยก็ยิ่งเลวเต็มที่...”²² และเสนอว่าผู้ปกครองและครูที่โรงเรียน ควรเริ่มเพาะนิสัยที่ดีให้แก่เด็ก เพราะนิสัยของคนมีมากมาย “...เหตุนี้จึงต้องอาศัยความประพฤติ และมารยาทที่ดีเข้าประกอบ หรือคำจูนด้วย นั่นแหละจึงจะนับว่าเป็นผู้ที่มีชาติอันเจริญดีแล้ว...”²³ บทความในนิตยสาร *นักเรียน* ซึ่งเป็นนิตยสารสำหรับเด็กวัยเรียนที่ตีพิมพ์ในปี 2465 ก็มีความเห็นไปในทิศทางเดียวกันว่า “...จรรยาคือความประพฤติในสิ่งที่ผิดและถูก...ฉะนั้นจึงให้ชื่อว่าวิชาเบื้องต้น และเป้นหัวใจของสรรพวิชาทั้งหลาย...” และผู้เขียนบทความซึ่งเป็นครูโรงเรียนอัสสัมชัญ ยังได้ตีความสุภาษิต “ความรู้ท่วมหัว เอาตัวไม่รอด” ว่าเป็นเพราะขาดจรรยา มีความรู้สูง แต่เอาดีเหมือนคนอื่นไม่ได้ จึงต้องตกอับในชีวิต²⁴ แม้ว่าการกลุ่มเจ้านายยังคงยึดถือหลักชาติกำเนิดอย่างเคร่งครัด จนถึงมีคำกล่าวขบขันว่า “เกิดเป็นเจ้าจะได้เลื่อนยศเร็วกว่าสามัญชน”²⁵ แต่เรื่องของ “ความประพฤติ” อันเป็นสิ่งที่ถูกมองว่าเป็นสิ่งที่สามารถศึกษาและอบรมบ่มเพาะกันได้ เริ่มถูกพูดถึงกันมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2460 ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ และถูกมองว่าสำคัญกว่า “ชาติกำเนิด”

นอกจากให้ความสำคัญกับ “ความประพฤติ” และ “การพัฒนาตัวเอง” แล้ว ระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่ ยังใช้การวัดผลแบบการสอบ ซึ่งในทางหลักการแล้วเป็นการวัดผลที่ไม่ใส่ใจกับยศถาบรรดาศักดิ์ ชาติกำเนิด หรือทรัพย์สิน ดังที่ ทำนอง เพื่อนสนิทของมาโนช ในนวนิยาย *ลูกผู้ชาย* สอบกฎหมายภาค 1 ตก เพื่อนๆ ต่างแสดงความเสียใจพร้อมปลอบใจว่าเป็นเพราะโชคไม่ดี แต่ทำนองได้กล่าวแย้งว่า “จะไปโทษโชคโทษเคราะห์นั้นไม่แน่แน่ คนเรียนดีก็สอบได้ คนเรียน

²¹ “บันทึกการบรรยายเรื่อง “จรรยาและความประพฤติ” ของ นายพันตรี หลวงราชานุรักษ์,” *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์* 4, 11 (พฤศจิกายน 2462): 746-747.

²² นายร้อยโทแช่ม คล่องเชิงปิ่น, “จังหวัดเชียงใหม่,” *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์* 4, 11 (พฤศจิกายน 2462): 788.

²³ เรื่องเดียวกัน, 789.

²⁴ นายนวน พรเรื่องวงศ์, “การศึกษาเบื้องต้น,” *นักเรียน* 1, 9 (1 กุมภาพันธ์ 2465): 5.

²⁵ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*, หน้า 113.

เลวก็สอบตก พูดอย่างนี้เป็นยุติธรรมดีกว่า”²⁶ การสอบจึงเป็นสิ่งที่ยุติธรรม (อย่างน้อยก็ในสายตาของ “ศรีบูรพา”) เพราะด้วยเกณฑ์แบบนี้ ทำให้ลูกหลานคนจน หากขยันหมั่นเพียร ก็ยังพอจะมีโอกาสสู้กับลูกของผู้มั่งมีในโลกของการศึกษาและการงานอาชีพได้ และน่าจะมีส่วนช่วยให้เกิดการคุ้นชินกับการวัดผลที่เป็นภววิสัย วัดคุณสมบัติภายในอย่างความสามารถ มิใช่ทรัพย์สินหรือชาติกำเนิด

ดังนั้น การขยายตัวของระบบการศึกษาสมัยใหม่²⁷ นอกจากจะสร้างนักเรียนที่มีความรู้ในโลกสมัยใหม่แล้ว ยังสร้างคนที่คุ้นชินกับการวัดผลแบบภววิสัยที่ชาติกำเนิดไม่สามารถช่วยอะไรได้ และยังบอกกับผู้เรียนว่า การที่มนุษย์จะกระทำดีหรือชั่ว เป็นผลมาจากการศึกษาอบรมและสิ่งแวดล้อม ไม่ได้มาจากชาติกำเนิดดังมุมมองแบบจารีต สอดคล้องกับสังคมเงินตราที่ให้ความสำคัญกับความสามารถมากกว่าชาติกำเนิด และฐานคิดแบบวิทยาศาสตร์ บอกกับผู้อ่านว่า มนุษย์มีส่วนประกอบทางกายภาพและมีธรรมชาติคล้ายคลึงกัน คือ กระดูก กล้ามเนื้อ เลือด และอวัยวะต่างๆ นอกจากนี้ กรอบคิดเรื่องความก้าวหน้าของผู้คนในเมืองเริ่มสัมผัสได้ในยุคเดียวกันนั้น ยังทำให้ผู้คนเริ่มสำนึกถึงการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงโดยไม่หยุดนิ่ง

หนังสือ *มันสมอง* ของ หลวงวิจิตรวาทการ ซึ่งตีพิมพ์ในปี 2471 ยิ่งตอกย้ำในทัศนคติต่างๆ เหล่านี้ให้เด่นชัดขึ้น โดยมองว่าส่วนประกอบในมันสมองของมนุษย์นั้นมีความคล้ายคลึงกัน ความฉลาดของมนุษย์ไม่ได้เกิดขึ้นแต่กำเนิดเพียงอย่างเดียว แต่สามารถพัฒนาให้ดีขึ้นได้โดยการฝึกฝน

...การที่กล่าวกันว่า ความโง่ความฉลาดเป็นสิ่งที่ติดมาแต่กำเนิดนั้น ก็มีความจริงอยู่บ้าง แต่เมื่อเกิดมาแล้ว ความอบรมกลายเป็นสิ่งสำคัญ ที่เปลี่ยนมันสมองของคนให้ผิดไปจากที่แต่กำเนิดเป็นอันมาก เด็กที่เกิดมาฉลาด ถ้าไม่อบรมกันให้ดีก็จะกลายเป็นคนโง่มงายเด็กที่เกิดมาโง่ ถ้าอบรมฝึกฝนก็อาจฉลาดดีไปได้ ความคิดที่ว่า มันสมองของคนเราจะดีหรือชั่วยังเป็นมาแต่กำเนิดและเปลี่ยนแปลงไม่ได้ นั้น เป็นความเข้าใจผิดอย่างยิ่ง เพราะกิจการทุกอย่างในโลกนี้ที่คนเราทำได้นั้น ก็เนื่องมาจากความอบรมฝึกฝน...²⁸

²⁶ ศรีบูรพา, *ลูกผู้ชาย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2529), หน้า 68.

²⁷ ดุโน วารุณี โสถถารมย์, “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2475,” หน้า 382.

²⁸ หลวงวิจิตรวาทการ, *มันสมอง*, พิมพ์ครั้งที่ 9 (ธนบุรี: เสริมวิทย์บรรณาคาร, 2523), หน้า 16.

ในบท “การคิดหาเหตุผลให้ถูกต้อง” หลวงวิจิตรฯ ยังแยกระหว่าง “ความรู้” กับ “การมีความคิดถูกต้อง” ว่ามีความแตกต่างกันมาก เพราะความรู้เปรียบประดุจเครื่องมือ แต่หากไม่รู้จักรการใช้ให้ถูกต้องแล้ว ก็ทำประโยชน์อะไรไม่ได้

...คนที่จะมีความคิดถูกต้องนั้น ไม่จำเป็นต้องมีการศึกษาอย่างพิเศษ ไม่จำเป็นต้องมีอายุมาก ไม่จำเป็นต้องเกิดในตระกูลสูง ความคิดที่ถูกต้องอาจมีอยู่ในบุคคลทุกชั้นทุกอาชีพ เด็กอายุน้อยๆ อาจมีความตรงทางมากกว่าผู้ใหญ่ที่เกิดก่อนตั้ง 20 ปี ชาวชนบทที่ไม่ได้มีการศึกษาวิทยาการบางคน อาจมีความคิดถูกต้องดีกว่าคนที่สำเร็จการศึกษาชั้นสูงสุด ในมหาวิทยาลัย²⁹

“การใช้เหตุผล” จึงไม่ขึ้นอยู่กับชนชั้นและอาชีพ แต่ขึ้นอยู่กับการอบรมฝึกฝน และกลายเป็นคุณสมบัติที่ได้รับการยกย่องเชิดชูในหมู่มชนชั้นกลาง เช่นใน ลูกผู้ชาย นั้น “ศรีบูรพา” ก็ให้ตัวละครเอกตัวหนึ่ง ชื่อ ทำนอง เสนอความเห็นที่ “...การแสดงความเห็นก็ย่อมต้องอาศัยหลัก... ถ้าพูดกันด้วยเหตุและผล ชัดข้องมักเกิดขึ้นได้ยาก...” (หน้า 160)

“นนทุกษ์” คอลัมนิสต์คนหนึ่งของนิตยสาร *เฉลิมวุฒิ* ซึ่งตีพิมพ์ในช่วงต้นทศวรรษ 2470 ก็ได้มีความเห็นไปในทิศทางเดียวกันทั้งกับหลวงวิจิตรวาทการ คือเห็นว่ามนุษย์เมื่อตอนแรกเกิดนั้น ไม่มีความแตกต่างกัน เพราะต่างก็มีร่างอันเปลือยเปล่า, ปราศจากความอาย ปราศจากศีลธรรม และไร้ซึ่งจรรยาบรรณ แต่สิ่งที่สำคัญคือการอบรมฝึกฝนเพื่อพัฒนา “สมองภาคการศึกษา”³⁰

วิจิตรดังกล่าว น่าจะเป็นที่เข้าใจของคนร่วมสมัยเป็นอย่างดี จึงทำให้หนังสือ *มันสมอง* ต้องตีพิมพ์ถึง 4 ครั้งในรอบ 5 ปี การขายได้อย่างรวดเร็วนี้ เป็นที่เหนือความคาดหมายของหลวงวิจิตรฯ เช่นกัน ดังที่เขาได้กล่าวไว้ใน คำนำ ของการพิมพ์ครั้งที่ 2 ว่า “...หนังสือ *มันสมอง* ซึ่งได้พิมพ์เป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2471 เป็นจำนวนพันเล่มนั้น ได้จำหน่ายหมดภายในสองเดือน ซึ่งรวดเร็วกว่าที่ข้าพเจ้าได้คาดหมายไว้เป็นอันมาก...”³¹ การที่หนังสือขายหมดอย่างรวดเร็ว และต้องพิมพ์ซ้ำในปี 2472, 2473 และ 2475 นั้น ได้แสดงให้เห็นถึงความต้องการของชนชั้นกลางที่จะพัฒนาความฉลาดและศักยภาพในการคิดของตนเอง โดยไม่ขึ้นกับชาติกำเนิดแต่

²⁹ หลวงวิจิตรวาทการ, *มันสมอง*, หน้า 170.

³⁰ นนนทุกษ์, “สมองและการฝึก,” *เฉลิมวุฒิ* 1, 7 (1 ตุลาคม 2471): 2-20.

³¹ หลวงวิจิตรวาทการ, *มันสมอง*, หน้า (4).

อย่างไร ซึ่งสัมพันธ์กับกรอบคิดเรื่อง “ความก้าวหน้า” อันเป็นสิ่งที่ผู้มีการศึกษาในเมืองช่วงนั้นต่างก็สัมผัสได้ผ่านสภาพแวดล้อมรอบตัว

4.2.2 จริยธรรมชุดใหม่: ความเห็นอกเห็นใจและต่อต้านการดูถูกมนุษย์

นักเขียนหนุ่มสาวในรุ่นทศวรรษ 2470 ซึ่งส่วนมากจะเข้าเรียนชั้นประถมกันในช่วงทศวรรษ 2450 นั้น น่าจะเคยสัมผัสกับแบบเรียน *ธรรมจริยา* และ *พลเมืองดี* ดังกล่าว³² เนื้อหาของหนังสือทั้ง 2 เล่ม บอกกับผู้อ่านว่ามนุษย์เป็นสิ่งที่พัฒนาได้ กล่อมเกล่าได้ และค่าของความเป็นมนุษย์ขึ้นอยู่กับลักษณะนิสัย ใน *ธรรมจริยา เล่ม 4* ยังมีอยู่หลายส่วนที่นำเสนอว่ามนุษย์ทั้งโลกมีส่วนสัมพันธ์กัน เราจึงควรรักและช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน³³

ความรู้ใหม่ที่ได้จากแบบเรียนเหล่านี้ เมื่อผนวกกับที่พวกเขาส่วนใหญ่เติบโตเป็นวัยรุ่นในช่วงทศวรรษ 2460 ได้รับความรู้จากหนังสือและนิตยสารที่เริ่มมีจำนวนมากขึ้น และเริ่มเห็นการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่เป็นทุนนิยมมากขึ้นกว่านักเขียนรุ่นก่อนหน้า รับรู้กรอบคิดเรื่องเสรีภาพในการเลือกผ่านสังคมเงินตรา ตระหนักถึงกรอบคิดเรื่องความก้าวหน้าผ่านความเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ และรู้จักกรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ทั้งของไทยและโลกตะวันตก (รายละเอียดในบทที่ 2) ทำให้งานเขียนจำนวนหนึ่งของช่วงทศวรรษ 2470 มีโครงเรื่องที่นำเสนอถึงการประเมินค่ามนุษย์ในแบบใหม่ ซึ่งเป็นแบบเดียวกับที่หนังสือ *พลเมืองดี* หรือ *คู่มือ มั่นสมอง* ได้นำเสนอ คือมนุษย์ที่สามารถพัฒนาตนเองด้วยความไม่รู้หรือรักดี และเริ่มเสนอว่าควรตัดสินคนผ่านนิสัยใจคอและความประพฤติ มิใช่ชาติกำเนิด พวกเขาได้เริ่มตั้งคำถามต่อทั้งค่านิยมเก่าที่ยังดำรงอยู่และค่านิยมใหม่ที่ได้มาถึง เพื่อแสดงให้เห็นถึงกระแสความเปลี่ยนแปลงที่กำลังก่อตัวขึ้น อารมณ์ความรู้สึกที่แสดงออกสู่สังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงจึงเต็มไปด้วยความไม่พอใจในค่านิยมที่ดำรงอยู่ ไม่ว่าจะเป็ค่านิยมที่มาจากสิ่งเก่าหรือสิ่งใหม่ก็ตาม ซึ่งโครงเรื่องดังกล่าว ยังไม่เด่นในเรื่องอ่านเล่นยุคก่อนหน้านัก คำถามหรือมโนทัศน์ที่ปรากฏในงานเขียนของพวกเขาจึงเป็นผลรวมจากบริบททางเศรษฐกิจ ผลจากระบบการศึกษา และบรรยากาศทางความคิดในสมัยนั้น

กุหลาบ สายประดิษฐ์ หรือ “ศรีบูรพา” นักเขียนผู้มีชื่อเสียงคนหนึ่งในช่วงทศวรรษ 2470 ได้เริ่มตั้งคำถามกับการประเมินค่ามนุษย์ตั้งแต่งานเขียนยุคแรกๆ ของเขาอย่าง *โลกสันนิบาต*

³² นักเขียนรุ่นก่อนหน้า อย่าง หลวงวิลาศปริวัตร, หลวงสารานุกรมประพันธ์, ชุนนัยวิจารณ์, “อายัดโมฆะ” ฯลฯ เข้าเรียนชั้นประถมก่อนช่วงกลางทศวรรษ 2450 ที่ตำรา *พลเมืองดี* ถูกนำมาใช้ และความเป็นข้าราชการก็อาจจะทำให้ถูกจำกัดกรอบคิดมากกว่าผู้ประกอบอาชีพอิสระ

³³ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, *ธรรมจริยา* เล่ม 4 (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, ม.ป.ป.), หน้า 66-78.

(2469) แต่ที่เด่นกว่าคือในนวนิยาย *ลูกผู้ชาย* (2471) ที่ผู้เขียนได้ตั้งคำถามกับการประเมินค่ามนุษย์ในแบบเก่าที่ชาติตระกูลและความร่ำรวย โดยสร้างตัวละคร มาโนช รักสมาคม ลูกช่างไม้ ที่พัฒนาตัวเองผ่านระบบการศึกษา ความขยันหมั่นเพียร และความใฝ่รู้ แบบเดียวกับที่ นายเถื่อน, ซึ่งต่อมาคือ นายเมือง, ได้พัฒนาตัวเองจนได้รับผลบั้นปลายอย่างมีความสุข สิ่งที่ “ศรีบูรพา” นำเสนอ จึงเป็นมโนทัศน์แบบเดียวกับที่นักการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้นำเสนอผ่านแบบเรียน

การพัฒนาตัวเอง และการตั้งคำถามต่อการประเมินค่ามนุษย์ ยังเป็นคำถามสำคัญเรื่องอ่านเล่นในช่วงทศวรรษ 2470 อีกหลายเรื่องดังเช่น *ละครแห่งชีวิต* (2472) ของ ม.จ. อากาศดำเกิง วรพีพัฒน์, *ชาติชาย* (2474) ของ ยศ วัชรเสถียร และ *ยามวิบาก* (2478) ของ อาษา ขจรจิตต์เมตต์

ใน *ละครแห่งชีวิต* (2472) วิสูตร ศุภลักษณ์ ซึ่งเป็นลูกของเจ้าองค์หนึ่ง แต่กลับมีฐานะยากจนเนื่องจากบิดาไม่เหลือแล้ว ช้ำร้าย เมื่อมารดาของตนแก่ตัว ยังถูก “ปลดระวาง” จากภรรยาเอก มาอยู่ที่บ้านอีกหลังหนึ่งเฉยๆ อีก วิสูตรรู้สึกอึดอัดทั้งต่อระบบผิวเดียวหลายเมียแบบโลกสมัยเก่า และอึดอัดต่อโลกสมัยใหม่ที่ประเมินคนผ่านลาภยศและเงินตรา แม้ออนเป็นเด็กถึงวัยรุ่น วิสูตรอาจจะเกกมะเหรกอยู่บ้าง แต่เมื่อได้รู้จักและสนิทสนมกับเพื่อนคนหนึ่งผู้เคยรับผิดชอบเขาในคดีชกต๋อย ทำให้ทัศนคติในการมองโลกของเขาเปลี่ยนไป เขาบรรยายถึงความเปลี่ยนแปลงตรงนี้ว่า

...ความรักอันแท้จริงของสหายทั้งสองซึ่งมีต่อข้าพเจ้านั้นมีค่าสูงเยี่ยงม ประดุจนายแพทย์ผู้รักษาคณใช้หนักให้หายโรค...ความรักอันนี้ดูเหมือนว่ามีอำนาจลึกลับคอยดัดแปลงนิสัยอันแข็งกระด้างของข้าพเจ้า ให้อ่อนโยนต้องตามความประสงค์ของสภาพแห่งลูกผู้ชายที่ดี

34

...

สิ่งที่วิสูตรทำคือพยายามที่จะไปศึกษาต่างประเทศด้วยเงินทั้งหมดที่บิดาทิ้งไว้ให้ เขาเคยพบนักเรียนนอกบางคน ที่จ้องมอง ไว้ตัว และดูถูกคน เขาหวังว่าตัวเองจะไม่เป็นเช่นนั้น และเมื่อไปถึงต่างประเทศ ช่วงที่เขาต้องไปพักกับครอบครัวผู้อุปถัมภ์ชาวอังกฤษผู้มีเมตตา และดูแลเขาดุจลูกแท้ๆ ความสุขที่ได้นั้น “...สอนให้ข้าพเจ้านึกถึงทุกข์สุขของผู้อื่น ไม่นึกถึงแต่ตัวคนเดียว...” (หน้า 173) เขายังได้เรียนรู้ถึง อักษรศาสตร์ ดนตรี และชีวิตของคนมีชื่อเสียง เช่น ตอลสตอย, ดิกเกนส์, เซคสเปียร์ เป็นต้น ทำให้วิสูตรเริ่มปรับทัศนคติของตนเองขึ้นไปเรื่อยๆ จนภายหลังได้เป็นนักข่าวของหนังสือพิมพ์ที่มีชื่อเสียงของอังกฤษ

³⁴ ม.จ. อากาศดำเกิง, *ละครแห่งชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2503), หน้า 80.

ใน *ชาติชาย* (2474) แผน ต้องพลาดหวังในความรักเพราะการประเมินค่าในแบบเก่าที่มองคนจากภายนอก เขาจึงมุ่งมั่นทำการค้าเพื่อเลื่อนสถานะทางสังคมของตัวเอง และรังเกียจชนชั้นสูงที่ชอบดูถูกคน “...คนพวกนี้เขาจะรังเกียจและเหยียดหยามญาติพี่น้องของเขาเอง-ญาติพี่น้องที่จนกว่าเขา-มีบุญวาสนาน้อยกว่าเขา...”³⁵

แม้ว่าแผนจะพยายามเลื่อนสถานะจนเป็นพ่อค้าผู้มั่งมีได้ แต่ก็ยังคงไม่ได้รับการยอมรับจากผู้ดีเก่าที่ยึดถือชาติกำเนิดอยู่ดี ส่วน ผุส น้องสาวของเขา ก็ไม่ยอมแต่งงานกับคนรักที่เป็นลูกผู้ดี เนื่องจากรู้ว่า “...เขาเป็นลูกเจ้าคุณสี่วงศ์เทวันคะพี่แผน มนุษย์จำพวกนี้เขาถือตัวและดูถูกคนอย่างเรานะคะพี่แผน...” และได้สรุปไว้อย่างเจ็บแสบว่า “เมื่อเขารังเกียจเรา เราก็รังเกียจเขาได้เหมือนกัน เมื่อความจริงมันมีอยู่ว่า เขาก็คน เราก็คคน...” (หน้า 218)

คำว่า “เขาก็คคน เราก็คคน” นั้น จะเป็นที่เข้าใจได้ ก็ในโลกของชนชั้นกลางในเมืองที่เริ่มเรียนรู้ว่ามนุษย์ไม่ใช่สิ่งที่ผูกติดกับชาติกำเนิด แต่มีส่วนประกอบทางกายภาพเหมือนๆ กัน และสิ่งที่วัดความเป็นมนุษย์ ควรจะอยู่ที่นิสัยหรือสิ่งที่อยู่ภายใน ดังที่ยศได้กล่าวไว้ในตอนจบว่า “...ดวงจิตต์ที่ปราศจากศีลธรรม ความเมตตากรุณา ความเห็นอกเห็นใจ ความสงสารปราณี มันคือดวงจิตต์ของสัตว์เดรัจฉาน...” (หน้า 252) สำหรับเขาแล้ว สิ่งที่แยกมนุษย์ออกจากสัตว์คือนิสัยใจคอหรือศีลธรรม มิใช่ชาติกำเนิด สอดคล้องกับที่ “สันต์ เทวรักษ์” นักเขียนรุ่นเดียวกับเขา ที่จะเสนอความคิดชุดเดียวกันนี้ไว้ใน *รักธรรมบุญ* เล่ม 2 (2484) ผ่านตัวละคร ม.จ. ดิลกรัตน์ ว่า “...ฉันมิได้ตีราคาค่าของคนโดยถือหลักจากขนาดบ้านที่เขาอยู่ แต่หากถือหลักจากคุณธรรมความดีที่เขามี ...จริงอยู่ที่ฉันเป็นเจ้า – แต่ฉันก็เป็นมนุษย์ แม่ดาวรุ่งเป็นหญิงธรรมดาสามัญ – หล่อนก็เป็นมนุษย์ ความเป็นมนุษย์โดยกำเนิดของเราเท่าเทียมกันแล้ว...”³⁶

ใน *ยามวิบาก* (2478) ของ “อาษา” (อาษา ขจิตต์เมตต์)³⁷ ซึ่งตีพิมพ์ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ตัวละครเอกชื่อ เจริญ เกิดในครอบครัวยากจน พ่อของเขาชื่อ ขจร เป็นเพียงพนักงานของห้างแห่งหนึ่งที่มีเงินเดือนเพียง 40 บาท แต่ก็กระเปียดกระเสีย ตัวเองต้องอดมื้อกินมื้อเพื่อให้เขาได้ร่ำเรียน เจริญเรียนจบชั้นมัธยมปลายอย่างเฉียดฉิว หลายครั้งเขาเกิดความน้อยเนื้อต่ำใจที่เกิดมาจน ทำให้เขาพลาดโอกาสในชีวิตไปหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการเที่ยวเตร่หรือเรื่องผู้หญิง ความน้อยใจเช่นนั้น ทำให้เขาถึงกับด่าบิดาว่าเป็นต้นเหตุทำให้ชีวิตของเขาล้มเหลว

³⁵ ยศ วัชรเสถียร, *ชาติชาย* (พระนคร: ต.บุญชูช่วย, 2478), หน้า 46-47.

³⁶ สันต์ เทวรักษ์, *รักธรรมบุญ* เล่ม 2, หน้า 771.

³⁷ อาษา, *ยามวิบาก*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2513). ตัวเลขหน้าที่ใช้วงเล็บไว้ในเนื้อหา

...พ่อลองมองดูพ่อของเพื่อนๆ ฉันบ้าง, เขามีบ้านใหญ่อยู่กัน, มีเครื่องเรือนเครื่องใช้พร้อม, มีคนใช้ มีคนสวน บางคนก็มีรถยนต์ขี่, มีเงินให้ลูกใช้อย่างเต็มไม้เต็มมือ...ส่วนพ่อนะ แทนที่จะมานะพากเพียรสร้างตัวเองให้ฐานะดีขึ้น. กลับเห็นงานขึ้นประท้วงเงินเดือนที่ล้าบบาทเป็นของวิเศษวิโส, และเห็นเงินห้าบาทเป็นจำนวนมากมาย เวิร์กอะไรหนอที่ชักนำให้ฉันมาเป็นลูกของคนอย่างพ่อ” (หน้า 200)

สิ่งที่เจริญพูดกับผู้เป็นบิดา คือการประเมินค่าความสำเร็จในชีวิตตามแบบสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ ที่ทุกคนปรารถนาบ้านหลังใหญ่ ชีวิตที่สะดวกสบาย เงินทองไม่ขาดมือ และติดพึ่งพ่อของตนที่ไม่ได้หาทางพากเพียรสร้างฐานะหรือถีบตัวเองไปให้สูงขึ้นตามเป้าหมายของสังคมสมัยใหม่

คืนหนึ่ง ด้วยความเมามายและความต้องการเงินเพื่อไปให้แก่อุปกรณ์ที่ตนหลงรัก เจริญได้เข้าปล้นชิงเจ้าคุณคนหนึ่งในทางเปลี่ยว แต่ภายหลังเขาได้สารภาพผิดกับขจร ซึ่งผู้เป็นบิดาก็ยอมรับคำขอโทษและเห็นว่าควรจะให้เงินไปคืน โดยตนรับอาสาจะไปพูดให้ แต่ปรากฏว่าระหว่างทางที่ขจรจะนำเงินไปคืนนั้น ได้โดนตำรวจซึ่งพบร่องรอยที่เจริญทิ้งไว้ในที่เกิดเหตุเข้าค้นตัว และถูกจับเพราะมีของกลางอยู่ในตัว ขจรยอมรับสารภาพและติดคุกแทนเจริญ จุดเปลี่ยนเช่นนี้ ทำให้เจริญรู้สึกสำนึกผิด เริ่มกลับเนื้อกลับตัว จากคนที่ชอบเที่ยวเตร่ กลายเป็นคนเก็บเนื้อเก็บตัว ขยันทำงาน และจากคนที่จับขังมรัยมิได้เพียงคะแนนเฉียดฉิว ก็มานั่งอ่านหนังสือจนสอบเข้ารับราชการในกระทรวงมหาดไทยได้

จุดร่วมกันของตัวละครเอกชายทั้ง 4 เรื่อง (ซึ่งแยกไม่ออกจากแนวคิดของตัวผู้เขียน) คือความเชื่อในความสามารถและการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีของมนุษย์ และมองมนุษย์เป็นศูนย์กลางมากกว่าเรื่องบุญและกรรม หรืออาจกล่าวได้ว่า มีความใส่ใจในมนุษย์มากขึ้น มาโนช มุมานะจนมีสถานะทางสังคม เป็นผู้มั่งคั่งตำแหน่งใหญ่โตในทางราชการ วิศวกร ปรับทัศนคติจนได้สังกัดหนังสือพิมพ์ชั้นนำ แผน มุมานะทำการค้าจนกลายเป็นเจ้าของห้างคนหนึ่ง เจริญ ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเองและขยันหมั่นเพียรจนได้เป็นข้าราชการกระทรวงมหาดไทย พวกเขาเสมือนเป็นตัวแบบของชนชั้นกลางในช่วงทศวรรษ 2470 ที่เชื่อในการพัฒนาตัวเองของมนุษย์ อีกทั้งสังคมสมัยใหม่ได้เปิดโอกาสให้พวกเขาพัฒนาหรือถีบตัวเองขึ้นไปในจุดที่พวกเขาอยากจะเป็นได้ (ไม่ว่าจะในด้านความรู้ ศีลธรรม หรือสถานะทางสังคม) และพ้นจากการโดนดูถูกเหยียดหยามจากคนที่ยังประเมินค่ามนุษย์ในแบบเก่า ทั้ง 4 เรื่องใช้กลวิธีการเล่าเรื่องแบบเรียงตามเวลาคล้ายกับ

รูปแบบของชีวประวัติ ที่เล่าถึงการก่อร่างสร้างตัวและชีวิตของคนๆ หนึ่ง เพื่อนำเสนอตัวอย่างการใช้ชีวิตที่ดีให้แก่ผู้อ่านในทศวรรษ 2470

ความยากจนหรือสถานะทางสังคมที่ต่ำอันปรากฏในเรื่องอ่านเล่นเหล่านี้ จึงไม่ได้ปรากฏขึ้นในฐานะปัญหาของ “โครงสร้างทางสังคม” เหมือนนวนิยายหรือเรื่องสั้นในยุคต่อมา โดยเฉพาะงานที่สร้างสรรค์ขึ้นในแนวทาง “ศิลปะเพื่อชีวิต” แต่ปรากฏขึ้นในฐานะของอุปสรรคหรือบทเปิดตัวของตัวละครเอก เพื่อแสดงให้ “ผู้อ่าน” เห็นถึงความหมายของความเป็นมนุษย์ที่แปรเปลี่ยนไป อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนมุมมองที่มีต่อมนุษย์ จากกรอบของบุญญาบารมี มาเป็นกรอบของมนุษย์ที่สามารถพัฒนาตัวเองได้ และมีความ “เสมอหน้า” กันภายใต้เกณฑ์ที่วัดคนผ่านความสามารถ การพัฒนาตัวเอง ยังสัมพันธ์กับการควบคุมตัวเอง ให้มีวินัยต่อการฝึกฝนอยู่เสมอ เพื่อความเจริญก้าวหน้าในชีวิต นวนิยายเรื่องอื่นๆ แม้จะไม่ได้มีโครงเรื่องที่เน้นการพัฒนาของตัวละครเท่าเรื่องทีกล่าวถึงไปแล้ว แต่ก็ยังให้ความสำคัญกับแง่มุมเรื่องการประเมินมนุษย์ ว่าคุณค่าของมนุษย์ ไม่ได้อยู่แค่สิ่งภายนอก เช่น เสื้อผ้า ทรัพย์สิน หรือ ยศถาบรรดาศักดิ์เท่านั้น แต่อยู่ที่สิ่งภายใน เช่น ความรู้ ความสามารถ และนิสัยใจคอ ประเด็นเหล่านี้ จะพบได้ทั้งใน *สายแดง* (2473) ของ “ส. บุญเสนอ”, *บันไดความรัก* (2475) ของ สันต์ เทวรักษ์, *ผู้ดี* (2480) ของ “ดอกไม้สด”, “มูมมี้ด” (2480) ของ “ยาขอบ”, *คนดีที่โลกไม่ต้องการ* (2485) ของ สด กุระมะโรหิต หรือ *พันทิพา* (2486) และ *ชีวประวัติหนึ่ง* (2489) ของ “ก. สุรางคนางค์” เป็นต้น

การที่ มาลัย ชูพินิจ แปลงเรื่อง *The Sorrow of Satan* ซึ่งเป็นนวนิยายของ แมรี คอเรลลี เป็นภาษาไทย (ภายใต้ชื่อและบรรยากาศแบบไทยๆ) โดยตั้งชื่อใหม่ว่า *ค่าของคน* ในปี 2474 ย่อมแสดงให้เห็นถึงความรู้สึกใส่ใจกับ “คุณค่า” ของความเป็นมนุษย์ (ขณะที่ฉบับแปลปี 2493 ของ “อมราวดี” หรือ ลัดดา ถนัดหัตถกรรม เลือกลงชื่อ *ขุนคลัง*) หรือการที่ กุหลาบ สายประดิษฐ์ เขียนบทความ “มนุษยภาพ” ในปีเดียวกัน โดยขึ้นต้นในส่วนนำว่า “...ข้าพเจ้าเขียนเรื่องนี้ ด้วยความมุ่งหมายที่จะปรับฐานะของมนุษย์ให้ได้ระดับอันทุกคนควรจะเป็นได้...”³⁸ นั้น คงเป็นตัวบ่งบอกถึงสิ่งทีพวกเขาและคนรุ่นเดียวกับพวกเขาเริ่มใส่ใจได้เป็นอย่างดี นั่นคือเรื่องของการประเมินค่ามนุษย์ที่ไม่ได้ใช้เกณฑ์แบบอัตวิสัยอย่างชาติกำเนิดหรือยศถาบรรดาศักดิ์อีกต่อไป และกรอบคิดแบบนี้ จะให้ความสำคัญกับสิ่งที่อยู่ภายในอย่างความสามารถหรือคุณธรรมมากกว่าสิ่งที่อยู่ภายนอก ซึ่งประเด็นเหล่านี้จะไม่เด่นชัดในงานเขียนยุคก่อนหน้า

³⁸ กุหลาบ สายประดิษฐ์, “มนุษยภาพ,” ใน วาด ววี, *ประวัติศาสตร์นักทำหนังสือกบฏ (ฉบับใต้ดิน)* (กรุงเทพฯ: Open Books, 2551), หน้า 27.

แม้หลักฐานที่เป็นเรื่องอ่านเล่นในยุคก่อนหน้า คือทศวรรษ 2450 จนถึงกลางทศวรรษ 2460 อาจมีอยู่ไม่มากพอที่จะสรุปได้อย่างเป็นรูปธรรม แต่จากหลักฐานเท่าที่ผู้วิจัยสืบทราบได้ งานเขียนในยุคก่อนหน้ายังมีได้มีการเสนอการประเมินค่ามนุษย์แบบใหม่นี้สักเท่าไรนัก นวนิยายรุ่นก่อนหน้าอย่าง เช่น *ความไม่พยายาม* (2458) ของ หลวงวิลาศปริวัตร (“นายสำราญ”, “ครูเหลี่ยม”) ที่ให้ความสำคัญกับรายละเอียดชีวิตระหว่างเจียรกับปรง ตั้งแต่ตอนพบกัน คู่ตัว แต่งงานใช้ชีวิตอยู่ด้วยกัน จนถึงตอนที่ตัวละครรักกันแย่งปรงไปจากเจียร จนถึงตอนท้าย เจียรให้อภัยปรงสำหรับทุกสิ่งที่ปรงทำไป *ความไม่พยายาม* ให้ความสำคัญกับความสูงส่งในจิตใจของเจียรมากกว่าการพัฒนาความสามารถ และให้ความสำคัญกับวิพากษ์การเสื่อมทรามศีลธรรมในสังคมกรุงเทพระ³⁹ มากกว่าจะตั้งคำถามถึงกรอบคิดเกี่ยวกับการประเมินค่าของมนุษย์ ขณะที่เรื่องอ่านเล่นแนวรักในช่วงกลางทศวรรษ 2450 ถึงต้นทศวรรษ 2460 ก็มีโครงเรื่องที่ไม่ซับซ้อน หากเป็นเรื่องแนวรักสุขก็มักจะแฝงอารมณ์ขัน อุปสรรคมักเกิดจากความเข้าใจผิด สุดท้ายเรื่องจะคลี่คลายไปด้วยดี และหากเป็นเรื่องแนวรักโศก ก็มักจะมีอุปสรรคที่ความหลงงมงายหรือความเหลื่อมล้ำในสถานะชาติตระกูล เป็นต้น⁴⁰ โครงเรื่องลักษณะนี้ยังคงดำรงอยู่จนถึงช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2460 เช่นเรื่อง “นามซ้อนนาม” ซึ่งเป็นเรื่องอ่านเล่นขนาด 2 ตอนจบของนายร้อยตำรวจตรี หน่อม สุภัทรพันธุ์ ตีพิมพ์ใน *เสนาศึกษาศึกษาและแพทยศาสตร์* ช่วงปี 2467 ที่ตัวเอกหญิงรักกับผู้ชายคนหนึ่ง แต่ลูกให้แต่งงานกับผู้ชายอีกคนหนึ่ง ต่อมาเรื่องก็คลี่คลายว่า คนรักของตัวเอกหญิงกับคนที่ลูกต้องการให้แต่งงานด้วยเป็นคนเดียวกัน เป็นต้น⁴¹ หรือแม้แต่เรื่องอ่านเล่นหลายตอนจบที่ตีพิมพ์ใน *พลับพลาไชย* ปี 2469 อย่าง *โชคบรรดาล*⁴² ของ “อ. ศรีสังวรณี” เมื่อตัวเอกอย่าง สนาน ผิดหวังในความรัก ผู้เขียนก็เสนอทางออกอย่างง่าย ๆ ภายในหนึ่งย่อหน้าว่าเขาและบิดาได้ออกไปเผชิญโชคที่ภูเก็ท พบแหล่งแร่ดีบุกจำนวนมาก และได้สร้างเนื้อสร้างตัวพร้อมกับพบรักใหม่ ขณะที่สม

³⁹ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ ก็มองว่า *ความไม่พยายาม* เป็นการวิพากษ์ความเสื่อมทรามทางศีลธรรมของสังคมสมัยใหม่เช่นกัน ดูใน ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, “ด้านขนบทางวรรณกรรมไทย: ความสำคัญของนวนิยายแปล, นวนิยายต้นฉบับ และนวนิยายเลียนแบบฯ,” *รัฐศาสตร์สาร* 30, 2 (2553): 32-33.

⁴⁰ สุพรรณิ วราทร, *ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย* (กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2519), หน้า 153-155.

⁴¹ นายร้อยตำรวจตรีหน่อม สุภัทรพันธุ์, “นามซ้อนนาม,” *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์* 8, 11 (พฤศจิกายน, 2467): 1367-1382; 8, 12 (ธันวาคม 2467): 1497-1511.

⁴² ผู้ศึกษามีหลักฐานเพียงตอนจบของเรื่อง ต้นเรื่องบอกเพียงว่า “...ต่อจากเล่ม 9 หน้า 114...” จึงไม่ทราบว่าเป็นเรื่องดังกล่าวดำเนินมาแล้วกี่ตอน ดูใน อ. ศรีสังวรณี, “โชคบรรดาล,” *พลับพลาไชย* 1, 10 (10 ธันวาคม 2469): 221-230.

จิตต์คนรักเก่าบุตรีของคนมีเงินผู้ทิ้งเขาไปอย่างไม่ไยดีนั้น ต้องถูกสามีทิ้ง ชัดเซพเนจร และสำนึกในผลแห่งความเห่อเหิมและเย่อหยิ่งของตนในตอนท้ายเรื่อง

การให้ความสำคัญกับพัฒนาตัวเอง นอกจากจะมาจากการเปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับมนุษย์แล้ว ยังมาจากสภาพสังคมที่มีลักษณะของทุนนิยมมากขึ้น สังคมดังกล่าวยกย่องคนที่ความสามารถ ทำให้ต้องพัฒนาตัวเองอยู่เสมอ แก่นเรื่องของนวนิยายทั้ง 4 เรื่องดังกล่าวข้างต้นก็สอดคล้องกับวิถีคิดของสังคมที่เริ่มเป็นทุนนิยมมากขึ้น แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างทางความคิดที่อิงกับการแสวงหาความก้าวหน้าและเชื่อว่าหากขยันหมั่นเพียรและไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคก็จะสามารถประสบความสำเร็จได้

อาจกล่าวได้ว่า ในช่วงต้นทศวรรษ 2470 ความเข้มข้นของการตั้งคำถามต่อสิ่งที่ดำรงอยู่ในสังคม โดยเฉพาะการวิพากษ์กรอบความเชื่อเรื่องชาติกำเนิดและระบบอุปถัมภ์ ได้สูงขึ้นอย่างมีนัยยะสำคัญ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะ นักเขียนหนุ่มสาวที่เริ่มจบชั้นมัธยมในช่วงปลายทศวรรษ 2460 เป็นต้นมาเหล่านี้ ได้เรียนหนังสือกับตำราเรียนใหม่ในช่วงทศวรรษ 2450 (เช่น *พลเมืองดี* และอาจรวมถึง *ธรรมจรรยา* ที่มีมาก่อนหน้า⁴³) เติบโตขึ้นในทศวรรษ 2460 ที่สังคมเริ่มลักษณะของทุนนิยมและมีการบริโภคมากขึ้นกว่ายุคก่อนหน้า ได้รับความรู้และมโนทัศน์ใหม่ๆ จากนิตยสารที่เผยแพร่มากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2460 สัมผัสกับมุมมองเกี่ยวกับมนุษย์ที่เปลี่ยนไป จนทำให้พวกเขาตั้งคำถามเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ทั้งของตนเองและผู้อื่น

มุมมองต่อมนุษย์ที่เปลี่ยนไปนี้ได้ส่งเสริมให้เกิดความเห็นอกเห็นใจผู้ที่ย่ำแย่กว่า (โดยเฉพาะตัวเอก) จะเห็นว่าผู้ที่ย่ำแย่ทั้งชาติกำเนิดและสถานะทางสังคมนั้น ก็เป็นมนุษย์ที่มีเลือดเนื้อและจิตใจ “การดูถูก” ในชาติกำเนิดและฐานะกลายเป็นพฤติกรรมที่น่ารังเกียจ และมักจะเป็นพฤติกรรมที่ถูกมอบให้แก่ตัวร้าย ซึ่งเป็นผู้มีความเหนือกว่าทางชาติกำเนิดหรือฐานะการเงิน (ผู้มี “บุญวาสนา” ดีกว่า) ที่ไม่ยอมเคารพความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น การเคารพความเป็นมนุษย์และรังเกียจการดูถูกผู้อื่นจึงเริ่มกลายเป็นคุณค่าทางจริยธรรมของชุดแรกๆ ที่นักเขียนชนชั้นกลางเหล่านี้พยายามสร้างหรือนำเสนอ และนำมาใช้ตั้งคำถามกับสภาพสังคมที่ดำรงอยู่ ซึ่งเป็นมโนทัศน์ที่ผสมผสานจากทั้งจากระบบการศึกษาสมัยใหม่ การใช้ชีวิตในสังคมเงินตรา การสัมผัสกับความก้าวหน้ารอบตัว รวมถึงวิถีคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์ที่เป็นเหตุเป็นผลและการรับความคิดจากตะวันตก

⁴³ หนังสือ *ธรรมจรรยา* เล่ม 1 ตีพิมพ์ราว พ.ศ. 2445 เล่ม 2 ตีพิมพ์ 2446 เล่มหลังๆ โดยเฉพาะเล่ม 4 ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องของการช่วยเหลือเกื้อกูลมนุษย์ น่าจะตีพิมพ์ปลายทศวรรษ 2440 ถึงต้นทศวรรษ 2450 (ผู้ศึกษายังไม่สามารถระบุปีพิมพ์ครั้งแรกได้)

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ซึ่งมีส่วนทำให้วิถีคิดเกี่ยวกับ สิทธิ เสรีภาพ และ ความเท่าเทียม ได้รับการกล่าวถึงในสื่อสิ่งพิมพ์มากขึ้น และมีการเรียกร้องให้ประชาชนเริ่มมีส่วนร่วมในการปกครอง ชาติกำเนิดอาจไม่ใช่สิ่งสำคัญที่สุดอีกต่อไป เพราะผู้นำคณะราษฎรหลายคนก็ มาจากสามัญชน⁴⁴ เรื่องอ่านเล่นในช่วงเวลาดังกล่าว ก็ยังคงวิพากษ์การประเมินค่าคนผ่าน ยศถาบรรดาศักดิ์หรือเงินตราเช่นเดิม ดังเช่นเรื่อง *ยามวิบาก* ที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว ซึ่งตัวเอกคือ เจริญ ก็ได้ถูกมารดาของหญิงคนรักประเมินว่าไม่มีคุณค่าอะไร เพราะเป็นลูกคนชู้คุก และไม่มี ทรัพย์สินติดตัว เช่นเดียวกับในเรื่อง *ผู้ดี* (2480) ของ “ดอกไม้สด” ที่สถานะของ วิมล หลังจากบิดา เสียชีวิต ถูกเพื่อนและคนใกล้ตัวประเมินผ่านสถานะทางเศรษฐกิจมากกว่าความเป็นลูกขุนนาง แม้แต่มารดาของคนรักของน้องสาว ก็มีที่ท่าไม่ยอมรับน้องสาวของวิมลเป็นสะใภ้สัก แต่พอทราบว่าน้องสาวของวิมลยังคงมีทรัพย์สินอยู่ ท่าทีก็อ่อนลง หรืออย่างเรื่อง *นักบุญคนบาป* (ตีพิมพ์เป็น ตอนในปี 2485 และรวมเล่มในปี 2486) ของ อิศรา อมันตกุล ก็มีบางตอนที่กล่าวถึงเรื่องค่าของ ความเป็นมนุษย์ ที่คนมีเงินบางจำพวก “...มักตีราคาคนมนุษย์ต่ำกว่าชีพूंนที่ติดอยู่ตามสันรองเท้าของ เขา...” และตัวละครของอิสรา ก็ยังตระหนักดีถึงการมีอยู่ของคนจนๆ ที่ไม่มีใครใส่ใจ⁴⁵

ส่วน *เมืองนิมิตร* (พิมพ์เป็นภาษาไทยในปี 2487) ของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล เนาวรัตน์ ก็ได้ วิพากษ์สังคมระบบทุนนิยมในสมัยคณะราษฎรที่ประเมินค่าคนที่เงินตรา ไม่ยอมประเมินคนตาม ความสามารถและความเหมาะสม ทำให้ตัวละครเอกอย่าง รุ่ง ซึ่งมองตัวเองว่าเป็นคน “ชั้นกลาง”⁴⁶ รู้สึกอึดอัดต่อความเป็นไปของสังคม ทั้งการที่เขาต้องไปเยี่ยมคำนับผู้มีอำนาจของคณะราษฎร หรือการที่สังคมประเมินคนผ่านฐานะทางการเงินหรือเงินเดือนที่ได้ เขาจึงเสนอการประเมินมนุษย์

⁴⁴ อย่างไรก็ตาม ประเด็นนี้ยังคงมีความซับซ้อนอยู่ เนื่องจากแม้ส่วนใหญ่ของคณะราษฎรจะมาจากคน สามัญ แต่คลังทางวัฒนธรรมของพวกเขาหลายอย่างก็เป็นแบบราชสำนัก ดังที่ บริตตา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล ได้เคยเสนอไว้ในการวิจารณ์บทความของ จิรพร วิทยศักดิ์พันธุ์ ว่าบทบาทผู้นำของจอมพล ป. ดูไม่ต่างจาก บทบาทผู้นำที่ชนชั้นสูงในวัฒนธรรมไทยเล่นมาในอดีตสักเท่าไรนัก โปรดดูใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ และ วิกัลย์ พงศ์พินิตานนท์ (บรรณาธิการ), *จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับการเมืองไทยสมัยใหม่*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544), หน้า 305-308. ซึ่งใน วิทยานิพนธ์คงไม่อภิปรายไปถึงประเด็นเหล่านี้

⁴⁵ อิศรา อมันตกุล, *นักบุญคนบาป*, หน้า 151.

⁴⁶ ดังที่ตอนออกจากคุกใหม่ๆ รุ่งคาดว่า ตนคงต้องหางานทำ เพราะน้ำสะอาดที่เขาจะไปอาศัยอยู่ด้วย นั้น “...อาชีพรับจ้างตัดเสื้อคงไม่ทำให้แกมีรายได้มากกว่าเดือนละแปดสิบบาท ซึ่งจะไม่พอสำหรับชีวิตของคนชั้น กลางสองคน รุ่งและน้ำสะอาด...” ดูใน ม.ร.ว. นิมิตรมงคล เนาวรัตน์, *เมืองนิมิตร และชีวิตแห่งการบกกฏสอง ครั้ง* (พระนคร: อักษรสัมพันธ์, 2513), หน้า 23.

แบบเป็นวิทยาศาสตร์ โดยใช้นักจิตวิทยาและนักพฤติกรรมศาสตร์มาประเมินความสามารถและนิสัยใจคอมนุษย์ตั้งแต่เป็นเด็ก เพื่อให้การศึกษาและจัดหางานให้ทำตามความถนัด แม้สิ่งที่ นิมิตรมงคล นำเสนอ จะขัดกับหลักประชาธิปไตยในแง่ที่การประเมินดังกล่าวไม่เปิดให้มีเสรีภาพในการเลือกทางเดินชีวิตของตนเอง (ซึ่งสอดคล้องกับอุดมการณ์ทางการเมืองของเขาที่เป็นแบบอนุรักษนิยม) แต่ชุดความคิดในการประเมินค่ามนุษย์ ก็ยังพยายามที่จะไม่มองที่ชาติกำเนิดหรือฐานะทางการเงิน และตัวตัวเอง ก็ยังอาศัยเวลาว่างในukupพัฒนาความสามารถด้านเศรษฐศาสตร์ของตัวเองอีกด้วย

อาจกล่าวได้ว่า ประเด็นเรื่องการเห็นอกเห็นใจคนอื่นและต่อต้านการดูถูกมนุษย์ จะยิ่งเข้มข้นมากขึ้นในงานเขียนช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ที่เริ่มมีการกล่าวถึงชีวิตของคนจน คนด้อยโอกาส หรือคนที่ถูกดูหมิ่นจากสังคมมากขึ้น ทั้งในแง่ของความเห็นอกเห็นใจแบบตรงๆ หรือในแง่ของการกระตุ้นให้ผู้อ่านประเมินค่าคนเหล่านี้เสียใหม่ เช่น *หญิงโสเภณี* ใน *หญิงคนชั่ว* (2480) ของ “ก. สุรางคนางค์” และเรื่องสั้น “ความรู้สึกของดวงจันทร์” (2482) ของ “ยาขอบ”, คนขอทาน ในเรื่องสั้น “เรื่อนใจ” (2488) ของ “ป. บุรณปกรณ์”, นักโทษ ในเรื่องสั้น “กากมนุษย์ธรรม” (2490) ของ มนต์ จรรงค์ หรือการอธิบายเหตุผลของหญิงซึ่งทำแท้งอย่างเรื่องสั้น “ผู้รู้ดี” (2484) ของ แชน วังน้อย, การให้เหตุผลถึงการมีคู่ของผู้หญิงผ่านมโนทัศน์เรื่องความรักโรแมนติก (ซึ่งนับว่าเป็นการกลับหัวกลับหางมโนทัศน์ที่น่าสนใจ) ใน *แผ่นดินของเรา* (ครึ่งแรกของเรื่องเขียนราวปี 2484) ของ “แม่อนงค์” เป็นต้น ยังไม่นับเรื่องที่วิพากษ์วิจารณ์ความเลวร้ายของสังคมที่เต็มไปด้วยอารยธรรมสมัยใหม่อย่างตรงไปตรงมา อย่าง *คนดีที่โลกไม่ต้องการ* (2485) ของ สด ภูมระโรหิต, *บ้านนอกเข้ากรุง* (ระหว่างปี 2479-2485) ของ “ไม้ เมืองเดิม”, บางตอนใน *นักบุญคนบาป* (2485) ของ อิศรา อมันตกุล หรือเรื่องสั้นหลายเรื่องในช่วงทศวรรษ 2480 ของ “ส. ธรรมยศ” เป็นต้น ความเห็นอกเห็นใจ และการต่อต้านการดูถูกมนุษย์ จึงเป็นประเด็นที่ถูกกล่าวถึงมากขึ้นในเรื่องอ่านเล่นของชนชั้นกลาง ที่นำมาใช้วิพากษ์วิจารณ์สภาพเลวร้ายที่ดำรงอยู่ นำมาสู่การตั้งคำถามทางสังคมของพวกเขา แต่ขณะเดียวกัน ก็ได้ปะทะกับโครงสร้างอำนาจเดิมของสังคมแต่อย่างใด ดังที่จะกล่าวถึงต่อไปในบทที่ 5

เรื่องอ่านเล่นตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา จึงได้กลายเป็นพื้นที่ในการนำเสนอการประเมินค่ามนุษย์แบบสมัยใหม่ ซึ่งมองค่าของมนุษย์ที่ความประพฤติและความสามารถ โดยไม่จำเป็นต้องสัมพันธ์กับชาติกำเนิดหรือฐานะ สิ่งที่เรื่องอ่านเล่นสมัยใหม่จำนวนมากนำเสนอ ไม่ใช่ตัวละครที่มีบุญญาบารมีหรือเปี่ยมล้นไปด้วยความสามารถแต่กำเนิด แต่เป็นตัวละครที่สามารถพัฒนาตัวเองทั้งในด้านจริยธรรมและความสามารถ (ไม่ว่าจะสมจริงหรือไม่ก็ตาม) เป็นการบ่งบอก

กับผู้อ่านว่า ในสังคมสมัยใหม่ที่กำลังจะเปลี่ยนไปนี้ คนเราสามารถพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงตัวเองได้ นักเขียนชนชั้นกลางได้นำเสนอถึงการประเมินค่าแบบใหม่ผ่านพื้นที่ของเรื่องอ่านเล่น แสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมที่น่ารังเกียจของชนชั้นสูง (ไม่ว่าจะสูงโดยชาติกำเนิดหรือเงินตรา) ที่ชอบดูถูกคนอื่น ปราศจากความเห็นอกเห็นใจ และไม่เห็นคนอื่นเป็นมนุษย์ด้วยกัน สิ่งที่นักเขียนชนชั้นกลางได้เสนอผ่านโครงเรื่องเหล่านี้ คือการสร้างจริยธรรมของการเห็นอกเห็นใจและต่อต้านการดูถูกมนุษย์ ซึ่งเป็นจริยธรรมหลักของตัวละครเอกในนวนิยายและเรื่องสั้นจำนวนมาก ชุดของจริยธรรมที่เกิดขึ้นใหม่ได้ปะทะกับการประเมินค่ามนุษย์ที่ดำรงอยู่ทั้งในแบบจารีต (ประเมินที่ชาติกำเนิด, ยศถาบรรดาศักดิ์) และในแบบสังคมเงินตรา (ประเมินที่ความมั่งคั่งของทรัพย์สิน)

การเปลี่ยนแปลงทางความคิดในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ไม่ได้มีเพียงการเปลี่ยนมุมมองต่อความเป็นมนุษย์เท่านั้น แต่ยังมีเปลี่ยนแปลงทางด้านพื้นที่ของอารมณ์ความรู้สึกที่เริ่มรับรู้อารมณ์แบบใหม่ๆ ที่มาพร้อมกับความก้าวหน้าของสื่อสิ่งพิมพ์ โดยเฉพาะอารมณ์ของความรักในแบบ “โรแมนติก” ที่นำไปสู่การตั้งคำถามทางสังคมอีกหลายประการ

4.3 ความรักโรแมนติกและพื้นที่ของอารมณ์ความรู้สึก

ศักยภาพของการเป็นมนุษย์ไม่ได้มีเพียงแค่การพัฒนาตัวเองเพื่อความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานเพียงอย่างเดียว แต่ยังคงมีมิติทางอารมณ์ความรู้สึกอีกด้วย ซึ่งอารมณ์ความรู้สึกที่มักจะถูกกล่าวถึงมากที่สุด ทั้งในชีวิตจริงและเรื่องอ่านเล่นก็คือ “ความรัก”

แม้ความรู้สึกเกี่ยวกับความรักจะดูเหมือนเป็นความรู้สึกที่เป็นธรรมชาติ ข้ามผ่านกาลเวลายุคสมัยทุกยุคสมัยและทุกสังคมควรจะมีความรู้สึกนี้เหมือนกันหมด แต่จากการศึกษาทางสังคมวิทยา พบว่าความรู้สึกดังกล่าวได้ถูกประกอบสร้างขึ้นผ่านบริบททางสังคมในขณะนั้น⁴⁷ การที่ชายหญิงแต่งงานกันบนพื้นฐานของความรักเพียงจะเป็นฐานคิดสำคัญในยุคสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่⁴⁸ ดังนั้น ความรู้สึกรักที่เราคุ้นชินในปัจจุบัน อาจจะเป็นความรู้สึกคนละแบบกับคนในสมัยก่อนหน้า อย่างไรก็ตาม ในที่นี้คงมิได้กล่าวถึง “ความรักโรแมนติก” ในเชิงรายละเอียดของอารมณ์ความรู้สึก แต่จะกล่าวถึง “ความรักโรแมนติก” ในฐานะฐานคิดแบบใหม่ที่นำไปสู่การ

⁴⁷ เช่น Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Society* (Cambridge: Polity Press, 1992); Elaine Hatfield and Richard L. Rapson, *Love and Sex Cross-Cultural Perspective* (Hemel Hempstead: Wimon and Schuster, 1996). เป็นต้น

⁴⁸ Alan Macfarlane, *The Culture of Capitalism* (Oxford: Basil and Blackwell, 1987), p. 123.

ตระหนักถึงความไม่เท่าเทียมที่ดำรงอยู่ และนำไปสู่การตั้งคำถามต่อทั้งสังคมจารีตและสังคมสมัยใหม่ต่อไป

4.3.1 ความเปลี่ยนแปลงของ “ความรัก”

หากมองผ่านงานวรรณคดีโบราณ จะพบว่า ตัวละครเอก ซึ่งมักเป็นตัวละครในอุดมคติของชนชั้นสูงในสมัยนั้น แทบจะไม่ได้มีความรู้สึกรักที่เปี่ยมไปด้วยอารมณ์ความรู้สึกแบบเดียวกับที่ปรากฏในนวนิยายรักสมัยใหม่ หลายครั้งเป็นเรื่องของความคู่ควร ความเหมาะสม หรือบุญนำกรรมชั้ก จึงไม่น่าประหลาดใจนัก ที่ในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง ตัวพระและตัวนางจะพบรักในเหตุการณ์ “เทพอุ้มสม” อันเป็นการที่เทวดาได้นำ (หรืออุ้ม) พระเอกเพื่อไปสมสู่กับนางเอก ดังเช่นวรรณคดีในสมัยอยุธยาอย่าง *สมุทรโฆษคำฉันท์*, *อนิรุทธคำฉันท์* หรือบทละครสมัยรัชกาลที่ 1 อย่าง *อุณรุท* เป็นต้น ใน *อุณรุท* นั้น เทพยดาประจำต้นไทรเห็นออกเห็นใจพระอุณรุท จึงมีความคิดว่า

...จำกูจะประกอบกรรณ	สนองคุณสังเวชชัขัน
อันนางอุษาเยาวมาลย์	ธิดาทำวกรุงพาดชาญฉกรรจ์
ทรงโฉมประไลมลานสวาท	เพียงอนงค์นาฏลานสรวรค์
ทำวรักรสูดรกร่วมชีวัน	กุมภภัณฑ์แสนถนอมดังดวงใจ
เห็นควรจะภิรมด้วยภูวเรศ	เสมอเนตรสองสนิทพิสมัย
จะเชิญพระสุริย์วงศ์องค์นี้ไป	ให้สมแก้วกัลยาณี
คิดแล้วเข้าอุ้มโอบองค์	พระอุณรุทภูษพงศ์เรื่องศรี...
	(เน้นโดยผู้ศึกษา) ⁴⁹

จะเห็นได้ว่า การครองคู่ในบทละครเรื่อง *อุณรุท* นั้น ก็เป็นไปตามที่พระไทรเห็นว่ามีความเหมาะสม วรรณคดีช่วงรัชกาลที่ 4 อย่าง *พระมเหศวร* โดย คุณพุ่ม ก็ยังรับจารีตนี้มาเช่นกัน โดยให้มีพระอินทร์เห็นว่าตัวพระคนนี้เหมาะกับตัวนางคนนั้น และก็จัดการให้เป็นผลสำเร็จ

ขณะที่ใน ลิลิตพระลอ การครองคู่ของตัวเอก ก็มาจากกรรมนำชั้ก ที่ทำให้พระเพื่อนพระแพงไปได้ยินบทสรรเสริญรูปโฉมของพระลอ (...รอยรูปอินทร์หยาดฟ้า มาอาองค์ในหล้า แผลงให้

⁴⁹ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, *บทละครเรื่อง อุณรุท* (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2545), หน้า 155.

คนชม แลฤฯฯ พระองค์กลมกล้องแกล้อง เอวอ่อนอรอรอแฉิ่ง ถ้วนแห่งเจ้ากุงาม บารนี้ ฯ...) จนรู้สึก รักใคร่ และดันดันไปให้ปู่เจ้าสมิงพรายช่วยเหลือ ปู่เจ้าสมิงพรายตรวจสอบแล้วว่า ทั้งสามคนนี้ทำ กรรมร่วมกันมา จึงรับปากพระเพื่อนพระแพงว่าจะนำตัวพระลอมายังเมืองสอง โดยใช้ “สลาเหิน” (หมากที่เสกให้เป็นตัวแมลงภู่ ใครได้กินก็จะรู้สึกรักและหลง กล่าวได้ว่าเป็นยาเสน่ห์ประเภทหนึ่ง) ล่อหลอกให้พระลอเดินทางมา ความลุ่มหลงของพระลอที่มีต่อพระเพื่อนพระแพงจึงเริ่มจากยา เสน่ห์⁵⁰

นิธิ เอียวศรีวงศ์ น่าจะเป็นนักประวัติศาสตร์ไทยคนแรกๆ ที่ตระหนักถึงความแตกต่างของ ความรักในแต่ละยุค โดยเขาได้เสนอไว้ในบทความ “มาลัย ชูพินิจ เหตุผลของความรักกับนวนิยาย ไทย” ไว้ว่า ในวรรณกรรมอยุธยา พระเอกและนางเอก (ยกเว้นพระลอ) จะรักและอยู่กินกันก็เพราะ ต่างก็มีความเหมาะสมไม่ว่าจะในด้านการเมืองและเศรษฐกิจ หรือมิเช่นนั้นก็คู่ควรกันเพราะ “กรรม” หรือ “พรหมลิขิต” ที่กำหนดว่าทั้งคู่ต้องรักกัน ไม่ใช่เอกบุคคสองคนประสานหัวใจของตน ขึ้นเป็นความรู้สึกที่เหนือโลก สำหรับความรักในฐานะที่เป็นความรู้สึกของเอกบุคค (คำของนิธิ) เริ่มปรากฏชัดขึ้นในวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ ที่เต็มไปด้วยความรักที่ถูกขวางกั้นด้วยอุปสรรค ของความไม่คู่ควร (ไม่เหมาะสม) นิธิยกตัวอย่าง อิเหนา ที่หลงรักนางจินตะหราซึ่งไม่ใช่คู่ตนาหงัน หรือขุนแผนรักวันทองซึ่งตกเป็นเมียขุนช้างไปแล้ว นางจรนารักเจ้าเงาะที่ภายนอกดูไม่คู่ควรกัน ฯลฯ โดยสาเหตุหลักมาจากผู้เขียนและผู้อ่านวรรณกรรมรัตนโกสินทร์กลายเป็นกระแวมพีมากขึ้น⁵¹

นิธิยังเสนอต่อไปอีกว่า ท้องเรื่องของความรักแบบกระแวมพีอันเป็นเรื่องของความรักที่ไม่ คู่ควรของช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้น ได้ให้แรงบันดาลใจต่อความรักต่างชนชั้นของนวนิยายไทยยุค แรก

...ท้องเรื่องเกี่ยวกับความรักที่ขาดความคู่ควรของต้นรัตนโกสินทร์ ได้ให้ความบันดาลใจที่ สำคัญแก่ท้องเรื่องของนวนิยายไทยรุ่นแรกๆ กระต่ายน้อยที่ขั้บรถให้เจ้าคุณไปหลงเดือนที่ สาดจากใบหน้าของธิดาคนเดียวประจำเคหาสน์นั้น หรือทายาทของกองมรดกเจ้าราชนิญ

⁵⁰ ดูใน ลิลิตพระลอ (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2517).

⁵¹ โปรดดู นิธิ เอียวศรีวงศ์, “มาลัย ชูพินิจ เหตุผลของความรักในนวนิยายไทย,” *โลกหนังสือ* 6, 12 (กันยายน 2526): 20-21.

ลมอบดวงใจแก่แม่ค้าขายขนม หรือชายกลางอธิบดีที่หนุ่มที่สุดเกิดประทับใจเด็กกะโปโล
ที่จัดจ้านด้วยคู่มือบันทึกปกสีน้ำเงินของตระกูลพินิตนนท์...⁵²

ข้อสังเกตของนิธินับว่าน่าสนใจ อย่างไรก็ตาม แม้นิธิจะอธิบายว่าคู่พระ-นางใน
วรรณกรรมรัตนโกสินทร์อย่าง อิเหนา-จินตะหราวาที, ขุนแผน-วันทอง และ รจนา- เจ้าเงาะ เหล่านี้
แตกต่างจากวรรณคดีอยุธยาเพราะมีความ “ไม่คู่ควร” ดำรงอยู่ แต่หากมองอีกแง่หนึ่งแล้ว จะเห็น
ว่าความไม่คู่ควรเหล่านี้ไม่ว่าจะเกิดขึ้นจากอะไรก็ตาม ไม่ใช่ “ความไม่คู่ควร” ที่เกิดจากชนชั้นหรือ
สถานะทางสังคม (หากมองผ่านกรอบชนชั้นหรือสถานะทางสังคม ทั้ง 3 คู่ล้วนเหมาะสมกันหมด)
ความ “ไม่คู่ควร” ในวรรณกรรมรัตนโกสินทร์ จึงเป็นความไม่คู่ควรคนละแบบกับในเรื่องอ่าน
เล่นสมัยใหม่ วิธีคิดเรื่อง “ความคู่ควร” ในวรรณกรรม “กระฎุมพี” ช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้น อาจ
เด่นชัดที่สุดในบทกลอนของสุนทรภู่ตอนพระอภัยมณีเกี่ยวนางละเวงวัลลา

...แม่เนื้อเย็นเป็นห้วงมหรณพ	พี่ขอพบศรีสวัสดิ์เป็นมัจฉา
แม่เป็นบัวตัวพี่เป็นภุมรา	เซยกาโกสมุขประทุมทอง
เจ้าเป็นถ้ำอำไพขอให้พี่	เป็นราชสีห์สมสู่เป็นคู่สอง
จะติดตามทราวมสงวนนวลละออง	เป็นคู่ครองพิศवासทุกชาติไป ⁵³

ความเปรียบที่สุนทรภู่ใช้นั้น คือสิ่งที่เหมาะสมแก่กันและกัน (ทะเล-ปลา, บัว-ผึ้ง/แมลงภู่,
ถ้ำ-ราชสีห์) ความรักหรือความพิศवासของพระอภัยมณี จึงอยู่ในกรอบคิดของความเหมาะสมซึ่ง
กันและกัน ความรักในช่วงต้นรัตนโกสินทร์จึงยังเป็นเรื่องของ “ความเหมาะสม” ไม่ว่าจะในเชิง
ฐานะหรือผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ไม่ต่างจากวรรณคดีสมัยอยุธยามากนัก (อาจจะมีอุปสรรค
มากกว่าเท่านั้น) การครองคู่ของวรรณคดีไทยหลายเรื่องก็เกิดจาก “เทพอุ้มสม” ดังที่ได้กล่าวไป
แล้ว ในทางปฏิบัติ การแต่งงานของชนชั้นสูงมักจะมีเหตุผลถึงความเหมาะสมในด้านการเมืองหรือ
เศรษฐกิจ ขณะที่ความรักในยุคสมัยใหม่คือการให้ความสำคัญกับ “ความเหมาะสม” น้อยลง (ไม่

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 21. ผู้ศึกษาไม่แน่ใจว่า นวนิยายสองเรื่องแรกที่นิธิยกมานั้น คือเรื่องอะไร แต่เรื่อง
สุดท้ายคือ *บ้านทรายทอง* ของ ก.สุรางคนางค์ ซึ่งเป็นนวนิยายในช่วงทศวรรษ 2490 และน่าจะใกล้เคียงกับนวนิ
ยายของตะวันตก รวมถึงนวนิยายไทยอื่นๆ ที่มีมาก่อนหน้าตลอดสามสี่สิบปีมากกว่าวรรณกรรมต้น
รัตนโกสินทร์ดังที่นิธิเสนอ

⁵³ สุนทรภู่, *พระอภัยมณี* (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2558), หน้า 635.

ว่าจะในเชิงเศรษฐกิจหรือในเชิงสถานะทางสังคม) เมื่อเปรียบเทียบกับความบริสุทธิ์ของอารมณ์ความรู้สึก

แหล่งเรียนรู้หนึ่งที่สำคัญของอารมณ์ความรู้สึกแบบนี้ก็คืองานเขียนของตะวันตกที่นักเขียนจำนวนมากในยุคนั้นใช้เป็นตัวแบบในการเขียนงานของตน ดังเช่นที่ “ชื่นใจ” (“ศรีบูรพา”) แห่งนิตยสาร *สุภาพบุรุษ* เคยตอบจดหมายแก่ผู้อ่าน *สุภาพบุรุษ* ที่ถามถึงวิธีการเป็นนักเขียนว่า

...ควรอ่านหนังสืออ่านเล่นของฝรั่งให้มากที่สุดที่จะมากได้ แล้วสังเกตและกำหนดจำวิธีแต่งของเขาไว้ *นักแต่งหนังสือที่มีชื่อเสียงของเราได้อาศัยจากของฝรั่งทั้งนั้น* ส่วนจำนวนโวหารเรียนจากของฝรั่งบ้าง ของคนไทยรุ่นเก่าๆ บ้าง และพลิกแพลงเอาเองบ้าง...”⁵⁴ (เน้นโดยผู้ศึกษา)

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ต่อดันคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นช่วงที่นวนิยายแนวรักโรแมนติกเติบโตอย่างมากในโลกตะวันตก และเป็นโครงเรื่องที่ได้รับความนิยมที่สุดในช่วงปี 1880 ถึง 1920 (อันตรงกับช่วงแรกเริ่มของเรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วสมัยใหม่ในไทย) เรื่องความรักยังคงเป็นเรื่องที่ถูกกล่าวถึงอย่างมากในนิตยสารของอังกฤษ ดังเช่นที่ปรากฏใน *Guide to Periodical Literature* ที่แสดงให้เห็นว่า หัวข้อที่เกี่ยวข้องกับความรัก ความโรแมนติก หรือการแต่งงาน มีสูงขึ้นเรื่อยๆ ในระหว่างปี 1900 ถึง 1930⁵⁵ ผู้ศึกษาไม่สามารถทราบได้ว่า นักเขียนของไทยที่อ่านงานของต่างประเทศนั้น อ่านหนังสือหรือนิตยสารเล่มใดกันบ้าง แต่หากนักเขียนในยุคแรกเรียนรู้วิธีการเขียนจากเรื่องอ่านเล่นของตะวันตก (ซึ่งส่วนใหญ่น่าจะเป็นของโลกภาษาอังกฤษ, ในกรณีของ “ดอกไม้สด” อาจเป็นเรื่องอ่านเล่นฝรั่งเศสดังที่เคยกล่าวไปแล้ว) ก็เป็นไปได้ว่าโครงเรื่องแนวรักที่เป็นที่นิยมกันในโลกภาษาอังกฤษขณะนั้น อาจมีอิทธิพลต่อนักเขียนไทยในยุคแรกมิใช่น้อย ดังนั้น “ความรักโรแมนติก” ที่เป็นโครงเรื่องหลักอันหนึ่งของเรื่องอ่านเล่นตะวันตก จึงเริ่มเป็นที่รับรู้ของนักเขียนชาวไทยเช่นกัน โดยเฉพาะเรื่องความรักที่ต่างชนชั้นและมีอุปสรรคกันขวาง โดย “ความรักโรแมนติก” แบบตะวันตก จะให้ความสำคัญกับความสูงส่งของความรักที่แยกออกจากความใคร่และการพึงใจภายนอก ตลอดจนมองความรักในกรอบของเสรีภาพในการเลือก ที่ชาย

⁵⁴ “ชื่นใจ ไซ้ข้อขุนใจ,” *สุภาพบุรุษ* 1, 20 (15 มีนาคม 2472): 3242.

⁵⁵ Eva Illouz, *Consuming the Romantic Utopia* (Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 1997), pp. 30-31.

และหญิงควรจะมีสิทธิพบปะและเลือกรักกันได้ ทำให้ความรักแบบโรแมนติก ถูกมองว่าเป็นความบริสุทธิ์ที่ก้าวข้ามชนชั้นและสถานะทางสังคม

เอลเลน แฮทฟิลด์ (Elaine Hatfield) และ ริชาร์ด แรพสัน (Richard L. Rapson) ได้เสนอไว้ว่า การเกิดขึ้นของรักโรแมนติก เกี่ยวโยงกับการเปลี่ยนแปลงของโลกตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เมื่อก้าวสู่ภาวะความทันสมัย ซึ่งมี 4 มิติ คือ

1. ปริมณฑลเชิงวัตถุ (Material sphere) อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของเมืองอุตสาหกรรม และเทคโนโลยี
2. ปริมณฑลทางการเมืองและเศรษฐกิจ (economic and political sphere) ผ่านการเติบโตของขบวนการประชาธิปไตย สังคมนิยม รวมถึงการขยายตัวของทุนนิยม
3. ปริมณฑลทางด้านจิตวิทยา (Psychological sphere) อันเนื่องมาจากการเติบโตของแนวคิดปัจเจกชนนิยม ซึ่งมีเป้าหมายที่ความสุขของปัจเจกบุคคล
4. ปริมณฑลด้านปรัชญา (The sphere of philosophy) ภายใต้แนวคิดที่อยู่นอกกรอบของศาสนา (Secularization), ความคิดแบบมนุษย์นิยม และกรอบคิดแบบวิทยาศาสตร์⁵⁶

แม้ว่าความเปลี่ยนแปลงในสังคมสยามในช่วงเวลานั้น จะแตกต่างจากสังคมตะวันตกทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ แต่ในทางความคิดนั้น สังคมที่เริ่มเป็นทุนนิยมมากขึ้นเริ่มเปิดโอกาสให้วิถีคิดเรื่อง “เสรีภาพในการเลือก” เข้าสู่คนเมืองแทบทุกคน ระบบการศึกษาสมัยใหม่ กรอบคิดเรื่องความก้าวหน้า และฐานคิดแบบวิทยาศาสตร์ก็ทำให้เปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับมนุษย์ขณะเดียวกัน การถกเถียงในประเด็นเรื่องสิทธิและเสรีภาพของผู้หญิงก็เริ่มมีมากขึ้นตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2450 เป็นต้นมา เช่นในนิตยสาร *สตรีนิพนธ์* ช่วงปลายทศวรรษ 2450 ที่ได้เขียนแสดงไว้ในคำนำ ว่ามีวัตถุประสงค์เพื่อยกย่องเกียรติคุณและความสามารถของสตรี มีการเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างผู้หญิงสมัยก่อนกับสมัยปี 2457 ทั้งเรื่องการแต่งตัว การรู้หนังสือ มีการอภิปรายถึงกฎหมายที่อนุญาตให้ผู้ชายมีเมียช้อยได้⁵⁷ อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสังเกตว่า ในนิตยสารที่ออกในปี 2457 นี้ มิได้พูดถึงเรื่องความรักสักเท่าไรนัก ต่างจาก *สตรีไทย* ซึ่งตีพิมพ์ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ที่มีบางบทความบางชิ้นตักเตือนให้ผู้หญิงระวังผู้ชายที่มีรักไม่แท้ รักแต่ผิวเผิน หรือรักแต่สภาพภายนอก

⁵⁶ Elaine Hatfield and Richard L. Rapson, *Love and Sex: Cross-Cultural Perspectives*, p. 8.

⁵⁷ โปรดดูเนื้อหาเหล่านี้ได้ใน *สตรีนิพนธ์* (15 ตุลาคม 2457). [มพ. 30/066 ฝบว.]

...จะนั่นก่อนที่เธอจะตกลงปลงใจรักกับบุรุษเพศ ในขั้นต้น เธอต้องคอยสังเกตดูกิริยา วาจา ใจ ว่าเป็นความรักชนิดใด แล้วต้องใช้วิจารณญาณอย่างสุขุมลึกซึ้งที่สุดและให้ เป็นเวลานานที่สุดที่สามารถจะนานได้ ต้องให้เห็นประจักษ์ว่าเป็นความรักโดยบริสุทธิ์อัน แท้จริง จึงค่อยปล่อยให้ความคุ้นใกล้ชิดเข้าที่ละน้อยๆ...⁵⁸

การกล่าวถึงความรักที่ต้อง “สังเกต” ทั้งกิริยา วาจา ใจ และแสวงหาความรักอันบริสุทธิ์ แตกต่างจากการแต่งงานเพื่อสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของชนชั้นสูง รวมถึงความรักแบบ เทพอุ้มสมในวรรณกรรมยุคก่อนหน้า ขณะที่สำหรับชนชั้นล่าง ความรักยังเป็นสิ่งที่ยังคงสัมพันธ์ กับการผลิตทางเศรษฐกิจ และไม่แยกออกจาก “ประโยชน์”⁵⁹ ปรัชญาการณีนี้อาจเกิดขึ้นอย่าง สอดคล้องกับการถกเถียงเรื่องการมีผิวเดียวหลายเมีย รวมถึงการคลุมถุงชนที่ยังคงปรากฏอยู่ ทั่วไปในสังคมเวลานั้น ทั้งในหน้านิตยสาร ภาพการ์ตูนล้อเลียน รวมถึงเรื่องอ่านเล่นอีกจำนวน หนึ่ง⁶⁰

ความรักแบบโรแมนติกที่ให้ความสำคัญกับพื้นที่ทางอารมณ์และเสรีภาพในการเลือก ไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพียงในหน้ากระดาษเท่านั้น แต่ยังเข้าสู่วิถีชีวิตของผู้อ่านจำนวนหนึ่งอีกด้วย ดังที่จะเห็นได้ว่า มีจดหมายจากผู้อ่าน *สุภาพบุรุษ* บางคนได้เขียนมาปรึกษา “ชื่นใจ” (“ศรีบุรพา”) ว่าตนควรจะวางตัวต่อความรักและความสัมพันธ์ชายหญิงอย่างไรจึงจะสมเหตุสมผล ซึ่ง “ชื่นใจ” ก็ได้ตอบผ่านกรอบคิดของค่านิยมแบบใหม่ที่วางอยู่บนฐานคิดเรื่องอิสรภาพและความเท่าเทียม ดังเช่นที่เขาตอบจดหมายของ “หนูเล็ก” ว่า “...การแต่งงานเป็นการเกิดครั้งที่สอง และเป็น การเกิด ที่ทุกคนมีสิทธิ์ที่จะเลือกเกิดได้ด้วย เพราะฉะนั้นหนูควรจะปกป้องรักษา ‘สิทธิ์’ อันมีค่าสูงส่งนี้ไว้ อย่างดีที่สุดเถิด...”⁶¹ ตอบจดหมายของ “แซตตี้” ว่า “...เธอจะรักผู้หญิงสองคนในเวลาเดียวกันโดย เท่าๆ กันไม่ได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นหน้าที่ของเธอที่จะต้องเลือกคนใดคนหนึ่ง...” และตอบจดหมาย

⁵⁸ ส. ณ พัทลุง, “ความคุ้นปนป้อเกิดแห่งความประมาท,” *สตรีไทย* 1, 7 (12 เมษายน 2469): 16. ใน ขณะเดียวกัน ผู้เขียนบางท่านยังเห็นว่าการที่ผู้ใหญ่ช่วยเลือกคู่ให้ นั้น ก็เป็นสิ่งที่ดีกว่า เพราะผู้ใหญ่เป็นผู้มี ประสบการณ์ ผ่านมนุษย์มา มาก เช่น ล. จันทาทับ, “การเลือกคู่” ในเล่มเดียวกัน, หน้า 22.

⁵⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “มาลัย ชูพินิจ เหตุผลของความรักกับนวนิยายไทย,” หน้า 21.

⁶⁰ ผู้สนใจโปรดดู Scot Barmé, *Woman, Man, Bangkok: Love, Sex and Popular Culture in Thailand*, โดยเฉพะบทที่ 6 และ 7 และ สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ, “‘ผิวเดียวเมียเดียว’ ในสังคมไทยสมัยใหม่จาก ทศวรรษ 2410 ถึงทศวรรษ 2480” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะ อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556).

⁶¹ “ชื่นใจไขข้อข้องใจ,” *สุภาพบุรุษ* 1, 14 (15 ธันวาคม 2472): 2315.

ของ “กุหลาบหนู” ว่า “...ผู้ชายอย่าง น., ...อยู่ข้างจะเห็นแก่ตัว, ไม่มีใจเด็ดเดี่ยว, และดูเหมือนจะ
 ไม่มีความรักจริง การล่วงเกินผู้หญิงเพื่อความสนุก, ถึงแม้เพียงภายนอก, ย่อมไม่ใช่สมบัติของ
 ผู้ชายที่ดีจะพึงทำ...”⁶² คนที่เขียนจดหมายเหล่านี้ ย่อมเป็นผู้อ่าน *สุภาพบุรุษ* ที่อาจได้สัมผัสกับ
 ความรักจากเรื่องอ่านเล่นในนิตยสารดังกล่าว และเริ่มลึกลงในสิ่งที่เกิดขึ้นกับตน นำไปสู่คำถาม
 ใหม่ ๆ เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของตัวเองขึ้น การเขียนจดหมายมายังนิตยสารเพื่อสอบถามเรื่อง
 ของความรักจะยังมีอยู่ต่อไปแม้ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังที่ เฉลิม วุฒิโมชิต ผู้ซึ่ง
 เป็นนักเขียนและศิลปินรุ่นหนุ่มอีกคนหนึ่งในช่วงเวลานั้น ได้ริเริ่มคอลัมน์ตอบปัญหาด้านความรัก
 ชื่อ “ปัญหารักของรักเล่ห์” ขึ้นใน *ประมวณวัน* ซึ่ง เฉลิม เคยอธิบายไว้ว่า “...ผมปรารถนาที่จะให้
 หนุ่มสาวที่กำลังประสบรสุมหัวใจมีโอกาสระบายความกดดันของอารมณ์ ผมเห็นว่าคนที่กำลัง
 ตกอยู่ในความมืด ถ้ามีผู้ช่วยให้แสงสว่างเพียงด้วยแสงเทียนหรือไฟก็ช่วยให้มีความสบายใจขึ้น
 ได้บ้างไม่มากก็น้อย...” ซึ่งคอลัมน์ดังกล่าว เป็นที่นิยมมากสำหรับหนุ่มสาวในยุคนั้น⁶³ เรื่องอ่าน
 เล่นในช่วงปลายทศวรรษ 2460 อย่าง “น้ำใจของนรา” (2469)⁶⁴ ซึ่งเป็นเรื่องสั้นขนาดยาวของ ส่ง
 เทภาสิต ก็ได้ให้ตัวเอกหญิงมองความแตกต่างระหว่างความรักและการแต่งงาน โดยมองว่าการ
 แต่งงานของตนอาจเป็นสิ่งที่ผู้ปกครองเข้ามาก้าวก่ายได้ แต่ “ความรัก” นั้น เป็นสิทธิของตน และ
 ตนควรจะทำใจตัวเองในเรื่องนี้ได้ (นรา มีความสัมพันธ์กับชายที่ตนเองรักในระหว่างไปตาก
 อากาศที่หัวหิน ก่อนที่จะกลับไปแต่งงานกับคนที่ผู้ปกครองเลือกไว้ให้) วิธีคิดของนรา จึงเป็นการ
 นำเสนอมิติของความรักแบบชนชั้นกลางอันบริสุทธิ์และแยกออกจากการแต่งงานอันเต็มไปด้วย
 ผลประโยชน์

ปรากฏการณ์ดังกล่าว ไม่ได้เกิดขึ้นแค่ในสยามเพียงแห่งเดียว แต่ในเอเชียตะวันออกเฉียง
 ใต้ประเทศอื่นๆ ก็เกิดความเปลี่ยนแปลงของมโนทัศน์เกี่ยวกับความรักเช่นเดียวกัน ดังเช่นในงาน
Love, Passion and Patriotism (2008) ของ ราเควเอล เรเยส (Raquel A.G. Reyes)⁶⁵ ก็ได้
 อภิปรายถึงชีวิตของกลุ่มปัญญาชนชาวฟิลิปปินส์ ที่มีโอกาสไปใช้ชีวิตในยุโรป โดยเฉพาะที่ฝรั่งเศส

⁶² “ชื่นใจไซ้ซอซุ่นใจ,” *สุภาพบุรุษ* 1, 17 (1 กุมภาพันธ์ 2472): 2778.

⁶³ พราน อะคร้าว, “เขาเกิดมาเพื่อเป็นนักหนังสือพิมพ์,” *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายเฉลิม
 วุฒิโมชิต ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 19 มีนาคม 2526*, ไม่มีเลขหน้า. ข้อความดังกล่าวคัดมาจากที่ “พราน
 อะคร้าว” เคยเขียนลงในหนังสือพิมพ์ *สารประชาชน* ฉบับวันที่ 14 สิงหาคม 2509.

⁶⁴ ส่ง เทภาสิต, “น้ำใจของนรา,” ใน ส. พลายน้อย (ผู้รวบรวม), *ความรัก ชีวิต และงาน ส่ง เทภาสิต
 ต้นแบบของ สันต์ เทวรักษ์*, หน้า 27-54.

⁶⁵ Raquel A.G. Reyes, *Love, Passion and Patriotism: Sexuality and the Philippine
 Propaganda Movement, 1882-1892* (Singapore: NUS Press, 2008).

และได้รับมโนทัศน์ของความเป็นสมัยใหม่ โดยเฉพาะเรื่องของการรักและสตรี โดยปัญญาชนที่ศึกษาในยุโรปอย่าง โฮเซ่ ริซัล (Jose Rizal), ฮวน ลูนา (Juan Luna) และ อันโตนิโอ ลูนา (Antonio Luna) เป็นต้น ได้เริ่มรับมโนทัศน์เกี่ยวกับความรัก ความปรารถนา การแต่งกาย และสตรี ที่มาพร้อมกับความเป็นสมัยใหม่ และได้นำมโนทัศน์เหล่านั้นย้อนมาทำความเข้าใจฟิลิปปินส์เอง ผ่านมโนทัศน์ทางเพศที่สัมพันธ์กับความมีอารยะ (civilization)

สำหรับที่เวียดนามนั้น นวนิยายสมัยใหม่เรื่องแรกคือ *ไตตี๋ม* โดย หว่าง หง็อก แพก ซึ่งใช้นามปากกาว่า “ซง อาน” (Song An) ได้รับการตีพิมพ์ครั้งแรกในปี 2468 ก็มีเนื้อเรื่องที่กล่าวถึงเรื่องราวความรักที่ไม่สมหวังและวิพากษ์วิจารณ์ระบบคลุมถุงชนที่พ่อแม่เป็นผู้หาคู่ครองให้ลูก ซึ่งเป็นประเด็นที่ชนชั้นกลางในเมืองให้ความสนใจในยุคนั้น โดยใช้รูปแบบนวนิยายโรแมนติกของฝรั่งเศสและของตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งมีความสมจริงและโครงเรื่องชัดเจน⁶⁶ นักวรรณคดีชาวเวียดนาม ฮวง โง่ ตันห์ (Hoang Ngoc Thanh) ยังได้อธิบายเสริมว่า ในช่วงทศวรรษ 1920 ซึ่งตรงกับช่วงทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2470 ของไทย งานเขียนแบบสมัยใหม่ของเวียดนามซึ่งเป็นที่นิยมที่สุดนั้น คืองานที่มีโครงเรื่องเกี่ยวกับความรักที่โรแมนติก เขามองว่าความเปลี่ยนแปลงนี้ เกิดจากความผิดหวังในชะตากรรมของประเทศ อย่างไรก็ตาม ผลข้อหนึ่งที่ตามมาของนวนิยายแนวดังกล่าว คือทัศนคติแบบ “โรแมนติก” ได้ทำให้เกิดกลุ่มคนที่มีลักษณะผสมระหว่างตะวันออกกับตะวันตก (Western-Oriented people) ซึ่งศึกษาจากโรงเรียนแบบฝรั่งเศส ไม่เชื่อจารีตแบบขงจื้ออีกต่อไป และเริ่มเกิดแนวคิดเรื่องสิทธิและความเป็นปัจเจกต่อความรักและความสุข คนกลุ่มนี้เป็นพวกแรกที่ต่อต้านโครงสร้างครอบครัวแบบเก่า ซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับความเป็นปัจเจก และการแต่งงานแบบคลุมถุงชนที่ไม่สนใจในความรัก พวกเขาเริ่มเปิดเผยความรู้สึกส่วนตัวซึ่งเคยเป็นข้อห้ามในลัทธิขงจื้อ ซึ่งนอกจากเรื่องความรักและการแต่งงานแล้ว ในช่วงเวลาที่ไม่ห่างกันมากนัก ประเด็นเรื่องสตรีก็ยังคงกลายเป็นข้อถกเถียงในเรื่องดังกล่าวเช่นกัน เริ่มมีผลงานที่เรียกร้องให้ผู้หญิงสามารถเลือกทางชีวิตเองได้ และมีสิทธิเลือกคู่ครองที่ตนรักได้⁶⁷

⁶⁶ มนทิรา ราโท, *วรรณกรรมเวียดนามหลังปี 2475: พลวัตและความเปลี่ยนแปลง* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553), หน้า 8.

⁶⁷ ดูใน Hoang Ngoc Thanh, *Vietnam's Social and Political Development as Seen Through the Modern Novel* (New York: Peter Lang, 1991).

ขณะที่ในอินโดนีเซียนั้น บทความ “Images of Colonial Cities in Early Indonesian Novels” (2003) ของ ซึโยชิ คาโต้ (Tsuyoshi Kato)⁶⁸ ก็ได้ศึกษาวิถีคิด/ชุดความคิด (mentality) ของสังคมอินโดนีเซียในช่วงยุคอาณานิคมผ่านการศึกษานวนิยาย 6 เรื่องที่ตีพิมพ์ในช่วงทศวรรษ 1920 โดยเป็นนวนิยายของนักเขียนชาย 5 เรื่องและของนักเขียนหญิง 1 เรื่อง โดยหนึ่งในหลายๆ ประเด็นคือเรื่อง “เมืองในอาณานิคมในฐานะบ่อเกิดของความรักและเสรีภาพ” โดยคาโต้ มองว่า ในนวนิยายที่เลือกมาทั้ง 6 เรื่องนั้น แก่นเรื่องหลักคือการเผชิญหน้าระหว่างความรักกับจารีตทางสังคมแบบเก่า รวมถึงเรื่องการคลุมถุงชน เขาวิเคราะห์เห็นว่า ในตอนจบของนวนิยาย สิ่งที่เป็นตัวแบ่งระหว่างการจบแบบความสุขและการจบแบบเศร้า นั่นคืออิสรภาพในความรัก ซึ่งกลายเป็นสิ่งสำคัญของหนุ่มสาวชาวอินโดนีเซียในช่วงเวลาดังกล่าว

ความนิยมเรื่องอ่านเล่นแนวดังกล่าว จึงเกิดขึ้นหลายพื้นที่ในช่วงเวลาเดียวกัน พร้อมๆ กับการที่ผู้หญิงได้ออกมาสู่พื้นที่สาธารณะมากขึ้น ทั้งในแง่ของการประกอบอาชีพการงาน การสมาคม และการบันเทิง ผู้หญิงและผู้ชายจึงมีส่วนในการเผชิญหน้ากันมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงนอกเวลางาน ซึ่งสำหรับสังคมไทย การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในช่วงทศวรรษ 2460 ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจากวิถีชีวิตของหนุ่มสาวในโลกตะวันตกช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20⁶⁹

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทำให้ทัศนคติความรักโรแมนติกแบบตะวันตก ที่วางอยู่บนฐานคิดเรื่องเสรีภาพในการเลือก, ความเสมอภาค (มากขึ้น) ระหว่างชายและหญิง รวมถึงการเลือกคู่ครองจากนิสัยใจคอ เป็นที่เข้าใจของคนในยุคนั้นได้ สอดคล้องกับความนิยมนวนิยายแนวรัก ซึ่งในช่วงปี 2476-2486 ได้ครอบครองพื้นที่ราวครึ่งหนึ่งของตลาดหนังสือ (เท่าที่ปรากฏข้อมูลในขณะนี้)⁷⁰ การขยายตัวของเรื่องอ่านเล่นจึงเป็นพื้นที่แสดงตัวอย่างอันเป็นรูปธรรมของความรัก

⁶⁸ Tsuyoshi Kato, “Images of Colonial Cities in Early Indonesian Novels,” in James T. Siegel and Audrey R. Kahin (eds.), *Southeast Asia Over Three Generation: Essays Presented to Benedict Anderson* (New York: Cornell University, 2003.), pp. 91-123.

⁶⁹ วีระยุทธ ปีสาลี, *กรุงเทพฯ ยามราตรี*, หน้า 189.

⁷⁰ ดู สันติ ทองประเสริฐ, “วิวัฒนาการของเนื้อหานวนิยายไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2476-พ.ศ. 2517” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2519), หน้า 30. ซึ่งบอกว่ามีนวนิยายแนวรักร้อยละ 56.14 ของนวนิยายแนวต่างๆ ทั้งหมด อย่างไรก็ตาม สันติได้แปรข้อมูลนี้จากนวนิยาย 57 เรื่องที่เขาสามารถค้นพบได้เท่านั้น ข้อมูลชุดนี้จึงต้องใช้อย่างระมัดระวังจนกว่าจะมีข้อมูลชุดใหม่

แบบใหม่นี้ ซึ่งอาจมีส่วนทำให้วิธีคิดดังกล่าว เข้าสู่การรับรู้ของคนทั่วไปมากขึ้น เนื่องจากมันเป็น การนำเสนอรูปแบบการเล่าเรื่องแบบใหม่ที่ปัจเจกบุคคลเป็นศูนย์กลาง⁷¹

ความรักโรแมนติกที่ถูกนำเสนอผ่านนวนิยาย ที่เกิดขึ้นทั้งในสยามและในบางประเทศแถบ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงเป็นหนึ่งในทัศนคติสำคัญในการบ่อนเซาะค่านิยมเก่าและสร้างการมอง ตัวเองในโลกสมัยใหม่ ความรักแบบสมัยใหม่ตั้งอยู่บนฐานของอารมณ์ความรู้สึกของตัวเอง ให้ ความสำคัญกับฐานคิดเชิงปัจเจกเหนือกว่ากลุ่มทางสังคม (เช่นความต้องการของครอบครัว) อุปสรรคของความรักที่เกิดขึ้นมักจะปรากฏในรูปของความเหลื่อมล้ำทางสังคมหรือทางชนชั้น หรือ อีกนัยหนึ่ง เรื่องอ่านเล่นบางเรื่องได้นำเสนอความยุติธรรมทางสังคมที่ดำรงอยู่ในรูปแบบของ อุปสรรคในความรัก ดังเช่นความรักของแผน ในเรื่อง *ชาติชาย* (2474) ที่ตัวเอกไม่สมหวังเพราะ ความเจ้าศเจ้าอย่างของผู้ปกครองฝ่ายหญิง หรือตัวเอกในเรื่องสั้น “คู่ทุกข์ คู่ยาก” (2473) ของ มนัส จรรย์รงค์ ที่ถูกปฏิเสธเพราะอยู่ในชนชั้นที่ไม่เสมอกัน หรือนวนิยายยุคหลังเปลี่ยนแปลงการ ปกครอง *ผลเก่า* (2479 นับแบบปัจจุบันคือ 2480) ของ “ไม้ เมืองเดิม” แม้อุปสรรคทางความรัก อย่างแรกของ *ขวัญ* คือปัญหาความบาดหมางระหว่างครอบครัวของ *ขวัญ* และครอบครัวของ *เรียม* อย่างไรก็ตาม อุปสรรคต่อมา ก็คือความแตกต่างทางสถานะทางสังคมของ ระหว่าง *ขวัญ* กับ *สมชาย* หนุ่มกรุงเทพฯ

ความรักโรแมนติกที่ปรากฏในเรื่องอ่านเล่น จึงกลายเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่ทำให้ผู้อ่าน (ซึ่งใช้ ชีวิตในโลกเศรษฐกิจที่มีเสรีภาพมากขึ้น) ได้รับรู้ถึงรูปแบบของความสัมพันธ์ชาย-หญิงแบบใหม่ไป พร้อมกับสื่ออื่นๆ ในขณะนั้น อย่างไรก็ตาม เรื่องอ่านเล่นหลายเรื่องในช่วงปลายทศวรรษ 2460 จนถึงทศวรรษ 2470 ยังได้ทำให้ความรักของตัวละครกลายเป็นพื้นที่แสดงออกซึ่งปัญหาของ ความสัมพันธ์ทางสังคมในช่วงเวลานั้นอีกด้วย การพูดถึงความรักต่างฐานะกลายเป็นพื้นที่ นำเสนอถึงคุณสมบัติด้านลบของชนชั้นสูง ที่มักจะเจ้าศเจ้าอย่าง ชอบดูถูกคนอื่น ปราศจาก ความเห็นอกเห็นใจคนจน นอกจากนี้ยังทำให้ตระหนักถึงความเปราะบางปัจเจกในความหมายของการ เลือกรวิถีชีวิตของตนเอง (ในที่นี้คือคู่ครอง) ได้

4.3.2 ความรักในโลกสมัยใหม่: ระหว่างเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึก

นอกจากความขัดแย้งพื้นฐานอย่างความขัดแย้งระหว่างคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ หรือ ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นที่มักจะถูกกล่าวถึงอยู่เสมอแล้ว เรื่องอ่านเล่นแนวรักยังมักนำเสนอผ่าน

⁷¹ Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Society* (Cambridge: Polity Press, 1992), pp. 39-41.

คู่ขัดแย้งระหว่าง เหตุผล และ อารมณ์ความรู้สึก ซึ่งเป็นคู่ตรงข้ามที่ชนชั้นกลางเริ่มรับรู้มากขึ้น ในช่วงทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา โดยมีตัวแทนคือ การคิดคำนวณในเชิงเศรษฐกิจ ปะทะกับ ความรักแบบโรแมนติก และในหลายครั้ง ความเป็นชายและความเป็นหญิงก็ตั้งอยู่บนฐานคิดชุดนี้แม้จะไม่ตายตัวก็ตาม

ในสังคมที่เริ่มเป็นทุนนิยมมากขึ้น คนในเมืองส่วนใหญ่ไม่ได้ทำการผลิตสิ่งของยังชีพอีกต่อไป แต่ได้ทำงานเพื่อนำเงินมาซื้อหาสิ่งของจำเป็นในชีวิต การศึกษาเล่าเรียนก็มีจุดประสงค์เพื่อนำความรู้ไปใช้ในการทำงานหาเลี้ยงชีพ “การพึ่งพาตัวเอง” ได้กลายเป็นค่านิยมหนึ่งแม้แต่กับผู้ที่มิทรัพย์สิน ดังเช่นใน *อ้ายเสือไทย* (2466) ของ “ชันตะวัน” ที่แม่บิดาของตัวเองจะทิ้งสมบัติไว้ให้มากมาย “...แต่เขาก็หาได้รู้สึกภูมิใจในสมบัตินั้นไม่ ตรงกันข้าม เขาได้พยายามหาทรัพย์สินใหม่โดยลำแข้ง...”⁷² หรือตัวเอกหญิงในเรื่อง *บันไดความรัก* (2475) ของ สันต์ เทวรักษ์ ก็ยังปรารถนาที่จะทำงานให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติมากกว่าจะนั่งๆ นอนๆ อยู่บ้านรอเวลาแต่งงานตามความประสงค์ของลูกกับป้าที่เป็นผู้ปกครอง⁷³ การทำงานหาเลี้ยงชีพ จึงเข้ามาเป็นองค์ประกอบหนึ่งของชีวิตคนสามัญที่ไม่ต้อง “เข้าเดือน-ออกเดือน” โดยมีเจ้านายเลี้ยงแบบระบบไพร่ การคาดคำนวณและการแสวงหาความก้าวหน้าในชีวิตกลายเป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิตสมัยใหม่

ด้วยเหตุนี้ คู่ขัดแย้งในเรื่องอ่านเล่นร้อยแก้วสมัยใหม่ ในหลายครั้งจึงเป็นคู่ขัดแย้งที่วางอยู่บนฐานคิดเรื่อง เหตุผล-อารมณ์ แบบสมัยใหม่ คือ หน้าที่การงาน/การคิดคำนวณทางเหตุผล ปะทะหรือต่อรองกับความรักแบบโรแมนติก/มิติทางจิตใจ การนำเสนอถึงคู่ขัดแย้งนี้ ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงการรับรู้ถึงอารมณ์ความรู้สึกแบบใหม่ของชนชั้นกลางในช่วงเวลานั้น และนำอารมณ์ความรู้สึกนี้ไปตั้งคำถามกับสิ่งที่ดำรงอยู่ ทั้งเรื่องของความไม่เท่าเทียม (รักต่างชนชั้น) เรื่องเสรีภาพ (ต่อต้านการคลุมถุงชนและเชื่อในเสรีภาพของการเลือกคู่) รวมถึงการยกให้มิติทางอารมณ์ความรู้สึกเป็นสิ่งสำคัญกว่ามิติของเหตุผลอันเต็มไปด้วยการคาดคำนวณผลประโยชน์ (แต่งงานเพราะเงิน เพราะสถานะ)

เรื่องอ่านเล่นที่เป็นตัวอย่างของคู่ขัดแย้งนี้ได้ดีเรื่องหนึ่ง คือเรื่องสั้น “ดาร์กฤทธิ” ของ “เวทวงศ์” (ทองอิน บุญยเสนา) ที่ตีพิมพ์ในเดือนพฤษภาคม 2473⁷⁴ ตัวนางเอกของเรื่องเป็นนาง

⁷² ชันตะวัน, “อ้ายเสือไทย,” *ศรีนคร* 1, 2 (มีนาคม 2466): 36.

⁷³ ดู สันต์ เทวรักษ์, *บันไดความรัก* เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, 2504), หน้า 5-6.

⁷⁴ เวทวงศ์, “ดาร์กฤทธิ,” ใน สุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ), *เพื่อนพ้องวันวาร เรื่องสั้น สุภาพบุรุษ*. (กรุงเทพฯ: สำนักข่าววรรณกรรม, 2553). เลขหน้าที่อ้างถึงวงเล็บไว้ในเนื้อหา.

ระบำชื่อสุรณี พระเอกคือหลวงดำรงฤทธิ เจ้าของกิจการสถานโรงระบำที่ชื่อเดียวกับเจ้าตัว ตั้งอยู่บริเวณราชวงศ์

สุรณีเป็นนางระบำที่เป็นตัวชูโรงของโรงระบำดังกล่าว เธอรักหลวงดำรงฤทธิ และพร้อมที่จะทำตามความรู้สึกของตัวเอง ขณะที่หลวงดำรงฤทธิกลับรักความก้าวหน้าในการงานมากกว่าที่จะแสวงหาความสุขอย่างอื่น ดังที่เขาบอกกับสุรณีว่า “...เมื่อการงานยังไม่เรียบร้อยแท้ ยังคิดถึงความสุขไม่ได้ก่อน ฉันไม่ยอมปล่อยให้ตัวเองเช่นนั้นเป็นอันขาดในโลกนี้...” (หน้า 278) ขณะที่สุรณีมองว่าการงานและความสุขเป็นของคู่กัน ความสุขและการเห็นแก่ตัวเป็นของดียิ่งของมนุษย์ ขณะที่หลวงดำรงฤทธิมองว่าการแต่งงานคือกิเลส สุรณีมองว่าเป็นความสุขหากกระทำโดยความรัก โดย “...การแต่งงานต้องอยู่ในอำนาจของความรักจึงจะมีความสุข วิชิต [หนุ่มนายระบำอีกคน] ดีพอที่ดิฉันควรจะรัก แต่ดิฉันไม่มีจิตต์ใจที่จะรักเขาได้เลย และดิฉันจะมีความสุขที่ไหน...” (หน้า 279)

สุรณีและหลวงดำรงฤทธิมีความสัมพันธ์ฉันสามีภรรยาในคำคืนที่ถกเถียงกันนั่นเอง โดยสุรณีสารภาพรักต่อหลวงดำรงฯ ขณะที่คุณหลวงก็สารภาพตามตรงว่าต้องการรั้งสุรณีไว้เพื่อฝึกนางระบำชุดใหม่ และให้สุรณีตั้งตัววิชิตให้อยู่กับสถานเริงรมย์นี้ต่อไป เพื่อพยุงกิจการของตน ทั้งสองฝ่ายต่างมีความสัมพันธ์โดยที่รู้ว่าอีกฝ่ายคิดคนละอย่างกับตน

ประเด็นของเรื่องจะซับซ้อนยิ่งขึ้น เมื่อหลวงดำรงฯ ได้นำนางระบำฝรั่งเศสชื่อ แนนซีลี มาเพื่อเรียกลูกค้า และในคืนหนึ่ง ได้ออกโฆษณาว่าแนนซีลี จะระบำประชันกับ สุรณี ซึ่งในชั้นแรกเธอไม่ยินยอม และสารภาพว่าตั้งแต่หลวงดำรงฯ นำ แนนซีลีเข้ามา เธอก็รู้สึกน้อยหน้า และคิดว่าคุณหลวงไม่ได้ไว้วางใจเธอเหมือนเก่า แม้ว่าหลวงดำรงฯ จะอ้างถึงความเจริญรุ่งเรืองของกิจการตนเอง แต่สุรณีก็ยังไม่รับไม่ได้ เพราะเกรงว่าถ้าตนเกิดแพ้ขึ้นมา “...คุณผู้โปรดการงานเป็นพระเจ้า...” อย่างหลวงดำรงฯ จะหันไปยกย่องแนนซีลีแทน แม้ว่าหลวงดำรงฯ จะยกเหตุผลเรื่องการงานขึ้นมาอีกครั้ง ก็ไม่อาจโน้มน้าวสุรณีได้ จนคุณหลวงถึงกับรำพึงว่า “...ผู้หญิงมีลักษณะหัวรั้นเช่นนี้ไปเกี่ยวข้องกับงานสิ่งใด จึงทำให้รวนเรววินาศจนไม่มีใครอยากจะทำด้วย แต่ถ้าไม่เกี่ยวข้องเสียเลย งานในโลกนี้ก็จะได้ไม่ได้เหมือนกัน...” (หน้า 284) จนสุดท้ายหลวงดำรงฯ ถึงกับเป็นลมสิ้นสติ สุรณีจึงยินยอมออกไประบำประชันเพื่อคนที่ตนรัก

ในตอนท้ายเรื่อง หลังจากเป็นลมสิ้นสติในครั้งนั้นแล้ว หลวงดำรงฯ จะมีอาการเป็นลมอยู่เสมอ สมองเต็มไปด้วยความหงุดหงิดและปวดร้าว ทำให้บิดามารดาของตน รวมถึงสุรณี ไม่ได้ไปทำงานเลย กิจการของสถานดำรงฤทธิค่อยๆ แย่ลง หลวงดำรงฯ ยังคงเป็นหัวหน้าแม้จนวาระสุดท้าย และยังคงคาดหวังที่จะสร้างกิจการของคนไทยให้ดีขึ้นมาได้ แม้สุรณีจะพยายามปลอบเพียงใด หลวงดำรงฯ ก็ไม่ใส่ใจ พร้อมทั้งกล่าวว่า “...สุรณี, เธอจะเป็นมารดาโลกต่อไป จงสั่งสอน

กันให้รู้สึกเสมอ ถึงการงานที่ทำด้วยความมีใจรักต่อกันเสีย อย่าเพิ่งนึกถึงผลงานงาม แล้วก็ให้ความวินาศแก่ตนเองในทางอ้อม...” (หน้า 288) หลังสังเสียดเสร็จ เขาก็อาเจียนเป็นโลหิต ก่อนจะสิ้นใจในเวลาต่อมา

โครงเรื่องและบทสนทนาของเรื่องสั้นเรื่องนี้ แสดงให้เห็นถึงการปะทะกันของความเป็นสมัยใหม่ 2 แบบ คือเหตุผลทางการทำงานและเศรษฐกิจ กับอารมณ์ของความรักโรแมนติก ที่ฝ่ายแรกเป็นตัวแทนของเหตุผลและปริมาณทลสาธาณะ ขณะที่อีกฝ่ายเป็นตัวแทนของอารมณ์ความรู้สึกและสัมพันธ์กับปริมาณทลส่วนตัว หลวงดำรงฯ ไม่ใช่คนหัวเก่าในระบบจารีตที่มีความเจ้ายศเจ้าอย่าง เขาเป็นชนชั้นกลางรุ่นใหม่ที่มีค่านิยมในเรื่องการทำงาน เขายอมมีความสัมพันธ์กับสุรณีก็เพื่อความรุ่งเรืองของกิจการ แม้กระทั่งเจ็บป่วยใกล้จะเสียชีวิตก็ยังคงเป็นห่วงการงานของตัวเอง ขณะที่สุรณี ก็เป็นตัวแทนของชนชั้นกลางรุ่นใหม่ที่เชื่อในความรักโรแมนติกและความสุขจากความรัก เธอรักหลวงดำรงฯ และอุ้มท้องลูกนอกสมรสของหลวงดำรงฯ ไว้ แม้ว่าจะได้แต่มองการจากไปของคนรักอย่างช่วยอะไรไม่ได้ ทั้งสองคนต่างก็เป็นชนชั้นกลางรุ่นเดียวกันที่มองโลกสมัยใหม่ไปคนละแบบ ความขัดแย้งทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวจึงไม่ได้มีแค่ความขัดแย้งระหว่างความเก่า-ใหม่ แต่เป็นความขัดแย้งของค่านิยมใหม่ด้วยกันเองอย่าง “การทำงาน/ความก้าวหน้าในชีวิต” กับ “ความรัก/อารมณ์ความรู้สึก” ซึ่ง “แนวทางค์” (ทองอิน บุญยเสนา) ได้มองเห็นและนำมาแสดงให้เห็นรูปธรรมผ่านตัวละครหลวงดำรงฤทธิ และ สุรณี ผู้อ่านจะมองเห็นถึงความหลงใหลในการทำงานเสียจนกลายเป็นแห่งแล้งและไร้หัวใจของหลวงดำรงฯ และมองเห็นบุคลิกที่เปี่ยมไปด้วยอารมณ์ความรู้สึกของสุรณี

คู่ตรงข้ามระหว่าง “เหตุผล” (อันรวมถึง การทำงาน, ความก้าวหน้าในชีวิต) และ “อารมณ์” (อันรวมถึง ความรัก, ความสุขในชีวิต) เป็นคู่ขัดแย้งที่ปรากฏในเรื่องอ่านเล่นจำนวนมากช่วงปลายทศวรรษ 2460 จนถึงทศวรรษ 2480 โดยเฉพาะฝ่ายชายซึ่งมักถูกสังคมคาดหวังให้เป็นเสาหลักและเลี้ยงดูครอบครัว จึงมักจะคำนึงถึงการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นการคำนวณอย่างมีเหตุมีผล มากกว่าจะคำนึงถึงเรื่องความรักเพียงอย่างเดียวเหมือนฝ่ายหญิง เช่นใน *โลกสันนิวาส* (2469) เมื่อ ถนัด ตัวเอกชายที่ยากจน จำเป็นจะต้องไปทำงานต่างจังหวัด ทำให้ สมร คนรัก ไม่เข้าใจ และไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องพรากกันเพียงเพราะความยากจน ดังที่เธอได้กล่าวไว้ว่า

...เมื่อเรามีความรัก เราก็ต้องมีความสุข ความรุ่งเรือง และความสงบ และอะไรอีกหลายอย่าง ดิฉันเชื่อว่าเราจะมีได้อย่างแน่นอน เพราะความรักในครอบครัวย่อมเป็นเครื่องให้

กำเนิดมงคลทุกประการ เมื่อมีสิ่งเหล่านี้โดยบริบูรณ์แล้ว เรายังจะต้องการอะไรอีกเล่าคะ ถึงจะมีก็คงไม่จำเป็นนัก น่าจะเป็นสิ่งประกอบมากกว่า... (หน้า 8)

ขณะที่ถนัดมองว่า ความยากจนสามารถทำลายความรักได้ เหมือนกับสนิมที่กัดเนื้อเหล็ก ให้พินาศ แม้ว่า สมรจะแย้งว่า ความรักสามารถต้านทานความจนได้ แต่ ถนัดกลับแย้งว่าคำพูดของสมรเป็นเพียงความจริงเฉพาะวันนี้ แต่ต้องเปลี่ยนไปในวันใดวันหนึ่งเป็นแน่

...เธอเชื่อที่เถิด ยอดรัก ความจนจะนำหลายอย่างซึ่งอับมงคลให้เราเป็นแท้เทียว เรื่องร้อนใจอันเกิดแต่ความขาดแคลนของเราจะต้องมีเป็นเนืองนิตย์ แลความร้อนใจจะนำความหงุดหงิดและเบื่อหน่ายมาสู่ครอบครัว... (หน้า 10)

ตัวเอกใน *ละครแห่งชีวิต* หรือ *ยามวิบาก* ก็เป็นเช่นเดียวกัน ที่มีความคิดในการเสียสละ อารมณ์รักของตัวเองเพียงเพราะเห็นว่าตนไม่มีความเหมาะสมกับฝ่ายหญิง ไม่อยากให้ฝ่ายหญิงต้องมาลำบากร่วมกับตน ขณะที่ฝ่ายหญิงกลับไม่รู้สึกใส่ใจกับความยากลำบากทางเศรษฐกิจนั้น และพร้อมจะอยู่อย่างยากจนเพื่อความรัก ตัวละครหญิงในกลางทศวรรษ 2480 อย่าง ภัค ใน *แผ่นดินของเรา* ของมาลัย ชูพินิจ ก็มีความเห็นแย้งกับตัวละครชายในเรื่องว่า "...ตามความรู้สึกของภัค ความรักระหว่างชายหญิงมีอยู่อย่างเดียวกันนั้น คือรักกันโดยไม่ต้องการเหตุผล ไม่ต้องการมิตรภาพหรือความเห็นใจยิ่งยั้งคิดอะไร..."⁷⁵

เชื่อว่าจะมีแต่ผู้ชายเท่านั้นที่มีการคิดคำนวณในเชิงเหตุผล ตัวละครหญิงเองก็ยังมี การคิดคำนวณในเรื่องนี้เช่นกัน แม้จะในแง่มุมที่แตกต่างจากตัวละครชาย เนื่องจากผู้หญิงไม่ได้ถูกคาดหวังจากสังคมให้เป็นผู้ที่เลี้ยงครอบครัวหรือผู้ที่ผู้ชายต้องพึ่งพา ดังนั้น การคิดในเชิงเศรษฐกิจของตัวละครหญิง จึงมักอยู่ในรูปของการเลือกความสะดวกสบายในชีวิต ตัวอย่างที่รู้จักกันดีคือ เพลิน ใน *สงครามชีวิต* (2475) ของ "ศรีบูรพา" ซึ่งนำเสนอตัวละครหญิงที่มีความคิดแบบนี้อีกหลายเรื่อง นอกจากนี้ยังมีตัวละครอย่าง เรียม ใน *แผลเก่า* (2479) และ เตือน ใน *บ้านนอกเข้ากรุง* (ไม่ระบุปีพิมพ์ แต่อยู่ระหว่างปี 2479-2484) ของ "ไม้ เมืองเดิม" (ก้าน พึ่งบุญ ณ อยุธยา) ที่มีแนวโน้มจะเลือกความสะดวกสบายในชีวิตเช่นกัน หากมิใช่หวนนึกถึงความรักขึ้นมาได้ ดังเช่นที่ "ไม้ เมืองเดิม" ได้บรรยายไว้ใน *แผลเก่า* ว่า

⁷⁵ แม่อนงค์, *แผ่นดินของเรา* (พระนคร: ก้าวหน้า, 2511), หน้า 134.

ในปีที่ 2 และที่ 3 ของเรียม เป็นเวลาที่โลกแผ่นใหม่ตลอดจนอารยธรรมทุกชนิดของชาวพระนคร กำลัง**ครอบงำ**เปลี่ยนแปลงเรียม...เรียมรักที่จะเป็นลูกคุณนายมากกว่าเป็นลูกตาเรื่อง คุณสมชาย [คนที่มาชอบพอกับเรียมที่ในเมือง] กับเจ้าขวัญก็ไกลกันราวฟ้ากับดินอยู่นี่ [กรุงเทพฯ] เรียมแหวดล้อมไปด้วยความสุขสารพรรณ เกียรติยศชื่อเสียง-และความพิบอบพิเทา เหล่านี้ใครจะคิดบ้างว่าหญิงชานวนจะได้พบตลอดชาตินี้ แต่เรียมพบแล้ว เรียมกำลังดีและกำลัง**เกลือก**อยู่บนโลกแผ่นใหม่เหล่านี้ แล้วก็พยายามจะลืมบางกะปิ ลืมสายน้ำไหล...⁷⁶ (เน้นโดยผู้ศึกษา)

คำบรรยายดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงคู่ขัดแย้งระหว่างเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกการเปลี่ยนแปลงของเรียม แสดงให้เห็นถึงชัยชนะของเหตุผลและการคาดคำนวณผลประโยชน์ แต่การที่ “ไม้ เมืองเดิม” ใช้คำว่า “ครอบงำ” หรือ “เกลือก” กับความสะดวกสบายของอารยธรรมแผ่นใหม่ ก็คงแสดงให้เห็นถึงทรรชนะของเขาที่ยังให้ความสำคัญกับความสุขทางใจมากกว่าความสุขทางวัตถุ อย่างไรก็ตาม หากเรามองด้วยกรอบของเหตุผล-อารมณ์ จะพบว่าเรียมเองก็ตกอยู่ภายใต้ความขัดแย้งในโลกสมัยใหม่เช่นเดียวกับ เพลิน ใน *สงครามชีวิต* คือจะเลือกความสะดวกสบายในชีวิตหรือจะยอมทนลำบากกับความรักแท้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ตัดสินใจไม่ง่ายเลยในชีวิตจริง

สิ่งที่สะท้อนผ่านเรื่องอ่านเล่นเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างทางความรู้สึกของนักเขียนหนุ่มสาวชนชั้นกลางในยุคนั้น ที่เริ่มมองเห็นความขัดแย้งระหว่างโลกวัตถุของสังคมทุนนิยมกับโลกทางจิตใจ (โดยส่วนใหญ่จะใช้ความรักเป็นตัวแทน) ซึ่งกลายเป็นความขัดแย้งที่สำคัญสำหรับนักเขียนชนชั้นกลางที่เริ่มรับรู้อารมณ์ความรู้สึกแบบใหม่ แน่นนอนว่า ในโลกความเป็นจริง “ความรัก” ย่อมไม่ใช่ทุกสิ่งอย่าง⁷⁷ แต่สำหรับโลกในอุดมคติของพวกเขาแล้ว “ความรัก” (ที่อยู่บนฐานคิดเรื่องเสรีภาพในการเลือก) เป็นสิ่งที่สูงส่งกว่าสถานะทางสังคม และกลายเป็นฐานสำคัญของการใช้ชีวิตร่วมกันของตัวละครในเรื่องอ่านเล่นของชนชั้นกลาง การสร้างอุดมคติในลักษณะนี้ จึงเป็นการแสดงออกถึงการรับรู้ของคุณตรงข้ามระหว่างวัตถุกับจิตใจ, เหตุผลและอารมณ์ ซึ่งกลายเป็นความ

⁷⁶ ไม้ เมืองเดิม, *แผลเก่า* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า 2543, 2544), หน้า 29- 30.

⁷⁷ ดังเช่นที่ พนิดา เขียนจดหมายตอบ “ยาขอบ” ในช่วงทศวรรษ 2480 ว่าตนตั้งใจที่ “ยาขอบ” พุดถึงรายได้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเริ่มรู้ถึงความสำคัญของเงินในการครองชีวิต “...ดาไม่เคยยอมเชื่อกับคำพรรณนาในเรื่องอ่านเล่นราคาถูกๆ ว่าถ้ามีความรักแล้วจะกัดก้อนเกลือกินได้...” ดู ยาขอบ, *จดหมายรักยาขอบ* (กรุงเทพฯ: ฟรีฟอร์ม, 2552), หน้า 65. อย่างไรก็ตาม จากเนื้อความในจดหมายโดยรวม พนิดา ก็ยังเห็นความสำคัญของอารมณ์ความรู้สึก, โดยเฉพาะความรัก, อยู่ดี เพียงแต่ต้องดำเนินควบคู่กับสิ่งอื่นๆ ในชีวิต

ขัดแย้งหลักของโลกสมัยใหม่ และพยายามสร้างภาพในอุดมคติขึ้นเป็นเป้าหมาย (ไม่ว่าในความเป็นจริงจะไปถึงได้หรือไม่ก็ตาม)

ขณะที่ความรักและการแต่งงานของชนชั้นสูง อาจเป็นเรื่องของความเหมาะสมมากกว่าความรัก ส่วนความรักของชนชั้นล่างนั้น บทความของนิธิทีวีเคราะห์นวนิยายในทศวรรษ 2490 อย่าง *ทุ่งมหาพระราช* ได้เสนอว่ายังคงเป็นสิ่งที่มีสัมพันธ์กับการผลิตทางเศรษฐกิจ และไม่แยกออกจาก “ประโยชน์”⁷⁸, ชนชั้นกลางได้แยกความรักให้เป็นเรื่องของมิติทางอารมณ์ความรู้สึก และอยู่เหนือกว่าการคาดคำนวณผลประโยชน์ การมองความรักผ่านมิติของคู่ตรงข้ามนี้ ได้นำไปสู่การสร้างจริยธรรมอีกชุดหนึ่ง นั่นคือการยกให้ความสุขทางจิตใจอยู่เหนือความสุขทางวัตถุ และจะกลายเป็นอีกหนึ่งแก่นเรื่องสำคัญของเรื่องอ่านเล่นชนชั้นกลางตลอดทศวรรษ 2470 และ 2480

4.3.3 จริยธรรมชุดใหม่: ความสุขทางจิตใจ

การมองเห็นคู่ตรงข้ามชุดใหม่คือ “เหตุผล-อารมณ์” ได้ส่งผลกระทบต่อความโลกของนักเขียนรุ่นปลายทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2470 เหล่านี้ (ไม่ว่าทั้ง 2 ส่วนจะแยกกันได้จริงๆ หรือไม่ก็ตาม ในแต่ละมุมมองของนักเขียนชนชั้นกลางยุคนั้น มองว่ามันแยกกัน) ในสภาวะปกติ มิติของเหตุผลอันเต็มไปด้ด้วยการคาดคำนวณผลประโยชน์, การควบคุมตัวเอง รวมถึงการคิดอย่างเป็นตรรกะ ย่อมอยู่เหนือมิติทางอารมณ์ความรู้สึก (ดังตัวอย่างกรณี “ขันตี-ขันชัว” ของ “ครูเทพ” ที่แสดงไว้ในบทที่ 2) แต่ในกรณีของ “ความรัก” มิติทางอารมณ์ความรู้สึกจะถูกยกให้อยู่เหนือเหตุผลในเรื่องอ่านเล่นหลายเรื่อง นักเขียนชนชั้นกลางได้เชื่อมโยงความรักเข้ากับ “ความสุขทางใจ” ที่เห็นว่าความสุขของชีวิต เป็นเรื่องของจิตใจมากกว่าเพียงแค่ทรัพย์สินภายนอก ดังเช่นเรื่องสั้น “คืนรัก” (2471) ของ “วิสุทธิ” ที่ตัวเอกได้เสนอว่า “...ความสุขมันอยู่ที่หัวใจ ไม่ใช่ร่างกายที่แหวดล้มไปด้วยขุมทรัพย์...”⁷⁹, เรื่องสั้น “รู้ไม่ถึง” (2471) ของ “นนทุกษ์” ก็เสนอว่า “...เด็กวัดหรือเจ้าพระยาไม่เปนนของสำคัญ...ข้อใหญ่อยู่ที่ความรักต่างหาก ความรักอันแท้จริงคือทางมาแห่งความสุข ฉันทสมัครกินเกลือแต่มีความรัก มากกว่านอนบนกองเงินในเมื่อขาดมันเสีย...”⁸⁰ หรือเรื่องสั้นในปี 2472 ของ “น. ประภาสติดิต” ที่กล่าวถึงความค้ำจุนของตัวเอกหญิงว่า

⁷⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “มาลัย ชูพินิจ เหตุผลของความรักกับนวนิยายไทย,” หน้า 21.

⁷⁹ วิสุทธิ, “คืนรัก,” *เฉลิมวุฒิ* 1, 7 (1 ตุลาคม 2471): 52.

⁸⁰ นนทุกษ์, “รู้ไม่ถึง,” *เฉลิมวุฒิ* 1, 4 (15 สิงหาคม 2471): 58.

...หวนพิศดูความงามความใหญ่โตของบ้าน ความโอโง่งภาคภูมิของเครื่องประดับบ้านทั้งปวงด้วยสองความคิด ใจหนึ่งนึกเสียดายสิ่งที่มีค่าทั้งหลายซึ่งเรามีสิทธิครอบครองโดยปริบูรณ์ อีกใจหนึ่งมองเห็นแสงสว่างคือความรัก ความสุขในครอบครัวน้อยๆ พร้อมหน้าระหว่างสามีภรรยา ซึ่งมีความรักอันดุจดั่งและลูกเล็ก ความสุขชนิดนี้คงเป็นความสุขชั้นสูง ที่มีค่าสูง ยากจะหาสุขาจะสุขตามาเปรียบได้ แม้ว่าอยู่วิมาน แต่ถ้าขาดความพึงพอใจสงบ จะเอาอะไรมาสุขได้, เธอคิด. ทันทีนั้น รู้สึกถึงภัยและเบียดเบียนต่อความงามที่ตกแต่งทั้งปวงหรือที่เรานิยมกันว่าเป็นเครื่องหมายแห่งความมั่งมี⁸¹

ในเรื่องสั้นเรื่องเดียวกันนี้ “น. ประภาสกลิต” ยังให้ตัวละครเดิมรำพันต่อไปถึงการที่ตนแต่งงานกับเจ้าคุณ ซึ่งแม้จะเป็นคนดี เป็นคนซื่อสัตย์ และยังคงให้เงินเธอใช้อย่างที่เธอต้องการ เธอมีชีวิตอย่างดี แต่เธอก็เห็นว่า “...การทำเช่นนี้ เป็นการปฏิบัติหน้าที่มิให้บกพร่อง แต่ปราศจากความรัก ความกรุณา ถ้าฉะนั้น คุณความดีละ เสียงหนึ่งตอบว่า ไม่มีอะไรนอกจากความหรรษา เพราะความมั่งมีและชื่อเสียงในราชสำนัก...จะมีดีอยู่ที่การขยันการงานเท่านั้น...”⁸² “น. ประภาสกลิต” ยังกล่าวถึงประเด็นเรื่องความสุขทางจิตใจอีกครั้ง ใน มาลินี ที่ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี 2481 ผ่านตัวละครอย่าง มาลินี ที่นึกถึงแต่เรื่องของความมั่งคั่งและความมีความจน จนในท้ายเรื่องจึงรู้ว่าความสุขคืออะไร⁸³

สถานการณ์ที่ตัวเอกหญิงของ “น. ประภาสกลิต” ต้องเผชิญ ยังคงคล้ายคลึงกับตัวเอกหญิงในเรื่องอ่านเล่นหลายเรื่อง เช่น พันทิพา ใน พันทิพา (2486) ของ “ก. สุรางคนางค์” ที่ให้ภาพของสามีที่เอาใจใส่ภรรยาในทางกายภาพดี แต่ขาดความเอาใจใส่ด้านจิตใจ⁸⁴ หรือในเรื่องสั้นขนาดยาว “สิ่งที่ชีวิตต้องการ” (2479-80) ของ “ศรีบูรพา” ที่สามีคนแรกของเธอ ธานี เป็นสุภาพบุรุษ ซื่อสัตย์ ขยัน แต่ชีวิตของเธอก็เหมือนขาดสิ่งใดบางอย่าง⁸⁵ สิ่งที่มีมนุษย์ต้องการจึงมิใช่เพียงทรัพย์สินเงินทอง หรือความเอาใจใส่ภายนอก แต่เป็นความผูกพันกันทางจิตใจ มิติทางจิตใจจึงถูกนำเสนอขึ้นมาเพื่อเป็นปฏิกริยาต่อมิติของเหตุผล โดยเฉพาะเหตุผลทางเศรษฐกิจที่ยึดถือกันทั่วไปในสมัยใหม่ ดังที่ตัวละคร ภัค ใน แผ่นดินของเรา ได้เสนอว่า “...อารมณ์อาจทำให้หลงง่าย แต่มันก็

⁸¹ น. ประภาสกลิต, “บ่วงกรรม,” *สุภาพบุรุษ* 1, 13 (1 ธันวาคม 2472): 2081.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 2083.

⁸³ น. ประภาสกลิต, *มาลินี* (พระนคร: แพร่พิทยา, 2509).

⁸⁴ เช่น ก.สุรางคนางค์, *พันทิพา* (พระนคร: บำรุงสาส์น, 2512), หน้า 351.

⁸⁵ ดูใน ศรีบูรพา, “สิ่งที่ชีวิตต้องการ,” *สิ่งที่ชีวิตต้องการ* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า 2545, 2548).

เป็นไปด้วยความบริสุทธิ์ใจ ในขณะที่เหตุผลเป็นเครื่องมือของมนุษย์สำหรับจะเอารัดเอาเปรียบกัน ทั้งในการรับและการให้ แม้กระทั่งในเรื่องรัก...”⁸⁶

เรื่องสั้น “ไม่วายเศร่า” ของนักเขียนหญิงอย่าง “นภลัย” ที่ตีพิมพ์ในปี 2481 ก็ได้วางโครงเรื่องให้ตัวเอกหญิงชื่อ ใจเจริญ พบกับตัวเอกชายอย่าง จิตติ ที่ ตำบลโพรงมะเดื่อ และมีความรักต่อกัน อย่างไรก็ตาม ในท้ายเรื่อง ใจเจริญ ได้สารภาพทางจดหมายว่าจริงๆ ตนนั้นมีเชื้อเจ้า และถูกบังคับให้แต่งงานกับคนที่ไม่รักไปตั้งแต่แรกแล้ว พร้อมรำพึงว่า ชีวิตแต่งงานช่วงแรกก็มีความสุขสบาย “...คล้ายๆ กับได้ไปตากอากาศกันในปลายปีตามหัวเมืองแปลกๆ มาครั้งหนึ่ง...” ทว่าเมื่อใช้ชีวิตอยู่ต่อไปนั้น ก็รู้สึกทุกอย่างผิดความคาดหมายไปหมด

...สามีของฉันและฉันไม่ได้รับความสุขทางใจอย่างที่เราควรจะได้รับ ที่แรกก็ตื่นตื่นในชีวิตใหม่ไปพักหนึ่ง ต่อมาก็เริ่มรู้สึกและคิดถึงตัว...จ้าว ไพร์ ผู้ดี คนจนเหมือนกันหมด ฉันคิดเช่นนี้... ความรักของเรามีค่าสูงเทียมฟ้า ความเป็นเจ้าของฉันสูงไม่ถึงหรอก จ้าวหรือไพร์ก็มีความรักเป็นด้วยกันทั้งนั้น...⁸⁷

เช่นเดียวกับ *รักธรรมบุญ* (2484) ของ “สันต์ เทวรักษ์” ที่ไม่เห็นด้วยกับการเรียกเก็บสินสอด และเห็นว่าการที่ผู้ชายสามารถหาเงินและทองจำนวนหนึ่งมามอบให้พ่อแม่ของฝ่ายหญิงตามจำนวนที่ตั้งไว้ นั้น ไม่ได้เป็นหลักประกันว่าชีวิตแต่งงานจะมีความสุข “...ความรู้สึกสูงและความเข้าใจในกันและกันเท่านั้นดอกเป็นเครื่องเชื่อมสมานชีวิตวิวาห์ของเขาให้บริบูรณ์พลเปี่ยมไปด้วยความสุข...”⁸⁸

การนำ “ความรัก” ซึ่งเป็นมิติทางอารมณ์อันอยู่ตรงข้ามกับเรื่องของ “ผลประโยชน์” มาเชื่อมโยงกับเรื่องของ “ความสุข” ทำให้ “ความสุข” ในวรรณคดีของชนชั้นกลาง ไม่ได้เกิดในพื้นที่ของเหตุผลอย่างการแสวงหาทรัพย์สินเพื่อดำรงชีพเพียงอย่างเดียว เรื่องอ่านเล่นของชนชั้นกลางเหล่านี้ จึงยกให้ความสุขทางใจอยู่เหนือกว่าทรัพย์สินภายนอก ดังนั้น เมื่อถึงคราวต้องเลือกระหว่างความรักกับทรัพย์สินเงินทอง ตัวเอกที่มีคุณธรรมมักจะเลือกความรักก่อนเสมอ เว้นแต่เรื่องแนวหักมุม ซึ่งก็มักจะเฉลยถึงความจำเป็นอื่นๆ ที่ทำให้ตัวเอกต้องเลือกทรัพย์สินเงินทองและ

⁸⁶ แม่อนงค์, *แผ่นดินของเรา*, หน้า 134.

⁸⁷ หจช. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสสุกุล เล่ม 5 [นภลัย, “ไม่วายเศร่า,” *ประชาคม* (5 สิงหาคม 2481): 24].

⁸⁸ สันต์ เทวรักษ์, *รักธรรมบุญ* เล่ม 2, หน้า 1043.

ดูเหมือนไม่มีคุณธรรม เช่น เรื่องสั้น “จุดแตกหัก” โดย “สันตสิริ” ที่ตีพิมพ์ใน *เอกชน* ช่วงปี 2484 ที่ให้ตัวเอกชายมีการกระทำที่เหมือนเห็นเงินสำคัญกว่าความรักของหญิงสาว แต่แล้วเรื่องมาเฉลยทีหลังว่า ตัวเอกชายนั้น ต้องการจะช่วยเหลือเพื่อนที่กำลังจะล้มละลาย⁸⁹ (หรืออย่าง เรื่องสั้น “ดำรงฤทธิ์” ของ “เวทวงศ์” ที่กล่าวถึงไปแล้ว ก็ทำให้ฝ่ายชายซึ่งให้ความสำคัญกับงานและหน้าที่เหนือความรักนั้น ถูกทำให้ดูเหมือนเป็นคนที่ไม่มีชีวิตจิตใจ เหมือนเครื่องจักรมากกว่ามนุษย์)

มโนทัศน์เรื่องความรักโรแมนติก อาจจะไม่ใช่ทั้งหมดของมิติทางอารมณ์ความรู้สึก แต่น่าจะเป็นมโนทัศน์ที่กระตุ้นให้ชนชั้นกลางในช่วงเวลาดังกล่าวให้สัมผัสกับพื้นที่อีกแบบหนึ่ง และมองเห็นถึงความขัดแย้งระหว่างความรัก กับหน้าที่การงาน ทรัพย์สิน ยศถาบรรดาศักดิ์ และทางออกที่เรื่องอ่านเล่นของชนชั้นกลางเหล่านี้มักจะนำเสนอ คือการเลือกความรัก ซึ่งไม่ว่าจะสมหวังหรือผิดหวัง ไม่ว่าจะต้องสูญเสียอะไรไปบ้างก็ตาม แต่ความรักจะทำให้พวกเขาารู้สึกอิ่มเอมใจอยู่เสมอ ดังที่ ราเชนทร์ ตัวเอกใน *นักบุญคนบาป* ของ อิศรา อมันตกุล ที่แม้จะต้องติดคุกเพื่อรับผิดแทนชายหนุ่มผู้เป็นคนรักของหญิงสาวที่เขาหลงใหล แต่แทนที่จะรู้สึกอ้างว้าง หดหู่ หรือเปล่าเปลี่ยวใจ เขากลับรำพึงกับดวงดาวด้วยน้ำเสียงที่ “...แผ่ว แต่ทว่า จงของที่สุด...” ว่า

ฉันไม่ใช่วีรบุรุษดอก เพื่อนเอ๋ย อ้อ! เปล่า ฉันไม่ใช่คนกล้าหาญเลยจนนิดเดียว แต่บาปเท่าบาป ตาขาวเท่าตาขาว ฉันก็ยังอึดใจนักที่ฉันรู้ว่าอะไรคือความรัก และอะไรคือการเสียสละ...⁹⁰

ความรัก, ซึ่งหลายครั้งก็เชื่อมโยงกับความเสียสละ, จึงสัมพันธ์กับอุดมคติของความสุขทางใจแบบชนชั้นกลาง (ที่อาจแตกต่างจากการแต่งงานด้วย “ความเหมาะสม” ของชนชั้นสูง) และบ่อยครั้ง ความรักที่ปรากฏขึ้นในเรื่อง ก็ไม่ได้มีเพียงความรักโรแมนติกระหว่างหนุ่มสาวเท่านั้น แต่ยังกินความไปถึงความเห็นอกเห็นใจผู้ทุกข์ยากซึ่งส่วนหนึ่งก็มาจากการเปลี่ยนความคิดเรื่องการประเมินค่ามนุษย์ที่กล่าวถึงในหัวข้อที่แล้วด้วย

แม้จะมีการแสดงความเห็นผ่านบทความในหน้าหนังสือพิมพ์ช่วงทศวรรษ 2470 อยู่บ้างว่าเงินทองไม่ใช่ทุกอย่างของชีวิต แต่เป็นสิ่งอันตรายสำหรับคนเขลา ความสุขที่แท้ไม่ได้อยู่ที่การมี

⁸⁹ สันตสิริ, “จุดแตกหัก,” *เอกชน* 1, 35 (6 กันยายน 2484): 25.

⁹⁰ อิศรา อมันตกุล, *นักบุญคนบาป* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531), หน้า 320.

ทรัพย์ แต่อยู่ที่ความพอใจ⁹¹ ทว่า สิ่งที่นักเขียนชนชั้นกลางเหล่านี้นำเสนอไม่ได้เรียบง่ายเพียงนั้น แต่เป็นการเสนอให้เห็นถึงการเริ่มมีมุมมองแบบคู่ตรงข้ามระหว่างเหตุผลกับอารมณ์ (ซึ่งมีนัย ประหวัดไปถึงความเป็นชายและความเป็นหญิง ดังที่แสดงออกในเรื่องสั้น “ดำรงฤทธิ”) การยก “ความสุขทางจิตใจ” ขึ้นเป็นจริยธรรมชุดหนึ่งของชนชั้นกลางนั้น เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลง ทางอารมณ์ความรู้สึกที่ได้รับรู้ถึงมโนทัศน์ “ความรักโรแมนติก” อันยกให้อารมณ์มีคุณค่าทัดเทียม หรือเหนือ “เหตุผล” อันใด ความรักจึงเป็นคนละอย่างกับ “ความเหมาะสม” แยกออกจาก “ความใคร่” และบางครั้งก็เป็นคนละกรณีกับ “การแต่งงาน” อารมณ์ความรู้สึกแบบใหม่ที่นักเขียนหนุ่มสาวเหล่านี้ได้สัมผัส จึงนำไปสู่ความต้องการแสวงหาความสุขทางจิตใจ ซึ่งไม่ใช่ความสุขทางธรรม ในลักษณะของการปลีกวิเวก ถือสันโดษ ปฏิบัติธรรมอยู่กลางป่าเขา แต่เป็นความสุขทางใจใน ลักษณะที่เกี่ยวข้องกับทางโลก อยู่กับคนที่ตัวเองรักและเป็นขั้วตรงข้ามกับความเห็นแก่ตัวและความโลภ ทำให้ความสุขใน “อุดมคติ” ของชนชั้นกลาง จึงไม่ใช่ความสุขที่มาจาก ยศถาบรรดาศักดิ์ หรือความมั่งคั่งทางทรัพย์สิน และที่สำคัญ เป็นสิ่งที่เงินไม่สามารถซื้อหาได้ การรับรู้ถึงความรักแบบโรแมนติก เป็นอีกฐานคิดหนึ่งที่ทำให้ตั้งคำถามกับการมุ่งแต่แสวงหาเงินทอง ซื้อเสียง หรือความมั่งคั่ง และเชิดชูความสุขที่มาจากมิติทางจิตใจ

4.4 บรรทัดฐานทางจริยธรรมแบบชนชั้นกลางกับการสร้างภาพลักษณ์ของชนชั้นสูง สมัยใหม่

จริยธรรมที่นักเขียนชนชั้นกลางเหล่านี้ได้แสดงออกมา ได้กลายเป็นบรรทัดฐานหนึ่งของ โลกสมัยใหม่ และเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ทางสังคมที่นักเขียนชนชั้นกลางเหล่านี้คาดหวัง และไม่ว่าในทางปฏิบัติจะเป็นเช่นใดก็ตาม สิ่งที่เกิดขึ้นคือการสร้างรูปแบบทางอุดมคติที่แสดง ความคาดหวังและความปรารถนาของพวกเขาไว้ โดยมีเรื่องอ่านเล่นเป็นพื้นที่สำคัญในการแสดง ตัวอย่างของการกระทำที่ผู้อ่านเห็น

สำหรับชนชั้นนำ หลักชาติกำเนิดยังคงมีบทบาทอย่างสูง การนับสายโลหิตทางสายราชินี- นิกุลยังคงเป็นสิ่งสำคัญ ด้วยถือว่ามีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มเจ้านาย ในสมัยของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชนี้ การนับสายราชินีนิกุลได้ขยายการเจนนับออกได้เป็น 7 ชั้น นับตั้งแต่สายตรง สายสาขา สายชิด สายห่าง ซึ่งดูเป็นการเพิ่มความมีศักดิ์มีศรีแก่การยึดถือชาติวุฒิและชาติกำเนิดมาก

⁹¹ เช่นบทความ “เรื่องของเงินทอง” ของ “เกษมทัศน์” ในปี 2478 ดู หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสสุกุล เล่ม 1 [เกษมทัศน์, “เรื่องของเงินทอง,” *ผดุงชาติ* (8 มีนาคม 2478): 14].

ขึ้นไปอีก⁹² แม้กระทั่งเรื่องของความเป็น “สุภาพบุรุษ” ในสายตาของชนชั้นนำอย่างรัชกาลที่ 6 ก็ยังคงให้ความสำคัญกับชาติกำเนิด⁹³ (ซึ่งแตกต่างจาก “สุภาพบุรุษ” ของ “ศรีบูรพา”) ชาติกำเนิดจึงยังคงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับเจ้าจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม เจ้าจำนวนหนึ่งในยุคต่อมาที่รับความคิดสมัยใหม่มากขึ้น เริ่มตั้งคำถามและวิพากษ์วิจารณ์การถือยศถืออย่างและการมองคนที่ชาติกำเนิดเช่นกัน ตัวอย่างเช่น คุณหญิงมณี สิริวรสาร (2458-2542) ธิดาของ พระยาราชาบุประพันธ์ กับ ดอริส วินด์ม หญิงชาวอังกฤษ และเป็นพระสุณิสา (สะใภ้) ของรัชกาลที่ 7 เนื่องจากได้สมรสกับพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจิรศักดิ์สุประภาต ซึ่งเป็นพระราชโอรสบุญธรรมของรัชกาลที่ 7 ที่ได้แสดงพรรณนาบางส่วนไว้ในหนังสือ *ชีวิตเหมือนฝัน* ซึ่งแม้จะเป็นอัตชีวประวัติที่เขียนขึ้นในภายหลัง แต่ก็แสดงให้เห็นถึงวิถีคิดของเจ้านายบางองค์ เช่น พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ที่รังเกียจและไม่เห็นอกเห็นใจคนยากจน (ดูจากเนื้อหา น่าจะเป็นการพูดคุยกันในช่วงปลายของสงครามโลกครั้งที่ 2) ว่า

นอกจากเรื่องกลัวความยากจนแล้ว พระองค์จุลฯ ยังทรงรังเกียจคนจนอีกด้วย ทรงรับสั่งว่า ท่านถือว่าคนจนเป็นศัตรูของท่าน เพราะคนจนมีแต่จะมาเบียดเบียน ขอความช่วยเหลือจากท่าน เป็นการเอาเปรียบท่านอยู่เสมอ เพราะคนจนได้พึ่งท่านแต่เพียงฝ่ายเดียว ท่านจะต้องเป็นฝ่ายประทานให้ตลอด คนจนไม่มีโอกาสทำประโยชน์ให้แก่ท่านเลย ดังนั้นท่านจะพยายามไม่เกี่ยวข้องกับคนจนเลย มิตรสหายของท่านที่คบหาสมาคมกัน ท่านจะไม่เลือกคบคนจนเป็นอันขาด เพื่อนสนิทมิตรสหายของท่านทุกคนต้องเป็นคนร่ำรวยฐานะดี มีทรัพย์สินอยู่ในระดับเดียวกันหรือสูงกว่าท่าน การที่คนเราจะคบคนจนมาเป็นมิตรนั้นไม่มีประโยชน์อันใดเลย และถ้าคนอยู่ในฐานะเดียวกับท่านไม่ยอมรับและไม่เห็นด้วยกับทฤษฎีนี้ ก็ย่อมเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญา⁹⁴

คุณหญิงมณี (จากที่เขียนขึ้นในภายหลัง) บอกว่าไม่เห็นด้วยกับพรรณนาดังกล่าว โดยมองว่าเนื่องจากตนเคยเป็นคนจนมาแล้ว จึงกล้าพูดได้ว่าคนจนก็มีศักดิ์ศรีเหมือนกัน และมีคนจนอีกหลายคนที่ไม่ได้ประสงค์จะหวังประโยชน์จากคนอื่น

⁹² นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*, หน้า 39.

⁹³ สหะโรจน์ กิตติมหาเจริญ, “‘สุภาพบุรุษ’ ในพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับวรรณกรรมศรีบูรพา,” หน้า 260.

⁹⁴ คุณหญิงมณี สิริวรสาร, *ชีวิตเหมือนฝัน เล่ม 1* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2542), หน้า 567.

คนจนที่ไม่เอาเปรียบใคร ไม่ขายตัวเองกับใคร และที่ทำงานด้วยความเพียร อุตสาหะ มีความสัตย์สุจริตแต่อยู่อย่างยากจนก็มีมาก ซึ่งเขามีความสุขสบายใจตามประสาจนๆ ของเขา อีกประการหนึ่ง คนจนที่มีจิตใจสะอาด มีคุณธรรมสูง หากเราโชคดีได้คบเป็นเพื่อนสนิท ก็ต้องถือว่าเป็นกำไรชีวิต เป็นโชคอันประเสริฐที่ได้มีมิตรที่ดี แต่ส่วนพระองค์หนู [พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์] นั้นได้ตัดสิทธิ์ของท่านเองเสียแล้ว เพราะไม่ยอมคบหาสมาคมกับคนจนเลย ซึ่งคนจนที่มีอุดมคติอาจเป็นเพื่อนที่ดีให้กำลังใจในยามทุกข์ได้ และคนจนสามารถพึ่งพาอาศัยได้ก็ยังมีอีกมากมายนัก ข้าพเจ้าพยายามแรงแสดงความเห็นของข้าพเจ้าให้ท่านทรงฟังบ้างแต่ก็ไม่สำเร็จ และทุกครั้งข้าพเจ้าอดเถียงไม่ได้ พระองค์จุฯ ก็ไม่ทรงพอพระทัยข้าพเจ้าเลย⁹⁵

หากทั้งคู่ได้มีการถกเถียงเรื่องนี้กันในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 จริง ความคิดของคุณหญิงมณีข้างต้นก็แสดงให้เห็นบรรทัดฐานทางจริยธรรมที่ใกล้เคียงกับที่นักเขียนชนชั้นกลางได้เคยเสนอไว้ในยุคก่อนหน้า ความแตกต่างด้านทัศนคตินั้นเกิดจากปัจจัยอันหลากหลาย ชีวิตความเป็นอยู่ก็อาจเป็นปัจจัยหนึ่ง แม้คุณหญิงมณีจะเรียนที่อัสสัมชัญคอนแวนต์ในแผนกภาษาฝรั่งเศสตั้งแต่อายุ 7 ขวบ แต่จากการที่เริ่มมีใจใฝ่ไปทางศาสนาคริสต์ ทำให้บิดาไม่พอใจเป็นอันมาก ทั้งบันดาลโทสะ แชงด่าบาทหลวงและแม่ชีด้วยเสียงอันดัง รวมถึงเทศนาคุณหญิงมณีเป็นเวลานาน ก่อนที่จะให้ออกจากโรงเรียน หลังจากนั้น เนื่องจากบิดาและมารดาไม่สามารถเห็นพ้องเรื่องโรงเรียนที่เหมาะสมได้ คุณหญิงมณีในวัยประมาณ 9 ขวบจึงออกมาอยู่บ้านเป็นเวลา 2 ปีว่า โดยมีบิดาสอนภาษาไทย ส่วนมารดาสอนภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส และคณิตศาสตร์ ช่วงนี้เองที่คุณหญิงมณีจะใช้เวลาว่างอ่านหนังสือที่บิดาและมารดาสะสมไว้ โดยเฉพาะหนังสือนิยายต่างๆ ทั้งงานของ เซอร์ วอลเตอร์ สก็อต (Sir Walter Scott), โรเบิร์ต หลุยส์ สตีเวนสัน (Robert Louis Stevenson), ชาร์ลส์ ดิกเกนส์ (Charles Dickens), ชาร์ลอตต์ บรอนเต้ (Charlotte Bronte), อเล็กซองเดอร์ ดูมาส์ (Alexander Dumas) และ วิกเตอร์ ฮูโก (Victor Hugo) เป็นต้น ซึ่งทั้งบิดาและมารดาของคุณหญิงมณีก็สนับสนุนการอ่านหนังสือเหล่านี้อย่างเต็มที่⁹⁶ และอาจจะมีโอกาสรับทัศนคติต่างๆ จากวรรณกรรมชนชั้นกลางของโลกตะวันตกเหล่านี้

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 567-568.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23-24.

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีพรรณณะต่อมนุษย์แตกต่างกับพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ และชื่นชมความสุขทางจิตใจมากกว่าความสุขภายนอก แต่ในทางการเมืองคุณหญิงมณีก็ยังคงมีแง่ลบต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มองว่ารัชกาลที่ 7 เป็นกษัตริย์นักประชาธิปไตยที่ต้องการพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ชาวสยามอยู่แล้ว ขณะที่คณะราษฎรซึ่งสุกก่อนห้าม และนักการเมืองมุ่งแต่ผลประโยชน์ส่วนตัว บรรทัดฐานทางจริยธรรมดังกล่าวจึงสอดคล้องกับของชนชั้นกลางทั้งๆ ที่เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองแบบอนุรักษนิยม

พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์เองก็เคยนิพนธ์เรื่องอ่านเล่นไว้จำนวนหนึ่งเช่นกัน นอกจากเรื่อง *สามสาว* (2484) ที่อาศัยเค้าโครงเรื่องมาจาก *Pride and Prejudice* ของ เจน ออสเตน แล้ว ยังมี *ดัดสันดานอิเหนา* (เขียนในปี 2482 ตีพิมพ์ 2490)⁹⁷ ที่เป็นนวนิยายเรื่องแรกที่ทรงผูกเรื่องเอง ในเรื่องนี้ผู้นิพนธ์ได้สร้างตัวละครหลวงเขียวต่างภาษาผู้เป็นหนุ่มใหญ่อายุ 33 มีรูปร่างงามสง่า หน้าตาคมคาย สุภาพร่ารวย และกว้างขวางในงานสังคม หลวงเขียวฯ เคยรับราชการอยู่ช่วงหนึ่ง เพราะถูกบิดาบังคับ จึงทำงานด้วยความจำใจและเกียจคร้าน เมื่อมั่นใจว่าการรับราชการของเขาไม่ได้เป็นประโยชน์แก่ชาติหรือแก่ผู้ใด แต่เป็นก้อนน้ำหนักถ่วงราชการเสียมากกว่า จึงลาออกจากราชการเพื่อให้คนอื่นที่ขยันขันแข็งมาทำแทน หลังจากนั้น เขาก็ใช้ชีวิตด้วยการพบปะผู้คนในงานสังคมต่างๆ และคนอื่นๆ ต่างก็รู้สึกพอใจที่จะสนทนาพูดคุยกับเขา หลวงเขียวเป็นคนคุยสนุก การที่เขาอนตลอดวันและตื่นกลางคืน ทำให้ตอนไปงานกลางคืน เขาจึงมีใจคอแจ่มใสและปราศจากความเหน็ดเหนื่อย ด้วยความที่ไม่ได้ทำงาน จึงไม่มีเรื่องงานให้ก่อกวนใจ และไม่ต้องคอยคุยเรื่องงานเหมือนผู้ชายคนอื่นๆ และเป็นที่นิยมชมชอบในหมู่ผู้หญิง

เรื่องราวในนวนิยายเรื่องนี้แกนหลักคือเรื่องความรักของหลวงเขียวฯ ซึ่งเดิมมีนิสัยเจ้าชู้ ประดู่อิเหนา ต้องมารู้สึกรักผู้หญิงคนหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ประเด็นสำคัญในที่นี้ คือการที่พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, ที่คุณหญิงมณีมองว่าเป็นผู้ที่รังเกียจทั้งความจนและคนจน ไม่ต้องการคบหาคนจนเป็นมิตร, ได้สร้างตัวละครหลวงเขียวฯ ที่สนิทสนมกับนายสงัดซึ่งเป็นคนรับใช้ นายสงัดรู้สึกว่าคุณหญิงเขียวฯ เป็นเจ้านายที่โอบอ้อมอารีและมีอารมณ์ขัน ให้ความสนิทสนมกับลูกน้อง ซึ่งไม่ว่าลักษณะนิสัยของพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์จะเป็นเช่นใดก็ตาม (อาจเป็นอย่างที่คุณหญิงมณีว่าไว้คือเหยียดคนจน) แต่ในแง่ของการสร้างตัวละคร พระองค์ก็ยังคงสร้างตัวเอกที่โอบอ้อมอารี มีอารมณ์ขัน และให้ความสนิทสนมโดยไม่ถือตัวกับคนอื่น ซึ่งอาจเป็นภาพที่ชนชั้นสูงสมัยใหม่พยายามสร้างขึ้นเพื่อลบภาพของชนชั้นสูงแบบเดิม

⁹⁷ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *ดัดสันดานอิเหนา*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516).

อันที่จริง เรื่องอ่านเล่นที่สะท้อนให้เห็นว่าชนชั้นนำเองก็รับบรรทัดฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลางและสร้างตัวละครภายใต้กฎเกณฑ์ชุดเดียวกันได้เป็นอย่างดี คือเรื่อง *ปริศนา* (เขียนราวๆ ปี 2483 และน่าจะตีพิมพ์ในช่วงทศวรรษ 2490)⁹⁸ อันเป็นผลงานของพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ภายใต้นามปากกา “ว. ณ ประมวลมารค” อันเป็นนวนิยายที่กล่าวถึงชีวิตหญิงสาวในช่วงวัย 19 -21 ที่ทั้งน่ารัก มีเสน่ห์ต่อเพศตรงข้าม และมีความเก่งกาจในหลายเรื่อง (ตัวเลขหน้าในวงเล็บ เป็นของฉบับที่พิมพ์โดยสำนักพิมพ์แพรวพิทยา 2514)

ปริศนา สุทธากุล เป็นบุตรสาวคนสุดท้องในจำนวนบุตรสาวทั้ง 4 คนของพระวิจิตรมนตรี กับนางสมร พระวิจิตรมนตรีเสียชีวิตตั้งแต่ก่อนปริศนาจะเกิด ญาติผู้ใหญ่ทางฝ่ายพ่อที่เป็นผู้ดีทุกกระเปาะคนี่ดูถูกครอบครัวของปริศนาอยู่เสมอ และเนื่องจากปริศนาเกิดหลังจากที่พระวิจิตรเสียชีวิต จึงรู้สึกเกลียดชังและไม่ยอมรับปริศนาเป็นหลาน หลวงวิรัชฯ ซึ่งเป็นน้องชายของพระวิจิตรฯ และเป็นข้าราชการสถานทูตสยามในอเมริกา เห็นว่าพี่สะใภ้ของตนต้องเลี้ยงดูบุตรถึง 4 คน จึงขอปริศนาไปเลี้ยงที่อเมริกาตั้งแต่อายุ 7 ขวบ และกลับมาไทยตอนอายุ 19 ด้วยภาพลักษณ์ที่ทั้งสวยทั้งเก่ง เป็นครูในโรงเรียนสตรีแห่งหนึ่ง มีความสามารถในด้านภาษาอังกฤษ ด้านการเล่นเทนนิส การว่ายน้ำ การวาดรูป ฯลฯ และบุคลิกที่ดูแก่นช้น ไม่กลัวใคร

เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวความรักของปริศนาและพี่สาวอีก 2 คนของเธอ คือ สิริ และอนงค์ ชีวิตของปริศนามีผู้ชายช้องแฉะอยู่หลายคน แต่คนที่สำคัญที่สุดคือหม่อมเจ้าพจน์ปรีชา เจ้าหนุ่มผู้งามสง่า ร่ำรวย มีอาชีพแพทย์ และมีความสามารถด้านกีฬา

รายละเอียดด้านเส้นทางความรักของทั้งสองคงจะมีได้กล่าวถึงในที่นี้ ประเด็นที่น่าสนใจคือ งานของ “ว. ณ ประมวลมารค” เล่มนี้ ก็เต็มไปด้วยบรรทัดฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลางและวิพากษ์ชนชั้นสูงที่อยู่รอบๆ เช่นเดียวกัน ม.จ. พจน์ปรีชา ในตอนแรกถูกตัวละครอื่นมองด้วยภาพแบบฉบับของเจ้า คือ หยิ่ง ไม่เห็นหัวมนุษย์ ชอบดูถูกคนอื่น (แม้แต่ปริศนาเองก็ตีตบตีในในตอนแรก) แต่เมื่อได้รู้จัก ก็ได้เห็นแง่มุมต่างๆ เพิ่มขึ้นว่า พจน์ปรีชาแม้จะเป็นเจ้า แต่ก็ไม่พอใจกับการนั่งกินนอนกินกับมรดกอันร่ำรวยของตน แต่ยังทำงานหาเงินด้วยการเป็นแพทย์ ซึ่งแม้จะไม่ได้เงินมากมาย (เพราะทำงานในโรงพยาบาลรัฐ) แต่ก็ได้ช่วยเหลือชีวิตมนุษย์ แม้ภายนอกจะดูหิ่ง แต่เมื่อได้คบหาจริงๆ ก็พบว่าเป็นคนที่ไม่ถือตัว เมื่อพบผู้ตกทุกข์ได้ยาก ก็คอยช่วยเหลืออยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นการประทานเงินให้ภรรยาห่มายผู้สูญเสียสามี, ช่วยซื้อล็อตเตอรี่จากคนขายเพราะสงสาร หรือส่งเสียคนให้ไปเมืองนอกด้วยการให้กู้ยืมโดยไม่คิดดอกเบี้ย

⁹⁸ ว. ณ ประมวลมารค, *ปริศนา* เล่ม 1-2 (พระนคร: แพรวพิทยา, 2514).

ที่น่าสนใจคือ นวนิยายเรื่องนี้ยังคงวิพากษ์ความเจ้าชู้เจ้าอย่างและความถือดีของชนชั้นสูงแบบเดียวกับที่วรรณกรรมของชนชั้นกลางยุคก่อนหน้ากระทำ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ คุณหญิงเทพสุทธาผู้เป็นย่าของปริศนา และยังเป็น “...ผู้ตีแปดสาแหรก...” (หน้า 15) ด้วยนั้น ภาพของคุณหญิงเทพสุทธาในเรื่องก็ยังคงเป็นภาพเดียวกับชนชั้นสูงที่วรรณกรรมของชนชั้นกลางเคยนำเสนอเอาไว้ ทั้งความถือยศและการดูถูกคนอื่น ด้วยเหตุนี้ คุณหญิงเทพสุทธาจึงรังเกียจคุณนายสมรลูกสะใภ้ด้วยเหตุที่ไม่มีเชื้อสายผู้ดี รวมถึงรังเกียจปริศนาเป็นพิเศษเพราะเกิดมาหลังพระวิจิตรมนตรี บุตรชายของตนเอง เสียชีวิต และเชื่อลึกลงว่าปริศนาไม่ใช่หลานแท้ๆ ของตน แต่เป็นลูกของใครที่ไหนไม่รู้ (ซึ่งไม่เป็นความจริง) หรืออย่างที่บิดาของนายเสมอ คนรักของ สิริ พี่สาวคนรองของเธอ ไม่พอใจที่นายเสมอรักกับสิริ และมองว่า “...คนจนๆ จะเอาไปทำไมกัน เป็นเพียงช่างตัดเสื้อ...” (หน้า 613) นิสัยที่ชอบดูถูกคนอื่นยังคงถูกสร้างให้เป็นนิสัยแบบฉบับของผู้ดีบางกลุ่ม แม้กระทั่งนวนิยายที่แต่งโดยเจ้าอย่างเรื่องนี้

ความสุขทางใจ ก็เป็นแกนสำคัญอันหนึ่งของเรื่องนี้เช่นเดียวกัน ปริศนากล่าวในเรื่องอยู่หลายครั้ง ว่าถึงตัวเองจะจน แต่ก็อยู่อย่างมีความสุข ดังที่เจ้าตัวเคยเปรียบเทียบกับบ้านของคุณหญิงเทพสุทธาผู้เป็นย่าของตนว่า “...ดูคุณย่าจะร่ำรวยและถือตัวมาก พิสูจน์ดู ฐัฐก็มีความสุขเลย สู้ครอบครัวจนๆ อย่างเราก็ไม่ได้...” (หน้า 64) ซึ่งแน่นอนว่า ความจนของผู้มีพนธ์ระดับพระองค์เจ้า ย่อมเป็นคนละแบบกับความจนของคนทั่วไป⁹⁹

“บ้าน” ของคุณหญิงเทพสุทธาในสายตาของปริศนานั้น ไม่ได้เป็นบ้านที่แท้จริง แม้จะใหญ่โตกว่าบ้านของปริศนา 10 เท่า มีคนมากมาย แต่ก็ดูเหมือนเป็นโรงเรียน โรงพยาบาล หรืออะไรสักอย่างมากกว่าจะเป็นบ้านจริงๆ ดังที่เธอรำพึงว่า “...ไม่ homelike เลย...” (หน้า 64) การ

⁹⁹ ขอบเขตเหตุไฉนนี้ว่า “ความจน” ของคนระดับพระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิตในวัย 20 ย่อมมีความหมายคนละแบบกับความจนของคนทั่วไป ขณะที่ชนชั้นกลางค่อนข้างจนอย่างตัวละคร ระพีพันธุ์ ใน *สงครามชีวิต* ของ “ศรีบูรพา” อาศัยอยู่ในห้องเช่าขอมช่อและใช้จ่ายแบบเดือนชนเดือน ตัวละครที่ (บอกผู้อ่านอยู่เสมอว่า) จนอย่างปริศนา อาศัยอยู่ในบ้านที่มีบริเวณกว้างขวาง มีสวน มีรถเก๋งๆ ใช้ 1 คัน มีคนใช้ 4 คน แยกยามที่มาเฝ้าตอนกลางคืนอีก 1 คน มารดามีรายได้จากการเก็บค่าเช่า (ดูเหมือนคุณนายสมรจะไม่ได้ทำงานอื่นนอกจากเลี้ยงดูบุตร) แม้ตั้งแต่บิดาของปริศนาเสียชีวิตฐานะจะแย่งเพราะต้องเลี้ยงบุตรถึง 4 คน แต่ก็กักตุนส่งเสียบุตรให้มีการศึกษาได้ทุกคนโดยที่คุณนายสมรไม่ต้องทำงานอื่นใด นอกจากนี้ ปริศนาเคยกล่าวถึงแม้ตนจะไม่ได้ทำงาน ก็มีกินเหมือนกัน (“...ถึงปริศนาจะไม่ใช่คนรวย ปริศนาก็มีกินเหมือนกัน แต่มีผู้ทำงานเพราะไม่อยากรวยเงินของแม่มาใช้และต้องการทำประโยชน์แล้วเพื่อหาความรู้ ความเจริญ ความดี มาใส่ตนเอง...” - หน้า 212) ความจนของปริศนาจึงจนอย่างสัมพันธ์กับมาตรฐานของชีวิตเจ้า และการทำงานของปริศนาก็ไม่ใช่เรื่องรายได้เพื่อยังชีพเป็นหลัก แต่มีสาเหตุอื่น เช่น ความรู้ ความเจริญ ความดี ประกอบไปพร้อมๆ กันด้วย

กล่าวถึงลักษณะของ “บ้าน” ในตอนนี้มีนัยประหวัดไปถึงความหมายของสิ่งที่ทำให้บ้านเป็นบ้าน ซึ่งไม่ใช่ความโอ่อ่าใหญ่โตอันหนึ่งแล้ว แต่เป็นความอบอุ่นของอารมณ์ความรู้สึก ซึ่งเป็นความรู้สึกแบบใหม่ของคนชั้นกลางในช่วงทศวรรษก่อนหน้า ดังที่วรรณกรรมของคนชั้นกลางหลายชิ้นได้แสวงหาความอบอุ่นในนามของความรักและความเอาใจใส่ซึ่งกันและกัน ซึ่งมีฐานมาจากการได้เรียนรู้ถึงอารมณ์ความรู้สึกแบบใหม่ในช่วงก่อนหน้านั้นเอง

แม้แต่ ม.จ. พจน์ปรีชา ซึ่งเป็นเจ้าที่มีความเพียบพร้อมทุกอย่าง ทั้งรูปสมบัติ คุณสมบัติ และทรัพย์สมบัติ ก็ยังโหยหาความสุขชนิดที่เงินไม่สามารถซื้อหาได้เช่นกัน

...ท่านชายรวย ท่านชายโก้ ท่านชายมีความรู้ดี ท่านชายมีคนนับหน้าถือตา ท่านชายมีวังใหญ่ ท่านชายมีรถ 3 คัน เรือดี ๆ 2 ลำ มหาเด็กลักข้าหลวงมากมาย มีบ้านให้คนเช่าหลายหลัง มีที่ดินในกรุงเทพฯ หลายแห่ง มีตึกแถว มีเงินในแบงก์ ชั่วแต่ดอกเบียจากแบงก์ก็เดือนละมากแล้ว นอกจากนี้ยังมีตำหนักที่หัวหิน ศรีราชา และยังสร้างที่เชียงใหม่อีกเล่า ท่านชายจะทำอะไรก็ได้ แต่ทำไมหนอ ท่านจึงไม่มีความสุขและรู้สึกเหงาเสียเหลือเกิน? (หน้า 1014)

สิ่งที่ “ว. ณ ประมวลมารค” บรรยาย เป็นความรู้สึกเดียวกับที่ “ศรีบูรพา”, มาลัย ชูพินิจ หรือ “น. ภาสกรโกวิท” เคยบรรยายไว้ในทศวรรษก่อนหน้า และ “ก. สุรางคนางค์” บรรยายไว้ในทศวรรษเดียวกัน ที่มองว่าทรัพย์เงินทองไม่สามารถให้ความสุขได้ และเริ่มใส่ใจกับมิติทางอารมณ์ความรู้สึก หลายครั้งก็วิพากษ์ชนชั้นสูงด้วยกันเองที่ยังคงใส่ใจในความมั่งคั่งหรือชาติกำเนิด ความเปรียบที่ให้ความสำคัญกับความสุขทางใจมากกว่าทรัพย์เงินภายนอกยังปรากฏอยู่อีกหลายตอน และวิพากษ์ชนชั้นสูงด้วยคุณค่าดังกล่าวเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ตัวละครชนชั้นสูงในเรื่องนี้มิได้มีนิสัยเลวร้ายไปเสียหมด แต่ยังสร้างตัวละครชนชั้นสูงที่รู้จักเห็นอกเห็นใจคนอื่น ไม่ดูถูกคนอื่น และให้ความสำคัญกับความสุขทางใจมากกว่าความสุขภายนอกอย่าง ม.จ. พจน์ปรีชา มานำเสนอแก่ผู้อ่านด้วย ตัวละครชนชั้นสูงที่ดีอื่นๆ เช่น “เสด็จอา” ซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงของ ม.จ. พจน์ปรีชา เองก็เป็นชนชั้นสูงที่พร้อมด้วยรูปสมบัติและคุณสมบัติ ไม่ตัดสินคนที่ชาติกำเนิด เพราะมองว่าเป็นสิ่งที่แก้ไขไม่ได้ พร้อมกันนั้น “เสด็จอา” ยังมีกิริยามารยาทที่ดีทุกกระเปียดนี้ว จนแม้แต่ปรีศนายังรู้สึกชื่นชม รู้สึกว่า “เสด็จอา” ไม่น่ากลัวสักนิด (ต่างจากย่าของเธอเอง หรือ คุณชื่น น้ำของ ม.จ. พจน์ปรีชา ที่ถือยศและชอบดูถูกคนอื่น) ดังที่ปรีศนาได้บรรยายไว้ว่า “...กิริยาท่าทางท่านเป็นผู้ดีทุกกระเปียดนี้ว ถ้าพิริศไปเห็นท่านดำเนินอยู่กับชาวนา พิริศก็คงรู้ว่า

ท่านไม่ใช่ชาวนาแต่เป็นเจ้านาย ท่านส่งอย่างมีอำนาจพิกล...” (หน้า 1428-1429) กิริยาความเป็นผู้ดียังคงเป็นสิ่งที่ผู้นิพนธ์ชื่นชม และนำเสนอกับผู้อ่านว่า “ผู้ดี” ที่แท้นั้นเป็นอย่างไร

นวนิยาย *ปริศนา* ในด้านหนึ่งก็มีความคล้ายคลึงกับ *ผู้ดี* ของ “ดอกไม้สด” ที่รับคุณค่าบางส่วนจากชนชั้นกลางมา โดยเฉพาะการวิพากษ์การดูถูกคนอื่น และการให้ความสำคัญกับความสุขทางใจมากกว่าทรัพย์สินภายนอก (อันเป็นสิ่งที่เรื่องอ่านเล่นของชนชั้นกลางนำเสนอตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2460) สร้างภาพแบบฉบับของชนชั้นสูงที่มักดูถูกคนอื่นและถือชาติกำเนิดและทรัพย์สินเป็นใหญ่ เช่นเดียวกับเรื่อง *ผู้ดี* ที่ผู้เขียนพยายามจะให้นิยามว่าผู้ดีที่แท้นั้นเป็นสิ่งที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับฐานะ แม้จะไม่ร่ำรวยก็สามารถเป็นผู้ดีได้ อย่างไรก็ตาม “ดอกไม้สด” ยังคงให้ความสำคัญกับชาติกำเนิด (ซึ่งการมีชาติกำเนิดที่ดี ก็จะเอื้อให้มีการศึกษาที่ดีได้) ดังที่ให้เสียงเล่าในเรื่องได้กล่าวไว้ว่า “...การที่กำเนิดดีหนึ่ง การได้รับความอบรมและการศึกษาดีถึงขนาดหนึ่ง หาใช่เป็นสิ่งไร้ประโยชน์ดังบุคคลบางจำพวกชอบกล่าว แท้จริงการมีกำเนิดดีเป็นปัจจัยให้บุคคลเป็นผู้ดีได้ง่ายขึ้น...”¹⁰⁰ แม้ดอกไม้สดจะเป็นผู้ดีรุ่นใหม่ที่ไม่ได้ยึดชาติกำเนิดว่าเป็นทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ก็นมองว่าชาติกำเนิดเป็นสิ่งที่สร้างโอกาสให้มีการศึกษา การอบรมบ่มเพาะอันนำไปสู่การกระทำที่ดีได้ และจารีตบางอย่างก็ควรจะรักษาไว้ ดังเช่นที่วิมลมองว่า ตัวละคร จงรัก มีความเป็นสมัยใหม่เกินไป ทำให้ขาดความเมตตาต่อ “ข้าเก่าเต่าเลียง” ซึ่งวิมลเห็นว่าการเลียงข้าเก่าที่รับใช้กันมาอย่างยาวนาน เป็นสมบัติของผู้ดี การให้ความสำคัญกับการ “เลียง” ผู้ที่จงรักภักดีต่อตน ก็เป็นกรอบคิดที่มากับจารีตของชนชั้นสูง

ดังนั้น แม้ *ปริศนา* และ *ผู้ดี* จะวิพากษ์แง่ลบของชนชั้นสูง ทั้งในแง่ของการถือตัว มองคนแต่ภายนอก และชอบดูถูกคนอื่น และสร้างตัวละครที่อยู่ภายใต้มาตรฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลางเช่นกัน แต่ขณะเดียวกัน งานเหล่านี้ก็ยังคงให้ความสำคัญกับชาติกำเนิด แม้ครอบครัวของ *ปริศนา* จะมีฐานะยากจน (สำหรับเจ้า ไม่ใช่สำหรับคนทั่วไป) แต่ก็สืบเชื้อสายมาจากขุนนาง แม้ช่วงท้ายเรื่องผู้เขียนจะสร้างปมเกี่ยวกับชาติกำเนิดของ *ปริศนา* แต่ก็เฉลยในตอนท้ายว่าเป็นการใส่ร้ายกันเอง ม.จ. พจน์ปรีชา ก็เป็นเจ้ายุคใหม่ที่ถึงพร้อมไปด้วยบรรทัดฐานทางจริยธรรมแบบชนชั้นกลาง “เสด็จอา” ก็มีความสง่างามและมีความยุติธรรมเป็นผู้ดีที่น่าชื่นชม เด็กชาววังของเสด็จอา ก็ไม่ใช่ชาววังคร่ำครืออย่างที่คนทั่วไปยึดติดกับภาพของชาววัง “เสด็จอา” เองก็สมัยใหม่และมีความรู้สูง ฉลาด รู้ทั้งภาษาอังกฤษ, การเมือง ตลอดจนถึงการเย็บปักถักร้อย ทำดอกไม้ ทำขนม

ทั้ง *ปริศนา* และ *ผู้ดี* ได้วิพากษ์แง่ลบของชนชั้นสูงพร้อมกับการนำเสนอภาพของ “ผู้ดี” ที่แท้จริง (ซึ่งงานวรรณกรรมของชนชั้นกลางโดยมากจะไม่เน้นส่วนนี้) อย่างไรก็ตาม มโนทัศน์ที่

¹⁰⁰ ดอกไม้สด, *ผู้ดี*, หน้า 124.

นำมาใช้นิยามความเป็น “ผู้ดี” ส่วนหนึ่งก็มาจากบรรทัดฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลาง และนำมาใช้วิพากษ์ชนชั้นสูงด้วยตัวเอง งานเหล่านี้ในด้านหนึ่งก็มีแง่มุมที่วิพากษ์แง่ลบของชนชั้นสูง ส่วนหนึ่ง ขณะที่ในอีกด้านหนึ่ง ก็เป็นการนำเสนอภาพของเจ้าสมัยใหม่ที่ไม่ถือยศอย่าง เห็นใจคนอื่น และเห็นความสำคัญของความสุขทางใจมากกว่าทรัพย์สินภายนอก ซึ่งเป็นการนำเอาบรรทัดฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลางมาปรับใส่ให้กับตัวละครที่เป็นชนชั้นสูง คุณสมบัติที่ส่วนใหญ่เป็นของตัวเอกชนชั้นกลางในช่วงปลายทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา ได้ถูกนำมาผลิตซ้ำในฐานะของชนชั้นสูง “ที่ดี” เช่นกัน

เรื่องอ่านเล่นของชนชั้นสูงแม้ในด้านหนึ่งจะแสดงบรรทัดฐานเดียวกับเรื่องอ่านเล่นหรือวรรณกรรมของชนชั้นกลาง แต่ก็มีแตกต่างในด้านของฐานคิด ใน *ละครแห่งชีวิต* (2472) ของ ม.จ. อากาศดำเกิง รัชพัฒน์ แม้จะนำเสนอบรรทัดฐานหลายอย่างที่สอดคล้องกับเรื่องอ่านเล่นของชนชั้นกลาง ในยุคเดียวกัน แต่ก็ยังมีกรอบทางชนชั้นด้วยการเรียกตำบลที่อยู่แถบอีสต์เอนด์ซึ่งเป็นย่านของผู้ใช้แรงงานในลอนดอน ว่าเป็นตำบลของพวก “ไพร่ราบ” วิศวกรซึ่งต้องหาข่าวมาทำสื่อบุปให้หนังสือพิมพ์ยังรู้สึกสนุกและชอบดูความเป็นไปของ “พวกไพร่ราบ” เหล่านี้ ซึ่งประกอบไปด้วยพวกรัสเซียที่หนีจากคุกทั้งสมัยพระเจ้าซาร์และสมัยบอลเชวิค รวมถึงพวกจีนและแชนนิโกรต่างๆ (หน้า 308-9) และยังแสดงความประหลาดใจว่า ในหมู่ “ไพร่ราบ” ก็ยังมีคนดีๆ อย่าง แนนซี ที่ไม่มีความรู้สึกที่จะไปทำการลักขโมยที่ไหน และไม่มีความอิจฉาในความมั่งคั่งสมบูรณ์ของผู้อื่น (หน้า 320) การมองผู้ใช้แรงงานว่าเป็นพวก “ไพร่ราบ” ด้วยสายตาที่สังเวชนั้น เกิดขึ้นได้ภายใต้กรอบคิดของชนชั้นนำที่ยังคงแบ่งคนเป็นชั้นๆ อยู่ดี เช่นเดียวกับ *เมืองนิมิตร* ของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล เนาวรัตน์ ที่แม้จะเป็นบรรทัดฐานทางจริยธรรมแบบชนชั้นกลาง แต่ก็เชื่อในเรื่องของการแบ่งประเภทของคน ซึ่งแม้จะแบ่งโดยใช้หลักจิตวิทยาว่าใครควรจะทำงานแบบใด ไม่ได้แบ่งตามชาติกำเนิดก็ตาม แต่ก็ยังเป็นการแบ่งในฐานคิดที่ว่า มนุษย์เกิดมา “ไม่เท่ากัน” อยู่ดี ตัวเอกของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล ยังแสดงทรรศนะว่าคนที่ เป็น “ผู้นำ” ไม่ควรมาจากการเลือกตั้ง แต่เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดไว้ตั้งแต่เป็นทารกและ “...ให้เป็นรัฐมนตรีทันทีที่สามารถทำงานได้ การพ้นจากหน้าที่ของรัฐมนตรีมีโอกาสดียว คือแก่ชราหรือตาย...”¹⁰¹ เช่นเดียวกับเรื่องสั้น “ดวงประทีปของชาวนา” (2485)¹⁰² ที่เขียนโดย “เวตาล” หรือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล ที่ในด้านหนึ่งก็วิจารณ์นายทุนที่เอาไรต์เอาเปรียบคนยากจน แต่อีกด้านหนึ่งการให้ชาวนาแก้ไขปัญหาโดยขอพรจากพระ

¹⁰¹ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล เนาวรัตน์, *เมืองนิมิตร ชีวิตแห่งการภกฏสองครั้ง*, หน้า 228-229.

¹⁰² เวตาล, “ดวงประทีปของชาวนา,” *สวนหนังสือ ฉบับ 9* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ม.ป.ป.).

อินทร์ และพระอินทร์มาบอกให้เชื้อรัฐบาลและ “ท่านผู้นำ” นั้น ก็เป็นคำแนะนำที่อยู่ภายใต้กรอบแบบอนุรักษ์นิยม

เรื่องอ่านเล่นของชนชั้นสูงหรือผู้ที่ใกล้ชิดกับชนชั้นสูงเหล่านี้ ในด้านหนึ่งก็มีความสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลาง ขณะที่อีกด้านหนึ่งก็ซ่อนอุดมการณ์แบบอนุรักษ์นิยมเอาไว้ภายใต้จริยธรรมชุดเดียวกัน การปรับตัวของชนชั้นสูงที่มีความเป็นสมัยใหม่เหล่านี้ ได้รักษาภาพของชนชั้นสูงแบบจารีตที่ถือดี เจ้าศเจ้าอย่าง และดูถูกมนุษย์ลง และสร้างภาพของชนชั้นสูง “ที่ดี” ในมาตรฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลางขึ้นมา และการที่มีบรรทัดฐานทางจริยธรรมบางอย่างสอดคล้องกันทำให้สังคมสามารถมีจินตนาการเกี่ยวกับคนดีและความดีร่วมกันได้

4.5 จริยธรรมกับการนิยามตนเองของชนชั้นกลาง

จากทั้งหมดที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่า เรื่องอ่านเล่น ได้กลายเป็นพื้นที่สำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการนำเสนอและสร้าง (รวมถึงคาดหวัง) บรรทัดฐานทางจริยธรรมโดยนักเขียนชนชั้นกลาง (รวมถึงงานบางส่วนที่สร้างภาพลักษณ์ของชนชั้นสูงยุคใหม่ผ่านเรื่องอ่านเล่น เช่น *ผู้ดี* และ *ปริศนา*) คือส่งเสริมความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน ต่อต้านการดูถูกมนุษย์ และให้ความสำคัญกับความสุขทางใจ ซึ่งเกิดจากการเปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับมนุษย์และการรับรู้ถึง “ความรัก” แบบสมัยใหม่ การสร้างบรรทัดฐานดังกล่าว ไม่ใช่เพียงแคเป็นการนำเสนอถึงหลักการดำรงชีวิตในยุคสมัยใหม่เท่านั้น แต่ยังใช้บรรทัดฐานดังกล่าว มานิยามความแตกต่างระหว่างตัวเองกับชนชั้นอื่นอีกด้วย

การนิยามตัวตนที่ชัดเจนและน่าสนใจ อาจมาจากการงานของ “ก. สุรางคนางค์” หรือ กัณหา เคียงศิริ เป็นนักเขียนหญิงคนหนึ่งที่มีผลงานตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2470 เช่น *กรรณกาญจน์* (2479) แต่เริ่มมีชื่อเสียงมากขึ้นหลังจากนวนิยาย *หญิงคนชั่ว* (2480) ได้รับการตีพิมพ์ อย่างไรก็ตาม งานเขียนที่น่าสนใจอีกชิ้นหนึ่งของ “ก. สุรางคนางค์” คือ *ชั่วชีวิตหนึ่ง* ที่ตีพิมพ์ในปี 2489 อันเป็นช่วงหลังสงครามโลก และพยายามเสนอหรือแสดงให้เห็นถึงปัญหาหลายอย่างที่ดำรงอยู่ในขณะนั้น ทั้งความขี้ขลาดของ พ่อค้า นักการเมือง หรือความเห็นแก่ตัวของมนุษย์

สิ่งที่น่าสนใจคือ “ก. สุรางคนางค์” ได้สร้างครอบครัวของ วิฑิต วิภาวสุ ซึ่งเป็นนักเขียนมีชื่อคนหนึ่งในท้องเรื่องขณะนั้น ครอบครัวดังกล่าว ประกอบด้วย วิฑิต หัวหน้าครอบครัว, ลลิตา ภรรยา, วินิตา บุตรสาวคนโต และ อิวาวัด บุตรชายคนเล็ก ครอบครัวดังกล่าว มีลักษณะของ

ครอบครัวในอุดมคติของ “ก. สุรางคนางค์” ทั้งในแง่ของวิถีชีวิต ธรรมเนียม และวัฒนธรรม เช่น ไม่ชอบการมีพิธีรีตอง รังเกียจการตำน้ำพริกละลายแม่น้ำ มีมารยาทต่อทุกคน ใส่ใจในการศึกษาหาความรู้ รวมถึงนับถือน้ำใจและวิชาความรู้ว่าสำคัญกว่าทรัพย์สินภายนอก ดังเช่นที่ วินิตา กล่าวกับเพื่อนว่า “...คนที่มีคุณงามความดีเป็นผู้ที่มีราคาค่าตัวสูงทนายทอยู่แล้ว จะต้องใช้เครื่องเพชรพลอยด้วยเหตุใดอีก ให้คนสนใจความมีค่าตัวของเราจนต้องดูหน้า ดึกว่ามองดูเพราะสวมเพชรทอง...”¹⁰³

เพื่อขับให้คุณสมบัติดังกล่าวเด่นชัดยิ่งขึ้น ผู้เขียนได้สร้างครอบครัวของ พระยาบริการ-วาทิตต์ เป็นตัวแทนของครอบครัวผู้ดีเก่า ที่เจ้ายศเจ้าอย่าง ถือตัว แต่ขณะเดียวกันก็มีฐานะทางเศรษฐกิจที่ตกต่ำ และพร้อมจะทำทุกอย่างเพื่อเงิน กับครอบครัวของคุณนายมารินา ซึ่งเป็นครอบครัวนักธุรกิจหรือนักเชิงลิที่ร่ำรวยจากสงคราม มีสายสัมพันธ์และผลประโยชน์กับนักการเมืองที่ซื่อฉล

“คำ ผกา” ตั้งข้อสังเกตอย่างน่าสนใจถึงนวนิยายเรื่องนี้ไว้ว่าเป็น “...การสถาปนา “ตัวตน” ของคนชั้นกลางอีกแบบหนึ่งในสังคม ที่ไม่ใช่ชนชั้นกลางที่ยึดเอาความมั่งคั่งเป็นหลักเกณฑ์ในการใช้ชีวิต แต่ยึดเอาความดีงาม ศีลธรรม การศึกษา การให้ค่าต่อความใฝ่รู้...”¹⁰⁴ อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้ศึกษา สิ่งที่ “ก. สุรางคนางค์” แสดงออกนั้น ไม่ใช่การ “สถาปนา” ตัวตนของชนชั้นกลางในช่วงเวลานั้น แต่เป็นผลสรุปของกระบวนการหรือมโนทัศน์ของชนชั้นกลาง “ที่ดี” ที่มีมาก่อนหน้า อันเกิดจากการเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับการประเมินค่ามนุษย์ และการรับรู้ถึงความละเอียดอ่อนของอารมณ์ ที่นำไปสู่การเติบโตของคุณค่าทางจริยธรรมแบบชนชั้นกลาง 3 ประการ คือ 1. ความรู้สึกเห็นอกเห็นใจคนอื่น 2. ต่อต้านการดูถูกคนที่ด้อยกว่า และ 3. ให้ความสำคัญกับความสุจริตใจมากกว่าทรัพย์สินภายนอก อันเป็นบรรทัดฐานทางจริยธรรมที่จะพบได้ในงานรุ่นก่อนหน้า ไม่ว่าจะเป็นของ “ดอกไม้สด”, “ศรีบูรพา”, ม.จ. อากาศดำเกิง รัชพิพัฒน์, อาษา ขจรจิตต์เมตต์, สันต์ เทวรักษ์, พัฒน์ เนตรรังษี, ป่วน บูรณศิลป์, มนต์ จรรย์รงค์, สด กุระมะโรหิต ไปจนถึงนักเขียนรุ่นหลังอย่าง แสน ธรรมยศ, อิศรา อมันตกุล หรือ “เสนีย์ เสาวพงศ์” ที่ล้วนแต่สร้างตัวละครที่มักจะมีความเห็นอกเห็นใจคนอื่น รังเกียจการดูถูกมนุษย์ และให้ความสำคัญกับความสุจริตใจมากกว่าความมั่งคั่งภายนอก แม้แต่เรื่องอ่านเล่นเล่มละ 10 สตางค์ (ซึ่งมักจะได้รับ

¹⁰³ ก. สุรางคนางค์, *ชั่วชีวิตหนึ่ง* (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2544), หน้า 47.

¹⁰⁴ คำ ผกา, “ชั่วชีวิตหนึ่ง”, *กระชูดอกทอง* (กรุงเทพฯ: อาน, 2556), หน้า 66.

การดูแลคนในยุคนั้น)¹⁰⁵ อย่าง *ช่องแสงเทียน* ของ สำนักพิมพ์เพลินจิตต์ ก็ยังสร้างตัวเอกที่เป็นคน อุทิศตัวให้แก่หน้าที่มากกว่าชีวิต รวมถึงเป็นคนที่ไม่ถือตัวต่อชาวบ้าน ดังที่ตัวเอกซึ่งเป็น ปลัดอำเภออยู่ชลบุรี ได้กล่าวกับตัวละครที่เป็นหัวหน้ากลุ่มนอกกฎหมายกลุ่มหนึ่งว่า “...เรื่องยศ คักดีตระกูลอะไร ผมไม่เคยนึกถึงมันเลย ผมสมาคมกับคนทุกชั้น ไม่เคยนึกอย่างโน้นอย่างนี้ เหมือนคนอื่น...”¹⁰⁶

สิ่งที่ “ก. สุรางคนางค์” นำเสนอใน *ชั่วชีวิตหนึ่ง* ช่วงปี 2489 นั้น จึงเป็นการต่อยอดคุณค่า ทางจริยธรรมแบบเดียวกันกับงานในยุคก่อนหน้า คือให้ความสำคัญกับความเห็นอกเห็นใจ, ต่อต้านการดูถูกมนุษย์ และแสวงหาความสุขทางใจ ซึ่งนอกจากแสดงออกซึ่งคุณค่าทางจริยธรรม เหล่านี้แล้ว นักเขียนชนชั้นกลางรุ่นทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา ยังทำให้คุณค่าดังกล่าวให้เด่นชัด มากขึ้น ด้วยการสร้างภาพลักษณ์ด้านลบของคนกลุ่มอื่นหรือชนชั้นอื่นเพื่อขับเน้นความเด่นในเชิง คุณธรรมของตัวเอกที่มักจะเป็นบุคคลชั้นกลาง นำหลักการต่างๆ ที่ตนเรียนรู้และสัมผัสมานำเสนอ ผ่านจินตนาการว่ามนุษย์ควรจะมีปฏิบัติต่อกันเช่นไร “แปร” และ “แปล” มาเป็นภาพของการ ปฏิบัติจริงผ่านตัวละคร และสร้างตัวละครที่มีฐานะหรือสถานภาพสูงกว่าให้เป็นตัวร้ายที่อยู่ตรง ข้ามกับจริยธรรมแบบสมัยใหม่ของตน ขณะเดียวกัน ก็นำแบบแผนทางจริยธรรมเหล่านี้ไปใช้กับ ชนชั้นล่างหรือผู้ที่มีโอกาสด้อยกว่าตน เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเหนือกว่าและหลักเกณฑ์ทาง สังคมที่พึงปฏิบัติต่อกัน

ดังนั้น ภาพที่ตรงกันข้ามกับคุณค่าทางจริยธรรมเหล่านี้ คือลักษณะที่ปราศจากความเห็น ออกเห็นใจ การดูถูกคนอื่น และการสนใจแต่วัตถุภายนอก จึงมักถูกมอบให้แก่ตัวละครที่เป็นชน ชั้นสูง ไม่ว่าจะเป็นผู้ดีหรือผู้มีเงินก็ตาม (แม้ว่าจะไม่ทุกคน) ซึ่งปรากฏในเรื่องอ่านเล่นของนักเขียน สามัญชน อย่าง *โลกสันนิวาส* (2469) ของ “ศรีบูรพา” ที่สร้างตัวละครให้ คุณนายม้วย ผู้เป็นหญิง ชราเจ้าของบ้านเช่า เป็นผู้มั่งคั่งดังกล่าว หรือนักเขียนที่มีเชื้อเจ้าอย่าง ม.จ.อากาศดำเกิง ใน *ละครแห่งชีวิต* (2472) ที่สร้างตัวละครอย่างกมล นายทหารนักเรียนนอก (ซึ่งมีโอกาสงามที่จะได้ เติบโตเป็นชนชั้นสูง) ที่ชอบดูถูกคนอื่น “...สำหรับกมล เมืองนอกสอนให้ดูถูก จอหงอ ไว้ตัว...” (หน้า 108) รวมถึง “ดอกไม้สด” ในเรื่อง *ผู้ดี* (2480) ที่พยายามให้นิยาม “ผู้ดี” เสียใหม่ที่จิตใจ โดย ให้วิมล ตัวละครเอกซึ่งเป็นบุตรขุนนางผู้ใหญ่ต้องประสบปัญหาด้านการเงิน จนต้องเปลี่ยนวิถีการ

¹⁰⁵ ดังเช่นความเห็นของ “สมชาย” ใน *ฉันทนาวิวิ* ที่มองว่าหนังสือประเภทนี้มักจะถูกหมิ่นแคลน ตัว เขาไม่ปฏิเสธว่าหนังสือดังกล่าวอาจจะมีสาระน้อย แต่ก็มีสิ่งให้ต้องเรียนรู้ ดู หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสสุกุล เล่ม 3. [สมชาย, “หนังสือประโลมใจ,” *ฉันทนาวิวิ* 1, 1 (15 กรกฎาคม, 2483): 23-25].

¹⁰⁶ ข. ชาวเอียง, *ช่องแสงเทียน* (พระนคร: เพลินจิตต์, 2475), หน้า 136.

ดำเนินชีวิต และได้รับการปฏิบัติจาก “ชนชั้นสูง” รอบข้างเปลี่ยนไป หรือใน *หญิงคนชั่ว* (2480) ผู้เขียนก็ได้ให้ตัวละคร วิทย์ ซึ่งเป็นชนชั้นสูงผู้ไม่ชอบการดูถูกคน บ่นว่า “...พวกพ้องฉันแต่ละคน ล้วนแต่เหยียดหยามมนุษย์ที่ยากจนด้วยกันทั้งนั้น...”¹⁰⁷ เช่นเดียวกับ *รักกรรมบุญ* (2484) ของ “สันต์ เทวรักษ์” ที่ให้ตัวละครคุณนายบรรจงฯ มีนิสัยที่ชอบประเมินราคาคนจากขนาดบ้านที่เขาอยู่ “...เป็นนิสัยที่ฝังแนบติดสันดานมาแต่ในวัง เพราะฉะนั้นในความรู้สึกของท่าน บุคคลที่อยู่ในเรือนเล็กหรือห้องแถวจึงเป็นบุคคลชั้นต่ำ ไม่มีความสำคัญน่าสนใจโดยดีอันใดอยู่เลยในชีวิตของคนชั้นสูง-อย่างท่าน...”¹⁰⁸ เป็นต้น ในนวนิยายรักจำนวนมาก อุปสรรคที่เกิดขึ้น ก็มาจากการปราศจากความเห็นอกเห็นใจ การดูถูกคนอื่น และการใส่ใจแต่วัตถุภายนอกนี้เอง จึงอาจกล่าวได้ว่า กลวิธีสำคัญแบบหนึ่งของงานเขียนที่มีประเด็นทางสังคมในช่วงทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา คือการสร้างตัวละครที่เป็นผู้ดีเก่า ผู้ดีใหม่ เศรษฐี หรือพ่อค้า ที่ไว้ยศ ดูถูกคน อวดดี เห็นแก่เงินอย่างน่ารังเกียจ เพื่อเป็นตัวแทนของความเลวร้ายของทั้งความเก่าและใหม่ในสังคมที่พวกเขาต้องเผชิญอยู่

ขณะที่ตัวละครเอก ที่มักจะมีฐานะต่ำต้อยกว่า หรืออาจจะถึงขั้นที่เรียกว่า ยากจน ก็จะเป็นตัวเดินเรื่องที่ทำให้ผู้อ่านตระหนักได้ถึง การเห็นอกเห็นใจคนอื่น ต่อต้านการดูถูกมนุษย์ และเห็นความสำคัญของความสุขทางใจมากกว่าวัตถุภายนอก ดังเช่นที่เคยยกตัวอย่างไปในหัวข้อที่แล้ว (น่าสังเกตว่า ถ้าตัวละครเป็นตัวละครหญิง จะไม่มีโครงเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของสถานะทางสังคมเช่นนี้ ซึ่งอาจเป็นเพราะโอกาสทางสังคมที่แตกต่างกัน) รวมถึงตัวละครอย่าง รุ่งไฉน *เมืองนิมิตร* (2487) ไปจนถึงนวนิยายของนักเขียนหญิงอย่าง *ผู้ดี* (2480) ของ “ดอกไม้สด” หรือ *ชั่วชีวิตหนึ่ง* (2489) ของ “ก. สุรางคนางค์” เป็นต้น ซึ่งจุดร่วมกันของงานเขียนเหล่านี้ คือตัวละครจะต้องเผชิญกับการ “ดูถูก” และความ “ปราศจากการเห็นอกเห็นใจ” จากชนชั้นที่สูงกว่าทั้งสิ้น ความเป็น “บุคคลชั้นกลาง” ที่ปรากฏในเรื่องอ่านเล่นเหล่านี้ จึงต้อยกว่าชนชั้นสูงในด้านชาติกำเนิด สถานะทางสังคม และความมั่งคั่ง ดังนั้น สิ่งที่พวกเขาใช้นิยามเพื่อแสดงคุณค่าของตนเองว่ามีความเหนือความเป็นชนชั้นสูงในช่วงเวลานั้น คือคุณค่าทางจริยธรรม ทั้งการเห็นอกเห็นใจคนอื่น, รังเกียจการดูถูกเพื่อนมนุษย์ และให้ความสำคัญกับความสุขทางใจโดยไม่ต้องมั่งคั่งด้วยอำนาจลาภยศ ซึ่งทำให้ตัวตนของพวกเขาดูเหนือกว่าชนชั้นสูงหรือผู้มั่งคั่งบางคนที่อาจจะพร้อมด้วยชาติกำเนิดและทรัพย์สิน แต่ก็ขาดซึ่งความเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ และไม่ได้ยกย่องมนุษย์คนอื่นให้อยู่ในฐานะแห่งความเท่าเทียมดังที่พวกเขาทำ ดังนั้น ตัวละครชนชั้นกลางเหล่านี้ แม้จะมีการเปลี่ยนสถานะทางสังคม เช่น มาโนช ในเรื่อง *ลูกผู้ชาย* หรือ แพน ในเรื่อง *ชาติชาย* แต่ แม้จะมี

¹⁰⁷ ก. สุรางคนางค์, *หญิงคนชั่ว* (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2531), หน้า 27.

¹⁰⁸ สันต์ เทวรักษ์, *รักกรรมบุญ* เล่ม 2, หน้า 772-773.

ทางจริยธรรมหรือคุณสมบัติที่มักจะเห็นอกเห็นใจคนอื่น และรังเกียจการดูถูกเพื่อนมนุษย์นั้น ยังคงไม่มีการเปลี่ยนแปลง การด้อยกว่าในเรื่องชาติกำเนิดหรือทรัพย์สิน จึงถูกชดเชยด้วยความเหนือกว่าในด้านคุณค่าทางจริยธรรมแทน

ในโลกของเรื่องอ่านเล่น ซึ่งจำลองมาอย่างสัมพันธ์กับโลกแห่งความเป็นจริงในสายตาของผู้เขียน บรรทัดฐานทางจริยธรรม มักจะถูกมอบให้ตัวละครเอกซึ่งมีลักษณะของชนชั้นกลาง แม้ว่าผู้แต่งจะเป็นเจ้า หรือคนสามัญก็ตาม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ งานเขียนของ ม.จ.อากาศดำเกิง ทรัพย์พัฒน์ เรื่อง *ละครแห่งชีวิต* (2472) ที่แม้ผู้แต่งจะเป็นเจ้า หรือตัวละครจะมีเชื้อเจ้า แต่ค่านิยมต่างๆ ที่พยายามสร้างให้แก่ตัวละคร วิสูตร ซึ่งแม้จะเป็นตัวละครที่มีเชื้อเจ้า แต่ก็มีจุดร่วมทางจริยธรรมหลายประการกับตัวละคร “มาโนช” ใน *ลูกผู้ชาย* ของ “ศรีบูรพา” ไม่ว่าจะในฐานะที่ยากจน มีอุปสรรคในชีวิต มีพัฒนาการในด้านอุปนิสัย เกิดการไถ่ชีวิตและดูแลคน รวมถึงรังเกียจการยกย่องคนเพียงแค่สถานะหรือเงินตรา นอกจากนี้ยัง ยกย่องการพึ่งตัวเอง ต้องการเรียนรู้ชีวิต ต้องการทำความประโยชน์ให้โลก รวมถึงมีความเห็นอกเห็นใจและสงสารเพื่อนมนุษย์คนอื่น รวมถึงตัวละคร รุ่ง ใน *เมืองนิมิต* ของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล เนาวรัตน์ ก็ถูกสร้างขึ้นในชุดของค่านิยมที่ใกล้เคียงกับนักเขียนที่เป็นลูกหลานคนสามัญอย่าง “ศรีบูรพา” ทั้งการรังเกียจการดูถูกผู้ที่ด้อยกว่า และวิพากษ์การตีค่ามนุษย์ด้วยเงินตรา ยศศักดิ์ หรือชาติกำเนิด (ขณะเดียวกันในด้านกลับ นวนิยายเรื่องนี้จะเสนอการประเมินค่ามนุษย์ด้วยฐานทางวิทยาศาสตร์ที่มีลักษณะค่อนข้างเผด็จการ และยังเชื่อว่ามนุษย์แต่ละคนนั้น “ไม่เท่ากัน” อยู่ดี) หรือ *ปริศนา* ของ “ว. ณ ประมวลมารค” (ที่แม้กว่าจะเป็นที่รู้จักก็ในทศวรรษ 2490 ก็ตาม แต่ก็เขียนขึ้นจากมโนทัศน์ในช่วงทศวรรษ 2480) ที่สร้างตัวละคร ม.จ. พจน์ปรีชา ในฐานะเจ้าที่อยู่บนบรรทัดฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลางเช่นกัน

แม้หากนับจากอุดมการณ์ทางการเมืองแล้ว “ศรีบูรพา” กับ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล และ “ว. ณ ประมวลมารค” จะแตกต่างกันอย่างคนละขั้ว (อาจรวมถึง มาลัย ชูพินิจ, “ยาขอบ”, สด กุระมะโรหิต ฯลฯ) แต่หากมองผ่านการนิยามคุณค่าทางจริยธรรมขึ้นมา นั้น จะเห็นว่าทั้งหมดใช้ฐานคิดที่คล้ายคลึงกัน คือให้ความสำคัญกับความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น รังเกียจการดูถูกมนุษย์ และให้คุณค่ากับความสุขทางใจมากกว่าการกอบโกยทรัพย์สินภายนอก การนิยามตนเองในเรื่องอ่านเล่นของชนชั้นกลางเหล่านี้ จึงแสดงความเหนือกว่าชนชั้นสูงแบบจารีตในเรื่องของจริยธรรมที่รู้จักเห็นอกเห็นใจคนอื่น รู้จักประมาณตน ไม่เหยียดหยามมนุษย์ด้วยกัน ขณะเดียวกัน ก็เป็นช่องทางที่ชนชั้นสูงบางกลุ่มจะใช้บรรทัดฐานเหล่านี้สร้างภาพลักษณ์ของชนชั้นสูงรุ่นใหม่ที่วิพากษ์ชนชั้นสูงแบบจารีตด้วยตัวเอง

นอกจากการยกคุณค่าทางจริยธรรมของตนให้สูงกว่าชนชั้นสูงแบบจารีตในเนื้อเรื่องแล้ว เรื่องอ่านเล่นเหล่านี้ยังเป็นเวทีให้ชนชั้นกลางได้แสดงออกถึงจริยธรรมดังกล่าวต่อตัวละครที่มีสถานะเป็นชนชั้นล่าง (ชาวบ้านนอก, ผู้ใช้แรงงาน ฯลฯ) ในฐานะเป้าหมายเพื่อการแสดงออกถึงบรรทัดฐานทางจริยธรรมของตน ตัวละครชนชั้นกลาง (และชนชั้นสูงรุ่นใหม่) มีหน้าที่ที่จะต้อง “เห็นอกเห็นใจ” บุคคลเหล่านี้ บทสนทนาที่อาจบ่งบอกตัวตนของพวกเขาได้ดีอันหนึ่ง คือ บทสนทนาของเรื่อง *สายแดง* (2472) ของ เสาว์ บุญเสนอ มีอยู่ตอนหนึ่งที่กลุ่มตัวละครเอกซึ่งเป็นนักเรียนการบิน ได้สนทนากับ ยศ นกเล็ก ซึ่งเป็นพลทหารประจำการและช่างเครื่องประจำเครื่องบินของนักเรียนกลุ่มนี้ ซึ่งผู้เขียนได้ใส่ความรู้สึกถึงความแตกต่างทางชนชั้นระหว่างนักเรียนการบินกลุ่มนี้ และยศ อย่างเช่นในการพบกันครั้งแรก เมื่อถูกถามถึงนามสกุล

“นามสกุลของผมหรือครับ ง่า-นกเล็กครับ” ไม่ค่อยเต็มเสียงคล้ายกับจะนึกกระดากที่นามสกุลของเขาไม่เพราะ

ในฐานะที่จะทำงานร่วมกัน” อัมพรกล่าวกับยศอย่างคนใจกว้างและไม่ถือตัว “เสาว์นี่อ้าวต้องพาลือไปเลี้ยว ตกลงนะ?”

ยศอึ้งอยู่ยาวนาน ไม่กล้าจะตอบรับหรือปฏิเสธออกมาได้ ...ความจริงยศมีความเต็มใจรับเชิญของอัมพรเต็มที่ แต่ความรู้จักรประมาณตนทำให้ยศต้องหยุดซึ่งใจเสียก่อน ยศก็ถือว่าตนเป็นคนบ้านนอก มีตำแหน่งเพียงช่างเครื่องบิน และตนไม่มีความรู้ ไม่คุ้นเคยต่อการสมาคม ส่วนมากพวกศิษย์การบินมีความรู้ดีและมีศักดิ์สูงกว่าเขา จึงให้เกรงไปว่าจะลงรอยกันไม่สนิท และในที่สุดก็ต้องถูกดูหมิ่นดูแคลน ทั้งเคยปรากฏมาแล้วว่าศิษย์การบินบางคนเห็นช่างเครื่องสูงเพียงบันเอวของเขา ในเรื่องนี้แม้ยศจะเป็นคนไร้การศึกษา ก็ยังระมัดระวังและไว้หวั่นมาก

อัมพรมีเขาวนไวพอกที่จะทายความคิดของยศถูก จึงดักคออธิบายให้ยศรู้จักและเข้าใจนิสัยของเขาเสียก่อน

“ดีอย่างนี้ก็เป็นอย่างอื่นเลย” อัมพรกล่าว “เราก็เป็นกันเองทั้งนั้น นิสัยของอ้าวชอบให้คนทุกๆ คนมีสิทธิ์เท่ากันเสมอเหมือนกันหมด การไว้ยศ การเหยียดกัน อ้าวเกลียดนัก อ้าวถืออย่างนี้ จะยากดีมีจนอย่างไรเราก็เป็นคนเหมือนกัน” (หน้า 7 เน้นโดยผู้ศึกษา)

ในบทสนทนาครั้งนี้ เสาว์ บุญเสนอ ได้นำเสนอให้เห็นความ “ใจกว้าง” และ “ไม่ถือตัว” อันเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับ การไว้ยศ การเหยียดกัน เนื่องจากทุกคนเสมอเหมือนกันหมด จะฐานะอย่างไรก็

เป็นมนุษย์เหมือนกัน แต่การ “ไม่ถือตัว” จะปรากฏขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อสัมพันธ์กับผู้ที่เราเชื่อว่าต่ำต้อยกว่าเรา แน่แน่นอนว่า เราคงไม่มี การ “ไม่ถือตัว” กับผู้ที่อยู่สูงกว่าเรา อย่างเช่นขุนนาง หรือเชื้อพระวงศ์ การบอกว่าตน “ไม่ถือตัว” จึงเป็นการวิพากษ์การถือตัวของชนชั้นสูง ขณะที่อีกด้านการ “ไม่ถือตัว” ก็ยังคงแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ผู้เหนือกว่ามีต่อผู้ที่ต่ำกว่า (เป็นการที่ผู้สูงกว่าไม่ถือว่าตัวเองสูงกว่า) ยังไม่นับถึงสรรพนาม “อ้าว” กับ “ลื้อ” ของคนที่ไม่เชื่อใจกันอย่างอัมพร พุดกับคนที่ไม่ได้มีเชื่อใจอีกเช่นกันอย่างยศ ซึ่งแม้จะเป็นในสมัยนั้น ก็ไม่ใช่สรรพนามที่คนชั้นกลางใช้คุยกัน (เว้นแต่สนิทสนมจริงๆ ซึ่งอัมพรก็ไม่ได้ใช้สรรพนามนี้กับเพื่อน)

แน่นอนว่า ตัวละคร “ยศ” ก็ถูกสร้างให้มีลักษณะของชนชั้นล่างที่ดี ที่ขยัน ซื่อสัตย์ รู้จักหน้าที่ และ “รู้ที่ต่ำที่สูง” ตลอดจนรู้จักประมาณตน ดังจะพบได้จากเหตุการณ์หลังจากนั้น นักเรียนการบินบางคนในกลุ่มตัวเอกนี้ ยังคิดว่าถ้าสอบไล่ได้เมื่อไร “...จะโลละผ้าพันแข้งคุณี้ให้เจ้ายศ... ราคามันหกบาทก็จริง แต่ผมก็เต็มใจให้เป็นรางวัลความขยันและความหวังดีของเขาที่มีต่อพวกเรา...” (หน้า 18-19) ขณะที่อีกคนหนึ่ง ก็ยกหมวกให้ “...ดูเขาดีใจนัก” (หน้า 19) นำไปสู่บทสนทนาว่า

“สมควรแล้วที่ยศจะดีใจ...ยศมาจากบ้านนอกเป็นคนจน ให้รางวัลเขาเช่นนั้น ถูกแล้วที่เขาดีใจ...”

...”ยศคนบ้านนอกเป็นคนละชั้นกับพวกเรา” อัมพรนำเรื่องยศสืบไป “แต่ยศเป็นคนที่มีมองดูตัวเองเสมอ เขารู้จักประมาณตัว ผมเต็มใจสมาคมกับเขาโดยไม่มี ความรังเกียจสักนิด”

“เราถือตัวกับยศไม่ได้” เสียงเนตรพูดย่างหนักแน่น “ยศเป็นคน ที่รู้จักที่ต่ำที่สูง ที่ควรไม่ควร เป็นคน ที่รู้จักเกรงใจคน

“เขามีนิสัยดี ผิดกับรูปร่างและสภาพบ้านนอกของเขามาก” เนียรช่วยส่งเสริม “บางคนมีความรู้ ได้รับการศึกษาดี แต่ไม่มีความประมาณตน ไม่รู้จักการเกรงใจคน” (หน้า 19)

ในสายตาของ เสาว์ บุญเสนอ ที่ให้ตัวละครเชื่อในความเท่าเทียม และเห็นว่าถึงจะยากดีมีจนอย่างไรก็เป็นมนุษย์ด้วยกันนั้น ก็ยังเห็นว่าคนที่ต่ำกว่าเขา ก็ควร “รู้จักที่ต่ำที่สูง”, “รู้จักประมาณตน” และ “รู้จักเกรงใจคน” หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นชนชั้นล่างที่ต้องทำตัวถูกจริตแก่ชนชั้นกลาง ความรู้สึกดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงตำแหน่งแห่งที่ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่แม้จะมีความเชื่อ

เรื่องความเท่าเทียม แต่ก็มองว่าตนนั้น “เหนือกว่า” และมีหน้าที่ปฏิบัติต่อผู้ต่ำกว่าด้วยความไม่ถือตัว ไม่ดูถูกคน รวมถึงการแสดงความเห็นอกเห็นใจ

สำหรับชนชั้นล่างผู้ต่อยกว่า การจะได้รับความเห็นอกเห็นใจดังกล่าว จึงเกิดขึ้นเฉพาะกับคนที่ควรค่าแก่การเห็นใจด้วย ดังเช่นการถกเถียงระหว่าง หลวงชาอุย กับ สุนทรื ตวัละครสำคัญในเรื่อง *อุบัติเหตุ* ของ “ดอกไม้สด” เกี่ยวกับคนถีบสามล้อที่เริ่มมีจำนวนล้นตลาด จำนวน 12 คัน จึงจะมีคนนั่งสักคันหนึ่ง หลวงชาอุย มีความเห็นอกเห็นใจต่อคนขับรถที่ขยันทำกิน แต่กลับต้องทำงานหนักขึ้นเพราะมีจำนวนสามล้อมากกว่าคนนั่ง ขณะที่ “...เจ้าพวกที่สูกเอาเผากินนะ สบายดี เพราะวันหนึ่งถีบสัก 3-4 เทียวพอให้ได้ค่าเช่ารถ แล้วก็เหลือกินสัก 15-20 สตางค์ก็พอใจแล้ว นอนกอดรถหลับได้ บางทีหาได้เอาซื้อกินเสียก่อน แกรมเล่นล้อตอกเสียดด้วยซ้ำ ค่าเช่ารถไม่ต้องหามันแล้ว อุบเลย...”¹⁰⁹ จะเห็นว่า ในน้ำเสียงของหลวงชาอุย (และผู้เขียนคือ “ดอกไม้สด”) ที่มีต่อปัญหากรรมกรสามล้อล้นตลาด ก็คือความเห็นอกเห็นใจต่อผู้ที่ขยันทำกิน ขณะเดียวกันก็ไม่พอใจต่อผู้ที่แค่ทำกินไปวันๆ และนำเงินไปใช้กินและเล่นพนันหมด คุณสมบัติของผู้ที่ “ควร” ได้รับความเห็นอกเห็นใจ จะต้องมีความประพฤติทางศีลธรรมบางอย่างที่ไปกันได้กับมาตรฐานแบบชนชั้นกลาง เช่น เป็นคนที่ขยัน ซื่อสัตย์ อดทน มีความนอบน้อมถ่อมตน อย่างพลทหาร ยศ ในเรื่อง *สายแดง* ของ “ส.บุญเสนอ” ที่กล่าวถึงไปแล้ว เป็นต้น หรือมิฉะนั้น ก็จะต้องเป็นผู้ที่คิดกลับเนื้อกลับตัว ดังเช่นที่เจ้าของสวนมะพร้าวใน *นิราศหัวใจ* (2484) ของ “แม่อนงค์” (มาลัย ชูพินิจ) นั้น ได้รับคนที่เพิ่งออกจากคุกจำนวนหนึ่งเข้าไว้เป็นคนงาน โดยเชื่อว่า “...จะพยายามให้แก้กลับตัวกันได้ และดำเนินชีวิตใหม่มีความหวังในอนาคต...”¹¹⁰

สำหรับตัวละครชนชั้นล่างผู้ไม่มีพฤติกรรมที่ถูกที่ควร จะไม่ได้รับความเห็นอกเห็นใจแต่อย่างใด เนื่องเพราะบรรทัดฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลางนั้น ในด้านหนึ่งก็คือการแสดงความ “เหนือกว่า” ชนชั้นอื่นในทางจริยธรรม และมองชนชั้นล่างในฐานะของ “เป้าหมาย” ของบรรทัดฐานทางจริยธรรมนั้น ดังนั้น ตัวชนชั้นล่างเอง ก็ต้องทำตัวให้เหมาะสมหรือสมควรแก่การได้รับความเห็นอกเห็นใจนั้นด้วย เช่น ความสงบเสงี่ยมเจียมตัว ของ ยศ ใน *สายแดง* หรือ ความน่าสงสารและความซื่อของชายชราในเรื่องสั้น “ผู้ช่วยเหลือ” ของ มาลัย ชูพินิจ (จะกล่าวถึงในบทที่ 5) หากเป็นคนเหล่านี้ ก็ควรที่จะเห็นใจและไม่ควรดูถูก ตัวละครชาวชนบทที่เป็น “ฝ่ายดี” มักจะถูกสร้างขึ้นในลักษณะที่วางตัวอยู่ในกรอบนี้ แต่หากเป็นชาวชนบทที่ไม่รู้จักที่สูงที่ต่ำ โลก ไร้วัดมณเฑียร (และยังไม่สามารถกลับตัวได้) นำเสียงในการเล่าเรื่อง ก็จะไม่มีความเห็น

¹⁰⁹ ดอกไม้สด, *อุบัติเหตุ* (กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, 2516), หน้า 358-359.

¹¹⁰ แม่อนงค์, *นิราศหัวใจ* (กรุงเทพฯ: ครุสภา, 2516), หน้า 18.

อกเห็นใจ หลายครั้งเป็นไปในลักษณะการดูถูกความเป็นคนชนบทหรือชนชั้นล่างเสียด้วยซ้ำ ดังเช่นในนวนิยาย พันทิพา ของ “ก. สุรางคนางค์” ผู้ซึ่งเคยกล่าวถึงหญิงสาวบ้านนอกผู้ถูกหลอกมาเป็นโสเภณีด้วยน้ำเสียงที่เห็นอกเห็นใจ แต่ใช้น้ำเสียงคนละแบบกล่าวถึง “น้ำทิพย์” คนต่างจังหวัด ซึ่งเป็นแม่ของ “พันทิพา” ผ่านเสียงเล่าของ “ฉัน” ว่า

...ตั้งแต่ น้ำทิพย์มาอยู่ด้วย อย่าว่าแต่ พันทิพาเลย ฉันรู้ดีว่าทุกๆ คนในบ้านตกอยู่ในทำนองเดียวกันหมด คือรำคาญและเบื่อกันหมด นอกจากไม่เป็นกันเองแล้ว ยังมีอะไรอื่น ๆ อีก ร้อยแปด พวกคนใช้ในบ้านกระซิบนิทาว่า น้ำทิพย์นี่จะเป็นไพร่ จริตกิริยาการกินการอยู่ไม่มีผู้ดี... (หน้า 217)

นอกจากนี้ น้ำทิพย์ยังเป็นคนงมงาย เชื่อในหมอดู และยัง “...อยากจะเป็นคนมั่งมีขึ้นไปอีก โลกไม่สิ้นสุด ไม่ทราบว่าจะตายแล้วจะเอาติดตัวไปด้วยหรือไม่...” (หน้า 256) คนชนบทในลักษณะนี้ จึงไม่มีน้ำเสียงของความเห็นอกเห็นใจ หรือกลับไปที สายแดง ของ “ส.บุญเสนอ” อีกครั้ง ที่เห็นว่าคนบ้านนอกอย่างยศ ควรได้รับความชื่นชมก็เพราะ “...การวางตัว...” (หน้า 33) ขณะที่ ยศ เอง ก็ชื่นชมกลุ่มของตัวละครเอกที่ไม่ถือตัว หรืออย่างตัว “ข้าพเจ้า” ในเรื่องสั้น “กากมนุษย์ธรรม” ของ มนัส จรรย์รงค์ ซึ่งเป็นผู้คุมในนิคมทัณฑสถานที่ยะลา และเคยประจำอยู่ที่สหกรณ์ประจำนิคมอยู่ช่วงหนึ่ง ได้แสดงความเมตตาต่อนักโทษเหล่านั้นด้วยการขายของในราคาถูกกว่าต้นทุนอยู่เสมอ บางครั้งเขาไม่รับสตางค์เสียด้วยซ้ำ ดังที่มนัสได้บรรยายไว้ว่า “...ข้าพเจ้ามองดูมนุษย์นัยน์ตากลวงเหล่านั้นเข้ามาซื้อสินค้าด้วยความเศร้าสลดใจ สิ่งใดที่จะอนุโลมขายให้เขาไปด้วยการขาดเงินเพียงเล็กน้อย ข้าพเจ้ามักจะจัดการให้เขาได้รับไปเสมอ...” แต่สำหรับบางคน “...บางคนก็ร้าย-ร้ายที่สุด คนพวกนั้นเราไม่ค่อยนึกเวทนา เผลอไม่ได้ เผลอหยิบทีเดียวไม่ว่าอะไรทั้งนั้น...”¹¹¹ ดังนั้น แม้จะยึดถือหลักของความเห็นอกเห็นใจและไม่ดูถูกมนุษย์ แต่ผู้ที่จะ “ได้รับ” ความเห็นอกเห็นใจนั้น ก็ต้องอยู่ในอากัปกิริยาที่ถูกจริตชนชั้นกลาง อันได้แก่ เป็นคนขยัน ซื่อสัตย์ อดทน อ่อนน้อม เจียมเนื้อเจียมตัว

เรื่องอ่านเล่นในช่วงทศวรรษ 2470 และ 2480 จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งในตัวเองของชนชั้นกลางในยุคแรก ที่นอกจากจะพยายามเสนอบรรทัดฐานทางจริยธรรมที่เห็นความเป็นมนุษย์ของผู้อื่นมากขึ้นแล้ว ยังจัดวางความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างตนกับชนชั้นอื่นไว้ได้

¹¹¹ มนัส จรรย์รงค์, “กากมนุษย์ธรรม,” *จับตาย*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์วิชาการ, 2544), หน้า 64-65.

อย่างน่าสนใจ จุดสำคัญที่ทำให้พวกเขาแตกต่างจากคนอื่น ๆ ไม่ใช่ชาติกำเนิดหรือฐานะทางเศรษฐกิจ (ดังจะเห็นว่าตัวละครหลายตัวก็มีฐานะยากจน แต่ก็มีบรรทัดฐานทางจริยธรรมแบบชนชั้นกลาง) แต่เป็นการปฏิบัติตัวต่อผู้อื่นด้วยท่าทีที่เห็นอกเห็นใจ ไม่ดูถูก และให้ความสำคัญกับความสุภาพใจมากกว่าความสุขทางวัตถุ และการให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตัวนี้เอง ทำให้งานเขียนเหล่านี้มุ่งไปสู่การวิจารณ์คุณธรรมส่วนบุคคลมากกว่าโครงสร้างทางสังคมในภาพรวม การเป็นปฏิปักษ์กับเจ้า ชนชั้นสูง พ่อค้าผู้มั่งคั่ง หรือผู้ดีเจ้ายศเจ้าอย่างในเรื่องอ่านเล่นเหล่านี้ จึงไม่ใช่เพราะคนเหล่านั้นสังกัดชนชั้น “ผู้ดี” หรือเป็น “เจ้า” หรือเพราะคนเหล่านี้เอารัดเอาเปรียบและกดขี่ขูดรีดทางการผลิตตามกรอบของชนชั้นทางสังคม แต่เป็นเพราะคนเหล่านั้น เยอหยิ่ง ถือดี ไว้วางใจ ถูกคนอื่น ขาดความเห็นอกเห็นใจ งานเหล่านี้จึงไม่ได้ชี้ให้เห็นถึงความอยุติธรรมในสถานะทางสังคมของบุคคลเหล่านั้นมากเท่ากับที่ชี้ให้เห็นถึงวิธีอันเหยียดมนุษย์ที่คนเหล่านั้นปฏิบัติต่อผู้ด้อยกว่า การวิพากษ์ชนชั้นสูงที่ปรากฏ จะเป็นในเรื่องของนิสัยใจคอ คุณธรรม (โหดร้าย ขอบขูดถูกคน) ชนชั้นสูงเหล่านี้จึงไม่ใช่ผู้ที่จะถูกล้มล้าง แต่จะต้องจัดให้อยู่ในกรอบของคุณธรรมแบบชนชั้นกลางที่พวกตนยึดถือ ด้วยกรอบแบบนี้เอง ที่ทำให้ชนชั้นสูงที่รับกรอบคิดนี้สามารถวิจารณ์ชนชั้นเดียวกันเองได้ เช่นในเรื่อง *ผู้ดี* ของดอกไม้สดนั้น แม้ผู้เขียนจะยังให้ความสำคัญกับชาติกำเนิด และเชื่อว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยทำให้มนุษย์เป็นคนดีได้ (อีกส่วนคือการศึกษา)¹¹² แต่ก็ยังวิพากษ์การกระทำต่างๆ ชนชั้นสูงไปพร้อมๆ กัน เพราะบรรทัดฐานทางจริยธรรมดังกล่าว ให้ความสำคัญกับ “การปฏิบัติ” ตัว มากกว่าจะวิพากษ์สถานะทางสังคมในตัวมันเอง

ชุดทางจริยธรรมเหล่านี้ จึงกลายเป็นส่วนสำคัญของการนิยามตนเองของชนชั้นกลาง ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อทั้งความเป็นจารีตและความเป็นสมัยใหม่ และถือเป็นความคิดที่ดูก้าวหน้าสำหรับยุคนั้น ในแง่ที่มันให้ชุดความคิดในการตั้งคำถามและวิพากษ์วิจารณ์ต่อสิ่งที่ดำรงอยู่ ปัจเจกชนที่ดีในยุคสมัยใหม่ จึงเป็นผู้ที่มีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น ไม่ดูถูกคนที่ด้อยกว่า และให้ความสำคัญกับความสุภาพใจมากกว่าความสมบูรณ์ทางวัตถุ ด้วยฐานคิดดังกล่าว ทำให้บรรทัดฐานทางจริยธรรมที่มักปรากฏในเรื่องอ่านเล่นช่วงทศวรรษ 2470 และ 2480 เป็นคนละปริมณฑลกับอุดมการณ์ทางการเมือง เพราะหากมองในด้านของความเห็นอกเห็นใจ, รั้งเกียจการดูถูกมนุษย์ และแสวงหาความสุขทางใจแล้ว ระพีพันธุ์ ใน *สงครามชีวิต* ของ “ศรีบูรพา” และ รุ่ง ใน *เมืองนิมิตร* ของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล เนาวรัตน์ กลับมีการยึดถือคุณค่าทางจริยธรรมที่คล้ายคลึงกัน ทั้งที่อุดมการณ์ทางการเมืองและมุมมองที่มีต่อการปฏิวัติ 2475 ของผู้เขียนทั้งสองนับเป็นคนละขั้วกัน อย่างไรก็ตาม การที่มีบรรทัดฐานทางจริยธรรมใกล้เคียงกัน ทำให้ชนชั้นสูงผู้ประนีประนอม

¹¹² ดอกไม้สด, *ผู้ดี* (กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, 2548), หน้า 124, 395.

ระหว่างจารีตกับโลกสมัยใหม่และมีภาพลักษณ์ที่ยึดถือบรรทัดฐานเหล่านี้ กลายเป็นชนชั้นสูง “ที่ดี” ในมาตรฐานของชนชั้นกลางได้

คุณค่าเหล่านี้จึงเป็นอีกกลไกหนึ่งนอกเหนือจากอุดมการณ์ทางการเมืองที่ขับเคลื่อนวิธีคิดและการมองโลกของชนชั้นกลาง ที่ให้ความสำคัญกับจริยธรรมส่วนบุคคลและการ “ปฏิบัติ” ตัวในระดับปัจเจก และมองว่าการ “ปฏิบัติ” เหล่านี้ สามารถขยายไปสู่การสร้างสังคมที่ดีในจินตนาการของตนได้

บางที การที่ “ศรีบูรพา”, ม.จ. อากาศดำเกิง และ “ดอกไม้สด” ถูกยกย่องจากวงวรรณกรรมไทยเป็นอย่างสูง ถึงกับยกให้เป็นจุดเริ่มต้นของวรรณกรรม “ไทยแท้”¹¹³ ทั้งที่มีการเขียนนวนิยายก่อนหน้านักเขียนเหล่านี้จำนวนมาก อาจไม่ได้เป็นแค่เรื่องของการประเมินค่าทางวรรณศิลป์ หรืออิทธิพลที่งานเขียนเหล่านี้มีต่อนักเขียนรุ่นหลังเท่านั้น แต่ยังเป็นเพราะคุณค่าทางจริยธรรมที่นักเขียนรุ่นนี้นำเสนอ นั่น ยังคง “ไปกันได้” หรือสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลางในรุ่นหลัง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹¹³ สำหรับรายละเอียดของชนบดังกล่าว ดูใน ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, “ด้านชนบทางวรรณกรรมไทย: ความสำคัญของนวนิยายแปล, นวนิยายต้นฉบับ และนวนิยายเลียนแบบฯ,” *รัฐศาสตร์สาร* 30, 2 (2553): 6-11. โดยทักษ์พยายามจะแย้งชนบดังกล่าวโดยเปิดพื้นที่ให้นวนิยายไทยในยุคแรกเริ่ม อย่าง *ความไม่พยายาม* หรือนางนิรมิต

บทที่ 5 กรอบคิดทางสังคมของชนชั้นกลาง

ด้วยระบบการศึกษาแบบสมัยใหม่และจากสังคมที่เริ่มเป็นทุนนิยมและมีการบริโภคมากขึ้น ทำให้นักเขียนหนุ่มสาวรุ่นปลายทศวรรษ 2460 ได้สัมผัสกับบทกวีของโลกสมัยใหม่ เมื่อผนวกกับการเปลี่ยนแปลงทางมโนทัศน์ 2 ประการ คือ การเปลี่ยนมุมมองเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ และการรับรู้ความรู้สึกของความรักแบบใหม่ที่ “โรแมนติก” ที่ละเอียดอ่อนมากขึ้น โครงเรื่องของเรื่องอ่านเล่นจำนวนมากนอกจากจะนำเสนอถึงเสรีภาพในการเลือกคู่ชีวิตแล้ว ยังทำให้มองเห็นถึงความเหลื่อมล้ำ, ความโลภ และการดูถูกคนที่ตัวละครกระทำต่อกัน ก่อให้เกิดเป็นความเห็นอกเห็นใจและให้ความสำคัญกับมิติทางอารมณ์ความรู้สึกมากกว่าวัตถุภายนอก

สำหรับในบทนี้ จะให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่นำไปสู่กรอบคิดทางสังคม โดยเริ่มจากการกล่าวถึงมุมมองของคนในสมัยนั้นที่มองว่าสังคมมีความเสื่อมทรามลง นำไปสู่การวิพากษ์วิจารณ์สภาพสังคม นอกจากนี้ กระแสคิดที่เริ่มแพร่หลายและถูกกล่าวถึงในขณะนั้นมากขึ้นอย่าง กระแสคิดเกี่ยวกับศิลปะ และมโนทัศน์เกี่ยวกับ “สังคม” ได้ทำให้นักเขียนชนชั้นกลางเริ่มหันมาใส่ใจกับผู้คนที่เคยถูกละเลยมาก่อน พร้อมกับขยายฐานคิดทางจริยธรรมของพวกเขาไปในเชิงของการแก้ปัญหาสังคมมากขึ้น การวิพากษ์สังคมของนักเขียนชนชั้นกลางเหล่านี้จึงวางอยู่บนฐานคิดทางจริยธรรมที่พวกเขานำเสนอตั้งแต่ยุคทศวรรษ 2470 มากกว่าจะวางอยู่บนหลักการทางการเมืองใดๆ เป็นการเฉพาะ ไม่ว่าจะผู้เขียนจะมีจุดยืนแบบอนุรักษนิยม เสรีนิยม หรือบางคนอาจยึดหลักลัทธิสหกรณ์ หรือลัทธิมาร์กซ์ แต่จินตนาการเกี่ยวกับสังคมของพวกเขาในช่วงทศวรรษ 2480 กลับมีความคล้ายคลึงกัน ในที่นี้มิได้หมายความว่าหลักคิดทางการเมืองไม่มีความสำคัญแต่อย่างใด แต่จะเสนอให้เห็นถึงอีกด้านหนึ่งของวิถีคิดที่อาจมีส่วนในการใช้ตีความสังคมและการเมืองได้เช่นเดียวกัน

5.1 คำถามต่อโลกสมัยใหม่

ในบทที่ 2 ได้แสดงให้เห็นถึงบรรยากาศทางความคิดของโลกสมัยใหม่ที่สร้างกรอบคิดใหม่ให้แก่คนบางกลุ่มในยุคหนึ่ง ขณะที่ในบทที่ 4 ก็ได้แสดงให้เห็นถึงการวิพากษ์วิจารณ์โลกยุคจารีตและโลกสมัยใหม่จากนักเขียนชนชั้นกลางบางกลุ่ม ที่สะท้อนผ่านการนำเสนอบรรทัดฐานทางจริยธรรมของพวกเขา อันได้แก่ การเห็นอกเห็นใจคนอื่น การต่อต้านการดูถูกมนุษย์ และให้

ความสำคัญกับความสุขทางใจ บรรทัดฐานทางจริยธรรมเหล่านี้เป็นฐานสำคัญในการวิพากษ์สภาพสังคมที่ดำรงอยู่ในช่วงเวลานั้น อย่างไรก็ตามที่มีต่อโลกสมัยใหม่ไม่ได้มีเพียงเรื่องของจริยธรรมในเชิงปัจเจกบุคคล แต่ยังสามารถขยายไปถึงเรื่องของกรอบคิดทางสังคมด้วย

โลกหลัง 2475 เป็นโลกที่เต็มไปด้วยความเปลี่ยนแปลงและผันผวนในหลายด้าน ทั้งภายในประเทศและในระดับโลก แม้จะเป็นช่วงเวลาที่เราเริ่มวางหลักการแบบประชาธิปไตยตลอดจนสามารถวิพากษ์วิจารณ์กรอบคิดแบบจารีตได้อย่างเปิดเผยมากขึ้น และเริ่มมีการเสนอให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองกว่าที่เป็นอยู่ แต่พร้อมกันนั้น ยังเป็นช่วงเวลาแห่งความขัดแย้งที่ฝั่งอำนาจเก่าก็หวังที่จะรื้อฟื้นอำนาจของตนขึ้นมาอีกครั้ง ไม่ว่าจะด้วยการใช้กำลังทหารเช่นกรณีกบฏบวรเดช หรือการต่อรองทางอำนาจระหว่างฝ่ายกษัตริย์กับฝ่ายคณะราษฎรจนนำไปสู่การสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 ในเดือนมีนาคมปี 2477 (นับตามปัจจุบันคือปี 2478) สถาปนาผู้แทนราษฎรจึงมีมติให้พระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นครองราชย์สมบัติแทน แต่พระองค์ใช้เวลาอยู่ต่างประเทศเป็นส่วนใหญ่เพื่อการศึกษาเล่าเรียน

ทางด้านเศรษฐกิจนั้น ดูเหมือนว่ากลุ่มผู้นำในขณะเปลี่ยนแปลงการปกครองจะไม่ลงรอยกับกลุ่มนักธุรกิจมากนัก ตั้งแต่เรื่องนโยบายเศรษฐกิจที่หวังจะเกื้อหนุนชาวนามากกว่านักธุรกิจในเมือง ผู้นำฝ่ายทหารบางคนมีความคิดต่อต้านนักธุรกิจ และมองว่าเป็นตัวคุกคามชาวนา ตลอดจนมีความพยายามที่จะขจัดอิทธิพลของนักธุรกิจต่างชาติทั้งชาวยุโรปและชาวจีนให้หมดไป โดยการริเริ่มอุตสาหกรรมใหม่ๆ ขึ้นภายใต้แนวทางของรัฐบาล¹

นอกจากนี้ยังมีปัญหาภัยธรรมชาติได้ทำให้ที่นาราวๆ 1 ใน 3 ของประเทศ (6 ล้านไร่จาก 18 ล้านไร่) เสียหายในปี 2483 และรัฐบาลยังถูกมองว่าไม่สนับสนุนการเกษตรอย่างเพียงพอ² ขณะที่ในด้านของแรงงานในเมืองนั้น ก็ถูกมองว่ารัฐบาลไม่มีความใส่ใจปัญหาของลูกจ้างทั่วไปมากนัก³ ยังไม่นับถึงผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ต่อประเทศไทย อาจกล่าวได้ว่าตั้งแต่ช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองไปถึงช่วงทศวรรษ 2480 รัฐบาลเต็มไปด้วยปัญหาต่างๆ ให้แก้ไขอยู่ตลอด แม้กระทั่งการชุนโยบายทางวัฒนธรรมของจอมพล ป. ในช่วงทศวรรษ 2480 ก็ยังมีการ

¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเก่า* (กรุงเทพฯ: ตรีวิมล, 2539), หน้า 202-204.

² หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 7 [จنگล ไกรฤกษ์, "การทำนาของเราเป็นอย่างไร," *เทอดธรรม* (8 พฤษภาคม 2489): 10]. เนื้อหาในบทความกล่าวถึงสภาวะการณ์ของการทำนา โดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2480 ที่เกิดภัยธรรมชาติร้ายแรง

³ ศิโรตม์ คล้ามไพบูลย์, *แรงงานวิจารณ์เจ้า* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2547), หน้า 84, 107.

ตีความว่าเป็นเพราะในทางปฏิบัตินั้น จอมพล ป. เองมีอำนาจทางการเมืองน้อยมาก หลายเรื่องต้องทำในลักษณะรวมหมู่อยู่เสมอ แต่ใช้นโยบายทางวัฒนธรรมเพื่อให้ผู้นำดูเหมือนจะมีอำนาจเด็ดขาด⁴

กระนั้นก็ตาม จากสายตาของคนร่วมสมัย ปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ได้อยู่ในมิติทางการเมืองและเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังมีปัญหาที่มากับสังคมสมัยใหม่อีกด้วย ปัญหาเหล่านี้ไม่ได้เพิ่งเกิดขึ้นในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่เป็นสิ่งที่สืบเนื่องมาจากช่วงเวลาก่อนหน้า ดังที่ได้แสดงให้เห็นไว้ในบทที่ 4 ที่นักเขียนชนชั้นกลางจำนวนหนึ่งรับมือกับด้านลบของความเป็นสมัยใหม่ด้วยการเริ่มตั้งคำถามกับสังคมเงินตรา ว่าเป็นบ่อเกิดของความโลภ ความเห็นแก่ตัว โลกสมัยใหม่จึงเป็นภาพ 2 ด้านที่ขัดแย้งกัน ในด้านหนึ่งมันนำความเจริญก้าวหน้ามาให้ แต่อีกด้านหนึ่ง ก็ถูกมองว่ามันสร้างความไม่รู้จักรบอให้แก่นุชชยอยางไมหญุดหยอน วางอยู่บนฐานคิดที่ให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ส่วนบุคคล

การตั้งคำถามต่อเงินตราหรือต่อความต้องการอันไม่มีที่สิ้นสุดปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์สมัยนั้นอยู่เนืองๆ เช่นกัน จนถึงกับมีผู้เสนอว่าทางที่จะบรรเทาได้นั้น คือเลิกใช้สิ่งฟุ่มเฟือยที่ไม่จำเป็น และจะต้องจำกัด “ความจำเป็น” ต่างๆ ให้น้อยลง มีความเป็นอยู่อย่างง่ายและพอเหมาะพอดี โดยอ้างอิงคำสอนของศาสนาพุทธ คือถือสันโดษและไม่ก่อหนี้⁵

อารยธรรมสมัยใหม่ไม่ได้ถูกตั้งคำถามแค่ในประเด็นของความโลภและความเห็นแก่ตัวในแง่ของปัจเจกเท่านั้น แต่จากการที่โลกตะวันตกอันเป็นต้นกำเนิดของอารยธรรมแผนใหม่นั้น ได้เกิดความขัดแย้งจนลุกลามขึ้นเป็นสงคราม (เช่น สงครามกลางเมืองสเปน) ก่อนที่จะขยายตัวเป็นสงครามโลกครั้งที่ 2 ความเจริญและวิทยาศาสตร์เริ่มถูกตั้งคำถามมากขึ้นจากนักเขียนนักหนังสือพิมพ์บางกลุ่มเช่นบทความในหนังสือพิมพ์ช่วงปี 2484 ว่า “...โลกเราทุกวันนี้ยังเต็มไปด้วยความโลภ ความเห็นแก่ตัว เพราะฉะนั้นถึงวิทยาศาสตร์จะก้าวหน้าไปไกลเพียงไร เราก็ยังเข้าถึงวิทยาศาสตร์ไม่ได้อยู่นั่นเอง...เราพากันเอาวิทยาศาสตร์ไปใช้ในทางเสื่อม ในทางทำลาย

⁴ การตีความนี้เป็นของ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ซึ่งเป็นหนึ่งในความคิดเห็นในงานสัมมนาเกี่ยวกับจอมพล ป. ดุโน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อารรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์ และ วิภัลย์ พงศ์พินิตานนท์ (บรรณาธิการ), *จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่*, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราฯ, 2544), หน้า 348-349.

⁵ หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสสุกุล เล่ม 3 [เสื่อ สุจริต, “นำแนวคิดปีใหม่,” *ผู้นำสมัยสากล* 1, 1 (เมษายน 2480): 23].

ในทางที่จะเป็นประโยชน์แก่ตนและพรรคพวกของตน...”⁶ หรือ “...ทุกวันนี้เราแทบไม่เข้าใจว่า โลกได้เป็นอะไรไปแล้ว และคนได้เป็นอะไรไปแล้ว...สีฟ้าอันงดงามในเวลาสายันท์กำลังลบหายไป เพราะควันไฟ แลควันดินปืนซึ่งกระจายไกลออกไปทุกที ความสวยงามทางธรรมชาติกำลังจะสิ้นศูนย์ไปพร้อมด้วยความสวยงามในหัวใจคน เรากำลังประหลาดใจ ตกใจ และสลดใจ ใครเลยจะคิดว่าโลกมนุษย์จะเป็นไปได้ถึงเพียงนี้...”⁷ หรือ “...ความเปลี่ยนแปลงของยุค คือความเปลี่ยนแปลงทางวิทยาศาสตร์ แต่ในขณะเดียวกัน มันน่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางชีวิตชีวาของคนเราด้วย... มิฉะนั้นแล้วจะเป็นสิ่งที่น่าเสียดาย ถ้ายุคแก้ว [หมายถึงยุคที่เต็มไปด้วยพลาสติก-ผู้ศึกษา] จะเปลี่ยนแปลงเป็นยุคปรมาณู และเราๆ ท่านๆ จะต้องไปจำพรรษากันอยู่ในเขาเหมือนสมัยยุคหิน...”⁸

มิติของปัญหาจึงล่องเข้าสู่ปัญหาทางจริยธรรมอันเป็นผลมาจากสภาวะสมัยใหม่ ซึ่งเป็นเรื่องของความไม่รู้จักพอและด้านลบของเทคโนโลยี คำถามต่อโลกสมัยใหม่ได้รับการกล่าวถึงมาตั้งแต่ช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว (ดังเช่นคู่ตรงข้ามระหว่างความรักกับเงินตราหรือหน้าที่การงานในบทที่ 4) เรื่องอ่านเล่นในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองยังคงนำเสนอปัญหาจากโลกสมัยใหม่สืบเนื่องกัน (น่าสนใจที่ แม้ในบรรยากาศช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่วรรณกรรมการเมือง – ไม่ว่าจะเชิดชูหรือวิพากษ์คณะราษฎร- แม้จะมีบ้าง แต่ก็ไม่ได้มากอย่างเห็นได้ชัด) โดยให้ภาพตัวอย่างของการกระตุ้นความต้องการโดยกลไกของทุนนิยมสมัยใหม่ แม้แต่จากนักเขียนที่ไม่ได้มีภาพของการวิพากษ์สังคมมากนัก เช่น “ยาขอบ” ที่สร้างตัวละคร “นายทวน” ซึ่งเป็นตัวละครเอกใน “หล่อนชั่วเพราะชาย” อันเป็นเรื่องสั้นในปี 2476 ซึ่งตัวละครนี้ได้บอกกับผู้อ่านว่าตนเป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่อง “สินค้าฟุ่มเฟือย” และมีอาชีพเป็นนายหน้ารับปรึกษากิจการค้าต่างๆ ดังที่เขาได้นิยามตัวเองว่า “...งานของข้าพเจ้าคือพูดจนกว่าเงินจะวิ่งออกจากกระเป๋าคนฟังมาลงกระเป๋าข้าพเจ้า แต่เปล่า- ไม่ใช่งานชนิดที่ซื้อต่อแหลอะไร หามิได้ เป็นเพียงงานใหม่ของคนไทยในสมัยนั้น คือตั้งตัวเป็นนายหน้ารับปรึกษาการค้าทั่วไป...”⁹ และได้แสดงความสามารถในการ “คาดคะเน” หรือการคำนวณผลประโยชน์ให้ลูกค้าของเขาได้เห็นด้วยการเสนอให้ลูกค้าทำสินค้า

⁶ “เราอยู่ในยุควิทยาศาสตร์หรือ,” *เอกชน* 1, 32 (16 สิงหาคม 2484): 18.

⁷ “บทนำ,” *เอกชน* 1, 32 (16 สิงหาคม 2484): 3.

⁸ หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 1 [ข้าพเจ้าเอง, “ยุคแก้ว,” *กิตติศัพท์* (18 กรกฎาคม 2489): 5].

⁹ ยาขอบ, “หล่อนชั่วเพราะชาย,” *รักแท้: รวมเรื่องสั้นอันเป็นที่รัก* (กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์, 2550), หน้า 189.

“ฟ้าซั้บระดู” ออกขาย เพราะผู้หญิงเป็นเพศที่ซื้อของง่าย และเป็นของที่ต้องใช้ประจำ อย่างน้อยๆ ต้องขายได้สี่พันกล่องในเดือนหนึ่ง “...ยิ่งการโฆษณาจูงใจให้พวกเธอรู้จักคุณค่าของการใช้ของที่ถูกต้องกับอนามัย จำนวนคงขยับขึ้นไปเป็นหกพัน และถ้าการประกาศจูงใจนี้เป็นรูปร่างออกไปจากสำนักงานของผม ผมไม่กระดากเลยที่จะไต่ถามให้แน่ใจว่า จำนวนหมิ่นแปดพันกล่อง จะถูกดันออกไปสู่ตลาดอย่างง่ายดายในเดือนหนึ่ง...”¹⁰ จะเห็นได้ว่า ในสายตาของ “ยาขอบ” การโฆษณา ได้กลายเป็นสิ่งสำคัญ สังคมที่เริ่มเป็นทุนนิยมสมัยใหม่มากขึ้นได้ทำให้ระบบของการประชาสัมพันธ์สินค้ากลายเป็นศูนย์กลางของการขาย และพยายามหาทางทำให้ผู้ซื้อตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของตัวสินค้านั้นๆ ผ่านกลไกดังกล่าว ไม่ใช่จากความต้องการของผู้ซื้อเอง

อาชีพของนายทวน ก็สะท้อนให้เห็นถึงความต้องการประสบความสำเร็จส่วนบุคคลด้วยการกระตุ้นความต้องการใหม่ๆ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญหนึ่งของสังคมที่เริ่มจะเป็นทุนนิยม เช่นเดียวกับตัวละคร ธนู ในเรื่องสั้น “ชื่นจิตต์” (2478) ของ “ยาขอบ” เช่นกัน ที่มีความเชี่ยวชาญทางเศรษฐกิจสูง จนสามารถนำการขึ้นภาษีของรัฐบาลมาเป็นประโยชน์ในการกักตุนและทำกำไรให้แก่สินค้าของบริษัทเขา¹¹ ลักษณะตัวละครที่ให้ความสำคัญกับเงินตราและกำไรแบบนี้ยังพบได้ในเรื่อง *นี่แหละโลก* (2483) ของ “ดอกไม้สด” ที่ตัวละคร ชิด มีอาชีพทั้งการเป็นนายหน้าค้าสิ่งต่างๆ และเป็นคนปล่อยเงินกู้ ด้วยการยืมเงินจากที่หนึ่งมาปล่อยด้วยดอกเบี้ยที่สูงกว่า พร้อมกับให้ผู้กู้วางของประกันหรือโอนโฉนดบ้านมาให้เป็นของชิด จนกว่าจะใช้คืนได้หมด ซึ่ง “ดอกไม้สด” ได้ให้รายละเอียดในเรื่องดังกล่าวอยู่หลายครั้ง และอาจไม่เห็นด้วยกับวิธีเช่นนี้นัก ดังที่ให้ตัวละครเอกอย่าง ทวิช ซึ่งเป็นเพื่อนสนิทกับชิด กล่าวในเชิงติติงว่า “...”แต่ถ้าเมื่อมีอะไรเกิดขึ้น ผ่อนไปไม่ได้ตลอด แก่กริบทั้งบ้านทั้งเงินเสียตามสัญญา? ส่วนดอกเบี้ย เดือนละสิบบาทสลึงนะ แก่กินเปล่าตั้งแต่เดือนแรกไปทีเดียว? ให้เห็นแ่งยังงี้ก็พอเข้าใจได้สิ แก่นะยิ่งกว่าปลิงอีกชิด” แล้วทวิชก็หัวเราะเบาๆ และทำหน้าที่เหมือนกับคนที่ได้กลิ่นเหม็น¹² ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทำให้เริ่มมีอาชีพสมัยใหม่ที่ไม่ได้มีเป้าหมายไปที่การผลิต แต่มีเป้าหมายไปที่ “การทำเงิน” หรือการนำเงินมาต่อเงิน เช่น เอเยนต์, นายหน้า เรื่องสั้นของ “ยาขอบ” และนวนิยายของ “ดอกไม้สด” เสนอให้เห็นถึงวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ที่คอยกระตุ้นความต้องการของผู้บริโภคให้สูงขึ้นอยู่เสมอ เพื่อที่จะนำความต้องการนั้นมาเป็นประโยชน์แก่ตัวเอง

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 193.

¹¹ ยาขอบ, “ชื่นจิตต์,” *รักแท้: รวมเรื่องสั้นอันเป็นที่รัก*, หน้า 259.

¹² *ดอกไม้สด, นี่แหละโลก* (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2517), หน้า 356.

นี่แหละโลก ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงแง่มุมการใช้ชีวิตสมัยใหม่อย่างหลากหลายแง่มุม เช่น ชีวิตของ สมุทรา ข้าราชการหนุ่มซึ่งควรมีอันจะกิน แต่กลับต้องเป็นหนี้สินเพราะการใช้ชีวิต โดยจุดเริ่มต้นการเป็นหนี้ของเขา เริ่มจากรถยนต์ที่มีค่าวมัดจำ 300 บาท ก่อนที่จะต้องผ่อนทุกเดือน นอกจากนี้ยังมีรายจ่ายจากทั้งสนามม้า และค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับสโมสรต่างๆ จนเขาต้องกู้หนี้ยืมสิน อีกหลายแหล่งและแทบไม่มีปัญญาใช้คืน จนเจ้าหนี้คนหนึ่งถึงกับส่งนายมาเร่งรัด นายสมุทรา ต้องถึงกับปรึกษาคนรับใช้ของเขาให้หา “เจ้าหนี้” รายใหม่เพื่อนำเงินผ่อนผันกับเจ้าหนี้รายเก่า กลายเป็นหนี้สินที่ไม่รู้จักจบสิ้น¹³ “ดอกไม้สด” ใช้ชีวิตของสมุทราเป็นตัวอย่างในความหลงผิดของชนชั้นกลาง ที่ต้องการจะครอบครองสินค้าต่างๆ จนเกินตัวและกลายเป็นหนี้สินไม่จบสิ้น จึงกล่าวได้ว่า ในช่วงที่สังคมเริ่มมีการบริโภคสูงขึ้น เมืองเริ่มขยายตัว ก็ได้เริ่มมีการสังเกตและตั้งคำถามถึงสภาพสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อมมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะประเด็นที่สังคมสมัยใหม่ได้ทำให้คุณค่าทางเศรษฐกิจสามารถเอาชนะคุณค่าในแบบอื่นๆ ทั้งหมด ดังที่ “ศรีบูรพา” เคยประกาศไว้ในเรื่องสั้นของเขาตั้งแต่ปี 2474 ว่า “...เดี๋ยวนี้เราได้มาถึงอารยยุคนั้นจริง แต่เรายังไม่ถึงศรีอารยยุคดังที่ท่านวรรณได้ทรงรับสั่ง เราเกิดมาในสมัยที่เงินคือแอลไมตีกอด สมัยที่ทุกคนเคารพเงินมากกว่าคุณความดี สมัยที่ความดีซึ่งปราศจากเงินไม่มีประโยชน์อะไรเลย...”¹⁴ ในเรื่องสั้นดังกล่าว “ศรีบูรพา” ได้ใช้ชีวิตของตัวละครตลกกลุ่มหนึ่งเพื่อแสดงต่อผู้อ่านว่าในโลกอารยยุคนั้น “พระเจ้าเงินตรา” อยู่เหนือกว่าคุณค่าทางจิตใจ

เมื่อสิ่งที่มากับความป็นสมัยใหม่เริ่มถูกตั้งคำถามมากขึ้น ภาพความเป็นเมืองสมัยใหม่ที่ถูกจำลองไว้ในเรื่องอ่านเล่น จึงไม่ได้เป็นเรื่องของความเจริญก้าวหน้า หลายครั้งเป็นเมืองที่เริ่มเสื่อมทรามและปราศจากความน่าอยู่ ใน *นักบุญคนบาป* (2485) อิศรา อมันตกุล นักเขียนหนุ่มที่เริ่มมีชื่อเสียงขึ้นในช่วงทศวรรษ 2480 ยังได้สะท้อนให้เห็นถึงความเสื่อมทรามของโลกสมัยใหม่ผ่านภาพของกรุงมะนิลา (ซึ่งเขาไม่เคยไป ดังนั้นจินตนาการของเขาจึงน่าจะเกิดจากการอ่านผสมกับภาพของกรุงเทพฯ ในขณะนั้น) ซึ่ง “...โอฟาร์ในยามกลางวัน สว่างไสวและยั่วเย้ายวนใจยามกลางคืน เต็มด้วยคลื่นคนซึ่งหลังไหลไปตามท้องถนน-ไม่ทราบว่ามีมาจากไหนและสุดสิ้นลงที่ไหน-อะอะด้วยดนตรีป่าเถื่อนและสง่าของความรักแห่งการสังคนสโมสรสมัยใหม่-มะนิลา ถ้าเปโซสุดท้ายในกระเป๋าของท่านหมดไป ค่าตัวของท่านก็จะกลายเป็นฝุ่นละอองที่ปลิวอยู่ตาม

¹³ ดอกไม้สด, *นี่แหละโลก*, หน้า 316-317.

¹⁴ ศรีบูรพา, “ทำงาน-ทำเงิน,” *ลาก่อนรัฐธรรมนูญ* (กรุงเทพฯ: วิทวัส, 2522), หน้า 166-167. เรื่องสั้นนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกใน *ช่วยกาชาด* พ.ศ. 2474 ข้อมูลจาก รุ่งวิทย์ สุวรรณอภิชน, *ศรีบูรพา ศรีแห่งวรรณกรรมไทย* พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: วิชญา, 2548), หน้า 106.

ท้องถนนทันที...”¹⁵ หรือ วิตต์ สุทธิเสถียร ก็ได้วิจารณ์ตัวละคร ประกายดาว ในเรื่อง *สาวให้* (2486) ว่าเป็นหญิงสมัยใหม่เกินไป ทฤษฎีเร็วเกินไปสำหรับครอบครัวไทย และเห็นว่า “...อารยธัมแผนใหม่ไม่จำเป็นต้องเหมาะกับชีวิตไทยทุกสิ่ง...”¹⁶ เช่นเดียวกับในนิยายอีกเรื่องของ อิศรา อมันตกุล คือ *นาถยาและสถาพรผู้กลับมา* (2487) ที่ได้ให้ตัวละครพ่อค้าเจ้าของกิจการสถานเริงรมย์ พูดถึงความเลวร้ายของกรุงเทพฯ ว่า “...ถนนสายแล้วสายเล่าร้ายกาจไม่ผิดอะไรกันเลย ร้านรวงก็สกปรกรุงรังเสียดว่าครึ่ง ฝุ่นที่จุนแทบจาม บางแห่งตามตรอกในซอยก็โสโครกโสมมเหลือรับ...”¹⁷ หรือที่ “ส.ธรรมยศ” นักเขียนรุ่นทศวรรษ 2480 อีกคน ได้บรรยายไว้ในเรื่องสั้น “มารเกริต เมืองหยงหลิม” ซึ่งเขียนในช่วงปี 2491 ถึงความเปลี่ยนแปลงในชีวิตของผู้หญิงคนหนึ่ง “...[ผู้] ซึ่งกำลังจะทิ้งแม่คนเดียว...ผู้ซึ่งกำลังประมุขความเป็นสาวของเธอสูงเท่าโลก ดวงตาหลงละเมอไปกับความบ้าแห่งอารยธรรมใหม่...ให้กลับบ้านให้เห็นชัดว่าความรักของแม่เป็นอารยธรรมสูงสุดไม่มีอะไรเทียม...”¹⁸

ความเสื่อมทรามของความเป็นสมัยใหม่ในสังคมที่เริ่มเป็นทุนนิยมมิได้เกิดขึ้นแค่ในเมืองใหญ่อย่างกรุงเทพฯ เท่านั้น แต่ในสายตาของนักเขียนชนชั้นกลาง สังคมชนบทยังได้รับผลกระทบจากความเป็นสมัยใหม่อีกด้วย ภาพของชนบทในระบบตลาด จึงอาจไม่ตรงกับภาพในอุดมคติมากนัก ดังเช่นนวนิยายในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่าง *หญิงคนชั่ว* (2480) ที่ “ก. สุรางคนางค์” ได้ขยายให้เห็นถึงอิทธิพลอันเลวร้ายของสังคมทุนนิยมที่ส่งผลไปยังชนบท ผ่านความค้ำของ “รีน” หญิงโสเภณีผู้ถูกลวงมาขายตัว ในช่วงที่ต้องออกไป “...ท่องเที่ยวหากินตามอาชีพของตัวไปตามจังหวัดต่างๆ...” นั้น ตอนแรกเธอเองก็คิดว่า “...เขาพูดกันว่าชาวชนบทไม่ใคร่ไฝสูง มีความเป็นอยู่อย่างไม่ลวงตา มีความสงบ, ความสงบ หล่อนต้องการนัก ที่ไหนบ้างที่นับว่าสงบ จะขอไปให้ถึง...” (หน้า 187) แต่เมื่อได้ไปจริงๆ แล้ว ภาพความเป็นจริงก็คือ

...อนึ่ง ตามที่ใครๆ เขาเล่าว่าบ้านนอกดีกว่าในกรุง ปรากฏจากการทะเลาะทะเลาะกันไฝสูง รีนได้ไปเห็นแล้วกับตาว่าไม่เป็นความจริง บ้านนอกต้องมีชีวิตอย่างเงียบสงบก็เพราะความเจริญยังไม่ถึง ชาวบ้านร้องทุกข์ถึงความยากของตัวเอง ชาวกรุงว่าฟุ่มเฟือยหรูหราฟอกฟูน

¹⁵ อิศรา อมันตกุล, *นักบุญคนบาป* (กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า, 2531), หน้า 62-63.

¹⁶ วิตต์ สุทธิเสถียร, *สาวให้* (พระนคร: จีระพานิช, 2486), หน้า 222.

¹⁷ อิศรา อมันตกุล, *นาถยาและสถาพรผู้กลับมา* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2540), หน้า 89.

¹⁸ ส. ธรรมยศ, “มารเกริต เมืองหยงหลิม,” ใน *เสาชิงช้า เอลเลน บาลอง: รวมเรื่องสั้นที่สรรแล้ว* (กรุงเทพฯ: โสมจิต, 2553), หน้า 65.

แต่สิ่งลวงตา แท้จริงสภาพเช่นนี้ชาวเขาก็มีเหมือนกัน...พวกชาวนาเช่นพ่อแม่พี่น้องของ หล่อน ต้องอาบเหงื่อต่างน้ำมาตรากตรำทำนา กว่าจะได้มาเป็นเม็ดข้าว แต่ว่าเขาใช้ข้าวที่เขาหามาให้เป็นประโยชน์ต่อความเหนื่อยยากของเขาหรือเปล่า หมดการทำนาเขาก็นอนพักผ่อนอยู่กับบ้าน โดยอ้างว่าตรากตรำมาเหนื่อยพอแล้ว เขาตวงข้าวเปลือกออกขายเอาเงินมาซื้อเครื่องทองหยองใส่ตัว ชาวกรุงเทพฯ มีเข็มขัดนาก ชาวเขาก็ขายข้าวซื้อตามอย่างเขาบ้าง บางคนยังอุตส่าห์ขายข้าวเอาเงินไปเล่นการพนัน เช่น ถั่ว โป่ จั๊บกี้ อย่างนี้ ที่ไหนจะสงบ? ที่ไหนจะไม่ทะเลาะทะเลาะกัน? เห็นจะไม่มีอีกแล้ว... (หน้า 187-188)

สิ่งที่รีน (หรือ “ก. สุรางคนางค์”) พุดนั้น ไม่ได้พุดในฐานะชาวนา แต่พุดในฐานะชนชั้นกลางในเมืองที่ไปเห็นชีวิตชาวนา ว่าผิดจาก “ภาพฝัน” ของตน และ “ก.สุรางคนางค์” ก็ไม่ได้ต้องการสื่อสารกับชาวนา แต่ต้องการสื่อสารกับชนชั้นกลางในเมืองที่เป็นผู้อ่านหนังสือเล่มนี้ ให้เห็นว่าสังคมชนบทก็เริ่มมีปัญหาแบบเดียวกับสังคมในเมือง “ความเป็นสมัยใหม่” ได้สร้างให้เกิด “ความต้องการ” อันไม่รู้จักพอ อันเป็นปัญหาเดียวกับที่เกิดขึ้นในเมือง น้ำเสียงของการกล่าวถึงชนบทของ “ก. สุรางคนางค์” ยิ่งตอกย้ำให้เห็นถึงปัญหาของสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ในสายตาของพวกเขา

จากที่แสดงให้เห็น นักเขียนชนชั้นกลางเหล่านี้ต่างมองภาพของความเป็นสมัยใหม่และความเจริญก้าวหน้าในแง่ที่ไม่ดีนัก แม้ส่วนใหญ่จะไม่ถึงขั้นเรียกร้องให้เอาอดีตทวนกลับมาก็ตาม แต่การมองความเป็นสมัยใหม่ผ่านบรรทัดฐานทางจริยธรรมที่พวกเขาเริ่มสร้าง/นำเสนอขึ้นตั้งแต่ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ทำให้มองเห็นความเสื่อมทราม ซื่อหล เห็นเงินเป็นใหญ่ ปราศจากความเห็นอกเห็นใจ และมองเห็นความว่างเปล่าของวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ที่สร้าง “ความอยาก” อยู่ตลอดเวลา อันขัดแย้งต่อบรรทัดฐานทางจริยธรรมของพวกเขา เมื่อความเจริญทางวัตถุเริ่มถูกตั้งคำถามแก่เรื่องที่เป็นการปะทะกันระหว่างความเจริญทางวัตถุกับความเจริญทางจิตใจจึงเป็นอีกแก่นเรื่องหนึ่งที่มีจะถูกกล่าวถึงอยู่เสมอ

สิ่งที่พวกเขาทำคือการ รับ, แปล และแปรมโนทัศน์ 2 ประการที่เริ่มแพร่หลายในช่วงกลางทศวรรษ 2470 และทศวรรษ 2480 ให้เข้ากับบรรทัดฐานทางจริยธรรมของพวกเขา นั่นคือ มโนทัศน์เรื่อง “ศิลปะ” ที่ถูกตีความให้สัมพันธ์กับความเป็นสากลและมองเห็นความสำคัญของสิ่งด้อยค่า และมโนทัศน์ “สังคม” ที่ดีความโดยให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์และความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน กลายเป็นฐานคิดสำคัญในการวิพากษ์และสร้างจินตนาการของสังคมที่ดีในกรอบคิดของนักเขียนชนชั้นกลาง

5.2 กระแสคิดเรื่อง “ศิลปะ”: การตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งไร้ค่า

สภาพการณ์ที่นักเขียนนักหนังสือพิมพ์ชนชั้นกลางเหล่านี้พบเห็น แตกต่างจากการมองโลกในแง่ดีของทศวรรษ 2460 ที่คิดว่าวิทยาศาสตร์จะนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าและให้คุณประโยชน์แก่มนุษย์ (ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 2) ในยุคแห่งความวุ่นวายนี้ได้มีคำถามเกิดขึ้นจำนวนมาก และมีการย้อนไปกล่าวถึงความสูงส่งของจิตใจโดยโยงเข้ากับความเป็นชาติ อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน มีอีกกระแสคิดหนึ่งที่เริ่มได้รับการกล่าวถึงมากขึ้น ซึ่งแม้โดยตัวมันเองอาจไม่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางสังคมโดยตรง แต่กลับมีส่วนในการสร้างจินตนาการถึงความเป็นสากลของมนุษย์ และสามารถเชื่อมโยงถึงความคิดทางสังคมและฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลาง คือกระแสคิดเรื่อง “ศิลปะ” ที่ในด้านหนึ่งก็เชิดชูความสูงส่งของความงาม แต่อีกด้านหนึ่ง กลับทำให้นักเขียนชนชั้นกลางจำนวนหนึ่งหันมาพิจารณาเกี่ยวกับสิ่งที่เคยถูกประเมินว่าด้อยค่า ไม่งาม น่ารังเกียจ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง กระแสคิดเรื่องศิลปะซึ่งควรเป็นเรื่องของความงาม กลับเป็นสิ่งที่เปิดพื้นที่ให้ตระหนักหรือพูดถึงสิ่งที่ไม่งามได้

ใน *Dictionary of the Siamese Language* ของ บาทหลวง เจ แคสเวลล์ (J. Caswell) ที่ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2389 ให้ความหมายของคำว่า “ศิลปะศาสตร์” ไว้ว่า “...คือความรู้ต่างๆ เรียกว่าศิลปะศาสตร์”¹⁹ โดยยังไม่มีคำว่า “ศิลปะ” แยกเป็นการเฉพาะ คำว่า “ศิลปะ” ในความหมายดั้งเดิมของไทย จึงยังมิได้เชื่อมโยงไปถึงสิ่งที่สร้างสรรค์จากอารมณ์ความรู้สึก แต่หมายถึงวิชาช่างต่างๆ เช่น การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนัง การลงรักปิดทอง การทำเครื่องถ้วยเบญจรงค์ ฯลฯ เป็นต้น หรืออาจกล่าวได้ว่า สิ่งที่คนในปัจจุบันมองว่าเป็น “ศิลปะไทย” นั้น คนในสมัยก่อนไม่ได้สร้างขึ้นภายใต้มีโนทัศน์เรื่องศิลปะและสุนทรียศาสตร์ แต่สร้างขึ้นภายใต้กรอบคิดของความเป็นช่างฝีมือที่ต้องการผลิตของที้งดงาม จวบจนสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีการแยกความหมายของวิชาช่างออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนที่ข้องเกี่ยวกับ “อินดัสตรี” และส่วนที่ว่าด้วย “อาร์ต” (ยังไม่มีคำภาษาไทยในสมัยนั้น)²⁰ อย่างไรก็ตาม คำว่า “อาร์ต” ในตอนนั้น คือเรื่องของการวาดเขียน การปั้น และการแกะสลัก ขณะที่บทร้อยกรอง ร้อยแก้ว หรือสิ่งที่จะเป็น “วรรณกรรม-วรรณคดี” (รวมถึงดนตรี) นั้น ไม่ได้ถูก

¹⁹ Rev. J. Caswell, *A Dictionary of the Siamese Language* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), หน้า 318.

²⁰ หจข. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ร.ร. รายงานจัดการโรงเรียนช่าง ของ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 10 สิงหาคม 2453 อ้างใน วิบูลย์ ลี้สุวรรณ, *สารนารัฐในศิลปะ* (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2531), หน้า 8-9.

จัดให้เป็น “อาร์ต” แต่อย่างไรก็ตาม แม้แต่ วรรณคดีสโมสร ของรัชกาลที่ 6 และ สมาคมวรรณคดี ของกลุ่มเชื้อพระวงศ์และเหล่าราชบัณฑิตในช่วงปี 2474 ที่ให้ความสำคัญกับสิ่งที่เรียกว่าความงามและความไพเราะของภาษา ก็ยังมีได้กล่าวถึงงานวรรณคดีเหล่านี้ในฐานะของ “อาร์ต” หรือ “ศิลปะ” เช่นกัน

มโนทัศน์เรื่องศิลปะเริ่มมีรายละเอียดมากขึ้นในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทั้งในแง่ของ รสนิยม, ความรู้สึก, ความสะเทือนใจ, อารมณ์, ความจรรโลงใจ, ความรัดตึงใจ, ความชัดเจน, ความนึกคิดและจินตนาการ, สุนทรศาสตร์ เป็นต้น คำในภาษาตะวันตกที่เกี่ยวกับศิลปะจำนวนมากได้เริ่มถูกแปลเป็นภาษาไทย และศิลปะยังถูกโยงไปถึงความเป็นชาติในตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2470 พร้อมทั้งเริ่มมีการกล่าวถึงและถกเถียงกันตามหน้านิตยสารทั่วไป²¹ และได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการโฆษณาอุดมการณ์ของรัฐผ่านการจัดประกวดศิลปกรรมในยุคต่างๆ²²

ม.จ.วรรณไวทยากร วรรณ (ฐานันดรในขณะนั้น) ก็ได้เคยกล่าวถึงคำ “ศิลปะ” ไว้ในบทความที่เขียนขึ้นในช่วงกลางทศวรรษ 2480 ว่า ในภาษาไทยเดิม ศิลปะแปลว่าวิชาช่าง หมายความว่าช่างฝีมือก่อน โดยคำว่า ศิลปศาสตร์นั้น แต่เดิมหมายถึงความชำนาญในการใช้ ศร และ ธนู เป็นต้น เจกเช่นคำว่า Art ของตะวันตกที่แต่เดิมก็มีความหมายกว้างเช่นกัน ดังข้อความว่า “...แต่ในสมัยปัจจุบัน [หมายถึงทศวรรษ 2480 – ผู้ศึกษา] คำว่า Art หรือ ศิลป หมายถึง ศิลปะ โดยแท้ ซึ่งได้แก่สุนทรศิลป์อันมีความมุ่งหมายที่จะสร้างสรรค์ความงามหรือสิ่งที่งาม”²³

หากในช่วงทศวรรษ 2470 มีการมอง “เรื่องอ่านเล่น” ในฐานะคิดเรื่อง “ประโยชน์” อันสอดคล้องกับฐานคิดของระบบทุนนิยมสมัยใหม่ ในช่วงทศวรรษ 2480 (หรืออันที่จริง อาจจะต้องตั้งแต่ครึ่งหลังของทศวรรษ 2470) เมื่อมโนทัศน์เรื่อง “ศิลปะ” เริ่มแพร่หลายมากขึ้น ฐานคิดแบบ “นิยมประโยชน์” ที่นักเขียนในรุ่นแรกใช้สร้างงานที่มีคติ ได้ถูกพลิกไปเป็นมโนทัศน์ทางศิลปะที่ให้ความสำคัญกับอารมณ์และความรู้สึกในเชิงสุนทรีย์ งานเขียนที่กล่าวถึงวรรณคดีและวรรณกรรมในเชิงศิลปะต่างมองข้ามความคิดเรื่อง “ประโยชน์” ไปสิ้น ดังเช่นหนังสือ *ศิลปะแห่งวรรณคดี* (2480) ของ “ส. ธรรมยศ” ได้ให้ความสนใจกับสิ่งที่เขาเรียกว่า “ศิลปะแผนเก่า” ที่มีจุดสูงสุดที่การ

²¹ ดูใน Thanapol Limapichart, “The Prescription of Good Books: The Formation of the Discourse and Cultural Authority of Literature in Modern Thailand (1860s-1950s),” pp. 197-198.

²² สำหรับประเด็นเรื่องการประกวดศิลปกรรมและแนวคิดเบื้องหลัง โปรดดู สิทธิธรรม โรหิตสุข, “ประวัติศาสตร์การประกวดศิลปกรรมในประเทศไทยตั้งแต่ทศวรรษ 2480 ถึงทศวรรษ 2530” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557).

²³ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, *วิทยาวรรณกรรม* (กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา, 2506), หน้า 538-539.

แห่งสู่ความงามและความรัตรึงตรึงใจโดยไม่จำเป็นต้องทำประโยชน์แต่ประการใด และได้กล่าวถึงศิลปะของการประพันธ์ไว้ว่า “...รสของศิลปะแห่งการประพันธ์ชั้นสำคัญที่สุดคือ, รสที่หลั่งออกมาจากดวงใจของปฤชชน, หยดเป็นทางลงบนกระดาษเงิน, วาดธรรมชาติอันแน่แท้ของความเป็นมนุษย์, ซ้ำมเข้าไปจงดวงใจของมนุษย์ธรรมดาทั้งมวลให้เข้ามาแนบแน่นภายใต้ห้วงแห่งความไหลรินของความรู้สึกเดียวกัน...”²⁴ หรือดังที่พระยาอนุমানราชชนได้เขียนไว้ในคำนำของ *ปริทรรศน์แห่งวรรณคดีไทย ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2* ในปี พ.ศ. 2484 ว่าวรรณคดีนั้นคือสิ่งที่ทำให้เกิดอารมณ์, ทำให้นึกฝัน และทำให้สนุกเพลิดเพลิน ขณะที่หนังสือที่มีใช้วรรณคดีนั้น จะเป็นหนังสือที่ให้เหตุผล, เป็นเรื่องจริง และ มีการแนะนำสั่งสอน²⁵ ซึ่งหมายความว่าในช่วงเวลานั้น “วรรณคดี” ไม่จำเป็นต้องมีหน้าที่ในการสอนคติธรรมหรือให้ความรู้ใดๆ ต่างจากที่ชนชั้นกลางจำนวนหนึ่ง เช่น สัง เทภาสิต หรือ “ครูเทพ” เคยคาดหวังไว้ในช่วงต้นทศวรรษ 2470 ซึ่งสำหรับพระยาอนุমানราชชน หากงานเหล่านี้จะมีประโยชน์ ก็ไม่ใช่หน้าที่หลัก เป็นเพียง “ชนิดเบี่ยงบ่ายรายการ เป็นอย่างเก็บตกเท่านั้น ซ้ำกลางที่ความรู้ที่ได้มาอาจเป็นความรู้ที่ผิดๆ ก็ได้”²⁶

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนี้ ม.จ. วรรณไวทยากร วรวรรณ ก็ได้เริ่มตีพิมพ์บทความเกี่ยวกับเรื่องของวรรณคดีลงใน *วรรณคดีสาร* ซึ่งเป็นวารสารของ วรรณคดีสมาคม (สะกดตามอักขระยูครัฐนิยม) ที่อยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งยังคงมีมุมมองเดียวกับพระยาอนุমানราชชน ว่าวรรณคดีนั้นมิได้มีวัตถุประสงค์ที่จะให้ความรู้ทั้งในทางศีลธรรมหรือให้อรรถประโยชน์²⁷ ในคำนำของ “สันต์ เทวรักษ์” ที่เขียนขึ้นในปี 2481 ให้แก่นิยาย *บันไดแห่งความรัก* (พิมพ์เป็นตอนในปี 2475 และรวมเล่มในปี 2481) นั้น ก็ได้บอกแก่ผู้อ่านว่า ในการเขียนเรื่องทุกเรื่องของเขา จะเสนอประโยชน์ให้แก่ผู้อ่านในทางบันเทิงใจให้หนักกว่าประโยชน์ทางอื่นใด และพยายามจะให้บทประพันธ์เป็นเสมือนยาหอมกล่อมใจและเป็นเครื่องหย่อนอารมณ์ในยามว่างงาน “...เป็นทุกๆ อย่างที่มีลักษณะอาจเปรียบได้กับเพลงประกอบดนตรีอันไพเราะแก่โสตของผู้ใหญ่และผู้เยาว์ ไม่มีสิ่งแสดง...”²⁸ แม้จะกล่าวได้ยากว่า นี่เป็นความคิดของสันต์ตั้งแต่ปี 2475

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 95.

²⁵ พระยาอนุমানราชชน, ใน “นายตำรา ณ เมืองใต้,” *ปริทรรศน์แห่งวรรณคดีไทย* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงเทพฯ บรรณาการ, 2484), หน้าก่อนสารบัญ.

²⁶ พระยาอนุমানราชชน, อ้างใน ม.ล. สุนนชาติ สวัสดิ์กุล, “หนังสือเรื่องวิทยาศาสตร์และวรรณคดีของเสฐียรโกเศศ,” *วรรณคดี* 34 (มกราคม 2492): 36.

²⁷ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, *ข้อคิดเกี่ยวกับภาษาและวรรณคดี* (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 123.

²⁸ สันต์ เทวรักษ์, *บันไดแห่งความรัก* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2535), หน้า (7).

หรือเพ็ญจะเป็นความคิดในปี 2481 แต่หากมองจากเนื้อหาของ *บันไดแห่งความรัก* ที่สันต์พยายาม สอดแทรกความคิดที่เป็นประโยชน์โดยตลอด ไม่ว่าจะ เป็นภาชิตต่างประเทศ หรือความคิดเรื่อง เสรีภาพแล้ว ก็เห็นได้ว่าในขณะที่เขียนนั้นเขายังให้ความสำคัญกับคติและความเป็นสาระอยู่ไม่ น้อย ขณะเดียวกัน เขาก็เริ่มรับรู้เรื่องแนวคิดทางศิลปะตั้งแต่ช่วงกลางทศวรรษ ทั้งในแง่ของการ พยายามแยกความเป็นศิลปะออกจากความเป็นอนาจาร หรือในแง่ของเสียงดนตรีว่า "...ดนตรีมี ภาษาของมันอยู่โดยเฉพาะ เป็นภาษาที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นสำหรับโสตประสาทของผู้รักศิลปะแห่ง การบรรเลง...เสียงดนตรีเป็นภาษาสูงซึ่งคำพรรณนาในภาษามนุษย์แสดงไปไม่ถึง สิ่งใดที่เราไม่ อาจบอกด้วยปากได้สูงสม สิ่งนั้นเราอาจบอกได้ด้วยเสียงดนตรี..."²⁹ ดังนั้น ขณะที่ในทางทฤษฎี มโนทัศน์ศิลปะเริ่มถูกกล่าวถึงกันมากในช่วงทศวรรษ 2480 แต่ในแง่ของการรับรู้ มโนทัศน์ ดังกล่าวเริ่มถูกรับรู้ในหมู่นักเขียนชนชั้นกลาง (อย่างน้อยก็ "สันต์ เทวรักษ์") ตั้งแต่ช่วงกลาง ทศวรรษ 2470 แล้ว

หากความคิดเรื่องการคาดคานวนอย่างเป็นเหตุเป็นผลและการคำนึงถึงประโยชน์ที่ได้ใน ลักษณะของผลได้-ผลเสีย เป็นฐานหนึ่งของวิธีคิดในสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ มโนทัศน์เรื่องศิลปะก็ ถูกจัดวางให้เป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับแนวคิดเหล่านี้ ดังเช่นบทความ "ศิลปะและศีลธรรม" ของ "ปุก- ฎภ" ใน *เอกชน* ช่วงปี 2484 ที่มองว่าศิลปะอยู่ตรงข้ามกับแนวคิดเรื่องประโยชน์ "...ศิลปะจึง เกลียดจงซึ่งคำว่าประโยชน์หนักหนา เพราะถือว่าตนเป็นมนุษย์พิเศษที่อยู่เหนือประโยชน์ คน ธรรมดาอันพูดคำสองคำก็ประโยชน์ ใจจับอยู่ที่ประโยชน์เป็นนิจสิน จะทำอะไรก็ใคร่ครวญถึง ประโยชน์ ส่วนได้ส่วนเสีย อันเป็นความคิดเห็นแก่ตัวนั่นเอง..."³⁰ นักเขียนชนชั้นกลางบางคนได้ ขยายมุมมองออกไปว่าศิลปะเป็นสิ่งสากล ที่ควรให้ความสุขแก่ชนทุกชั้น ศิลปะจึงเป็นสื่อที่ไม่เห็น แก่ตัว ไม่แบ่งแยกและดูถูกคน (อย่างที่ระบบทุนนิยมเป็น) อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้ศึกษาแล้ว "ประโยชน์" และ "ความสวยงาม" แม้จะแตกต่างกันในทางมโนทัศน์ แต่ในทางปฏิบัติ 2 สิ่งนี้ยังคง ไปกันได้ อยู่ที่ว่าผู้ผลิตงานจะเลือกเน้นที่จุดไหน เพียงแต่ช่วงทศวรรษ 2480 เริ่มมีการรับ/เผยแพร่ ความคิดและคติความงามทางศิลปะมากขึ้น และจัดวางให้ความคิดดังกล่าวอยู่ตรงข้ามกับ ความคิดแบบนิยมประโยชน์ แต่ในทางปฏิบัติ มิได้หมายความว่านักเขียนนักหนังสือพิมพ์เหล่านี้ จะละเลยเรื่องประโยชน์หรือคติไปเสียทีเดียว พวกเขายังคงสอดแทรกความคิดและบรรทัดฐานทาง จริยธรรมเช่นเดิมเพียงแต่ใช้ในนามของความเป็นศิลปะที่มากขึ้น

²⁹ สันต์ เทวรักษ์, *บันไดแห่งความรัก*, หน้า 116-122 และ 201-202.

³⁰ ปุกฎภ, "ศิลปะและศีลธรรม," *เอกชน* 1, 21 (31 พฤษภาคม 2484): 9.

การเปลี่ยนแปลงในวงการสิ่งพิมพ์ก็น่าจะเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างกรอบคิดดังกล่าวให้แก่ นักเขียนนักหนังสือพิมพ์เหล่านี้เช่นกัน หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เป็นต้นมา ทุนนิยม สิ่งพิมพ์เริ่มมีการเติบโตมากขึ้น สำนักพิมพ์เพลินจิตต์ของ เวช กระจุกทรัพย์ ได้เปิดตลาดหนังสือ หนังสือยุคใหม่ได้สำเร็จ จนกระทั่งมีคณะอื่นๆ เจริญรอยตามอีกหลายราย และร่ำรวยกันชั่ว ระยะเวลาหนึ่งแต่ก็หลายปี³¹ ในช่วงนั้นมีสำนักพิมพ์ใหญ่อยู่ 3 สำนักพิมพ์ คือ นายอุเทน, วัฒนา นุกูล และ เพลินจิตต์ ใช้วิธีผลิตหนังสือจำนวนมากเพื่อให้หนังสือมีราคาถูกลง และเป็นที่ยอมรับในหมู่ ผู้อ่านทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด เรื่องอ่านเล่นบางฉบับตีพิมพ์เป็นหลักหมื่นเล่ม (ดังที่ได้แสดง ไว้ในภาคผนวก) การเติบโตของวงการสิ่งพิมพ์จนถึงกับมีหนังสือออกวางตลาดทุกวัน สร้างความ ร่ำรวยให้แก่เจ้าของสำนักพิมพ์มาก ขณะเดียวกัน ฐานะความเป็นอยู่ของนักเขียน อันเป็นผู้ผลิต งานกลับไม่ดีเท่าที่ควรนัก ปราชญ์การณีนี้น่าจะเกิดขึ้นกับวงการศิลปะแขนงอื่นเช่นกัน นักเขียน และศิลปินบางคนรู้สึกว้าวนำกำลังถูกเอารัดเอาเปรียบ ดังเช่นที่ เหม เวชกร เคยกล่าวกับ สด ภูมระ- โรหิต ในช่วงที่ทั้งสองคนหนีภัยช่วงสงครามโลกไปอยู่ที่บางบอนด้วยกัน (ซึ่งสดบอกว่าเป็นแรง บันดาลใจในการก่อตั้ง “จักรวรรดิศิลปิน” เพื่อต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบจากนายทุน) ว่า

...คุณเหมได้พูดกับข้าพเจ้าเสมอเรื่องศิลปะและการอาชีพของศิลปิน ซึ่งถูกบีบรัดอยู่ ตลอดเวลา เพราะตลาดเป็นของนายเงิน ผู้เอาความจำเป็นเข้าปีบริดซื้องานของศิลปิน ด้วยราคาถูกลงๆ แล้วเอาไปขายราคาแพงๆ คุณเหมบอกว่าศิลปะเป็นสมบัติของชนทุกชั้น จะต้องบริสุทธิ์ สวยงาม ไม่มีอะไรแอบแฝง และไม่มีอะไรมาข่มขู่บังคับได้ เมื่อศิลปะเป็น ของชนทุกชั้น ผู้ผลิตศิลปะคือศิลปินจึงเป็นคนของประชาชนไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ และ เมื่อศิลปินเป็นคนของประชาชน อาชีพของเขาซึ่งเป็นสัมมาชีพจึงควรเป็นอาชีพอิสระ ไม่ ขึ้นอยู่กับผู้ใดและไม่ขึ้นอยู่กับอะไร...³²

การให้ความหมายของ “ศิลปะ” ในที่นี้ จึงเป็นสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกับระบบตลาดที่มองผ่าน ตระยะของการคาดคำนวณและผลประโยชน์ และอยู่ขัดตรงข้ามกับวิทยาศาสตร์ ดังเช่นที่ ราเชนทร์ ตั้วละครเอกใน *นักบุญคนบาป* (2485) ของ อิศรา อมันตกุล ได้กล่าวชื่นชมความงามของดวงดาว

³¹ ส. บุญเสนอ, “นักร้อยอักษรที่ยังจำได้: ม.ล. อดุลย์ อิศรศักดิ์,” *หนอนหนังสือ* 2, 14 (มิถุนายน 2532): 69.

³² สด ภูมระโรหิต, “จักรวรรดิศิลปิน: เจ้าของคติพจน์ ศิลปะคืออาภรณ์ของศิลปิน,” *เหม เวชกร, พิมพ์ ครั้งที่ 2* (กรุงเทพฯ: หอสมุดการ์ตูนไทย, 2544), หน้า 172.

ในท้องฟ้า พร้อมทั้งบอกว่า “...วิทยาศาสตร์ทำให้ชีวิตของคนเราเศร้าหมองและห่างไกลจากธรรมชาติ...”³³ อิศรายังเสนอถึงอิทธิพลของศิลปะแขนงดนตรี ที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ ทั้งในแง่ของการสร้างความสุขเช่นดนตรีของซูมันน์หรือลิตซ์ และในแง่ของการสร้างความเข้าใจถึงความเจ็บปวดทรมานทวยาดังเช่นดนตรีของสเตราส์หรือทาสนิโกรอย่างพอลเตอร์³⁴ การที่อิสรา มองว่าคนในสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างตน สามารถเข้าใจเพลงคลาสสิกหรือเพลงที่แสดงความเจ็บปวดของทาสนิโกรได้นั้น อยู่ภายใต้กรอบคิดเดียวกับ เหม ที่มองว่าศิลปะเป็นของสากล ไม่ขึ้นอยู่กับชนชั้นหรือชนชาติใด สร้างความเข้าใจความรู้สึกของมนุษย์คนอื่น มโนทัศน์ “ศิลปะ” จึงชักชวนให้นักเขียนชนชั้นกลางเหล่านี้ มองชีวิตให้กว้างออกไปในระดับของสากลและสาธารณะ

ด้วยความที่มโนทัศน์ศิลปะเน้นที่ความสวยงามและความเป็นสากลที่เข้าใจกันได้ในหมู่ชนทุกชาติและทุกชั้น ทำให้ในทางปฏิบัติแล้ว นักเขียนชนชั้นกลางไม่ได้มุ่งเชิดชูความงามที่สูงส่งปราศจากมลทิน แต่กลับทำให้พวกเขาได้พยายามทำความเข้าใจกับแง่มุมที่เคยถูกมองว่าไม่ดี ไม่งาม หรือด้อยค่า และพยายามค้นหาถึงความดีหรือความงามของสิ่งที่เคยถูกประเมินว่าด้อยค่าเหล่านี้ เช่นที่หม่อมราชวงศ์กิริติ ตัวละครเอกตัวหนึ่งใน *ข้างหลังภาพ* (ตีพิมพ์เป็นตอนใน พ.ศ. 2480) ของ “ศรีบูรพา” ก็พูดถึงมโนทัศน์ของ “ศิลปะ” ที่สัมพันธ์กับการมองชีวิตหลายแง่มุมว่า “...ฉันชอบศิลปะ ฉันพอใจจะพินิจดูก็ถือ ไล่เดือน เท่ากับที่จะพินิจดูดวงดาวในท้องฟ้า...แต่เมื่อแยกศิลปะออกไปเสียส่วนหนึ่งแล้ว การที่ได้มาเห็นภาพเช่นนี้ก็ทำให้กระเทือนใจนิดหน่อย แต่ในทางศิลปะนั้น ความกระเทือนใจมีประโยชน์มาก...”³⁵ จะเห็นได้ว่า มโนทัศน์เรื่องศิลปะในสายตาของผู้เขียนคือ “ศรีบูรพา” ไม่ได้เพ่งแค่สิ่งที่สูงส่ง แต่พร้อมที่จะพิจารณาสิ่งที่เคยถูกประเมินว่าด้อยค่าและน่ารังเกียจนั้นด้วย วิธีคิดแบบนี้เป็นไปในทิศทางเดียวกันกับนักเขียนร่วมสมัยอย่าง “บุศย์น้ำเพชร” (ยังไม่ทราบว่าเป็นนามปากกาของใคร) ได้เขียนบทความสั้นๆ เรื่อง “ค่าของธรรมชาติ” โดยเสนอว่าทุกสิ่งมีค่าเท่ากันโดยธรรมชาติ เช่นการเปรียบเทียบกันระหว่าง ดอกอุตุพิศ กับ ดอกกุหลาบ ทุกคนย่อมพอใจในกุหลาบ แต่ดอกอุตุพิศก็มีคุณค่าในทาง “ศิลปะ” เช่นกัน

³³ อิศรา อมันตกุล, *นักบุญคนบาป*, หน้า 36.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75-76.

³⁵ ศรีบูรพา, *ข้างหลังภาพ*, พิมพ์ครั้งที่ 34 (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า 2543, 2543), หน้า 23.

...ในเมื่อทุกคนเกลียดชังดอกอุตุพิศ-ถ้าอุตุพิศสลายไปหมดจากโลก แน่نون โลกก็ต้องขาดศิลปะไปแขนงหนึ่งในพิพิธภัณฑสถานแห่งโลกธรรมชาติ ซึ่งศิลปะแบบนั้นไม่มีสิ่งใดเหมือน เพราะฉะนั้น ในแง่ศิลปะแห่งพิพิธภัณฑสถานโลก กุหลาบกับอุตุพิศมีค่าเท่ากัน...³⁶

การทำงานของมโนทัศน์ศิลปะจึงเป็นไปอย่างซับซ้อน ด้านหนึ่งเชิดชูสิ่งที่สวยงามสูงส่ง ขณะที่อีกด้านหนึ่ง ก็อาจทำให้นักเขียนชนชั้นกลางกลุ่มหนึ่งเริ่มหันมาสนใจหรือพิจารณาเกี่ยวกับสิ่งที่เคยถูกตัดสินว่าไม่งามหรือด้อยค่าทั้งหลาย มโนทัศน์เรื่องศิลปะจึงสัมพันธ์กับ “ความคิด” และ “ความเข้าใจ” ที่มีต่อสิ่งอื่นอย่างกว้างขวางขึ้น ดังที่ “ยาขอบ” ได้สรุปไว้ในบทความของเขาในช่วงปลายทศวรรษ (2488) โดยมองถึงความเป็นศิลปะบางอย่างที่ “...เราจะต้องรับเอามันไว้ทั้งที่มันไม่น่ารัก เพราะมันทำให้เราเกิด “ภาพคิด” ดีนัก แต่เราจะต้องคอยระวังตัวอยู่เป็นนิตยว่า เราทำมันอย่างตั้งตัวเป็นนายมัน...”³⁷

มโนทัศน์เรื่องศิลปะในทัศนะของชนชั้นกลางส่วนหนึ่งในช่วงทศวรรษ 2480 จึงไม่ใช่ศิลปะที่อยู่ลอยๆ เหนือความรู้และเหตุผลทั้งหมด แต่ถูก “แปล/แปร” ให้สัมพันธ์กับฐานคิดทางจริยธรรมของตนเอง กล่าวคือให้น้ำหนักกับการทำความเข้าใจคนอื่น, ความไม่เห็นแก่ตัว, ความเป็นสากลที่ไม่แบ่งแยกชนชั้น และการให้ความสุขทางใจอันแยกออกจากความสุขทางวัตถุ เพราะมองว่าสิ่งที่ศิลปะให้ ไม่ใช่อรรถประโยชน์ในลักษณะของผลได้ผลเสียที่ผ่านการคาดค่านวณจากตรรกะ แต่เป็นการกล่อมเกลารวมอารมณ์ความรู้สึกและสร้างความเข้าใจคนอื่น ซึ่งไปกันได้กับฐานคิดทางจริยธรรมของชนชั้นกลางที่เริ่มนำเสนอตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2470 (เห็นอกเห็นใจคนอื่น, ไม่ดูถูกคน, แสวงหาความสุขทางใจ) มโนทัศน์ “ศิลปะ” ได้ชักชวนให้ทำความเข้าใจกับสิ่งที่เคยถูกมองว่าไร้คุณค่าด้วยสายตาแบบใหม่ และเผยแพร่คุณค่าของมันออกมา พร้อมๆ กับตั้งคำถามต่อสภาพสังคมทุนนิยมที่ดำรงอยู่ มโนทัศน์ที่ผสมผสานกันเหล่านี้ ทำให้นักเขียนชนชั้นกลางจำนวนมาก เริ่มรู้สึกถึงความเป็นสาธารณะและความเกี่ยวพันกับโลกภายนอกของตนยิ่งขึ้น ฐานคิดในลักษณะนี้ยังแตกต่างจากแนวคิด “ศิลปะเพื่อชีวิต” ในยุคต่อมา ตรงที่มันไม่ได้อิงอยู่กับอุดมการณ์ทางการเมืองที่ชัดเจน แต่อิงอยู่กับฐานคิดทางจริยธรรม หน้าที่ของนักเขียนและศิลปินคือการดึงเอาชีวิตเหล่านี้ ออกมาให้ปรากฏแก่ผู้อ่าน มโนทัศน์ “ศิลปะ” (ที่ปรากฏในลักษณะของกระแสคิดมากกว่าจะมีนิยามหรือคำอธิบายที่ตายตัว) จึงไม่ได้ส่งเสริมการเขียนเพื่อให้เกิดอิทธิพลต่อผู้อ่านอันเป็น

³⁶ หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสสุกุล เล่ม 3 [บุศนันทเพ็ชร, “คำของธรรมชาติ,” *แหลมไทย* (23 มีนาคม 2482): 16].

³⁷ ยาขอบ, *สินในหมึก* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า 2543, 2543), หน้า 57.

ประโยชน์ทางตรง แต่ส่งเสริมการให้ประโยชน์ทางอารมณ์ความรู้สึก และเผยแพร่ของสิ่งไร้ค่าที่เคยถูกมองข้ามออกมา

ความรู้สึกในแง่ร้ายต่อสภาวะสมัยใหม่ดังที่กล่าวถึงในหัวข้อแรก ทำให้เห็นถึงความเลวร้ายของโลกวัตถุในยุคสมัยใหม่ ขณะที่กระแสดังกล่าวเกี่ยวกับ “ศิลปะ” ที่ให้ความสำคัญกับมิติทางจิตใจก็อยู่เหนือการคาดคำนวณของผลประโยชน์, ซึ่งไปกันได้ (หรือถูกทำให้ไปกันได้) กับบรรทัดฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลาง, ก็ยังเกี่ยวความเห็นแก่ตัวและการคิดคำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ของโลกสมัยใหม่ และยกมิติทางความคิดจิตใจสูงกว่าความเจริญเพียงวัตถุภายนอก กระแสดังกล่าวได้เป็นที่รับรู้ในช่วงเวลาใกล้เคียงกับกระแสดังกล่าว “สังคม” ที่มีความแตกต่าง “ชาตินิยม” ที่ดำรงอยู่ในช่วงทศวรรษ 2480

5.3 กระแสดังกล่าว “สังคม”: การเผยแพร่ที่ถูกละเลย

เมื่อพลตรีหลวงพิบูลสงครามได้เป็นนายกรัฐมนตรีตั้งแต่ช่วงปลายปี 2481 เป็นต้นมา บริบทของโลกกำลังอยู่ในภาวะตึงเครียด สงครามกลางเมืองสเปนได้เกิดขึ้นแล้วในทวีปยุโรป และเริ่มมีความขัดแย้งกันในหมู่ประเทศมหาอำนาจต่างๆ พร้อมๆ กันนั้น ฐานคิดแบบอำนาจนิยมและทหารนิยมที่ผู้นำมีอำนาจอย่างเบ็ดเสร็จได้เริ่มแพร่หลายขึ้นในประเทศเยอรมนี, อิตาลี และญี่ปุ่น รัฐบาลพิบูลสงครามก็มีแนวโน้มที่จะรับกระแสดังกล่าวนี้ พร้อมกับกับการนำเสนอนโยบายรัฐนิยมฉบับต่างๆ เพื่อให้สยามได้ก้าวเข้าสู่ความเป็นอารยะ ทั้งในแง่ของรูปแบบการกระทำ เช่นการห้ามกินหมาก, ให้ใส่หมวกก่อนออกจากบ้าน หรือการปรับเปลี่ยนคำพูด คำลงท้าย กระทั่งเรื่องการปรับเปลี่ยนภาษา ไปจนถึงเรื่องของสิ่งที่เป็นนามธรรมอย่างจิตวิญญาณของชาติ³⁸ เช่นนโยบายในการส่งเสริมด้านภาษาและวรรณคดีไทย โดยมีการตั้งคณะกรรมการส่งเสริมวัฒนธรรมภาษาไทยในเดือนพฤษภาคม 2485 เพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมภาษาไทย ทั้งในแง่ของการศึกษาหลักเกณฑ์และระเบียบทางภาษา, ส่งเสริมการแต่งหนังสือทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง, ส่งเสริมการวิจารณ์วรรณคดี

³⁸ การนำเสนอภาพประวัติศาสตร์ในลักษณะของการอิงกับฐานคิดเรื่องชาติ มีความคิดสืบเนื่องก่อนหน้ามาตั้งแต่ช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง เช่นการเขียนหนังสือ *หลักไทย* ของ ชุนวิจิตรมาตราในปี 2471 หรือ การเขียนประวัติศาสตร์สากลของหลวงวิจิตรวาทการ (ระหว่างปี 2472-2474) ที่พยายามทำให้ประวัติศาสตร์ไทยเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์โลก โดยใส่เรื่องราวของประเทศไทยเข้าเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นสากล เป็นต้น

และจัดตั้ง “สมาคมวรรณคดี” (สะกดตามสมัยนั้น) รวมทั้งมีการออกวารสาร *วรรณคดีสาร* ที่มีเนื้อหาทั้งในแง่ของหลักภาษา, บทวิจารณ์วรรณคดี, ประวัติวรรณคดี รวมถึงบทกวีจากผู้อ่านอีกด้วย

แม้กรอบคิดเรื่องชาติ รวมถึงความปรารถนาจะให้ชาติไทยมีความยิ่งใหญ่และมีความเจริญทัดเทียมอารยะประเทศจะไม่ใช้ความคิดใหม่ และมีการกล่าวถึงทั้งในคอลัมน์หนังสือพิมพ์หรือเรื่องอ่านเล่นมาตั้งแต่ทศวรรษ 2460 แล้วก็ตาม แต่ยังไม่เคยได้รับความสำคัญในระดับนโยบายหรือมีปฏิบัติการจากหน่วยงานของรัฐและลงลึกด้านวัฒนธรรมมากเท่าช่วงทศวรรษ 2480 นี้ “ชาติ” ได้กลายเป็นหนึ่งในกรอบคิดสำคัญที่ใช้ทำความเข้าใจโลกภายนอกในช่วงเวลานั้น ดังเช่นบทความในปี 2480 ที่เสนอให้คนไทยต้องตระหนักถึงการแข่งขันทางเศรษฐกิจด้วยกรอบความคิดเรื่องเศรษฐกิจของชาติ ที่ปลุกใจให้เอาชนะธุรกิจของต่างชาติและขยับขยายให้ทัดเทียมประเทศเจริญแล้ว³⁹ หรือปลุกความรู้สึกชื่นชมในบ้านเกิดเมืองนอน เช่นคำโปรยของบทความ “รักเมืองไทย” ในหนังสือพิมพ์ *สุภาพบุรุษ* (กุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นบรรณาธิการ) ว่า “อะไรเล่าจะเป็นที่รักเท่าปิตุภูมิที่เราอยู่ เมืองไท สำหรับคนที่เป้นไท “นายฉันทนา” [มาลัย ชูพินิจ-ผู้ศึกษา] จะพาท่านไปชมภูมิประเทศที่พวกเราไม่ค่อยได้สำนึกกัน ในความสวยงาม ความอุดมสมบูรณ์ และความเป้นไทซึ่งล่องลอยอยู่ในอากาศทั่วไป...”⁴⁰ (สะกดตามสมัยนั้น) หรือกระทั่งชี้ให้เห็นถึงการผูกโยงกันระหว่าง ชาติ, คนในชาติ และจิตวิญญาณของชาติ ดังเช่นข้อความใน “แนวทางของเรา” ซึ่งเป็นการประกาศนโยบายของ *เสียงไทย* ซึ่งมี เพทาย โชติनुชิต เป็นเจ้าของและบรรณาธิการว่า “...ชาติไทย เปนที่รวมวิญญาณชาวไทยทั้งหลาย เรายอมสละทุกสิ่งเพื่อเชิดชูและปกป้องรักษาชาติ เพราะวิญญาณของชาติแตกดับหมายถึงวิญญาณของเราและชาวไทยทุกคนแตกดับด้วย...”⁴¹ “ชาติ” ในที่นี้ จึงไม่ใช่ชาติแบบองค์อินทรีย์ที่เน้นการสอดประสานของหน้าที่เท่านั้น แต่ยังมีความเป็นนามธรรมที่สูงส่งอีกด้วย

พร้อมๆ กับกรอบคิดเรื่อง “ชาติ”, ไม่ว่าจะในแง่ของความยิ่งใหญ่ ความรักบ้านเกิดเมืองนอน หรือความสูงส่งในระดับจิตวิญญาณ, ซึ่งปรากฏทั่วไปในสื่อสิ่งพิมพ์ทั้งของรัฐบาลและเอกชนในยุคนั้นแล้ว อีกกรอบคิดหนึ่งที่เริ่มแพร่หลายในช่วงเวลาใกล้เคียงกันและทำงานไปพร้อมๆ กัน

³⁹ หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 3 [ก้าวหน้า, “ข้อที่ต้องสำนึก,” *แหลมทอง* (18 เมษายน 2480): 2].

⁴⁰ หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 2 [นายฉันทนา, “รักเมืองไทย,” *สุภาพบุรุษ* (1 สิงหาคม 2482): 4].

⁴¹ หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 3 [“แนวทางของเรา,” *เสียงไทย* (11 กันยายน, 2482): 5].

คือมโนทัศน์เกี่ยวกับ “สังคม” ในความหมายของความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งกรอบคิดนี้ได้กลายเป็นพื้นที่ให้บรรทัดฐานทางจริยธรรมที่ชนชั้นกลางได้สร้างขึ้นอย่าง ความเห็นอกเห็นใจ การไม่ดูถูกเพื่อนมนุษย์ และการแสวงหาความสุขทางใจ แสดงออกในฐานะความคิดทางสังคมที่จะสร้างความสันติสุขให้แก่กัน

อันที่จริง มโนทัศน์ดังกล่าว ได้เริ่มขึ้นในสังคมไทยอย่างน้อยก็ตั้งแต่ทศวรรษ 2440 (บางทีอาจจะก่อนหน้านั้น) ดังที่ปรากฏใน *ธรรมจริยา* เล่ม 4 ของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (เมื่อครั้งยังเป็นพระไพศาลศิลปศาสตร์) ที่ตีพิมพ์ขึ้นในปี 2446 ก็ได้กล่าวมโนทัศน์ที่คล้ายกับ “สังคม” คือกล่าวถึงความเชื่อมโยงระหว่างเพื่อนมนุษย์ ที่ควรช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มองว่ามนุษย์จะอยู่ตัวคนเดียวไม่ได้ แต่ต้องพึ่งพาอาศัยคนอื่น การงานต่างๆ มีส่วนสัมพันธ์กัน ตัวเราก็มีส่วนสัมพันธ์กับทั้งคนใกล้ตัวอย่างบิดามารดา ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง ไปจนชาวเมืองเดียวกันและชาวเมืองอื่นๆ รวมถึงชาวต่างชาติ อันนับเป็น “เพื่อนมนุษย์” โดยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์ฯ ใช้คำว่า “สัมพันธ์วงศ์แห่งมนุษย์”⁴² อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนความคิดดังกล่าวจะยังไม่ “ติดตลาด” ในยุคนั้นสักเท่าไรนัก และศัพท์ดังกล่าวแทบไม่มีผู้ใช้

ผู้ศึกษาไม่มั่นใจว่า คำว่า “สังคม” ในภาษาไทย เริ่มเป็นที่นิยมใช้กันเมื่อไร คำๆ นี้ปรากฏในพจนานุกรมฉบับปี 2470 ว่าหมายถึง “...การพบปะ การคบค้า การวิสาสะ...”⁴³ ขณะที่พจนานุกรมฉบับปี 2493 ให้ความหมายว่า “...การคบค้าสมาคมกัน, หมู่คนที่เจริญแล้วร่วมคบค้าสมาคมกัน...”⁴⁴ จากพจนานุกรมและพจนานุกรมทั้ง 2 ฉบับ จะเห็นว่า ความหมายของคำว่า สังคม ให้นำหน้ากับการคบค้าสมาคมกัน โดยไม่ได้บอกลักษณะของความสัมพันธ์เอาไว้ เว้นแต่ในปี 2493 ได้เพิ่มคำว่า “หมู่คนที่เจริญแล้ว” เข้ามา แสดงให้เห็นถึงแง่มุมทางวัฒนธรรมของการคบค้าสมาคมกัน คำว่า “หมู่คนที่เจริญแล้ว” มีนัยไปถึงเรื่องของ มารยาท หรือการอบรมบ่มเพาะ อาจกล่าวได้ว่า ในช่วง 23 ปี (ระหว่าง 2470 ถึง 2493) ประเด็นเรื่องการอบรมบ่มเพาะ (หรืออีกนัยหนึ่ง ก็คือ “วัฒนธรรม”) กลายเป็นส่วนประกอบสำคัญของความเป็นสังคมมากพอที่จะมีการนำมาเพิ่มความหมายไว้ในพจนานุกรม

⁴² เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, *ธรรมจริยา* เล่ม 4 (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, ม.ป.ป.), หน้า 65-75.

⁴³ กรมตำรา, กระทรวงศึกษาธิการ, *พจนานุกรม*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: โรงพิมพ์กรมตำรา กระทรวงศึกษาธิการ, 2470), หน้า 771.

⁴⁴ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493* (พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2493), หน้า 890.

แม้ตัวความคิดเกี่ยวกับสังคมในฐานะของความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันจะมีมาก่อนหน้าแล้ว แต่บทความที่เริ่มอธิบายในเป็นบทความแรกๆ (เท่าที่ค้นพบขณะนี้) น่าจะเป็นบทความ “สังคมคืออะไร” ในนิตยสาร *เศรษฐกิจ* ที่ตีพิมพ์ในปี 2481 โดยให้ความหมายแก่คำว่า “สังคม” ว่าหมายถึง ความเกี่ยวข้องกับบุคคล เป็นความสัมพันธ์โดยรู้ตัวและไม่ได้เจาะจงลงไปว่าเป็นการสัมพันธ์ทาง อุตสาหกรรม การเมือง หรือศาสนา จุดสัมพันธ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมในความเห็นของผู้เขียน คือ ต้องมีความรู้สึกร่วมกันทางจิตตใจและนิสัย จึงจะมีชีวิตอยู่ร่วมกันได้ และสังคมนั้นแตกต่าง จากชาติ ชาติเป็นเพียงองค์การทางสังคมประเภทหนึ่งเท่านั้น หน้าที่ทั้งหมดของสังคมไม่ ใน นิตยสารฉบับเดียวกัน ยังมีบทความ “สังคมวิทยาและปัญหาสังคมปัจจุบัน” ของ ชอบ เอมพรหม วิทยาศาสตร์บัณฑิต ด้านสังคมวิทยา จากมหาวิทยาลัยซุนยัตเซน ที่กล่าวถึงเนื้อหาคร่าวๆ ของ สังคมวิทยา ว่าเกี่ยวแก่การครองชีพของชุมชน ขณะที่ในไทยกลับไม่เอาใจใส่ในวิชาดังกล่าว⁴⁵ มโนทัศน์ของคำๆ นี้ ไม่ได้จำกัดแค่การพบปะหรือคบค้าสมาคม แต่ยังคงมีการนำเสนอว่า เราจะพบปะ คบค้า หรือวิสาสะกันในลักษณะใด ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือบทความของ “ป. ธรรมสถิตย์” ใน นิตยสาร *ยุวชนทหาร* ปี 2481 ที่ผู้เขียนนำเสนอถึงสิ่งที่เยาวชนควรทำ และได้ขยายความให้ผู้อ่าน เห็นว่า มนุษย์จะต่างคนต่างอยู่ไม่ได้ ทุกคนล้วนต้องพึ่งพาอาศัยกัน โดยเฉพาะในเรื่องของการ ผลิตอุปกรณ์ต่างๆ ในการดำเนินชีวิต ดังนั้น คนทุกคนควรช่วยเหลือเกื้อกูลกัน “...เด็กทุกๆ คนคง จะเห็นได้แล้วว่า เพื่อนร่วมชาติ ร่วมประเทศ ตลอดจนถึงร่วมโลก เป็นผู้มีส่วนเกี่ยวแก่กันและกัน ฉะนั้นควรรักใคร่กันช่วยเหลือกันตามสมควร อย่าเห็นว่าเป็นคนอื่นแล้วขาดความเอ็นดูและ ช่วยเหลือ ทำอย่างนั้นเป็นการไม่สมควร...เราจะมีความสุขได้ก็เพราะต่างช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่เบียดเบียนกัน”⁴⁶ (สะกดตามต้นฉบับ)

แม้จะไม่ได้ใช้คำว่า “สังคม” ก็ตาม แต่บทความของ “ป. ธรรมสถิตย์” ได้เสนอให้เห็นภาพ ของสังคมที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันที่ใหญ่กว่าแค่ระดับของชาติ (คล้ายกับ “สัมพันธ์วงศ์” ที่เจ้าพระยา ธรรมศักดิ์เคยเขียนถึง) พร้อมๆ กันนั้น ก็เริ่มมีฐานคิดที่ว่าปัจเจกบุคคลและสังคมย่อมเชื่อมโยงซึ่ง กันและกัน ดังที่ “บาร์บารา” (สค. ฐรมะโรหิต) ได้กล่าวถึงไว้ในบทความ “คนกับเสรีภาพ” ในปี 2482 ว่า “...เสรีภาพของบุคคลกับเสรีภาพของสังคมเป็นของแยกกันไม่ออก บุคคลเป็นหน่วยของ สังคม เมื่อบุคคลมีเสรีภาพ, สังคมก็ย่อมมีเสรีภาพคล้ายตามไปด้วย ในทำนองเดียวกัน เมื่อบุคคล

⁴⁵ หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 5 [“สังคมคืออะไร,” และ ชอบ เอมพรหม, “สังคม วิทยาและปัญหาสังคมปัจจุบัน,” *เศรษฐกิจ* 1, 1 (31 สิงหาคม 2481): 7, 15-16].

⁴⁶ หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 3 [ป. ธรรมสถิตย์, “อย่าทำให้คุณพ่อคุณแม่เข้าใจ ,” *ยุวชนทหาร* (1 พฤศจิกายน 2481): 27-8].

มีความเจริญก้าวหน้า สังคมก็ย่อมเจริญก้าวหน้าคล้ายคลึงตามไปด้วยเหมือนกัน...”⁴⁷ เป็นความเห็นที่สอดคล้องไปกับบทความของ อมรัตน์ สัตว์วานนท์ ที่อธิบายถึงการบริโภค ที่เชื่อมโยงกับเรื่องของสังคม โดยยกตัวอย่างการกระทำบางอย่างทางสังคม เช่นการสวมหมวก ที่แม้ไม่ทำจะไม่ตาย แต่เราก็ควรทำ เพราะเราอยู่ในสังคม “...เราต้องเกี่ยวข้องกับสังคมของเรา เราต้องทำให้สังคมของเราเจริญรุ่งเรืองเท่าเทียมกับสังคมอื่นที่เจริญแล้ว”⁴⁸ แสดงให้เห็นว่า อย่างน้อยในช่วงทศวรรษ 2480 เริ่มมีการอบคิดที่เชื่อมโยงระหว่างปัจเจกบุคคลกับพื้นที่ทางความคิดที่เรียกว่า “สังคม” มองเห็นหน่วยย่อยสัมพันธ์กับหน่วยที่ใหญ่กว่า การกระทำของปัจเจกจึงเป็นการกระทำที่ส่งผลต่อสังคม

ความหมายของคำว่าสังคม จึงเชื่อมโยงไปถึงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และมองหน่วยย่อยเป็นส่วนหนึ่งของหน่วยที่ใหญ่กว่า ในด้านหนึ่งก็มีความคล้ายคลึงกับมโนทัศน์เรื่อง “ชาติ” ตรงที่มองตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่เป็นนามธรรมบางอย่าง และสัมพันธ์กับผู้อื่นภายใต้จินตนาการของสิ่งที่เป็นนามธรรมนั้น (หรืออาจเรียกง่ายๆ ว่าเป็นชุมชนในจินตนาการ)⁴⁹ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็แตกต่างจากความหมายของคำว่า “ชาติ” ที่กำลังเฟื่องอยู่ในเวลานั้น ตรงที่มันไม่ได้มุ่งเน้นไปที่ความยิ่งใหญ่ ประวัติศาสตร์ร่วมกันอันยาวนาน หรือจิตวิญญาณบางอย่างที่คนในชาติมีส่วนร่วม แต่เน้นไปที่ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และมีการเสนอว่าสังคมเป็นสิ่งที่ใหญ่กว่าชาติ

แม้ความคิดเรื่องความเอื้อเฟื้อต่อเพื่อนมนุษย์และการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จะปรากฏขึ้นอย่างน้อยตั้งแต่ทศวรรษ 2440 แล้ว (เช่นในหนังสือเรียน *ธรรมจริยา* เล่ม 4) แต่แนวความคิดของมันน่าจะเริ่มถูกกล่าวถึงมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2480 ที่เริ่มมีความเข้าใจถึง “สังคม” ในระดับหนึ่ง เริ่มมีการมองว่าเราเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่ใหญ่กว่าตัวเอง (นอกเหนือจาก “ชาติ”) และสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ถ้าตัวเราเจริญก้าวหน้า สังคมก็เจริญก้าวหน้า และเราควรช่วยเหลือเกื้อกูลกันเพราะอาศัยอยู่ในสังคมเดียวกัน อาจเป็นไปได้ว่า ที่ความคิดเรื่อง “สังคม” เริ่มถูกกล่าวถึงมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2480 นี้ เป็นทั้งความต่อเนื่องและเป็นบทแย้งกับความคิดเรื่อง “ชาติ” ไปพร้อมๆ กัน ทั้งสองกรอบคิดมีบางอย่างที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือเป็นเรื่องของกลุ่มหรือชุมชนที่มี

⁴⁷ หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 2 [บาร์บารา, “คนกับเสรีภาพ,” *ประชาคม* (1 กุมภาพันธ์ 2482): 3, 6].

⁴⁸ อมรัตน์ สัตว์วานนท์, “บริโภคกรรม,” *เอกชน* 1, 42 (25 ตุลาคม 2484): 18.

⁴⁹ อย่างไรก็ตาม มโนทัศน์เรื่อง “ชุมชนในจินตนาการ” ที่เบนดิกต์ แอนเดอร์สันนำเสนอ นั้น ยังคงถูกตั้งคำถามจากนักวิชาการแนวหลังอาณานิคมอย่าง ปาร์ธา ชาตาคี (Partha Chatterjee) ว่าอยู่ภายใต้ทั้ง “จินตนาการ” และ “ชุมชน” แบบตะวันตก ดู Partha Chatterjee, *The Nation and Its Fragments: Colonial and Postcolonial Histories* (Princeton: Princeton University Press, 1993), chapter 1.

ความสัมพันธ์ต่อกันผ่านสิ่งที่เป็นนามธรรมบางอย่าง แต่มีจุดเน้นคนละแบบ ในกรณีของชาติ อาจจะเป็นเชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรม ฯลฯ แต่ในกรณีของ “สังคม” (ในความหมายของนักเขียน นักหนังสือพิมพ์ช่วงทศวรรษ 2480) อาจกว้างกว่านั้น คือเน้นที่ความเป็น “เพื่อนมนุษย์” มโนทัศน์ “สังคม” ที่เกิดขึ้น จึงเน้นแง่มุมของความสัมพันธ์ที่เอื้ออาทรต่อกัน และไปกันได้กับบรรทัดฐานทาง จริยธรรมของชนชั้นกลางเช่นกัน (หรืออีกนัยหนึ่ง มันอาจถูกประดิษฐ์ขึ้นผ่านบรรทัดฐานดังกล่าว)

จินตนาการและความหมายดังกล่าว ถูกตอกย้ำและเพิ่มเติมอย่างเป็นทางการเป็นกิจลักษณะใน นิตยสาร *เอกชน* ที่ตีพิมพ์ในปี 2484 นิตยสารฉบับนี้ได้ร่วมกันจัดทำโดยนักเขียนนักหนังสือพิมพ์ กลุ่มหนึ่ง ซึ่งมีทั้งนักเขียนนักหนังสือพิมพ์รุ่นทศวรรษ 2470 อย่าง สด – เนียน กุระมะโรหิต และ นักเขียนนักหนังสือพิมพ์รุ่นทศวรรษ 2480 อย่างจำกัด พลางกูร, สุธรรม นาวานุเคราะห์, อัศนี พล จันทร เป็นต้น นิตยสารฉบับนี้ เริ่มให้ความหมายกับ “สังคม” ตั้งแต่ในใบแทรกโฆษณาการออก นิตยสารของตน (ที่แทรกอยู่ใน *ไทยหนุ่ม*) ว่า

...อย่าคิดว่าอเมริกาช่วยอังกฤษไม่เกี่ยวกับท่าน อย่าคิดว่าการตีเกาะอังกฤษไม่เกี่ยวกับท่าน อย่าคิดว่าความปราชัยของอิตาลีในกรีซและอัฟริกาไม่เกี่ยวกับท่าน อย่าคิดว่าสงครามในเมืองจีนไม่เกี่ยวกับท่าน อย่าคิดว่าเรื่องบ่อน้ำมันในชวาไม่เกี่ยวกับท่าน อย่าคิดว่าปัญหาอินโดจีนไม่เกี่ยวกับท่าน อย่าคิดว่าข้าวสารขึ้นราคาไม่เกี่ยวกับท่าน อย่าคิดว่า-อีกมากมายก่ายกอง- ไม่เกี่ยวกับท่าน ท่านเป็นหน่วยของสังคม การที่สังคมต้อง เคลื่อนไหวเพราะกำลังดันของสัตบุชาติญาณก็ดี, ของเศรษฐกิจก็ดี, ของการเมืองก็ดี ย่อม ส่งกระแสความกระเทือนนั้นมาถึงท่านเสมอ โดยเหตุนี้จึงจำเป็นที่ท่านจะต้องรู้ว่าอะไร เกิดขึ้นในสังคมบ้าง...⁵⁰

ก่อนหน้านี้ คำว่า สังคม ก็มีลักษณะที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล/กลุ่มคน แต่ นิตยสาร *เอกชน* ได้เสนอเพิ่มเติมว่า ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในโลกนี้ได้โยงใยถึงกันไปหมด เพราะเราเป็น หน่วยของสังคมที่ยึดโยงกันด้วยปัจจัยต่างๆ นอกจากนี้ ยังมองว่าสังคมดำเนินไปด้วย “กำลังดัน” บางอย่าง (แม้จะไม่ระบุชัดว่าอันไหนมีผลมากกว่ากันก็ตาม) ซึ่งไม่ว่าอะไรเป็นปัจจัยสำคัญของ “กำลังดัน” อันนั้น มันก็จะส่งความเคลื่อนไหวมาถึงตัวเราเสมอ ดังนั้น เราทุกคนจึงควรใส่ใจกับ ความเป็นไปของสังคม การให้ความหมายของสังคมในลักษณะนี้ มองความสัมพันธ์ของกลุ่มคน

⁵⁰ หจช. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสสุกุล เล่ม 5 [ใบแทรกโฆษณา นิตยสาร *เอกชน* แทรกอยู่ใน *ไทยหนุ่ม* (1 ธันวาคม 2483)].

กว้างกว่ามโนทัศน์ “ชาติ” ที่กำลังเฟื่องฟูอยู่ในตอนนั้นอย่างเห็นได้ชัด (ไม่ว่าจะโดยจงใจหรือไม่ รู้ตัวก็ตาม) อย่างไรก็ตาม คอลัมน์ “สังคม” ของนิตยสารฉบับนี้ในช่วงแรกกลับไม่หือหวามากนัก เป็นการบอกความเป็นไปของผู้คนต่างๆ ทั้งชาวสมรส, มรณกรรม, ฌาปนกิจ, ชาวเลี่ยนยศเลี่ยนตำแหน่ง ฯลฯ จนกระทั่งในเดือนกันยายน 2484 จึงได้ประกาศว่าจะเปลี่ยนรูปแบบของคอลัมน์ “สังคม” โดยแบ่งออกเป็นจังหวัดต่างๆ เพื่อจะได้มีขอบเขตที่กว้างขวางยิ่งขึ้น ซึ่งใน “บันทึกท้ายเล่ม” ของนิตยสารดังกล่าว ได้พยายามที่จะนิยามคำนี้ให้กว้างขึ้นว่า

...เรื่องสังคมนี้เราอยากแถลงสักเล็กน้อย มีบางท่านเข้าใจว่า ชาวสังคมเกี่ยวกับตัวบุคคล ควรเลือกเฟ้นเฉพาะบุคคลสำคัญเท่านั้น เรามีความเห็นว่าเป็นหน่วยของสังคม ทุกคนเป็นส่วนของสี่ต่างๆ ที่ระบวยชีวิตของสังคม สิ่งเหล่านี้มีอยู่ทั่วไปตั้งแต่ในกระท่อม ในตรอก ไปจนถึงในอาคารบ้านเรือน และพระราชวังตลอดจนถนนอันกว้างใหญ่ โดยเหตุนี้ เมื่อพูดถึงความเคลื่อนไหวของสังคม ถ้าจะเพ่งเล็งเฉพาะคนใหญ่คนโตเท่านั้นแล้ว สี่ของสังคมก็จะน้อยไป ไม่อาจจะวาดภาพของสังคมที่แท้จริงให้เกิดขึ้นได้ สังคมของเราเพ่งเล็งถึงชีวิตและความเป็นอยู่ของสังคมในรูปที่กว้างขวาง ไม่ใช่ในรูปที่แคบและเฉพาะหมู่เหล่า...⁵¹ (สะกดตามต้นฉบับ)

การเปรียบเทียบคนทุกคนเป็นส่วนของสี่ต่างๆ แสดงให้เห็นถึงการมองเห็นคุณค่าขององค์ประกอบย่อยที่จะรวมกันเป็นภาพใหญ่ แนวคิดที่ *เอกชน* นำเสนอนี้ อาจจะเป็นสิ่งใหม่สำหรับสังคมไทยในเวลานั้น ทำให้ในอีกเกือบ 2 เดือนถัดมา คือต้นเดือนพฤศจิกายน 2484 “บันทึกท้ายเล่ม” ของ *เอกชน* ต้องประกาศย้ำอีกครั้งว่า

...เรื่องสังคม ยังมีหลายท่านที่เข้าใจว่า เหตุใดเราจึงไม่เลือกลงการเคลื่อนไหวเฉพาะบุคคลสำคัญๆ เท่านั้น เรื่องนี้เราได้แถลงไว้แล้วว่า ความมุ่งหมายในการเปิดช่องสังคมขึ้นมาก็เพื่อนำภาพชีวิตของเมืองไทยในแง่ต่างๆ ทุกแง่มุมมาเสนอแก่ท่าน ถ้าเรานำแต่เรื่องของบุคคลสำคัญๆ มาลง ท่านก็จะได้เห็นชีวิตเพียงแง่เดียว สังคมของเราเพ่งไปในทางด้านชีวิต ไม่เพ่งเล็งในด้านบุคคล ชีวิตเป็นของกว้างขวางไม่มีขอบเขตต์ ชีวิตเกิดจากการเคลื่อนไหวของบุคคลทุกชั้น ทุกเพศ ทุกวัย เพราะฉะนั้น เมื่อเราต้องการวาดภาพชีวิตเราย่อมเลือกที่จะจำกัดบุคคล (ซึ่งเป็นเพียงตัวละคร) เฉพาะประเภทนั้นประเภทนี้ไม่ได้

⁵¹ “บันทึกท้ายเล่ม,” *เอกชน* 1, 36 (13 กันยายน 2484): 51.

อยู่เอง เราหวังว่าแม้สังคมในรูปนี้จะเป็นของใหม่อยู่บ้างสำหรับเมืองไทย แต่ท่านคงจะเข้าใจเราได้ เมื่อเราได้ชี้แจงไปแล้ว...⁵² (เน้นโดยผู้ศึกษา)

การที่มี “หลายท่านที่ข้องใจ” ย่อมแสดงให้เห็นว่า จินตนาการเกี่ยวกับสังคมในลักษณะนี้ยังเป็นของใหม่สำหรับสังคมไทย (หรือไม่ก็ยังไม่แพร่หลายมากนัก) และยิ่งตอกย้ำให้เห็นถึงความพยายามของ *เอกชน* ที่จะนำเสนอจินตนาการเกี่ยวกับสังคมที่กว้างขวางขึ้น และรวมชนทุกชั้นไว้ด้วยกันเพื่อให้เห็นหลายแง่ของชีวิต

หากเรานำบทความที่กล่าวถึงทั้งหมดมาพิจารณาร่วมกัน จะมองเห็นความเปลี่ยนแปลงของนิยามบางส่วนของ “สังคม” จากที่ให้ความสำคัญกับการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เริ่มมองว่าปัจเจกและสังคมมีผลเชื่อมโยงกัน กลายมาเป็นความพยายามที่จะดึงเอาคนทุกชั้นเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมนั้น แสดงนัยถึงการเห็นอกเห็นใจคนด้อยกว่าและไม่ดูถูกคนอื่น ซึ่งเป็นกรอบคิดที่สืบเนื่องมาจากฐานคิดทางจริยธรรมที่ชนชั้นกลางเริ่มนำเสนอขึ้นในช่วงทศวรรษก่อนหน้า และเริ่ม “มองเห็น” ชีวิตของผู้ยากไร้หรือผู้ด้อยโอกาสมากขึ้น

เมื่อวางอยู่บนบรรทัดฐานทางจริยธรรม กรอบคิดเรื่อง “สังคม” ในช่วงแรกๆ จึงไม่ได้เน้นเรื่องการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจสังคม (ไม่ว่าจะในเชิงสถาบัน, พฤติกรรม, ชวงชั้น ฯลฯ) แต่ให้ความสำคัญกับรูปแบบของความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และคาดหวังถึงความสัมพันธ์ที่เอื้ออาทรต่อกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ไปกันได้กับฐานทางจริยธรรมที่นักเขียนชนชั้นกลางได้นำเสนอตั้งแต่งตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2470 ออกมาในรูปของการรับรู้ถึง “คนอื่น” ที่ถูกละเลยจากคนทั่วไป

อันที่จริง หากมองผ่านเรื่องอ่านเล่น การพยายามดึงผู้ที่ถูกมองเป็น “คนอื่น” เข้ามาสู่ความรู้ของผู้อ่าน ทั้งในแง่ของการเสนอภาพชีวิตและทำความเข้าใจคนเหล่านั้นในฐานะที่คนเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและในฐานะเพื่อนมนุษย์ ปรากฏตั้งแต่ช่วงกลางทศวรรษ 2470 แล้ว (เช่นการทำความเข้าใจความรู้สึกของหญิงที่นอกใจสามีในเรื่องสั้นปี 2476 อย่าง “หล่อนชั่วเพราะชาย” ของ “ยาขอบ”) ก่อนที่ความคิดเรื่อง “สังคม” จะเริ่มถูกนำเสนอในหน้าหนังสือพิมพ์และนิตยสาร แต่เป็นฐานคิดที่ใกล้เคียงกัน คือเน้นที่ความเอื้ออาทร การทำความเข้าใจ และพยายามดึงผู้ที่ถูกมองเป็น “คนอื่น” เข้ามาสู่ความรู้

ขณะที่เรื่องอ่านเล่นยุคก่อนหน้า (ช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง) เริ่มมีน้ำเสียงที่แสดงความเห็นอกเห็นใจผู้ที่ด้อยกว่าและต่อต้านการดูถูกมนุษย์ กระแสคิดเกี่ยวกับศิลปะได้ทำให้นักเขียนเริ่มใส่ใจต่อสิ่งด้อยค่า เผยให้เห็นแง่มุมที่แตกต่างของสิ่งที่เคยถูกมองว่าไร้ค่า และ

⁵² “บันทึกท้ายเล่ม,” *เอกชน*, 1, 43 (1 พฤศจิกายน 2484): 51.

นำเสนอถึงชีวิตของผู้ด้อยโอกาสที่แตกต่างออกไป เมื่อผนวกกับมโนทัศน์ “สังคม” อาจมีส่วนทำให้ภาพของบุคคลกลุ่มต่างๆ ที่ถูกมองว่าเบี่ยงเบนออกจากมาตรฐานทางสังคม เข้ามาปรากฏอยู่ในหน้ากระดาษของเรื่องอ่านเล่นมากขึ้น ไม่ใช่ในฐานะของตัวประกอบดั้งเดิมที่มักปรากฏอยู่เสมอในเรื่องอ่านเล่นช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่ปรากฏขึ้นในฐานะของตัวละครเอกหรือตัวละครสำคัญในเรื่อง มีการ “เรียกร้อง” ให้เข้าใจและเห็นใจตัวละครเหล่านี้ และทำให้พวกเขา กลายเป็นส่วนหนึ่งของ “สังคม” ที่สัมพันธ์และเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน

เรื่องอ่านเล่นในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองหลายชิ้นจึงไม่ได้สร้างเพียงตัวละครเอกที่รู้จักเห็นอกเห็นใจคนอื่น หรือต่อต้านการดูถูกมนุษย์เหมือนเรื่องอ่านเล่นช่วงก่อนหน้า แต่ได้สร้างตัวละครเอกเป็นคนด้อยโอกาสทางสังคมเพื่อ “เรียก” ความเห็นอกเห็นใจและความเข้าใจจากผู้อ่าน และ “บอก” กับผู้อ่านว่าไม่ควรดูถูกคนเหล่านี้ ตัวอย่างของงานเหล่านี้เช่น ตัวละครรวนิพกในเรื่องสั้น “รวนิพก” (2479) ของ บุญส่ง บำรุงพงศ์ (ซึ่งภายหลังจะเปลี่ยนชื่อเป็น ศักดิชัย และใช้นามปากกาว่า “เสนีย์ เสาวพงศ์”), ริน โสภณินในเรื่อง *หญิงคนชั่ว* (2480) และ พันทิพา หญิงมีชู้จากเรื่อง *พันทิพา* (2486) รวมถึงตัวละครผู้ยากไร้ในเรื่องสั้น “แม่” (2480) และ “ยาย” (2480) ซึ่งทั้งหมดเป็นงานของ ก. สุรางคนางค์, หญิงนอกใจในเรื่อง “หล่อนชั่วเพราะชาย” (2476) และหญิงโสภณินในเรื่องสั้น “ความรู้สึกของดวงจันทร์” (2482) ของ “ยาขอบ”, ภัค หญิงมีชู้ในเรื่อง *แผ่นดินของเรา* (ครั้งแรกของเรื่องเขียนในปี 2484), แม่เฒ่าที่ทำงานในโรงแรมตึกขาวจากเรื่อง “แทนคุณ” (2486) รวมถึงนักโทษในเรื่องสั้น “อ้ายนักโทษ” (2484) ของ มาลัย ชูพินิจ, หญิงที่ปล่อยให้ลูกตัวเองตาย ในเรื่องสั้น “ผู้รู้ดี” (2484) ของ แช ณ วังน้อย, หมอที่ลักษณะคล้ายลิง และมีมารยาททรามในเรื่องสั้น “หมอปากกว้าง” (2485) ของ “น. ประภาสเถิด” พร นักโทษในเรื่องสั้น “จับตาย” (2485) ของ มนต์ จรจรยงค์, ชีวิตของกรรมกรหญิงมีชู้ใน *สาวให้* (2486) ของ วิฑิต์ สุทธิเสถียร, ลูกของคนที่ถูกมองว่าคดในข้อหาในกระดุกอย่างในเรื่องสั้น “ลูกชายสร้างโต” (2486) ของ เทพ มหาเปารยะ ต่อเนื่องมาจนถึงงานเขียนในช่วงหลังสงครามโลกอย่าง ตัวละครขอทาน ในเรื่องสั้น “เรือนใจ” (2488) ของ ปกรณ์ บุรณปกรณ์, รวมถึงเรื่องสั้น “กรรมที่ไร้มลทิน” (2490) ของ “บุษย์ สวรรกรรม” ที่กล่าวถึงชายชราร่างกายโสโครกและแขนขาพิการลีบ เป็นต้น⁵³ ยังไม่รวมที่เป็นแนวสาร

⁵³ เรื่องสั้น “แม่” และ “ยาย” ของ “ก.สุรางคนางค์” ดูใน ก. สุรางคนางค์, *กุหลาบแดง* (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2529). ที่เหลือ โปรดดู บุญส่ง บำรุงพงศ์, “รวนิพก,” ใน *สุชาติ สวัสดิ์ศรี* (บรรณาธิการ), *ช่อการะเกด* ฉบับ 46 (ตุลาคม-ธันวาคม 2531); แช ณ วังน้อย, “ผู้รู้ดี,” (ตอนแรก), *เอกชน* 1, 43 (1 พฤศจิกายน 2484); แช ณ วังน้อย, “ผู้รู้ดี,” (ตอนจบ), *เอกชน* 1, 44 (8 พฤศจิกายน 2484); น. ประภาสเถิด, “หมอปากกว้าง” *เอกชน* 2, 1 (10 มกราคม 2485); เทพ มหาเปารยะ, “ลูกชายสร้างโต,” *จำปูน* (กรุงเทพฯ: อ่านไทย, 2531); ป.

คดีอย่าง “ชีวิตกรรมกรป่าซุง” (2483) โดย ประยูร จูตะกานนท์⁵⁴ “เพียงข่าวสารสองสามเมล็ด พอกันตาย” ของ “ส.อาสนจินดา” หรือ *ชีวิตจากมุมมืด* “ป.บูรณปกรณ์” หรือ “เรื่องของคนคุก” โดย “ทิพากร”⁵⁵ (2489) เป็นต้น

หากเรื่องอ่านเล่นในช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองจำนวนหนึ่ง บอกกับผู้อ่านว่า ไม่ควรตีค่าคนจากภายนอก (เช่น *ลูกผู้ชาย*, *ละครแห่งชีวิต*, *ชาติชาย*) ตัวละครในเรื่องอ่านเล่นที่ปรากฏในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเหล่านี้ ได้บอกกับผู้อ่านเพิ่มเติมว่า สิ่งที่ถูกมองว่าด้อยต่ำ หรือกระทั่งชั่วช้า นั้น เป็นสิ่งที่มีภูมิหลัง หรือมีแง่มุมอื่นให้มองควบคู่กันไป การกลายเป็นนวนิพกของหนุ่มผู้มีความรู้อย่างซ้ซใน “วณิพก” แม้ บุญส่ง (หรือ “เสนีย์ เสาวพงศ์”) จะมีได้บอกสาเหตุชัดเจน แต่เขาก็ได้ประกาศว่า “...ขอทานไม่ใช่สิ่งต่ำช้าที่คนควรรังเกียจ ที่ฉันพูดนี้ไม่ใช่เข้ากับตัวเองที่เป็นขอทานดอกนะ...ขอทานเป็นเครื่องมือที่จะหาผู้ใจบุญที่ฝึกฝนในทางทานให้สำเร็จบำเพ็ญผลในทางทาน...”⁵⁶ การเป็นโสเภณีของ รื่น ใน *หญิงคนชั่ว* เป็นเพราะถูกต้มตุ๋นจากชายที่ตนคิดว่าเป็นคนรัก และแม้จะพบรักกับชายผู้ดีอีกคน แต่สุดท้ายเขาก็เลือกวงศ์ตระกูลมากกว่าที่จะเลือกรื่น ผู้อ่านจะรู้สึกเห็นอกเห็นใจต่อสภาพของรินมากกว่าจะประณาม อันที่จริง *หญิงคนชั่ว* มิใช่เรื่องอ่านเล่นที่เล่าผ่านมุมมองของผู้หญิงโสเภณีเป็นเรื่องแรก อย่างน้อยๆ ในปี 2476 ก็ได้มีนวนิยาย *ฉันชั่วเพราะชาย* (2476) ของ “ลอยลม” (Loi Lom)⁵⁷ ที่เล่าประสบการณ์ของตัวละครหญิงชื่อ เกยूर (Keyun) บุตรีของขุนนางชั้นขุนที่ราชบุรี หนีตามคนรักมาอยู่ที่กรุงเทพฯ แต่แล้วก็ถูกทอดทิ้ง ด้วยรูปร่างหน้าตาที่สวยงาม ทำให้เกยूरยังคงมีคนรักใหม่อยู่ตลอด แต่ก็ไม่เคยสมหวังเพราะพฤติกรรมที่เลวทรามของฝ่ายชาย และต่อมาเมื่อไม่มีทางเลือกมากนัก ทำให้เธอประกอบอาชีพเป็นโสเภณี และมองว่าการรับเงินจากการหลับนอนกับผู้ชาย นั้น ดีกว่าทำงานอย่างอื่น นอกจากได้เงินแล้วยัง

บูรณศิลป์, “เรื่อนใจ,” *เรื่อนใจ* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2530); บุญส่ง สมรรถธรรม, “กรรมที่ไร้มลทิน,” *สตรีไทย* 1, 1 (1 พฤษภาคม 2490). สำหรับเรื่องอื่นๆ นอกเหนือจากนี้ ได้เคยอ้างถึงไปแล้ว

⁵⁴ หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 3 [ประยูร จูตะกานนท์, “ชีวิตกรรมกรป่าซุง,” *ฉันทนารีวิ* 1, 1 (15 กรกฎาคม 2483): 34].

⁵⁵ หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 7 [ทิพากร, “เรื่องของคนคุก,” *ไทยหนุ่ม* (อาทิตย์ 11 สิงหาคม 2489): 3].

⁵⁶ บุญส่ง บำรุงพงษ์, “วณิพก,” ใน สุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณาธิการ), *ช่อกระแสด* ฉบับ 46 (ตุลาคม-ธันวาคม 2531): 60.

⁵⁷ ผู้ศึกษาไม่มีต้นฉบับของนวนิยายดังกล่าว แต่ได้ใช้ข้อมูลจากที่ สก็อต บาร์เม่ สรุปเรื่องย่อและวิเคราะห์เอาไว้ เนื่องจากบาร์เม่เขียนชื่อเป็นภาษาอังกฤษ จึงวงเล็บชื่อภาษาอังกฤษที่บาร์เม่ใช้ โปรดดู Scot Barme, *Woman, Man, Bangkok: Love, Sex and Popular Culture in Thailand*, pp. 224-231.

ได้เที่ยวหาความสุขด้วย เกียรติหาเงินได้มากมาย ภายหลังเธอยังได้รวมกลุ่มกับเพื่อนเปิดช่องใหม่ เสียเอง ชะตาชีวิตของเกียรียังคงมีต่อจากส่วนนี้ไปอีกยาวพร้อมกับความสัมพันธ์กับผู้ชายอีกหลายคน สก็อต บาร์เมมองว่า เมื่อเปรียบเทียบ *ฉันทิวเพราะชาย* กับ *หญิงคนชั่ว* ของ “ก. สุรางคนางค์” แล้ว *หญิงคนชั่ว* มีความสะเทือนใจมากกว่า เนื้อเรื่องคาดเดาได้ง่ายกว่า และอยู่ในขอบของศีลธรรมมากกว่า สำหรับกรณีนี้ ผู้ศึกษามองว่า การสร้าง *หญิงคนชั่ว* ของ “ก. สุรางคนางค์” สร้างขึ้นผ่านบรรทัดฐานทางจริยธรรมและกรอบคิดเรื่อง “สังคม” ในขณะนั้น เพื่อให้ผู้อ่านเห็นอกเห็นใจถึงชะตากรรมของริน ที่ไม่ได้ชั่วเพราะตัวเอง เรียกร้องให้ผู้อ่านอย่าเพิ่งดูถูกคนเหล่านี้ และสิ่งที่ตัวเอกอย่าง ริน แสวงหา ก็เป็นเพียงความสุขทางใจตามบรรทัดฐานทางจริยธรรมของเรื่อง อ่านเล่นชนชั้นกลางในเวลานั้น

พฤติกรรมอื่นๆ ที่เคยถูกสังคมนิยาม ก็ได้รับการตีความใหม่ เช่นเรื่องการเมืองในเรื่อง *พันทิพา* (“ก. สุรางคนางค์”), *แผ่นดินของเรา* (มาลัย ชูพินิจ) รวมถึง *สาวให้* (วิฑูรย์ สุทธิเสถียร) ผู้เขียนก็ได้นำเสนอถึงภูมิหลังของทั้งตัวละคร พันทิพา ตัวละคร ภัค และตัวละคร กวรรณิการ์ เพื่อให้ผู้อ่านมองเห็นสาเหตุที่ทั้งสามคนไปมีคนอื่นว่าไม่ได้เป็นเพียงเพราะความใคร่ หรือความมักมากในกามแต่อย่างใด แต่ให้เหตุผลทางจิตวิทยาของการกระทำของตัวละคร ทำให้เห็นว่าการกระทำที่สังคมนิยามว่าชั่วร้ายนี้ อาจไม่ได้เกิดจากสันดานที่เลวร้ายเสมอไป การเป็นนักโทษในเรื่อง “อ้ายนักโทษ” ก็เพราะเสียสละปกป้องเพื่อน หรือการฆ่าผู้คุมแล้วหลบหนีของ พร นักโทษในเรื่อง “จับตาย” ก็มีสาเหตุมาจากความรัก สำหรับขอมานใน “เรือนใจ” ก็เป็นตัวแทนของผู้ยากไร้ที่มีจิตใจอันสูงส่ง ขณะที่เรื่องของหญิงที่ปล่อยให้ลูกซึ่งคลอดก่อนกำหนดตายไปโดยไม่ช่วยเหลือในเรื่องสั้น “ผู้รู้ดี” ที่แม้จะกังวลกับคำพูดของปราวณีซึ่งเป็นนางพยาบาลว่า “...แม้แต่สัตว์ก็ยังรักลูก...” แต่ก็อธิบายกับปราวณี (และกับผู้อ่าน) ในตอนท้ายเรื่องว่า หลังจากปราวณีได้เคยช่วยทำคลอดให้ตนและลูกที่คลอดก่อนกำหนด และปราวณีได้กลับไป ตนได้ปล่อยให้เด็กอ่อนแคนนั้นร้องไห้จนตายโดยไม่ช่วยเหลือ เพราะต้องการจะแต่งงานใหม่เพื่อฐานะของครอบครัวและเพื่ออนาคตของน้องๆ อีกหลายคนของตน หากเด็กคนนั้นยังมีชีวิตอยู่ ชีวิตของตนก็คงจะแย่กว่านี้ ดังคำของตัวละครว่า “... เห็นไหมคะ ผลของเราดงามเพียงใด ซึ่งถ้าายหนู ยังมีชีวิตอยู่ พวกน้องๆ ไหนเลยจะก้าวหน้าปานนั้น ถ้าพึ่งดิฉันเองก็แทบจะเอาตัวไม่รอดแล้ว”⁵⁸

หญิงนอกใจใน “หล่อนชั่วเพราะชาย” (2476) และโสเภณีใน “ความรู้สึกของดวงจันทร์” (2482) ซึ่งเป็นเรื่องสั้นของ “ยาขอบ” ทั้งคู่ ก็ได้แสดงให้เห็นถึงภูมิหลังและสภาพจิตใจของผู้ที่อยู่ในสภาพการณ์นั้น “ยาขอบ” อธิบายการนอกใจใน “หล่อนชั่วเพราะชาย” เป็นเพราะหล่อนไม่ได้รัก

⁵⁸ แชน วังน้อย, “ผู้รู้ดี,” (ตอนจบ) *เอกชน* 1, 44 (8 พฤศจิกายน 2484): 25.

สามีเลย นอกจากนี้ยังถูกสามีข่มขู่เสมอ ขณะที่อธิบายถึงสาเหตุของการเป็นโสดของตัวเอก ใน “ความรู้สึกของดวงจันทร์” ว่าเป็นเพราะต้องเลี้ยงดูสามีที่เป็นง่อยมาถึง 4 ปี และผู้เขียนได้ แสดงการตั้งคำถามกับสังคมผ่านความคำนึงของหญิงผู้หนึ่งที่...ฉันรู้จักคนหลักใหญ่ที่สร้างโบสถ์ สร้างวิหาร ได้ชื่อได้หน้าละเท่าไรๆ เป็นเอกกัน แต่ที่แท้ คนพวกนี้ก็รีดดอกกรีดผลมาจากคนที่นอน สวดมนต์ทุกวัน แต่ไม่มีกำลังจะติดกัณฑ์เทศน์เลย”⁵⁹ หรือหมอมานิด ที่มีลักษณะคล้ายลิงและมี มายาททราวมในเรื่องสั้น “หมอปากกว้าง” ก็ได้รับการเฉลยในตอนจบว่าเป็นหมอที่มีจิตใจเมตตา ไปเปิดคลินิกต่างจังหวัดเพื่อรักษาคนจนแบบให้เปล่า หรือการอธิบายพฤติกรรมเบื้องหลังของ “สร้างโต” ในเรื่อง “ลูกชายสร้างโต” (2486) ของ เทพ มหาเปารยะ ที่ สร้างโต ถูกประณามว่าเป็นคน คดในข้ออโนกระดูก ว่าความเหี้ยมเกรียมและปราศจากความเห็นอกเห็นใจนั้นเกิดจากความรัก ลูกรักเมีย นอกจากนี้ตัวละครผู้เล่าเรื่อง (ซึ่งมาเฉลยตอนท้ายว่าเป็นตัว สร้างโต เอง) ก็บอกว่าตน พร้อมจะล้างบาปและชดเชยความผิด หรือขายชราสภปรกทุพพลภาพจนถูกผู้คนรังเกียจในเรื่อง สั้น “กรรมที่ไร้มลทิน” นั้น ผู้เขียนได้เฉลยว่าในอดีตเขาเคยเป็นทหารหาญทำหน้าที่ปกป้องประเทศ ภายหลังประกอบอาชีพการประมง และได้รับอุบัติเหตุจนแขนพิการ เช่นเดียวกับ ดาวรุ่ง ที่เป็นตัวละครนางระบำในเรื่อง *รักกรรมบุญ* (2484) ที่แม้จะโดนดูถูกจากตัวละครบางตัว แต่ผู้เขียนก็ได้ แสดงให้เห็นถึงอารมณ์ความรู้สึกและสิ่งที่ตัวละครนี้ต้องประสบ

เรื่องอ่านเล่นบางเรื่องแม้จะมีได้มีตัวละครสำคัญเป็นบุคคล “นอก” สังคม แต่ก็ยังนำเสนอ ให้เห็นถึงภาพชีวิตต่างๆ ทั้งในฐานะของตัวละครสำคัญอย่างในเรื่องสั้น “แม่” (2480) และเรื่องสั้น “ยาย” (2480) ของ “ก. สุรางคนางค์” ที่เสนอให้เห็นถึงชีวิตของผู้ยากไร้หาเช้ากินค่ำ หรือตัวละคร แม่เต่าในโรงแรมตึกขาวที่กำแพงเพชรในเรื่องสั้น “แทนคุณ” (2486) ของ “แม่อนงค์” ซึ่งผู้เขียนได้ เผยให้เห็นถึงชีวิตหาเช้ากินค่ำและอดีตของแกที่เคยเป็นผู้มีอันจะกินในกรุงเทพฯ⁶⁰ หรือในบางกรณี แม้จะไม่ได้เป็นตัวละครเอก แต่ก็ยังมีบทแทรกที่บอกกับผู้อ่านให้ทำความเข้าใจกับคนยากไร้หรือ คนที่ถูกตัดสินว่าเลวทรามเสียใหม่ เช่นการที่ ราเชนทร์ ตัวละครเอกใน *นักบุญคนบาป* ที่กล่าวถึง คนจนๆ ที่สกปรกและเหม็นสาบ ว่าไม่ได้เป็นเพราะความต้องการของเขา แต่เพราะ “...เพียงการ จัดหาเครื่องอุปโภคบริโภคทำความสะอาดให้ร่างกายของเขาครั้งหนึ่ง มันหมายถึงว่าเขาจะต้องอด อาหารไปมื้อหนึ่งที่เดียว...”⁶¹ น่าสังเกตว่า หากจะมีปัญหาที่เกิดขึ้นของตัวละครชนชั้นล่างหรือ

⁵⁹ รายละเอียดดูในเรื่องสั้น “หล่อนหัวเพราะชาย” และ “ความรู้สึกของดวงจันทร์” ใน ยาขอบ, *รักแท้: รวมเรื่องสั้นอันเป็นที่รัก* (กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2550).

⁶⁰ แม่อนงค์, “แทนคุณ,” *สวนหนังสือ ฉบับที่ 3* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ม.ป.ป.), หน้า 16-26.

⁶¹ อิศรา อมันตกุล, *นักบุญคนบาป*, หน้า 151.

กลุ่มคนที่ถูกสังคมละเลยเหล่านี้ มักจะเป็นปัญหาส่วนบุคคล อย่างเช่น สถานการณ์บีบบังคับ อุบัติเหตุ หรือโดนหลอกลวง เป็นต้น ซึ่งแน่นอนว่าจะแตกต่างจากนวนิยายหรือเรื่องสั้นในช่วง ทศวรรษ 2490 อันเป็นช่วงที่ได้รับแนวคิดลัทธิมาร์กซ์แล้ว ที่จะแสดงให้เห็นถึงปัญหาอันมาจาก โครงสร้างทางสังคม

การเสนอคำอธิบายเพื่อให้ผู้อ่านได้เห็นแง่มุมอื่นๆ ของสังคมผ่านผู้คนเหล่านี้ เป็นการเรียกร้องให้ผู้อ่านเห็นอกเห็นใจคนที่ตกอยู่ในสภาวะที่หาทางออกไม่ได้ และไม่ควรถูกคนอื่น เพราะคนที่ถูกมองว่าต่ำ เลว หรือชั่วนั้น ก็มีชีวิตมีเลือดเนื้อ มีภูมิหลัง และมีแง่มุมอื่นของชีวิตที่เรา ไม่เคยมอง ความเห็นอกเห็นใจและไม่ดูถูกคนอื่นจึงถูกยกจากจริยธรรมของปัจเจกขึ้นมาเป็นการ อธิบายสังคม เนื่องจากผู้เขียนไม่ได้แค่แสดงความรู้สึก “เห็นอกเห็นใจ” หรือ “ไม่ดูถูกคนอื่น” อย่าง ลอยๆ แต่ได้แสดงออกผ่านการนำเสนอภาพของผู้คนที่หลากหลายมากขึ้น ทำให้ผู้อ่านได้มองเห็น ภาพชีวิตของบุคคลแบบต่างๆ ซึ่งหลายครั้งสิ่งที่ถูกมองว่าชั่วร้ายก็ไม่ได้เกิดขึ้นจากสันดานอันเลว ทราบ แต่มีเหตุการณบังคับ และพยายามดึงให้พวกเขาเข้ามา “อยู่ร่วมกัน” เฉกเช่นเดียวกับที่ “เสนีย์ เสาวพงศ์” เสนอไว้ใน *ชัยชนะของคนแพ้* (2486) ว่า “เราจำเป็นต้องเรียนรู้ผู้อื่นไม่ใช่เพื่อการ เอาเปรียบเขา แต่เพื่อจะอยู่ร่วมโลกกับเขาได้ด้วยดี”⁶² กรอบคิดเรื่องสังคมจึงวางอยู่บน (หรือ ทำงานพร้อมกันกับ) ฐานคิดทางจริยธรรมของพวกเขา ที่เน้นความสัมพันธ์ที่เอื้ออาทรซึ่งกันและ กัน และให้ความสำคัญกับการทำให้สอดประสานมากกว่าจะศึกษาถึงความขัดแย้งและไม่ลงรอย (อันจะเป็นสิ่งที่จะเริ่มกล่าวถึงมากขึ้นในทศวรรษ 2490)

งานเหล่านี้เป็นผลสรุปจากทั้งบรรทัดฐานทางจริยธรรมที่ถูกสร้างขึ้นก่อนหน้า (ในบทที่ 4) ผวนกับมโนทัศน์ “ศิลปะ” ที่ทำให้ตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งที่ถูกมองว่าไร้ค่า รวมถึงมโนทัศน์เรื่อง “สังคม” ที่เชื่อมโยงคนทุกชั้นในฐานะองค์ประกอบของสิ่งที่ใหญ่กว่าไว้ด้วยกัน และนำเอามโนทัศน์ เหล่านี้มาผลิตซ้ำผ่านโครงเรื่องและตัวละครออกสู่ผู้อ่าน เพื่อให้รับรู้ถึงภาพชีวิตต่างๆ ที่เคยถูก ละเลยและไม่เคยถูกกล่าวถึงมาก่อน โครงเรื่องเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของนักเขียนชนชั้น กลางที่เริ่มรับรู้ถึงความหลากหลายและความซับซ้อนของโลกที่ตนอยู่มากขึ้น (ที่เรียกว่า “สังคม”) และพร้อมจะนำเสนอโลกเหล่านี้ให้แก่ผู้อ่าน ทำให้ภาพของบุคคลที่มักจะถูกละเลยปรากฏขึ้น อย่างมีนัยสำคัญ ภาพสังคมที่พวกเขาสร้างขึ้นจึงพยายามบรรจุผู้คนไว้อย่างหลากหลาย และไม่ได้ เน้นแต่ด้านที่ยิ่งใหญ่หรือดูเหนือกว่าดังเช่นภาพของ “ชาติ” ที่กำลังเฟื่องฟูอยู่ในขณะนั้น กรอบของ สังคมที่มีผู้คนอันหลากหลาย มีนัยไปถึงการเรียกร้องความเห็นอกเห็นใจ และทำความเข้าใจโดย

⁶² เสนีย์ เสาวพงศ์, *ชัยชนะของผู้แพ้* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 66.

ไม่ดูถูกคนอื่น อันสอดคล้องกับบรรทัดฐานทางจริยธรรมของพวกเขาซึ่ง จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของการวิพากษ์วิจารณ์สังคมทุนนิยมสมัยใหม่ ดังที่จะได้กล่าวถึงต่อไป

5.4 การวิพากษ์สังคมทุนนิยมจากจุดยืนทางจริยธรรม

ตรรกะหนึ่งที่สำคัญของระบบทุนนิยม คือการสร้างความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันผ่านระบบเหตุผลและการคิดคำนวณ รวมถึงการแสวงหากำไรสูงสุดผ่านระบบ “ตลาด” โดยมีเงินตราเป็นตัวกลาง แน่นนอนว่า กิจกรรมเหล่านี้เคยเกิดขึ้นในอดีตในยุคก่อนทุนนิยม ที่พ่อค้าสมัยโบราณต่างก็มุ่งคิดคำนวณเพื่อแสวงหากำไร แต่จุดหนึ่งที่ต่างกันก็คือ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ได้ทำให้ระบบ “ตลาด” (ซึ่งไม่ใช่แค่พื้นที่แลกเปลี่ยนสิ่งของอีกต่อไป) และวิถีคิดในระบบดังกล่าว กลายเป็นส่วนสำคัญของสังคม หากกล่าวแบบลัทธิมาร์กซ์ ความสำคัญของสินค้าที่ถูกผลิตขึ้นในสังคมทุนนิยม ไม่ได้อยู่ที่มูลค่าการใช้สอยอีกต่อไป แต่อยู่ที่มูลค่าของการแลกเปลี่ยน

การแลกเปลี่ยนโดยใช้เงินตรา ก็เป็นประสบการณ์อย่างหนึ่งของการเข้าสู่โลกสมัยใหม่ ซึ่งไม่ได้มีหน้าที่เพื่อการแลกเปลี่ยนอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังสัมพันธ์กับ การค้า การคาดคำนวณ และการประเมินค่าอีกด้วย นอกจากนี้ยังเปลี่ยนรูปแบบการติดต่อในชีวิตประจำวัน คือผู้ซื้อ ผู้ขาย เจ้าของเงินมีอิสระที่จะใช้เงินตอบสนองต่อความต้องการของตน และมีโอกาสที่จะใช้เงินเลือกซื้อสิ่งของต่างๆ ได้ เงินจึงเปรียบเสมือนสื่อหนึ่งของความคิดเรื่องเสรีภาพ และทำให้การทำงานและความขยัน กลายเป็นอีกจริยธรรมหนึ่งที่ได้รับการยอมรับ

เงินตรายังเป็นสัญลักษณ์ของโลกสมัยใหม่ที่ให้ความสำคัญกับแง่มุมในเชิงปริมาณ⁶³ ความสัมพันธ์ทางสังคมของสังคมสมัยใหม่ จึงมีการเปลี่ยนแปลงไปจากสังคมเดิม ในที่นี้จะไม่ได้เน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางการผลิตที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงสังคม แต่จะกล่าวถึงรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ที่เปลี่ยนแปลงไป อันเป็นระดับที่นักเขียนชนชั้นกลางเหล่านี้มองเห็น และนำเสนอออกไปใน “เรื่องอ่านเล่น” ของพวกเขา โดยเครื่องมือสำคัญคือบรรทัดฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลางที่ให้ความสำคัญกับ ความเห็นอกเห็นใจ, การไม่ดูถูกคนอื่น และการแสวงหาความสุขทางใจ ผสมผสานกับมโนทัศน์อื่นๆ ที่เริ่มแพร่หลายมากขึ้นในทศวรรษ 2480 ทั้งมโนทัศน์ทางศิลปะ และการเกิดกรอบคิดเกี่ยวกับ “สังคม”

⁶³ Poggi GianFranco, *Money and the Modern Mind: Georg Simmel's Philosophy of Money* (Berkeley Los Angeles and London: University of California press, 1993), p. 177.

กรอบคิดด้านศิลปะที่นำเสนอมิติทางอารมณ์อันสัมพันธ์กับความสูงส่งทางจิตใจ ทำให้นักเขียนจำนวนหนึ่งไม่ได้มองตัวเองเป็น “ผู้ผลิต” ในระบบทุนนิยม แต่เป็น “ผู้สร้างสรรค์” ความงามหรือความรื่นรมย์บางอย่างให้แก่โลก มโนทัศน์เรื่องศิลปะทำให้ผู้สร้างงานสามารถกลบมิติทางเศรษฐกิจของตนให้กลายเป็นมิติทางจิตใจ⁶⁴ ด้วยเหตุนี้ จึงกลายเป็นสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกับทุนนิยมที่มุ่งแต่การคาดคำนวณผลประโยชน์ มโนทัศน์นี้มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้เกิดกลุ่ม “จักรวรรดิศิลปิน” ในช่วงปี 2487 เพื่อต่อต้านการเอาวัดเอาเปรียบของนายทุนที่กระทำต่อศิลปินแขนงต่างๆ นอกจากนี้ การยกย่องความสุขทางจิตใจและอารมณ์ว่าเหนือกว่าวัตถุภายนอกของมโนทัศน์ศิลปะยังไปกันได้กับฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลางที่เชิดชูความสุขทางใจเหนือทรัพย์สินและชื่อเสียง

ขณะที่กรอบคิดเกี่ยวกับสังคมนั้น แม้จะกระจัดกระจาย แต่ก็พอมองเห็นเค้าลางคร่าวๆ ได้ว่าให้ความสำคัญกับรูปแบบของความสัมพันธ์ที่ควรจะได้ไปด้วยความเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์ และให้ความสำคัญกับคนทุกส่วนอย่างเท่าเทียม กรอบคิดนี้อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้ที่ถูกสังคมนละเลยหรือมองว่าไร้คุณค่า ได้ปรากฏตัวขึ้นในหน้ากระดาษพร้อมด้วยเหตุผล ที่มาที่ไป หรือแง่มุมอื่นๆ ของคนเหล่านี้ พร้อมไปกับการส่งเสริมฐานทางจริยธรรมเรื่องความเห็นอกเห็นใจและไม่ดูถูกคนอื่น มโนทัศน์และกรอบคิดเรื่อง “ศิลปะ” และ “สังคม” จึงมีส่วนในการเสริมฐานคิดทางจริยธรรมของชนชั้นกลางที่ได้รับการนำเสนอในช่วงทศวรรษ 2470 ให้เป็นรูปเป็นร่างมากขึ้น โดยมีเรื่องอ่านเล่นเป็นพื้นที่สำคัญในการนำเสนอความรู้สึกของชนชั้นกลางที่มีต่อยุคสมัยของตน และนำเสนอฐานทางจริยธรรมชุดใหม่ที่ปฏิเสธความเหลื่อมล้ำของสังคมจารีตและความขี้ฉ้อของสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ โดยฐานคิดทางจริยธรรมของชนชั้นกลางเหล่านี้ ไม่ได้บอกตรงๆ แบบบทความในนิตยสาร แต่บอกผ่านตัวแบบทางการกระทำของตัวละคร ที่นำเสนอกับผู้อ่านว่า ชีวิตของคนในยุคเปลี่ยนผ่านนี้ ควรจะปฏิบัติตัวอย่างไร และผลดีจะสนองต่อผู้ที่กระทำความดีอย่างไร แก่นเรื่องของเรื่องอ่านเล่นจำนวนมากในยุคนี้จึงเป็นเรื่องของการเผยให้เห็นความเลวร้ายของสังคมทุนนิยมที่อยู่ตรงข้ามกับความสุขทางจิตใจ อันเป็นผลมาจากการรับรู้ถึงคู่ตรงข้าม เหตุผล-อารมณ์ ซึ่งเป็นกรอบคิดสำคัญของนักเขียนชนชั้นกลางตั้งแต่ทศวรรษก่อนหน้า

การมองผ่านคู่ตรงข้ามระหว่างโลกวัตถุและโลกจิตใจ (เหตุผล-อารมณ์) โดยให้ความสำคัญกับความสุขทางจิตใจ ทำให้เห็นว่าความเจริญขึ้นของสังคมสมัยใหม่ที่เต็มไปด้วยความสะดวกสบายทางวัตถุ ไม่ได้นำความสุขมาให้อย่างที่ควรจะเป็น อิศรา ได้ใช้ชีวิตของตัวละคร นายยา บอกประเด็นนี้กับผู้อ่านใน *นายยาและสภาพผู้กลับมา* ที่จะเห็นความพยายามไขว่คว้า

⁶⁴ ดูรายละเอียดเรื่องดังกล่าวได้ใน บีแยร์ บูดีเยอร์, *เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์*, แปลโดย ชนิดา เสี่ยมไพศาลสุข (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2550).

ความสุขทางวัตถุของนาถยา ก่อนที่จะจบลงด้วยความว่างเปล่า แต่สุดท้ายเธอก็ได้เรียนรู้ว่าใครที่เป็นคนที่รักเธอจริงๆ มิได้รักที่รูปลักษณ์ภายนอกหรือชื่อเสียง โคร่งเรื่องทีกล่าวถึงการไขว่คว้าสิ่งภายนอก-ได้มา-และรู้สึกถึงความว่างเปล่า ก่อนที่จะตระหนักกว่าที่แท้จริงตนต้องการอะไรนั้น กลายเป็นโครงเรื่องยอดนิยามของนักเขียนรุ่นทศวรรษ 2470 และ 2480 ดังที่ปรากฏในเรื่อง มาลินี (“น. ประภาสเถิด”), พันทิพา (“ก. สุรางคนางค์”), แผ่นดินของเรา (มาลัย ชูพินิจ), “สิ่งที่ชีวิตต้องการ” (“ศรีบูรพา”) เป็นต้น โครงเรื่องเหล่านี้จึงเป็นสิ่งแสดงออกซึ่งบรรทัดฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลางที่พยายามขบขันความสุขทางใจ

หากมองในระดับของสังคม สังคมที่ดีในจินตนาการของนักเขียนชนชั้นกลางยุคนั้นเป็นสังคมที่ใส่ใจถึงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน พร้อมทั้งมองว่าโลกสมัยใหม่ได้เข้ามาทำลายพันธะตรงนี้ โดยสร้างความสัมพันธ์ที่เต็มไปด้วยความคาคำวณและขาดความใส่ใจในกันและกัน

“ศรีบูรพา” เป็นนักเขียนรุ่นทศวรรษ 2470 คนหนึ่ง ที่ใส่ใจในความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว และนำเสนอโครงสร้างทางความรู้สึกของเขาที่มีต่อยุคสมัยใหม่ผ่านโครงเรื่องในงานวรรณกรรมของเขา ดังเช่นที่เขาได้สร้างตัวละคร นพพร ใน *ข้างหลังภาพ* (2480) ให้เป็นตัวละครที่จนถึงวิธีคิดแบบสมัยใหม่ ทั้งการรำเรียนในวิชาธนาคารที่ประเทศเจริญด้านเศรษฐกิจอย่างญี่ปุ่น แม้ นพพรจะลุ่มหลงต่อ ม.ร.ว. กীরติ⁶⁵ ในช่วงเวลาหนึ่ง แต่หลังจากห่างกันไป 2 ปี จิตใจของเขาได้กลับสู่ความเป็นเหตุเป็นผลแบบสมัยใหม่อีกครั้ง “...ที่จริงข้าพเจ้ามีภาระในการศึกษาเล่าเรียนทับทวีขึ้น และเมื่อจิตใจของข้าพเจ้าปลอดโปร่งจากความคลุ้มคลั่งแล้ว ข้าพเจ้าก็หมกมุ่นใส่ใจอยู่แต่ในการเล่าเรียนและแผนการงานแห่งชีวิตในอนาคต...”⁶⁶ แม้ว่าต่อมา นพพรจะได้ข่าวจาก ม.ร.ว. กীরติ ว่า เจ้าคุณอภิการบดี สามีของเธอถึงแก่กรรม แต่เขากลับไม่ได้สะกิดใจใดๆ และปล่อยให้ชีวิตดำเนินไปตามปกติ “...ข้าพเจ้าหาเฉลียวใจไม่ว่า เหตุการณ์ที่ไม่สู้จะเป็นการสลักสำคัญสำหรับข้าพเจ้านั้น กลับเป็นสิ่งที่มีความหมายอย่างที่สุดสำหรับชีวิตของคนอีกคนหนึ่ง อนาคตของชีวิต...” (หน้า 119-120) และ “...ความเติบโตเป็นผู้ใหญ่กลับชักนำให้ข้าพเจ้าปลีกตัวจากเหตุการณ์อื่นๆ ทั้งหมด และเพ่งเล็งอยู่แต่การดำเนินชีวิตในด้านกรงานด้านเดียว...” (หน้า 120)

หากมอง *ข้างหลังภาพ* ในแง่ของบันทึกการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจจากเสียงเล่าของ นพพร จะเห็นได้ว่าเนื้อเรื่องเปลี่ยนจากการพุ่มพ่ายในอารมณ์ความรู้สึกของเนื้อเรื่องช่วงแรก ไปสู่ความกระด้างเย็นชา คิดถึงแต่แผนการดำเนินชีวิตภายนอกหน้าของเนื้อเรื่องช่วงหลัง ที่ชีวิตของเขาเริ่มเข้าสู่

⁶⁵ ดูการตีความเรื่อง “ความรัก” ของ นพพรที่น่าสนใจใน ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์, “ปริศนา *ข้างหลังภาพ* ของ ศรีบูรพา,” *อ่าน (ไม่) เอาเรื่อง*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: อ่าน, 2558), หน้า 125-134.

⁶⁶ ศรีบูรพา, *ข้างหลังภาพ*, พิมพ์ครั้งที่ 34, หน้า 119.

การเป็นผู้ใหญ่ของโลกสมัยใหม่ แต่งงานตามกลไกทางสังคม (จากน้ำเสียง นพพรไม่ได้รู้สึกว่าการที่บิดาคู่หมั้นให้เป็นการ “คลุมถุงชน” เหมือนเรื่องอ่านเล่นของ “ศรีบูรพา” ยุคก่อนหน้า แต่กลับรู้สึกเป็นหน้าที่ที่จะต้องสร้างครอบครัวโดยไม่จำเป็นต้องมีความผูกพันทางใจ) ผลที่เกิดขึ้นก็คือ

...ข้าพเจ้าไม่มีเวลาและความรู้สึกฟุ่มเฟือยที่จะคิดถึงเธอตั้งกาลก่อน เหตุการณ์แต่ปางหลังได้เลื่อนไปจากความทรงจำของข้าพเจ้า แม้ที่สุดจนเหตุการณ์บนยอดเขามิตาเกะ ซึ่งครั้งหนึ่งข้าพเจ้าเคยถือว่าเป็นเหตุการณ์ที่ได้พิมพ์ประทับลงไปอย่างแนบแน่นในชีวิต ข้าพเจ้าก็แทบจะได้ระลึกนึกไปถึง ทุกสิ่งทุกอย่างดูจะผ่านพ้นไป ดูว่าได้จากกาลสมัยของมันเสียแล้ว กาลสมัยที่ได้ตั้งต้นขึ้นใหม่ ในวิถีชีวิตของข้าพเจ้าบัดนี้คือกาลสมัยแห่งการงาน และความเป็นอยู่ที่จะเข้ามาปรากฏเฉพาะหน้า เป็นความจริงว่า ข้าพเจ้าไม่ได้มีชีวิตอยู่ด้วยความรู้สึกซาบซึ้งรุนแรง ดูที่ได้เกิดขึ้นในกาลสมัยหนึ่งเมื่อ 6 ปีล่วงแล้ว... (หน้า 136-7) (เน้นโดยผู้ศึกษา)

ชีวิตสมัยใหม่ ได้กลืนความอารมณ์ความรู้สึกของนพพรไป (“ศรีบูรพา” ใช้คำว่า “ฟุ่มเฟือย” ซึ่งมีนัยถึงสิ่งที่เกินจำเป็น) สอดคล้องกับในนวนิยายขนาดสั้นอีกเรื่องของผู้เขียนคนเดียวกันชื่อ *สิ่งที่ชีวิตต้องการ* ซึ่งตีพิมพ์ในช่วงเวลาที่ใกล้เคียง (ตีพิมพ์เป็นตอนในปี 2479-2480) ที่พูดถึง “ความต้องการ” ที่ไม่ตรงกันของสามีภรรยาต่างวัยคู่หนึ่ง คือ ราณี และอุบล ราณี ในฐานะภรรยาวัยสาว ต้องการความหรูหรา การหัว่อต่อกระซิก ขณะที่อยู่บนนั้น “...เธอจะเอาแต่งงาน-งาน งานบ้านอะไรกันจนจะให้เวลาแก่ฉันบ้างไม่ได้ บางที่ฉันชวนเธอไปสโมสรเดินรำ เธอก็ไปนั่งหาว และระหว่างทางที่กลับมาบ้าน เธอก็มักจะบ่นว่าดีก็มากเกินไป ฟุ้งนี้ต้องตื่นแต่เช้า ไปเยี่ยมคนไข้...”⁶⁷ และ “...คุณอุบลมักจะพูดให้ฉันฟังเสมอถึงเรื่องหลักการ ระเบียบ เหตุผล งบประมาณ อะไรเหล่านี้ซึ่งฉันจดจำไม่ไหว...” (หน้า 34) จนสุดท้าย ราณี ก็ได้ไปแต่งงานใหม่กับหนุ่มสังคมผู้ดีชื่อ ภราดา โดย ก่อนที่จะหย่าขาดกันเพราะ ภราดา โดย ยังคงมีคนอื่นไม่จบสิ้น หลังจากนั้น อุบลได้กลับมาหา ราณี อีกครั้ง ทั้งสองคนได้ทำความเข้าใจกัน เอาใจใส่ในความต้องการของกันและกัน “...เมื่อเราต่างสนใจรับใช้ความต้องการของซึ่งกันและกันจนเคยชินเข้า ในที่สุดเดี๋ยวนี้ความต้องการของเราจะรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และยากที่จะแยกออก...” (หน้า 94-95)

หาก *ข้างหลังภาพ* สะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของชีวิตสมัยใหม่ที่ทำให้คนที่เคยเปี่ยมไปด้วยอารมณ์ความรู้สึกกลายเป็นกระด้างเย็นชาต่อสิ่งเหล่านี้ *สิ่งที่ชีวิตต้องการ* ก็พลิกกลับ

⁶⁷ ศรีบูรพา, *สิ่งที่ชีวิตต้องการ* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531), หน้า 35.

จากความกระตือรือร้นของชีวิตที่คู่สามีภรรยาต่างคนต่างก็สนใจแต่ความต้องการของตัวเอง ไปเป็นชีวิตที่ใส่ใจในความต้องการของอีกฝ่าย เรื่องอ่านเล่นทั้งสองเรื่องของ “ศรีบูรพา” ต่างก็วิพากษ์โลกสมัยใหม่ในแง่มุมที่ปราศจากอารมณ์ความรู้สึกและการไม่นึกถึงคนอื่น แม้จะเป็นคนใกล้ตัวอย่างคู่ชีวิตก็ตาม พร้อมเสนอให้ผู้อ่านให้ใส่ใจกับมิตินี้ ความกระตือรือร้นของจิตใจ จึงเป็นภาพหนึ่งของยุคสมัยใหม่ที่มักถูกแสดงออกผ่านเรื่องอ่านเล่น เช่นเดียวกับความโลภและความฉ้อฉล วิธีแก้ปัญหาที่ “ศรีบูรพา” นำเสนอ คือการให้ความสำคัญกับความสุขทางใจด้วยการใส่ใจซึ่งกันและกัน ซึ่งกินความไปถึงการเห็นอกเห็นใจและการไม่ดูถูกกันอันเป็นฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลางอีกด้วย ความกระตือรือร้นชาตินี้ ยังแสดงผ่านตัวละคร ชลัท สามีของพันทิพา ในเรื่อง พันทิพา (2486) ของ “ก. สุรางคนางค์” ผู้เป็นพ่อค้าที่หายใจเข้าออกเป็นเรื่องเงิน แม้ชลัทจะดูแลพันทิพาอย่างไม่ขาดตกบกพร่องในเรื่องวัตถุ แต่การเป็นมนุษย์ที่ไม่มีอารมณ์ความรู้สึกของเขานั้น ไม่ได้ทำให้ชีวิตของพันทิพามีความสุขมากนัก

มิติของการปฏิเสธความสัมพันธ์ส่วนตัวของโลกสมัยใหม่ยังปรากฏแม้แต่ในเรื่องอ่านเล่นแนวขบขัน ดังเช่นในเรื่องชุด *สามเกลอ* ตอน ตื่นกรุง (2482) “ป. อินทรปาลิต” ได้สร้างเรื่องให้กิมหงวน หนึ่งในตัวละครสำคัญของ *สามเกลอ* พยายามใช้เล่ห์เหลี่ยมทางการค้าเพื่อเอาชนะห้างสรรพสินค้าของ พล เพื่อนสนิทของตน และเมื่อพลต่อว่าเข้า กิมหงวนกลับตอบว่า

“อะไร พ่อค้าชี้หมาอะไรใจเสาะอย่างนี้ แกไม่สปอร์ตเลย แกกับกันนะพูดถึงเรื่องส่วนตัวแล้วก็เป็นเพื่อนกัน แต่ถ้าการค้า กันต้องถือเสียว่าห้างร้านทุกแห่งเป็นปรปักษ์ต่อกันทั้งนั้น แกโกรธกันแกก็บ้า เล่ห์เหลี่ยมของการค้านี้หว่า แกมีวิธีการโฆษณาปิดขากันอย่างไรก็เชิญสิ...”⁶⁸

แม้ถึงที่สุด ภรรยาของพลจะเห็นว่า พลควรจะหาวิธีจูงใจลูกค้ามากกว่าจะมุ่งโกรธกิมหงวน แต่ข้อความของ “ป. อินทรปาลิต” ได้แสดงให้เห็นถึงการรับรู้ของเขา ว่าสิ่งที่เรียกว่า “การค้า” นั้นเป็นสิ่งที่ให้ความสำคัญกับมิติของการคาดค่านวณผลประโยชน์อย่างเป็นทางการเป็นเหตุเป็นผล โดยแยกออกจากเรื่องของความสัมพันธ์ส่วนบุคคล กระทั่งกิมหงวนยอมใช้เล่ห์เหลี่ยมทุกทางเพื่อล้มห้างสรรพสินค้าของเพื่อนสนิทตน การยึดถือหลักเกณฑ์หรือกรอบกติกามากกว่าความสัมพันธ์ส่วนตัวเป็นหลักการหนึ่งของสังคมสมัยใหม่ อย่างไรก็ตาม “ป. อินทรปาลิต” ได้ยกระดับขึ้นไปด้วยการให้กิมหงวนมองว่า การใช้เล่ห์เหลี่ยมและการโฆษณาปิดแข่งปิดขากันเป็นเรื่องธรรมดาของวงการ

⁶⁸ ป. อินทรปาลิต, *รวมเรื่องชุด สามเกลอ (ตื่นกรุง)* (กรุงเทพฯ: ผลิตศึกษา, ม.ป.ป.), หน้า 16.

คำ เพื่อขจัดคู่แข่งและทำให้ตนได้ผลกำไรมากที่สุด การเอาเปรียบซึ่งกันและกันกลายเป็นสิ่งปกติ และยอมรับได้ในสังคมสมัยใหม่ ดังที่ รุ่ง ตัวละครเอกในเรื่อง *เมืองนิมิตร์* ของ ม.ร.ว. นิมิตร์มงคล เนาวรัตน ถูกมองว่าเป็นคนโง่ เพราะ “...เขาไม่มีไหวพริบจะเอาเปรียบคนอื่นเสียเลย ในโลกแห่ง การแข่งขัน ถ้าใครไม่ได้ คนนั้นก็ต้องเสีย คนอย่างรุ่งจึงต้องเสียเปรียบอยู่วันยังค่ำ...”⁶⁹ รุ่งเคย ได้เปรียบกับพ่อค้าหลายคน และแสดงความไม่เข้าใจว่าทำไมการค้าจึงต้องพูดเท็จ แต่พ่อค้าคนอื่น ไม่เห็นด้วยกับเขา และเห็นว่าคำขวัญ “การซื้อตรงเป็นนโยบายที่ดีเยี่ยม” เป็นเพียงสิ่งที่อยู่ในตำรา แต่ไม่มีใครเอามาใช้⁷⁰ เช่นเดียวกับพ่อค้าเชื้อจีนในเรื่องสั้น “จำปูน” (2485) และ “ลูกชายสร้างโต” (2486) ของเทพ มหาเปารยะ ที่ให้ภาพของพ่อค้าที่ทั้งเอาัดเอาเปรียบคนไทยและนำเงินมา ปรนเปรอข้าราชการเพื่อให้เป็นเครื่องมือของตน⁷¹ รวมถึงพ่อค้าในนวนิยาย *แม่ศรีเรือน* (2479) ของ พัฒน์ เนตรรังษี ว่า

...เรือกลไฟพวงเรือบรรทุกข้าวเปลือกเพียบแปร่น้ำล่องลงมาเป็นทิวแถว นั่นคือ น้ำพักน้ำแรงของชาวนาซึ่งเป็นเส้นโลหิตใหญ่ของเมืองไทย เมล็ดข้าวเหลืองอร่ามที่ ประดับซบซ้อนมาจนทำให้เรือเพียบแปร่นั้น ย่อมหมายถึงความยากลำบาก เหน็ดเหนื่อย อาบเหงื่อต่างน้ำของพวกชาวนาที่ทำไปพลเลี้ยงปากเลี้ยงท้องตลอดตาปีตาชาติ แต่ไม่ รู้จักประสบความสำเร็จ รวย ตรงกันข้ามกับเจ้าของเรือข้าว ซึ่งนั่งสูบยาแดง ยิ้มเผล่อยู่บนกอง ข้าวในเรือนั้นด้วยความภาคภูมิใจ...⁷²

สิ่งที่ชนชั้นกลางเสนอผ่านเรื่องอ่านเล่นเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างทางความรู้สึกนึก คิดของพวกเขา ผ่านการสร้างบรรทัดฐานทางจริยธรรมและกรอบคิดทางสังคมที่ให้ความสำคัญกับ การปฏิบัติตัวต่อกันและกัน วางอยู่บนฐานของความเห็นอกเห็นใจ ไม่ดูถูกมนุษย์ และให้ ความสำคัญกับความสุจริตใจ ความกระตือรือร้นของยุคสมัยใหม่ถูกมองว่าเกิดจากความคิด

⁶⁹ ม.ร.ว. นิมิตร์มงคล เนาวรัตน, *เมืองนิมิตร์และชีวิตแห่งการกบฏสองครั้ง* (พระนคร: อักษรสัมพันธ์, 2513), หน้า 152.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

⁷¹ ดูเรื่องสั้นทั้ง 2 เรื่องได้ใน เทพ มหาเปารยะ, *จำปูน: รวมเรื่องเอก* (กรุงเทพฯ: อ่านไทย, 2531). เรื่อง สั้นทั้ง 2 เรื่องนี้ยังมีประเด็นเรื่องเชื้อชาติ ที่ผู้เขียนจงใจสร้างตัวละครพ่อค้าชาวจีนที่เข้ามาเอาัดเอาเปรียบชาว ไทย และดูถูกคนไทยไปพร้อมๆ กัน

⁷² พัฒน์ เนตรรังษี, *แม่ศรีเรือน* เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2535), หน้า 232.

ของสังคมทุนนิยมที่วางอยู่บนฐานคิดเรื่องการคาดคำนวณ (ซึ่งนพพรเป็นตัวอย่างที่เราเห็นได้ชัดถึงการคาดคำนวณนี้) เป็นปฏิปักษ์กับคุณค่าทางจริยธรรมเหล่านี้หรือได้ทำลายคุณค่าเหล่านี้ลง เพราะความสัมพันธ์ทางสังคมที่เงินตราเป็นใหญ่ นั้น เต็มไปด้วยการคาดคำนวณในเรื่องของผลประโยชน์และตีค่านุชโยด้วยเงินตรา ความคิดที่ต้องการทำอะไรเพียงถ่ายเดียวในแบบของพ่อค้า จึงถูกแสดงออกผ่านเรื่องอ่านเล่นของชนชั้นกลางในฐานะของความเลวร้ายที่มาพร้อมกับสภาวะสมัยใหม่ และทำลายความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ที่ควรจะเป็น

ภายใต้บรรทัดฐานทางจริยธรรมและกรอบคิดทางสังคมดังกล่าว ทุนนิยมจึงกลายเป็นตัวร้ายในเรื่องอ่านเล่นหลายเรื่อง แก่นเรื่องของเรื่องอ่านเล่นจำนวนมากตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2460 จนถึงทศวรรษ 2480 จึงมักจะเผยให้เห็นถึงความเลวร้ายของสังคมเงินตราที่กัดกินจิตใจของมนุษย์ ทั้งในแง่ของการเป็นอุปสรรคต่อความรัก เป็นบ่อเกิดของการดูถูกคน ความเห็นแก่ตัว การเอาตัวเอาเปรียบ และการขูดเลือดขูดเนื้อต่อผู้ที่อยู่ในสถานะเสียเปรียบ บรรทัดฐานทางจริยธรรมของชนชั้นกลาง จึงถูกนำมาเป็นกรอบในการมองและวิพากษ์วิจารณ์สังคมสมัยใหม่ที่พวกเขาองว่ามีความเลวร้ายลงในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการเอาตัวเอาเปรียบหรือในแง่ของการไม่ใส่ใจต่อมิติทางจิตใจอันเป็นองค์ประกอบสำคัญของความเป็นมนุษย์

5.5 จริยธรรมกับการแก้ปัญหาสังคม

แม้แนวคิดทางการเมืองจะเป็นสิ่งหนึ่งที่ปรากฏในหน้าหนังสือพิมพ์และหน้านิตยสารอย่างสม่ำเสมอ แต่น่าสนใจที่มันไม่ได้ถูกกล่าวถึงในเรื่องอ่านเล่นมากนัก แม้กระทั่งสำหรับนักเขียนที่จะเขียนงานแนวการเมืองในทศวรรษหน้า (ทศวรรษ 2490) เช่น อิศรา อมันตกุล หรือ “เสนีย์ เสาวพงศ์” ก็ยังไม่มียานทางการเมืองในช่วงนี้ (อาจมีที่ชัดเจนบางเรื่อง เช่น “ลาก่อนรัฐธรรมนูญ” ของ “ศรีบูรพา” หรือ *เมืองนิมิตร* ของ ม.ร.ว. นิมิตมงคล เนาวรัตน์ แต่ก็นับเป็นปริมาณที่น้อยอยู่ดีเมื่อเทียบกับงานวรรณกรรมทั้งหมด) สาเหตุของเรื่องนี้ยังไม่อาจวิเคราะห์ได้อย่างแน่ชัด ข้อสันนิษฐานส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะเรื่องอ่านเล่นถูกมองว่าเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่จะแสดงออกซึ่งการกล่อมเกล่าผู้อ่าน (ไม่ว่าจะในด้านของคติหรือในด้านของสุนทรีย์ทางศิลปะ) มากกว่าที่จะแสดงออกทางการเมือง หรืออาจเป็นเพราะโดยเนื้อแท้แล้ว ชนชั้นกลางในช่วงนั้นอาจไม่ได้จริงจังกับการเมืองมากพอที่จะนำมาใส่ในพื้นที่ทางวัฒนธรรมอย่างเรื่องอ่านเล่น (แยกพื้นที่ทางการเมืองและพื้นที่ทางวัฒนธรรมออกจากกัน) ไม่ว่างจะเป็นเพราะสาเหตุใด ผลที่เกิดขึ้นคือ เรื่องอ่านเล่นเหล่านี้ได้นำเสนอมิติหรือบรรทัดฐานทางจริยธรรมเด่นชัดกว่าบรรทัดฐานทางการเมือง (เว้นแต่จะมองว่าสิ่ง

เหล่านี้คือการเมืองแบบหนึ่ง) การวิพากษ์ทุนนิยมหรือกระทั่งการแก้ปัญหาสังคมจึงยืนอยู่บนบรรทัดฐานทางจริยธรรมที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2460 และทศวรรษ 2470 แทบทั้งสิ้น บรรทัดฐานดังกล่าวอาจเป็นสิ่งที่ก้าวหน้าและตั้งคำถามต่อสังคมจารีตและสังคมสมัยใหม่อย่างได้ผลในยุคสมัยหนึ่ง แต่ในระดับของการแก้ปัญหาสังคมแล้ว ฐานคิดดังกล่าวถูกจำกัดไว้ด้วยการใส่ใจกับความดีเชิงปัจเจกและการปฏิบัติซึ่งกันและกัน

การเสนอทางออกของสังคมผ่านบรรทัดฐานทางจริยธรรมดังกล่าว แสดงออกอย่างชัดเจนในเรื่องสั้น “เรือนใจ” ของ “ป.บุรณศิลป์” ที่ตีพิมพ์ในปี 2488 ที่มองสิ่งต่างๆ ผ่านสายตาของพระภิกษุชุ่มซึ่งเป็นตัวละครเอกผู้ไม่ยินดียินร้ายกับของนอกกายต่างๆ ที่ยังคงมีพระจำนวนมาก (ในเรื่อง) ยึดติดกับทรัพย์สินและสิ่งของภายนอก

ปมของเรื่องอยู่ที่กลางดึกคืนหนึ่ง พระภิกษุชุ่มได้เดินลงไปยังทำนน้ำของวัด และแลเห็นขอทานสองคนมาปูเสื่อคุยดาสูบนั่งคุยกันอยู่ ในตอนแรกพระชุ่มคิดว่า “...เป็นภาพที่ทุเรศกรุงรังยิ่งนัก...” แต่แล้วก็กลับคิดขึ้นมาได้ว่า “...เมื่อมีผู้สร้างศาลาไว้สำหรับผู้หลบร้อนมาพึ่งเย็น ก็เหตุไฉนจะขับเขาไปเสียเล่า ก็แหละถ้าเขาเป็นยากจน ความยากจนนั้นคือความผิดหรือ...” เมื่อคิดได้ดังนี้ จึงนั่งลงด้านหลังขอทานอย่างเงียบๆ ฟังขอทานสองคนนั้นคุยกัน ในตอนหนึ่ง ขอทานสองคนนั้นพูดกันถึงเรื่องการหลอกลวงของขอทานบางคนที่กระทำเพื่อให้คนมาให้ทาน และโยงไปถึงประเด็นเรื่องศีลธรรม ซึ่งคนที่หนุ่มกว่า ได้กล่าวว่

“...คนไม่มีศีลธรรมมันคนเลวระยำนี่ลุง...คนขอทานไม่ใช่คนเลวระยำจะได้ไม่รู้จักศีลธรรม เราจนเราจึงขอเขากินต่างหาก แต่เราไม่ควรจะหลอกเขากิน ฉันก็รักชื่อเสียง รู้จักเกียรติยศเหมือนกัน อันที่จริงลุงกับฉันก็มีใช้คนเลวระยำอะไรหรอก ลุงเคยบอกฉันไม่ใช่หรือ ว่าเคยรับราชการมาแล้ว แต่เคราะห์กรรมทำให้เห็นผิดเป็นชอบไปยกยอกเงินหลวงเข้า จึงต้องติดคุกติดตะราง เมื่อพ้นโทษ แล้ว ชื่อเสียงเสียหางานไม่ได้ ความจำเป็นบังคับให้ต้องขอเขากิน ในที่สุดต้องกลายเป็นขอทาน...”

หลังจากนั้น ทั้งสองคนยังวิพากษ์ถึงข้าราชการที่โกงเมือง โกงชาติ โกงราษฎร ว่ายังเลวร้ายกว่าพวกตนเสียอีก จนถึงตอนหนึ่ง ขอทานคนที่แก่กว่าเตือนขอทานคนที่ยังหนุ่มว่า ไม่ควรที่จะยิวสละของของตนเช่น ผ้าห่มให้แก่คนแจวเรือจ้างอย่างยายจั้น ทั้งที่ตัวเองก็ร่างกายไม่สมบูรณ์ แต่ขอทานหนุ่มจะแย้งว่า ที่ให้ไปนั้น เพราะ “...ยายจั้นแกมีลูกเล็กๆ ตัวอ่อนแออยู่สองคน ถ้าไม่ได้ผ้าห่มที่ฉันให้ เด็กมันจะทนหนาวไม่ไหว ยิ่งร้ายกว่าฉันเสียอีก...” ขอทานแก่จึงค้านว่า

“แต่นั่นมันเป็นเรื่องของคนอื่นนี่หว่า...มันเป็นเรื่องของเจ้านายหรือเศรษฐี หรือไม่ก็ต้องเป็นคนใหญ่คนโตเขาคิดช่วยเหลือกัน เอ็งจะมาเป็นเจ้าหน้าที่เข้าตาเข้ามือไปช่วยคนทั้งโลกนะ มันไม่ได้ เพราะเอ็งกับข้าก็เป็นเพียงคนขอทานเท่านั้น”

“เราไม่ควรขออย่างเดียวนะลุง...เมื่อมีโอกาส เราควรจะเป็นผู้ให้ด้วย”

พระมหาขุมฟังถึงตอนนี้ จึงกล่าวขึ้นว่า “...ถูกของเจ้าแล้ว สหายผู้เจริญ โลกอยู่ได้ด้วยการให้และการขอ เจ้าไม่ควรจะอยู่ในโลกด้วยการขออย่างเดียว...” หลังจากนั้น ขอทานทั้งสองได้หันกลับมา และมองเห็นร่างของพระภิกษุขุมที่ “...ดูงามวิลาสนวลล่อผ่องผิวประหลาดล้ำ...” และรับรู้ถึงความสงบทางใจอย่างประหลาด ก่อนที่พระภิกษุขุมจะจากไปและเรื่องจบลง⁷³

เรื่องสั้นเรื่องนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกใน *นิกรวันอาทิตย์* “ป.บุรณศิลป์” ใช้สังคมของพระสงฆ์ในวัดเป็นตัวแทนของสังคมที่ควรบริสุทธิแต่กลับเต็มไปด้วยความโลภ และยังนำเสนอแบบแผนทางจริยธรรมให้แก่ผู้อ่าน ความคิดของพระขุมที่เปลี่ยนใจไม่ขับไล่ขอทานสองคนนั้นรวมถึงการที่ขอทานคนหนุ่มได้สละผ้าห่มให้คนที่ทุกข์ยากกว่า แสดงออกซึ่งความเห็นอกเห็นใจคนที่ด้อยกว่า บทสนทนาของขอทานก็บอกกับผู้อ่านว่าไม่ควรจะดูถูกคนที่ต่ำกว่าเหล่านี้ ขณะที่ประโยคท้ายเรื่องก็นำเสนอให้ผู้อ่านอย่ายึดติดกับวัตถุภายนอก แต่ให้สละหรือช่วยเหลือผู้อื่นเพื่อความสงบทางจิตใจ พร้อมบอกกับผู้อ่านว่า คนขอทานนี้ ยังมีดีกว่าผู้มีเกียรติที่โกงกินมากมายนัก ปัญหาสังคมที่มีอยู่ เช่น ความโลภ การโกงกิน และการหลอกลวง สามารถแก้ไขได้ ด้วยการเป็น “ผู้ให้” ซึ่งเป็นหน้าที่ของทุกคน ไม่ใช่แต่เฉพาะคนที่มีเหลือกินเหลือใช้เท่านั้น การใช้ขอทานและพระสงฆ์เป็นตัวละครหลัก/ภาพตัวแทนหลัก ก็แสดงให้เห็นถึงการเป็นปฏิปักษ์ต่อระบบทุนนิยม เพราะทั้งขอทานและพระสงฆ์ ต่างก็เป็นคนที่ยอยู่นอกระบบดังกล่าว (ไม่ได้ทำการผลิต และไม่ได้ทำงานในภาคบริการ) การแก้ปัญหาในเรื่องนี้ คือการแก้ที่จิตใจ เพื่อนำไปสู่การมีสังคมที่สงบสุข

เช่นเดียวกับเรื่องสั้นขนาดสั้น (short-short story) ชื่อ “ผู้ช่วยเหลือ” ของ “เรียมเอง” ที่รวบรวมจาก *ประชาชาติ* และตีพิมพ์รวมเล่มในปี 2480 เนื้อเรื่องเล่าถึงการที่ตัวละครเอกเห็นกลุ่มคนมุงดูอะไรบางอย่าง จึงอดไม่ได้ที่จะแวะเข้าไปดูด้วย และพบว่า สิ่งที่คนมุงดูอยู่นั้น “...คือร่างผอมบางของชายชราผู้หนึ่งเป็นลมพุบอยู่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยผู้คนที่ทั้งหญิงชายเด็กผู้ใหญ่ ยืนจ้องมองเหมือนเป็นสิ่งน่าพิเนจ...และชวนกันวิพากษ์วิจารณ์โดยไม่มีใครคิดที่จะช่วยเหลือ...”

⁷³ ข้อความที่ยกมาทั้งหมดเกี่ยวกับเรื่องสั้นเรื่องนี้ อ้างจาก ป.บุรณศิลป์, “เรียมเอง,” ใน *เรียมใจ* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2530), หน้า 26-43.

ต่อมา เมื่อเขาได้มีโอกาสคุยกับชายชราคนนั้น ก็ทำให้รู้ว่า ชายชราผู้นี้มาจากต่างจังหวัด เนื่องจากน้ำท่วมทำให้नाาล่ม จึงจะลองมาหาทางทำกินที่กรุงเทพฯ แต่กลับไม่มีช่องทาง และคร่ำครวญกับตัวเองว่า “...โอย ลำบากเหลือเกิน พ่อเอ๋ย ไม่ควรเชื่อเขาเล่ากันเลย..” ตัวเอกเห็นดังนั้น จึงนำเงินที่ตนมีมอบให้ชายชราผู้นั้น จนแยกมือไหว้ด้วยน้ำที่คลอตา

“...โอ... พ่อเป็นเหมือนพระมาโปรด คราวนี้จะได้กลับบ้านเสียที เช็ดแล้วเจ้าประคุณเอ๋ย ที่หลังไม่ขอเชื่อใครอีก กรุงเทพฯ มีคนรวยมาก แต่ล้นคนขี้เหนียว เพิ่งจะมาพบคนอย่างพ่อเข้านี้ ถ้ากรุงเทพฯ มีคนอย่างนี้ทั้งนั้น พวกเราคนจนก็คงไม่อดอยากคับแค้นนัก ขอให้พ่อจำเวรบุญๆ ยี่งๆ ขึ้นเถิด...”⁷⁴ (เน้นโดยผู้ศึกษา)

ตอนจบของเรื่องนี้ได้เฉลยว่าตัวเอกเองก็อยู่ในฐานะขัดสนเช่นกัน ซึ่งยิ่งขับเน้นให้เห็นถึง “ความเสียสละ” มากขึ้นไปอีก จะเห็นว่า ในเรื่องสั้นเรื่องนี้ สิ่งที่ตัวละครของ “เรียมเอง” ใช้แก้ปัญหา ก็คือ ความเห็นอกเห็นใจ การไม่ดูถูกเพื่อนมนุษย์ และการไม่ยึดติดกับวัตถุภายนอก (สละทรัพย์สินของตนเพื่อความสุขาทางใจ) อีกเช่นกัน และยังถูกนำเสนอในฐานะการแก้ปัญหาความยากจน ดังเช่นในประโยคสุดท้ายของชายชรา ที่มองว่าหากกรุงเทพฯ มีแต่คนอย่างตัวละครเอกตัวนี้ คนจนก็คงไม่อดอยากคับแค้นนัก หากกล่าวในกรอบที่ใหญ่ยิ่งขึ้น สิ่งนี้ มาลัย, “ป. บุรณศิลป์” (และอาจจะเป็นชนชั้นกลางในรุ่นของเขา) นำเสนอ คือแบบแผนทางจริยธรรมของรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับปัจเจก ที่ถูกขยายขึ้นมาใช้แก้ปัญหาทางสังคม “ฐานคิดทางจริยธรรม” ที่ปรากฏในตอนแรก จึงยกระดับมาเป็นวิถีคิดทางสังคม ที่ส่งเสริมจินตนาการทางสังคมของพวกเขา ที่มีแต่คนดี ทุกคนเห็นอกเห็นใจกัน ไม่ดูถูกกัน และพร้อมจะเป็นผู้ให้มากกว่าผู้รับ และเป็นฐานคิดเดียวกับใน *เมืองนิมิตร* (พิมพ์เป็นภาษาไทยในปี 2487) ที่ตัวละครเอกอย่างรัฐรู้สึกสลดหดหู่กับการเอาวัดเอาเปรียบของระบบทุนนิยม ที่เพียงหนึ่งในสิบของกำไรเท่านั้นจะได้รับ การแบ่งปันกันในหมู่คนงาน แม้รัฐจะเห็นต่างจากคนอื่นตรงที่เชื่อว่าสิ่งที่ขับเคลื่อนให้กอบโกยทรัพย์ไม่ใช่ความโลภแต่เป็นการกลัว “ความจน” แต่สิ่งที่รัฐต้องการยอมไม่ใช่การปฏิบัติเปลี่ยนแปลงสังคม แต่เป็นการ “ร้องขอ” ให้นายทุนสละความมั่งคั่งแก่ลูกจ้างบ้าง

⁷⁴ ข้อความที่ยกมาจากเรื่องสั้นเรื่องนี้ ออกจาก เรียมเอง, “ผู้ช่วยเหลือ,” *รวมเรื่องสั้นของเรียมเอง* อันดับที่ 2 (กรุงเทพฯ: กระท่อม ปร., 2538), หน้า 71-73.

...สภาพที่ได้เห็นนี้ทำให้รุ่งนึกเป็นวงกว้างออกไปในปัญหาเศรษฐกิจและอื่นๆ นายชัชวาลก็มั่งมีเหลือล้นแล้ว ยังจะคิดกอบโกยเอาเงินไปไหนกันอีก เมื่อไรจะรู้จักพอกันสักที เมื่อไรจึงจะยอมสละรายได้ของตนไปเพิ่มให้ลูกจ้าง หลายคนตอบเสียงเดียวกันว่า ไม่มีวันเป็นเช่นนั้นเลย...ยิ่งรวยมากก็ยิ่งกลัวความจน การดิ้นรนหนีความจนเป็นอันไม่มีที่สิ้นสุด แต่การได้ทรัพย์มาเข้ากระเป๋าเรา ย่อมเกิดพร้อมกับมีผู้เสียทรัพย์ไปจนกระเป๋าท่าน ฉะนั้นจะหนีความจนได้ก็โดยเหยียบไหล่คนอื่น...⁷⁵

การร้องขอเช่นนี้ เป็นเช่นเดียวกับที่นักเขียนคนหนึ่ง (ไม่ปรากฏชื่อ) ได้เขียนไว้ในบทความ “บันทึกของวีณา” ที่เรียกร้องให้ “...ผู้มีที่ดินมากเหลือใช้ ควรมีเมตตาจิตต่อพี่น้องร่วมชาติ ให้ยืมให้เช่าด้วยอัตราพอควร ...นอกจากเพื่อนบุญกุศลแล้ว ผู้มีใจโอบอ้อมอารี มีเมตตากรุณาจิตดีในยามทุกข์ยุคเชษฐียังคงได้รับความยกย่องว่าเป็นผู้ป้องกันจลาจลอลหม่านอันเกิดจากความหิวของคนในแผ่นดินเกิดของตนไว้อีกด้วย...”⁷⁶

น่าสนใจว่าบทสรุปของความเป็นสมัยใหม่ในกรณีของสังคมไทยได้นำมาสู่การสร้างบรรทัดฐานทางจริยธรรมเพื่อจัดวางตัวเองในสังคมที่ความล้าหลังของจารีตและความฉ้อฉลของความเป็นสมัยใหม่ดำรงอยู่คู่กัน งานบันเทิงคดีของนักเขียนชนชั้นกลางเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงโครงสร้างหรือระบบความคิดของของพวกเขาในการรับมือกับแง่มุมเลวร้ายของสมัยใหม่ เริ่มมองว่าสังคมที่พวกเขาใช้ชีวิตอยู่นั้นมีปัญหาจากความฉ้อฉลและชั่วร้ายต่างๆ และนำเสนอทางออกหรือการแก้ปัญหาด้วยการเรียกร้องให้มีจริยธรรมมากขึ้น การสร้างตัวละครที่เป็น “คนนอก” อย่างหญิงโสเภณี, ขอทาน, ชายชราจากต่างจังหวัด, อดีตนักโทษผู้เป็นปัญญาชน (อย่าง รุ่ง) ทั้งในด้านการแสดงภูมิหลังและแสดงความคิดความรู้สึกของตัวละครเหล่านี้ เป็นการบอกกับผู้อ่านว่า คนเหล่านี้ก็เป็นมนุษย์ มีความคิด อารมณ์ ความหวัง ความฝัน เหมือนกับผู้อ่าน ตัวละครเหล่านี้จึงทำหน้าที่รองรับ/นำเสนอ “ความเห็นอกเห็นใจ” ของชนชั้นกลาง และยังแสดงซึ่งการ “ไม่ดูถูกคนอื่น” อีกด้วย สิ่งที่เรื่องอ่านเล่นเหล่านี้บอกกับผู้อ่านก็คือ ที่สังคมยังคงมีปัญหาอยู่จนถึงทุกวันนี้ เป็นเพราะปัจเจกชนไม่ยอมเห็นอกเห็นใจกัน ดูถูกซึ่งกันและกัน และมุ่งหวังกอบโกยแต่วัตถุภายนอก การแก้ปัญหาจึงเป็นการแก้ไขปัจเจกแล้วจึงขยายไปเป็นทั้งระบบของสังคม หากคนมีจริยธรรม

⁷⁵ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล เนาวรัตน์, *เมืองนิมิตร และชีวิตแห่งการกบฏสองครั้ง*, หน้า 146.

⁷⁶ “บันทึกของวีณา,” *เอกชน* 1, 49 (20 ธันวาคม 2484): 28.

ศีลธรรม หรือความเอื้ออาทรต่อการแล้ว สังคมก็จะร่มเย็นเป็นสุข⁷⁷ ซึ่งชนชั้นสูงบางส่วนก็รับไปปรับใช้และนำมาวิพากษ์ชนชั้นสูงด้วยกันเองที่อยู่นอกบรรทัดฐานดังกล่าว ดังที่แสดงไว้ในหัวข้อ

4.4

การวิพากษ์วิจารณ์การเมืองหรือระบบราชการที่ปรากฏในเรื่องอ่านเล่น ก็อยู่ในกรอบคิดนี้เช่นกัน คือมิได้วิจารณ์ไปที่พื้นฐานของหลักคิดทางการเมืองนั้น แต่พุ่งเป้าไปที่สิ่งที่ตนเห็นว่าเป็น “ความชั่วร้าย” เช่น การเลือกปฏิบัติและเอาแต่พวกพ้องใน *เมืองนิมิตร* ของ ม.ร.ว. นิมิตรมงคล หรือความฉ้อฉล เห็นแก่ตัว เอารัดเอาเปรียบ ดังเช่นขอทานใน “เรือนใจ” ที่วิพากษ์ว่า “...เรายังดีกว่าข้าราชการตำแหน่งใหญ่ๆ โตะๆ ที่โกงชาติ โกงราษฎร...” หรือ *เรื่องชุดสามเกลอ ตอน เทียวเมืองนรก* (2483) “ป.อินทรปาลิต” ก็ได้แสดงภาพของนักการเมืองซึ่งโกงที่ต้องมาخذำใช้กรรมว่า

...ตัวเป็นคน หัวเป็นนกระจอก จำพวกนี้เมื่อเป็นมนุษย์โกหกให้ประชาชนหลงเชื่อ เป็นต้นว่าถ้าได้เป็นผู้แทนราษฎรจะทำยังเงินยงี้ แต่เป็นเข้าจริง เปล่า นั่งทำตาปริบๆ ไม่เสนอไม่ค้ำน ไม่อภิปรายอะไรทั้งนั้น จนหมดสมัยประชุม บางคนเมื่อเป็นมนุษย์ฉ้อราษฎ์บังหลวง เมื่อตายมาอยู่เมืองนรกก็ถูกสาปให้มีหน้าตาเหมือนสุนัข รูปร่างละม้ายไปทางม้าลาย แต่พวกนี้คือชายชาติเสือ ยมบาลแผลงไม่ได้ เมื่อแผลงเงินของท่านก็ต้องหายโดยไม่ได้ร่องรอย...⁷⁸

“ป.อินทรปาลิต” ยังวิพากษ์นักการเมืองอีกครั้งใน *สามเกลอ ตอน ถอดวิญญาน* (ในหนังสือวงเล็บไว้ว่าพิมพ์ในปี 2487 แต่โดยเนื้อหาแล้วอาจจะตีพิมพ์ในช่วงปี 2490) ว่า “...สุเจ้าเป็นผู้แทนที่มีเกียรติ แต่สุเจ้าไม่รักเกียรติ แดกกระทิงจอบและเสียม ดังนั้น สุเจ้าต้องกินมัน [จอบและเสียม] ให้อึด...”⁷⁹ ประเด็นเรื่องกินจอบเสียมนี้ เป็นการกล่าวหา ส.ส. อีสาน ในช่วงปี 2490 โดยไม่มีมูลความจริง ว่ามีการโกงบค่าจอบค่าเสียม มีนัยยะทางการเมืองถึงการปฏิเสธ ส.ส. ที่มา

⁷⁷ อันที่จริง ปฏิบัติการต่อยุคสมัยใหม่ในลักษณะนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นแต่เฉพาะสังคมไทยเท่านั้น ในสังคมตะวันตกช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ก็มีการตั้งคำถามดังกล่าว และมองว่าควรจะมี moral มากำกับความต้องการที่เกิดขึ้นในยุคสมัยใหม่ด้วย ดังเช่นงานของ เอ็ดมันด์ เบิร์ก หรือ อิมิล ดูโคร์ม ดูบทที่ 3 ของ Don Slater, *Consumer Culture and Modernity*, sixth reprinted (Cambridge: Poloty Press, 2008).

⁷⁸ ป.อินทรปาลิต, *สามเกลอ ตอน เทียวเมืองนรก*, อ้างใน วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, *วิวัฒนาการสังคมไทยกับทัศนียาชุด พล นิกร กิมหงวน ของ ป.อินทรปาลิต* (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2544), หน้า 247-248.

⁷⁹ ป.อินทรปาลิต, *สามเกลอ ตอน ถอดวิญญาน* (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 51.

จากต่างจังหวัด และเป็นการสร้างภาพของนักการเมืองที่โก่งกิน นอกจากนี้ ในเรื่องเดียวกัน “ป. อินทรปาลิต” ยังได้พูดถึงว่า แม้แต่ในนครก็ยังมีกรับสินบนกันด้วย แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลอันเลวร้ายของการโก่งกินที่แพร่ระบาดไปถึงนคร ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการมีความโลภอย่างไม่มีที่สิ้นสุด การเมืองที่เชื่อมโยงกับเรื่องของศีลธรรมนี้ สอดคล้องกับที่มีผู้เสนอไว้ในหน้าหนังสือพิมพ์ช่วงเวลา นั้นว่า ควรนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้ามาใช้กับการเมือง จึงจะช่วยให้เกิดความสูงส่งทางจิตใจและเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมมากขึ้น “...องค์พระพุทธเจ้านั้น เป็นนักการเมืองสูงสุด และเพราะเหตุนี้ท่านประเสริฐสุด...พระองค์ท่านได้เห็นแล้วว่าหลักการปกครองชีวิตมนุษย์นั้นยังไม่ถูก เพราะมนุษย์เรายังมีได้อยู่เพื่อส่วนรวม พระองค์จึงได้แสวงและบัญญัติสติทางแห่งมนุษย์ไว้โดยดี ซึ่งนักการเมืองใดปฏิบัติตามได้ก็จะได้ชื่อว่าเปนนักการเมืองโดยแท้...”⁸⁰

ปัญหาทางการเมือง จึงถูกเน้นไปที่ “ตัวบุคคล” มากกว่าด้านระบบ ดังที่ สด กุรมะโรหิต เคยกล่าวไว้ในบทความหนึ่งของเขาว่า “...เมื่อพูดถึงประชาธิปไตย ข้าพเจ้านึกถึงคน ทั้งนี้เพราะว่า คนเป็นผู้ให้กำเนิดแก่ประชาธิปไตยทั้งในทางตรงและทางอ้อม คนเป็นผู้รักษาระบบอบประชาธิปไตย คนเป็นผู้ทำให้ประชาธิปไตยเป็นประชาธิปไตยได้...”⁸¹ สด มองว่าปัญหาด้านประชาธิปไตยจึงควรแก้ด้วยการเร่งรัดให้การศึกษาอบรมแก่ราษฎร โดยหวังว่า เมื่อราษฎรมีการศึกษาที่สูงขึ้นแล้ว จะเข้าใจประชาธิปไตยมากขึ้น ขณะเดียวกัน ในอีกบทความของเขาซึ่งเขียนในเดือนถัดมา ก็มองเสรีภาพโดยสัมพันธ์กับระดับความเจริญเช่นกัน และเห็นว่า เสรีภาพไม่ใช่สิ่งทีบุคคลทุกชนิดพึงมีได้ ไม่ใช่สิทธิของคนทุกคน “...ข้าพเจ้าคิดว่าผู้เจริญควรมีสิทธิเรียกร้องเสรีภาพมากกว่าผู้ไม่เจริญหรือผู้ที่กำลังจะเริ่มเจริญ...” โดยสดเห็นว่า การให้เสรีภาพแก่ผู้ไม่เจริญ จะเท่ากับการยื่นอาวุธให้แก่คนป่า⁸² ปัญหาเรื่องการเมืองจึงสัมพันธ์กับสถานะของความเจริญ (หรืออาจมองได้ว่าหมายถึงระดับทางศีลธรรมและจริยธรรม) ของแต่ละคน การเมืองจึงมิได้สัมพันธ์กับหลักการมากไปกว่าคุณสมบัติส่วนบุคคล ดังที่ “สันต์ เทวรักษ์” ได้เสนอไว้ในบทความชุด

⁸⁰ หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 2 [อารยัน, “ไทยนิยม,” หนังสือพิมพ์ไทย (24 มิถุนายน 2482): 11].

⁸¹ หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 3 [สด กุรมะโรหิต, “คนกับประชาธิปไตย,” นักศึกษา (22 มกราคม 2482): 10-12].

⁸² หจข. สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 2 [บาร์บารา, “คนกับเสรีภาพ,” ประชาคม (1 กุมภาพันธ์ 2482): 3].

มาเกี่ยวข้องกับตุ๊กตุ๊ก ถึงคุณสมบัติของผู้แทนในความคิดของเขาว่า ต้องเสียสละ ไม่เห็นแก่ตน ไม่เห็นแก่อำนาจและสมบัติ⁸³

กล่าวโดยสรุป บรรทัดฐานทางจริยธรรมที่เรื่องอ่านเล่นของชนชั้นกลางร่วมกันสร้างขึ้นได้ยกระดับจากจริยธรรมส่วนบุคคลกลายเป็นความคิดทางสังคมที่ปะทะกับสังคมที่เห็นแก่เงินตราของระบบทุนนิยม รวมถึงมีการนำมาวิจารณ์ “การเมือง” อีกด้วย เนื่องจาก ความเห็นอกเห็นใจ การไม่ดูถูกคนอื่น และให้ความสำคัญกับความสุจริตใจนั้น ซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับ ความเห็นแก่ตัว ความฉ้อฉล การฟุ้งเฟ้อ และการให้ความสำคัญกับวัตถุภายนอก ที่ถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาสังคมอันมีที่มาจากการเป็นสังคมทุนนิยมหรือสังคมเมือง ที่เงินทองและวัตถุกลายเป็นสิ่งสำคัญ และนำไปสู่การเอาเปรียบและดูถูกมนุษย์ รวมถึงการวิพากษ์การเมือง ก็อยู่ในกรอบของความฉ้อฉลและเอาแต่พวกพ้อง

วิธีคิดแบบนี้นำมาสู่จินตนาการทางสังคมของนักเขียนชนชั้นกลางจำนวนหนึ่ง ที่อิงกับฐานคิดทางจริยธรรมของพวกเขา ดังตัวอย่างจากเรื่องอ่านเล่น 3 เรื่อง เรื่องแรก คือนวนิยาย *บันไดแห่งความรัก* ของ “สันต์ เทวรักษ์” ตีพิมพ์ในปี 2475 หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่นาน เรื่องที่สองคือนวนิยาย *คนดีที่โลกไม่ต้องการ* ของ สด ฐรมะโรหิต ตีพิมพ์ในปี 2485 ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 และเรื่องสุดท้ายเป็นนวนิยายของนักเขียนรุ่นต่อมาอย่าง “เสนีย์ เสาวพงศ์” เรื่อง *ชัยชนะของคนแพ้* ตีพิมพ์ในปี 2486 ซึ่งอยู่ในช่วงสงครามโลกเช่นกัน สองคนแรกเป็นนักเขียนรุ่นเดียวกันคนที่สามเป็นนักเขียนที่เริ่มมีผลงานในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2480 และจะเป็นที่รู้จักมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 นักเขียนคนแรกไม่มีบทบาทด้านความคิดทางการเมืองมากนัก (หรืออาจจะมีความคิดไปทางอนุรักษนิยม) คนที่สองจะมีบทบาทในด้านเผยแพร่ลัทธิสหกรณ์ ส่วนคนสุดท้ายจะเขียนงานวรรณกรรมในแนวลัทธิมาร์กซ์ในช่วงทศวรรษ 2490 แต่ความคิด ความคาดหวัง และจินตนาการทางสังคมของพวกเขาในช่วงทศวรรษ 2480 กลับมีความใกล้เคียงกัน

...แต่ลัทธิการเห็นแก่ตัวยังไม่หายไปเสียจากโลกนี้ ตรงกันข้าม นับวันยิ่งจะเพิ่มพูนขึ้นเสียด้วยซ้ำไป...

.....

...ฉันไม่มีความรู้่อ่างไรมากนัก ในเรื่องการปกครองแบบราชาธิปไตย, กุสินาธิปไตย, ทารุณาธิปไตย, อัลดขนาธิปไตย, คณาธิปไตย, เอกาธิปไตย หรืออะไรต่อมิอะไรธิปไตยเหล่านี้ แต่ฉันเคารพนับถือคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงใคร่จะเห็นปิตุรัฐอัน

⁸³ สันต์ เทวรักษ์, *มาเกี่ยวข้องกับตุ๊กตุ๊ก* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531), หน้า 35.

เป็นมาตุภูมิอันเป็นที่รักยิ่งของฉันได้รับการปกครองตามแบบธรรมาธิปไตยของพระพุทธองค์มากกว่าแบบอื่นใด...

(“สันต์ เทวรักษ์” *บันไดความรัก เล่ม 1*, พิมพ์ครั้งแรก 2475)⁸⁴

...ทุกวันนี้คนดีมีจำนวนไม่มากนัก โลกได้เติมไปด้วยการกระทำของมนุษย์ผู้ยังไม่ละทิ้งสันดานเก่าครั้งสมัยหิน มนุษย์เหล่านี้เป็นผู้สร้างความทุกข์ยากให้แก่คนดี เป็นผู้ขัดขวางและทำลายล้างความเจริญทางจิตใจ ซึ่งควรจะมีสภาพคู่เคียงไปกับความเจริญของวัตถุ เราไม่ต้องการคนจำพวกนี้ เราต้องการแต่คนดีที่มีน้ำใจอันกว้างขวาง คนดีที่จะช่วยเหลือร่วมมือกันกวาดล้างความป่าเถื่อน และความชั่วร้ายเห็นแก่ตัวให้สิ้นสูญไปจากหัวใจมนุษย์อย่างมากที่สุดที่จะทำได้...

(สด กุรมะโรหิต, *คนดีที่โลกไม่ต้องการ*, พิมพ์ครั้งแรก 2485)⁸⁵

...กฎหมายเอาโทษเขาไม่ได้ เพราะขอบเขตของกฎหมายกว้างขวางกว่าศีลธรรม แต่ศีลธรรมมีความอ่อนแอที่ไม่มีการลงโทษตอบแทนเช่นกฎหมาย ด้วยเหตุนี้ ระบอบของชุมชนจึงหาความเป็นระเบียบเรียบร้อยทั่วหน้าไม่ได้ ระบอบของชุมชนทั่วโลกยังมีช่องว่างให้แก่การหายใจของแกะดำ [หมายถึงผู้ที่กระทำผิดและเลียดกฎหมาย] อยู่มากมายนัก มันต้องกินเวลาอีกหลายพันปีกว่ามนุษย์เราจะอุดช่องโหว่เหล่านั้นได้หมด หรือบางทีมันอาจเป็นสิ่งที่ทำไม่ได้เลยก็ได้...

(“เสนีย์ เสาวพงศ์”, *ชัยชนะของคนแพ้*, พิมพ์ครั้งแรก 2486)⁸⁶

แม้ภายหลัง พวกเขาทั้งสามคน จะมีอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน แต่งานในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองของพวกเขา มีส่วนที่คล้ายคลึงกัน นั่นคือการคาดหวังรัฐหรือสังคมที่อิงอยู่กับกรอบทางศีลธรรมหรือจริยธรรม และเชื่อว่าความดีจะสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ “เสนีย์ เสาวพงศ์” ยังเคยให้สัมภาษณ์ถึงช่วงเวลาก่อนที่จะเขียน “ความรักของวัลยา” (ซึ่งพิมพ์รวมเล่มครั้งแรกปี 2495) ว่าตนได้พบกับชาวสเปนคนหนึ่งในสถานทูตอาร์เจนตินา เขาถาม “เสนีย์ เสาวพงศ์” ว่าเป็นนักประพันธ์ประเภทไหน ซึ่งเจ้าตัวได้ตอบไปว่า ตนเป็น “มอราลิสต์” (นักศีลธรรม)

⁸⁴ สันต์ เทวรักษ์, *บันไดความรัก เล่ม 1* (พระนคร: ครุสภา, 2504), หน้า 148, 150.

⁸⁵ สด กุรมะโรหิต, *คนดีที่โลกไม่ต้องการ* (พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2515), หน้า 63.

⁸⁶ เสนีย์ เสาวพงศ์, *ชัยชนะของคนแพ้* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2544), หน้า 32-33.

ซึ่งชาวสเปนคนนั้นบอกว่ามอราลิสต์เป็นสิ่งที่ดี แต่ยังไม่ใช่พวกก้าวหน้า...”⁸⁷ อาจกล่าวได้ว่า จากความทรงจำของ “เสนีย์ เสาวพงศ์” แม้แต่ตัวของเขาเองในต่อนั้น ก็มองว่าตนเป็นนักประพันธ์ประเภท “นักศีลธรรม” และน่าจะเป็นเช่นเดียวกับนักเขียนชนชั้นกลางอีกหลายคนในยุคของเขา ที่มองว่าศีลธรรมและจริยธรรม คือสิ่งที่แก้ปัญหาดังกล่าวได้ และใช้งานวรรณกรรมของตนเป็นพื้นที่ในการแสดงออกซึ่งบรรทัดฐานทางจริยธรรมดังกล่าว อันเป็นการเสนอหลักปฏิบัติในความสัมพันธ์ของมนุษย์ในโลกสมัยใหม่ ที่เป็นทั้งปฏิกริยาต่อทั้งความล้าหลังของสังคมจารีต และความฉ้อฉลของสังคมที่เริ่มเป็นทุนนิยมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม การให้ความสำคัญกับฐานทางจริยธรรมดังกล่าวนี้ ได้นำไปสู่กรอบคิดที่ให้ความสำคัญความดีส่วนบุคคล จินตนาการของพวกเขา ไม่ต่างไปจาก ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร ผู้ที่จะเป็นสมาชิกของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในทศวรรษถัดมา โดยประเสริฐ ได้เคยเขียนบทกวี “การุณยภาพ” ลงใน *เอกชน* ช่วงปี 2485 เพื่อชักชวนให้มนุษย์งดเว้นการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน เพื่อก่อให้เกิดจิตใจอันเป็นการุณ เป็น “ดอกไม้บานปานจิตต์ที่มีตรใจ แผลออกไปทั่วทิศสนิทเออย”⁸⁸

การวิพากษ์สังคมทุนนิยมด้วยกรอบคิดดังกล่าว จึงสัมพันธ์กับจินตนาการของพวกเขาถึงความสัมพันธ์ที่เอื้ออาทรระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน และกลายเป็นฐานคิดหลักในการวิพากษ์สังคมผ่านเรื่องอ่านเล่น กรอบคิดทางสังคมของพวกเขา จึงอยู่บนฐานของการกระทำ “ที่ดี” ระหว่างปัจเจกต่อปัจเจก ซึ่งเป็นกรอบคิดหลักในเรื่องอ่านเล่นตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2460 มาจนถึงช่วงทศวรรษ 2480 (แต่มีการเพิ่มความเข้มข้นของระดับการอธิบายชีวิตและจิตใจของตัวละครที่ถูกมองว่าเป็ยงเบนจากมาตรฐานของสังคมมากขึ้น) และยังคงได้รับการสืบทอดจากนักเขียนรุ่นต่อมา ดังเช่นในปี 2488 วิลาศ มณีวัต นักเขียนหนุ่มผู้ได้เคยอาศัยอยู่กับ “ป. บุรณปกรณ์” ได้สร้างตัวละครขอทานชาวเยอรมันที่ชื่อ เม็นเซล (ซึ่งแม้จะเป็นขอทาน แต่ก็เป็นผู้มี “การศึกษา”) ในนวนิยาย *ความรักไม่มีพรมแดน* (2488) (วิลาศเขียนผ่านจินตนาการโดยที่ตนไม่เคยเดินทางไปเยอรมัน) และกล่าวถึงทรรคนะต่อชีวิตของเขาที่เลือกเส้นทางของ “ขอทาน” ว่า

...คุณคงคิดว่าผมเป็นบ้าเหมือนกับที่ใครๆ เขาคิดกันกระมัง จริงนั้นนะ ผมอยากจะช่วยตัวผมเองด้วย และก็ไม่มีวิธีไหนดีไปกว่ากันหน้ามารักกัน มาเข้าใจกันนี้แหละ เป็นทางที่เราพอจะหลุดพ้นจากความฉิบหายได้บ้าง จะไปหวังทรัพย์สินสมบัติหรือโรงงานอุตสาหกรรมนะ

⁸⁷ กองบรรณาธิการโลกหนังสือ (ผู้สัมภาษณ์), “นัดพบ เสนีย์ เสาวพงศ์ ที่ร่างกุ้ง,” *โลกหนังสือ* 1, 11 (สิงหาคม 2521): 49.

⁸⁸ ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร, “การุณยภาพ,” *เอกชน* 2, 1 (10 มกราคม 2485): 108.

ไม่ได้หรอกคุณ นั่นมันเป็นของลงทั้งนั้น สร้างกันแล้วก็ทำลายกัน แต่ความสันโดษและความเป็นอกเห็นใจกันนี้แหละพอจะช่วยเราได้บ้าง... โลกแห่งเครื่องจักรกำลังจะแหลกเหลวอยู่แล้ว ก็ควรอยู่ เรากำลังจะจน ผมจึงอยากจะสอนมนุษย์ให้รู้จักจนอย่างฉลาด ให้กล้าพอที่จะอยู่กินอย่างจนๆ ให้รู้จักหาความมั่งคั่งทางใจ ในเมื่อจะหาความมั่งคั่งทางทรัพย์ไม่ได้อีกแล้ว จะได้รู้จักรักโลก และรู้สึกว่าเป็นเจ้าของทุกสิ่งทุกอย่าง ถึงแม้จะไม่มีอะไรเหลืออยู่เป็นสมบัติอีกเลย มันเป็นเรื่องจิตใจครับ...⁸⁹

ข้อความของวิลาศ มณีวัต นักเขียนหนุ่มในช่วงปลายทศวรรษ 2480 นี้ เป็นเสมือนบทสรุปของบรรทัดฐานทางจริยธรรมที่ปรากฏในเรื่องอ่านเล่นของชนชั้นกลาง ตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2460 จนถึงทศวรรษ 2480 ที่ผ่านมา ทั้งในแง่ของการแสดงความเห็นอกเห็นใจ ต่อด้านการดูแลมนุษย์ และแสวงหาความสุขทางใจ สะท้อนให้เห็นถึงโครงสร้างทางความคิดที่ได้กลายมาเป็น “ความคิดทางสังคม” ที่มองว่าความรุ่งเรืองหรือเสื่อมทรมานของสังคมเป็นผลมาจากความดี-เลวของปัจเจกบุคคล และนำมาใช้วิพากษ์สังคมทุนนิยมสมัยใหม่ อันเป็นมโนทัศน์หลักของนักเขียนหนุ่มสาวรุ่นพี่ ที่ส่งต่อมาถึงคนรุ่นหลังอย่างเขา และเขาก็แสดงมันอีกครั้งผ่านเรื่องอ่านเล่นของตน

เรื่องราวเหล่านี้ ในด้านหนึ่งก็เป็นการ “ทำความเข้าใจ” เพื่อมนุษย (ซึ่งจะนำไปสู่ความเห็นอกเห็นใจ) ขณะที่ยกด้านหนึ่ง ก็เป็นการวิพากษ์วิจารณ์สังคมสมัยใหม่ที่มองผู้คนแต่เปลือก ปราศจากการทำความเข้าใจของชีวิตผู้คนจริงๆ อย่างที่พวกเขาพยายามทำความเข้าใจและเสนอให้แก่ไขปัญหาด้วยความรัก ความเห็นอกเห็นใจ และ “การให้” อันเป็นการสละทรัพย์สินภายนอกเพื่อให้ความสุขทางใจ ดังนั้น พร้อมๆ กับการนำเสนอฐานทางจริยธรรมที่จะนำไปสู่สังคมที่มีความสุข ชนชั้นกลางเหล่านี้ก็ได้สร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจขึ้นมาชุดหนึ่ง เพราะฐานทางจริยธรรมดังกล่าว จะกระทำได้ดีต่อเมื่อต้องมองว่าตนเป็นผู้ที่อยู่ “เหนือ” กว่า ชนชั้นล่างและ “คนนอก” ของสังคม ผู้ถูกนำเสนอในฐานะวัตถุที่รองรับความเห็นอกเห็นใจนั้น พร้อมๆ กันนั้น ชนชั้นกลางยังแสดงถึงความบริสุทธิ์ทางจิตใจของตนที่เหนือกว่าชนชั้นสูง (ไม่ว่าจะแบบศักดินาหรือนายทุนผู้มั่งคั่ง) ตรงที่บอกว่าพวกตนไม่ได้หวังกอบโกยสิ่งใด แต่ต้องการเพียงความสุขทางจิตใจ (ไม่ว่าจะเป็นความรัก หรือการได้ช่วยเหลือคนอื่น) ชนชั้นกลางจึงแสดงตนเป็นผู้เหนือกว่าชนชั้นสูงในทางจริยธรรม พร้อมๆ กันนั้น ยังแสดงตัวว่าเป็นผู้อุปถัมภ์ผู้ด้อยกว่า และไม่ดูถูกคนต่ำกว่า การนำเสนอฐานคิดทางจริยธรรมเหล่านี้ แม้จะสามารถใช้วิพากษ์สังคมจารีตและสังคมสมัยใหม่ แต่ก็ยังคง “ไปกันได้” กับฐานทางวัฒนธรรมที่เต็มไปด้วยลำดับช่วงชั้นของสังคมไทย สิ่งที่ชนชั้นกลาง

⁸⁹ วิลาศ มณีวัต, *รักไม่มีพรมแดน* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531), หน้า 50-51.

ไทยพยายามนำเสนอผ่านเรื่องอ่านเล่น จึงไม่ใช่การแตกหักกับชนชั้นสูง แต่เป็นการสถาปนาตัวเองขึ้นเป็นชนชั้นสูงในแบบ “สมัยใหม่” ผู้เห็นอกเห็นใจคนอื่น ไม่ดูถูกคนอื่น และไม่ละโมภโลกมากกับทรัพย์สิน พอเพียงแค่ความสุขทางจิตใจ พร้อมกันนั้นชนชั้นสูงจำนวนหนึ่งต่างก็ยอมรับบรรทัดฐานข้างต้น และสถาปนาภาพของชนชั้นสูงที่วางอยู่บนบรรทัดฐานทางจริยธรรมเดียวกับนักเขียนชนชั้นกลางเหล่านี้ จินตนาการเกี่ยวกับ “คนดี” ของคนทั้ง 2 กลุ่มนี้จึงมีความสอดคล้องและสามารถประสานกันได้

บทที่ 6

บทสรุป: จริยธรรมและ “สังคม” ในอุดมคติ

สภาวะที่เรียกว่า “สมัยใหม่” ในโลกตะวันตก อาจมีความย้อนแย้งในหลายประการ ความก้าวหน้าของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ได้นำพาความสำเร็จแก่มนุษย์อย่างมากมาย ทั้งในด้านของความรู้และความสะดวกสบายของชีวิต อย่างไรก็ตาม แม้ระเบียบวิธีวิจัยแบบวิทยาศาสตร์สามารถสร้างความเป็นจริงเกี่ยวกับโลกภายนอกได้ แต่ก็มีผู้มองว่า “ความหมาย” ของการใช้ชีวิตแบบที่ศาสนาเคยให้แก่นมนุษย์กลับค่อยๆ หายไป¹ ในกรณีของสังคมไทยในช่วงทศวรรษ 2470 และ 2480 อาจมิได้มีการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างเป็นระบบเท่าโลกตะวันตก แต่อย่างน้อย ก็มีคนร่วมสมัยได้ตั้งข้อสังเกตในสื่อสิ่งพิมพ์ทั้งบทความและเรื่องอ่านเล่น ว่าขณะที่บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองขึ้น ภาวะทางศีลธรรมของสังคมกลับเสื่อมทรามลง

หลักการสมัยใหม่จะได้รับการเชิดชูอยู่หลายส่วน ไม่ว่าจะเป็นหลักการทางการเมืองอย่าง สิทธิ เสรีภาพ ความเท่าเทียม ไปจนถึงหลักการที่มาพร้อมกับสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ ไม่ว่าจะเป็น การตรงต่อเวลา ความขยันหมั่นเพียร การแสวงหาความก้าวหน้าในชีวิต ไปจนถึงความซื่อสัตย์ สุจริต หลายครั้งก็มีการนำหลักการเหล่านี้ไปวิพากษ์สังคมจารีต อย่างไรก็ตาม สิ่งที่มาพร้อมกับสังคมสมัยใหม่ ก็ได้เป็นที่พึงปรารถนาไปทั้งหมดเสียทีเดียว เรื่องอ่านเล่นในฐานะผลผลิตจากความคิดทางสังคมและวัฒนธรรมของชนชั้นกลาง จึงได้นำเสนอให้เห็นถึงการพยายามสร้างบรรทัดฐานทางจริยธรรมภายใต้ยุคแห่งความลึกลับ คือ เรียกร้องให้เห็นอกเห็นใจคนอื่น, ต่อต้านการดูถูกมนุษย์, ให้ความสำคัญกับความสุขทางใจ และได้ขยายจริยธรรมชุดนี้ในฐานะหนทางในการแก้ปัญหาสังคม นอกจากนี้ ยังมีการนำจริยธรรมเหล่านี้มานิยามตนเอง ว่าแตกต่างจากชนชั้นสูง เพราะผู้ที่มีอำนาจบางคนอาจไม่จำเป็นต้องใส่ใจจริยธรรม และแตกต่างจากชนชั้นล่าง ที่ต้องหาเลี้ยงปากท้องจนไม่จำเป็นต้องมาใส่ใจเรื่องจริยธรรมชุดนี้

ผู้ศึกษาขอเริ่มบทปิดท้ายนี้ด้วยงานเขียนที่แสดงการนิยามตัวตนระหว่างตัวละครชนชั้นกลางกับชนชั้นที่สูงกว่าและต่ำกว่าได้ดีชิ้นหนึ่งคือ *เทพราช* (2483) ของ “ก.สุรางคนางค์”² ตัวละคร

¹ ตัวอย่างเช่นแนวคิดเรื่อง disenchantment ของ แมกซ์ เวเบอร์ โปรดดู Ross Poole, *Morality and Modernity* (London and New York: Routledge, 1991), pp. 68-70.

² ผู้ศึกษาใช้ฉบับ ก. สุรางคนางค์, *เทพราช* (พระนคร: บำรุงสาส์น, 2512). เลขหน้าที่ปรากฏในวงเล็บหลังจากนี้ เป็นเลขหน้าของฉบับดังกล่าว

เอกหญิงอย่าง ขนิษฐา เป็นผู้ที่อยู่กึ่งกลางระหว่างความเป็นชนชั้นสูงและความเป็นชนชั้นล่าง บิดาของ ขนิษฐา เป็นขุนนางในกรุงเทพฯ ขณะที่ญาติพี่น้องฝั่งบิดาเป็นครอบครัวคหบดีชนบทใน ต.เทพราช (ตามท้องเรื่องอยู่ในเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา) ขณะเดียวกัน ด้วยเชื้อสายทางมารดาที่เป็นชาววัง ขนิษฐาจึงได้เข้าไปรับใช้เจ้านายในวัง จนกระทั่งปู่เสียชีวิต ขนิษฐาจึงต้องเดินทางกลับไปงานศพของปู่ตอนที่ ต.เทพราช ขนิษฐารู้สึกเบื่อหน่ายชีวิตในวัง จนถึงกับเคยกล่าวว่า “...ไม่อยากจะอดอ้างว่าเป็นพระญาติวงศ์ด้วย เป็นลูกชานาติกว่า (หน้า 100-101) แต่อย่างไรก็ตาม ขนิษฐาก็ไม่ได้รู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของ ตำบลเทพราช แม้ในตอนไปครั้งแรก ตนเองจะพบกับการต้อนรับด้วยไมตรีจิตของสังคมเล็กๆ แห่งนี้ แต่ต่อมา เธอก็ได้ทราบถึงเรื่องจุกจิก การแก่งแย่งชิงดีกันในหมู่ญาติพี่น้องของเธอ และคิดว่าเป็นเพราะคนเหล่านี้มีการศึกษาน้อย นอกจากนี้ ในสายตาของเธอ รู้สึกว่าพิธีกรรมต่างๆ เต็มไปด้วยความฟุ่มเฟือย ญาติพี่น้องก็มักเข้ามายุ่งเกี่ยวกับเรื่องส่วนตัวของเธอ แม้กระทั่งเธอต้องการจะขายสิ่งที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเธออย่างที่ดิน ก็ยังถูกห้ามปรามต่าง ๆ นานา เธอรู้สึกว่า ญาติพี่น้องของเธอแต่ละคนนั้น บางคนไม่มีเหตุผล บางคนงุ่มง่าม งมงาย บางคนเห็นแก่ตัว นอกจากนี้ เมื่อเธอสนิทกับ กัมพล ชาวกรุงเทพฯ ที่ไปบุกเบิกทำฟาร์มไถที่นั่น ชาวบ้านก็เอาไปนินทากันสนุกปาก ธาตรี น้องชายของขนิษฐายังเคยบ่นกับเธอว่า “...ขึ้น [ใช้ชีวิต] อยู่กับพวกเทพราชเป็นได้เกิดเรื่องกันแน่ เราทำอะไรเป็นไม่ดีทั้งนั้น ยิ่งนึกก็บาป แต่โกหกต่อแหลกันทุกวันๆ ไม่กลัวบาป...” (หน้า 293)

ขณะเดียวกัน ชีวิตในวังของขนิษฐาก็มีแต่ความน่าเหนื่อยใจ ความกลับกโลก ความอิจฉา ริษยา และการแก่งแย่งชิงดี “ก. สุรางคนางค์” ยังได้บรรยายถึงชีวิตตัวละครเจ้านายว่า “...ขณะที่คนอื่นต้องทำมาหากิน ตัวเองไม่ต้องทำอะไร...ไม่เคยรู้จักคำว่า “การทำมาหากิน”” (หน้า 246) ขนิษฐารู้สึกว่า “เสด็จฯ” ที่เป็นเจ้านายของเธอเป็นคนลำเอียง ตระหนี่ และกลับกโลก เสด็จฯ สั่งให้ขนิษฐาลาออกจากการเป็นครูเพียงเพราะถูกคนอื่นยุยง ครั้นขนิษฐาลาออก ก็ให้อยู่ในวังเฉยๆ แต่ไม่ประทานเงินให้ใช้สอย เมื่อขนิษฐาจะไปรับจ้างสอนพิเศษ ก็ไม่ยอมให้ไป เพราะว่าจะเสื่อมเสียเกียรติ และเธอยังได้ยิน “เสด็จฯ” พูดถึงเธอลับหลังว่า “...ไม่ใช่เด็กดีบดื้ออะไรหรอก เชื้อสายชานาติพ่อแม่ตาย ฉันทุบการะเลียงดูมาแต่เล็กๆ” (หน้า 340) ทำให้เธอมองว่า “เสด็จฯ” ก็ไม่ได้อุปการะเธอจริง และที่คล้ายคลึงกันคือ ทั้งญาติพี่น้องเธอที่เทพราช และเจ้านายของเธอในวัง ต่างก็ต้องการบังคับให้เธอแต่งงานกับคนที่เธอไม่รัก เพียงเพราะเห็นว่าอีกฝ่ายมีเงินทองหรือยศถาบรรดาศักดิ์

แม้ “ก.สุรางคนางค์” จะให้ขนิษฐาประกาศว่ามนุษย์ไม่ได้ต่างกันที่ชาติกำเนิด แต่ต่างกันที่สิ่งแวดล้อม “...จิตใจเท่านั้นที่จะบอกว่าใครเป็นคนมากกว่าใคร...” (หน้า 347) และมองว่าความ

เป็น “ผู้ดี” นั้น ไม่จำเป็นต้องอยู่กับเจ้านายหรือคนมีเงิน คนจนหรือชาวนาก็เป็นผู้ดีได้ (หน้า 439) แต่ตัวละครชนชั้นกลางอย่างชนิษฐา ที่มีการศึกษา, ต้องดิ้นรนทำมาหากิน, ระวังภัยความฟุ่มเฟือยของพิธีกรรม, เห็นอกเห็นใจคนอื่น, ไม่ดูถูกเพื่อนมนุษย์, และเห็นความสำคัญของความสุขทางใจมากกว่าทรัพย์สินหรือยศถา กลับต้องรู้สึกแปลกแยกต่อทั้งสังคมในวังและสังคมชนบท แม้สังคมในวังจะมีสถานะทางสังคมสูง แต่เธอก็รู้สึกคับอกคับใจ ขณะที่เทพราชนั้น แม้ “...สายตาชาวบ้านที่มองผิดจากผู้ดี ไม่มีวีแววของการกีดกัน อิจฉาริษยา แข่งดี...” (หน้า 369) แต่พฤติกรรมหลายอย่างของชาวบ้านที่เป็นญาติพี่น้องของเธอนั้น ก็ทำให้เธอรับไม่ได้

ภาพของ ชนิษฐา แสดงให้เห็นถึงความแปลกแยกของชนชั้นกลางที่มีต่อชนชั้นอื่นๆ และแสดงให้เห็นถึงบรรทัดฐานทางจริยธรรมของเธอที่เหนือกว่าชาววังและชาวเทพราชอย่างเห็นได้ชัด สิ่งที่เป็นความแตกต่างระหว่างชนชั้นกลางและชนชั้นอื่น จึงไม่ได้ถูกนิยามผ่านชาติกำเนิดและทรัพย์สินเงินทองอันเป็นสิ่งที่เป็นที่ (พวกเขา มองว่า) ชนชั้นสูงใช้ พวกเขาได้ใช้คุณสมบัติทางจริยธรรม มาเป็นสิ่งที่วัดคุณค่าของมนุษย์ มนุษย์ในโลกสมัยใหม่ที่ดีควรจะต้องมีคุณธรรมในเชิงปัจเจกอย่าง ความเห็นอกเห็นใจคนอื่น ไม่ดูถูกมนุษย์ด้วยกัน และให้ความสำคัญกับความสุขทางใจมากกว่าความสุขภายนอก

บรรทัดฐานทางจริยธรรมเหล่านี้ทำงานไปพร้อมๆ กับมโนทัศน์อื่นๆ ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ไม่ว่าจะเป็นมโนทัศน์ทางศิลปะในส่วนที่ให้ความสำคัญกับความเป็นสากลและตระหนักถึงเพื่อนมนุษย์ รวมถึงกรอบคิดเรื่อง “สังคม” ที่เริ่มถูกพูดถึงมากขึ้น กรอบคิดทางสังคมของพวกเขา อยู่บนฐานของการปฏิบัติตัวระหว่างปัจเจกต่อปัจเจกแบบที่ควรจะเป็น และนำมาใช้ประเมินค่า ตัดสิน และวิพากษ์สังคม ตั้งแต่ความเจ้ายศเจ้าอย่างของชนชั้นสูง การเอาวัดเอาเปรียบของระบบทุนนิยม หรือกระทั่งการเมืองที่เต็มไปด้วยผลประโยชน์และความฉ้อฉล ขณะเดียวกัน นอกจากจะใช้วิพากษ์ชนชั้นสูงที่มีลักษณะดังกล่าวแล้ว พวกเขายังนำเอาฐานคิดนี้ไปใช้กับตนเองโดยมีชนชั้นล่างเป็นเป้าหมาย ดังนั้น ในเรื่องอ่านเล่นของชนชั้นกลาง นอกจากจะเห็นตัวร้ายเป็นชนชั้นสูงที่ปราศจากความเห็นอกเห็นใจ ชอบดูถูกคนอื่น และลุ่มหลงแต่วัตถุภายนอกแล้ว ยังเห็นตัวละครเอกซึ่งโดยมากเป็นชนชั้นกลาง ปฏิบัติต่อผู้ต่ำกว่าโดยแสดงออกซึ่งความเห็นอกเห็นใจคนอื่น ไม่ดูถูกมนุษย์ด้วยกัน และให้ความสำคัญกับความสุขทางใจมากกว่าความสุขภายนอก

ในระดับของการวิพากษ์ การเสนอบรรทัดฐานเหล่านี้เป็นการวิพากษ์ชนชั้นสูงด้วยฐานทางจริยธรรม ไม่ใช่จากแนวคิดทางสังคมแบบอื่น เป็นการวิพากษ์เชิงปัจเจกบุคคล ไม่ใช่โครงสร้างทางสังคมหรือสถานภาพทางสังคม ดังนั้น ตัวละครชนชั้นสูงที่มีชุดจริยธรรมนี้อยู่ จึงไม่ได้รับการวิพากษ์แต่อย่างใด เพราะปัญหาเกิดจากตัวคน มิได้เกิดขึ้นจากระบบ ตัวชนชั้นสูงบางคน ยังได้รับ

บรรทัดฐานดังกล่าว ไปใช้วิพากษ์ชนชั้นสูงแบบจารีตที่ปราศจากความเห็นอกเห็นใจ จ้องจะดูถูกมนุษย์ และให้ความสำคัญกับชาติกำเนิดและทรัพย์สินภายนอก

ฐานคิดทางจริยธรรมดังกล่าว ได้ทำให้ทั้งชนชั้นกลางและชนชั้นสูงรุ่นใหม่จำนวนหนึ่งสามารถแสดงตัวเป็น “ชนชั้นสูง” แบบสมัยใหม่ ที่ดีกว่าชนชั้นสูงในสมัยจารีต เพราะกอบปรไปด้วยความเห็นอกเห็นใจ ไม่ดูถูกคนอื่น และแสวงหาแต่ความสุขทางใจมากกว่าทรัพย์สินภายนอก (จึงปราศจากความโลภและความขี้ฉ้อ) และได้ขยายไปเป็นกรอบคิดทางสังคมของชนชั้นกลาง ที่ใช้วิพากษ์สังคมทุนนิยมที่ดำรงอยู่ รวมถึงวิพากษ์การเมืองร่วมสมัย ดังนั้น นอกจากความคิดเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเท่าเทียม ซึ่งเป็นค่านิยมของตะวันตกและถูกกล่าวถึงหลายครั้งในช่วงทศวรรษ 2460 และ 2470 จนนำไปสู่ปฏิบัติการทางการเมืองแล้ว สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงเดียวกันคือบรรทัดฐานทางจริยธรรมดังกล่าว ที่กลายเป็นกรอบคิดสำคัญในการอธิบายสังคม ซึ่งหากว่า “ชนชั้นสูง” ผู้ใด เปี่ยมไปด้วยชุดทางจริยธรรมดังกล่าว ก็จะได้รับยกย่องจากชนชั้นกลางโดยไม่ต้องคำนึงหรือตั้งคำถามถึงความชอบธรรมทั้งทางสังคมและการเมืองของพวกเขา

แม้ว่าบรรทัดฐานดังกล่าวจะไปกันได้กับหลักการของศาสนาพุทธ และอาจปฏิเสธถึงอิทธิพลของศาสนาพุทธไม่ได้ แต่แบบแผนดังกล่าว ก็มีได้มีรากฐานมาจากความคิดทางศาสนาแต่เพียงอย่างเดียว ดังจะเห็นได้ว่า ในยุคก่อนสมัยใหม่ ความเห็นอกเห็นใจ การต่อต้านการดูถูกมนุษย์ รวมถึงการแสวงหาความสุขทางใจมากกว่าทรัพย์สินภายนอก (ในกรณีของคนทั่วไป มิใช่พระ) ก็ได้ถูกเชิดชูให้กลายเป็นคุณสมบัติเด่นของตัวเอกในวรรณคดีแต่อย่างใด แต่กลับได้รับการยกย่องในวรรณกรรมสมัยใหม่ยุคแรก บรรทัดฐานทางจริยธรรมดังกล่าว, ไม่ว่าจะมามีรากเดิมจากพุทธศาสนาเล็กน้อยเพียงใดก็ตาม, ได้ผ่านการผสมผสานกับมโนทัศน์และความคิดอันหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็น การเปลี่ยนมุมมองของความเป็นมนุษย์, ความรักโรแมนติก, กระแสคิดเรื่องศิลปะ, ความคิดเกี่ยวกับสังคม รวมถึงการรับรู้ต่างๆ ของโลกตะวันตก ฯลฯ จนยากจะบอกได้ว่าอะไรมีอิทธิพลสำคัญกว่ากัน แต่กลายเป็นฐานสำคัญในการมองสังคมในช่วงเวลาหนึ่งไม่ว่าผู้มองนั้น จะเป็นอนุรักษนิยม, นิยมคณะราษฎร, เชื้อในลัทธิสหกรณ์ หรือจะยึดถือลัทธิมาร์กซ์ต่อไปในอนาคต

ฐานคิดทางจริยธรรมชุดนี้ แม้จะอยู่บนฐานคิดที่รับรู้ถึงการดำรงอยู่ของ “คนอื่น” แต่ก็ไม่ได้สัมพันธ์กันในฐานะของบุคคลที่เท่าเทียมกัน ปฏิบัติการทางจริยธรรมของชนชั้นกลางคือการวิพากษ์ชนชั้นสูงที่ไม่อยู่ในจริยธรรมชุดนี้ (ชนชั้นสูงที่เห็นอกเห็นใจคนอื่น ไม่ดูถูกคนอื่น และรู้จักพอ จะได้รับการชื่นชมและเคารพนับถือ) และปฏิบัติต่อชนชั้นล่างผู้ขยัน เจียมเนื้อเจียมตัว และสตัยซื้อด้วยจริยธรรมชุดนี้เช่นเดียวกัน (ชนชั้นล่างที่ขี้เกียจ ขี้โกง หรือขี้ฉ้อ ก็ไม่สมควรได้รับการ

ปฏิบัติเช่นนี้) ด้วยกรอบคิดเช่นนี้ จึงทำให้ผู้ที่ได้รับความเห็นอกเห็นใจและไม่โดนดูถูกนั้น คือผู้ที่อยู่ในมาตรฐานทางการปฏิบัติตัวในแบบที่ชนชั้นกลางต้องการ ขณะที่ชนชั้นสูงผู้มีคุณธรรมก็จะได้รับความชื่นชมจากความดีเชิงปัจเจกของเขา บรรทัดฐานทางจริยธรรมที่นักเขียนชนชั้นกลางเหล่านี้สร้างหรือนำเสนอขึ้นนั้น จึงให้ความสำคัญกับเรื่อง “การปฏิบัติตัว” ของ “ตัวเอง” ที่กระทำต่อ “ผู้อื่น” โดยเฉพาะคนที่ด้อยกว่า และเกิดขึ้นพร้อมการนำเสนอความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างกลุ่มคนชั้นต่างๆ ไปพร้อมๆ กัน

สิ่งที่นำเสนอมาทั้งหมด เป็นหนึ่งในวิถีคิดของนักเขียนชนชั้นกลางในช่วงปลายทศวรรษ 2460 จนถึงทศวรรษ 2480 ซึ่งเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม มันอาจจะเป็นสิ่งที่ดูก้าวหน้า ส่งเสริมความคิดแบบเสรีนิยม และตั้งคำถามต่อจารีตที่ดำรงอยู่ในยุคสมัยหนึ่ง แต่มันอาจจะกลายเป็นสิ่งที่เสริมความคิดอนุรักษนิยมและขัดขวางความเปลี่ยนแปลงในอีกยุคสมัยหนึ่ง ภาพความคิดของชนชั้นกลางยังอาจเปลี่ยนแปลงไปได้อีกในยุคสมัยหลังจากนี้ เมื่อคนรุ่นต่อมาต้องเผชิญหน้ากับความผันผวนทางการเมือง สังคม และวัฒนธรรมอีกหลายครั้ง ร่องรอยทางความคิดที่นักเขียนนักหนังสือพิมพ์รุ่นแรกเหล่านี้สร้างขึ้น บางส่วนอาจได้รับการผลิตซ้ำ บางส่วนอาจไม่ได้รับการเหลียวแล และอาจมีบางส่วนที่กลายเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางความคิดของคนรุ่นต่อไป

รายการอ้างอิง

เอกสารหอจดหมายเหตุแห่งชาติ (หจช.)

หจช. ร.6 บ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 6 เบ็ดเตล็ด.

----- สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 1.

----- สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 2

----- สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 3

----- สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 5.

----- สบ.9.2.1 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 7.

----- สบ.9.2.2 เอกสารส่วนบุคคล เอก วิสกุล เล่ม 14.

หนังสือพิมพ์และสิ่งพิมพ์รายคาบ

กิตติศัพท์, 2489.

ขวัญไทย, 2469

ข่าวเพชร, 2468

ฉันทนาวิวิธ, 2483.

เฉลิมวุฒิ, 2471.

ช่อการะเกด ฉบับ 46 (ตุลาคม-ธันวาคม, 2531) วิทยาลัย

ดุริยประณีต, จ.ศ. 1236 CHULALONGKORN UNIVERSITY

เด็กไทย, 2464.

ตะวันออก, 2477.

ทศวรรษบันเทิง, 2466.

เทอดธรรม, 2489.

ไทยเชชม, 2467- 2471.

ไทยหนุ่ม, 2483; 2489.

นักเรียน, 2465.

นักศึกษา, 2482.

บรรณเชชม, 2468.

ประชาคม, 2481; 2482.

ผดุงชาติ, 2478.
 ผิวเหลือง, 2479.
 ผู้นำสมัยสากล, 2480.
 พลับพลาไชย, 2469.
 พิมพ์ไทย, 2491.
 ภาษาและหนังสือ, 2527.
 ยุวชนทหาร, 2481.
 รักรัษสยาม, 2474.
 โลกหนังสือ, 2525; 2526.
 วงวรรณคดี, 2492.
 ศัพท์ไทย, 2465.
 ศรีนคร, 2466.
 ศานติภาพ, 2476.
 เศรษฐกิจ, 2481.
 สตรีไทย, 2468; 2469; 2490.
 สตรีนิพนธ์, 2457.
 สอนกุลหาวิทยาลัย, 2478.
 สอนหนังสือ, ฉบับ 9; ฉบับ 11; ฉบับ 13; ฉบับ 16.
 สารานุกรม, 2468.
 สุภาพบุรุษ (นิตยสาร), 2472.
 สุภาพบุรุษ (หนังสือพิมพ์), 2482.
 เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์, 2462; 2465; 2466; 2467; 2469.
 เสียงไทย, 2482.
 เสียงสยาม, 2472.
 นอนหนังสือ, 2532.
 หนังสือพิมพ์ไทย, 2482.
 แหลมทอง, 2480.
 แหลมไทย, 2482.
 เอกชน, 2484; 2485.

หนังสือและบทความในหนังสือ

ก. สุรางคนางค์. *กุหลาบแดง*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2530.

----- . *ชั่วชีวิตหนึ่ง*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2544.

----- . *พันทิพา*. พระนคร: บำรุงสาส์น, 2512.

----- . *หญิงคนชั่ว*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2531.

กรมตำรา, กระทรวงศึกษาธิการ. *ปทานุกรม*. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: โรงพิมพ์กรมตำรา
กระทรวงศึกษาธิการ, 2470.

กุหลาบ สายประดิษฐ์. *บุคคลอนุสรณ์*. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2548.

----- . “ประสบการณ์ของนักเขียนผู้หนึ่ง.” ใน สมบัติ จำปาเงิน (ผู้รวบรวม), *นิพนธ์สารศรีบูรพา*.
หน้า 156. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ม.ป.ป.

----- . “มนุษย์ภาพ.” ใน วาด รวี, *ประวัติศาสตร์นักทำหนังสือกบฏ (ฉบับใต้ดิน)*. หน้า 27.
กรุงเทพฯ: Open Books, 2551.

เกษม เพ็ญภินันท์. “กลุ่มคนชนชั้นกลางในสังคมเมืองกับการบริโภคเพื่อบริโภค.” ใน นลินี
ตันธุณินต์ (บรรณาธิการ), *คนชั้นกลาง*. กรุงเทพฯ: มิสเตอร์ก็อปปี, 2550.

คำ ผกา. *กระทู้ดอกทอง*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อ่าน, 2556.

จิรพร วิทาศักดิ์พันธุ์. “นโยบายวัฒนธรรมของจอมพล ป. พิบูลสงคราม: ลัทธิชาตินิยมกับ
ผลกระทบทางสุนทรียทัศน์.” ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ และ
วิกัลย์ วงศ์พนิตานนท์ (บรรณาธิการ), *จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับการเมืองไทย
สมัยใหม่*. หน้า 228-350. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
, 2540.

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. *ดัดสันดานอิเหนา*. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2516.

ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. “คุณหลวงวิลาศบริวัตร์ที่ข้าพเจ้ารู้จัก.” ใน *สมบัติวรรณคดี*. พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงวิลาศบริวัตร์ (เหลียม วินทุพราหมณกุล) ณ เมรุ
วัดมกุฏกษัตริยาราม 21 พฤศจิกายน 2509. พระนคร: กรมศิลปากร, 2509.

ช. ชาวเอียง. *ช่องแสงเทียน*. พระนคร: เพ็ญจิตต์, 2475.

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. “วรรณคดีวิจารณ์ไทย พ.ศ. 2325-2453.” ใน สุวรรณภา เกரியงไกรเพ็ชร และ
สุจิตรา จงสถิตวัฒนา (บรรณาธิการ), *ทอใหม่ในสายน้ำ 200 ปี วรรณคดีวิจารณ์ไทย*.
หน้า 13-104. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2541.

- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ อังรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. *ปฏิวัติ 2475*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, อังรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ และ วิกัลย์ พงศ์พินิตานนท์. *จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544.
- ชาติรี ประกิตนทการ. *การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2547.
- . *คณะราษฎรฉลองรัฐธรรมนูญ: ประวัติศาสตร์การเมืองหลัง 2475 ผ่านสถาปัตยกรรม "อำนาจ"*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.
- ชาติ เอี่ยมกระสุนธุ์. *เมื่อข้าพเจ้าอยากเป็นนักประพันธ์*. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2538.
- ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช. *อ่าน (ไม่) เอาเรื่อง*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อ่าน, 2558.
- . *อ่านใหม่: เมือง กับ ชนบท ในวรรณกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: อ่าน, 2558.
- ณัฐพล ใจจริง. *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิวัติสยาม (พ.ศ. 2475-2500)*. กรุงเทพฯ: ฟ้ายาวไกล, 2556.
- ดอกไม้สด. *กรรมเก่า*. พระนคร: คลังวิทยา, 2517.
- . *นี้แหละโลก*. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2517.
- . *ผู้ดี*. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2548.
- . *อุบัติเหตุ*. กรุงเทพฯ: บรรณาคาร, 2516.
- แถมสุข นุ่มนนท์. *การสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2*. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2520.
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. *อ่านจนแตก: วรรณกรรม ความทันสมัย และความเป็นไทย*. กรุงเทพฯ: อ่าน, 2558.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. *หนังสือแสดงกิจจานุกิจ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา, 2545.
- เทพ มหาเปารยะ. *จำปูน: รวมเรื่องเอก*. กรุงเทพฯ: อ่านไทย, 2531.
- ธเนศ วงศ์ยานนาวา. "วัฏจักรของทฤษฎีและประวัติศาสตร์ของชนชั้นกลาง: จากการปฏิวัติฝรั่งเศสสู่พฤษภาทมิฬ/19 กันยายน." ใน *นลินี ต้นฐานันท์ (บรรณาธิการ), คนชั้นกลาง*. หน้า 8-59. กรุงเทพฯ: มิสเตอร์ก็อบปี, 2550.

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ และคณะ. *สยามพิมพ์การ: ประวัติศาสตร์การพิมพ์ในประเทศไทย*.

กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.

ธรรมศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. *ธรรมจริยา เล่ม 4*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ, ม.ป.ป.

ดำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. *2475 และ 1 ปี หลังการปฏิวัติ*. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: ฟาเดียวกัน, 2553.

----- . *ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475*. กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533.

น.ม.ส. *จดหมายจางวางหรั้า*. พระนคร: คลังวิทยา, 2514.

น. ประภาสกลิต. *มาลินี*. พระนคร: แพร์พิทยา, 2509.

นราธิปพงศ์ประพันธ์, กรมหมื่น. *ข้อคิดเกี่ยวกับภาษาและวรรณคดี*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. 2518.

----- . *วิทยาวรรณกรรม*. กรุงเทพฯ: แพร์พิทยา, 2506.

นวนาค. *เทวี และเรื่องสั้นอื่นๆ*. พระนคร: แพร์พิทยา, 2505.

----- . *บุพเพสันนิวาส-ดงปาริชาต และเรื่องสั้นอื่น*. พระนคร: แพร์พิทยา, 2507.

นายตำรวจ ณ เมืองใต้." *ปริทรรศน์แห่งวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ บรรณาการ.

นายลำราญ. *ความไม่พยายาท*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2545.

นายหนวย. *คำให้การ "นายหนวย" 72 ปี ท่ามกลางมนุษยยานาพันธ์*. กรุงเทพฯ: ป. สัมพันธ์ พาณิชย์, ม.ป.ป.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. "ประวัติศาสตร์ที่เหนือประวัติศาสตร์ใน ผู้ชนะสิบทิศ ของยาขอบ." ใน *ไขน คา ราบาว น้ำเน่า และหนังไทย*. หน้า 1-18. กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.

----- . "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์." ใน *ปากไก่และใบเรือ*. หน้า 17-290. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2527.

----- . "วัฒนธรรมของชนชั้นกลางไทย." ใน *สังคีต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสูก พงษ์ไพจิตร (บรรณาธิการ), ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย*. หน้า 49-65. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.

นิมิตมงคล เนาวรัตน์, ม.ร.ว. *เมืองนิมิตร และชีวิตแห่งการกบฏสองครั้ง*. พระนคร: อักษรสัมพันธ์, 2513.

- บัทสัน, เบนจามิน เอ. *อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทย*. แปลโดย พรรณงาม เเง้าธรรมสาร และคนอื่น ๆ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2543.
- บูดีเยอร์, ปีแยร์. *เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์*. แปลโดย ชนิดา เสี่ยมไพศาลสุข. กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2550.
- เบเนดิกท์ แอนเดอร์สัน. *ในกระจก: วรรณกรรมการเมืองยุคสยามอเมริกัน*. กรุงเทพฯ: อ่าน, 2553.
- ป.บุรณศิลป์. *เรือนใจ*. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2530.
- ป. อินทรปาลิต. *รวมเรื่องชุด สามเกลอ (ต้นกรุง)*. กรุงเทพฯ: ผลิตศึกษา, ม.ป.ป.
- . *สามเกลอ ตอน ถอดวิญญาณ*. ม.ป.ท., ม.ป.ป.
- . *สามเกลอ ตอน เศรษฐีสงคราม*. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2547.
- ประกาศ รัชราภรณ์. *สุภาพบุรุษนักประพันธ์*. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531.
- ประจวบ กาญจนลาภ. *ยาขอบลึบทิศ ชีวิตและงานของโชติ แพร่พันธ์: บันทึกจากปากคำและความใกล้ชิด*. กรุงเทพฯ: สากลการพิมพ์, 2515.
- ประภาส สุระเสน (ผู้คัดถ่ายถอดและแปล). *พระคัมภีร์อนาคตวงศ์*. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. "ทฤษฎีชนชั้นกลางไทย." ใน *สังคีต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (บรรณาธิการ), ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย*. หน้า 67-89. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- เปลี่ยน ภาสกรวงศ์, ท่านผู้หญิง. *แม่ครัวหัวป่าก์ เล่ม 5*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2557.
- เปลื้อง ณ นคร. *ประวัติวรรณคดี*. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2523.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร. "บทบาทชนชั้นกลางในเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และไทย: ข้อสังเกตเบื้องต้น." ใน *สังคีต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (บรรณาธิการ), ชนชั้นกลางบนกระแสประชาธิปไตยไทย*. หน้า 91. กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเก่า*. กรุงเทพฯ: ตรีวิณ, 2539.
- . *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเก่า*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ซิลค์เวอร์ม, 2546.
- พ. เนตรรังษี. *คนชายหมึก*. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2538.

- . *เด็กบ้านสวน*. กรุงเทพฯ: ต้นอ่อนแถมมี, 2540.
- พรอณี บัวเล็ก. *ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457-2482*. กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2545.
- พระพุทธรุกาม. *ตำนานมูลศาสนา*. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ณ อยุธยา วันที่ 17 ธันวาคม 2518. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2518.
- “พระราชกฤษฎีกาตั้งวรรณคดีสโมสร.” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 31 (2 สิงหาคม 2457): 312-313.
- พราน อะคร้าว. “เขาเกิดมาเพื่อเป็นนักหนังสือพิมพ์.” ใน *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายเฉลิม วุฒิมุขิต ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 19 มีนาคม 2526*. ไม่ปรากฏเลขหน้า. กรุงเทพฯ: ม.ป.ป.
- พัฒน์ เนตรรังษี. *แม่ศรีเรือน* เล่ม 1-2. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2535.
- พิชญานี เชิงศิริ. “โครงสร้างนิทานจักรๆ วงศ์ๆ.” ใน *ศิราพร ณ ถลาง (บรรณาธิการ), ไวยากรณ์ของนิทาน*. หน้า 49-80. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- พิทยา ว่องกุล. *อัญมณีแห่งวรรณกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: ดอกมะลิ, 2533.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระบาทสมเด็จพระ. *บทละครเรื่อง อุนรุท*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2545.
- ภากร ปาจิณพยัคฆ์ (ผู้รวบรวม). *หริตจากนักประพันธ์ไทย: หนังสืออนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสารานุประพันธ์ (นวล ปาจิณพยัคฆ์) 24 พฤศจิกายน 2487*. พระนคร: บริษัทการพิมพ์ไชยวัฒน์, 2497.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *ชุมนุมนิทานพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*. พระนคร: กรมศิลปากร, 2509.
- มณี สิริวรสาร, คุณหญิง. *ชีวิตเหมือนฝัน* เล่ม 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2542.
- มนตรี ราโท. *วรรณกรรมเวียดนามหลังปี 2475: พลวัตและความเปลี่ยนแปลง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.
- มนัส จรรย์คดี. *จับตาย*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์วิชาการ, 2544.
- มาลัย ชูพินิจ. “การประพันธ์และนักประพันธ์ยุคก่อนและหลังสงคราม.” *ภาษาและหนังสือ* 16, 2 (ตุลาคม 2526-มีนาคม 2527): 36-50.
- . “อีกหวังหนึ่งดับสูญ.” ใน *แต่ที่ผู้จากไป*. หน้า 30-42. พระนคร: โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2496.

- แม่ลัดดา. “ผู้มาดี-ไปดี.” ใน ภากร ปาจิณพยัคฆ์ (ผู้รวบรวม), *หรีดจากนักประพันธ์ไทย: หนังสืออนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงสารานุกรมประพันธ์ (นวล ปาจิณพยัคฆ์) 24 พฤศจิกายน 2487*. หน้า 93-96. พระนคร: บริษัทการพิมพ์ไชยวัฒน์, 2497.
- แม่อองค. *นิราศหัวใจ*. กรุงเทพฯ: ครุสภา, 2516.
- . *แผ่นดินของเรา*. พระนคร: ก้าวหน้า, 2511.
- ไม้ เมืองเดิม. *บ้านนอกเข้ากรุง*. กรุงเทพฯ: บางหลวง, 2538.
- . *แผลเก่า*. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า 2543, 2544.
- . *สินในน้ำ*. กรุงเทพฯ: บางหลวง, 2537.
- ยศ วัชรเสถียร. *เกล็ดอดีต*. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2513.
- . *ความเป็นมาของการประพันธ์และนักประพันธ์ของไทย*. พระนคร: แพรวพิทยา, 2506.
- . *ชาติชาย*. พระนคร: ต.บุญชูช่วย, 2478.
- . *มนัส จรรยาพงศ์ และ ไม้ เมืองเดิม*. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2520.
- ยาขอบ. *จดหมายรักยาขอบ*. กรุงเทพฯ: ฟรีฟอร์ม, 2552.
- . *รักแท้: รวมเรื่องสั้นอันเป็นที่รัก*. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2550.
- . *สินในหมึก*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2543.
- รงค์ วงษ์สวรรค์. “สนทนากับผู้เขียนเรื่อง จับตาย.” ใน *อนุสรณ์มนัส จรรยาพงศ์*. หน้า 51-90. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.
- รพีพร. “ความทรงจำในโลกมนุษย์.” ใน *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายเฉลิม วุฒิมิเชิด ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 19 มีนาคม 2526*. ไม่ปรากฏเลขหน้า. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2526.
- ระวีวรรณ ประกอบผล. *นิตยสารไทย*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- ราชบัณฑิตยสถาน. *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493*. พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2493.
- เริงไชย พุทธาโร. *ป. อินทรปาลิต ชีวิตของคนชายฝั่ง*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ธารมิตรเพรส, 2531.
- . *เหม เวชกร จิตรกรมือเทวดา และหลวงสารานุกรมประพันธ์ ราชาเรื่องลึกลับผู้ประพันธ์เพลงชาติไทย*. กรุงเทพฯ: ธารมิตรเพรส, 2531.
- เรียมเอง. *รวมเรื่องสั้นของเรียมเอง อันดับ 2*. กรุงเทพฯ: กระทั่งม ปล., 2538.
- ลิไท, พระยา. *ไตรภูมิพระร่วง*. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: องค์การค้าครุสภา, 2506.

- ลิลิตพระลอ. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2517.
- เลี้ยว ศรีเสวก. “จากเพื่อนคนหนึ่งถึงมนัส จรรย์รงค์.” ใน *อนุสรณ์ มนัส จรรย์รงค์*. หน้า 250-253.
พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.
- ว. ณ ประมวลมารค. *ปริศนา เล่ม 1-2*. พระนคร: แพร์พิทยา, 2514.
- วิจิตรมาตรา, ชุน. *80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพชุนวิจิตรมาตรา วัด
มกุฏกษัตริยาราม 9 ตุลาคม 2523)*. กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, 2523.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. *ปาฐกถาและคำบรรยาย เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: สว่างสรรค์บุ๊คส์, 2546.
----- *มันสมอง*. พิมพ์ครั้งที่ 9. ธนบุรี: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2523.
- วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์. *วิวัฒนาการสังคมไทยกับหัตถ์นิยายชุด พล นิกร กิมหงวน ของ ป.อินทรปาลิต*. กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2544.
- วิรัตน์ สุทนต์เกียรติ. *สาวให้*. พระนคร: จิระพานิช, 2486.
- วิทวัส ชัยปาณี. *บนเส้นทางศตวรรษครึ่ง โฆษณาไทย*. กรุงเทพฯ: Tipping Point, 2545.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. *สารน่ารู้ในศิลปะ*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2531.
- วิลาศ มณีวัต. *รักไม่มีพรมแดน*. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531.
- วีระยุทธ ปีสาลี. *กรุงเทพฯ ยามราตรี*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.
- ศรทอง. *ชีวิตของประเทศ*. กรุงเทพฯ: 222, 2538.
- ศรีบูรพา. *ข้างหลังภาพ*. พิมพ์ครั้งที่ 34. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า 2543, 2543.
----- *ลาก่อนรัฐธรรมนูญ*. กรุงเทพฯ: วิทวัส, 2522.
----- *ลูกผู้ชาย*. พิมพ์ครั้งที่ 2 (เฉพาะโดยสำนักพิมพ์ดอกหญ้า). กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2529.
----- *สงครามชีวิต*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ม.ป.ป.
----- *สิ่งที่ชีวิตต้องการ*. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531.
- ศรีเสาวภาคย์, พระองค์เจ้า. *หนังสือว่าด้วยอำนาจผีแลผีหลอก*. จำหน่ายในงานพระศพพระองค์
เจ้าศรีเสาวภาคย์ งานพระเมรุท้องสนามหลวง ร.ศ. 108 (พ.ศ. 2433). พระนคร: โรงพิมพ์
หลวง, 2464.
- ศิริพร ยอดกมลศาสตร์. “การนิยามชนชั้นกลางในสังคมไทย.” ใน *ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ*
(บรรณาธิการ), *คนชั้นกลางไทยในกระแสทุนนิยม*. หน้า 146-178. กรุงเทพฯ: ศูนย์
ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง, 2548.
- ศิริธมภ์ คล้ามไพบูลย์. *แรงงานวิจารณ์เจ้า*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2547.
- ส.ธรรมยศ. *เสาชิงช้า เอลเลน บาลอง รวมเรื่องสั้นที่สรรแล้ว*. กรุงเทพฯ: โฆษิต, 2553.

ส. บุญเสนอ. *ตามรอยลายสือไทย: เรื่องราวในชีวิตของนักประพันธ์กลุ่มยุคเริ่มประชาธิปไตย.*

กรุงเทพฯ: พี. วาทิน พับลิเคชั่น, 2531.

ส. พลายน้อย. *สำนักพิมพ์สมัยแรก.* กรุงเทพฯ: คอหนังสือ, 2548.

สงัด เปล่งวาณิช. “ยอดขุนพล ฉบับ พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง.” ใน *ยาขอบอนุสรณ์.* หน้า 96-101.

กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2537.

สง เทภาสิต. “น้ำใจของนรา.” ใน ส. พลายน้อย (ผู้รวบรวม), *ความรัก ชีวิต และงาน สง เทภาสิต*

ต้นแบบของ สันต์ เทวรักษ์. หน้า 27-54. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ม.ป.ป.

----- “เรื่องอ่านเล่น.” ใน ส. พลายน้อย (ผู้รวบรวม), *ความรัก ชีวิต และงาน สง เทภาสิต*

ต้นแบบของ สันต์ เทวรักษ์. หน้า 149-157. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, ม.ป.ป.

สด กุระมะโรหิต. *คนดีที่โลกไม่ต้องการ.* พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2515.

----- “คุณครูอายุฉิมช.” ใน *อายุฉิมชอนุสรณ์.* หน้า (9)-(12). พิมพ์ในงานพระราชทาน

เพลิงศพ ขุนธนกิจวิจารณ์ (ประยูร ธชาลภูมิ) ณ วัดระฆังโฆสิตาราม 28 พฤศจิกายน, 2507.

----- “จักรวรรดิศิลปิน: เจ้าของคติพจน์ ศิลปะคืออารมณ์ของศิลปิน.” ใน *เหม เวชกร.* พิมพ์

ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: หอสมุดการ์ตูนไทย, 2544.

----- “ม. ชูพินิจ เพื่อนเก่าอีกคนหนึ่ง,” ใน *ชินขจร ฌ บางช้าง (บรรณาธิการ), ระหว่างชีวิต*

มาลัย ชูพินิจ. หน้า 59-71. กรุงเทพฯ: ดำรงสิทธิ์, 2537.

สถิตย์ เสมานิล. *วิสาสะ เล่ม 2.* กรุงเทพฯ: ต้นอ่อน แกรมมี, 2539.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. *ประวัติศาสตร์ที่เพิ่งสร้าง: รวมบทความเกี่ยวกับกรณี 14 ตุลาและ 6 ตุลา.*

กรุงเทพฯ: 6 ตุลารำลึก, 2544.

สันต์ เทวรักษ์. *บันไดแห่งความรัก.* กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2535.

----- *มาเหมียวกับตุ๊ดตุ๋.* กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531.

----- *รักธรรมบุญ เล่ม 2.* กรุงเทพฯ: อุดม, 2484.

----- “ห้าแผ่นดิน.” ใน *อนุสรณ์ มนัส จรรยาพงศ์.* หน้า 35-41. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน,

2550.

สมุท ศิริไช. “ป. อินทรปาลิต ที่ข้าพเจ้ารู้จัก.” ใน *อนุสรณ์ ป. อินทรปาลิต ที่ระลึกในงานประชุม*

เพลิงศพ นายปรีชา อินทรปาลิต ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 9 มกราคม 2512. ไม่ระบุ

เลขหน้า. พระนคร: โรงพิมพ์ประชุมช่าง, 2512.

สรณัฐ ไตลังคะ. “ความไม่พยายาบท ของ “นายสำราญ” กับอุดมการณ์ชนชั้นกลาง.” ใน นัทรนัย
 ประสานนาม (บรรณานุกรม), พิพิธพรรณวรรณนา : ความทรงจำและสยาม-ไทยศึกษาใน
 บริบทสากล. หน้า 117-136. กรุงเทพฯ : ภาควิชาวรรณคดี และคณะกรรมการฝ่ายวิจัย
 คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ร่วมกับสยามสมาคมในพระบรม
 ราชนูปถัมภ์. 2556.

สายชล สัตยานุรักษ์. 10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1-2. กรุงเทพฯ: Open Books, 2557.

สารานุกรมประพันธ์, หลวง. “ชีวประวัติของเสนาศึกษาเท่าที่เกี่ยวข้องกับข้าพเจ้า.” ใน ภากร ปาจิณ
 พยัคฆ์ (ผู้รวบรวม), *หรีดจากนักประพันธ์ไทย: หนังสืออนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทาน
 เพลิงศพหลวงสารานุกรมประพันธ์ (นวล ปาจิณพยัคฆ์) 24 พฤศจิกายน 2487.* พระนคร:
 บริษัทการพิมพ์ไชนยวัฒน์, 2497.

สุกัญญา ตีระวนิช. *ประวัติการหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์.*
 กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

สุชาติ สวัสดิ์ศรี. “สุภาพบุรุษ... มนุษย์ภาพ “ศรีบูรพา” กุหลาบ สายประดิษฐ์.” ใน *คืออิสสรชน
 คือคนดี คือศรีบูรพา: รำลึก 100 ปีชาตกาลกุหลาบ สายประดิษฐ์.* กรุงเทพฯ: สำนักงาน
 คณะอนุกรรมการฝ่ายประสานงานโครงการ 100 ปี กุหลาบ สายประดิษฐ์ (ศรีบูรพา),
 2548.

สุชาติ สวัสดิ์ศรี (บรรณานุกรม). *เพื่อนพ้องวันวาร เรื่องสั้น สุภาพบุรุษ.* กรุงเทพฯ: สำนักข่าง
 วรรณกรรม, 2553.

สุธีรา สุขนิยม. *มาลัย ชูพินิจ และผลงานประพันธ์เชิงสร้างสรรค์.* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: แสง
 ดาว, 2532.

สุนทรภู่. *พระอภัยมณี.* กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2558.

สุพรรณิ วราทร. *ประวัติการประพันธ์นวนิยายไทย.* กรุงเทพฯ: โครงการตำราสังคมศาสตร์และ
 มนุษย์ศาสตร์, 2519.

สุมาลี วีระวงศ์. *ร้อยแก้วแนวใหม่ของไทย พ.ศ. 2411-2453.* กรุงเทพฯ: ศยาม, 2547.

สุริยานุวัตร, พระยา. *ทฤษฎีศาสตร์ ฉบับรวมเล่มสมบูรณครั้งแรก.* กรุงเทพฯ: โฆษิต, 2547.

เสถียร จันทิมาธร. *สายธารวรรณกรรมเพื่อชีวิตของไทย.* กรุงเทพฯ: เจ้าพระยา, 2525.

เสนีย์ เสาวพงศ์. *ชัยชนะของผู้แพ้.* กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

เสลา เระระจุ. *1 ศตวรรษหนังสือพิมพ์ไทย.* กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2544.

- หนังสือที่ระลึกจากงานปลงพระศพ นายเดช คงสายสินธุ์ จม., จช. ณ วัดเทพศิรินทราวาส วัน
อาทิตย์ที่ 24 มิถุนายน 2516. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2516.
- หอสมุดแห่งชาติ. รำลึกถึง “ดอกไม้สด”. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2526.
- อकिन รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2416). แปลโดย ม.ร.ว.
ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี สรุงบุญมี. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์, 2518.
- อนุสรณ์ “สันต์ เทวรักษ์” พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายสันต์ ท.โกมลบุตร ณ ฌาปนสถาน
วัดตรีทศเทพ กรุงเทพฯ 2 พฤษภาคม 2521. กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์, 2521.
- อภิรักษ์ โปษยานนท์. จิตรกรรมและประติมากรรมแบบตะวันตกในราชสำนัก เล่ม 2. กรุงเทพฯ:
สำนักพระราชวัง, 2536.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง
พุทธศักราช 2475. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2541.
- อากาศดำเกิง, หม่อมเจ้า. ละครแห่งชีวิต. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2503.
- อาษา. ยามวิบาก. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2513.
- อิงอร สุพันธ์ุณิษ. วรรณกรรมกับสังคม: ภาพสะท้อนจากนวนิยายปัจจุบัน. กรุงเทพฯ: โครงการ
เผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554.
- อิสรา อมันตกุล. นักบุญคนบาป. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2531.
- . นกยูงและสถาพรผู้กลับมา. กรุงเทพฯ: มติชน, 2540.
- . “คำไว้อาลัย.” ใน อนุสรณ์ ป. อินทรปาลิต ที่ระลึกในงานประชุมเพลิงศพ นายปรีชา
อินทรปาลิต ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 9 มกราคม 2512. ไม่ระบุเลขหน้า. พระนคร:
ม.ป.ป., 2512.
- เอนก นาวิกมูล. ตำนานห้างร้านสยาม. กรุงเทพฯ: ต้นอ่อนแถมมี, 2539.
- เอมอร นิรัญราช. ทศนะทางสังคมในนวนิยายไทยสมัยรัชกาลที่ 7. กรุงเทพฯ: ต้นอ่อนแถมมี,
2539.
- Barmé, Scot. *Woman, Man, Bangkok: Love sex and Popular Culture in Thailand*. New
York: Rowman & Littlefield Publishers, 2002.

- Breen, Richard. "Foundation of a neo-Weberian analysis." in Erik Olin Wright (ed.), *Approaches to Class analysis*. pp. 31-50. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Caswell, Rev. J. *A Dictionary of the Siamese Language*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- Chaiyan Rajchagool. *The Rise and Fall of the Thai Absolute Monarchy: Foundations of the Modern Thai State from Feudalism to Peripheral Capitalism*. Bangkok: White Lotus, 1994.
- Chartier, Roger. "Reading Matter and 'Popular' Reading: From the Renaissance to the Seventeenth Century." in Guglielmo Cavallo and Roger Chartier (eds.), *A History of Reading in the West*. tr. Lydia G. Cochrane. Cambridge: Polity, 1999.
- Gronow, Jukka. *The Sociology of Taste*. London and New York: Routledge, 1997.
- Giddens, Anthony. *The Class Structure of the Advanced Societies*. Harper & Row: New York, Evanston, San Francisco, London, 1975.
- . *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Society*. Cambridge: Polity Press, 1992.
- Hall, John. *The Sociology of Literature*. London and New York: Longman, 1979.
- Harvey, David. *The Urban Experience*. London: The John Hopkins University Press, 1989.
- Hatfield, Elaine, and Richard L. Rapson. *Love and Sex Cross-cultural Perspective*. Hemel Hempstead: Wimon and Schuster, 1996.
- Hsia, C. T. *A History of Modern Chinese Fiction 1917 – 1957*. 2nd ed. London: Yale University Press, 1962.
- Illouz, Eva. *Consuming the Romantic Utopia*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 1997.
- Inglis, David. *Culture and Everyday Life*. London and New York: Routledge, 2005.
- Inkeles, Alex. "A Model of Modern man." in Malcolm Waters (ed.), *Modernity: Critical Concept* Vol. 2. pp. 94-109. London and New York: Routledge, 1999.

- Kato, Tsuyoshi. "Images of Colonial Cities in Early Indonesian Novels." in James T. Siegel and Audrey R. Kahin (eds.), *Southeast Asia Over Three Generations: Essays Presented to Benedict Anderson*. pp. 91-123. New York: Cornell University, 2003.
- Kocka, Jurgen. "Middle Class and Authoritarian State." in *Industrial Culture and Bourgeois Society*. tr. Jeremiah Riemer. pp. 192-207. New York and Oxford: Berghahn Books, 1999.
- Loos, Tamara. *Subject Siam: Family, Law, and Colonial Modernity in Thailand*. Chiangmai: Silkworm Book, 2006.
- Lowenthal, Leo. *Literature, Popular Culture and Society*. Reissued. California: Pacific Books, 1968.
- MacFarlane, Alan. *The Culture of Capitalism*. Oxford: Basil and Blackwell, 1987.
- Marx, Karl. *A Contribution to the Critique of Political Economy*. New York: International Publishers, 1970.
- Marx, Karl and Friedrich Engels. *The Communist Manifesto*. tr. Samuel Moore. London: Penguin Classic, 2015.
- McLellan, David. *Marx*. 2nd ed. London: Fontana Press, 1986.
- Milner, Andrew. *Contemporary Cultural Theory*. Second impression. London: UCL press, 1995.
- . *Class*. London Thousand Oaks and New Delhi: SAGE Publication, 1999.
- . *Literature, Culture and Society*. 2nd ed. London and New York: Routledge, 2005.
- Morreti, Franco. *The Bourgeois: Between History and Literature*. London and New York: Verso, 2013.
- Morris, Pam. *Realism*. London: Routledge, 2003.
- Peck, John and Martin Coyle. *Literary Terms and Criticism*. 3rd ed. New York: Palgrave, 2002.
- Phillips, Herbert P. *Modern Thai Literature: With an Ethnographic Interpretation*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1987.

- Phrae Chittiphalangsri. "The Emerging Literariness: Translation, Dynamic Canonicity and the Problematic Verisimilitude in Early Thai Prose Fictions." in U. Sze-Pui Kwan and L. Wang-Chi Wong (eds.), *Translation and Global Asia: Relocating Cultural Production Network*. Hong Kong: The Chinese University of Hong Kong Press, 2014.
- Poggi, Gianfranco. *Money and the Modern Mind: Georg Simmel's Philosophy of Money*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 1993.
- Poole, Ross. *Morality and Modernity*. London: Routledge, 1991.
- Reitman, Sharon. "The Politics of the Western Federation of Miners and the United Mine Workers of America." in Scott G. McNall, Rhonda F. Levine and Sick Fantasia (eds.), *Bringing Class Back In: Contemporary and Historical Perspectives*. pp. 203-222. Boulder, San Francisco and Oxford: Westview Press, 1991.
- Reyes, Raquel A.G. *Love, Passion and Patriotism: Sexuality and the Philippine Propaganda Movement, 1882-1892*. Singapore: NUS Press, 2008.
- Slater, Don. *Consumer Culture and Modernity*. 6th ed. Cambridge: Polity Press, 2008.
- Strikwerda, Cawl. "Three Cities, Three Socialisms: Class Relationships in Belgian Working-Class Communities, 1870-1914." in Scott G. McNall et al. (eds.), *Bringing Class Back In: Contemporary and Historical Perspectives*. pp. 185-202. Boulder, San Francisco and Oxford: Westview Press, 1991.
- Thanh, Hoang Ngoc. *Vietnam's Social and Political Development as Seen through the Modern Novel*. New York: Peter Lang, 1991.
- Tonnies, Ferdinand. *Community and Civil Society*. tr. Jose Harris and Margaret Hollis. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Wacquant, Loic J.D. "Making Class: The Middleclass(es) in Social Theory and Social Structure." in Scott G. McNall et al. (eds.), *Bringing Class Back In: Contemporary and Historical Perspectives*. pp. 39-64. Boulder, San Francisco and Oxford: Westview Press, 1991.
- Waters, Malcolm (ed.). *Modernity: Critical Concept* Vol. 1-4. London and New York: Routledge, 1999.

- Watt, Ian. *The Rise of the Novel*. Reprinted. London, Fakenham and Reading: Penguin, 1966.
- Weber, Max. "The Distribution of Power within the group: Class, Status, Party." in Stephen Kalberg (ed.), *Max Weber: Readings Commentary on Modernity*. Oxford and Victoria: Blackwell, 2005.
- Weininger, Elliot B. "Foundations of Pierre Bourdieu's Class Analysis." in Erik Olin Wright (ed.), *Approaches to Class Analysis*. pp. 82-118. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Williams, Raymond. "On Structure of Feeling." in Jenifer Harding and Deidre E. Pribram (eds.), *Emotions: A Cultural Studies Reader*. pp. 39-42. London and New York: Routledge, 2009.
- Wilson, Constance M. *Thailand: A Handbook of Historical Statistics*. Boston: G. K. Hall and Co., 1983.
- Wright, Arnold, and Oliver T. Breakspear. *Twentieth Century Impression of Siam*. London: Lloyd's Greater Britain Publishing Company, 1908.
- Wright, Eric Olin. "Conclusion: If "class" is the answer, what is the question?" In Erik Olin Wright (ed.), *Approaches to Class Analysis*. pp. 180-192. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- . "The Conceptual Status of Class Structure in Class Analysis." in, Scott G. McNall et al. (eds.), *Bringing Class Back In: Contemporary and Historical Perspectives*. pp. 17-38. Boulder, San Francisco and Oxford: Westview Press, 1991.

บทความในวารสาร

- กองบรรณาธิการโลกหนังสือ (ผู้สัมภาษณ์). "นัดพบ เสนีย์ เสาวพงศ์ ที่ร่างกุ้ง." *โลกหนังสือ* 1, 11 (สิงหาคม 2521): 44-52.
- "คุยกับ ร. วุฒาทิตย์ นักเขียนแห่งคณะสุภาพบุรุษในอดีต." *โลกหนังสือ* 2, 2 (พฤศจิกายน 2521): 50-58.
- ฉุน ประภาวิวัฒน์. "กุหลาบ สายประดิษฐ์ กับคณะนักประพันธ์สุภาพบุรุษ." *โลกหนังสือ* 2, 2 (พฤศจิกายน 2521): 72-80.

ชาติรี ประภิตนทการ. “ศิลปะคณะราษฎร.” *ฟ้าเดียวกัน* 5, 1 (มกราคม-มีนาคม 2550): 91-111.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. “ด้านชนบททางวรรณกรรมไทย: ความสำคัญของนวนิยายแปล, นวนิยายต้นฉบับ และนวนิยายเลียนแบบ – การศึกษาการทำให้เป็นภาษาถิ่น, ความเป็นของแท้, ความเป็นลูกผสม, การเอาแบบ และลักษณะทางทวิวัฒนธรรม.” แปลโดย อธิป จิตต์ฤกษ์ และกมลรัตน์ ศิลประเสริฐ. *รัฐศาสตร์วัฒนธรรมศาสตร์ 60 ปี/รัฐศาสตร์สาร 30 ปี* เล่ม 2 (2552): 1-52.

ส. บุญเสนอ. “นักร้อยอักษรที่ยังจำได้: ก้าน พึ่งบุญ ณ อยุธยา.” *นพนหนังสือ* 1, 10 (มกราคม 2532): 65.

----- . “นักร้อยอักษรที่ยังจำได้: วิตต์ สุทนต์เถียร.” *นพนหนังสือ* 2, 16 (สิงหาคม, 2532): 83

สมเกียรติ วันทะนะ. “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม 2435-2475.” *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* 17, 1 (2533): 23-44.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. “ความเป็นมาของเพลงชาติไทยปัจจุบัน.” *วารสารธรรมศาสตร์* 27, 1 (ธันวาคม 2547): 1-102.

Kocka, Jurgen. “The Middle Class in Europe.” *The Journal of Modern History* 67 (December 1995): 713-810.

Maza, Sarah. “Luxury, Morality, and Social Change: Why There Was No Middle-Class Consciousness in Pre-revolutionary France.” *The Journal of Modern History* 69 (June 1997): 199-229.

วิทยานิพนธ์

ก้องสกุล กวินวิฑูล. “การสร้างร่างกายพลเมืองสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม พ.ศ. 2481-2487.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, สาขามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.

จิรวัดณ์ แสงทอง. “ชีวิตประจำวันของชาวสยามในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2426-2475.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

ธนพงศ์ จิตต์สง่า. “วชิรญาณ กับการแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำของสยาม พ.ศ. 2427-2448.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.

- นพมาตร์ พวงสุวรรณ. “ภาพโสเภณีในนวนิยายไทยกับความเป็นจริงทางสังคม.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- เบญญา สุชาติพิทยพันธ์. “การวิเคราะห์นวนิยายแนวชีวิตครอบครัว ช่วง พ.ศ. 2475 – 2488.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, สาขาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2540.
- ภูริชัยแก้ว. “การอบรมบ่มเพาะในความคิดของปัญญาชนฝ่ายปกครองของสยาม ทศวรรษ 1900 – 1920.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556.
- วารุณี ไอสถารมย์. “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2475.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- ศุภร จารุวรรณ. “ลักษณะแบบฉบับของตัวละครในนวนิยายพาฝันระหว่างปีพุทธศักราช 2480 – 2516.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2541.
- สหะโรจน์ กิตติมหาเจริญ. “‘สุภาพบุรุษ’ ในพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับวรรณกรรมของศรีบูรพา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- สันติ ทองประเสริฐ. “วิวัฒนาการของเนื้อหานวนิยายไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2476 - พ.ศ. 2517.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, สาขาบรรณารักษศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519.
- สายสมร เจียรองการ. “สถานภาพทางสังคมของผู้หญิงไทย (ในช่วงปี พ.ศ. 2475 - 2493) ในนวนิยายของดอกไม้สด และ ก. สุรางคนางค์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- สิทธิธรรม โรहितสุข. “ประวัติศาสตร์การประกวดศิลปกรรมในประเทศไทยตั้งแต่ทศวรรษ 2480 ถึงทศวรรษ 2530.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2557.
- สุพรรณิ วราทร. “ประวัตินวนิยายไทยตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงสมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475.” วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต, ภาควิชาบรรณารักษศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.

สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ. “‘ผ้าเดียวเมียเดียว’ ในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึงทศวรรษ 2480.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556.

สุรพงษ์ จันทรเกษมพงษ์. “‘หนังสือวัดเกาะ’ การสืบทอดและปรับเปลี่ยนทัศนคติและค่านิยมในสังคมไทย พ.ศ. 2465-2475.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

อรรคภาค เล้าจินตนาศรี. “ตัวละครหญิงในนวนิยายของศรีบูรพา: ศึกษาสถานภาพ บทบาท และสำนึกทางสังคม.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, ภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

อัสม่า หวังกุลหำ. “บทบาททางการเมืองของชนชั้นกลางไทย ในขบวนการพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยภายใต้ระบอบทักษิณ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.

Copeland, Matthew. “Contested Nationalism: the 1920 Overthrow of the Absolute Monarchy in Siam.” Doctoral Thesis, Australian National University, 1999.

Jiraporn Witayasakpan. “Nationalism and the Transformation of Aesthetic Concepts: Theatre in Thailand during the Phibun Period.” Doctoral Thesis, Cornell University, 1992.

Subrahmanyam, Arjun. “Reinventing Siam: Ideas and Culture in Thailand, 1920-1944.” Doctoral dissertation, University of California, Berkeley, 2013.

Thanapol Limapichart. “The Prescription of Good Books: the Formation of the Discourse and Cultural Authority of Literature in Modern Thailand (1860s-1950s).” Doctoral dissertation, University of Wisconsin-Madison, 2008.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

ความพยายามพิมพ์ครั้งแรก ร.ศ. 121 ใช้หรือไม่? [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.digitalrarebook.com/index.php?lay=show&ac=article&id=538703730> [12 กันยายน 2558]

คำนำของ ความพยายาม ฉบับ ร.ศ. 121 [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.digitalrarebook.com/index.php?lay=show&ac=article&id=538703730> [12 กันยายน 2558]

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *โคลงสุภาสิตโสฬสไตรยางค์* [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.homelittlegirl.com/index.php?topic=7245> [17 มิถุนายน 2559]

สุตมยปัญญา จินตมยปัญญา ภาวนามยปัญญา. *มูลนิตศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา*

[ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://dhammahome.com/webboard/topic5341.html> [25

มกราคม 2559]

อายนโฆษ. *ดาบศักดิ์เหล็กน้ำพี้* [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.arts.chula.ac.th/~com>

[plit/etext/dapsaklak.pdf](http://www.arts.chula.ac.th/~complit/etext/dapsaklak.pdf) [20 มกราคม 2554]

ภาคผนวก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

สำนักพิมพ์ การจัดจำหน่าย และการกระจายหนังสือ

นับตั้งแต่เริ่มมีโรงพิมพ์ของชาวตะวันตกที่ตั้งขึ้นเพื่อพิมพ์หนังสือจำหน่าย (เช่น โรงพิมพ์ของหมอบลัดเลย์หรือโรงพิมพ์หมอสมิท) สิ่งพิมพ์ในรูปแบบของหนังสือ ค่อยๆ เข้ามาสู่วิถีชีวิตของคนไทยในเมืองมากขึ้น โดยเฉพาะสิ่งพิมพ์ประเภทนิทานกลอนที่นิยมเรียกกันในสมัยนั้นว่า เรื่องจักรววงศ์ หรือเรื่องประโลมโลก ซึ่งเป็นที่นิยมอ่าน (และฟัง) อย่างมาก ซึ่งมีส่วนอย่างยิ่งในการเติบโตของธุรกิจหนังสือและโรงพิมพ์ของชาวสยามในช่วงรัชกาลที่ 5 ที่เน้นการตีพิมพ์นิทานกลอนประเภทนี้ เช่น โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ (ที่พิมพ์หนังสือวัดเกาะ), โรงพิมพ์ศิริเจริญ, โรงพิมพ์พานิชสรรพอุดม เป็นต้น¹ การเติบโตดังกล่าว นอกจากทำให้มีการเพิ่มจำนวนโรงพิมพ์และมีการเกิดขึ้นของกวีหรือนักแต่งกลอนรุ่นใหม่แล้ว ยังส่งผลให้เกิดกิจการต่อเนื่องอย่างร้านเช่าหนังสืออีกด้วย เนื่องจากหนังสือดังกล่าวที่ราคาเฉลี่ยเล่มละสลึง ซึ่งอาจถือว่าเป็นราคาค่อนข้างสูงสำหรับคนส่วนใหญ่ (และสูงกว่านิตยสารในช่วงทศวรรษ 2470 ที่ราคาเฉลี่ยประมาณเล่มละ 10 สตางค์) และยังคงออกเป็นจำนวนมากเล่มกว่าจะจบเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ดังนั้น ผู้ที่ต้องการอ่าน แต่ไม่มีกำลังซื้อ ก็ได้อาศัยร้านดังกล่าว

ข้อมูลเกี่ยวกับร้านเช่าหนังสือในยุคแรกมีไม่มากนัก จากความทรงจำของ เสาว์ บุญเสนอ (ส. บุญเสนอ) นักเขียนรุ่นแรกๆ คนหนึ่ง ได้กล่าวไว้ว่า ช่วงที่เขาเป็นเด็กนักเรียน (น่าจะเป็นช่วงปลายทศวรรษ 2450 ถึงต้นทศวรรษ 2460) ชอบอ่านนิทานกลอนเหล่านี้มาก และได้มีผู้แนะนำให้เขาไปเช่าที่ร้านเชิงสะพานกิมเชิงหลี (ปัจจุบันคือสะพานโสมภพ บริเวณวัดโบสถ์ สามเสน) โดยร้านดังกล่าวเป็นตึกแถวชั้นเดียว การเช่าไม่ต้องวางค้ำมัดจำหนังสือ ค่าเช่าคิดเล่มละ 1 สตางค์ ไม่เกิน 5 เล่มต่อครั้ง กำหนดส่งภายใน 3 วัน และเนื่องจากหนังสือมีอย่างละเล่ม ทำให้บางครั้งอาจไม่ได้เล่มที่ต้องการ บางทีก็อ่านตอนท้ายก่อนแล้วจึงค่อยอ่านตอนต้น²

เสาว์ บุญเสนอ ไม่ได้เช่าเพียงเพื่ออ่านเองเท่านั้น แต่ในละแวกบ้านของเขา ยังมี “ผู้อ่าน” (หรือเรียกให้ถูกว่า “ผู้ฟัง”) คนอื่นๆ เช่น “...ป้า น้ำ ย่า ยาย หลายคน แต่ละคนอยากรู้นิทานกลอน

¹ รายละเอียดดูได้จาก ส. พลายน้อย, *สำนักพิมพ์สมัยแรก* (กรุงเทพฯ: คอหนังสือ, 2548). และสำหรับการเติบโตจนถึงยุคเสื่อมของหนังสือนิทานกลอน และหนังสือลำตัดในยุคต่อมา โปรดดูใน สุรพงษ์ จันทร์เกษมพงษ์, “หนังสือวัดเกาะ’ การสืบทอดและปรับเปลี่ยนทัศนคติและค่านิยมในสังคมไทย พ.ศ. 2465-2475.”

² ส. บุญเสนอ, *ตามรอยลายสือไทย: เรื่องราวในชีวิตของนักประพันธ์กลุ่มยุคเริ่มประชาธิปไตย*, หน้า 28-29.

สืบต่อจากโชนและลิเกที่เคยดู...” ผู้อ่านเหล่านี้ (ซึ่งจากคำเรียก น่าจะเป็นผู้หญิงที่มีอายุอย่างน้อยๆ ก็รุ่นแม่และรุ่นยายของเขา) ได้เรียกรอเงินให้เขาไปเช่ามาอ่านให้ฟังอยู่เสมอ³ การอ่านในช่วงเวลานั้น ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นกิจกรรมสืบเนื่องจากการดูศิลปะพื้นบ้านอย่าง ลิเก ที่ทำให้ผู้อ่านรู้สึกอยากรู้เรื่องราวต่อ ซึ่งหนังสือประโลมโลกในสมัยนั้นสามารถสนองความต้องการส่วนนี้ได้ (ก่อนที่การอ่านในใจและร้อยแก้วสมัยใหม่จะเข้ามาแทนที่) ส่วนที่ผู้อ่านส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงมีอายุนั้น อาจเป็นเพราะคนกลุ่มนี้เป็นผู้ที่มีเวลาว่างมากพอที่จะนั่งฟัง ส. บุญเสนอ อ่านกลอนก็เป็นได้

ยศ วัชรเสถียร ซึ่งต่อมาจะได้เป็นนักเขียนในยุคแรกเช่นเดียวกับ เสาว์ บุญเสนอ ก็ได้อาศัยการเช่าหนังสือเหล่านี้เพื่อสนองความต้องการอ่านของตัวเองเช่นกัน โดยเขาเล่าไว้ในปี 2513 ว่า “...พวกร้านค้าที่ซื้อจากผู้พิมพ์ไปขายนั้น ไม่ขายอย่างเดียว ยังให้เข้าไปอ่านด้วย ผมเองเมื่อเริ่มอ่านหนังสือพวกนี้ [หมายถึงหนังสือพวกนิทานกลอน และความเรียงจากพงศาวดารจีน] เมื่อ 50 ปีมาแล้ว ก็ใช้วิธีเช่าอ่านโดยเจียดสตางค์จากที่พอให้สำหรับซื้อขนมเป็นรายสัปดาห์...”⁴

ข้อมูลเกี่ยวกับร้านเช่าหนังสือในยุคแรกอาจจะมีไม่มากนัก แต่อย่างน้อยคงทำให้เราทราบถึงกิจกรรมการอ่านที่เริ่มเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตในชุมชน (จนถึงกับมีร้านเปิดให้เช่าได้) และแม้แต่เด็กนักเรียน ก็เริ่มเช่าหนังสือเหล่านี้อ่าน ซึ่งอาจมีทั้งผู้ที่เข้าไปอ่านเองอย่างยศ หรือเข้าไปอ่านให้คนอื่นฟังอย่างที่เสาว์ทำก็เป็นได้

เมื่อกิจการด้านการพิมพ์เริ่มเฟื่องฟูขึ้นพร้อมกับความนิยมเรื่องบันเทิงคดีร้อยแก้วสมัยใหม่ ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2470 จึงได้เริ่มมี “คณะ” (หรือที่เรียกกันในภาษาปัจจุบันว่า สำนักพิมพ์) เกิดขึ้นหลายกลุ่ม เช่น คณะรวมการแปล, คณะรวมการประพันธ์, คณะบุญสุวรรณ, คณะศรณารายณ์, คณะเศวตบรรณ, คณะหลักเมือง รวมถึงคณะของคนรุ่นใหม่อย่าง คณะเฉลิมวุฒิ, คณะสุภาพบุรุษ (ซึ่งเจ้าของเป็นคนเดียวกับสำนักนายเทพปรีชา คือ กุหลาบ สายประดิษฐ์) และคณะนายอุเทน เป็นต้น คนหนุ่มสาวหลายคนที่เพิ่งจบการศึกษาก็เข้าสู่วงการด้วยการทำงานในตำแหน่งนักเขียนประจำ ผู้ช่วยบรรณาธิการ หรือบรรณาธิการเอง (ซึ่ง พ.รบ. สมัยนั้นกำหนดว่าบรรณาธิการต้องมีความรู้ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 8)⁵ บางคณะอย่างคณะ

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29-30.

⁴ ยศ วัชรเสถียร, *เกสต์ดอดีต* (กรุงเทพฯ: รวมสาส์น, 2513), หน้า 255.

⁵ โชติ แพร่พันธุ์ ซึ่งเรียนไม่จบ จึงต้องเข้าสอบต่อคณะกรรมการอันมีสมุหพระนครบาลเป็นประธาน ตามตำแหน่ง ซึ่งในช่วงที่โชติ เข้าสอบ (ไม่ระบุปี แต่โชติบอกว่าประมาณ 20 ปีก่อน ถ้าบทความ “เรื่องไม่เป็นเรื่อง” เขียนในราวปี 2492 การสอบบรรณาธิการของโชติน่าจะราวปี 2472) เพื่อประกอบอาชีพบรรณาธิการได้

นายอุเทน ของ อุเทน พูลโกศา (ที่จะเป็นหนึ่งในสมาชิกของ คณะสุภาพบุรุษในปี 2472) จะขยายกิจการสำนักพิมพ์ของตนเองจนเป็นหนึ่งในสำนักพิมพ์ใหญ่ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ตีพิมพ์เรื่องอ่านเล่นจำนวนมากเคียงคู่กับ เพลินจิตต์ และ วัฒนานุกูล

คณะเหล่านี้หลายแห่งไม่ได้มีหน้าที่เพียงจัดทำหนังสือเท่านั้น แต่ยังต้องรับจ้างทำงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อหารายได้เสริมให้แก่สำนักพิมพ์ เช่น คณะรวมการประพันธ์ ได้รับจ้างแต่งหนังสือให้แก่ผู้วางจ้าง นอกจากนี้ยังรับพิสูจน์อักษร รับออกแบบแจ้งความขายของ (โฆษณา) รับแต่งโทรเลข เอกสาร และจดหมาย ทั้งภาษาไทย จีน อังกฤษ และฝรั่งเศส รวมถึงรับแปลหนังสือด้วย ขณะที่สำนักรวมการแปล จะเน้นเรื่องรับจ้างแปลหนังสือ และยังตั้งโรงเรียนกวดวิชาชื่อโรงเรียนรวมการสอน ซึ่งสอนภาษาไทยและภาษาอังกฤษให้นักเรียน⁶

การรับจ้างทำงานต่างๆ เช่น ออกแบบโฆษณา แต่งโทรเลข หรือแปลเอกสาร แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตแบบสมัยใหม่ที่เริ่มเข้าสู่เขตเมืองของจังหวัดพระนครมากขึ้น แม้จะยังไม่มีตัวเลขแน่ชัดว่า รายได้เหล่านี้คิดเป็นสัดส่วนเท่าไรก็ตาม แต่กิจกรรมเหล่านี้ ก็สะท้อนให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงทางสังคมทั้งด้านการค้าขายที่คงมีการโฆษณากันมากพอที่สำนักพิมพ์จะเสนอตัวรับออกแบบโฆษณาให้ และการสื่อสารสมัยใหม่อย่างจดหมายและโทรเลข คงค่อยๆ มีส่วนในชีวิตของคนในพระนครมากขึ้นจนสำนักพิมพ์สามารถหารายได้ด้วยการนี้ ยังไม่นับเรื่องการมีโรงเรียนกวดวิชาด้านภาษา สะท้อนถึงความต้องการแข่งขันกันด้านวิชาความรู้เพื่อประโยชน์ในการประกอบอาชีพ

การลงทุนทำหนังสือในช่วงเวลาดังกล่าวยังมีต้นทุนไม่สูงมากนัก นิตยสาร เสนาศึกษา และแพทยศาสตร์ ได้แสดงรายรับรายจ่ายของตนในปี 2463 ไว้ โดยรายรับส่วนใหญ่ได้มาจากสมาชิกที่ส่งค่าบำรุงตลอดปี 13,482 บาท ไม่รวมที่ยังค้างชำระอีก 3,948 บาท (และได้รับเงินบำรุงจากเจ้านายผู้อุปถัมภ์รวม 425 บาท) ขณะที่รายจ่ายนั้น หลักๆ คือค่าจ้างพิมพ์ รวมทั้งหมด 25,200 ฉบับ (10 เดือน) เป็นเงิน 12,246 บาท เมื่อรวมกับอีก 2 เดือนสุดท้าย (ไม่บอกจำนวนเล่ม) จะเป็นเงิน 14,846 บาท นอกนั้นเป็นรายละเอียดปลีกย่อยอย่าง ค่าดวงตราไปรษณียากร, ค่าจ้างพิมพ์ใบเสร็จรับเงิน โดยเฉลี่ยแล้ว หากเก็บรายได้จากสมาชิกได้ครบ ถึงจะไม่มีเงินบำรุงจากเจ้านายผู้อุปถัมภ์ นิตยสารฉบับนี้ก็จะกำไรปีละ 1,669 บาท เนื่องจากนิตยสารฉบับนี้เป็นของกองทัพบก ผู้จัดทำจึงมีรายได้ประจำอยู่แล้ว แต่หากเป็นบริษัทเอกชน เงินกำไรจำนวนนี้อาจจะ

โดยมีผู้เข้าสอบในตอนนั้น 14 คน และมีขีดผ่านเพียงคนเดียว โปรดดูใน ยาขอบ, “เรื่องไม่เป็นเรื่อง,” ใน *สินในหมึก*, หน้า 146-148.

⁶ ส. บุญเสนอ, *ตามรอยลายสือไทย*, หน้า 34.

จ้างเจ้าหน้าที่ประจำในอัตราเดือนละ 25 บาท ได้ 3 คน หรือ 35 บาทได้ 2 คน (เงินเดือนเสมียนในช่วงนั้นประมาณ 20-30 บาท ถ้าทำงานด้านเอกชน อาจได้สูงกว่านั้น)⁷ ขณะที่ตัวเจ้าของจะเหลือกำไรค่าๆ ราวเดือนละ 64 บาท ซึ่งถ้าพิมพ์หนังสืออ่านเล่นเล่มอื่นควบคู่กันไปด้วย ก็อาจมีกำไรมากกว่านี้ สำหรับหนังสือเล่มนั้น สามารถพิมพ์ได้ด้วยต้นทุนประมาณ 100 บาท โดย เสาว์ บุญเสนอ ได้เล่าถึงประสบการณ์ที่เขาเคยช่วยเพื่อนคนหนึ่งที่กำลังจะริเริ่มกิจการพิมพ์หนังสือว่า

...เมื่อปรึกษากันเป็นที่ตกลงแล้ว ก็ตระเวนหาที่พิมพ์ และได้โรงพิมพ์ชื่อบรรณวิวัฒนาการที่ถนนตะนาว เขาคิดค่าจ้างยกละ 13 บาท ต่อหนังสือ 1,000 เล่ม เหนมารวมค่าเรียงพิมพ์ค่าพิมพ์ ค่าเนื้อใน และปก หนังสือหนาเกือบก็เอา 13 คูณ ...ส่วนค่าทำแม่พิมพ์ปกคิดราคาเพียง 6 บาท รวมค่าเขียนรูปเสร็จ ถ้าเพิ่ม 1,000 ที่สองก็ลดราคาได้อีก...⁸

ในความเห็นของ เสาว์ การตีพิมพ์จำนวน 1,000 เล่ม ก็เพียงพอสำหรับนักอ่านในเขตพระนครช่วงปลายทศวรรษ 2460 แล้ว และถ้าขายได้ 500 เล่ม ก็จะคืนทุน ที่เหลือถือเป็นกำไร การที่เพื่อนของเสาว์ ซึ่งไม่เคยประกอบอาชีพด้านหนังสือมาก่อน หันมาประกอบอาชีพดังกล่าว อาจจะสามารถสังเกตเห็นถึงการเฟื่องฟูของการพิมพ์และการค้าหนังสือในช่วงทศวรรษ 2460 ที่หลายคนอยากเข้ามาจับจองพื้นที่ แม้ว่าความล้มเหลวจะเกิดขึ้นอยู่เสมอก็ตาม

เวช กระตุกฤษ ซึ่งจะเป็นเจ้าของสำนักพิมพ์เพลินจิตต์ในอนาคต ก็เริ่มต้นด้วยการทำงานตามโรงพิมพ์ต่างๆ ในพระนครตั้งแต่ปี 2463 หลังจากนั้น ในช่วงปี 2471 ขณะที่ยังทำงานเป็นช่างเรียงและเป็นคนส่งหนังสือ เขาก็ซื้อตัวพิมพ์มาเรียงเรื่องอ่านเล่นขาย แล้วไปจ้างโรงพิมพ์อื่นพิมพ์และสามารถสะสมเงินจากการนี้มากพอที่จะซื้อโรงพิมพ์เล็กๆ คือโรงพิมพ์ศิริอักษรที่ตั้งขึ้นในปี 2472 ก่อนที่จะตั้งเป็นสำนักพิมพ์เพลินจิตต์ในปี 2475 ได้

เมื่อมีสำนักพิมพ์ และโรงพิมพ์ ธุรกิจที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ก็เริ่มเกิดขึ้น นอกจากร้านเช่าหนังสือแล้ว ยังมีร้านทำบล็อก ที่เริ่มมีมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2470 เช่น สยามศิลป์ ของ พัน รอดศรี หรือร้าน จันทบุปผา ของนายพลพันหุ้มแพร เป็นต้น โดยศิลปินเขียนปกที่จะมีชื่อเสียงในอนาคตอย่าง

⁷ เงินเดือนเสมียนรถไฟ ที่ พัฒน์ เนตรรังษี (พ. เนตรรังษี) เคยไปสมัครในช่วงปลายทศวรรษ 2460 คือ 30 บาท ส่วน โชติ พรหมพันธุ์ เคยทำงานเจ้าหน้าที่ฝ่ายโฆษณาที่ห้างสรรพสินค้าแห่งหนึ่งในช่วงปี 2469 กินเงินเดือน 35 บาท และขึ้นไปถึง 80 บาทในช่วงไม่ถึงปีถัดมา โปรดดู พ. เนตรรังษี, *คนชายหมึก* (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2538), หน้า 9; และ ยาขอบ, *สินในหมึก*, พิมพ์ครั้งที่ 2, หน้า 101.

⁸ ส. บุญเสนอ, *ตามรอยลายสือไทย*, หน้า 36.

เหม เวชกร ซึ่งเพิ่งได้รับการปลดประจำการจากการเกณฑ์ทหาร ก็ได้เริ่มทำงานที่ร้านทำบล็อกลูกเหล็กใน ช่วงต้นทศวรรษ 2470 เขาได้ฝึกปรือฝีมือกับร้านทำบล็อกลูกเหล็กหลายแห่ง ก่อนที่จะได้รับเชิญให้ไปเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามในปี 2473 ส่งผลให้เขาเริ่มมีชื่อเสียงด้านการเขียนภาพมากขึ้น จนได้รับการชักชวนให้เข้าร่วมกับสำนักพิมพ์เพลินจิตต์ ของ เวช กระตุ ฤกษ์ ที่ก่อตั้งในปี 2475 โดยมี เสาร์ บุญเสนอ เป็นบรรณาธิการ⁹

แม้จะไม่มีตัวเลขที่แน่ชัด แต่คณะหรือสำนักพิมพ์ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 และต้นทศวรรษ 2470 เหล่านี้ ส่วนใหญ่คงจะยังไม่มีการลงทุนตั้งโรงพิมพ์เป็นของตนเอง และอาจจะยังไม่มียุทธศาสตร์ที่ชัดเจน โดยจากข้อมูลของ เสาร์ บุญเสนอ การฝากขายในช่วงเวลานั้น ต้องเช่ารถม้า (สำหรับคนนั่ง) บรรทุกหนังสือไปส่งยังร้านหนังสือที่มักจะอยู่ตามมุมถนน, ปากทางเข้าตลาด, ป้ายรถราง, หน้าโรงพยาบาล, หน้าโรงละคร และหน้าโรงลิเก โดยอาจจะฝากเป็นจำนวน 3 เล่ม 5 เล่ม หรือ 10 เล่ม แล้วแต่ความต้องการของแผง ส่วนค่าเช่ารถม้า นั้น ถ้าม้าเดี่ยวชั่วโมงละ 6 สลึง ถ้าม้าคู่ ชั่วโมงละ 2 บาท หลังจากวางหนังสือไว้ครึ่งเดือนจึงนั่งรถลากออกตระเวนสำรวจตลาด ถ้าขายไม่ดีก็ขนกลับ¹⁰

ในปี 2468 กุหลาบ สายประดิษฐ์ และเพื่อนๆ ก็ต้องเช่ารถม้าออกตระเวนเพื่อส่งหนังสือพิมพ์ (น่าจะเป็น *สาส์นสหาย*) ไปตามร้านต่างๆ “...ตั้งแต่ถนนตกไปจนบางกระบือ ตั้งแต่เข้าจวนคำมิต แล้วไปเที่ยวเก็บเงินและเก็บหนังสือที่เหลือ...”¹¹

ระบบสายส่งเริ่มเป็นรูปเป็นร่างมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2470 โดยโรงพิมพ์หรือสำนักพิมพ์ที่เข้ามาดูแลงานด้านนี้เป็นแห่งแรกๆ ก็คือ โรงพิมพ์วิริยานุภาพ ซึ่งมีตัวแทนจำหน่ายหนังสือในพระนครกว่า 10 แห่ง และต่างจังหวัดอีกทั่วประเทศ โดยโรงพิมพ์จะจัดการเรื่องการโฆษณาให้และคิดค่าใช้จ่ายร้อยละ 35 ของราคาปก¹² นิตยสาร *สารานุกรม* ของ หลวงสารานุกรมประพันธ์ ก็ใช้บริการของสายส่งในการกระจายไปตามร้านค้าเขตพระนคร เช่นกัน แต่สำหรับในเขตต่างจังหวัด

⁹ เริงไชย พุทธาโร, *เหม เวชกร จิตรกรมือเทวดา และหลวงสารานุกรมประพันธ์ ราชาเรื่องลึกลับผู้ประพันธ์เพลงชาติไทย* (กรุงเทพฯ: อารยวัฒนธรรม, 2531), หน้า 53-4, 63-4.

¹⁰ ส. บุญเสนอ, *ตามรอยลายสือไทย*, หน้า 36-38.

¹¹ กุหลาบ สายประดิษฐ์, “ในคณานต์แห่งวรรณกรรมไทยได้สูญเสียคนอินทรีไปตัวหนึ่ง,” สำนักพิมพ์แม่คำผาง (ผู้รวบรวม), *บุคคลอนุสรณ์* (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2548), หน้า 23.

¹² *สยามพิมพ์การ: ประวัติศาสตร์การพิมพ์ในประเทศไทย* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), หน้า 279. สำหรับพัฒนาการของสายส่ง โปรดดูใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 278-279.

จะใช้วิธีนั่งม้วนและส่งทางไปรษณีย์¹³ เช่นเดียวกับนิยายสาร *สุภาพบุรุษ* ก็จ้างเอเยนต์เพื่อช่วยในการจำหน่ายเช่นกัน

ค่านายหน้าในอัตราร้อยละ 35-40 นั้นแม้จะดูสูง แต่ก็อาจจะคุ้มค่าเมื่อเทียบกับการประหยัดเวลาและต้นทุนของสำนักพิมพ์ ดังเช่น ในปี 2474 การประชุมเพื่อออกวารสาร *บันทึกของสมาคมวรรณคดี* ของกลุ่มนักปราชญ์ในสมัยนั้น (เช่น กรมพระยาดำรงฯ, กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, พระวรวงศ์วิศิษฎ์ฯ พระสารประเสริฐ เป็นต้น) ซึ่งยังไม่มีทุนดำเนินงานมากนัก ก็ได้กล่าวถึงของบริการสายส่งหรือนายหน้าจำหน่ายที่เสียค่านายหน้าร้อยละ 40 ว่า อัตราดังกล่าวนี้ไม่แพง เพราะถ้าโรงพิมพ์ขายเอง ก็ต้องเสียค่าขาย (ให้แก่ร้านหนังสือ) ร้อยละ 25-30 อยู่แล้ว ถ้าให้น้อยกว่านี้ร้านก็ไม่ยอมขาย ยังไม่นับเรื่องค่าพาหนะขนส่งในเขตพระนคร หรือค่าไปรษณีย์ในกรณีต่างจังหวัดอีก¹⁴ ถ้าใช้บริการสายส่ง กำไรของหนังสืออาจจะน้อยลง แต่ก็สามารถกระจายหนังสือได้มากขึ้น เจ้าของสำนักพิมพ์หลายแห่งคงมองเห็นความคุ้มค่าในส่วนนี้ เมื่อรวมกับต้นทุนการทำหนังสือและค่ากระดาษยังไม่สูงมาก ทำให้บริการสายส่งเริ่มเข้ามามีบทบาทในธุรกิจหนังสือมากขึ้น

ผู้ศึกษาฯ ยังไม่มีข้อมูลพื้นที่ของสายส่งในช่วงทศวรรษ 2470 มากนัก นอกจากพื้นที่ที่กุหลาบเคยไปส่งเองหนังสือในช่วงปี 2468 (ถนนตกไปจนถึงบางกระบือ) แต่ในช่วงปลายทศวรรษ 2480 พื้นที่ของสายส่งหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งก็ยังคงไม่กว้างขวางสักเท่าไรนัก ดังที่ ศิลปชัย ชาญเฉลิม (“นายหนวย”) เล่าถึงสายส่งหนังสือพิมพ์ในช่วงเวลานั้นว่า

“...ด้านตะวันออก ส่งถึงสี่แยกราชประสงค์ อันเป็นชุมทางของชาวบางกะปิ พระโขนง ถัดมาก็ช่วงประตูน้ำเป็นอย่างไกล อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิยังเปลี่ยวและไกลเกินกว่าที่จะวางหนังสือพิมพ์ขาย ด้านทิศเหนือสายส่งหนังสือพิมพ์ส่งวางแฉ่งถึงบางกระบือสายใหญ่ คือสายรอบเมืองที่รวมเอาตลาดยอด ตลาดเทเวศร์ ปากคลองตลาด ย่านโรงหนังเฉลิมกรุง ย่านนครเกษม

สายเจริญกรุงก็เป็นสายหลักส่งวางถึงถนนตก ส่วนสายฝั่งธนฯ นั้น แค่วงเวียนเล็ก อย่างเก่งก็สี่แยกบ้านแขก ทำน้ำพราวนก ตลาดหนังสือพิมพ์ยุคหลังสงครามมีอยู่แค่นี้...

¹³ ส. บุญเสนอ, *ตามรอยลายสือไทย*, หน้า 63.

¹⁴ “ระเบียบการออกหนังสือบันทึกของสมาคมวรรณคดี,” ใน *ที่ระลึกในการปลงศพ นายเดช คงสายสินธุ์ วัดเทพศิรินทราวาส 24 มิถุนายน 2516*, หน้า (1).

นอกจากนี้ก็ตามหน้าโรงภาพยนตร์และต้นทางรถเมล์ แต่แผงก็ไม่ได้มากมาย 5-10 ฉบับ ก็มากพอดู...”¹⁵

สำหรับพื้นที่นอกเขตเมือง (แม้จะอยู่ในจังหวัดพระนครหรือธนบุรีก็ตาม) หรือเมืองเล็กๆ ที่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ของสายส่ง สำนักพิมพ์จะใช้ระบบการบอกรับสมาชิกเพื่อส่งไปรษณีย์ ซึ่งจะกลายเป็นจุดอ่อนอย่างหนึ่งของระบบการขายในยุคแรก ดังที่จะกล่าวถึงต่อไป

จุดหมายปลายทางของกระบวนการดังกล่าว ก็คือร้านหนังสือ ซึ่งยังมีไม่มากนัก โดยทั่วไปก็คือร้านที่ขายของเบ็ดเตล็ดทุกชนิดที่ขายหนังสือไปด้วย เพราะรายได้จากการขายหนังสือนั้นไม่พอเลี้ยงตัว¹⁶ ขณะที่บางร้าน อาจขายไปด้วยและนำมาให้เช่า มีเพียงบางร้าน ที่ขายหนังสือเพียงอย่างเดียว เช่น ร้านพร้อมภณชาติ ของ พร้อม วีระสัมฤทธิ์ ที่ขายหนังสือและตำราต่างๆ อยู่ที่แยก เอส.เอ.บี ซึ่งร้านดังกล่าว ยังตีพิมพ์ตำรากฎหมายต่างๆ (ซึ่งมีกลุ่มลูกค้าหลักคือนักเรียนกฎหมาย) และพิมพ์นวนิยายบ้างบางครั้ง นอกจากนี้ นายพร้อมยังมักจะเป็นผู้ออกทุนให้นักเขียนหนุ่มสมัยนั้นทำหนังสือพิมพ์ และยังจ่ายค่าเรื่องให้แก่ผู้เขียนเรื่องยาวลงหนังสือพิมพ์ในอัตราสัปดาห์ละ 10 บาท¹⁷ ซึ่งถือเป็นรายได้ที่ดีในช่วงเวลานั้น ที่เงินเดือนข้าราชการยังเริ่มต้นที่ 20-30 บาท (ปลายทศวรรษ 2460)

แม้ต้นทุนการทำหนังสือจะไม่สูงมากนัก แต่การผลิตหนังสือก็เชื่อว่าทำได้เสมอไป กิจกรรมพิมพ์หนังสือที่เพื่อนของ เสาร์ บุญเสนอ คนดังกล่าวคิดว่า ต้องปิดตัวหลังพิมพ์หนังสือได้ 3 เล่ม เพราะไม่สามารถขายได้ หรือในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน พัฒน์ เนตรรังษี ซึ่งเริ่มจะมีงานเขียนตีพิมพ์ใน *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์* ได้เคยช่วยเพื่อนทำหนังสือพิมพ์ *เฉลิมเชาวน์* ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ผลปรากฏว่าอยู่ได้ไม่ถึงปีก็ต้องล้มเลิก¹⁸

เนื่องจากร้านหนังสือส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตเมืองที่การคมนาคมเข้าถึง ผู้อ่านที่อยู่เขตรอบนอกของพระนครหรือต่างจังหวัด จึงมักจะใช้วิธีบอกรับสมาชิกหนังสือทางไปรษณีย์ ซึ่งการหาสมาชิกเป็นองค์ประกอบสำคัญของกิจการหนังสือมาตั้งแต่แรก (ตั้งแต่สมัยหนังสือพิมพ์สยามจดหมายเหตุของ หมอบลัดเลย์ในช่วงรัชกาลที่ 3) แม้ว่าในปัจจุบัน ระบบดังกล่าว จะมีส่วนช่วยให้ธุรกิจหนังสือมีความคล่องตัวขึ้น เพราะสามารถนำเงินก้อนมาหมุนเวียนได้ทันที แต่ในช่วงปลาย

¹⁵ นายหนนวน, คำให้การ “นายหนนวน” 72 ปี ท่ามกลางมนุษย์นานาพันธุ์, หน้า 239.

¹⁶ ส. บุญเสนอ, ตามรอยลายสือไทย, หน้า 33.

¹⁷ พ. เนตรรังษี, คนชายหมึก, หน้า 39-40.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

ทศวรรษ 2460 ถึงต้นทศวรรษ 2470 เรื่องราวกลับไม่ได้เป็นเช่นนั้น เพราะมีการละเมิดกติกาจากผู้ซื้อจำนวนมาก ขณะที่ผู้ชายก็ไม่รัดกุมเพียงพอ จึงทำให้นิตยสารจำนวนมากที่แม้จะขายได้ แต่ก็ไม่สามารถเก็บเงินได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย จนต้องปิดตัวไป ตัวอย่างเช่นในช่วงปลายทศวรรษ 2460 ขุนเศรษฐบุตตรสิริสาร อดีตบรรณาธิการ *ศัพท์ไทย* ในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้ออกหนังสือพิมพ์ *ผู้ทอง* ในราคาฉบับละ 20 สตางค์ (ซึ่งถือว่าค่อนข้างสูงในสมัยนั้น) ปรากฏว่า แม้จะมีผู้สนใจอ่านและบอกรับเป็นสมาชิกหลายร้อยราย แต่ออกได้เพียง 2 ปีก็ต้องปิดตัวลง เพราะประสบปัญหาที่มีผู้ค้างค่าบำรุงจำนวนมาก¹⁹

ในช่วงปลายทศวรรษ 2460 อีกเช่นกัน คณะกรรมการแปลและสำนักกรรมการสอนของแดงโม จันทิมพ์ ได้เริ่มประสบปัญหานักเรียนผิดชำระค่าเล่าเรียนเป็นประจำ จึงออกหนังสือพิมพ์ *สาส์นสหาย* ในปี 2468 เพื่อพยุรกิจการไว้ โดยมี กุหลาบ สายประดิษฐ์, มาลัย ชูพินิจ, ชะเอม อันตรเสน (“ศรีเสนาณรงค์”), จรัญ วุฒาทิตย์ อันเป็นครูสอนพิเศษที่นั่นช่วยกันจัดทำ แม้จะตั้งราคาไว้ถึง 30 สตางค์ แต่ปรากฏว่าได้รับการต้อนรับอย่างดีจากผู้อ่าน วางแผงครั้งละ 20 ฉบับ ขายได้ทั้งหมด บางที่ที่เป็นชุมชนใหญ่วางแผงถึง 50 ฉบับ เหลือเพียง 3-4 ฉบับเท่านั้น และมีสมาชิกถึง 300 คน แต่ปรากฏว่าออกได้เพียง 7-8 เดือน ก็ต้องปิดตัวเช่นกัน เพราะไม่สามารถเก็บเงินจากสายส่งได้ และสมาชิก 300 คนนั้น มีคนส่งเงินมาให้เพียง 30 คน ที่เหลือ ขอผิดชำระ ทำให้ไม่มีทุนดำเนินกิจการต่อ²⁰

แม้แต่นิตยสารขายดีอย่าง *สารานุกรม* ของ หลวงสารานุกรมประพันธ์ ที่ตีพิมพ์ตั้งแต่ 2468-2472 ก็ประสบปัญหาดังกล่าวด้วยเช่นกัน เสาร์ บุญเสนอ ที่เคยไปช่วยงานที่ *สารานุกรม* ในตำแหน่งเลขานุการของ หลวงสารานุกรมประพันธ์ เล่าถึงช่วงเวลานั้นว่า “...แม้ปีแรก สารานุกรม หาสมาชิกได้มาก แต่หลวงสารานุกรม ดำเนินนโยบายพลาดไปบ้าง คือใช้ระบบ “อ่านก่อนผ่อนทีหลัง” [เพราะเชื่อใจว่าเป็นคนมีตำแหน่งด้วยกันทั้งนั้น]...เมื่อครบปีหนึ่งแล้ว สมาชิก 400 นายไม่รักษาระเบียบผ่อนทีหลังดังตกลงไว้ ปีที่ 2 จึงต้องจัดระเบียบรับสมาชิกใหม่ โดยส่งค่าบำรุงล่วงหน้า

¹⁹ ไทยน้อย, “ขุนเศรษฐบุตตรสิริสาร บรรณาธิการ “ศัพท์ไทย” ของ ร. 6,” *สวนหนังสือ* ฉบับ 16, หน้า 110.

²⁰ ประกาศ วัชรภรณ์, *ชมรมนักเขียน*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2536), หน้า 261-262. สำหรับข้อมูลราคาฉบับละ 30 สตางค์ ได้มาจาก รุ่งวิทย์ สุวรรณอภิชน, *ศรีบูรพา ศรีแห่งวรรณกรรมไทย*, (กรุงเทพฯ: พาสีโก, 2522), หน้า 131.

เครื่องคิด เรียกว่าระบบ “เงินถึงมือหนังสือถึงบ้าน...”²¹ จึงอาจกล่าวได้ว่า ปัญหาของระบบ “อ่านก่อนผ่อนทีหลัง” ที่หนังสือพิมพ์หลายฉบับได้นำมาใช้ในระยะแรกด้วยความเชื่อใจและต้องการดึงดูดผู้อ่าน ได้ประสบปัญหาหนักหนา แม้จะเป็นหนังสือที่มีสมาชิกเป็นข้าราชการจำนวนมาก อย่าง *สารานุกรม* ก็ตาม

สารานุกรม อาจมีทุนหนักพอที่จะขาดทุนในปีแรกและมีบารมีพอที่จะเปลี่ยนระบบในปีที่ 2 ต่างจาก *ผู้ทอง* และ *สาส์นสหาย* ที่ต้องปิดตัวลงโดยทำอะไรไม่ได้ อย่างไรก็ตาม ผู้อ่าน *สารานุกรม* จำนวนหนึ่งก็ไม่สามารถส่งเงินปีละ 7 บาทรวดเดียวได้ การเก็บเงินค่าสมาชิกของ *สารานุกรม* จึงต้องแบ่งการชำระออกเป็นหลายประเภท สำหรับสมาชิกที่ส่งเต็มปี คือ 7 บาทตั้งแต่แรก จะได้รับสิทธิพิเศษหลายอย่างและของที่ระลึก (ไม่ทราบว่าคืออะไร) นอกจากนี้ นิตยสาร *สารานุกรม* ยังพยายามสร้างความมั่นใจแก่ผู้เป็นสมาชิก ด้วยการนำทรัพย์สินส่วนตัวของบรรณาธิการ (ซึ่งคือ หลวงสารานุกรมประพันธ์) มาค้ำประกันเพื่อชดใช้หากหนังสือต้องเลิกไปก่อนกำหนด²² ต่อมา เมื่อมีสมาชิกในเขตพระนครเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ หลวงสารานุกรม จึงต้องจ้างคนเก็บเงิน 1 คน โดยตีพิมพ์รูปถ่ายลงเพื่อให้ผู้อ่านรู้จักหน้า และถ้าผู้ใดมีเจตมาแย้งว่าจะไม่จ่ายค่าสมาชิก ทางสำนักงานจะส่งคนเก็บเงินไปปรับค่าสมาชิกถึงบ้าน²³

แม้จะไม่มีตัวเลขที่แน่ชัด แต่ปัญหาเรื่องเก็บเงินจากสายส่งหรือสมาชิกไม่ได้นี้ อาจเป็นเรื่องที่ประสบกันทั่วไปในช่วงปลายทศวรรษ 2460 เป็นต้นมา เฉลิม วุฒิไชษิต (“เฉลิมวุฒิ”) ผู้ที่คลุกคลีอยู่ในวงการสิ่งพิมพ์ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2460 ได้กล่าวถึงการปิดตัวของนิตยสาร *สุภาพบุรุษ* (ซึ่งเขาเป็นผู้เขียนภาพให้) ว่า “...หลังจากออกจำหน่ายได้ไม่ถึง 2 ปี ก็ต้องหยุดพิมพ์เพราะขาดทุน ทั้งนี้เนื่องจากเก็บเงินจากสายส่งหรือเอเยนต์ผู้รับไปจำหน่ายไม่ได้ ซึ่งเป็นเหตุผลเดียวกับที่หนังสือพิมพ์หลายฉบับในยุคเดียวกันประสบและได้รับผลเช่นเดียวกันมาแล้ว...”²⁴ แม้ว่าในคำบอกเล่าของ มาลัย ชูพินิจ และ กุหลาบ สายประดิษฐ์ จะบอกว่าการปิดตัวของ *สุภาพบุรุษ* เป็นเพราะถูกทาบตามให้ทำหนังสือพิมพ์ *บางกอกการเมือง* และ *ไทยใหม่* ก็ตาม²⁵ แต่

²¹ ส. บุญเสนอ, *ตามรอยลายสือไทย*, หน้า 67. ส. บุญเสนอ ยังได้เล่าถึงสมาชิกต่างจังหวัดของ *สารานุกรม* ว่าเป็นข้าราชการในตำแหน่งต่างๆ โปรดดู เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

²² รายละเอียดดูใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 68.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

²⁴ สัมภาษณ์ เฉลิม วุฒิไชษิต ใน สุธีรา สุขนิยม, *มาลัย ชูพินิจ และผลงานประพันธ์เชิงสร้างสรรค์*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2532), หน้า 40.

²⁵ ดูคำกล่าวของ กุหลาบ สายประดิษฐ์ได้ใน กุหลาบ สายประดิษฐ์, “บทบาทอันหนึ่งในชีวิตการหนังสือพิมพ์ของฉัน,” ใน *สุภาพบุรุษนักประพันธ์* (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2548), หน้า 67-68. บันทึกดังกล่าวศรี

ทั้ง 2 เหตุผลก็ได้ขัดกันมากนัก *สุภาพบุรุษ* ซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยนั้นอาจประสบภาวะขาดทุนพอดีกับที่บรรณาธิการและคณะถูกทาบตามให้ไปทำหนังสือพิมพ์ฉบับอื่น ซึ่งไม่ว่าเฉลิมจะจำเรื่องการปิดตัวของ *สุภาพบุรุษ* ถูกหรือผิด แต่คงแสดงให้เห็นว่าปรากฏการณ์ที่หนังสือพิมพ์ต้องปิดตัวเพราะเก็บเงินไม่ได้ดังกล่าวยังคงเกิดขึ้นทั่วไปในช่วงทศวรรษ 2470 (เขาจึงจำมาแบบนี้)

จึงอาจกล่าวได้ว่า แม้นักเขียนนักหนังสือพิมพ์หลายคนในยุคนั้นจะมีความเชี่ยวชาญด้านการประพันธ์ แต่ยังขาดความชำนาญและประสบการณ์ด้านธุรกิจ รวมถึงยังมี ปัจจัยอื่นๆ เช่น ผู้อ่านที่ไม่ยอมชำระค่าสมาชิก หรือเก็บเงินจากสายส่งไม่ได้ ทำให้หนังสือพิมพ์และนิตยสารหลายฉบับต้องล้มลง พัฒน์ เนตรรังษี, กุหลาบ สายประดิษฐ์, มาลัย ชูพินิจ, จรัญ วุฑาพิติย์, เสาว์ บุญเสนอ จึงไม่ประสบความสำเร็จในการทำหรือช่วยคนอื่นทำธุรกิจหนังสือในยุคแรก แม้ว่าแต่ละคนจะเริ่มมีชื่อเสียงด้านการประพันธ์ก็ตาม จำนวนผู้อ่าน จึงอาจไม่ใช่ตัวชี้วัดความสำเร็จทางธุรกิจของหนังสือพิมพ์และนิตยสารในยุคดังกล่าวเสมอไป แม้แต่ *สารานุกรม* ซึ่งเป็นนิตยสารที่บรรณาธิการมีบาร์มืออยู่พอสมควร (มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวง และเป็นอาจารย์ในโรงเรียนทหาร) อีกทั้งยังสมาชิกที่เป็น “ข้าราชการ” จำนวนมาก ก็ยังประสบปัญหาข้างต้นจนต้องเปลี่ยนมาใช้วิธีเก็บค่าสมาชิกล่วงหน้าและให้ของแถมพร้อมสิทธิพิเศษแก่สมาชิกที่ชำระเงินเต็มปี พร้อมทั้งต้องนำทรัพย์สินส่วนตัวของบรรณาธิการค้ำประกันไว้ด้วยว่าจะส่งหนังสือให้ตามที่สัญญาไว้

ในยุคที่ธนาคารยังไม่ได้มาช่วยควบคุมเรื่องการจ่ายเงิน และการเดินทางก็ลำบากเกินกว่าที่คนของสำนักพิมพ์จะตามไปเรียกเก็บเงินค้างชำระจากทุกคนด้วยตัวเอง (อันอาจมีต้นทุนสูงกว่าค่าสมาชิกที่จะได้) ปรากฏการณ์ดังกล่าวอาจเกิดขึ้นทั่วไป ซึ่งอาจสะท้อนให้เห็นถึงการไม่ลงรอยทางความคิดระหว่างสำนักพิมพ์ที่เริ่มมีวิถีคิดแบบธุรกิจสมัยใหม่และคาดหวังให้คนอ่านเคารพกติกาที่ตนกำหนดขึ้น กับผู้อ่าน ซึ่งอาจจะยังไม่เข้าใจ และไม่มีกลไกมาบังคับให้ทำตามกติกาดังกล่าว ความซื่อสัตย์ทางธุรกิจ (อันเป็นมโนทัศน์ใหม่สำหรับคนไทยที่ไม่ได้มีจารีตทางการค้ามาก่อน) ยังไม่ได้เข้าสู่จิตสำนึกของสังคมโดยรวม การเบียดเบียนหนังสือจึงเกิดขึ้นบ่อยครั้ง สำนักพิมพ์ที่อยู่รอด จึงไม่ได้อยู่ด้วยยอดขายเพียงอย่างเดียว แต่ยังต้องมีระบบการจัดการทางการเงินที่ดีด้วย

ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ตลาดหนังสือเริ่มขยายตัวมากขึ้น ซึ่งอาจเป็นผลจากจำนวนคนรุ่นใหม่ที่อ่านออกเขียนได้เพิ่มมากขึ้นพร้อมทั้งวิธีการดำเนินธุรกิจที่อิงกับทุนนิยมมากขึ้นกว่าเดิม กล่าวคือมีการผลิตหนังสือในปริมาณที่มากขึ้นเพื่อให้มีราคาถูกลงทำให้ประชาชนเข้าถึงได้ง่ายขึ้น สำนักพิมพ์ใหญ่ที่แข่งขันกันอยู่ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองมีประมาณ 3

บูรพาเขียนในปี 2489. ส่วนของ มาลัย ชูพินิจ ดูใน มาลัย ชูพินิจ, “การประพันธ์และนักประพันธ์ยุคก่อนและหลังสงคราม,” หน้า 41.

สำนัก คือ เพลินจิตต์, นายอุเทน และ วัฒนานุกูล²⁶ โดยสำนักพิมพ์ที่ประสบความสำเร็จที่สุดในช่วงนั้น เห็นจะเป็นสำนักพิมพ์ เพลินจิตต์ ที่ก่อตั้งในเดือนเมษายน ปี 2475 โดยมี เวช กระตุกฤษ์ เจ้าของโรงพิมพ์ศิริอักษร เป็นผู้ก่อตั้ง มี เหม เวชกร เป็นฝ่ายศิลป์ และ “ส. บุญเสนอ” เป็นฝ่ายพิสูจน์บทประพันธ์ เวช ได้เล่าว่าทั้ง 3 คนได้ร่วมประชุมเพื่อคิดจัดพิมพ์หนังสือดีราคาถูกละ 10 สตางค์ (ซึ่งตลาดในยุคนั้นจำหน่ายเรื่องอ่านเล่นเล่มละ 30 ถึง 40 สตางค์ บางเล่มที่หนาหน่อยอาจสูงถึง 60 สตางค์ถึง 1 บาท) หนังสือเล่มแรกที่วางจำหน่ายคือ *ขวัญใจนายร้อยตรี* ของ “ส. บุญเสนอ” โดย เหม เวชกร เขียนภาพหน้าปกและภาพแทรกประกอบเรื่อง ออกวางตลาดในวันที่ 1 เมษายน 2475 ในราคาเล่มละ 10 สตางค์ เพียง 3 วันก็จำหน่ายหมด ต้องพิมพ์เพิ่มอีกถึง 2 ครั้ง และเป็นจุดเริ่มต้นของการพิมพ์เรื่องอื่นๆ ตามมา²⁷ หนังสือของสำนักพิมพ์นี้ขายดีถึงขนาดต้องพิมพ์ออกวางแผงวันละปก²⁸ เพลินจิตต์ยังได้ตั้งช่างเขียนฝีมือดีในสมัยนั้นอีกคนอย่าง เฉลิม วุฒิโฆษิต มาร่วมงานในหลายเล่ม และมีผลงานของนักเขียนชื่อดังในทศวรรษ 2470 จำนวนมาก ทั้ง “พาดิน”, “อ. อรรถจินดา”, เสาว์ บุญเสนอ, “อรรถวรรณ”, “ป. อินทรปาลิต”, อาษา ขอจิตต์เมตต์, มนต์ จรรย์รงค์, เฉลิม วุฒิโฆษิต, “ส. เทพกฤษ์”, “ป. ศรีสมวงศ์”, “เวทวงศ์”, “อ.ร.ด.” ฯลฯ²⁹ โดยมีจำนวนพิมพ์เป็นหลักหลายพันจนถึงหลักหมื่นเล่ม อย่างเช่น *นักเรียนนายร้อย* ของ “ป. อินทรปาลิต” ซึ่งถือว่าเป็นนักเขียนใหม่ในขณะนั้น มียอดพิมพ์ในเดือนกุมภาพันธ์ 2475 (ปัจจุบันนับเป็นปี 2476) ถึง 22,000 เล่ม³⁰ โดยสถิติสูงสุดที่เพลินจิตต์เคยทำได้คือ 24,000 เล่ม ในช่วงที่ประชากรของสยามมีเพียง 18 ล้านคน³¹

ด้วยระบบสายส่งที่อาจจะดีกว่าสำนักพิมพ์อื่น ทำให้เพลินจิตต์ได้กระจายหนังสือออกขายไปยังต่างจังหวัดได้อย่างกว้างขวางกว่า ดังที่ สุวัฒน์ วรดิลก ได้เล่าถึงความทรงจำของตัวเองเมื่อตอนที่อายุ 9 ขวบในปี 2475 (ตอนนั้นสุวัฒน์น่าจะอยู่ที่จังหวัดตรัง) ว่าตนเริ่มสนใจอ่านหนังสือทั้งพงศาวดารจีนและนิยายเรื่งรมย์เล่มละ 10 สตางค์ในช่วงนั้น “...ตอนนั้นมีสำนักพิมพ์เพลินจิตต์

²⁶ ยศ วัชรเสถียร, “เหมตาย,” *แต่เหม เวชกร จิตรกรและนักประพันธ์ผู้ยิ่งใหญ่ของไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ปาปรัส, 2535.), หน้า 38.

²⁷ เวช กระตุกฤษ์, “เหม เวชกร กับเพลินจิตต์,” ใน *เหม เวชกร*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: หอสมุดการ์ตูนไทย, 2544), หน้า 150-151.

²⁸ ยศ วัชรเสถียร, *มนต์จรรย์รงค์ และ ไม้เมืองเดิม* (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2520.), หน้า 53.

²⁹ ส. พลายน้อย, *สำนักพิมพ์สมัยแรก* (กรุงเทพฯ: คอหนังสือ, 2548), หน้า 104.

³⁰ วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์, *วิวัฒนาการสังคมไทย กับหัตถ์นิยายชุด พล นิกร กิมหงวน ของ ป.อินทรปาลิต* (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2544), หน้า 41.

³¹ ส. บุญเสนอ, “นักร่ายอักษรที่ยังจำได้: วิดต์ สุทธเสถียร,” *หนอนหนังสือ* 2, 16 (สิงหาคม 2532): 83.

แห่งเดียวที่ส่งไปขายต่างจังหวัด...นานๆ จะมีหนังสือของ วัฒนานุกูล ไปถึงสักครั้ง...”³² เรื่องอ่านเล่นของ เพลินจิตต์ ที่ผู้อ่านนิยมเป็นอย่างสูง เห็นจะได้แก่นิยายชุด สามเกลอ ของ “ป. อินทรปาลิต” ที่เริ่มตีพิมพ์ตั้งแต่ปี 2482 แม้กระทั่งในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่กระดาษหายาก ก็ยังคงมีผู้เรียกร้องให้พิมพ์งานเขียนชุดนี้ จนกระทั่ง เพลินจิตต์ ต้องตีพิมพ์สามเกลอตอนพิเศษในช่วงต้นปี 2486³³

อีกสำนักพิมพ์ที่แข่งขันกับ เพลินจิตต์ ได้อย่างสูสีในเวลานั้น เห็นจะได้แก่ คณะนายอุเทน ซึ่งตั้งขึ้นมาตั้งแต่ช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ต่อมาในปี 2477 จึงตั้งโรงพิมพ์นายอุเทนเพิ่มตีพิมพ์ผลงานของนักเขียนชื่อดังหลายคนในเวลานั้น เช่น “ศรีอิศรา”, “แก้วกาญจนา”, “พ. เนตรรังษี” รวมถึง “อรรธรณ” (เลี้ยว ศรีเสวก) ดังที่ อิศรา อมันตกุล ซึ่งยังคงเป็นเด็กนักเรียนในช่วงทศวรรษ 2470 ได้เขียนไว้ว่า

...หนังสือ 10 สดางค์ ที่ทำให้ออดมี้อกลางวันบ่อยๆ นี้ มีเด่นๆ 2 สำนัก คือ สำนักนายอุเทน มี เลี้ยว ศรีเสวก เป็นแม่เหล็กใหญ่ กับสำนักพิมพ์ เพลินจิตต์ ที่คลังไคล์มี “ส. บุญเสนอ” (บางทีก็ใช้ บุญส่ง กุศลสนอง), “พาดณี”, มนัส จรรย์รงค์, “ส. เทพโยธิน”, “จำนง วงศ์ข้าหลวง”, “อ. อรรธจินดา” และ “ป. อินทรปาลิต” เรื่องแรกของ ป. ถ้าผมจำไม่ผิดเชื่อว่านักเรียนนายร้อย สมัยนั้นผมอ่านแล้วบอกไม่อายว่า น้ำตาไหลพรากด้วยความสะเทือนใจเลยทีเดียว...³⁴

เหม เวชกร นักวาดภาพปกและภาพประกอบผู้มีชื่อเสียงในเวลานั้น ก็ได้จัดตั้งสำนักพิมพ์ของตัวเองเช่นกัน ตัวเขาเกิดในเดือนมกราคม ปี 2446 (ปัจจุบันนับเป็นปี 2447) และคลุกคลีในวงการสิ่งพิมพ์โดยการเริ่มทำบล็อกและวาดภาพปกมาตั้งแต่ช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ภายหลังเขาเป็นหนึ่งในคนทำงานของสำนักพิมพ์เพลินจิตต์ยุคแรก ร่วมกับ เสาว์ บุญเสนอ, เฉลิม วุฒิโฆษิต ฯลฯ แต่ภายหลัง เหม ได้ออกมาตั้งสำนักพิมพ์ คณะเหม ของตัวเองในปี 2478 (บางที่ว่า

³² รพีพร, “ความทรงจำในโลกมนุษย์,” ใน *อนุสรณ์ เฉลิม วุฒิโฆษิต*, ไม่ระบุเลขหน้า.

³³ วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, *วิวัฒนาการสังคมไทย กับหัตถ์นิยายชุด พล นิกร กิมหงวน ของ ป.อินทรปาลิต*, หน้า 67-8.

³⁴ อิศรา อมันตกุล, *อนุสรณ์ ป. อินทรปาลิต*, ที่ระลึกในงานประชุมเพลิงศพ นายปรีชา อินทรปาลิต ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 9 มกราคม 2512, ไม่ระบุเลขหน้า.

2476)³⁵ และสำนักพิมพ์นี้เอง ได้สร้างให้ ก้าน พึ่งบุญ ณ อยุธยา ในนามปากกา “ไม้ เมืองเดิม” โด่งดังขึ้นในเดือนเมษายน ปี 2479 (นับแบบปัจจุบันคือปี 2480) ต่อมา ภายหลังจากที่คณะหมเล็กกิจการ “ไม้ เมืองเดิม” ก็ได้เขียนงานให้แก่สำนักพิมพ์เพลินจิตต์ จนกระทั่งเขาถึงแก่กรรมในปี 2485

ตลาดหนังสือยังคงเฟื่องฟูอยู่ช่วงหนึ่งในทศวรรษ 2480 จนกระทั่งถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ดังที่ สมุท ศิริไช ได้บันทึกไว้ว่า “...เป็นตอนเกิดสงครามนี้แหละ อวสานของหนังสือ 10 สดางค์ก็มาถึง เพราะราคากระดาษขึ้นแพงลิบ สำนักพิมพ์ใหญ่และย่อยบางแห่งพับฐานไป แต่เพลินจิตต์ยังคงอยู่ แต่ราคาของหนังสือพิมพ์ที่พยายามพิมพ์ออกคงสูงขึ้นตามราคากระดาษ พอเข้าปีที่ 2-3 ของสงคราม หนังสือประเภทนวนิยายก็มีอาการเหมือนคนไข้หนัก-ใกล้ตายเต็มที...”³⁶ ในช่วงเวลาดังกล่าว มีหนังสือพิมพ์ นิตยสาร และหนังสือพิมพ์จำต้องปิดตัวไปเป็นจำนวนมาก เพราะผู้ต้นทุนค่ากระดาษไม่ไหว หรือบางฉบับจำต้องปิดตัวลงเพราะโรงพิมพ์เสียหายจากการทิ้งระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตร ที่ยังคงพิมพ์อยู่ก็มีการลดจำนวนหน้ากระดาษลงเหลือเพียงแค่ 4 หน้า และใช้กระดาษคุณภาพต่ำในการพิมพ์ จึงเป็นช่วงซบเซาที่สุดของตลาดหนังสือ ต้องรอจนกระทั่งสงครามโลกสิ้นสุดลง สิ่งพิมพ์ต่างๆ จึงเริ่มออกสู่ตลาดอีกครั้ง พร้อมกับอัตราเงินเฟ้อและการเปลี่ยนแปลงค่าเงินหลังสงคราม ได้ทำให้ราคาหนังสือพิมพ์และนิตยสารพุ่งขึ้นไปเป็นฉบับละ 1.50-2.50 บาท (สูงขึ้นตามค่าเงินและค่าครองชีพในสมัยนั้น) อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษ 2490 บรรยากาศของการเขียน การอ่าน และการพิมพ์ เริ่มกลับสู่สภาพปกติอีกครั้ง

³⁵ ยศ วัชรเสถียร บอกว่าสำนักพิมพ์คณะหมตั้งขึ้นในปี 2476 ขณะที่ เสาร์ บุญเสนอ บอกว่าเป็นปี 2478 ในที่นี้ขอยึดค่าของ เสาร์ ซึ่งเคยทำงานร่วมกับหมที่สำนักพิมพ์ เพลินจิตต์ ไปก่อน จนกว่าจะมีหลักฐานอื่นยืนยัน โปรดดู ยศ วัชรเสถียร. “หมตาย”. *แดหม เวชกร จิตรกรและนักประพันธ์ผู้ยิ่งใหญ่ของไทย*, หน้า 41. และ ส. บุญเสนอ, “นักร่ายอักษรที่ยังจำได้: ก้าน พึ่งบุญ ณ อยุธยา,” *หนอนหนังสือ* 1, 10 (มกราคม 2532): 65.

³⁶ สมุท ศิริไช, “ป. อินทรปาลิต ที่ข้าพเจ้ารู้จัก,” ใน *อนุสรณ์ ป.อินทรปาลิต*, ไม่ระบุเลขหน้า.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายสมิทธิ์ ถนนอนศาสนะ เกิดวันที่ 10 พฤษภาคม 2520

สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาบัณฑิต สาขาภาษาไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ในปีการศึกษา 2541 (พ.ศ. 2542)

สำเร็จการศึกษาในระดับปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปีการศึกษา 2547 (พ.ศ. 2548)

